

तैत्तिरीय
ब्राह्मणम्

Colophon

This document was typeset using X_YTeX, and uses the Sidhanta font extensively. It also uses several T_EX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

अष्टकम् १	1
प्रथमः प्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	23
तृतीयः प्रश्नः	37
चतुर्थः प्रश्नः	55
पञ्चमः प्रश्नः	74
षष्ठमः प्रश्नः	92
सप्तमः प्रश्नः	113
अष्टमः प्रश्नः	132
 अष्टकम् २	 144
प्रथमः प्रश्नः	144
द्वितीयः प्रश्नः	160
तृतीयः प्रश्नः	180
चतुर्थः प्रश्नः	195
पञ्चमः प्रश्नः	217
षष्ठमः प्रश्नः	231
सप्तमः प्रश्नः	260
अष्टमः प्रश्नः	280
 अष्टकम् ३	 305
प्रथमः प्रश्नः	305
द्वितीयः प्रश्नः	325
तृतीयः प्रश्नः	350
चतुर्थः प्रश्नः	372
पञ्चमः प्रश्नः	377

षष्ठमः प्रश्नः	387
सप्तमः प्रश्नः	401
अष्टमः प्रश्नः	437
नवमः प्रश्नः	465

तैत्तिरीय आरण्यकम् 493

प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	493
द्वितीयः प्रश्नः	529
तृतीयः प्रश्नः	544
चतुर्थः प्रश्नः	559
पञ्चमः प्रश्नः	586
षष्ठः प्रश्नः	617
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	631
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	637
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	642
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	647

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् 685

प्रथमः प्रश्नः	685
द्वितीयः प्रश्नः	698
तृतीयः प्रश्नः	714

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशोचिषा। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशोचिषा। सञ्जग्मानो दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्। प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय

धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं
यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ।
कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च
यजमाने च। निरस्तुः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ
शण्डामर्कौ सहामुनौ। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः
समिदसि। स प्रथमः सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो
वरुणो अग्निः। स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा
इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

न्यन्त्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निर्द्वे च॥ (ब्रह्म क्षत्रं
तदिषमूर्जं रयिं पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं
ताम्। इषादिपञ्चके वाचं तां मे पशून्सन्धत्तं तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे)॥[१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः।
स्वायामैवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं
एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति।
प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।
ततो वै ते सर्वात्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो
रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वात्रोहान्रोहति। देवा वै

भद्राः सन्तोऽग्निमाधिथ्सन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्।
ते पुनर्वस्वोरादधत्। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत। यः
पुराऽभद्रः सन्पापीयान्थस्यात्। स पुनर्वस्वोऽग्निमादधीत्।
पुनरेवैनं वामं वसूपावर्तते। भद्रो भवति। यः
कामयेत् दानकामा मे प्रजाः स्युरिति। स पूर्वयोः
फल्गुन्योऽग्निमादधीत्॥८॥

अर्यम्णो वा एतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्गुनी। अर्यमेति
तमाहुर्यो ददाति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यः
कामयेत् भगी स्यामिति। स उत्तरयोः फल्गुन्योऽग्निमादधीत्।
भगस्य वा एतन्नक्षत्रम्। यदुत्तरे फल्गुनी। भग्येव भवति।
कालकञ्जा वै नामासुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गाय लोकायाग्निमचिन्वत्। पुरुष इष्टकामुपादधात्-
पुरुष इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्।
एषा मे चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स
इन्द्र इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्त। येऽवाकीर्यन्त। त
ऊर्णावभयोऽभवन्। द्वावुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्थस्यात्।
स चित्रायामग्निमादधीत्। अवकीर्येव भ्रातृव्यान्। ओजो
बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्यत्ते। वसन्ता ब्राह्मणोऽग्निमादधीत्।

वसन्तो वै ब्राह्मणस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा एतदृतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति। अथो योनिमन्तमेवैनं प्रजातुमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीत। ग्रीष्मो वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। इन्द्रियावी भवति। शरदि वैश्यं आदधीत। शरद्वै वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्या रात्रिः संवत्सरस्य। यत्पूर्वं फल्गुनी। पृष्ठित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय। पापीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे फल्गुनी। मुखत एव संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु। यदेवैनं यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वाधिथ्सन्तु फल्गुन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतूनां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्गुनी षट्॥—[२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति शान्त्यै। सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्। रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्धे। ऊषां निवपति। पुष्टिर्वा एषा प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव। संज्ञानं ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते वियती

अ॒ब्रूता॒म्। अ॒स्त्वे॒व नौ॑ स॒ह य॒ज्ञिय॒मिति॑। यद॒मुष्या॑
य॒ज्ञिय॒मासी॑त्। तद॒स्याम॑दधात्। त ऊ॒षा॑ अ॒भवन्॥१५॥

यद॒स्या य॒ज्ञिय॒मासी॑त्। तद॒मुष्या॑मदधात्। तद॒दश्च॒न्द्रम॑सि
कृ॒ष्णम्। ऊ॒षा॑न्नि॒वप॑न्नदो ध्या॒येत्। द्यावा॑पृ॒थिव्यो॒रेव॑ य॒ज्ञिये॒-
ऽग्नि॑माधत्ते। अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। आ॒खू रू॒पं कृ॒त्वा। स
पृ॒थि॒वीं प्रा॑विशत्। स ऊ॒तीः कु॑र्वा॒णः पृ॒थि॒वीम॑नु॒ सम॑चरत्।
तदा॑खु॒करी॒षम॑भवत्॥१६॥

यदा॑खु॒करी॒षः सं॑म्भा॒रो भ॑वति। यदे॒वास्य॑ तत्र न्य॒क्तम्।
तदे॒वाव॑ रुन्धे। ऊ॒र्जं वा ए॒तः र॑सं पृ॒थि॒व्या उ॑प॒दीका॒
उ॒द्दि॑हन्ति। यद्व॒ल्मीक॑म्। यद्व॒ल्मीक॑व॒पा सं॑म्भा॒रो भ॑वति।
ऊ॒र्जमे॒व र॑सं पृ॒थि॒व्या अ॑व॒ रुन्धे। अथो॒ श्रोत्र॑मे॒वा श्रोत्र॑ः
ह्ये॒तत्पृ॒थि॒व्याः। यद्व॒ल्मीकः॑॥१७॥

अ॒ब॒धिरो॑ भवति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत।
तासा॑म॒न्नमु॒पा॑क्षीयत। ताभ्यः॑ सू॒दमु॒पप्रा॑भि॒नत्। ततो॒ वै
तासा॑म॒न्नं ना॑क्षीयत। यस्य॑ सू॒दः सं॑म्भा॒रो भ॑वति। नास्यं
गृ॒हेऽन्नं॑ क्षीयते। आपो॒ वा इ॒दम॑ग्रे॒ सल॑िलमा॑सीत्। तेन॑
प्र॒जाप॑तिरश्राम्यत्॥१८॥

क॒थमि॒दः स्या॒दिति॑। सो॒ऽपश्य॑त्पुष्कर॒पुर्णं तिष्ठ॑त्।
सो॒ऽमन्य॑त। अ॒स्ति वै तत्। यस्मि॑न्नि॒दम॑धि॒ तिष्ठ॑तीति॑। स
व॑रा॒हो रू॒पं कृ॒त्वोप॑ न्य॒मज्ज॑त्। स पृ॒थि॒वीम॑ध आ॒र्च्छ॑त्। तस्या॑

उपहृत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै
भूमित्वम्। तां दिशोऽनु वातः समवहत्। तां
शर्कराभिरदृहत्। शं वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां
शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं सम्भारो भवति। अस्यामेवा-
च्छम्बद्वारमग्निमाधत्ते। शर्करा भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शन्त्वाय। सरिता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो
वरुणस्य पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः
समभवत्। तस्य रेतः पराऽपतत्। तद्धिरण्यमभवत्।
यद्धिरण्यमुपास्यति। सरितसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्ध्र
स्वाद्रेतसो बीभत्सत् इत्याहुः॥२१॥

उत्तरत उपास्यत्यबीभत्सायै। अति प्रयच्छति।
आर्तिमेवाति प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं
कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवाव
रुन्धे॥२२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवाव
रुन्धे। तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्। तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य
पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पूर्णत्वम्॥२३॥

यस्य॑ पर्ण॒मयः॑ सम्भारो॒ भव॑ति। सोम॒पी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे।
दे॒वा वै ब्रह्म॑न्नवदन्त। तत्प॒र्ण उपा॑शृणोत्। सुश्र॒वा वै
नाम॑। यत्पर्ण॒मयः॑ सम्भारो॒ भव॑ति। ब्रह्म॑वर्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे।
प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। सोऽबि॒भेत्प्र मा॑ धक्ष्य॒तीति॑। त९
श॒म्याऽश॑मयत्॥ २४॥

तच्छ्र॒म्यै श॑मित्वम्। यच्छ॒मी॒मयः॑ सम्भारो॒ भव॑ति। शान्त्या॒
अप्र॑दाहाय। अ॒ग्नेः सृष्ट॑स्य॒ यतः॑। वि॒कङ्क॑तं भा आ॒र्च्छ॑त्।
यद्वैक॑ङ्क॒तः सम्भारो॒ भव॑ति। भा ए॒वाव॑ रुन्धे। सह॑दयो-
ऽ॒ग्निरा॒धेय॑ इत्या॒हुः। म॒रुतो॑ऽद्वि॒र॒ग्निम॑तमयन्। तस्य॑ ता॒न्तस्य॑
हृद॑यमाच्छि॒न्दन्। साऽश॑नि॒रभव॑त्। यद॑शनि॒हत॑स्य वृक्षस्य॑
सम्भारो॒ भव॑ति। सह॑दयमे॒वाग्नि॑मा ध॑त्ते॥ २५॥

ऊषां॑ अभवन्नभवद्वल्मीकाँऽश्राम्यदप्रथयद्धृत्यै॑ बीभत्सत् इत्या॒हु रुन्धे॑ पर्णत्वमशमयदच्छिन्दु॒स्त्रीणि॑

च॥ _____ [३]

द्वा॒द॒शसु॑ वि॒क्रामे॒ष्वग्नि॑मा द॑धीत। द्वा॒द॒श मा॒साः संव॑त्सरः।
संव॑त्सरादे॒वैन॑मव॒रुद्धा॑ ध॑त्ते। यद्वा॒द॒शसु॑ वि॒क्रामे॒ष्वग्नि॑मा द॑धीत।
परि॑मित॒मव॑ रुन्धीत। चक्षु॑र्निमित्त॒ आद॑धीत। इय॒द्वा॒द॒श
वि॒क्रामा॑(३) इति॑। परि॑मितं चै॒वापरि॑मितं चा॒व रुन्धे॑। अनृ॑तं
वै वा॒चा व॑दति। अनृ॑तं मन॑सा ध्यायति॥ २६॥

चक्षु॑र्वै स॒त्यम्। अ॒द्रा(३)गि॒त्याह॑। अद॑र्श॒मिति॑।
तथ्स॒त्यम्। यश्चक्षु॑र्निमित्तेऽ॒ग्निमा॑ध॒त्ते। स॒त्य ए॒वैन॑मा ध॑त्ते।
तस्मा॑दाहि॒ताग्नि॑र्नानृ॑तं वदेत्। नास्य॑ ब्राह्म॒णोऽना॑श्वान्गृहे

वसेत्। सत्ये ह्यस्याग्निराहितः। आग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।
पशून्नेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते।
अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकशिण्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा
अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्।
अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्।
प्रतीच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परां भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरेति। भद्रो
भूत्वा पराभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत्
इति। तदगच्छत्। तैऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ
गार्हपत्यम्। अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेप्स्यन्ति।
प्रजां तु न वैथस्यन्त इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य
श्रीरेति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमेति। प्रजां तु न विन्दते।
साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि। यथा
प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि। अभि सुवर्गं लोकं जेष्यसीति।

गार्हपत्यमग्र आदधात्। गार्हपत्यं वा अनु प्रजाः पशवः प्रजायन्ते। गार्हपत्येनैवास्मै प्रजां पशून्प्राजंनयत्। अथान्वाहार्यपचनम्। तिर्यङ्ङिव वा अयं लोकः। अस्मिन्नेव तेन लोके प्रत्यतिष्ठत्। अथाऽऽहवनीयम्। तेनैव सुवर्गं लोकमभ्यजयत्॥ ३२॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। प्रत्यस्मिँल्लोके तिष्ठति। अभि सुवर्गं लोकं जयति। यस्य वा अयथादेवतमग्निराधीयते। आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यस्य यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति॥ ३३॥

भृगूणां त्वाऽङ्गिरसां व्रतपते व्रतेनादधामीति भृग्वङ्गिरसामादध्यात्। आदित्यानां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीत्यन्यासां ब्राह्मणीनां प्रजानाम्। वरुणस्य त्वा राज्ञो व्रतपते व्रतेनादधामीति राज्ञः। इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते व्रतेनादधामीति राजन्यस्य। मनोस्त्वा ग्रामण्यो व्रतपते व्रतेनादधामीति वैश्यस्य। ऋभूणां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीति रथकारस्य। यथादेवतमग्निराधीयते। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति॥ ३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चावं रुन्धे भविष्यन्तीत्यंब्रवीज्जनिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नवं च॥—[४]

प्रजापतिर्वाचः सत्यमपश्यत्। तेनाग्निमाधत्त। तेन वै स आर्धोत्। भूर्भुवः सुवरित्याह। एतद्वै वाचः सत्यम्। य

ए॒तेना॒ग्निमा॑ध॒त्ते। ऋ॒ध्नोत्ये॒व। अथो॑ स॒त्यप्रा॑शूरे॒व भ॑वति।
अथो॑ य ए॒वं वि॒द्वान॑भि॒चरे॑ति। स्तृ॒णुत॑ ए॒वैन॑म्॥ ३५॥

भूरि॒त्याह॑। प्र॒जा ए॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सृजते। भुव॒ इत्या॑ह।
अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। सुव॒रि॒त्याह॑। सुव॒र्ग ए॒व
लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। त्रि॒भिर॒क्षरै॑र्गा॒र्हप॑त्य॒मा द॑धाति। त्रयं
इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॑ति॒ष्ठित॑माध॒त्ते। सर्वैः॑
प॒ञ्चभि॑राहव॒नीय॑म्॥ ३६॥

सुव॒र्गाय॑ वा ए॒ष लो॒काया॑धी॒यते। यदा॑हव॒नीयः॑। सुव॒र्ग
ए॒वास्मै॑ लो॒के वाचः॑ स॒त्य९ सर्व॑माप्रोति। त्रि॒भिर्गा॑र्ह॒पत्य॑मा
द॑धाति। प॒ञ्चभि॑राहव॒नीय॑म्। अ॒ष्टौ सम्प॑द्यन्ते। अ॒ष्टाक्ष॑रा
गाय॒त्री। गा॒य॒त्रौऽग्निः॑। यावा॑ने॒वाग्निः॑। तमाध॑त्ते॥ ३७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
ताभ्यो॑ ज्योति॒रुद॑गृह्णात्। तं ज्योतिः॑ पश्य॑न्तीः प्र॒जा अ॒भि
स॒माव॑र्तन्त। उ॒परी॑वा॒ग्निमु॑द्गृह्णीयादुद्धरन्। ज्योति॑रे॒व पश्य॑न्तीः
प्र॒जा यज॑मानम॒भि स॒माव॑र्तन्ते। प्र॒जाप॑तेरक्ष्य॑श्चयत्। तत्परा॑-
ऽपतत्। तदश्वो॑ऽभवत्। तदश्व॑स्याश्व॒त्वम्॥ ३८॥

ए॒ष वै प्र॒जाप॑तिः। यद॒ग्निः। प्रा॒जाप॑त्योऽश्वः॑। यदश्वं॑
पु॒रस्ता॑न्नयति। स्वमे॒व चक्षुः॑ पश्य॑न्प्र॒जाप॑तिरनूदेति।
व॒ज्री वा ए॒षः। यदश्वः॑। यदश्वं॑ पु॒रस्ता॑न्नयति। जा॒ताने॒व
भ्रातृ॑व्यान्प्रणुदते। पु॒नरा॑ वर्तयति॥ ३९॥

जुनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गार्हपत्य-
मकामयत। निगार्हपत्य आहवनीयम्। तौ विभाजं
नाशक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्गत्वा। प्राश्वं पूर्वमुदवहत्।
तत्पूर्ववाहः पूर्ववाद्वम्। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्ति-
रेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरेत्। प्राणान् विच्छिन्द्यात्। अधोऽधः
शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयत्यग्रे हरति।
अथेयत्यथेयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमंसृजत। सोऽबिभेत्प्र मां
धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय।
यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यूहति। शान्त्या
अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य सन्दधाति।
पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय
पशूनपिदध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नाक्रमयेत्।
अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्।
यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य
पशवो भवन्ति। न रुद्रायपिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराज एव विक्रान्तं

यज॑मानोऽनु॒ विक्र॑मते। अ॒ग्नये॒ पव॑मानाय। अ॒ग्नये॒
पाव॑काय। अ॒ग्नये॒ शुच॑ये। यद॒ग्नये॒ पव॑मानाय निर्व॑पति।
पुना॒त्येवैन॑म्। यद॒ग्नये॒ पाव॑काय। पू॒त ए॒वास्मिन्नु॒न्नाद्यं॑ दधाति।
यद॒ग्नये॒ शुच॑ये। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्मिन्नु॒परि॑ष्ठाद्दधाति॥४४॥

ए॒न॒मा॒ह॒व॒नीयं॑ धत्तेऽश्व॒त्वं वर्त॑यति कुरु॒तु इति॑ रु॒द्रो द॑धाति यद॒ग्नये॒ शुच॑य॒ एकं॑ च॥-[५]

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑। अ॒ग्नौ
वा॒मं व॒सु सं न्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो भविष्यति। यदि॑ नो
जे॒ष्यन्ती॑ति। तद॒ग्निर्नो॑त्सहं॒मश॑क्रोत्। तत् त्रे॒धा वि॒न्यद॑धात्।
प॒शुषु॑ तृती॒यम्। अ॒प्सु तृती॒यम्। आ॒दित्ये॑ तृती॒यम्॥४५॥

तद्दे॒वा वि॒जित्य॑। पुन॒रवा॑रु॒रुत्स॑न्त। तेऽ॒ग्नये॒ पव॑मानाय
पु॒रोडा॑श॒मृष्टा॑क॒पालं॑ नि॒रव॑पन्। प॒शवो॑ वा अ॒ग्निः पव॑मानः।
यदे॒व प॒शुष्व॑ासीत्। तत्ते॒नाव॑रु॒न्धत॑। तेऽ॒ग्नये॒ पाव॑काय। आपो॑
वा अ॒ग्निः पा॑व॒कः। यदे॒वाप्स्वा॑सीत्। तत्ते॒नाव॑रु॒न्धत॑॥४६॥

तेऽ॒ग्नये॒ शुच॑ये। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्निः॑ शुचिः॑।
यदे॒वाऽऽदि॒त्य आ॑सीत्। तत्ते॒नाव॑रु॒न्धत॑। ब्र॒ह्मवा॑दि॒नो
वद॑न्ति। त॒नुवो॑ वावै॒ता अ॑ग्न्या॒धेय॑स्य। आ॒ग्नेयो॑ वा
अ॒ष्टाक॑पालोऽग्न्या॒धेय॑मिति॑। यत्तं निर्व॑पेत्। नै॒तानि॑।
यथाऽऽ॒त्मा स्यात्॥४७॥

नाङ्गा॑नि। ता॒दृगे॒व तत्। यदे॒तानि॑ निर्व॑पेत्। न तम्।
यथाऽङ्गा॑नि स्युः। नाऽऽ॒त्मा। ता॒दृगे॒व तत्। उ॒भया॑नि स॒ह
नि॒रुप्या॑णि। य॒ज्ञस्य॑ सा॒त्मत्वा॑य। उ॒भयं॑ वा ए॒तस्येन्द्रि॑यं

वीर्यमाप्यते॥४८॥

योऽग्निमाधत्ते। ऐन्द्राग्रमेकादशकपालमनु निर्वपेत्।
आदित्यं चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयातयामानौ। ये
एव देवते अयातयाम्नी। ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव
रुन्धे। आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति
तिष्ठति। धेनवै वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनुदुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवाव रुन्धे। घृते
भवति। यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राश्नन्ति।
दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि।
एष रुद्रः। यदग्निः॥५०॥

यथ्सद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि
दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा
अस्य पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्।
संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरेणैवास्मै रुद्रं
शमयित्वा। पशूनव रुन्धे। यदेकमेकमेतानि हवींषि
निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजनन-
मुच्छिंषेत्। एकं निरुप्य। उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै
लोकमुच्छिंषति प्रजननाय। तं प्रजया पशुभिरनु
प्रजायते। अथो यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति।

मनुष्यरथेनैव देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्राँ(३) न होतव्या(३) मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्। तूष्णीमेव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्नीधे ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तून्प्रीणाति। उपबर्हणं ददाति। रूपाणामवरुद्धौ। अश्वं ब्रह्मणौ। इन्द्रियमेवावरुन्धे। धेनुं होत्रे। आशिषं एवावरुन्धे। अनङ्वाहमध्वर्यवे। वह्निर्वा अनङ्वान्। वह्निरध्वर्युः॥५४॥

वह्निनैव वह्निं यज्ञस्यावरुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति। मिथुनस्यावरुद्धौ। वासो ददाति। सर्वदेवत्यं वै वासः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति। आ द्वादशभ्यो ददाति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति। काममूर्ध्वं देयम्। अपरिमितस्यावरुद्धौ॥५५॥

आदित्ये तृतीयम्पस्वासीत्तेनावारुन्धत् स्यादप्यते रेतोऽग्निरेकमेकमेतानि हवीरपि निर्वपेत्प्रत्यवरोहति ददात्यध्वर्युर्देयमेकं च॥ [६]

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। छुर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच।

प्राचीमनुं प्रदिशं प्रेहि विद्वान्। अग्नेरग्रे पुरो अग्निर्भवेह।
विश्वा आशा दीद्यानो विभाहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे
चतुष्पदे॥५६॥

अर्कश्चक्षुस्तदसौ सूर्यस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्।
यत्ते शुक्रं शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्। तेन मे
दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे
सर्वमायुर्व्यानशे। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विराट् स्वराट्।
ते माविंशतां ते मा जिन्वताम्॥५७॥

ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। सम्राट्वाभिभूश्च। ते माविंशतां ते
मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विभूश्च परिभूश्च। ते
मा विंशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। प्रभ्वी
च प्रभूतिश्च। ते मा विंशतां ते मा जिन्वताम्। यास्ते अग्ने
शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः।
ताभिर्मुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवस्त्रीणि च॥—————[७]

इमे वा एते लोका अग्नयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्।
शोचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति।
वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्।
तेनैवैनान्व्यावर्तयति। तथा न शोचयन्ति यजमानम्।
रथन्तरमभिगायते गार्हपत्य आधीयमाने। रथन्तरो वा

अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमभिगायत उद्ध्रियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्। शान्तमेवैनं पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीयं आधीयमाने। बारहतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराडैत्। तं वारवन्तीयेनावारयत। तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अंकुरुत। तच्छ्रैतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते। वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेन श्येती कुरुते। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः। स आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं सम्प्रियं करोति। पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पचेत्याह। अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानित्याह। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावैवैनौ

कुरुते। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आ-
मेवैतामा शास्ते। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै
देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्।
आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्गयति। त्रयं इमे लोकाः।
एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमा धत्ते। तत्तथा न कार्यम्।
वीङ्गितमप्रतिष्ठितमा दधीत। उद्धृत्यैवाधायाभिमन्त्रियः।
अवीङ्गितमेवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। विराट् स्वराट् यास्ते
अग्रे शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदध इत्याह। एता वा
अग्रेः शिवास्तनुवः। ताभिरेवैनं समर्धयति। यास्ते अग्रे
घोरास्तनुवस्ताभिर्मुं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। ताभिरेवैनं
पराभावयति॥६४॥

लोकोऽसृजतैनमाधत्तेऽन्वाहार्यपचनं देवानामन्नमेनं प्रतिष्ठितमाधत्ते पञ्च च॥—————[८]

शमीगर्भादग्निं मन्थति। एषा वा अग्रेर्यज्ञिया तनूः।
तामेवास्मै जनयति। अदितिः पुत्रकांमा। साध्येभ्यो देवेभ्यो
ब्रह्मौदनमपचत्। तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्।
सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्यमा चाजायेताम्। सा
द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त।
तस्यै मित्रश्च वरुणश्चाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्या
उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या अंशश्च

भगंश्चाजायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या इन्द्रश्च विवस्वाश्चाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पचति। रेत एव तदधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा औदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते। तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिती रेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः। एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति। अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय। इयंतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति। घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम्। यद्घृतम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्। गायत्रछन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय। त्रिष्टुभी राजन्यस्य। त्रिष्टुछन्दा वै राजन्यः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य

छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय। त९ संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सर९
हि रेतो हितं वर्धते। यद्येन९ संवत्सरे नोपनमेत्।
समिधः पुनरादध्यात्। रेतं एव तद्धितं वर्धमानमेति। न
मा९ समंश्जीयात्। न स्त्रियमुपेयात्॥ ७१॥

यन्मा९ समंश्जीयात्। यच्छ्रियमुपेयात्। निर्वीर्यः स्यात्।
नैनमग्निरुपनमेत्। श्व आधास्यमानो ब्रह्मौदनं पचति।
आदित्या वा इत उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। ते वा इतो
यन्तं प्रतिनुदन्ते। एते खलु वावाऽऽदित्याः। यद्वाह्मणाः।
तैरेव सन्त्वं गच्छति॥ ७२॥

नैनं प्रतिनुदन्ते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कां सः।
अग्निः कार्यः। योऽस्मै प्रजां पशून्प्रजनयतीति।
शल्लकैस्ता९ रात्रिमग्निमिन्धीत। तस्मिन्नुपव्युषमरणीं निष्टपेत्।
यथर्षभायं वाशिता न्याविच्छायति। तादृगेव तत्। अपोदूह्य
भस्माग्निं मन्थति॥ ७३॥

सैव साऽग्नेः सन्ततिः। तं मथित्वा प्राश्नुमुद्धरति।
संवत्सरमेव तद्रेतो हितं प्रजनयति। अनाहितस्तस्याग्नि-
रित्याहुः। यः समिधोऽनाधायाग्निमाधत्त इति। ताः
संवत्सरे पुरस्तादादध्यात्। संवत्सरादेवैनमवरुध्याधत्ते।
यदि संवत्सरेऽनादध्यात्। द्वादश्यां पुरस्तादादध्यात्।
संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरमेवास्याहिता

भवन्ति। यदि द्वादश्यां॑ नादध्यात्। त्र्यहे पुरस्तादादध्यात्।
आहिता एवास्य॑ भवन्ति॥ ७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचददिती॑ रेतोऽधत् सन्मिता घृतवतीभिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वार्येयाद्गच्छति मन्थति रात्रयश्चत्वारि च॥ ————— [९]

प्रजापतिः॑ प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत।
स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत।
तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा
व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥ ७५॥

दोहा एव युष्माकमिति॑। सा ततः प्राच्युदक्रामत्।
तत्प्रजापतिः॑ पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति॑। सा
द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः॑ पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मे
गोपायेति॑। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः॑ पर्यगृह्णात्।
शङ्स्य॑ पशून्मे गोपायेति॑॥ ७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः॑ पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां
मे गोपायेति॑। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः॑ पर्यगृह्णात्।
अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति॑। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत।
तान्प्रजापतिः॑ पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे
प्रविष्टा॥ ७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते॑। तस्मादेतावन्तो-
ऽग्नय॑ आधीयन्ते। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तेनैव पाङ्क्तं॑

स्पृणोति। अथर्व॑ पि॒तुं मे॑ गोपा॒येत्या॑ह। अन्न॑मे॒वैतेन॑
स्पृणोति। नर्य॑ प्र॒जां मे॑ गोपा॒येत्या॑ह। प्र॒जामे॒वैतेन॑ स्पृणोति।
शः॑स्य॑ प॒शून्मे॑ गोपा॒येत्या॑ह॥७८॥

प॒शूने॒वैतेन॑ स्पृणोति। सप्र॑थ स॒भां मे॑ गोपा॒येत्या॑ह।
स॒भामे॒वैतेन॑न्द्रि॒यः स्पृ॑णोति। अहे॑ बु॒ध्निय॒ मन्त्रं॑ मे
गोपा॒येत्या॑ह। मन्त्र॑मे॒वैतेन॑ श्रि॒यः स्पृ॑णोति। यद॑न्वाहार्य॒पच॑ने-
ऽन्वाहार्यं॑ पच॑न्ति। तेन॒ सौ॑ऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यद्वा॑र॒हप॒त्य
आज्य॑मधि॒श्रय॑न्ति॒ सम्प॒त्नीर्या॑जय॑न्ति। तेन॒ सौ॑ऽस्या॒भीष्टः॑
प्री॒तः। यदा॑हव॒नीये॒ जुह॑ति॥७९॥

तेन॒ सौ॑ऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यथ्स॒भायां॑ वि॒जय॑न्ते।
तेन॒ सौ॑ऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यदा॑वस॒थेऽन्नः॑ ह॒रन्ति॑। तेन॒
सौ॑ऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। तथा॑ऽस्य॒ सर्वे॑ प्री॒ता अ॒भीष्टा
आधी॑यन्ते। प्र॒व॒स॒थमे॒ष्यन्ने॒वमु॑प॒तिष्ठे॑तैक॒मेक॑म्। यथा॑
ब्रा॒ह्म॒णाय॑ गृ॒हेवा॒सिने॑ परि॒दाय॑ गृ॒हाने॑ति। ता॒दृगे॒व तत्।
पुन॑रा॒गत्यो॑प॒तिष्ठ॑ते। सा भा॒गेय॑मे॒वैषां॑ तत्। सा तत्
ऊ॒र्ध्वारो॑हत्। सा रो॒हिण्य॑भवत्। तद्रो॒हिण्यै॑ रो॒हिणित्व॑म्।
रो॒हिण्या॑म॒ग्निमा॑द॒धीत॑। स्व ए॒वैनं॑ योनौ॒ प्रति॑ष्ठित॒माध॑त्ते।
ऋ॒ध्नोत्ये॑नेन॥८०॥

पृषा प॒शून्मे॑ गोपा॒येति॑ प्रवि॑ष्टा प॒शून्मे॑ गोपा॒येत्या॑ह जुह॑ति तिष्ठते सप्त च॥—[१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासूद्धन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नोद्धर्मः शिरं

इ॒मे वै श॑मी॒ग॒र्भा॒त्प्र॒जाप॑तिः स रि॒रि॒चानः॑ स तपः स आ॒त्मन्वी॑र्यं दश॥१०॥

ब्र॒ह्म स॒न्धत्तं॑ तौ दि॒व्याव॑थो श॒न्त्वाय॑ प्रा॒च्ये॒षां यदु॑पर्यु॒परि॑ यश्च॒सृष्टः॑ सोऽश्वोऽ॒वारो॑ भू॒त्वा
जग॑तीभि॒रशी॑तिः॥८०॥

ब्र॒ह्म स॒न्धत्त॑मृ॒ध्नोत्ये॑नेन॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अपं पाप्मानं यजमानस्य हन्तु। शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी तोकसाता। शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः। ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञिय-
मागमिष्ठाः। ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं
प्रतीत्य। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः
सर्वीराः। ऊर्जं पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः
पुरूचीः॥२॥

वम्नीभिरनुवित्तं गुहांसु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः।
प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपंहत्यै सुवितं नो अस्तु।
उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि।
यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाः सरिरस्य मध्ये।
तस्येदं विहतमाभरन्तः। अछम्बद्गारमस्यां विधेम॥३॥

यत्पूर्यपश्यत्सरिरस्य मध्ये। उर्वीमपश्यज्जगतः प्रतिष्ठाम्।
तत्पुष्करस्यायतनाद्धि जातम्। पूर्णं पृथिव्याः प्रथनं हरामि।

याभिरदृ॑हृङ्ग॒ग॒तः प्र॒ति॒ष्ठाम्। उ॒र्वीमि॒मां वि॑श्वज॒नस्य॑ भ॒र्त्रीम्।
ता नः॑ शि॒वाः शर्क॑राः सन्तु॒ सर्वाः॑। अ॒ग्ने रे॒तश्च॒न्द्र॑ हिर॑ण्यम्।
अ॒द्भ्यः सम्भू॑तम॒मृतं॑ प्र॒जासु॑। तथ्स॒म्भर॑न्नुत्त॒रतो॑ नि॒धाय॑॥४॥

अ॒तिप्र॑यच्छुं दुरि॑तिं तरेयम्। अश्वो॑ रू॒पं कृ॒त्वा यद॑श्व॒त्थे-
ऽति॑ष्ठः। स॒व॒त्स॒रं दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑। तत्ते॒ न्य॑क्तमि॒ह स॒म्भर॑न्तः।
श॒तं जी॑वेम श॒रदः॑ सर्वा॑राः। ऊ॒र्जः पृ॑थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तोऽसि।
वन॑स्पते श॒तव॑ल्शो वि॒रोह॑। त्वया॑ व॒यमिष॑मूर्जं म॒दन्तः॑।
रा॒यस्पोषे॑ण॒ समि॑षा म॒देम॑। गा॒य॒त्रि॒या हि॒यमा॑णस्य॒ यत्ते॑॥५॥

प॒र्णम॑प॒तत्तृती॑यस्यै दि॒वोऽधि॑। सोऽयं॑ प॒र्णः सोम॑प॒र्णाद्धि॑
जा॒तः। ततो॑ ह॒रामि॑ सोमपी॒थस्याव॑रुद्धौ। दे॒वानां॑ ब्रह्म॒वादं॑
व॒दतां॑ यत्। उ॒पाश्रृ॑णोः सु॒श्रवा॑ वै श्रु॒तोऽसि॑। ततो॒ मामा॑वि॒शतु॑
ब्रह्म॒वर्च॑सम्। तथ्स॒म्भर॑न्नु॒स्तदव॑रुन्धीय सा॒क्षात्। यया॑ ते
सृ॒ष्टस्या॒ग्नेः। हे॒तिम॑शमयत्प्र॒जाप॑तिः। तामि॒माम॑प्र॒दाहा॑य॥६॥

श॒मी॑ शान्त्यै॑ ह॒राम्य॑हम्। यत्ते॑ सृ॒ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒क॒ङ्क॒तं
भा॒ आ॑र्च्छ॒ज्जात॑वेदः। तया॑ भा॒सा स॑मि॒तः। उ॒रुं नो॑
लो॒कम॑नु प्रभा॑हि। यत्ते॑ ता॒न्तस्य॑ हृद॒यमा॑च्छि॒न्द॒ज्जात॑वेदः।
म॒रुतो॑ऽद्भि॒स्तम॑यित्वा। ए॒तत्ते॑ तद॒शनेः॑ स॒म्भर॑मि। सा॒त्मा
अ॒ग्ने स॒हृद॑यो भवे॒ह। चि॒त्रि॒याद॑श्व॒त्थाथ्स॑म्भृ॒ता बृ॒ह॒त्यः॥७॥

शरी॑रम॒भि स॑स्कृ॒ताः स्थ। प्र॒जाप॑तिना यज्ञ॒मुखे॑न॒
स॑मि॒ताः। ति॒स्रस्त्रि॒वृद्धि॑र्मिथु॒नाः प्रजा॑त्यै। अ॒श्व॒त्थाद्ध॑व्य-

वा॒हा॒द्धि जा॒ताम्। अ॒ग्नेस्त॒नूं य॒ज्ञिया॒ꣳ सम्भ॑रामि।
शा॒न्तयो॑निꣳ शमीग॒र्भम्। अ॒ग्नये॒ प्रज॑नयितवै। यो अ॑श्व॒त्थः
शमीग॒र्भः। आ॒रूरो॒ह त्वे स॒चा। तं ते॑ ह॒रामि॒ ब्रह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञियैः॑ के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑रञ्जातवेदः। य॒थाश॒रीरं॑
भू॒तेषु॑ न्य॒क्तम्। स सम्भृ॑तः सीद शि॒वः प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं नो॑
लो॒कम॑नु॒नेषि॑ वि॒द्वान्। प्रवे॒धसे॑ क॒वये॒ मेध्या॑य। व॒चो व॒न्दारु॑
वृष॒भाय॒ वृष्णो॑। यतो॑ भ॒यम॑भ॒यं तन्नो॑ अस्तु। अ॒व दे॒वान् य॒जे
हे॒ड्यान्। स॒मिधा॒ऽग्निं दु॑वस्यत॥९॥

घृ॒तैर्बो॑धय॒ताति॑थिम्। आ॒ऽस्मिन् ह॒व्या जु॑होतन। उ॒प
त्वा॒ऽग्ने ह॒विष्म॑न्तीः। घृ॒ताची॑र्यन्तु ह॒र्यत। जुष॒स्व स॒मिधो॑
मम॑। तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑रङ्गिरः। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि। बृ॒हच्छो॑चा
यवि॒ष्ठ। स॒मिध्य॑मानः प्रथ॒मो नु॑ धर्मः। स॒म॒क्तुभि॑रज्यते
वि॒श्ववा॑रः॥१०॥

शो॒चिष्केशो॑ घृ॒तनि॑र्णिक्पाव॒कः। सु॒य॒ज्ञो अ॒ग्निर्य॑जथाय
दे॒वान्। घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरग्निः। घृ॒तैः स॒मिद्धो॑
घृ॒तम॑स्यान्नम्। घृ॒तप्रुष॑स्त्वा स॒रितो॑ वहन्ति। घृ॒तं
पिब॑न्त्सुय॒जा यक्षि॑ दे॒वान्। आ॒यु॒र्दा अ॒ग्ने ह॒विषो॑
जुषा॒णः। घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चारु
गव्य॑म्। पि॒तेव॑ पु॒त्रम॑भि॒रक्ष॑तादि॒मम्॥११॥

त्वाम॑ग्ने स॒मिधा॒नं य॑विष्ठ। दे॒वा दू॒तं च॑क्रिरे ह॒व्यवा॒हम्।

उरुज्रयंसं घृतयोनिमाहुतम्। त्वेषं चक्षुर्दधिरे चोदयन्वति।
त्वामग्ने प्रदिव आहुतं घृतेन। सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे।
स वावृधान ओषधीभिरुक्षितः। उरु ज्रयांसि पार्थिवा
वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्निं मित्रं न
समिधान ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदुं नो यंसते
धियम्। प्रजा अग्ने संवासय। आशाश्च पशुभिः सह।
राष्ट्राण्यस्मा आधेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे। मही विशपत्नी
सदने ऋतस्य। अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वत्नी
जन्यं जातवेदसम्। अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरोहतं दशतुं शक्करीर्मम। ऋतेनाग्र आयुषा वर्चसा
सह। ज्योग्जीवन्त उत्तरामुत्तरां समाम्। दर्शमहं पूर्णमासं
यज्ञं यथा यजै। ऋत्वियवती स्थो अग्निरेतसौ। गर्भं दधाथां
ते वामहं ददे। तत्सत्यं यद्वीरं बिभृथः। वीरं जनयिष्यथः।
ते मत्प्रातः प्रजनिष्येथे। ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यथः॥१४॥

प्रजयां पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सुवर्गे लोके। अनृतात्सत्य-
मुपैमि। मानुषाद्वैव्यमुपैमि। दैवीं वाचं यच्छामि।
शल्लकैरग्निमिन्धानः। उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्
ऋध्वा। अति मृत्युं तराम्यहम्। जातवेदो भुवनस्य रेतः।
इह सिंश्च तपंसो यज्ञनिष्यते॥१५॥

अग्निमंश्चत्थादधि हव्यवाहम्। शमीगर्भाञ्जनयन् यो
मयोभूः। अयं ते योनिर्ऋत्वियः। यतो जातो अरोचथाः।
तं जानन्नग्र आरोह। अथा नो वर्धया रयिम्। अपेत वीत
वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अदादिदं
यमोऽवसानं पृथिव्याः। अक्रन्निमं पितरो लोकमस्मै॥१६॥

अग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसि। संज्ञानमसि कामधरणम्।
मयि ते कामधरणं भूयात्। संवः सृजामि हृदयानि। स२सृष्टं
मनो अस्तु वः। स२सृष्टः प्राणो अस्तु वः। सं या वः
प्रियास्तनुवः। सं प्रिया हृदयानि वः। आत्मा वो अस्तु
सम्प्रियः। सम्प्रियास्तनुवो मम॥१७॥

कल्पेतां द्यावापृथिवी। कल्पन्तामाप ओषधीः।
कल्पन्तामग्नयः पृथक्। मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः। येऽग्नयः
समनसः। अन्तरा द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृतू अभि
कल्पमानाः। इन्द्रमिव देवा अभि सं विशन्तु। दिवस्त्वा
वीर्येण। पृथिव्यै महिम्ना॥१८॥

अन्तरिक्षस्य पोषेण। सर्वपशुमादधे। अजीजनन्नमृतं
मर्त्यासः। अस्त्रेमाणं तरणिं वीडुजम्भम्। दश स्वसारो अग्रवः
समीचीः। पुमा२सं जातमभि स२रभन्ताम्। प्रजापतेस्त्वा
प्राणेनाभि प्राणिमि। पूष्णः पोषेण मह्यम्। दीर्घायुत्वाय
शतशारदाय। शत२ शरद्भ्य आयुषे वर्चसे॥१९॥

जी॒वा॒त्वै पु॒ण्या॒या। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। म॒मा॑सि॒
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। म॒मै॒व स॒न्वहं॑ ह॒व्या॒न्य॒ग्ने। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒क॒कृ॒ज्जा॑तवेदः। प्रा॒णे त्वा॒ऽमृ॒त॒मा॑द॒धामि॑। अ॒न्ना॒द॒म॒न्ना॒द्या॒या।
गो॒प्तारं॑ गु॒प्त्यै॑। सु॒गा॒र॒ह॒प॒त्यो वि॒द॒ह॒न्न॒रा॑तीः। उ॒ष॒सः श्रेय॑सीः
श्रेय॑सी॒र्दध॑त्॥ २०॥

अ॒ग्ने स॒प॒त्ना॑ꣳ अ॒प॒ बा॒ध॑मानः। रा॒य॒स्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑
धेहि॑। इ॒मा उ॒ मामु॑प॒तिष्ठ॑न्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रि॒ह
सं॒व॒से॒या। इ॒हो इ॒डां तिष्ठ॑तु वि॒श्वरू॑पी। म॒ध्ये व॒सोर्दी॑दिहि
जा॒तवे॑दः। ओज॑से॒ बला॑य॒ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे॒ शुष्मा॑यायुषे
वर्च॑से। स॒प॒त्न॒तूर॑सि वृ॒त्र॒तूः। य॒स्तै दे॒वेषु॑ म॒हि॒मा सु॑व॒र्गः॥ २१॥

य॒स्त आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रवि॑ष्टः। पु॒ष्टि॒र्या तै॑ म॒नुष्ये॑षु प॒प्र॒थे।
त॒या नो॑ अ॒ग्ने जुष॑माण॒ एहि॑। दि॒वः पृ॑थि॒व्याः पर्य॑न्त॒रि॑क्षात्।
वा॒तात्प॒शुभ्यो॑ अ॒ध्योष॑धी॒भ्यः। यत्र॑ यत्र जा॒तवे॑दः स॒म्ब॒भूथ॑।
त॒तो नो॑ अ॒ग्ने जुष॑माण॒ एहि॑। प्रा॒ची॒मनु॑ प्र॒दिशं॑ प्रेहि॑
वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रो अ॑ग्नि॒र्भवे॑ह। वि॒श्वा आ॒शा दी॒द्यानो॑ वि॒
भा॑हि॥ २२॥

ऊ॒र्जं नो॑ धेहि॒ द्वि॒पदे॑ चतु॒ष्पदे॑। अ॒न्व॒ग्निरु॑ष॒साम॑ग्रं म॒ख्यत्।
अ॒न्व॒हा॒नि प्र॒थ॒मो जा॒तवे॑दाः। अ॒नु सूर्य॑स्य पु॒रु॒त्रा च॑
र॒श्मीन्। अ॒नु द्या॒वापृ॑थि॒वी आ॒त॒तान॑। वि॒क्रम॑स्व म॒हाꣳ
अ॑सि। वे॒दिष॑न्मा॒नुषे॑भ्यः। त्रि॒षु लो॒केषु॑ जा॒गृहि॑। य॒दिदं॑

दिवो यददः पृथिव्याः। संविदाने रोदसी सं बभूवतुः॥२३॥

तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः। शम्भूः प्रजाभ्यस्तनुवे
स्योनः। प्राणं त्वाऽमृत आ दधामि। अन्नादमन्नाद्याय।
गोप्तरं गुप्त्यै। यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं
ज्योतिरजस्रम्। तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने
ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे॥२४॥

नर्यं प्रजां मे गोपाय। अमृतत्वाय जीवसे। जातां
जनिष्यमाणां च। अमृते सत्ये प्रतिष्ठिताम्। अथर्व
पितुं मे गोपाय। रसमन्नमिहायुषे। अदब्धायोऽशीततनो।
अविषन्नः पितुं कृणु। शःस्य पशून्मे गोपाय। द्विपादो ये
चतुष्पदः॥२५॥

अष्टाशफाश्च य इहाग्ने। ये चैकशफा आशुगाः। सप्रथ
सभां मे गोपाय। ये च सभ्याः सभासदः। तानिन्द्रियावतः
कुरु। सर्वमायुरुपासताम्। अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपाय।
यमृषयस्त्रैविदा विदुः। ऋचः सामानि यजूंषि। सा हि
श्रीरमृता सताम्॥२६॥

चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य
मध्ये। मर्मज्यमाना महते सौभगाय। मह्यं धुक्व यजमानाय
कामान्। इहैव सन्तत्र सतो वो अग्नयः। प्राणेन वाचा
मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्। ज्योतिषा

वो वैश्वानरेणोपतिष्ठे। पञ्चधाऽग्नीन्व्यक्रामत्। विराट्सृष्टा
प्रजापतेः। ऊर्ध्वाऽऽरोहद्रोहिणी। योनिर्ग्रेः प्रतिष्ठितिः॥२७॥

विशन्तु नः पुरुचीर्विधेम निधाय यत्तेऽप्रदाहाय बृहत्यो ब्रह्मणा दुवस्यत विश्ववार इममञ्जते
पुरोगां प्रज्जनयिष्यथो जनिष्यतेऽस्मै मम महिम्ना वचसे दधत्सुवर्गो भाहि सम्बभूवतुरायुर्व्यानशे
चतुष्पदः सतां प्रजापतेर्द्वे च॥ [१]

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः।
यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव तत्सुवर्गेषु लोकेषु सत्रिणः
प्रतिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्टोमाः परः सामानः कार्या इत्याहुः।
अग्निष्टोमसंमितः सुवर्गो लोक इति। द्वादशाग्निष्टोमस्य
स्तोत्राणि। द्वादश मासाः संवत्सरः। तत्तत्र सूक्ष्मम्। उक्थ्या
एव सप्तदशाः परः सामानः कार्याः॥२८॥

पशवो वा उक्थानि। पशूनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजिता-
वग्निष्टोमौ। उक्थ्याः सप्तदशाः परः सामानः। ते सङ्स्तुता
विराजन्मभि सम्पद्यन्ते। द्वे चर्चावतिरिच्येते। एकया
गौरतिरिक्तः। एकयाऽऽयुरूनः। सुवर्गो वै लोको ज्योतिः।
ऊर्ग्विराट्॥२९॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परं राधन्तरम्।
तत्प्रथमेऽहंकार्यम्। बृहद्वितीयै। वैरूपं तृतीयै। वैराजं चतुर्थै।
शाक्करं पञ्चमे। रैवतं षष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो नयन्ति। सन्तनय
एते ग्रहा गृह्यन्ते॥३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकांश्चसन्तन्वन्ति।

मिथुना एते ग्रहा गृह्यन्ते। अतिग्राह्याः परः सामसु। मिथुनमेव तैर्यजमाना अवरुन्धते। बृहत्पृष्ठं भवति। बृहद्वै सुवर्गो लोकः। बृहतैव सुवर्गं लोकं यन्ति। त्रयस्त्रिंशि नाम सामं। माध्यं दिने पवमाने भवति॥ ३१॥

त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता एवावरुन्धते। ये वा इतः पराश्च संवत्सरमुपयन्ति। न हैनं ते स्वस्ति समश्नुवते। अथ येऽमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। ते हैनं स्वस्ति समश्नुवते। एतद्वा अमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। यदेवम्। यो ह खलु वाव प्रजापतिः। स उवेवेन्द्रः। तद् देवेभ्यो नयन्ति॥ ३२॥

कार्या विराड्गृह्यन्ते पवमाने भवतीन्द्र एकं च॥ [२]

सन्ततिर्वा एते ग्रहाः। यत्परः सामानः। विषूवादिवा-
कीर्त्यम्। यथा शालायै पक्षसी। एव संवत्सरस्य
पक्षसी। यदेतेन गृह्येतेन। विषूची संवत्सरस्य पक्षसी
व्यवसंसेयाताम्। आर्तिमार्च्छयुः। यदेते गृह्यन्ते। यथा
शालायै पक्षसी मध्यमं वंशमभि संमायच्छति॥ ३३॥

एव संवत्सरस्य पक्षसी दिवाकीर्त्यमभि सं तन्वन्ति।
नार्तिमार्च्छन्ति। एकविंशमहर्भवति। शुक्राग्रा ग्रहा गृह्यन्ते।
प्रत्युत्तब्धे सयत्वायं। सौर्य एतदहः पशुरालभ्यते। सौर्यो-
ऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं
एवैष बलिर्हियते। सप्तैतदहरतिग्राह्या गृह्यन्ते॥ ३४॥

स॒प्त वै शी॒र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। अ॒सावा॑दि॒त्यः शि॒रः
प्र॒जाना॑म्। शी॒र्ष॒न्ने॒व प्र॒जाना॑ प्रा॒णान्द॑धाति। तस्मा॑त्स॒प्त
शी॒र्ष॒न्प्रा॒णाः। इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्य॑। स
इ॒माँल्लो॒कान॒भ्य॑जयत्। तस्या॒सौ लो॒कोऽन॑भिजित आसीत्।
तं वि॒श्वक॑र्मा भू॒त्वाऽभ्य॑जयत्। यद्वै॑श्वक॒र्मणो॑ गृह्यते॥ ३५॥

सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
ये वै॑श्वक॒र्मणं॑ गृह्णते॥ आ॒दि॒त्यः श्वो॑ गृह्यते। इ॒यं वा अ॑दि॒तिः।
अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति। अ॒न्यो॑न्यो गृह्येते। वि॒श्वान्ये॑वा॒न्येन॒
कर्मा॑णि कु॒र्वाणा॑ यन्ति। अ॒स्याम॒न्येन॒ प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति।
तावा॑ऽप॒रा॒र्धात्स॑व॒त्स॒रस्या॒न्यो॑न्यो गृह्येते। तावु॒भौ स॒ह
म॑हाव्र॒ते गृह्ये॑ते। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। उ॒भयो॑र्लो॒कयोः॑ प्र॒ति
ति॑ष्ठन्ति। अ॒र्क्यमु॑क्थं भ॒वति॑। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धै॥ ३६॥

समा॒यच्छ॑त्यति॒ग्राह्या॑ गृह्यन्ते गृह्यते॑ संव॒त्स॒रस्या॒न्यो॑न्यो गृह्येते॑ पञ्च च॥ ————— [३]

ए॒क॒वि॒ंश ए॒ष भ॑वति। ए॒तेन॒ वै दे॒वा ए॑क॒वि॒ंशेन॑।
आ॒दि॒त्यमि॑त उ॒त्त॒मं सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑रोहयन्। स वा ए॒ष
इ॒त ए॑क॒वि॒ंशः। तस्य॒ दशा॑वस्ता॒दहा॑नि। दशं प॒रस्ता॑त्।
स वा ए॒ष वि॒राज्यु॑भ॒यतः॑ प्र॒तिष्ठि॑तः। वि॒राजि॑ हि वा ए॒ष
उ॑भ॒यतः॑ प्र॒तिष्ठि॑तः। तस्मा॑दन्त॒रेमौ लो॒कौ यन्। सर्व॑ेषु सु॒व॒र्गेषु॑
लो॒केष्व॑भि॒तप॑न्नेति॥ ३७॥

दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑ सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑। परा॑चो-

ऽतिपादादबिभयुः। तं छन्दोभिरदृहं धृत्यै। देवा वा
 आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। अवाचोऽवपादादबिभयुः।
 तं पञ्चभीं रश्मिभिरुदवयन्। तस्मादेकविंशेऽहन्पञ्च
 दिवाकीर्त्यानि क्रियन्ते। रश्मयो वै दिवाकीर्त्यानि। ये
 गायत्रे। ते गायत्रीषूत्तरयोः पवमानयोः॥३८॥

महादिवाकीर्त्यं होतुः पृष्ठम्। विकर्णं ब्रह्मसामम्।
 भासोऽग्निष्टोमः। अथैतानि पराणि। परैर्वै देवा आदित्यं
 सुवर्गं लोकमपारयन्। यदपारयन्। तत्पराणां परत्वम्।
 पारयन्त्येनं पराणि। य एवं वेद। अथैतानि स्पराणि। स्परैर्वै
 देवा आदित्यं सुवर्गं लोकमस्पारयन्। यदस्पारयन्।
 तत्स्पराणां स्परत्वम्। स्पारयन्त्येनं स्पराणि। य एवं
 वेद॥३९॥

एति पवमानयोः स्पराणि पञ्च च॥—————[४]

अप्रतिष्ठां वा एते गच्छन्ति। येषां संवत्सरेऽनात्तेऽथ।
 एकादशिन्याप्यते। वैष्णवं वामनमालभन्ते। यज्ञो वै विष्णुः।
 यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै। ऐन्द्राग्रमालभन्ते। इन्द्राग्नी
 वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी। ते
 एवालभन्ते॥४०॥

वैश्वदेवमालभन्ते। देवता एवावरुन्धते। द्यावापृथिव्यां
 धेनुमालभन्ते। द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायव्यं
 वत्समालभन्ते। वायुरेवैभ्यो यथाऽऽयतनाद्देवता अव रुन्धे।

आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्। प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान् वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गव्याः पशवं आलभ्यन्ते। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशवं आलभ्यन्ते। नाप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥—[५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधिप्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो

ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्वीयते।
अथ यद्वा इदमन्तः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते।
अन्तः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं ह्यवीरस्थि। परांचा
स्तुवन्ति। तस्मात्तथ्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न
कृश्यतोऽनु कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशो-
ऽन्यः। तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो
हि तद्गरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः।
एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण
सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति।
एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन
सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः
क्रियन्ते। तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो
भवति। ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
यस्य तल्पसद्यमभिजितः स्यात्। स देवानां
साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्।
तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजितः स्यात्। स देवानां
साम्यक्षे। तल्पसद्यं मा परांजेपीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न

तल्पसद्यं पराजयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महंस
एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवासुराः संयन्ता आसन्। त आदित्ये
व्यायच्छन्त। तं देवाः समजयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो
ब्राह्मणः। असुर्यः शूद्रः। इमेऽराथ्सुरिमे सुभूतमक्रन्नित्यन्यतरो
ब्रूयात्। इम उद्वासीकारिण इमे दुर्भूतमक्रन्नित्यन्यतरः।
यदेवैषां सुकृतं या राद्धिः। तदन्यतरोऽभि श्रीणाति।
यदेवैषां दुष्कृतं याऽराद्धिः। तदन्यतरोऽप हन्ति। ब्राह्मणः
सं जयति। अमुमेवाऽऽदित्यं भ्रातृव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भवति भवति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥—————[६]

उद्धन्यमानं नवैतानि सन्ततिरेकविंश एषोऽप्रतिष्ठां प्रजापतिवृत्तः षट्॥६॥

उद्धन्यमानं शोचिष्केशोऽग्नें सपत्नानतिग्राह्या वैश्वदेवमालभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सुराः संय॑न्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः स॒न्त्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॑जित्य। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽ॒ग्नि॒मन्व॑-
विन्द॑न्तुषू॒त्सन्न॑म्। तस्य॑ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॑विन्दन्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्र॒हत्व॑म्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। तस्य॑ त्वै॒व गृ॑ही॒ताः। नाना॑ऽऽग्नेयं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॒द्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॒स्त॒नून॑पा॒तमि॒डो
ब॒र्हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॑भागौ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ
भव॑त॒ इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्नेयाव॒न्वश्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॑
पव॑माना॒योत्तरः॑ स्यात्। यत्प॒वमा॑नाय। तेनाऽऽज्य॑भागः।
तेन॑ सौ॒म्यः। बुध॑न्वत्याग्नेयस्याऽऽज्य॑भागस्य पुरोऽनुवा॒क्या
भव॑ति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नि॒न्य॑क्ताः

पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयं सर्वं भवति। एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति। कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु। सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ। तेनोपांशु प्रचरति। एष्यं इव वा एषः। यत्पुनराधेयः। यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति। प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्। अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत् इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाग्नेयम्। तेन समृद्धं क्रियत् इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्वदिति सम्भृतसम्भार इत्याहुः। नष्टमिच्छति पत्नीसंयाजा नवं च॥—————[१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजपेयमपश्यन्। ते।

अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति। तेऽब्रुवन्।
आजिमस्य धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुदजयत्। तेनायजत।
स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन
याजयेति। तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्येत्।
अगच्छत्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्।
अग्रं समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष
ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय
इत्याहुः। वाजाप्यो वा एषः। वाजं ह्येतेन देवा ऐप्सन्।
सोमो वै वाजपेयः। यो वै सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्येवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै
वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते।
ब्रह्म वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य
ब्रह्मा जायते॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्।
ऐनं वाचा गच्छति। अपिंवतीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो
यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्।
एष वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता

वा ए॒ता उ॒ज्जित॑यो॒ व्याख्या॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑।
 दे॒वता॑ना॒मनि॑र्भागाय। दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒णश्चान्न॑स्य च॒
 श॒मल॑मपा॒घ्नन्। यद्व॑ह्म॒णः श॒मल॑मासीत्। सा गा॒था
 ना॒राश॑ꣳस्य॒भवत्। यदन्न॑स्य। सा सुरा॑॥१३॥

तस्मा॑द्वाय॑तश्च म॒त्तस्य॑ च॒ न प्र॑तिगृह्य॒म्। यत्प्र॑तिगृह्णीयात्।
 श॒मलं॑ प्र॒तिगृ॑ह्णीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वाचोऽव॑रुद्धाः।
 यो वा॑जपेयया॒जी। या पृ॑थि॒व्यां याऽग्नौ॑ या र॑थन्त॒रे।
 याऽन्तरि॑क्षे॒ या वा॒यौ या वा॑मदे॒व्ये। या दि॒वि
 याऽऽदि॒त्ये या बृ॑ह॒ति। याऽप्सु॑ यौष॑धीषु॒ या वन॑स्पतिषु।
 तस्मा॑द्वाजपेयया॒ज्यात्वि॑जीनः। सर्वा॑ ह्य॒स्य वाचो॑-
 ऽव॑रुद्धाः॥१४॥

धा॒वा॒मेति॑ ज्यैष्ठ्याय॒ वेदं॑ ब्र॒ह्मा जा॑यते वाज॒पेयः॑ सुराऽऽत्वि॑जीन॒ एकं॑ च॥—————[२]

दे॒वा वै यद॒न्यैर्ग्रहै॑र्य॒ज्ञस्य॑ नावा॒रुन्ध॑त। तद॑तिग्राह्यैरति॒-
 गृ॒ह्यावा॑रुन्धत। तद॑तिग्राह्या॒णाम॑तिग्राह्यत्वम्। यद॑तिग्राह्या॒
 गृ॒ह्यन्ते॑। यदे॒वान्यैर्ग्रहै॑र्य॒ज्ञस्य॑ नाव॑ रुन्धे। तदे॒व तैर॑तिगृह्याव॑
 रुन्धे। पश्च॑ गृह्यन्ते। पाङ्क्तौ॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तमा॑त्स्वाऽव॑
 रुन्धे॥१५॥

सर्व॑ ए॒न्द्रा भ॑वन्ति। ए॒क॒धैव॑ यज॑मान इन्द्रि॒यं द॑धति।
 स॒प्तद॑श प्राजाप॒त्या ग्र॑हा गृह्यन्ते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः।
 प्र॒जाप॑तेराप्त्यै॑। ए॒क॒य॒र्चा गृ॑ह्णाति। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑
 द॑धाति। सोम॒ग्रहा॑ꣳश्च॑ सुराग्र॒हाꣳश्च॑ गृह्णाति। ए॒तद्वै दे॒वाना॑

परममन्नम्। यथ्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यथ्सुरा। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावर-
मन्नाद्यमव रुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः।
यथ्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा तेजो यजमाने दधाति।
सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्। यथ्सुरा॥१७॥

अन्नस्यैव शर्मलेन शर्मलं यजमानादपहन्ति।
सोमग्रहाः३श्च सुराग्रहाः३श्च गृह्णाति। पुमान् वै सोमः।
स्त्री सुरा। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति
प्रजननाय। आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जाया३
सुराग्रहैः। तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिल्लोके स्त्रिय३ सम्भवति।
वाजपेयाभिजित३ ह्यस्य॥१८॥

पूर्वे सोमग्रहा गृह्यन्ते। अपरे सुराग्रहाः। पुरोऽक्ष३
सोमग्रहान्त्सादयति। पश्चादक्ष३ सुराग्रहान्। पापवस्यसस्य
विधृत्यै। एष वै यजमानः। यथ्सोमः। अन्न३ सुरा।
सोमग्रहाः३श्च सुराग्रहाः३श्च व्यतिषजति। अन्नाद्येनैवेनं
व्यतिषजति॥१९॥

सम्पृचः स्थ सं मा भद्रेण पृङ्केत्याह। अन्नं वै भद्रम्।
अन्नाद्येनैवेन३ स३सृजति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्।
यथ्सुरा। पाप्मेव खलु वै शर्मलम्। पाप्मना वा
एनमेतच्छर्मलेन व्यतिषजति। यथ्सोमग्रहाः३श्च सुराग्रहाः३श्च

व्यतिषजति। विपृचः स्थ वि मां पाप्मनां पृङ्केत्याह।
पाप्मनैवैनं शर्मलेन व्यावर्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राडुद्ववति
सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्मुखसुराग्रहैः।
इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव
सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृज्यः सुराग्रहान् हरन्ति। अनृतेनैव
विशं सृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं ददाति। मध्व्यो-
ऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति। एकधैव यजमान-
आयुस्तेजो दधाति॥२१॥

आत्माऽवं रुन्धे सोमः शर्मलं यथ्सुरा ह्यस्यैनं व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरोध्यन्तु
इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव
तेनावं रुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।
सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
तान्पशुभिरेवावं रुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।
प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण।
वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव
लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ

आरोहत्यतिरात्रेण। नाकः रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेज
 एवाऽऽत्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।
 इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचः सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं
 च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
 प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेराप्त्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव
 हि प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
 यज्ञमजिघासन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
 तथैवैनांनशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्संज्ञपयेत्। मरुत
 एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वृषा जुहोति।
 एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
 नैवारणे सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुण्ड्राशा ह्येते।
 अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया प्रचरति।
 वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो प्रजापतावेव
 यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिर्हि वाक्। अपन्नदती भवति।
 तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति पदं च॥—————[४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।
 यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं

कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव
तथ्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।
यच्चास्यामधि। तदेवाव रुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभि-
षिच्यते। अपस्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्यल्पूलयति।
अप्सु वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते।
यदप्सु पल्पूलयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवाव रुन्धे। बहु वा
अश्वोऽमेध्यमुपगच्छति। यदप्सु पल्पूलयति। मेध्यानेवै-
नान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता
अग्रे अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान् युनक्ति। स्वस्योज्जित्यै।
यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥२९॥

अपान्नपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।
अथो स्तौत्येवैनानाजिः संरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः। अङ्कौ
न्यङ्कावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः।
ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनात्यै। अशमरथं

भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥३०॥

स्वदयति प्लुल्यति व्यावृत्त्या अनार्त्ये द्वे च॥—————[५]

देवस्याह९ सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं
जेषमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वाजमुञ्जयति।
देवस्याह९ सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वर्षिष्ठं
नाक९ रुहेयमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वर्षिष्ठं
नाक९ रोहति। चात्वाले रथचक्रं निर्मित९ रोहति। अतो वा
अङ्गिरस उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः
सुवर्गं लोकमेति। आवेष्टयति। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव
दिशोऽभिजयति॥३१॥

वाजिना९ सामं गायते। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे।
वाचो वर्ष्म देवेभ्योऽप्राक्रामत्। तद्वनस्पतीन्प्राविशत्। सैषा
वाग्वनस्पतिषु वदति। या दुन्दुभौ। तस्माद्दुन्दुभिः सर्वा वाचो-
ऽतिवदति। दुन्दुभीन्धसमाघ्नन्ति। परमा वा एषा वाक्॥३२॥

या दुन्दुभौ। परमयैव वाचाऽवरां वाचमव रुन्धे।
अथो वाच एव वर्ष्म यजमानोऽव रुन्धे। इन्द्राय वाचं
वदतेन्द्रं वाजं जापयतेन्द्रो वाजमजयिदित्याह। एष वा
एतर्हीन्द्रः। यो यजते। यजमान एव वाजमुञ्जयति।
सप्तदश प्रव्याधानाजिं धावन्ति। सप्तदश९ स्तोत्रं भवति।
सप्तदशसप्तदश दीयन्ते॥३३॥

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। अर्वाऽसि सप्तिरसि
वाज्यंसीत्याह। अग्निर्वा अर्वा। वायुः सप्तिः। आदित्यो वाजी।
एताभिरेवास्मै देवताभिर्देवरथं युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति।
प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥ ३४॥

वाजिनो वाजं धावत काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै
लोकः काष्ठा। सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं
यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्नो धावन्ति। प्राडिव हि
सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि।
छन्दोभिरेवैनान्थसुवर्गं लोकं गमयति॥ ३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्चयन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं
च आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं
जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जंगम्यादित्याह।
अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति।
य आजिं धावन्ति॥ ३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृष्ट्यः प्रयच्छति। यमेव ते
वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयाव रुन्धे। एकधा
ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
देवा वा ओषधीष्वाजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्।
स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्।
नैवारश्चरुर्भवति॥ ३७॥

ए॒तद्वै दे॒वानां॑ पर॒मम॑न्नम्। यन्नी॒वाराः॑। पर॒मेणै॒वास्मा॑
अ॒न्नाद्ये॒नाव॑र॒मन्नाद्य॑मव॒ रुन्धे। स॒प्तद॑शशरावो भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। क्षी॒रे भ॑वति।
रुच॑मे॒वास्मि॑न्दधाति। सर्पि॑ष्वा॒न्भव॑ति मे॒ध्यत्वाय॑।
बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यो वा ए॒ष दे॒वत॑या॥३८॥

यो वा॒ज॒पेये॑न् यज॑ते। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्य ए॒ष च॒रुः।
अ॒श्वान्त्सरि॑ष्यतः स॒सृष॑श्चाव॒ घ्राप॑यति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमु॑ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑ रुन्धे। अजी॑जिपत वनस्पतय॒ इन्द्रं॑
वाजं॑ विमु॑च्यध्वमि॒ति दु॒न्दुभीन्॑ विमु॑ञ्चति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमि॑न्द्रि॒यं दु॒न्दुभय॑ उ॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑ रुन्धे॥३९॥

अभिर्जयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ
च॥

[६]

ता॒प्यं यज॑मानं॒ परि॑धापयति। य॒ज्ञो वै ता॒प्यम्।
य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ स॒मर्ध॑यति। द॒र्भ॒मयं॑ परि॑धापयति। प॒वित्रं॑
वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॑ वा ए॒षोऽव॑रुरु॒त्सते। यो
वा॒ज॒पेये॑न् यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद॒र्भ॒मयं॑
परि॑धापयति॥४०॥

वाज॒स्याव॑रुद्धे। जाय॒ एहि॒ सुवो॒ रोहा॑वेत्याह। प॒त्न्या
ए॒वेष॑ य॒ज्ञस्या॑न्वार॒म्भोऽन॑वच्छि॒त्यै। स॒प्तद॑शार॒त्रिर्यूपो॑ भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। तू॒पर॑श्चतु॒रश्रि॑र्भवति।

गौधूमं चषालम्। न वा एते ब्रीहयो न यवाः। यद्गोधूमाः॥४१॥

एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धौ। अथो अमुमेवासमै
लोकमन्नवन्तं करोति। वासोभिर्वेष्टयति। एष वै यजमानः।
यद्यूपः। सर्वदेवत्यं वासः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिः समर्धयति।
अथो आक्रमणमेव तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। द्वादश वाजप्रसवीयानि जुहोति॥४२॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेव प्रीणाति। अथो
संवत्सरमेवास्मा उपदधाति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
दशभिः कल्पै रोहति। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी।
प्राणानेव यथास्थानं कल्पयित्वा। सुवर्गं लोकमेति। एतावद्वै
पुरुषस्य स्वम्॥४३॥

यावत्प्राणाः। यावद्देवास्यास्ति। तेन सह सुवर्गं
लोकमेति। सुवर्देवाः अङ्गन्मेत्याह। सुवर्गमेव लोकमेति।
अमृता अमृमेत्याह। अमृतमिव हि सुवर्गो लोकः। प्रजापतेः
प्रजा अमृमेत्याह। प्राजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव
तेन लोकान्नैति॥४४॥

समृहं प्रजया सं मया प्रजेत्याह। आमेवैतामा शास्ते।
आसपुटैर्घ्नन्ति। अन्नं वा इयम्। अन्नाद्येनैवैनं समर्धयन्ति।
ऊषैर्घ्नन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः। साक्षादेवैनमन्नाद्येन
समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यश्च घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीर्षतो घ्नन्ति।
 शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा
 अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुदधः। यो यूपः
 रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं
 सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गं लोके प्रति तिष्ठति। शतमानं भवति।
 शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
 पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्पशून्परि
 प्रजायते। बस्ताजिनमध्यवरोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने प्रति
 तिष्ठति॥४७॥

परिधापयति गोधूमां जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं घ्नन्ति लोको नव च॥—————[७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि।
 तान्येवाव रुन्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तारण्याः।
 उभर्याषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्या-
 वरुद्धौ। यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्जीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्यृद्धेत। सर्वस्य समवदायं जुहोति।
 अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण सुवेणं जुहोति।
 ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
 देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एवैनं
 ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति।
 अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यश्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते।
 शीरुषतोऽभिषिञ्चति। शीरुषतो ह्यन्नमद्यते। आ मुखादन्वव-
 स्त्रायति। मुखत एवास्मा अन्नाद्यं दधाति। अग्नेस्त्वा
 साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। एष वा अग्नेः सवः।
 तेनैवैनमभिषिञ्चति। इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामी-
 त्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि-
 षिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभि-
 षिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चत्विर्गभ्य उपहरन्ति।
 अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वावदानीयानि
 च वाजसृज्यः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो
 उभर्याष्वेवाभिषिञ्च्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते।
 अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। वाजवतीभिर्माध्यं
 दिने। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुद्धे। शिपिविष्ट-
 वतीभिस्तृतीयसवने। यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ
 एव पशुषु प्रति तिष्ठति। बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैनं
 श्रियै गमयति॥५२॥

अश्नीयादन्नस्यान्नस्यावरुद्धा इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह वाजसृतः शिपिस्त्रीणि

च॥ [८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते।

द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते।
भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति वै
तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य
सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति।
व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमेवैतेन गच्छति। पृथिविषदं
त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते।
तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि
देवतांनां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति
वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना
इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमि-
त्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं
समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां
प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वेद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञो-
ऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः।
तैर्ब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव
पूर्वेद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वेद्युः क्रियते।
 यत्पितृभ्यः पूर्वेद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय
 यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम
 इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमव रुन्धे। न हि पिता
 प्रमीयमाण आहूष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः।
 इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां
 जायामभ्यश्नुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते
 द्वेद्वे जाये अभ्याक्षता। य एवं वेद। अभि द्वितीयां
 जायामश्नुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह।
 य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति।
 त्रिर्निदधाति। षट्थसम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति।
 अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः
 पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।
 षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति।
 तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं
 बरहिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा
 इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा हि पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३) मिति। यत्प्राशजीयात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुंकः स्यात्। यन्न प्राशजीयात्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं नेवाप्राशितम्। वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं वा ददति। दशां छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः। पितृनेव निरवदयते। उत्तर आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां ह्येतरहि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय। नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थ॥६३॥

युष्मांस्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके स्थ। यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति। यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति।

न प्र॒मायु॑को भवति। पि॒तृलो॒के वा ए॒तद्यज॑मानश्चरति।
 यत्पि॒तृभ्यः॑ क॒रोति॑। स ई॒श्वर आ॒र्तिमा॒र्तोः॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वावैनं
 तत् उ॒न्नैतु॑मर्हतीत्याहुः। यत्प्रा॑जाप॒त्यय॑र्चा पुन॒रैति॑।
 प्र॒जाप॑तिरे॒वैनं॑ तत् उ॒न्नय॑ति। ना॒र्तिमा॒च्छति॑ यज॑मानः॥६५॥

इत्यंशुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति
 यत्पितृभ्यः करोति पञ्च च॥ [१०]

दे॒वा॒सुरा अ॒ग्नीषो॑म॒योर्दे॒वा वै यथा॒दर्शं॑ दे॒वा वै यद॒न्यैर्ग्रहे॑र्ब्रह्मवा॒दिनो॑ नाग्नि॒ष्टोमो॑ न
 सा॒वि॒त्रं दे॒वस्या॒हं ता॒र्प्यं स॒प्तान्न॑होमा॒नृष॑दं त्वेन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा द॑श॥१०॥

दे॒वा॒सुरा वा॒ज्यैवैनं॑ तस्मा॑द्वाजपेयया॒जी दे॒वस्या॒हं वाज॑स्याव॑रु॒द्ध्या इन्द्रि॑यमे॒वास्मिन्॑ ह्री॒का
 हि पि॒तरः॑ पञ्च॑षष्टिः॥६५॥

दे॒वा॒सुरा यज॑मानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शूनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्पुरस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपाशुः। सोमेन देवाऽस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपाशु जुहोति। सोमेनैव तद्देवाऽस्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्र आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्र आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः

स्था॒लीर्वा॑य॒व्याः॑ सोम॒ग्रह॑णी॒रिति॑। दे॒वा वै पृ॒श्निं॑मदुहन्॥४॥

तस्या॑ ए॒ते स्त॒ना आ॑सन्। इ॒यं वै पृ॒श्निः॑। तामा॑दि॒त्या
आ॑दि॒त्यस्था॒ल्या च॑तु॒ष्पदः॑ प॒शून् दु॑हन्। यदा॑दि॒त्यस्था॒ली
भ॑वति। च॒तु॒ष्पद॑ ए॒व तया॑ प॒शून् यज॑मान इ॒मां दु॑हे।
तामिन्द्र॑ उक्थ्यस्था॒ल्येन्द्रि॒यम॑दुहत्। यदु॑क्थ्यस्था॒ली भ॑वति।
इन्द्रि॒यमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां वि॒श्वे दे॒वा
आ॑ग्रयणस्था॒ल्योर्ज॑मदुहन्। यदा॑ग्रयणस्था॒ली भ॑वति॥५॥

ऊ॒र्जमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां म॑नु॒ष्या
ध्रु॒वस्था॒ल्याऽऽयु॑रदुहन्। यद्ध्रु॑वस्था॒ली भ॑वति। आ॒युरे॒व तया॑
यज॑मान इ॒मां दु॑हे। स्था॒ल्या गृ॒ह्णाति॑। वा॒यव्ये॑न जुहोति।
तस्मा॑दन्येन॒ पात्रे॑ण प॒शून् दु॑हन्ति। अ॒न्येन॒ प्रति॑गृह्णन्ति। अथो॑
व्या॒वृ॒तमे॒व तद्यज॑मानो गच्छति॥६॥

ग्र॒हत्वं ग्र॒हां जु॒होत्य॑कुर्वतादुहन्नाग्रयणस्था॒ली भ॑वति न॒वं च॥—————[१]

यु॒वꣳ सु॒राम॑म॒श्विना॑। नमु॑चा॒वासुरे॑ स॒र्चा। वि॒पि॒पा॒ना
शु॑भस्पती। इन्द्रं॒ कर्म॑ स्वावतम्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑व॒श्विनो॒भा।
इन्द्रा॑व॒तं कर्म॑णा दꣳस॒नाभिः॑। यथ्सु॒रामं॑ व्य॒पिबः॑ श॒र्चाभिः॑।
सर॑स्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहा॑व्यग्रे ह॒विरा॑स्येते।
सु॒चीव॑ घृ॒तं च॒मू इ॒व सोमः॑॥७॥

वा॒ज॒सनिꣳ र॒यिम॑स्मे सु॒वीरम्॑। प्र॒श॒स्तं धे॑हि य॒शसं॑
बृ॒हन्त॑म्। यस्मि॒न्नश्वा॑स ऋष॒भासं॑ उ॒क्षणः॑। व॒शा मे॒षा

अवसृष्टास आहुताः। कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे। हृदा
मतिं जनय चारुमग्नये। नाना हि वा देवहितं सदो मितम्।
मा सःसृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोमं
एषः। मा मां हिंसीः स्वां योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबुच्छर्चाभिः।
अहं तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि।
द्वे सुती अश्रुणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्।
ताभ्यामिदं विश्वं भुवनं समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्।
यस्ते देव वरुण गायत्रछन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुछन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे।
यस्ते देव वरुण जगतीछन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे।
सोमो वा एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा
सोमेन यजते। देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो
वै देवानां सवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः
सुवन्ते राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥ [२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्।
इन्द्राय कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा
अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्यग्निहोत्री
निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै
देव्यदितिः॥११॥

इमामेवास्मा उत्थापयति। आयुर्यज्ञपतावधादित्याह।
 आयुरेवास्मिन्दधाति। इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय
 वरुणाय चेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अवर्ति वा एषैतस्य
 पाप्मानं प्रतिख्याय निषीदति। यस्याग्निहोत्र्युपसृष्टा
 निषीदति। तां दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्यात्। यस्यान्नं नाद्यात्।
 अवर्तिमेवास्मिन्पाप्मानं प्रतिमुञ्चति॥१२॥

दुग्ध्वा ददाति। न ह्यदृष्टा दक्षिणा दीयते। पृथिवीं वा
 एतस्य पयः प्रविशति। यस्याग्निहोत्रं दुह्यमानं३ स्कन्दति।
 यदद्य दुग्धं पृथिवीमसक्तं। यदोषधीरप्यसरद्यदापः। पयो
 गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह।
 पय एवाऽऽत्मन्गृहेषु पशुषु धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्भिरेवैनदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तं५ स५सृजति।
 उभे वै ते तर्ह्यार्च्छतः। आर्च्छति खलु वा एतदग्निहोत्रम्।
 यद्दुह्यमानं३ स्कन्दति। यदभिदुह्यात्। आर्ते नानार्तं यज्ञस्य
 स५सृजेत्। तदेव यादृक्कीदृक्कं होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा
 पुनर्होतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१४॥

यद्यद्वृतस्य स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा पुनरेयात्। यज्ञं
 विच्छिन्द्यात्। यत्र स्कन्देत्। तन्निषद्य पुनर्गृहीयात्।
 यत्रैव स्कन्दति। तत एवैनत्पुनर्गृह्णाति। तदेव यादृक्कीदृक्कं
 होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं

यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञश्छि॑द्यते। यस्या॑ग्नि॒होत्रे॑ऽधि॒श्रिते॑ श्वा-
ऽन्त॒रा धा॑वति। रु॒द्रः खलु॑ वा ए॒षः। यद॒ग्निः। यद्वा॑मन्वत्या
व॒र्तये॑त्। रु॒द्राय॑ प॒शूनपि॑ दध्यात्। अ॒प॒शुर्यज॑मानः स्यात्।
यद॒पोऽन्व॑तिषि॒श्वेत्। अ॒ना॒द्यम॒ग्नेरापः॑। अ॒ना॒द्यमा॑भ्यामपि॑
दध्यात्। गा॒र्हप॑त्या॒द्भस्मा॑दाय॑। इ॒दं विष्णु॑र्विच॒क्रम॑ इति॑
वैष्ण॒व्यर्चा॑ऽऽह॒वनीया॑दध्व॒सय॑न्नु॒द्रवे॑त्। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑।
य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भस्म॑ना प॒दमपि॑ वपति॒
शान्त्यै॑॥१६॥

वै देव्यर्दितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥—————[३]

नि वा ए॒तस्या॑ऽऽह॒वनीयो॑ गा॒र्हप॑त्यं कामयते।
निगा॒र्हप॑त्य आह॒वनीयम्। यस्या॑ग्निमनु॒द्धृत॑ः सूर्यो॑ऽभि
नि॒म्रोच॑ति। द॒र्भेण॑ हि॒रण्यं प्र॑बद्धं पु॒रस्ता॑द्धरेत्। अथा॒ग्निम्।
अथा॑ग्नि॒होत्रम्। यद्धि॑रण्यं पु॒रस्ता॑द्धरति। ज्योति॑र्वै
हि॒रण्यम्। ज्योति॑रे॒वैनं॑ पश्यन्नुद्धरति। यद॒ग्निं पूर्वं॑
हर॑त्यथा॒ग्निहो॑त्रम्॥१७॥

भा॒गधे॑येनै॒वैनं॑ प्रणयति। ब्रा॒ह्म॒ण आ॑र्षेय उद्धरेत्।
ब्रा॒ह्म॒णो वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिरुद्धरति।
अ॒ग्नि॒होत्र॑मु॒पसा॑द्यातमि॒तोरा॑सीत। व्र॒तमे॒व हु॑तमनु॑
म्रियते। अन्तं॑ वा ए॒ष आ॒त्मनो॑ गच्छति। यस्ता॑म्यति।
अन्त॑मेष य॒ज्ञस्य॑ गच्छति। यस्या॑ग्निमनु॒द्धृत॑ः सूर्यो॑ऽभि

निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।
वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।
चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
अग्नेः प्रियं धाम्। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। परांची वा एतस्मै
व्युच्छन्ती व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः
केतुना जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम्
स्वाहेति प्रत्यङ्गिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै
विवासयति। अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव
हृतमनु म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य
निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं

सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत्॥ २२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्येत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु
रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।
रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं
मन्येत्॥ २३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।
स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु
प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति।
गार्हपत्यं मन्यति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे
रय्यै रमस्व॥ २४॥

सहसे द्युम्रायं। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
पशून्वास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।
ऋग्वसामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋग्वसामाभ्यामेवैनं
समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्।
बृहद्विराट्॥ २५॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति।

आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं
हि तै। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरेतम्।
सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वेणैवास्य यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्ने सप्रथा
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञं
सन्तनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव पथिकृतं स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं
यज्ञियं पन्थामपि नयति। अनङ्घ्रिन्दक्षिणा। वही ह्येष
समृद्धौ॥२७॥

हृत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेद्देवतां गच्छत्युद्वायेन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै
पूर्वं त्रीणि निम्रोचति दर्भेण यद्विरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति
चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युषाः पुनर्मित्रो मैत्रं यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वै
मन्थेदुद्धरेत्॥)॥

[४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनं सवनं
कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मरुतामिति धयद्वतीषु
कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा
एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्वयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
शान्त्यै। गायत्रं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः
सवनान्नयन्ति॥२८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति।

होतुंश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनुं शंसति। मध्यत एव यज्ञं
समादधाति। यस्य माध्यं दिने सवने सोमोऽतिरिच्यते।
आदित्यं तृतीयसवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौरिवीतं
सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं
यत्सवनस्यातिरिच्यते॥२९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महां अंसि सूर्येति कुर्वन्ति।
यस्यैवाऽऽदित्यस्य सवनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवेनं
कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीतं सामं भवति। तेनैव
माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव
तृतीयसवनान्नयन्ति। होतुंश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनुं
शंसति॥३०॥

मध्यत एव यज्ञं समादधाति। यस्य तृतीयसवने
सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत।
अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्यते। तत्त्वे दुष्प्रज्ञानम्।
यजमानं वा एतत्पशवं आसाहयन्ति। बृहत्सामं भवति।
बृहद्वा इमाँल्लोकान्दाधार। बारहताः पशवः। बृहतैवास्मै
पशून्दाधार। शिपिविष्टवतीषु कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै
देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवेनं समर्धयन्ति। होतुंश्चमसमनून्नयन्ते।
होताऽनुंशंसति। मध्यत एव यज्ञं समादधाति॥३१॥

यन्ति सवनस्यातिरिच्यते शंसति दाधाराष्टौ च॥—————[५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि

स॑सु॒नुतः। यौ द्वौ स॑सु॒नुतः। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष
विता॑यते। यद्य॒ज्ञः। तस्य॒ ग्रावा॑णो॒ दन्ताः॑। अ॒न्य॒त॒रं
वा ए॒ते स॑सु॒न्वतो॑र्निर्ब॒प्सति॑। पूर्वे॑णोप॒सृत्या॑ दे॒वता॑
इत्या॑हुः। पूर्॒वोप॑सृतस्य॒ वै श्रेया॑न्भवति। ए॒ति॒व॒न्त्याज्या॑नि
भव॑न्त्यभिजि॒त्यै॥ ३२॥

म॒रु॒त्वंतीः॑ प्र॒तिप॑दः। म॒रुतो॒ वै दे॒वाना॑मप॒राजि॑तमा॒यत॑नम्।
दे॒वाना॑मे॒वाप॑राजित आ॒यत॑ने यतते। उ॒भे बृ॑ह॒द्रथ॑न्त॒रे भ॑वतः।
इ॒यं वाव॑ र॒थन्त॑रम्। अ॒सौ बृ॑हत्। आ॒भ्यामे॒वैन॑मन्त॒रेति॑।
वा॒चश्च॒ मन॑सश्च। प्रा॒णाच्चा॑पा॒नाच्च॑। दि॒वश्च॒ पृथि॒व्याश्च॑॥ ३३॥

सर्व॑स्माद्वि॒त्ताद्वेद्या॑त्। अ॒भि॒व॒र्तो ब्र॑ह्मसा॒मं भ॑वति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भि॒वृ॒त्यै। अ॒भि॒जि॒द्ध॒वति॑। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्या॑भिजि॒त्यै। वि॒श्वजि॒द्ध॒वति॑। वि॒श्वस्य॑ जि॒त्यै। यस्य॑
भूया॑सो य॒ज्ञक्र॑तव॒ इत्या॑हुः। स दे॒वता॑ वृ॒द्ध इति॑।
यद्य॑ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः॑ प॒रस्ता॑थ॒स्यात्॥ ३४॥

उ॒क्थ्यं॑ कुर्वीत। यद्यु॒क्थः॑ स्यात्। अ॒ति॒रा॒त्रं कु॑र्वीत।
य॒ज्ञक्र॑तुभिरे॒वास्य॑ दे॒वता॑ वृ॒द्धे। यो वै छ॒न्दो॑भिरभिभवति। स
स॑सु॒न्वतो॑रभिभवति। सं॒वे॒शाय॑ त्वोप॒वे॒शाय॑ त्वेत्या॑ह।
छ॒न्दा॑सि॒ वै सं॒वे॒श उ॑प॒वे॒शः। छ॒न्दो॑भिरे॒वास्य॑
छ॒न्दा॑स्यभिभवति। इ॒ष्टर्गो॑ वा ऋ॒त्विजा॑मध्व॒र्युः॥ ३५॥

इ॒ष्टर्गः॑ खलु॒ वै पूर्॒वोऽर्घुः॑ क्षी॒यते॑। प्रा॒णा॑पा॒नौ मृ॒त्योर्मा॑

पात॒मित्या॑ह। प्रा॒णापा॒नयो॑रे॒व श्र॑यते। प्रा॒णापा॒नौ मा मा॑
हासिष्ट॒मित्या॑ह। नैनं॑ पु॒राऽऽयु॑षः प्रा॒णापा॒नौ ज॑हितः। आ॒र्तिं
वा ए॒ते नि॑यन्ति। येषां॑ दी॒क्षितानां॑ प्र॒मीय॑ते। तं यद॑व॒वर्ज॑युः।
ऋ॒र॒कृता॑मि॒वैषां॑ लो॒कः स्या॑त्। आ॒हर॑ द॒हेति॑ ब्रूयात्॥ ३६॥

तं दक्षि॑णतो वेद्यै॑ नि॒धाय॑। स॒र्परा॒ज्ञियां॑ ऋ॒ग्भिः स्तु॑युः। इ॒यं
वै सर्प॑तो॒ राज्ञी॑। अ॒स्या ए॒वैनं॑ परि॑ददति। व्यृ॒द्धं तदि॒त्याहुः॑।
यथ॑स्तु॒तमन॑नुशस्त॒मिति॑। होता॑ प्रथ॒मः प्रा॑ची॒नावी॒ती
मा॑र्जा॒लीयं॑ परी॑यात्। या॒मीर॑नुब्रुवन्। स॒र्परा॒ज्ञीनां॑ की॒र्तये॑त्।
उ॒भयो॑रे॒वैनं॑ लो॒कयोः॑ परि॑ददति॥ ३७॥

अथो॑ ध्रु॒वन्त्ये॒वैनम्॑। अथो॑ न्ये॒वास्मै॑ हु॒वते॑। त्रिः परि॑यन्ति।
त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ ध्रु॒वते॑। त्रिः पुनः॑
परि॑यन्ति। षट्थ॑सम्प॒द्यन्ते॑। षड्वा॑ ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वैनं॑
ध्रु॒वते॑। अ॒ग्न आ॒यू॒षि प॑वस॒ इति॑ प्र॒तिप॑दं कुर्वी॒रन्।
र॒थन्त॑रसा॒मैषां॑ सोमः॑ स्यात्। आ॒युरे॒वाऽऽत्म॑न्द॒धते॑। अथो॑
पा॒प्मानं॑मे॒व वि॒जह॑तो यन्ति॥ ३८॥

अभि॒जित्यै॑ पृथि॒व्याश्च॑ स्याद॑ध्व॒र्युर्ब्रू॒याल्लो॒कयोः॑ परि॑ददति कुर्वी॒रं॒स्त्रीणि॑ च॥ ————— [६]

अ॒सुर्यं॑ वा ए॒तस्मा॑द्वर्णं॑ कृ॒त्वा। प॒शवो॑ वी॒र्य॑मप॑ क्रामन्ति।
यस्य॑ यू॒पो वि॒रोह॑ति। त्वा॒ष्ट्रं ब॑हुरू॒पमाल॑भेत। त्वष्टा॒ वै
रू॒पाणा॑मी॒शे। य ए॒व रू॒पाणा॑मी॒शे। सोऽस्मि॑न्प॒शून् वी॒र्यं॑

यच्छति। नास्मात्पु॒शवो॑ वी॒र्य॑मप॑ क्रामन्ति। आ॒र्ति॒ वा ए॒ते
निय॑न्ति। येषां॑ दी॒क्षितानां॑ म॒ग्निरु॒द्वाय॑ति॥३९॥

यदा॑हव॒नीयं॑ उ॒द्वाये॑त्। यत्तं म॒न्ये॑त्। विच्छि॑न्त्यात्।
भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। यदा॑हव॒नीयं॑ उ॒द्वाये॑त्। आ॒ग्नी॑द्धादुद्ध॑-
रेत्। यदा॑ग्नी॒द्ध उ॒द्वाये॑त्। गा॒र्हप॑त्यादुद्ध॑रेत्। यद्गा॒र्हप॑त्य
उ॒द्वाये॑त्। अत॑ ए॒व पुन॑र्मन्येत्॥४०॥

अत्र॒ वाव॒ स नि॑लयते। यत्र॒ खलु॒ वै नि॑लीनमुत्त॑मं
पश्य॑न्ति। तदे॑नमिच्छन्ति। यस्मा॒द्गारो॑रु॒द्वाये॑त्। तस्या॒रणी॑
कुर्यात्। क्रु॒मुक॑मपि कुर्यात्। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः।
यत्क्रु॑मुकः। प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॒ सम॑र्धयति। गा॒र्हप॑त्यं
मन्य॑ति॥४१॥

गा॒र्हप॑त्यो वा अ॒ग्रेयो॑निः। स्वादे॒वैनं॑ योने॑र्जनयति।
नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति। यस्य॒ सोमं॑ उप॒दस्ये॑त्।
सु॒वर्णं॑ हिर॑ण्यं द्वेधा वि॒च्छिद्य॑। ऋ॒जी॒षेऽन्य॑दाधू॒नुयात्।
जु॒हुयाद॑न्यत्। सोम॑मे॒वाभि॑षु॒णोति॑। सोमं॑ जुहोति। सोम॑स्य
वा अ॑भिषूयमा॑णस्य प्रि॒या त॒नूरुद॑क्रामत्॥४२॥

तथ्सु॒वर्णं॑ हिर॑ण्यमभवत्। यथ्सु॒वर्णं॑ हिर॑ण्यं कुर्वन्ति।
प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॒ सम॑र्धयन्ति। यस्या॒क्री॒तं॑ सोम॑म॒प॒हरे॑युः।
क्री॒णीया॑दे॒व। सैव॑ ततः प्रायश्चि॒त्तिः। यस्य॑ क्री॒तम॑प॒हरे॑युः।
आ॒दा॒राश्च॑ फाल्गु॒नानि॑ चा॒भिषु॑णुयात्। गा॒य॒त्री य॑

सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पुराऽपंतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः परा-
ऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि।
पशवः सोमो राजा। यदादारांश्च फाल्गुनानि चाभिषुणोति।
सोममेव राजानमभिषुणोति। शृतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्।
दध्ना मध्यं दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तर-
सांमा। य एवर्त्विजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः। एकां-
गां दक्षिणां दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्। यज्ञेनैव
तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो वा एष
देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः सत्रायागुरते।
एतावान्खलु वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्। सर्ववेदसेनं यजेत।
सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वाभ्य एव देवताभ्यः सर्वेभ्यः
पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धार्यन्ति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पुराऽपंतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥—————[७]

पवमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स
पुनातु मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु
विश्वं आयवः। जातवेदः पवित्रवत्। पवित्रेण पुनाहि मा।
शुक्रेण देव दीद्यत्। अग्ने क्रत्वा क्रतूँ रनु॥४६॥

यत्ते पवित्रमर्चिषि। अग्ने विततमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे।

उ॒भाभ्यां॑ दे॒व स॒वितः॑ । प॒वित्रेण॑ स॒वेन॑ च । इ॒दं ब्र॒ह्म पु॒नीम॑हे ।
वै॒श्वदे॒वी पु॑न॒ती दे॒व्यागा॑त् । य॒स्यै ब॒ह्वीस्त॒नुवो॑ वी॒तपृ॑ष्ठाः । तया॑
म॒दन्तः॑ स॒धमा॑द्येषु । व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो र॒यीणा॑म् ॥ ४७ ॥

वै॒श्वान॒रो र॒श्मिभि॑र्मा पु॒नातु॑ । वा॒तः प्रा॒णेने॑षि॒रो म॑यो॒भूः ।
द्यावा॑पृ॒थिवी॑ प॒यसा॑ प॒योभिः॑ । ऋ॒ताव॑री य॒ज्ञिये॑ मा पु॒नीता॑म् ।
बृ॒हद्भिः॑ स॒वित॒स्तृभिः॑ । व॒र्षि॑ष्ठैर्दे॒व म॑न्म॒भिः । अ॒ग्ने दक्षैः॑ पु॒नाहि॑
मा । येन॑ दे॒वा अपु॑न॒ता । येनाऽऽपो॑ दि॒व्यं क॑शः । तेन॑ दि॒व्येन॑
ब्र॒ह्मणा॑ ॥ ४८ ॥

इ॒दं ब्र॒ह्म पु॒नीम॑हे । यः पा॑व॒मा॒नीर॒ध्येति॑ । ऋ॒षिभिः॑
स॒म्भृ॒तं र॑सम् । स॒र्वं स॑ पू॒तम॑श्नाति । स्व॒दितं॑
मा॒तरि॑श्व॒ना । पा॑व॒मा॒नीर्यो॑ अ॒ध्येति॑ । ऋ॒षिभिः॑ स॒म्भृ॒तं
र॑सम् । तस्मै॑ स॒रस्व॑ती दु॒हे । क्षी॒रं सर्पि॑र्मधू॒दक॑म् ।
पा॑व॒मा॒नीः स्व॒स्त्यय॑नीः ॥ ४९ ॥

सु॒दुघा॑ हि प॒यस्व॑तीः । ऋ॒षिभिः॑ स॒म्भृ॒तो र॑सः ।
ब्रा॒ह्म॒णेष्व॑मृ॒तं हि॒तम् । पा॑व॒मा॒नीर्दि॑शन्तु नः । इ॒मं लो॒कम॑थो
अ॒मुम् । का॒मा॒न्ध्रस॑म॒र्धय॑न्तु नः । दे॒वीर्दे॒वैः स॒माभृ॑ताः ।
पा॑व॒मा॒नीः स्व॒स्त्यय॑नीः । सु॒दुघा॑ हि घृ॒तश्चु॑तः । ऋ॒षिभिः॑
स॒म्भृ॒तो र॑सः ॥ ५० ॥

ब्रा॒ह्म॒णेष्व॑मृ॒तं हि॒तम् । येन॑ दे॒वाः प॒वित्रेण॑ । आ॒त्मानं॑
पु॒नते॑ सदा । तेन॑ स॒हस्र॑धा॒रेण॑ । पा॑व॒मा॒न्यः पु॑नन्तु मा ।
प्रा॒जाप॑त्यं प॒वित्र॑म् । श॒तो॒द्याम॑ हि॒र॒ण्य॑म् । तेन॑ ब्र॒ह्म॒विदो॑

व॒यम्। पू॒तं ब्र॒ह्म पु॒नीम॑हे। इन्द्रः॑ सु॒नी॒ती स॒ह मां पु॒नातु॑।
सोमः॑ स्व॒स्त्या वरु॑णः सु॒मी॒च्या। य॒मो रा॒जा प्र॑मृ॒णाभिः
पु॒नातु॑ मा॒। जा॒तवे॑दा मो॒र्जय॑न्त्या पु॒नातु॑॥५१॥

अनु॑ रयी॒णां ब्रह्म॑णा स्व॒स्त्यय॑नीः सु॒दुघा॑ हि घृ॒तश्च॑त ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो रसः पु॒नातु॑ त्रीणि
च॥

[८]

प्र॒जा वै स॒त्रमा॑सत॒ तप॒स्तप्य॑माना॒ अजु॑ह्वतीः। दे॒वा
अ॑पश्यश्चम॒सं घृ॒तस्य॑ पूर्णं॑ स्व॒धाम्। तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॒-
जु॒हवुः। तेन॑र्धमा॒स ऊ॒र्जम॑वा॒रुन्ध॑त। तस्मा॑दर्धमा॒से दे॒वा
इ॒ज्यन्ते॑। पि॒तरो॑ऽपश्यश्चम॒सं घृ॒तस्य॑ पूर्णं॑ स्व॒धाम्।
तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॒जुहवुः। तेन॑ मा॒स्यूर्ज॑मवा॒रुन्ध॑त।
तस्मा॑न्मा॒सि पि॒तृभ्यः॑ क्रि॒यते॑। म॒नुष्या॑ अपश्यश्चम॒सं
घृ॒तस्य॑ पूर्णं॑ स्व॒धाम्॥५२॥

तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॒जुहवुः। तेन॑ द्वि॒यीमूर्ज॑मवा॒रुन्ध॑त।
तस्मा॑द्वि॒रहो॑ म॒नुष्ये॑भ्य॒ उप॑ह्रियते। प्रा॒तश्च सा॒यं च॑।
प॒शवो॑ऽपश्यश्चम॒सं घृ॒तस्य॑ पूर्णं॑ स्व॒धाम्। तमु॒पोद॑तिष्ठन्त॒-
म॒जुहवुः। तेन॑ त्रि॒यीमूर्ज॑मवा॒रुन्ध॑त। तस्मा॑त्रि॒रहः॑ प॒शवः॑
प्रेर॑ते। प्रा॒तः सङ्ग॑वे सा॒यम्। अ॒सुरा॑ अपश्यश्चम॒सं घृ॒तस्य॑
पूर्णं॑ स्व॒धाम्॥५३॥

तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॒जुहवुः। तेन॑ सं॒वत्स॑र ऊ॒र्जम॑वा॒रुन्ध॑त।
ते दे॒वा अ॑मन्यन्त। अ॒मी वा इ॒दम॑भूवन्। यद्वयं॑ स्म इति॑।
त ए॒तानि॑ चातुर्मा॒स्यान्य॑पश्यन्। तानि॑ निर॑वपन्। तैरे॒वैषां॑

तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे। यत्पितृभ्यः करोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे। यदावसुथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे। यच्चातुर्मास्यैर्यजते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे। भवत्यात्मना। परास्य भ्रातृव्यो भवति। विराजो वा एषा विक्रान्तिः। यच्चातुर्मास्यानि। वैश्वदेवेनास्मिँल्लोके प्रत्यतिष्ठत्। वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे। साकमेधैरमुष्मिँल्लोके। एष ह त्वावैतत्सर्वं भवति। य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते॥५६॥

मनुष्या अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा ददात्यतिष्ठच्चत्वारि च॥

[९]

अग्निर्वाव संवत्सरः। आदित्यः परिवत्सरः। चन्द्रमा इदावत्सरः। वायुरनुवत्सरः। यद्वैश्वदेवेन यजते। अग्निमेव तत्संवत्सरमाप्नोति। तस्माद्वैश्वदेवेन यजमानः। संवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्त इत्याशासीत। यद्वरुणप्रघासैर्यजते। आदित्यमेव तत्परिवत्सरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रघासैर्यजमानः। परिवत्सरीणां स्वस्तिमा-

शा॑स्तु इत्याशा॑सीत। यत्सा॑कमे॒धैर्यज॑ते। च॒न्द्रम॑समे॒व
तदि॑दाव॒थ्स॒रमा॑प्रोति। तस्मा॑त्सा॒कमे॒धैर्यज॑मानः। इ॒दा-
व॒थ्स॒रीणां॑ स्व॒स्तिमा॑शा॑स्तु इत्याशा॑सीत। यत्पि॑तृय॒ज्ञेन॑
यज॑ते। दे॒वाने॒व तद॑न्वव॑स्यति। अथ॒वा अ॑स्य वा॒युश्चा॑नु-
व॒थ्स॒रश्चा॒प्रीता॑वुच्छि॑ष्येते। यच्छु॑नासी॒रीये॑ण॒ यज॑ते॥ ५८ ॥

वा॒युमे॒व तद॑नुव॒थ्स॒रमा॑प्रोति। तस्मा॑च्छु॒नासी॒रीये॑ण॒
यज॑मानः। अ॒नुव॒थ्स॒रीणां॑ स्व॒स्तिमा॑शा॑स्तु इत्याशा॑सीत।
सं॒व॒थ्स॒रं वा ए॒ष ई॑प्स॒तीत्या॑हुः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑त इति॑।
ए॒ष ह॒ त्वै सं॑व॒थ्स॒रमा॑प्रोति। य ए॒वं वि॒द्वांश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑ते।
वि॒श्वे दे॒वाः स॒मय॑जन्त। ते॑ऽग्निमे॒वाय॑जन्त। त ए॒तं
लो॒कम॑जयन्॥ ५९ ॥

यस्मि॑न्न॒ग्निः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॑ यज॑ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति।
यस्मि॑न्न॒ग्निः। अ॒ग्नेरे॒व सा॒युज्य॑मु॒पैति॑। य॒दा वै॑श्वदे॒वेन॑ यज॑ते।
अथ॑ सं॒व॒थ्स॒रस्य॑ गृ॒हप॑तिमा॒प्रोति॑। य॒दा सं॒व॒थ्स॒रस्य॑
गृ॒हप॑तिमा॒प्रोति॑। अथ॑ स॒हस्र॑या॒जिन॑मा॒प्रोति॑। य॒दा
स॒हस्र॑या॒जिन॑मा॒प्रोति॑॥ ६० ॥

अथ॑ गृ॒हमे॒धिन॑मा॒प्रोति॑। य॒दा गृ॒हमे॒धिन॑मा॒प्रोति॑।
अथा॒ग्निर्भव॑ति। य॒दाग्नि॑र्भव॑ति। अथ॒ गौर्भव॑ति। ए॒षा वै॑
वै॑श्वदे॒वस्य॑ मा॒त्रा। ए॒तद्वा ए॒तेषा॑म॒व॒मम्। अतो॑तो॒ वा उ॒त्तरा॑णि
श्रेया॑ंसि भवन्ति। यद्वि॒श्वे दे॒वाः स॒मय॑जन्त। तद्वै॑श्वदे॒वस्य॑
वै॑श्वदे॒वत्व॑म्॥ ६१ ॥

अथाऽऽदित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासैरयजत। स एतं लोकमजयत्। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैरयजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः। आदित्यस्यैव सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासैरयजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो राजा छन्दांसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति। यथ्साकमेधैरयजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै चन्द्रमाः। एष ह त्वै साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं विद्वान्साकमेधैरयजते। यत्सोमंश्च राजा छन्दांसि च समैधन्त॥६३॥

तथ्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्। यस्मिन्नृतवः। यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नृतवः। ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै ता अग्रथन्त। य एवं विद्वांस्त्र्यम्बकैरयजते। प्रथन्ते प्रजयां पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स

ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑न्वा॒युः। यच्छु॑नासी॒रीये॑ण॒ यज॑ते।
ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्वा॒युः॥६५॥

वा॒योरे॒व सा॒युज्य॑मु॒पैति॑। ब्र॒ह्मवा॑दिनो॑ वदन्ति। प्र
चा॑तुर्मा॒स्यया॒जी मी॑यता (३) न प्रमी॑यता (३) इति॑।
जीव॑न्वा ए॒ष ऋ॒तून॑प्येति॑। यदि॑ व॒सन्ता॑ प्रमी॑यते। व॒सन्तो
भ॑वति। यदि॑ ग्री॒ष्मे ग्री॒ष्मः। यदि॑ व॒रुषा॑सु व॒रुषाः॑। यदि॑ श॒रदि॑
श॒रत्। यदि॑ हेम॑न् हेम॑न्तः। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॑व॒त्स॒रम॑प्येति॑।
सं॑व॒त्स॒रः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तिर्वा॒वैषः॥६६॥

परि॒व॒त्स॒रमा॑प्नोति शुनासी॒रीये॑ण॒ यज॑तेऽजय॑न्सहस्रया॒जिन॑माप्नोति॑ वैश्वदे॒वत्व॑ सा॒कमे॒धेर॑यजत
स॒मेध॑न्त पित॒यज्ञ॑त्वं ज॑यति॒ यस्मि॑न्वा॒युरहे॑म॒न्तस्त्रीणि॑ च॥—————[१०]

उ॒भये॑ यु॒वः सु॒रामु॑द॒स्था॒न्नि वै यस्य॑ प्रातः स॒व॒न ए॒कैको॑ऽसु॒र्यं प॑व॒मानः प्र॒जा वै
स॒त्रमा॑सता॒ग्निर्वा॑व सं॒वत्स॑रो दश॥१०॥

उ॒भये॑ वा उद॑स्था॒त्सर्वा॑भिर्म॒ध्यतो॑ऽत्र॒ वाव॑ ब्रा॒ह्मणे॑ष्वथ॑ गृहमे॒धिन॑ः षट्॒र्षष्टिः॥६६॥

उ॒भये॑ वा वैषः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताज्ज्योतिरवस्तात्। प्रजापते रोहिणी। आपः परस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका विततानि। परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्। रुद्रस्य बाहू। मृगयवः परस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। अदित्यै पुनर्वसू। वातः परस्तादार्द्रमवस्तात्॥ १ ॥

बृहस्पतेस्तिष्यः। जुह्वतः परस्ताद्यजमाना अवस्तात्। सर्पाणामाश्रेषाः। अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तोऽवस्तात्। पितृणां मघाः। रुदन्तः परस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्। अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृषभोऽवस्तात्। भगस्योत्तरे। बृहत्तवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥ २ ॥

देवस्य सवितुरहस्तः। प्रसवः परस्तात्सनिर्वस्तात्। इन्द्रस्य चित्रा। ऋतं परस्तात्सत्यमवस्तात्। वायोर्निष्ठा व्रततिः। परस्तादसिद्धिरवस्तात्। इन्द्राग्नियोर्विशाखे। युगानि परस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः। अभ्यारोहत्परस्तादभ्यारूढमवस्तात्॥ ३ ॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्परस्तात्प्रतिशृणदवस्तात्। निर्ऋत्यै मूलवर्हणी। प्रतिभञ्जन्तः परस्तात्प्रतिशृणन्तोऽवस्तात्। अपां पूर्वा अषाढाः। वर्चः परस्तात्समितिरवस्तात्। विश्वेषां देवानामुत्तराः। अभिजयत्परस्तादभिजितमवस्तात्।

विष्णोः श्रोणा पृच्छमाणाः। परस्तात्पन्था अवस्तात्॥४॥

वसूनां॑ श्रविष्ठाः। भूतं परस्ताद्भूतिरवस्तात्। इन्द्रस्य
शतभिषक्। विश्वव्यचाः परस्ताद्विश्वक्षितिरवस्तात्।
अजस्यैकपदः पूर्वं प्रोष्ठपदाः। वैश्वानरं परस्ताद्वैश्वसवम-
वस्तात्। अहेर्बुध्नियस्योत्तरे। अभिषिञ्चन्तः परस्तादभि-
षुण्वन्तोऽवस्तात्। पूष्णो रेवती। गावः परस्ताद्वृथ्सा
अवस्तात्। अश्विनोरश्वयुजौ। ग्रामः परस्तात्सेनाऽवस्तात्।
यमस्यापभरणीः। अपकर्षन्तः परस्तादपवहन्तोऽवस्तात्।
पूर्णा पश्चाद्यत्ते देवा अदधुः॥५॥

आर्द्रमवस्ताद्ग्रहमाना अवस्तादभ्यारूढमवस्तात्पन्था अवस्ताद्वृथ्सा अवस्तात्पञ्च च॥—[१]

यत्पुण्यं नक्षत्रम्। तद्वद्वुर्वीतोपव्युषम्। यदा वै सूर्य उदेति।
अथ नक्षत्रं नैति। यावति तत्र सूर्यो गच्छेत्। यत्र जघन्यं
पश्येत्। तावति कुर्वीत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव कुरुते।
एव९ ह वै यज्ञेषु च शतद्युम्नं च माथ्स्यो निरवसाययां
चकार॥६॥

यो वै नक्षत्रियं प्रजापतिं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः।
हस्त एवास्य हस्तः। चित्रा शिरः। निष्ठा हृदयम्। ऊरू
विशाखे। प्रतिष्ठाऽनूराधाः। एष वै नक्षत्रियः प्रजापतिः। य
एवं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः॥७॥

अस्मि९श्चामुष्मि९श्च। यां कामयेत दुहितरं प्रिया

स्यादिति। तां निष्ठायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु पुनरागच्छति। अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादष्टाढानाम्। अवस्ताच्छ्रोणायै। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानप-
ज्यं जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपज्यमेव
जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशूनसृजत।
ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते
रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्रेवत्यां पशूनां कुर्वीत।
यत्किं चार्वाचीन्ः सोमात्। प्रैव भवन्ति। सुलिलं वा
इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो
वा इह यजते। अमुं स लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां
नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्यैव भवति।
यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि।
तस्मादश्लीलनामश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे
कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्।
तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्।
तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणेन

परि॑यन्ति। यानि॑ यमनक्ष॒त्राणि॑॥१२॥

तान्युत्तरेण। अन्वेषामरा॒थस्मेति॑। तदनू॒राधाः।
ज्येष्ठमेषामवधि॒ष्मेति॑। तज्येष्ठ॒घ्नी। मूल॑मेषामवृक्षा॒मेति॑।
तन्मूल॑वर्हणी। यन्नास॑हन्त। तदषा॒ढाः। यदश्लो॑णत्॥१३॥

तच्छ्रो॒णा। यदशृ॑णोत्। तच्छ्रवि॑ष्ठाः। यच्छ्रु॒तमभिष॑ज्यन्।
तच्छ्रु॒तमभिष॑क्। प्रोष्ठप॒देषू॑दयच्छन्त। रे॒वत्या॑मरवन्त।
अ॒श्वयु॑जोरयुञ्जत। अ॒प॒भर॑णीष्वपा॑वहन्। तानि॒ वा ए॒तानि॑
यमनक्ष॒त्राणि॑। यान्ये॒व दै॒वनक्ष॒त्राणि॑। तेषु॑ कुर्वीत यत्का॒री
स्यात्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कुरु॑ते॥१४॥

च॒का॒रे॒वं वेदो॑भयोरेनं लो॒कयोर्वि॑दुरजयत्रेवतीमुपा॑तिष्ठन्त नक्ष॒त्रत्वम॑न्यानि॒ यानि॑ यमनक्ष॒त्राण्यश्लो॑णद्यम-
नक्ष॒त्राणि॒ त्रीणि॑ च॥

[२]

दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प्रा॒तः प्र॑स॒वः प्रा॒णः। वरु॑णस्य सा॒यमा॑स॒वो-
ऽपानः॑। यत्प्र॑तीचीनं प्रा॒तस्त॑नात्। प्रा॒चीनं॑ सङ्ग॒वात्। ततो॑
दे॒वा अ॑ग्निष्टो॒मं निर॑मिमत। तत्तदा॑त्तवीर्यं निर्मा॒र्गः। मि॒त्रस्य॑
सङ्ग॒वः। तत्पु॒ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्तर्हि प॒शवः॑ स॒माय॑न्ति।
यत्प्र॑तीचीनं सङ्ग॒वात्॥१५॥

प्रा॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॒नात्। ततो॑ दे॒वा उ॒क्थ्यं॑ निर॑मिमत।
तत्तदा॑त्तवीर्यं निर्मा॒र्गः। बृह॒स्पते॑र्म॒ध्यं दि॒नः। तत्पु॒ण्यं
तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्तर्हि तेक्षि॑ष्ठं तपति। यत्प्र॑तीचीनं म॒ध्यं
दि॒नात्। प्रा॒चीनं॑मपरा॒ह्णात्। ततो॑ दे॒वाः षोड॒शिनं॑ निर॑मिमत।

तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भग॑स्यापरा॒ह्णः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑दपरा॒ह्णे
कु॑मा॒र्यो भग॑मिच्छ॒मानाश्चर॑न्ति। यत्प्र॑ती॒चीन॑मपरा॒ह्णात्।
प्रा॒चीन॑ः सा॒यात्। ततो॑ दे॒वा अ॑तिरा॒त्रं निर॑मिमत्।
तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। वरु॑णस्य सा॒यम्। तत्पु॑ण्यं
तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्तर्हि नानृ॑तं वदेत्॥१७॥

ब्रा॒ह्म॒णो वा अ॑ष्टावि॒ंशो नक्ष॑त्राणाम्। स॒मा॒न॒स्याहः॑
पश्च॑ पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राणि। च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॑ न॒व।
यच्च॑ प॒रस्ता॒न्नक्ष॑त्राणां यच्चा॒वस्ता॑त्। तान्येका॑दश। ब्रा॒ह्म॒णो
द्वा॑दशः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सं॑व॒त्सरं॑ व्र॒तं चर॑ति। सं॒व॒त्सरे॑णै॒वास्य॑
व्र॒तं गु॑प्तं भ॒वति॑। स॒मा॒न॒स्याहः॑ पश्च॑ पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राणि।
च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॑ न॒व। आ॒ग्नेयी॑ रा॒त्रिः। ऐ॒न्द्रम॑हः।
तान्येका॑दश। आ॒दित्यो॑ द्वा॑दशः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सं॑व॒त्सरं॑
व्र॒तं चर॑ति। सं॒व॒त्सरे॑णै॒वास्य॑ व्र॒तं गु॑प्तं भ॒वति॑॥१८॥

सङ्ग॒वा॒र्थोऽंशि॑नं निर॑मिमत् तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गो वंदे॒द्ववति॑ स॒मा॒न॒स्याहः॑ पश्च॑ पु॒ण्यानि॑
नक्ष॑त्राण्यष्टौ च॥ _____[३]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। कति॑ पात्रा॑णि य॒ज्ञं व॑हन्तीति।
त्रयो॑द॒शेति॑ ब्रूयात्। स यद्व॒यात्। क॒स्तानि॑ निर॑मिमी॒तेति॑।
प्र॒जाप॑तिरिति॑ ब्रूयात्। स यद्व॒यात्। कु॒त॒स्तानि॑
निर॑मिमी॒तेति॑। आ॒त्मन् इति॑। प्रा॒णा॒पा॒नाभ्या॑मे॒वोपा॑ङ्-

श्वन्तर्यामौ निरमिमीत॥१९॥

व्यानादुपा५शुसवनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षऋतुभ्यां
मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन
आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायां
ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमीत। स निर्मितो
नाद्धियत् समं ह्वीयत्। स एतान्प्रजापतिरपि वापानं पश्यत्। तां
निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपि वापा भवन्ति। यज्ञस्य
धृत्या असंवृयाय॥२०॥

उपा५श्वन्तर्यामौ निरमिमीतामिमीत् षट्॥ [४]

ऋतमेव परमेष्वि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते समुद्र
आहितः। ऋते भूमिरियं श्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छेकेयम्। तेन शकेयं तेन
राध्यासम्॥२१॥

यद्घर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।

शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तथ्सत्यम्।
तद्वृतं तच्छुकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निवर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तथ्सत्यम्।
तद्वृतं तच्छुकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२३॥

एकं मासमुदसृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह
आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते
मर्त्यामृतम्। येन मासा अर्धमासाः। ऋतवः परिवत्सराः।
येन ते ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य
ब्रह्मणा। निवर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तद्वृतं तथ्सत्यम्। तद्वृतं तच्छुकेयम्। तेन शकेयं तेन
राध्यासम्॥२४॥

परिवर्तये सहाभिवर्तय उष्णिहा राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारि च। (ऋतमेव षोडश।

यदधर्मो यो अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥—[५]

दे॒वा वै यद्य॒ज्ञेऽकु॑र्वत। तदसु॑रा अकुर्वत। तेऽसु॑रा ऊ॒र्ध्वं
पृ॒ष्ठेभ्यो॑ नाप॑श्यन्। ते केशा॒नग्रे॑ऽवपन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि।
अथो॑पप॒क्षौ। तत॑स्तेऽवा॑श्च आयन्। परा॑ऽभवन्। यस्यै॒वं
वप॑न्ति। अवा॑डेति॥२५॥

अथो॑ परै॒व भ॑वति। अथ॑ दे॒वा ऊ॒र्ध्वं पृ॒ष्ठेभ्यो॑ऽपश्यन्। त
उ॑पप॒क्षावग्रे॑ऽवपन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि। अथ॒ केशा॑न्। तत॑स्ते-
ऽभवन्। सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। यस्यै॒वं वप॑न्ति। भव॑त्या॒त्मना॑।
अथो॑ सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति॥२६॥

अथै॒तन्मनु॑र्व॒त्रे मि॑थुनम॑पश्यत्। स श्मश्रू॑ण्यग्रे॑ऽवपत।
अथो॑पप॒क्षौ। अथ॒ केशा॑न्। ततो॒ वै स प्रा॑जायत प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑। यस्यै॒वं वप॑न्ति। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जा॑यते।
दे॒वासु॑राः संय॑त्ता आसन्। ते सं॒व॒त्स॒रे व्याय॑च्छन्त।
ता॒न्दे॒वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैरे॒वाभि प्रायु॑ञ्जत॥२७॥

वै॒श्वदे॒वेन॑ च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जतेन्द्रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑
नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। व॒रुण॑प्र॒घासैश्च॑तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒
वरु॑णरा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च।
सा॒क॒मे॒धैश्च॑तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒ सोम॑रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑
नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। या सं॒व॒त्स॒र उ॑पजी॒वाऽऽसी॑त्।
तामे॑षामवृ॑ञ्जत। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। परा॑ऽसु॒राः॥२८॥

य ए॒वं वि॒द्वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जते। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मा॒सो वृ॑त्का।

शी॒र्षं नि च॑ वर्तय॑ते परि॑ च। यैषा संव॑त्सर उ॑पजी॒वा।
 वृ॒द्धे तां भ्रातृ॑व्यस्य। क्षु॒धाऽस्य॑ भ्रातृ॑व्यः परा॑ भवति।
 लो॒हिताय॑सेन॒ नि वर्त॑यते। यद्वा इ॒मामग्नि॑र॒ऋतावा॑गते
 निव॑र्तयति। ए॒तदे॒वैना॑रू॒पं कृ॑त्वा निव॑र्तयति। सा ततः
 श्व॒श्वो भूय॑सी॒ भव॑न्त्येति॥२९॥

प्र जा॑यते। य ए॒वं वि॒द्वान्लो॑हिताय॒सेन॑ निव॑र्तयते। ए॒तदे॒व
 रू॒पं कृ॑त्वा नि वर्त॑यते। स ततः॑ श्व॒श्वो भूया॑न्भव॑न्नेति।
 प्रैव जा॑यते। त्रे॒ण्या श॑ल॒ल्या नि वर्त॑येत। त्री॒णि त्री॒णि वै
 दे॒वाना॑मृ॒द्धानि॑। त्री॒णि छ॑न्दा॑र॒सि। त्री॒णि स॑व॒नानि॑। त्रय॑ इ॒मे
 लो॒काः॥३०॥

ऋ॒ध्यामे॒व तद्वी॑र्य ए॒षु लो॒केषु॑ प्रति॑ तिष्ठति। यच्चा॑तुर्मा॒स्य-
 या॒ज्या॑त्मनो॒ नाव॑द्येत्। दे॒वेभ्य॑ आवृ॑श्चेत। च॒तृषु च॑तृषु मा॒सेषु॑
 नि वर्त॑येत। प॒रोक्ष॑मे॒व तद्दे॒वेभ्य॑ आ॒त्मनो॑ऽव॒द्यत्य॑ना॒व्रस्का॑य।
 दे॒वानां॑ वा ए॒ष आनी॑तः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यया॒जी। य ए॒वं वि॒द्वान्नि
 च॑ वर्तय॑ते परि॑ च। दे॒वता॑ ए॒वाप्ये॑ति। नास्य॑ रु॒द्रः प्र॒जां
 प॒शून्भि॑ मन्यते॥३१॥

ए॒त्येत्य॑यु॒ञ्जता॑सुरा ए॒ति लो॒का मन्य॑ते॥ [६]

आयु॑षः प्रा॒णर॑ सन्त॑नु। प्रा॒णाद॑पा॒नर॑ सन्त॑नु।
 अ॒पा॒नाद्वा॒नर॑ सन्त॑नु। व्या॒नाच्चक्षुः॑ सन्त॑नु। चक्षु॑षः श्रोत्र॑र॒
 सन्त॑नु। श्रोत्रा॑न्मनः॒ सन्त॑नु। मन॑सो वाच॑र॒ सन्त॑नु। वा॒च
 आ॒त्मान॑र॒ सन्त॑नु। आ॒त्मनः॑ पृथि॒वीर॑ सन्त॑नु। पृथि॒व्या

अ॒न्तरि॑क्षः॒ सन्त॑नु। अ॒न्तरि॑क्षा॒द्विवः॒ सन्त॑नु। दि॒वः सु॒वः
सन्त॑नु॥३२॥

अ॒न्तरि॑क्षः॒ सन्त॑नु द्वे च॥—————[७]

इन्द्रो॑ दधी॒चो अ॒स्थभिः॑। वृ॒त्राण्य॑प्रतिष्कृतः। ज॒घान॑
नव॒तीर्न॑वा। इच्छन्न॑श्वस्य॒ यच्छि॑रः। पर्व॑तेष्वप॒श्रित॑म्।
तद्वि॑दच्छर्य॒णाव॑ति। अत्रा॒ह गोर॑मन्वत। नाम॒ त्वष्ट॑रपी॒च्यम्।
इ॒त्था च॒न्द्रम॑सो गृ॒हे। इन्द्र॑मि॒न्द्रा॒थिनो॑ बृ॒हत्॥३३॥

इन्द्र॑म॒र्केभि॑र॒र्किणः॑। इन्द्रं॒ वाणी॑रनूषत। इन्द्र॒ इद्ध॑र्योः
सचा॑। स॒म्मि॑श्र॒ आव॑चो यु॒जा। इन्द्रो॑ व॒ज्री हि॑र॒ण्ययः॑। इन्द्रो॑
दी॒र्घाय॑ चक्ष॑से। आ सूर्यः॑ रो॒हय॑द्वि॒वि। वि गो॑भि॒रद्वि॑मैरयत्।
इन्द्र॒ वाजे॑षु नो अ॒व। स॒हस्र॑प्र॒धने॑षु च॥३४॥

उ॒ग्र उ॒ग्राभि॑रू॒तिभिः॑। तमिन्द्रं॒ वाज॑यामसि। म॒हे वृ॒त्राय॑
हन्त॑वे। स वृषा॑ वृष॒भो भु॑वत्। इन्द्रः॒ स दाम॑ने कृतः।
ओजि॑ष्ठः स बल॑ हितः। द्यु॒म्नी श्लो॒की स सौ॑म्यः। गि॒रा वज्रो॑
न सम्भृ॑तः। सब॑लो अ॒न॒पच्यु॑तः। व॒वक्षु॑रु॒ग्रो अस्तृ॑तः॥३५॥

बृ॒हचा॑स्तृ॒तः॥—————[८]

दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। स प्र॒जाप॑तिरिन्द्रं॒ ज्येष्ठं॑ पु॒त्रम॑प॒
न्य॑धत्त। ने॒दे॒न॒मसु॑रा॒ बली॑याः सोऽह॒न॒न्नि॑ति। प्र॒ह्लादो॑ ह॒ वै
का॑याध॒वः। वि॒रोच॑नः॒ स्वं पु॒त्रम॑प॒ न्य॑धत्त। ने॒दे॒नं दे॒वा
अ॑ह॒न॒न्नि॑ति। ते दे॒वाः प्र॒जाप॑तिमु॒पस॑मेत्यो॒चुः। ना॒रा॒जक॑स्य

युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्।
तमिष्टिभिरन्विन्दन्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह
वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया
इव हि देवाः। तस्मा एतमाग्नावैष्णवमेकादशकपालं
दीक्षणीयं निरवपन्। तदपद्रुत्यातन्वत। तान्यत्नीसंयाजान्त
उपानयन्॥३७॥

ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। ते प्रायणीयमभि समारोहन्।
तदपद्रुत्यातन्वत। ताञ्छय्वन्त उपानयन्। ते तदन्तमेव
कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।
तानिडान्त उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता
एतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥३८॥

एव९ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै
मनुष्याः कुर्वते। ते देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम।
तन्नोऽसुराः पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपा९ शूपसदा चराम। तथा
नोऽसुराः पाप्मा नानुवेत्स्यन्तीति। त उपा९ शूपसदमतन्वत।
तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य॥३९॥

स्रुवेणाघारमाघार्य। तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा।
स्रुवेणोपसद जुह्वां चक्रुः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं
वचो अपावधीः स्वाहेति। अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः।

एन॑श्च॒ वैर॑ह॒त्यं च॒ त्वे॒षं वचः॑। ए॒त॒ ५ ह॒ वाव॑ तच्च॑तु॒र्धावि॑हि॒तं
पा॒प्मानं॑ दे॒वा अप॑जघ्निरे। तथो॑ ए॒वैतदे॑वंवि॒द्यज॑मानः। ति॒स्र
ए॒व सा॑मि॒धेनी॒रनू॑च्य। सु॒वेणा॑घा॒रमा॑घार्य॥४०॥

ति॒स्रः परा॑ची॒राहु॑तीरु॒हृत्वा। सु॒वेणो॑प॒सदं॑ जुहोति।
उ॒ग्रं वचो॑ अपा॑वधीन्त्वे॒षं वचो॑ अपा॑वधी॒ ५ स्वा॑हेति।
अ॒श्न॒नया॑पिपा॒से ह॒ वा उ॒ग्रं वचः॑। एन॑श्च॒ वैर॑ह॒त्यं च॒ त्वे॒षं
वचः॑। ए॒तमे॒व तच्च॑तु॒र्धावि॑हि॒तं पा॒प्मानं॑ यज॑मानोऽप॑ हते।
तेऽभि॑नीयै॒वाहः॑ प॒शुमा॑ल॒भन्त। अहं॑ ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्ति
पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युमप॑जघ्निरे। तेना॑भिनीयै॒व रा॒त्रेः प्राच॑रन्।
रात्रि॑या ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युमप॑जघ्निरे॥४१॥

तस्मा॑दभि॒नीयै॒वाहः॑ प॒शुमा॑ ल॒भेत। अहं॑ ए॒व तद्यज॑मानो-
ऽव॑र्ति पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यानप॑ नुदते। तेना॑भिनीयै॒व रा॒त्रेः
प्रच॑रेत्। रात्रि॑या ए॒व तद्यज॑मानोऽव॑र्ति पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यानप॑
नुदते। स ए॒ष उ॑पवस॒थीये॑ऽहं द्वि॒देव॑त्यः प॒शुरा॑ ल॒भ्यते। द्वयं॑
वा अ॒स्मिँल्लो॒के यज॑मानः। अ॒स्थिं च॒ मा॒ ५ सं च॑। अ॒स्थिं
चै॒व तेन॑ मा॒ ५ सं च॒ यज॑मानः स॒ ५ स्फु॑रुते। ता वा ए॒ताः
पञ्च॑ दे॒वताः॑। अ॒ग्नीषो॑मा॒वग्नि॑र्मि॒त्रावरु॑णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै यज॑मानः। त्वङ्गा॒ ५ स॒ ५ स्ना॒वाऽस्थिं॑
म॒ज्जा। ए॒तमे॒व तत्प॑ञ्चधावि॒हितमा॒त्मानं॑ वरुणपा॒शान्मु॑ञ्चति।
भे॒षज॑तायै निर्वरुण॒त्वाय॑। त॒ ५ स॒प्तभि॑श्छन्दोभिः प्रा॒तर॑ह्यन्।

तस्मात्सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि प्रातरनुवाकेऽनूच्यन्ते।
तमेतयोपसमेत्योपासीदन्। उपोस्मै गायता नर इति।
तस्मादेतयो बहिष्पवमान उपसद्यः॥४३॥

ऐच्छन्नयः स्तिष्ठन्तेऽनूच्यानूच्यं सुवेणाधारमाधार्य रात्रिया एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं
मृत्युमपजघ्निरे मित्रावरुणौ नवं च (देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानः प्राचरं
प्रचरेदालभन्तालभेत मृत्युमपजघ्निरे भ्रातृव्यान्॥)॥ [९]

स समुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स समुद्रः।
यच्चात्वालः। एष उवेव स भूम्यन्तः। यद्वेद्यन्तः। तदेतत्रिशलं
त्रिपूरुषम्। तस्मात्तं त्रिवितस्तं खनन्ति। स सुवर्णरजताभ्यां
कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या अध्यजनयन्।
तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यथ्सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्।
साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं
त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा।
तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं
पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

तं सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। तं सप्तदशेनाददत।
तं सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य
सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्। तमेकविंशेनाभि
प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्।
यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृताः स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती त्रिवृतो मात्रा॥ अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा॥ अग्नेरेवैनं तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन स्तुवते॥ पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥ चन्द्रमा वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते॥ पञ्चदश्यामापूर्यते॥ चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति। अथ यत्सप्तदशेन स्तुवते॥ सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते। त५ सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा॥ प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतेरेवैनं तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति। अथ यदेकविंशेन स्तुवते॥ एकविंशेनैव तद्यजमानमाददते। तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येकविंशस्य मात्रा॥ असौ वा आदित्य एकविंशः। आदित्यस्यैवैनं तत्॥४९॥

मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति। ते कुश्या॥ व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्। रजता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तत्सुवर्णां कुशीमनु समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रजतां

कुशीमनुसंविंशति। प्र॒हादो॑ ह॒ वै का॑याध॒वः। वि॒रोच॑न॒ः
स्वं पु॒त्रमु॑दा॒स्यत्। स प्र॑द॒रोऽभ॑वत्। तस्मा॑त्प्र॒दरा॑दु॒दकं॑
नाचा॑मेत्॥५०॥

अ॒दि॒त्यः प॑ञ्चद॒शस्य॒ मात्रा॑ स्तु॒वते॑ पञ्चद॒शेनै॒व तद्य॑ज॒मान॒माद॑दते सप्तद॒शेनै॒व ह॑रन्त्यादि॒त्यस्यै॒वं
तद्विंशति॑ च॒त्वारि॑ च॥ [१०]

ये वै च॒त्वारः॑ स्तोमाः॑। कृ॒तं तत्। अथ॑ ये पञ्च। कलिः॒
सः। तस्मा॑च्चतु॒ष्टोमः॑। तच्चतु॒ष्टोम॑स्य चतु॒ष्टोम॑त्वम्। तदा॑हुः।
कृ॒त॒मा॒नि तानि॑ ज्योती॑ःषि। य ए॒तस्य॒ स्तोमा॒ इति॑।
त्रि॒वृत्प॑ञ्चद॒शः सप्त॑द॒श ए॑कवि॒ंशः॥५१॥

ए॒तानि॒ वाव॑ तानि॑ ज्योती॑ःषि। य ए॒तस्य॒ स्तोमाः॑।
सोऽब्र॑वीत्। सप्त॑द॒शेन॑ ह्रियमा॑णो व्य॒लेशि॑षि। भिष॑ज्य॒त
मेति॑। तम॒श्विनौ॑ धा॒नाभि॑रभिष॑ज्यताम्। पू॒षा क॑र॒म्भेण॑।
भा॒र॒ती परि॑वा॒पेण॑। मि॒त्रावरु॑णौ पय॒स्यया॑। तदा॑हुः॥५२॥

यद॒श्विभ्या॑ धा॒नाः। पू॒ष्णः क॑र॒म्भः। भा॒र॒त्यै परि॑वा॒पः।
मि॒त्रावरु॑णयोः पय॒स्याऽथ॑। कस्मा॑दे॒तेषा॑ ह॒विषा॑मिन्द्र॑मे॒व
य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॒नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर॒ह॒विर्भि॑-
रभिष॑ज्य॒ःस्तस्मा॑दि॒ति। तं वस॑वोऽष्टा॒क॒पाले॑न प्रा॒तः सव॑ने-
ऽभिष॑ज्यन्। रु॒द्रा एका॑द॒शक॑पाले॒न मा॒ध्यं दि॒ने सव॑ने। वि॒श्वे
दे॒वा द्वा॑द॒शक॑पाले॒न तृ॒तीय॑सव॒ने॥५३॥

स यद॒ष्टाक॑पालान्प्रा॒तः सव॑ने कुर्यात्। एका॑द॒श-

कपाला॒न्माध्यं॑ दिने॒ सवने॑। द्वाद॑शकपाला॒ऽस्तृतीय॑सवने।
 विलो॑मं तद्य॒ज्ञस्य॑ क्रियेत। एका॑दशकपालाने॒व प्रातः॑
 सवने॑ कुर्यात्। एका॑दशकपाला॒न्माध्यं॑ दिने॒ सवने॑।
 एका॑दशकपाला॒ऽस्तृतीय॑सवने। य॒ज्ञस्य॑ सलो॒मत्वाय॑।
 तदा॑हुः। यद्वसू॑नां प्रातः सव॒नम्। रु॒द्राणां॑ माध्यं॑ दि॒नः
 सव॑नम्। विश्वे॑षां दे॒वानां॑ तृतीय॑सव॒नम्। अथ॑ कस्मा॑दे॒तेषां॑
 ह॒विषा॑मिन्द्र॒मेव॑ य॒जन्तीति॑। ए॒ता ह्ये॒नं दे॒वता॑ इति॑ ब्रूयात्।
 ए॒तैर्ह॒विर्भिर॑भिष॒ज्य॒ऽस्तस्मा॑दिति॑॥५४॥

एक॒विंश॑ आहु॒स्तृतीय॑सवने प्रातः सव॒नं पञ्च॑ च॥ ————— [११]

तस्यावा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभयुः। तमे॒तेषु॑ स॒प्तसु॑ छन्दः
 स्वश्र॑यन्। यदश्र॑यन्। तच्छ्रा॑य॒न्तीय॑स्य श्राय॒न्तीय॑त्वम्।
 यदवा॑रयन्। तद्वार॑व॒न्तीय॑स्य वारव॒न्तीय॑त्वम्। तस्यावा॑च
 ए॒वाव॑पा॒दाद॑बिभयुः। तस्मा॑ ए॒तानि॑ स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि
 छन्दा॑ऽस्युपा॒दधुः। तेषा॑मति॒ त्रीण्य॑रिच्यन्त। न त्री॑ण्युद॒-
 भवन्॥५५॥

स बृ॒हती॑मे॒वास्पृ॑शत्। द्वाभ्या॑म॒क्षरा॑भ्याम्। अ॒होरा॒त्राभ्या॑मे॒वा।
 तदा॑हुः। क॒त॒मा सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती॑। यस्या॒न्तत्प्र॒त्यति॑ष्ठत्।
 द्वाद॑श पौर्ण॒मास्यः॑। द्वाद॑शाष्ट॒काः। द्वाद॑शमावा॒स्याः। ए॒षा
 वाव॑ सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती॑॥५६॥

यस्या॒न्तत्प्र॒त्यति॑ष्ठ॒दिति॑। यानि॑ च छन्दा॑ऽस्य॒त्यरि॑च्यन्त।
 यानि॑ च नोद॑भवन्। तानि॒ निर्वी॑र्याणि ही॒नान्य॑मन्यन्त।

साऽब्रवीद्बृहती। मामेव भूत्वा। मामुप सः श्रयतेति।
चतुर्भिरक्षरैरनुष्टुग्बृहतीं नोदभवत्। चतुर्भिरक्षरैः पङ्क्तिर्बृहती-
मत्यरिच्यत। तस्यामेतानि चत्वार्यक्षराण्यपच्छिद्या-
दधात्॥५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। अष्टाभि-
रक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्य-
रिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छिद्यादधात्। ते बृहती
एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। द्वादशभिरक्षरैर्गायत्री
बृहतीं नोदभवत्। द्वादशभिरक्षरैर्जगती बृहतीमत्यरिच्यत।
तस्यामेतानि द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्।
सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दांसि रथो मे भवत।
युष्माभिरहमेतमध्वानमनु सञ्चराणीति। तस्य गायत्री
च जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक् त्रिष्टुप् प्रष्टुः।
अनुष्टुप् पङ्क्तिश्च धुर्यौ। बृहत्येवोद्विरभवत्। स एतं
छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु समंचरत्। एतं ह
वै छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु सञ्चरति। येनैष
एतत्सञ्चरति। य एवं विद्वान्त्सोमेन यजते। य उ चैनमेवं
वेद॥५९॥

अभवन्वाव सा देवाक्षरा बृहत्यदधाद्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधादास्थाय पद्व॥—————[१२]

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॒ यत्पु॒ण्यं दे॒वस्य॑ स॒वितु॑र्ब्रह्म॒वादि॑नः क॒त्यु॒तमे॒व दे॒वा वा आ॒युषः
 प्रा॒णमिन्द्रो॑ दधी॒चो दे॒वासुराः॑ स प्र॒जाप॑तिः स सं॒मुद्रो॑ ये वै च॒त्वार॒स्तस्यावा॑चो
 द्वा॒दश॥१२॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॒ देव॑गृहा ऋ॒तमे॒वध्या॑मे॒व ति॒स्रः परा॑ची॒र्ये वै च॒त्वारो॑ न॒वपञ्चा॑शत्॥५९॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॒ य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनु॑मत्यै पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यश्चः॒ शम्या॑या अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॑तमेक॑कपालम्। इ॒यं वा अनु॑मतिः। इ॒यं निर्ऋ॑तिः। नैर्ऋ॑तेन॒ पूर्वेण॑ प्रच॑रति। पा॒प्मान॑मे॒व निर्ऋ॑तिं पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एक॑कपालो भवति। ए॒क॒धैव॑ निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। यदहु॑त्वा गा॒र्हप॑त्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॒त्वाऽग्नि॑र॒नूत्थाय॑। अ॒ध्वर्युं च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्। वी॒हि स्वाहाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इत्या॑ह। आहु॑त्यै॒वैनं॑ शमयति। ना॒र्तिमा॑र्च्छत्य॒ध्वर्युर्न॑ यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॑ यन्ति। तद्धि निर्ऋ॑त्यै भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं यन्ति। ए॒षा वै निर्ऋ॑त्यै दिक्। स्वाया॑मे॒व दि॒शि निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॒कृत॑ इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा॑। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्या आ॒यत॑नम्। स्व ए॒वाय॑त॒ने निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष ते॑ निर्ऋ॑ते भा॒ग इत्या॑ह। निर्दि॑शत्यै॒वैनान्॑। भू॒ते ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह। भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चेम॑म॒हंस॑ इत्या॑ह। अ॒हंस॑ ए॒वैनं॑ मुञ्चति। अ॒ङ्गुष्ठा॑भ्यां जुहोति॥३॥

अ॒न्त॒त ए॒व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णं वा॑सः कृ॒ष्णातू॑षं दक्षि॑णा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्यै रू॒पम्। रू॒पेणै॒व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। अ॒प्रती॑क्ष॒माय॑न्ति। निर्ऋ॑त्या अ॒न्तर्हि॑त्यै।

स्वाहा नमो य इदं चकारेति पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति।
आहुत्यैव नमस्यन्तो गार्हपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन
प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनु मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव
धेनुं कुरुते। आदित्यं चरुं निर्वपति। उभर्याष्वेव
प्रजास्वभिषिच्यते। दैवीषु च मानुषीषु च। वरो दक्षिणा।
वरो हि राज्यं समृद्धौ। आग्नावैष्णवमेकादशकपालं
निर्वपति। अग्निः सर्वा देवताः॥५॥

विष्णुर्यज्ञः। देवताश्चैव यज्ञं चाव रुन्धे। वामनो वही
दक्षिणा। यद्वही। तेनाग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ।
अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति। अग्नीषोमाभ्यां
वा इन्द्रो वृत्रमहन्ति। यदग्नीषोमीयमेकादशकपालं
निर्वपति॥६॥

वार्त्रघ्नमेव विजित्यै। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। इन्द्रो
वृत्रं हत्वा। देवताभिश्चेन्द्रियेण च व्यार्ध्यत। स
एतमैन्द्राग्नमेकादशकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। तेन वै स
देवताश्चेन्द्रियं चावारुन्धे। यदैन्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपति।
देवताश्चैव तेनैन्द्रियं च यजमानोऽव रुन्धे। ऋषभो वही
दक्षिणा॥७॥

यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ।

आग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पति। ऐ॒न्द्रं दधि॑। यदा॒ग्नेयो॑
भव॑ति। अ॒ग्निर्वै य॑ज्ञमुखम्। य॒ज्ञमु॒खमे॒वर्द्धि॑ पुरस्ता॑द्धत्ते।
यदै॒न्द्रं दधि॑॥८॥

इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। ऋष॒भो व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही।
तेना॒ग्नेयः॑। यदृष॒भः। तेनै॒न्द्रः समृ॑द्धौ। याव॑तीर्वै प्र॒जा
ओष॑धीनाम॒हुताना॑माश्जन्। ताः परा॑ऽभवन्। आ॒ग्र॒यणं॑
भव॑ति हु॒ताद्या॑य। यज॑मान॒स्याप॑राभावाय॥९॥

दे॒वा वा ओष॑धीष्वाजि॒मयुः॑। ता इन्द्रा॒ग्नी उद॑जयताम्।
तावे॒तमै॒न्द्राग्रं॑ द्वा॒दश॑कपालं॒ निर॑वृणाताम्। यदै॒न्द्रा॒ग्नौ
भव॑त्यु॒ज्जित्यै॑। द्वा॒दश॑कपालो भवति। द्वा॒दश॑ मा॒साः
संव॑त्सरः। सं॒वत्स॑रेणै॒वास्मा॑ अन्न॒मव॑ रुन्धे। वै॒श्वदे॒व-
श्च॒रुर्भव॑ति। वै॒श्वदे॒वं वा अन्न॑म्। अन्न॑मे॒वास्मै॑ स्वदयति॥१०॥

प्रथ॒मजो॑ व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। सौ॒म्यः श्या॑माकं च॒रुं
निर्व॑पति। सोमो॒ वा अ॑कृष्टप॒च्यस्य॑ राजा॑। अ॒कृष्ट॑प॒च्यमे॒वास्मै॑
स्वद॑यति। वा॒सो दक्षि॑णा। सौ॒म्यः हि दे॒वता॑या॒ वासः॑
समृ॑द्धौ। सर॑स्वत्यै च॒रुं निर्व॑पति। सर॑स्वते च॒रुम्।
मि॒थुनमे॒वाव॑ रुन्धे। मि॒थुनौ गा॒वौ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। एति॑
वा ए॒ष य॑ज्ञमु॒खाद॒ध्याः॑। यो॑ऽग्नेर्दे॒वता॑या॒ एति॑। अ॒ष्टावे॒तानि॑
हवी॑ःषि॑ भवन्ति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गा॒यत्री। गा॒यत्रो॑ऽग्निः। तेनै॒व
य॑ज्ञमु॒खाद॒ध्या अ॒ग्नेर्दे॒वता॑यै॒ नैति॑॥११॥

ईयुर्निरवदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवतां निर्वपति वही दक्षिणा यदेन्द्रं दध्यपराभावाय
स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धौ षट्॥ [१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न
प्राजायन्त। सोऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स
प्रजापतये शुचमदधात्। सोऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं
च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः प्रजामिच्छमानौ।
तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती
वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य
प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः।
संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता
मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकपालमपश्यत्।
तन्निरवपत्। ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो
निरूप्यते। यज्ञस्य क्लृप्त्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो
भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशं कल्पयति।
स प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः
सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्यदहरत्।
तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्।
यदामिक्षा। यद्व्यद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा
भवति। वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति।
वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति।
द्यावापृथिव्यं एकंकपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता
द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता
आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां
द्वितीयमिति सोमोऽब्रवीत्। मया राज्ञा जेष्यथेति। मां
तृतीयमिति सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थमिति
सरस्वती। इन्द्रियं वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति
पूषा। मया प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राज्ञा। सवित्रा
प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽऽसीत्। ततो
वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवींषि निरुप्यन्ते विजित्यै।
नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव
ह्येतरहि पशवः॥१८॥

एदित्यंशोचद्बुद्धरत्यब्रवीत्प्रतिष्ठया जेष्यथेत्येतरहि पशवः॥—————[२]

त्रिवृद्धरहिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्।
उल्बं गर्भो जरायुः। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बर्हिः सन्नद्धं
भवति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। एकधा
पुनः सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्र॒ति तिष्ठ॑ति। प्र॒सुवो॑ भवन्ति।
 प्र॒थम॒जामे॒व पुष्टि॑मव॒ रुन्धे। प्र॒थम॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै।
 पृ॒षदा॒ज्यं गृ॑ह्णाति। प॒शवो॑ वै पृ॒षदा॒ज्यम्। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।
 प॒ञ्चगृ॑हीतं भ॒वति। पा॒ङ्गा हि प॒शवः॑। ब॒हुरू॒पं भ॑वति॥२०॥

ब॒हुरू॒पा हि प॒शवः॑ समृ॑द्ध्यै। अ॒ग्निं म॑न्थन्ति।
 अ॒ग्निमु॑खा॒ वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। यद॒ग्निं म॑न्थन्ति।
 अ॒ग्निमु॑खा ए॒व तत्प्र॒जा यज॑मानः सृजते। न॒वं प्र॒याजा॑
 इ॒ज्यन्ते। न॒वानू॒याजाः। अ॒ष्टौ ह॒वी॒ऽषि॑। द्वा॒वा॒घा॒रौ।
 द्वा॒वा॒ज्य॑भागौ॥२१॥

त्रि॒॒श॒त्सम्प॑द्यन्ते। त्रि॒॒श॒दक्ष॑रा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्।
 वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॒ रुन्धे। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः। तेज॒
 आ॒ज्यम्। यदे॒क॑कपाल॒ आ॒ज्य॑मानय॑ति। यज॑मानमे॒व तेज॑सा॒
 सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः। प॒शव॒ आ॒ज्यम्॥२२॥

यदे॒क॑कपाल॒ आ॒ज्य॑मानय॑ति। यज॑मानमे॒व प॒शुभिः॑
 सम॑र्धयति। यद॒ल्प॑मानय॑त्। अ॒ल्पा ए॒नं प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठे॑रन्। यद्व॒ह्वान॑य॑त्। ब॒हव॑ ए॒नं प॒शवो॑ऽभु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठे॑रन्। ब॒ह्वानी॒याविः॑ पृ॒ष्ठं कुर्या॑त्। ब॒हव॑ ए॒वैनं॑
 प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑ उ॒प॒तिष्ठ॑न्ते। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः।
 यदे॒क॑कपालस्याव॒द्येत्॥२३॥

यज॑मानस्याव॒द्येत्। उ॒द्वा मा॒द्येद्य॑ज॑मानः। प्र वा॑ मीयेत।
 स॒कृदे॒व हो॑त॒व्यः। स॒कृदि॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। हु॒त्वाऽभि॑

जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा। तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। सुवर्गो लोक आहवनीयः॥२४॥

यदेकंकपालमाहवनीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति। यद्धस्तेन जुहुयात्। सुवर्गल्लोकाद्यजमानमवविध्येत्। स्रुचा जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। यत्प्राङ्घेत। देवलोकमभिजयेत्। यदक्षिणा पितृलोकम्। यत्प्रत्यक्॥२५॥

रक्षांसि यज्ञं हन्युः। यदुदङ्। मनुष्यलोकमभिजयेत्। प्रतिष्ठितो होतव्यः। एकंकपालं वै प्रतितिष्ठन्तं द्यावापृथिवी अनु प्रति तिष्ठतः। द्यावापृथिवी ऋतवः। ऋतून् यज्ञः। यज्ञं यजमानः। यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥२६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति। तान्येव तद्यजति। ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी सोमपानौ। तयोः परिधय आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥२७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्। प्रहृत्य परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बर्हिषि विषिञ्चन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै बर्हिः। रेतो वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहूय

भक्षयन्ति। ए॒तत्सो॑मपी॒था ह्ये॑ते। अथो॑ आ॒त्मन्ने॒व रे॒तो द॑धते।
यज॑मान उत्त॒मो भ॑क्षयति। प॒शवो॑ वै वा॒जिन॑म्। यज॑मान
ए॒व प॒शून्प्रति॑ष्ठापयन्ति॥२८॥

लो॒को ब॑हुरूपं भ॑वत्याज्य॒भागौ प॒शव॑ आ॒ज्यम॑व॒द्येदा॑हव॒नीयः॑ प्र॒त्यक्त॑स्मा॒त्प्रति॑ष्ठितो हो॒त्व्यो
भा॒ग॒धेय॑मे॒ते च॒त्वारि॑ च॥ [३]

प्र॒जाप॑तिः सवि॒ता भू॒त्वा प्र॒जा अ॑सृजत। ता
ए॒न॒मत्य॑मन्यन्त। ता अ॑स्मा॒दपा॑क्रामन्। ता वरु॑णो भू॒त्वा
प्र॒जा वरु॑णेनाग्राहयत्। ताः प्र॒जा वरु॑णगृही॒ताः। प्र॒जाप॑तिं
पु॒नरु॑पा॒धावन्ना॒थमि॑च्छ॒मा॒नाः। स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्वरु॑ण-
प्र॒घा॒सान॑पश्यत्। तां निर॑वपत्। तैर्वै स प्र॒जा
वरु॑णपा॒शाद॑मुञ्चत्। यद्वरु॑णप्र॒घा॒सा निरु॑प्यन्ते॥२९॥

प्र॒जाना॑मवरु॑णग्राहाय। तासां दक्षि॑णो बा॒हुर्न्य॑क्र॒ आसी॑त्।
स॒व्यः प्र॑सृतः। स ए॒तां द्वि॒तीयां दक्षि॑ण॒तो वेदि॑मुद॒हन्। ततो॑
वै स प्र॒जानां दक्षि॑णं बा॒हुं प्रासा॑रयत्। यद्वि॒तीयां दक्षि॑ण॒तो
वेदि॑मुद्धन्ति। प्र॒जाना॑मे॒व तद्यज॑मानो दक्षि॑णं बा॒हुं प्रसा॑रयति।
तस्मा॑च्चातु॒र्मास्य॑या॒ज्यमु॑ष्मि॒ल्लो॒क उ॑भ॒याबा॑हुः। य॒ज्ञाभि॑जित॒ः
ह्य॑स्य। पृथ॒मात्रा॑द्वेदी अस॑म्भि॒न्ने भवतः॥३०॥

तस्मा॑त्पृथ॒मात्रं व्य॑सौ॥ उत्त॑रस्यां वेद्यामुत्तरवे॒दिमुप॑
वपति। प॒शवो॑ वा उत्त॑रवेदिः। प॒शून्नेवा॑व रुन्धे। अथो॑
य॒ज्ञप॒रुषोऽन॑न्तरित्यै। ए॒तद्वा॑ह्य॒णान्ये॒व पञ्च॑ ह॒वीर॑षि। अथैष

ऐन्द्रा॒ग्नो भ॑वति। प्रा॒णापा॒नौ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यदिन्द्रा॒ग्नी।
यदैन्द्रा॒ग्नो भ॑वति॥३१॥

प्रा॒णापा॒नावे॑वाव॑ रुन्धे। ओजो॒ बलं॑ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्।
यदिन्द्रा॒ग्नी। यदैन्द्रा॒ग्नो भ॑वति। ओजो॒ बल॑मे॒वाव॑ रुन्धे।
मा॒रुत्या॑मि॒क्षा भ॑वति। वा॒रुण्या॑मि॒क्षा। मेषी॑ च॑ मेषश्च॑
भवतः। मि॒थुना ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। लो॒मशौ
भ॑वतो मे॒ध्यत्वाय॑॥३२॥

श॒मीप॑र्णान्युप॑ वपति। घा॒समे॒वाभ्या॑मपि॑ यच्छति।
प्र॒जाप॑तिमन्नाद्यं॑ नोपा॑नमत्। स ए॒तेन॑ श॒तेध्मे॑न ह॒विषा॑-
ऽन्नाद्य॑मवा॑रुन्धे। यत्प॑रः श॒तानि॑ श॒मीप॑र्णानि॒ भव॑न्ति।
अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ। सौ॒म्यानि॒ वै क॒रीरा॑णि। सौ॒म्या खलु॑
वा आहु॑तिर्दिवो वृष्टि॑ च्यावयति। यत्क॒रीरा॑णि॒ भव॑न्ति।
सौ॒म्ययै॒वाहु॑त्या दि॒वो वृष्टि॑मव॑ रुन्धे। का॒य एक॑कपालो
भवति। प्र॒जाना॑ क॒न्त्वाय॑। प्र॒तिपू॑रुषं क॑रम्मपा॒त्राणि॑ भवन्ति।
जा॒ता ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। एक॑मति॑रिक्तम्।
ज॒निष्य॑मा॒णा ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति॥३३॥

निरु॒प्यन्त॑ भवतो॒ भव॑न्ति मे॒ध्यत्वाय॑ रुन्धे षट्॥—————[४]

उत्त॑रस्यां॒ वेद्या॑म॒न्यानि॑ ह॒वी॒ःषि॑ सादयति। दक्षि॑णायां
मा॒रुती॑म्। अ॒प॒धुर॑मे॒वैना॑ युनक्ति। अथो॒ ओज॑ ए॒वासा॑मव॑
हरति। तस्मा॒द्ब्रह्म॑णश्च॒ क्षत्रा॑च्च॒ विशो॑ऽन्यतोऽप॒क्र॒मिणीः॑।
मा॒रुत्या॑ पूर्॒व्या प्र॑चरति। अ॒नृत॑मे॒वाव॑ यजते। वा॒रु॒ण्योत्त॑रया।

अ॒न्त॒त ए॒व वरु॑ण॒मव॑ यजते। यदे॒वाध्व॑र्युः क॒रोति॑॥३४॥

तत्प्र॑तिप्रस्था॒ता क॑रोति। तस्मा॒द्यच्छे॑या॒न्क॑रोति।
तत्पा॑पी॒यान्क॑रोति। प॒त्नीं वा॑चयति। मे॒ध्यामे॒वैना॑ क॒रोति॑।
अथो॑ तप॑ ए॒वैना॒मुप॑ नयति। य॒ज्ञार॑ सन्त॒न्न प्र॑ब्रूयात्।
प्रि॒यं ज्ञा॑ति॑ रु॒न्ध्यात्। अ॒सौ मे॑ जा॒र इति॑ निर्दि॒शेत्।
नि॒र्दिश्यै॒वेन॑ वरुणपा॒शेन॑ ग्राहयति॥३५॥

प्र॒घा॒स्यान् ह॒वाम॑ह इति॑ प॒त्नीमु॑दानयति। अ॒ह्व॑तै॒वैन॑म्।
यत्प॒त्नीं पु॑रोनुवा॒क्याम॑नुब्रूयात्। निर्वी॑र्यो॒ यज॑मानः स्यात्।
यज॑मानोऽन्वा॒ह। आ॒त्मन्ने॒व वी॑र्यं धत्ते। उ॒भौ या॒ज्यां
स॒वीर्य॑त्वाय॑। यद्वा॒मे यद॑रण्य॒ इत्या॑ह। यथो॒दित॑मे॒व वरु॑ण॒मव॑
यजते। य॒ज॒मा॒नदे॒वत्यो॑ वा आ॒हव॑नीयः॥३६॥

भ्रातृ॑व्यदे॒वत्यो॑ दक्षिणः। यदा॒हव॑नीये जुहुयात्। यज॑मानं
वरुणपा॒शेन॑ ग्राहयेत्। दक्षि॑णेऽग्नौ जु॒होति॑। भ्रातृ॑व्यमे॒व
वरु॑णपा॒शेन॑ ग्राहयति। शूर्पे॑ण जुहोति। अ॒न्यमे॒व वरु॑ण॒मव॑
यजते। शी॒रुष॑न्नधि नि॒धाय॑ जुहोति। शी॒रुष॑त ए॒व वरु॑ण॒मव॑
यजते। प्र॒त्यङ्गि॑ष्ठं जुहोति॥३७॥

प्र॒त्यङ्गे॒व वरु॑णपा॒शान्नि॑र्मुच्यते। अ॒क्र॒न्क॒र्म क॒र्मकृ॑त॒
इत्या॑ह। दे॒वाऽनु॑णं नि॒रव॑दाय॑। अ॒नृणा॑ गृ॒हानु॑प॒ प्रेते॑ति॒
वा॒वैतदा॑ह। वरु॑णगृहीतं वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। यद्य॒जुषा॑
गृही॒तस्या॑तिरिच्य॑ते। तुषा॑श्च निष्का॒सश्च॑। तुषै॑श्च निष्का॒सेन॑

चावभृथमवैति। वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपो-
ऽवभृथमवैति॥ ३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रति-
युतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते।
अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमही-
त्याह। समिधैवाग्निं नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो
मयि धेहीत्याह। तेज एवाऽऽत्मन्धत्ते॥ ३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीक-
वती तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति।
ते देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्।
सोऽग्निरनीकवान्ध्रस्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्य-
जनयत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥ ४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति।
अग्निमेवानीकवन्तुः स्वेन भागधेयेन प्रीणाति।
सोऽग्निरनीकवान्ध्रस्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि
जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निरनीकवान्। तस्य रश्मयो-
ऽनीकानि। साकं सूर्येणोद्यता निर्वपति। साक्षादेवास्मा
अनीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता यन्तः। द्यावापृथिवी
उपाश्रयन्॥ ४१॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निरवपन्।
 तान्द्यावापृथिवीभ्यामेवोभयतः समंतपन्। यन्मरुद्भ्यः
 सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपति। द्यावापृथिवीभ्यामेव तदुभयतो
 यजमानो भ्रातृव्यान्थसन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि
 हि तेक्षिण्ष्ठं तपति। चरुर्भवति। सर्वत एवैनान्थसन्तपति। ते
 देवाः श्वोविजयिनः सन्तः। सर्वासां दुग्धे गृहमेधीयं चरुं
 निरवपन्॥४२॥

आशिता एवाद्योपवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा
 श्वो भवितेति। स श्रुतोऽभवत्। तस्याहुतस्य नाश्नन्। न
 हि देवा अहुतस्याश्नन्ति। तेऽब्रुवन्। कस्मा इमं होष्याम
 इति। मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो-
 ऽजुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्भ्यो
 गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो
 भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यं तत्। पाकत्रा वा
 एतत्क्रियते। यन्नेध्माबर्हिर्भवति। न सामिधेनीरन्वाहं॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद।
 पशुमान्भवति। आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी
 नान्तरंति। मरुतो गृहमेधिनो यजति। भागधेयेनैवैनान्थसमर्ध-
 यति। अग्निं स्विष्टकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडांतो भवति।

प॒शवो॒ वा इडा॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्टात्प्रति॑ तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चक्रं निरवपन्नजुहवुर्न्वाहेडा॑न्तो भवति द्वे चे॥—————[६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्नीयात्। गृहमेध्येव स्यात्। वि
त्वंस्य यज्ञ ऋध्येत। यन्नाश्नीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य
यज्ञो व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्नीयात्। गृहमेध्येव
भवति। नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जता।
अनु वृत्सान्वासयन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु
लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता
भवन्ति। आञ्जतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वृत्सान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं
प्राहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं न्यदधुः।
अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो
निहितभाग उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं
निदध्यात्। इन्द्र एवैनं निहितभाग उपावर्तते। गार्हपत्ये
जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवैनं समर्धयति। ऋषभमाह्वयति। वषट्कार
एवास्य सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य
वृद्धे। इन्द्रो वृत्रं हत्वा। परां परावर्तमगच्छत्।
अपाराधमिति मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वेदिष्यतीति।

तैऽब्रुवन्मरुतो वरं वृणामहे॥४९॥

अथ वयं वैदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमं हविर्निरूप्याता इति। त एनमध्यक्रीडन्। तत्क्रीडिनां क्रीडित्वम्। यन्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः प्रथमं हविर्निरूप्यते विजित्यै। साकं सूर्येणोद्यता निर्वपति। एतस्मिन्वै लोक इन्द्रो वृत्रमहन्त्समृद्धौ। एतद्ब्राह्मणान्येव पञ्च हवींषि। एतद्ब्राह्मण ऐन्द्राग्रः। अथैष ऐन्द्रश्चरुर्भवति॥५०॥

उद्धारं वा एतमिन्द्र उदहरत। वृत्रं हत्वा। अन्यासु देवतास्वधि। यदेष ऐन्द्रश्चरुर्भवति। उद्धारमेव तं यजमान उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधि। वैश्वकर्मण एकंकपालो भवति। विश्वान्येव तेन कर्माणि यजमानोऽव रुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेऽभ्यञ्जते जुहोति वृणामहे भवत्यष्टौ च॥—————[७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुण-प्रघासैर्वरुणपाशादमुञ्चत्। साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयत। पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकमगमयत्। यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधैः प्रतिष्ठापयति। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती निर्वपति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत

ए॒वो॒प॒वी॒य॒ निर्व॑पेत्। उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तरं॑श्चे॒ज्यन्ते॑। अथो॒
यदे॒व दक्षि॑णा॒र्धेऽधि॑ श्रय॑ति। तेन॑ दक्षि॒णावृ॑त्। सोमा॑य
पि॒तृमते॑ पुरो॒डाश॑ ष॒ट्क॑पालं॒ निर्व॑पति। सं॒व॒त्स॒रो वै सोमः॑
पि॒तृमा॑न्॥ ५३॥

सं॒व॒त्स॒रमे॒व प्री॑णाति। पि॒तृभ्यो॑ ब॒र्हिष॑द्भ्यो॑ धा॒नाः। मासा॑
वै पि॒तरो॑ ब॒र्हिष॑दः। मासा॑ने॒व प्री॑णाति। यस्मि॒न्वा ऋ॑तौ
पुरु॑षः प्र॒मीय॑ते। सो॑ऽस्या॒मुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति। ब॒हुरू॒पा धा॒ना
भ॑वन्ति। अ॒होरा॒त्राणा॑म॒भिजि॑त्यै। पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒ष्वात्ते॒भ्यो
म॒न्थम्। अ॒र्धमा॑सा॒ वै पि॒तरो॑ऽग्नि॒ष्वात्ताः॥ ५४॥

अ॒र्धमा॑सा॒ने॒व प्री॑णाति। अ॒भिवा॑न्या॒यै दु॒ग्धे भ॑वति। सा हि
पि॒तृदे॒वत्यं॑ दु॒हे। यत्पू॑र्णम्। तन्म॑नु॒ष्याणा॑म्। उप॒र्य॒र्धो दे॒वाना॑म्।
अ॒र्धः पि॒तृणा॑म्। अ॒र्ध उप॑मन्थति। अ॒र्धो हि पि॒तृणा॑म्।
एक॑योप॑मन्थति॥ ५५॥

एका॒ हि पि॒तृणा॑म्। दक्षि॒णोप॑मन्थति। दक्षि॒णावृ॑द्धि
पि॒तृणा॑म्। अना॑र॒भ्योप॑मन्थति। तद्धि पि॒तृन्गच्छ॑ति।
इ॒मान्दि॒शं वेदि॑मुद्ध॑न्ति। उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तरं॑श्चे॒ज्यन्ते॑।
चतुः॑ स्र॒क्तिर्भव॑ति। सर्वा॒ ह्यनु॑ दि॒शः पि॒तरः॑। अखा॑ता
भव॑ति॥ ५६॥

खा॒ता हि दे॒वाना॑म्। म॒ध्यतो॑ऽग्निरा॒धीय॑ते। अ॒न्ततो॑
हि दे॒वाना॑मा॒धीय॑ते। वर्॒ष्पीया॑नि॒ध्म इ॒ध्माद्भव॑ति

व्यावृत्त्यै। परिश्रयति। अन्तर्हितो हि पितृलोको
मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्। तद्देवानाम्। यदन्तरा।
तन्मनुष्याणाम्॥ ५७ ॥

यत्समूलम्। तत्पितृणाम्। समूलं बर्हिर्भवति व्यावृत्त्यै।
दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। त्रिः पर्येति। तृतीये
वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः पर्येति।
षट्सम्पद्यन्ते॥ ५८ ॥

षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा
गृहीयात्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। यन्न गृहीयात्।
अनायतनः स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति।
नानायतनः। यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥ ५९ ॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यन्न परिदध्यात्।
रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधी परिदधाति।
रक्षसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।
यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैर्युः। त्रयस्त्रय एषां साकं
प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवेषामन्वञ्चः
प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय।
आञ्जनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमे-
वैनान्प्रीणाति॥ ६० ॥

निरवदयते पितृमानं शिष्यात्ता एक्योपं मन्थत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते

पञ्च च॥ _____[८]

अ॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ समि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ ब्रूहीत्या॑ह।
उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चेज्यन्ते॑। एका॒मन्वा॑ह। एका॒ हि
पि॑तृ॒णाम्। त्रि॒रन्वा॑ह। त्रि॒र्हि दे॒वाना॑म्। आ॒घ्रावा॑घ्रा॒रय॑ति।
य॒ज्ञप॒रुषो॑रनन्तरित्यै। ना॒र्षेयं॑ वृणीते। न होता॑रम्॥६१॥

यदा॑र्॒षेयं॑ वृणीत। यद्धोता॑रम्। प्र॒मायु॑को यजमानः स्यात्।
प्र॒मायु॑को होता॑। तस्मान्न॑ वृणीते। यज॑मानस्य॒ होतु॑र्गोपी॒थाय॑।
अप॑ ब॒र्हिषः॑ प्रया॒जान् य॑जति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जा ए॒व
मृ॒त्योरु॒त्सृज॑ति। आ॒ज्य॑भागौ यजति॥६२॥

य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तरै॑ति। प्रा॒चीना॒वीती॒ सोमं॑ यजति।
पि॒तृदे॒वत्या॑ हि। ए॒षाऽऽहु॑तिः। प॒ञ्चकृ॑त्वोऽव॑ द्यति। प॒ञ्च ह्ये॒ता
दे॒वताः॑। द्वे पु॒रोऽनु॒वाक्ये॑। या॒ज्या दे॒वता॑ वष॒ट्कारः॑। ता ए॒व
प्री॑णाति। सन्त॑तमव॑ द्यति॥६३॥

ऋ॒तूना॑ः सन्त॑त्यै। प्रै॒वैभ्यः॑ पूर्॒वया॑ पु॒रोऽनु॒वाक्य॑याऽऽह।
प्रण॑यति द्वितीय॑या। ग॒मय॑ति या॒ज्यया॑। तृ॒तीये॒ वा इ॒तो
लो॒के पि॒तरः॑। अ॒हं ए॒वैना॒न्पूर्व॑या पु॒रोऽनु॒वाक्य॑याऽऽत्यान॑यति।
रा॒त्रिये॑ द्वितीय॑या। ऐ॒वैना॒न् या॒ज्यया॑ गमयति। द॒क्षिण॑तो॒-
ऽव॒दाय॑। उ॒दङ्मु॑ति॒ क्राम॑ति॒ व्यावृ॑त्यै॥६४॥

आ स्व॒धेत्या॑श्रावयति। अस्तु॑ स्व॒धेति॑ प्र॒त्याश्रा॑वयति।
स्व॒धा नम॑ इति॒ वष॑ट्करोति। स्व॒धाका॒रो हि पि॑तृ॒णाम्।

सोममग्नें यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्तं यजति। संवत्सरो वै सोमः पितृमान्। संवत्सरमेव तद्यजति। पितृर्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति। पितृन्ग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः। ते पितरोऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं यजति। य एव पितृणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्तै तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा तृतीयात्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदञ्चो निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तदिशमनु निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यत्सत्याहवनीये। अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वा। पितृन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति। य आतमितोरुपतिष्ठन्ते। सुसन्दृशं त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवाऽऽत्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति

वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते।
अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह।
अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तृप्यति प्रजया पशुभिः। य एवं
वेद। अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः।
प्रजा एव मृत्योरुत्सृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति।
द्वावनूयाजौ। षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव
प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते। न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत्।
यत्संयाजयेयुः। प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न
संयाजयन्ति। पत्न्यै गोपीधाय॥७०॥

होतारमाज्यभागौ यजति सन्ततमवदधति व्यावृत्त्यै बर्हिषदौ यजति तमेव तद्यजत्यनु
निष्क्रामन्त्याहेनानृतवो नवं च॥ [९]

प्रतिपूरुषमेककपालां निर्वपति। जाता एव प्रजा
रुद्रान्निरवदयते। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव
प्रजा रुद्रान्निरवदयते। एककपाला भवन्ति। एकधैव रुद्रं
निरवदयते। नाभिघारयति। यदभिघारयेत्। अन्तरवचारिणः
रुद्रं कुर्यात्। एकोल्मुकेन यन्ति॥७१॥

तद्धि रुद्रस्य भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रुद्रस्य
दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रो वा अपशुकाया
आहुत्यै नातिष्ठत। असौ ते पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्।

यमेव द्वेष्टि। तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्।
आखुस्ते पशुरिति ब्रूयात्॥७२॥

न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति। नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति।
एष वा अग्नीनां पङ्क्तिं नाम। अग्निवत्येव जुहोति। मध्यमेन
पर्णेन जुहोति। सुगर्ध्येषा। अथो खलु। अन्तमेनैव होतव्यम्।
अन्त एव रुद्रं निरवदयते॥७३॥

एष ते रुद्र भागः सह स्वस्त्राऽम्बिकयेत्याह। शरद्वा
अस्याम्बिका स्वसा। तया वा एष हिनस्ति। यः हिनस्ति।
तयैवैनः सह शमयति। भेषजङ्गव इत्याह। यावन्त
एव ग्राम्याः पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवाम्ब
रुद्रमदिमहीत्याह। आमेवैतामा शास्ते॥७४॥

त्र्यम्बकं यजामह इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति
वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगस्य लीप्सन्ते। मूतकृत्वा-
ऽऽसंजन्ति। यथा जनं यतेऽवसं करोति। तादृगेव तत्।
एष ते रुद्र भाग इत्याह निरवत्यै। अप्रतीक्षमा यन्ति। अपः
परिषिञ्चति। रुद्रस्यान्तरहित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते।
ये त्र्यम्बकैश्चरन्ति। आदित्यं चरुं पुनरेत्य निर्वपति। इयं
वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥७५॥

यन्ति ब्रूयन्निरवदयते शास्ते सिञ्चति पङ्क्तिः॥—[१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सोऽग्निर्यत्पत्नी

वैश्वदेवेन ता वरुणप्रघासैरग्रये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं दश॥१०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वत्सो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यदग्रयेऽनीकवत उद्धारं वा
अग्रये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः॥७५॥

अनुमत्यै प्रति तिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॑ञ्च ह॒वीः॑षि॒। अथेन्द्रा॑य॒ शुना॒सीरा॑य
पुरो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑क॒पालं॑ निर्व॑पति॒। सं॒व॒त्स॒रो वा
इन्द्रा॑शुना॒सीरः॑। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मा॑ अन्न॒मव॑ रुन्धे। वा॒य॒व्यं
पयो॑ भवति॒। वा॒युर्वै॑ वृ॒ष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यिता॒। स ए॒वास्मै॑
वृ॒ष्टिं प्र॒दाप॑यति॒। सौ॒र्य एक॑क॒पालो॑ भवति॒। सूर्ये॑ण॒ वा
अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॒ष्टिर्धृ॑ता॒। स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒दश॑ग॒वः॑ सी॒रं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ॒। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता
आसन्। ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सुरा॒नभि॑भवा॒मेति॑।
सोऽब्र॑वीत्। त्रे॒धाऽह॑मा॒त्मानं॑ वि॒करि॑ष्य॒ इति॑। स त्रे॒धा-
ऽऽत्मा॑नं॒ व्य॑कुरुत। अ॒ग्निं तृ॑तीयम्। रु॒द्रं तृ॑तीयम्। वरु॑णं
तृ॑तीयम्॥२॥

सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं तुरी॑यमि॒ति॑। अ॒हमि॑तीन्द्रो-
ऽब्र॑वीत्। सन्तु सृ॒जाव॑हा॒ इति॑। तौ स॒मसृ॑जेताम्।
स इन्द्र॑स्तुरीय॒मभव॑त्। य॒दिन्द्र॑स्तुरीय॒मभव॑त्। तदिन्द्र-
तुरी॑यस्येन्द्रतुरीय॒त्वम्। ततो॑ वै दे॒वा व्य॑जयन्त। य॒दिन्द्र॑तुरी॒यं
नि॑रूप्यते विजि॒त्यै॥३॥

व॒हिनी॑ धे॒नुर्दक्षि॑णा। यद्व॒हिनी॑। तेना॑ग्नेयी॒। यद्वौः॑। तेन॑
रौ॒द्री। यद्वे॒नुः। तेनै॒न्द्री। यथ्स्त्री॑ स॒ती दा॒न्ता। तेन॑ वा॒रु॒णी

समृद्धौ। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत॥४॥

त९ सृष्ट९ रक्षा९स्यजिघा९सन्। स एताः
प्रजापतिरात्मनो देवता निरमिमीत। ताभिर्वै स दिग्भ्यो
रक्षा९सि प्राणुदत। यत्पञ्चावत्तीयं जुहोति। दिग्भ्य एव
तद्यजमानो रक्षा९सि प्रणुदते। समूढ९ रक्षः सन्दग्ध९ रक्ष
इत्याह। रक्षा९स्येव सन्दहति। अग्नये रक्षोघ्ने स्वाहेत्याह।
देवताभ्य एव विजिग्यानाभ्यो भागधेयं करोति। प्रष्टिवाही
रथो दक्षिणा समृद्धौ॥५॥

इन्द्रो वृत्र९ हत्वा। असुरान्पराभाव्य। नमुचिमासुरं
नालभत। त९ शच्याऽगृह्णात्। तौ समलभेताम्।
सोऽस्मादभिभुनक्तरोऽभवत्। सोऽब्रवीत्। सन्धा९
सन्दधावहे। अथ त्वाऽवं स्रक्ष्यामि। न मा शुष्केण
नार्द्रेण हनः॥६॥

न दिवा न नक्तमिति। स एतमुपां फेनमसिञ्चत्। न वा एष
शुष्को नार्द्रो व्युष्टाऽऽसीत्। अनुदितः सूर्यः। न वा एतद्विवा
न नक्तम्। तस्यैतस्मिँल्लोके। अपां फेनेन शिर उदवर्तयत्।
तदेनमन्ववर्तत। मित्रद्रुगिति॥७॥

स एतानपामार्गानंजनयत्। तानंजुहोत्। तैर्वै स
रक्षा९स्यपाहता। यदपामार्गहोमो भवति। रक्षसामपहत्यै।
एकोल्मुकेन यन्ति। तद्धि रक्षसां भागधेयम्। इमान्दिशं

यन्ति। ए॒षा वै रक्ष॑सां दिक्। स्वा॒यांमे॒व दि॒शि रक्षा॑सि
हन्ति॥८॥

स्वकृ॑तु इरि॑णे जुहोति प्रद॒रे वा॑। ए॒तद्वै रक्ष॑सामा॒यत॑नम्।
स्व ए॒वाय॑त॒ने रक्षा॑सि हन्ति। पु॒र्णम॑ये॒न स्रु॒वेण॑ जुहोति।
ब्रह्म॑ वै पु॒र्णः। ब्रह्म॑णै॒व रक्षा॑सि हन्ति। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑
प्र॑स॒व इत्या॑ह। स॒वितृ॑प्र॒सूत॑ ए॒व रक्षा॑सि हन्ति। ह॒तः रक्षो॑-
ऽव॑धिष्म॒ रक्ष॑ इत्या॑ह। रक्ष॑साः॒ स्तृत्यै॑। यद्व॑स्ते॒ तदक्षि॑णा
नि॒रव॑त्यै। अ॒प्रती॑क्ष॒माय॑न्ति। रक्ष॑साम॒न्तर्हि॑त्यै॥९॥

यच्छृ॒ति वरु॑णं॒ तृतीयं॑ विजि॑त्या अ॒सृज॑त॒ समृ॑द्धौ ह॒नो मि॒त्रं द्रु॑गिति॒ हन्ति॑ स्तृत्यै त्रीणि॑ च॥[१]

धा॒त्रे पु॒रोडा॑शं॒ द्वाद॑शक॒पालं॑ निर्व॑पति। सं॒व॒थ्स॒रो वै
धा॒ता। सं॒व॒थ्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्र॑ज॒नय॑ति। अ॒न्वे॒वास्मा॑
अ॒नु॒म॒ति॒र्मन्य॑ते। रा॒ते रा॒का। प्र॒ सि॒नीवा॒ली ज॑नयति।
प्र॒जास्वे॒व प्र॑जा॒तासु॑ कु॒ह्वा वाचं॑ दधाति। मि॒थु॒नौ गावौ॑
दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। आ॒ग्नावै॒ष्ण॒वमे॒काद॑शक॒पालं॑ निर्व॑पति।
ऐ॒न्द्रा॒वैष्ण॒वमे॒काद॑शक॒पालम्॥१०॥

वै॒ष्ण॒वं त्रि॑क॒पालम्। वी॒र्यं॑ वा अ॒ग्निः। वी॒र्य॑मिन्द्रः। वी॒र्यं॑
विष्णुः॑। प्र॒जा ए॒व प्र॑जा॒ता वी॒र्यं॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। तस्मा॑त्प्र॒जा
वी॒र्या॑वतीः। वा॒म॒न ऋ॑ष॒भो व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॑ही। तेना॑ग्ने॒यः।
यदृ॑ष॒भः॥११॥

तेनै॒न्द्रः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः समृ॑द्धौ। अ॒ग्नी॒षोमी॒यमे॒का-

दशकपालं निर्वपति। इन्द्रासोमीयमेकादशकपालम्। सौम्यं चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। अग्निः प्रजानां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं एवास्मे रेतो दधाति॥१२॥

अग्निः प्रजां प्रजनयति। वृद्धामिन्द्रः प्रयच्छति। बभ्रुर्दक्षिणा समृद्धौ। सोमापौष्णं चरुं निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णं चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। पूषा पशूनां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं एवास्मे रेतो दधाति। पूषा पशून्प्रजनयति॥१३॥

वृद्धानिन्द्रः प्रयच्छति। पौष्णश्चरुर्भवति। इयं वै पूषा। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। बहु वै पुरुषो मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवैनं स्वदयति। हिरण्यं दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राजन्योऽनृतं करोति। उपं जाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्। अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं चरुं निर्वपति। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। अश्वो दक्षिणा। वारुणो हि देवतयाऽश्वः समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रापौष्णमेकादशकपालं यदृषभो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणेकं

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः।
 एतेऽपादातारः। य एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। येऽपादातारः।
 त एवास्मै राष्ट्रं प्रयच्छन्ति। राष्ट्रमेव भवति। यथ्समाहृत्य
 निर्वपेत्। अरत्निनः स्युः। यथायथं निर्वपति रत्नित्वाय॥१६॥

यथ्सद्यो निर्वपेत्। यावतीमेकेन हविषाऽऽशिषमव रुन्धे।
 तावतीमवरुन्धीत। अन्वहन्निर्वपति। भूयसीमेवाशिषमव
 रुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बारुहस्पत्यं चरुं निर्वपति
 ब्रह्मणो गृहे। मुखत एवास्मै ब्रह्म सञ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव
 क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालं राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव
 रुन्धे। ऋषभो दक्षिणा समृद्धौ। आदित्यं चरुं महिष्यै
 गृहे। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा
 समृद्धौ। भगाय चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति।
 विचित्तगर्भा पष्ठौही दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणां
 नखनिर्भिन्नम्। पाप्मानमेव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णा
 कूटा दक्षिणा समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालं सेनान्यो गृहे।
 सेनामेवास्य सञ्श्यति। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। वारुणं
 दशकपालं सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव रुन्धे। महानिरष्टो
 दक्षिणा समृद्धौ। मारुतं सप्तकपालं ग्रामण्यो गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ।
सावित्रं द्वादशकपालं क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा
समृद्धौ। आश्विनं द्विकपालं सङ्गृहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै
देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। स्वात्यौ
दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णं चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ।
रौद्रं गावीधुकं चरुमक्षावापस्य गृहे। अन्त एव रुद्रं
निरवदयते। शबल उद्धारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि
हवींषि भवन्ति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै
राष्ट्रमव रुन्धे। राष्ट्रमेव भवति॥२१॥

यन्न प्रति निर्वपेत्। रत्निनं आशिषोऽवरुन्धीरन्।
प्रतिनिर्वपति। इन्द्राय सुत्राम्णे पुरोडाशमेकादशकपालम्।
इन्द्रायां होमुचे। आशिष एवाव रुन्धे। अयं नो राजा
वृत्रहा राजा भूत्वा वृत्रं वध्यादित्याह। आमेवैतामा शास्ते।
मैत्राबारुहस्पत्यं भवति। श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥२२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्मं चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं
दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति। बारुहस्पत्येन
पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो
ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं कृता वेदिर्भवति। स्वयं
दिनं बर्हिः। स्वयं कृत इध्मः। अनभिजितस्याभिजित्यै।

तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्। सैव श्वेता श्वेतवंथसा दक्षिणा
समृद्धौ॥ २३॥

रुत्त्वित्वाय समृद्धौ पष्ठौही दक्षिणा समृद्धौ ग्रामण्यो गृहे भांगदुधस्य गृहे भवति दुग्धेऽभिजित्यै
द्वे च॥ [३]

देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां
सुवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं सुवन्ते।
अग्निरेवैनं गृहपतीनां सुवते। सोमो वनस्पतीनाम्।
रुद्रः पशूनाम्। बृहस्पतिर्वाचाम्। इन्द्रो ज्येष्ठानाम्। मित्रः
सत्यानाम्॥ २४॥

वरुणो धर्मपतीनाम्। एतदेव सर्वं भवति। सविता
त्वां प्रसवानां सुवतामिति हस्तं गृह्णाति प्रसूत्यै। ये
देवा देवः सुवः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। महते क्षत्राय
महत् आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह। आमेवैतामा
शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां
राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः। प्रति त्यन्नाम
राज्यमधायीत्याह॥ २५॥

राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वां तनुवं वरुणो
अशिश्रेदित्याह। वरुणसवमेवाव रुन्धे। शुचैर्मित्रस्य
व्रत्या अभूमेत्याह। शुचिमेवैनं व्रत्यं करोति। अमन्महि
महत् ऋतस्य नामेत्याह। मनुत एवैनम्। सर्वे व्राता

वरुणस्याभूवन्नित्याह। सर्वव्रातमेवैनं करोति। वि मित्र
एवैररातिमतारीदित्याह॥२६॥

अरातिमेवैनं तारयति। असूषुदन्त युज्ञियां ऋतेनेत्याह।
स्वदयत्येवैनम्। व्यु त्रितो जरिमाणं न आनडित्याह।
आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे। द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्यै। अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां च
हविषामग्रयै स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः
परिगृह्णाति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभि-
जयति॥२७॥

सत्यानांमधायीत्याहातारीदित्याह क्रमत एकं च॥ [४]

अर्थतः स्थेति जुहोति। आहुत्यैवैनं निष्क्रीयं गृह्णाति।
अथो हविष्कृतानामेवाभिघृतानां गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति।
एता वा अपां राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो
श्रियमेवैनमभिवहन्ति। अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः।
वृषाँऽस्यूर्मिरित्याह॥२८॥

ऊर्मिमन्तमेवैनं करोति। वृषसेनोऽसीत्याह। सेनामेवास्य
संश्यति। व्रजक्षितः स्थेत्याह। एता वा अपां विशः।
विशमेवास्मै पर्यूहति। मरुतामोजः स्थेत्याह। अन्नं वै
मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। सूर्यवर्चसः स्थेत्याह॥२९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सत्यं वा

ए॒तत्। य॒द्वर्ष॑ति। अ॒नृतं॑ य॒दा॒तप॑ति व॒र्षति॑। स॒त्या॒नृ॒ते ए॒वाव॑
रु॒न्धे। नै॒नः॑ स॒त्या॒नृ॒ते उ॒दिते॑ हि॒स्तः॑। य ए॒वं वे॒द। मा॒न्दाः॑
स्थे॒त्या॒ह। रा॒ष्ट्रमे॒व ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॑कः॥ ३० ॥

वा॒शाः स्थे॒त्या॒ह। रा॒ष्ट्रमे॒व व॒श्य॑कः। श॒क्र॒रीः स्थे॒त्या॒ह।
प॒शवो॑ वै श॒क्र॒रीः। प॒शूने॒वाव॑ रु॒न्धे। वि॒श्वभृ॑तः स्थे॒त्या॒ह।
रा॒ष्ट्रमे॒व प॑य॒स्व्य॑कः। ज॒न॒भृ॑तः स्थे॒त्या॒ह। रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॑या॒व्य॑कः।
अ॒ग्नेस्ते॑ज॒स्याः स्थे॒त्या॒ह॥ ३१ ॥

रा॒ष्ट्रमे॒व ते॑ज॒स्व्य॑कः। अ॒पा॒मोष॑धी॒नाः र॒सः स्थे॒त्या॒ह।
रा॒ष्ट्रमे॒व म॑ध॒व्य॑म॒कः। सा॒र॒स्व॒तं ग्र॑हं गृ॒ह्णा॒ति। ए॒षा
वा अ॒पां पृ॑ष्ठम्। य॒त्स॒र॒स्व॒ती। पृ॑ष्ठमे॒वेन॑ः स॒मा॒ना॒नां
क॒रो॒ति। षो॒ड॒शभि॑र्गृ॒ह्णा॒ति। षो॒ड॒शक॑लो॒ वै पु॑रु॒षः।
या॒वा॒ने॒व पु॑रु॒षः। तस्मि॑न्वी॒र्यं॑ द॒धा॒ति। षो॒ड॒शभि॑र्जु॒होति॑
षो॒ड॒शभि॑र्गृ॒ह्णा॒ति। द्वा॒त्रि॑ंश॒त्स॒म्प॑द्यन्ते। द्वा॒त्रि॑ंश॒दक्ष॑रा-
ऽनु॒ष्टु॒क्। वा॒ग॒नु॒ष्टु॒प्स॒र्वाणि॑ छ॒न्दा॑सि। वा॒चै॒वेन॑ः
स॒र्वेभि॑श्छ॒न्दो॑भि॒रभि॑षि॒ञ्च॒ति॥ ३२ ॥

ऊ॒र्मि॒रित्या॑ह॒ सूर्य॑वर्च॒सः स्थे॒त्या॒ह ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॑कस्तेज॒स्याः स्थे॒त्या॒हे॒व पु॑रु॒षः ष॒ट् च॑॥—[५]

दे॒वी॒रा॒पः सं म॑धु॒मती॑र्मधु॒मती॑भिः सृ॒ज्य॑ध्व॒मित्या॑ह।
ब्र॒ह्म॑णै॒वैनाः॑ स॒ः सृ॑जति। अ॒ना॒धृ॒ष्टाः सी॒द॒ते॒त्या॒ह। ब्र॒ह्म॑णै॒वैनाः॑
सा॒द॒य॒ति। अ॒न्त॒रा हो॒तुश्च॑ धि॒ष्णि॑यं ब्रा॒ह्म॒णाच्छु॑सि॒नश्च॑
सा॒द॒य॒ति। आ॒ग्ने॒यो वै हो॒ता॑। ऐ॒न्द्रो ब्रा॑ह्म॒णाच्छु॑सी। तेज॑सा

चैवेन्द्रियेणं चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति।
आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्त्यै॥३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रति तिष्ठति। अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टं ह्येतत्। वाचो
बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः। तपोजा इत्याह। तपोजा
ह्येतत्। सोमस्य दात्रमसीत्याह॥३४॥

सोमस्य ह्येतद्दात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा
ह्यापः। शुक्रं हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः।
चन्द्रं हिरण्यम्। अमृता अमृतेनेत्याह। अमृता ह्यापः।
अमृतं हिरण्यम्॥३५॥

स्वाहा राजसूयायेत्याह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति।
सधमादौ द्युमिनीरूर्ज एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति।
वरुणसवमेवाव रुन्धे। एकया गृह्णाति। एकधैव यजमाने
वीर्यं दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति तार्प्यं
चोष्णीषं च प्रयच्छति सयोनित्वाय। एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः
पवयति। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आत्मैकशतः॥३६॥

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। दध्याशयति।
इन्द्रियमेवाव रुन्धे। उदुम्बरमाशयति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ।
शष्पाण्याशयति। सुराबलिमेवैनं करोति। आविदं एता
भवन्ति। आविदमेवैनं गमयन्ति॥३७॥

अ॒ग्निरे॒वैनं॑ गा॒र्हप॑त्येनावति। इन्द्रं॑ इन्द्रि॒येण॑। पू॒षा
प॒शुभिः॑। मि॒त्रावरु॑णौ प्राणापा॒नाभ्या॑म्। इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॑
वज्रमुदयच्छत्। स दि॒वंम॑लिखत्। सो॒ऽर्य॑म्णः पन्था
अभवत्। स आ॒वि॒त्रे द्या॒वापृ॑थि॒वी धृ॒तव्र॑ते इति॒ द्या॒वापृ॑थि॒वी
उपा॑धावत्। स आ॒भ्यामे॒व प्र॑सूत॒ इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॑ वज्रं॒ प्राह॑रत्।
आ॒वि॒त्रे द्या॒वापृ॑थि॒वी धृ॒तव्र॑ते इति॒ यदा॑ह॥ ३८॥

आ॒भ्यामे॒व प्र॑सूतो॒ यज॑मानो॒ वज्रं॑ भ्रातृ॒व्याय॑ प्रह॑रति।
आ॒वि॒त्रा दे॒व्यदि॑तिर्वि॒श्वरू॑पीत्या॒ह। इ॒यं वै दे॒व्यदि॑तिर्वि॒श्व-
रू॒पी। अ॒स्यामे॒व प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। आ॒वि॒त्रोऽय॑म॒सावा॑मु॒ष्या-
य॒णोऽस्यां॑ वि॒श्यस्मि॑त्रा॒ष्ट्र इत्या॑ह। वि॒शैवेन॑ ५ रा॒ष्ट्रेण॑
सम॑र्धयति। म॒ह॒ते क्ष॒त्राय॑ म॒हत॑ आ॒धिप॑त्याय म॒ह॒ते
जा॒न॑रा॒ज्याये॒त्याह॑। आ॒मे॒वैता॑मा शा॒स्ते। ए॒ष वो॑ भ॒रता॑ राजा॒
सोमो॑ऽस्माकं॑ ब्रा॒ह्मणा॑ना॒ ५ रा॒जेत्या॑ह। तस्मा॒त्सोम॑रा॒जानो॑
ब्रा॒ह्मणाः॑ ॥ ३९॥

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्र॑घ्न इति॒ धनुः॑ प्रय॑च्छति॒ विजि॑त्यै।
श॒त्रुबा॑ध॒नाः स्थे॑तीषून्। श॒त्रून्वा॒स्य बा॑धन्ते। पा॒त मा॑ प्र॒त्यञ्च॑
पा॒त मा॑ ति॒र्यञ्च॑म॒न्वञ्च॑ मा पा॒तेत्या॑ह। ति॒स्रो वै श॑र॒व्याः।
प्र॒तीचीं॑ ति॒रश्च्य॑नू॒चीं। ता॒भ्य ए॒वैनं॑ पा॒न्ति। दि॒ग्भ्यो मा॑
पा॒तेत्या॑ह। दि॒ग्भ्य ए॒वैनं॑ पा॒न्ति। वि॒श्वाभ्यो॑ मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑
पा॒तेत्या॑ह। अ॒प॑रि॒मिता॑दे॒वैनं॑ पा॒न्ति। हि॒र॑ण्यवर्णा॒वुष॑सा॑

वि॒रोक इति॑ त्रि॒ष्टुभा॑ बा॒हू उ॒द्गृह्णा॑ति। इ॒न्द्रि॒यं वै वी॒र्यं
त्रि॒ष्टुक्। इ॒न्द्रि॒यमे॒व वी॒र्यमु॒परि॑ष्ठादा॒त्मन्ध॑त्ते॥४०॥

व्यावृत्त्यै दात्रमसीत्याहामृतं हिरण्यमेकशतो गमयन्त्याह ब्राह्मणा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह चत्वारि
च॥ ————— [६]

दि॒शो व्या॒स्थाप॑यति। दि॒शाम॒भिजि॑त्यै। यद॑नु प्र॒क्रामे॑त्।
अ॒भि दि॒शो ज॑येत्। उ॒त्तु मा॑द्येत्। म॒न॒साऽनु॑ प्र॒क्राम॑ति। अ॒भि
दि॒शो ज॑यति। नो॒न्मा॑द्यति। स॒मिध॒मा ति॑ष्ठेत्या॒ह। तेज॑ ए॒वाव॑
रु॒न्धे॥४१॥

उ॒ग्रामा॑ ति॒ष्ठेत्या॒ह। इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव॑ रु॒न्धे। वि॒राज॒माति॑ष्ठेत्या॒ह।
अ॒न्नाद्य॑मे॒वाव॑ रु॒न्धे। उ॒दी॒ची॒मा ति॑ष्ठेत्या॒ह। प॒शूने॒वाव॑ रु॒न्धे।
ऊ॒र्ध्वा॒माति॑ष्ठेत्या॒ह। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कम॒भिज॑यति। अ॒नूजि॑हीते।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॥४२॥

मा॒रु॒त ए॒ष भ॑वति। अ॒न्नं वै म॒रुतः॑। अ॒न्नमे॒वाव॑ रु॒न्धे।
ए॒कं वि॑ंश॒तिक॑पालो भवति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। योऽर॑ण्येऽनु॒वाक्यो॑
गु॒णः। तं म॑ध्य॒त उप॑दधाति। ग्रा॒म्यैरे॒व प॒शुभि॑रार॒ण्यान्प॒शून्परि॑
गृह्णा॑ति। तस्मा॑द्ग्रा॒म्यैः प॒शुभि॑रार॒ण्याः प॒शवः॑ परि॒गृही॑ताः।
पृथि॑र्वे॒न्यः। अ॒भ्य॒षि॒च्यत॥४३॥

स रा॒ष्ट्रं ना॑भवत्। स ए॒तानि॑ पा॒र्थान्य॑पश्यत्। ता॒न्यं जु॑होत्।
तैर्वै स रा॒ष्ट्रम॑भवत्। यत्पा॒र्थानि॑ जु॒होति॑। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति।
बा॒र॒ह॒स्प॒त्यं पूर्वे॑षामु॒त्तमं॑ भ॒वति। ऐ॒न्द्रमु॒त्तरे॑षां प्रथ॒मम्। ब्र॒ह्म

चैवास्मै^१ क्षत्रं च^२ समीचीं^३ दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव^४ क्षत्रं प्रति-
ष्ठापयति॥४४॥

षट्पुरस्तादभिषेकस्य^१ जुहोति। षडुपरिष्ठात्। द्वादश^२
सम्पद्यन्ते। द्वादश^३ मासाः^४ संवत्सरः। संवत्सरः^५ खलु वै
देवानां^६ पूः। देवानामेव^७ पुरं^८ मध्यतो व्यवंसर्पति। तस्य^९ न
कुतश्चनोपा^{१०}व्याधो भवति। भूतानामवैष्टीर्जुहोति। अत्रात्र^{११} वै
मृत्युर्जायते। यत्रयत्रैव^{१२} मृत्युर्जायते। तत^{१३} एवैनमवयजते।
तस्माद्राजसूयेनेजानो^{१४} नाभिचरित्वै। प्रत्यगेनमभिचारः^{१५}
स्तृणुते॥४५॥

रुन्धे समष्ट्या असिच्यत स्थापयति जायते पञ्च च॥—————[७]

सोमस्य^१ त्विषिरसि^२ तवेव मे^३ त्विषिर्भूयादिति^४ शार्दूल-
चर्मोपस्तृणाति। यैव सोमे^५ त्विषिः। या शार्दूले। तामेवाव^६
रुन्धे। मृत्योर्वा^७ एष वर्णः। यच्छार्दूलः। अमृत^८५ हिरण्यम्।
अमृतमसि^९ मृत्योर्मा^{१०} पाहीति^{११} हिरण्यमुपास्यति। अमृतमेव^{१२}
मृत्योरन्तर्धत्ते। शतमानं^{१३} भवति॥४६॥

शतायुः^१ पुरुषः^२ शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये^३ प्रति^४ तिष्ठति।
दिद्योन्मा^५ पाहीत्युपरिष्ठादधि^६ निदधाति। उभयत^७ एवास्मै^८
शर्म^९ दधाति। अवैष्टा^{१०} दन्दशूका^{११} इति^{१२} क्लीब^{१३}५ सीसेन^{१४}
विध्यति। दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबं^{१५} दन्दशूका^{१६}
द५शूकाः। निरस्तं^{१७} नमुचेः^{१८} शिर^{१९} इति^{२०} लोहितायसं^{२१}

निरस्यति। पाप्मानमेव नमुचिं निरवदयते। प्राणा आत्मनः
पूर्वेऽभिषिच्या इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचः
सुवन्तां ते ते प्राणः सुवन्तामित्याह। प्राणानेवाऽऽत्मनः
पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति।
तेजस्व्येव स्यात्। दुश्चर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा
द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेजं
एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्चं एवास्मिन्दधाति।
इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुण-
योर्वीर्येणेत्याह। वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओजं एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसीत्याह।
क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अतिं दिवस्याहीत्याह।
अत्यन्यान्पाहीति वावैतदाह। समाववृत्रन्नधरागुदीचीरित्याह।
राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमकः। उच्छेषणेन जुहोति। उच्छेषणभागो
वै रुद्रः। भागधेयेनैव रुद्रं निरवदयते॥५०॥

उदङ्गुरेत्याग्नीद्धे जुहोति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव
दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रं यत्ते क्रयी परं नामेत्याह। यद्वा
अस्य क्रयी परं नामं। तेन वा एष हि नस्ति। यः हि नस्ति।
तेनैवैनं सह शमयति। तस्मै हुतमसि यमेष्टमसीत्याह।

यमादेवास्य॑ मृत्युमवयजते॥५१॥

प्रजा॑पते न त्वदे॒तान्यन्य॑ इति॒ तस्यै॑ गृहे जुहुयात्।
यां का॒मये॑त रा॒ष्ट्रम॑स्यै प्र॒जा स्या॑दिति। रा॒ष्ट्रमे॒वास्यै॑ प्र॒जा
भ॑वति। पु॒र्णम॑ये॒नाध्व॑र्युर॒भिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्मि॑न्विषिं
दधाति। औदु॑म्बरेण राज॒न्यः। ऊ॒र्जमे॒वास्मि॑न्न॒न्नाद्यं॑ दधाति।
आश्व॑त्थेन वैश्यः। वि॒शमे॒वास्मि॑न्पु॒ष्टिं दधाति। नैय॑ग्रोधेन
ज॒न्यः। मि॒त्राण्ये॒वास्मै॑ कल्पयति। अथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥५२॥

भवत्याहुः पुरुष ओजसेत्याह निरवदयते यजते जन्यो द्वे च॥ [८]

इन्द्र॑स्य वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्रघ्न॑ इति॒ रथ॑मुपाव॑हरति॒ विजि॑त्यै।
मि॒त्रावरु॑णयोस्त्वा प्रशा॒स्त्रोः प्र॑शिषा॑ युन॒ज्मीत्या॑ह। ब्र॒ह्मणै॒वैनं॑
दे॒वता॑भ्यां युनक्ति। प्र॒ष्टिवा॒हिनं॑ युनक्ति। प्र॒ष्टिवा॒ही वै दे॒वर॑थः।
दे॒वर॑थमे॒वास्मै॑ युनक्ति। त्रयो॑ऽश्वा॑ भवन्ति। रथ॑श्चतुर्थः। द्वौ
सं॒व्येष्ट॑सार॒थी। षट्थ॑सम्पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वैनं॑ युनक्ति। वि॒ष्णुक्र॒मान्क्रम॑ते।
वि॒ष्णुरे॒व भू॒त्वेमाँल्लो॑कान॒भिज॑यति। यः क्ष॒त्रियः॑ प्रति॑हितः।
सोऽन्वा॑र॒भते। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। त्रि॒ष्टुभा॒ऽन्वा॑र॒भते। इन्द्रि॑यं वै
त्रि॒ष्टुक्। इन्द्रि॑यमे॒व यज॑माने दधाति॥५४॥

म॒रुताँ॑ प्रस॒वे जैष॑मित्या॑ह। म॒रुद्भि॑रे॒व प्रसू॑त उज्जयति।
आ॒प्तं म॒न॒ इत्या॑ह। यदे॒व म॒न॒सैप्सी॑त्। तदा॑पत्। रा॒ज॒न्यं
जि॑नाति। अना॑क्रान्त ए॒वाक्रम॑ते। वि वा ए॒ष इन्द्रि॑येण

वीर्येण॑र्ध्यते। यो रा॑ज॒न्यं जि॒नाति॑। स॒म॒ह॒मिन्द्रि॒येण॑
वीर्ये॑णेत्या॒ह॥५५॥

इन्द्रि॒यमे॒व वी॒र्य॑मा॒त्मन्ध॑त्ते। प॒शूनां॑ म॒न्युर॑सि॒ तवे॑व मे
म॒न्युर्भू॒यादि॑ति॒ वारा॑ही उ॒पा॒न॒हावु॑प॒मु॒ञ्च॑ते। प॒शूनां॑ वा ए॒ष
म॒न्युः। यद्व॑रा॒हः। तेनै॒व प॑शूनां॑ म॒न्युमा॒त्मन्ध॑त्ते। अ॒भि वा
इ॒य२ सु॑षुवा॒णं का॑मयते। तस्यै॑श्व॒रेन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मादा॑तोः।
वारा॑ही उ॒पा॒न॒हावु॑प॒मु॒ञ्च॑ते। अ॒स्या ए॒वान्त॑र्धत्ते। इन्द्रि॒यस्य॑
वीर्य॑स्याना॑त्यै॥५६॥

नमो॑ मा॒त्रे पृ॑थि॒व्या इ॒त्या॒हाहि॑२सायै। इ॒य॑द॒स्यायु॑र॒स्यायु॑र्मे
धे॒हीत्या॑ह। आ॒यु॒रे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। ऊ॒र्ग॒स्यूर्जं॑ मे धे॒हीत्या॑ह।
ऊ॒र्जमे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। यु॒ङ्क्षि॑सि॒ वर्चो॑ऽसि॒ वर्चो॑ मयि॑ धे॒हीत्या॑ह।
वर्च॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उ॒प॑हरति। ए॒क॒धैव
यज॑मान॒ आयु॑रूर्जं॒ वर्चो॑ दधाति। र॒थ॒वि॒मोच॑नीया॑ जुहोति॒
प्रति॑ष्ठित्यै॥५७॥

त्रयो॑ऽश्वा॑ भवन्ति। रथ॑श्चतु॒र्थः। तस्मा॑च्चतु॒र्जुहो॑ति। यदु॒भौ
स॒हाव॑तिष्ठे॒ताम्। स॒मा॒नं लो॒कमि॑याताम्। स॒ह स॑ङ्ग॒हीत्रा
र॑थ॒वाह॑ने॒ रथ॑माद॑धाति। सु॒व॒र्गादे॒वैनं॑ लो॒काद॑न्त॒र्दधा॑ति।
ह॒२सः शु॑चि॒षदि॑त्याद॑धाति। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑मुपा॒व॒हर॑ति। ब्रह्म॑णा॒
ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्द॒साऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दा॒ वै सर्वा॑णि॒

छन्दांसि। सर्वेभिरेवैनं छन्दोभिरादधाति। वर्षं वा
 एषा छन्दसाम्। यदतिच्छन्दाः। यदतिच्छन्दसा दधाति।
 वर्षमेवैनं समानानां करोति॥५८॥

पद्यन्ते दधाति वीर्येणेत्याहानात्यै प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणाऽऽदधाति सप्त च॥—————[९]

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहः। वारुणी रात्रिः।
 अहोरात्राभ्यामेवैनमुपावहरति। मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह।
 मैत्रो वै दक्षिणः। वारुणः सव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षा। स्वमेवैनौ
 भागधेयमुपावहरति। समहं विश्वैर्देवैरित्याह॥५९॥

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। ता एवाद्याः कुरुते। क्षत्रस्य नाभिरसि
 क्षत्रस्य योनिरसीत्यधीवासमास्तृणाति सयोनिर्त्वाय।
 स्योनामा सीद सुषदामा सीदेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
 मा त्वा हिंसीन्मा मां हिंसीदित्याहाहिंसायै।
 निषसाद धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यांस्वा साम्राज्याय
 सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति।
 ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि सवितासि सत्यसंव
 इत्याह। सवितारमेवैनं सत्यसंव करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासीन्द्रोऽसि सत्यौजा
 इत्याह। इन्द्रमेवैनं सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं
 राजन्ब्रह्मासि मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैनं
 सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि

स॒त्यध॒र्मेत्या॑ह। वरु॑णमे॒वैन॑ः स॒त्यध॒र्माणं॑ करोति।
 स॒वि॒ताऽसि॑ स॒त्यसं॑व॒ इत्या॑ह। गा॒य॒त्रीमे॒वैतेना॑भि
 व्याह॑रति। इन्द्रो॑ऽसि स॒त्यौजा॑ इत्या॑ह। त्रि॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि
 व्याह॑रति॥६१॥

मि॒त्रो॑ऽसि सु॒शेव॑ इत्या॑ह। जग॑तीमे॒वैतेना॑भि व्याह॑रति।
 स॒त्यमे॒ता दे॒वताः॑। स॒त्यमे॒तानि॑ छन्दा॑ऽसि। स॒त्यमे॒वाव॑
 रुन्धे। वरु॑णोऽसि स॒त्यध॒र्मेत्या॑ह। अ॒नु॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि
 व्याह॑रति। स॒त्या॒नृ॒ते वा अ॑नु॒ष्टुप्। स॒त्या॒नृ॒ते वरु॑णः।
 स॒त्या॒नृ॒ते ए॒वाव॑ रुन्धे॥६२॥

नैन॑ः स॒त्या॒नृ॒ते उ॑दि॒ते हि॑ऽस्तः। य ए॒वं वेद॑। इन्द्र॑स्य
 वज्रो॑ऽसि वा॒र्त्रघ्न॑ इति॒ स्फ्यं प्रय॑च्छति। वज्रो॑ वै स्फ्यः।
 वज्रे॑णै॒वास्मा॑ अ॒वर॒प॒रं र॑न्धयति। ए॒व हि तच्छ्रे॑यः। यद॑स्मा
 ए॒ते र॒ध्यैयुः॑। दि॒शोऽभ्य॑यं राजा॑ऽभू॒दिति॑ पश्चा॒क्षान्प्रय॑च्छति।
 ए॒ते वै सर्वे॑ऽयाः। अ॒प॒रा॒जा॒यि॒नमे॒वैन॑ करोति॥६३॥

ओ॒दन॑मु॒द्ध॒वते॑। प॒रमे॒ष्ठी वा ए॒षः। यदो॑दनः। प॒र॒मा॒मे॒वैन॑ः
 श्रियं॑ गमयति। सु॒श्रो॒काँ(४) सु॒मङ्ग॒लाँ(४) स॒त्य॒रा॒जा(३)-
 नित्या॑ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। शौ॒नः शे॒पमा॑ख्यापयते।
 वरु॑णपा॒शादे॒वैन॑ मुञ्चति। प॒रः श॑तं भ॒वति॑। श॒तायुः॑
 पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति तिष्ठ॑ति। मा॒रु॒तस्य॑
 चैक॑विंश॒तिक॑पालस्य वैश्व॑दे॒व्यै चा॒मि॒क्षाया॑ अ॒ग्नये॑
 स्विष्ट॑कृते॒ सम॑व॒द्यति॑। दे॒वता॑भिरे॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति।

अ॒पा॒न्न॒त्रे॒ स्वा॒हो॒र्जो॒ न॒त्रे॒ स्वा॒हा॒ऽग्न॒ये॒ गृ॒ह॒प॒तये॒ स्वा॒हेति॑
ति॒स्र आ॒हु॒ती॒र्जु॒होति॑। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒व लो॒केषु॒ प्रति॑
तिष्ठति॥६४॥

दे॒वे॒रि॒त्या॒ह स॒त्य॒सं॒वं करोति॑ त्रि॒ष्टु॒भ॒मै॒वैते॒ना॒भि॒ व्या॒ह॒रति॑ स॒त्या॒नृ॒ते ए॒वा॒वं रु॒न्धे करोति॑
श॒ते॒न्द्रि॒यः षट् च॑॥ [१०]

ए॒तद्वा॒ह्म॒णानि॑ धा॒त्रे र॒त्वि॒ना॒न्दे॒वसु॒वाम॒र्थे॒तो दे॒वी॒दि॒शः सोम॑स्येन्द्र॒स्य मि॒त्रो द॒श॥१०॥
ए॒तद्वा॒ह्म॒णानि॑ वैष्ण॒वं त्रि॒क॒पा॒ल॒म॒त्रं वै पू॒षा वा॒शाः स्थे॒त्या॒ह दि॒शो व्या॒स्था॒पय॑त्युद॒ङ्घ्रे॒त्य॒
ब्र॒ह्मा(३)न्त्व॑ रं॒जु॒श्चतु॑ष्प॒ष्टिः॥६४॥

ए॒तद्वा॒ह्म॒णानि॑ प्रति॑ तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
तथ्स॒सृद्धिरनु॑ सम॑सर्पत्। तथ्स॒सृपा॑ स॒सृत्वम्।
अ॒ग्निना॑ दे॒वेन॑ प्रथ॒मेऽह॑न्ननु प्रायु॑ङ्क्त। सर॑स्वत्या वा॒चा
द्विती॑यै। स॒वित्रा प्र॑सवेन॑ तृती॑यै। पू॒ष्णा प॒शुभि॑श्चतु॒र्थै।
बृह॒स्पति॑ना ब्रह्म॑णा पञ्च॒मे। इन्द्रे॑ण दे॒वेन॑ ष॒ष्ठे। वरु॑णेन॒
स्वया॑ दे॒वत॑या सप्त॒मे॥१॥

सोमे॑न॒ राजा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्टा॑ रू॒पेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना
य॒ज्ञेना॑ऽऽप्रोत्। यथ्स॒सृपो॑ भव॑न्ति। इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॑र्यं
यज॑मान आप्रोति। पूर्वा॑पूर्वा वेदि॑र्भवति। इन्द्रि॒यस्य॑
वीर्य॑स्याव॑रुद्धौ। पुरस्ता॑दुप॒सदा॑ सौम्ये॒न प्रच॑रति। सोमो॑
वै रे॒तोधाः। रे॒त ए॒व तद॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रे॑ण। रे॒त ए॒व
हि॒तं त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ वि॒करो॑ति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै
विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्र॒ति तिष्ठ॑ति॥२॥

सप्त॒मे द॑धाति पञ्च॑ च॥ ————— [१]

जा॒मि वा ए॒तत्कु॑र्वन्ति। यथ्स॒द्यो दी॑क्षय॑न्ति स॒द्यः सोमं॑
क्री॒णन्ति॑। पुण्ड॒रिस्र॒जां प्र॑यच्छ॒त्यजा॑मित्वाय। अङ्गि॑रसः
सुव॑र्गं लो॒कं यन्तः॑। अ॒प्सु दी॑क्षात॒पसी प्रा॑वेशयन्।
तत्पुण्ड॒रीक॑मभवत्। यत्पुण्ड॒रिस्र॒जां प्र॑यच्छ॒ति। सा॒क्षादे॒व

दीक्षातपसी॑ अव॑ रुन्धे। द॒शभिर्व॑त्सत॒रैः सोमं॑ क्रीणाति।
दशाक्षरा॑ वि॒राट्॥३॥

अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे। मुष्क॒रा भ॑वन्ति
सेन्द्र॒त्वाय॑। द॒शपे॑यो भवति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ। श॒तं ब्रा॑ह्मणाः
पि॑बन्ति। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्र॑ति
तिष्ठति। स॒प्तद॒शः स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्तद॒शः प्र॒जाप॑तिः॥४॥

प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। प्रा॒का॒शाव॑ध्व॒र्यवे॑ ददाति। प्र॒का॒शमे॒वैनं॑
गम॑यति। स्रज॑मुद्गा॒त्रे। व्ये॑वास्मै॒ वास॑यति। रु॒क्मः॑ हो॒त्रे।
आ॒दि॒त्यमे॒वास्मा॑ उन्न॑यति। अ॒श्वं प्र॑स्तोतृप्रति॒हृत्भ्या॑म्।
प्रा॒जा॒प॒त्यो वा अ॒श्वः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑॥५॥

द्वा॒द॒श प॑ष्ठौही॒र्ब्रह्म॑णै॑। आयु॑रे॒वाव॑ रुन्धे। व॒शां
मै॒त्रावरु॑णाय॑। रा॒ष्ट्रमे॒व व॑श्य॒कः। ऋ॒षभं॑ ब्रा॒ह्मणाच्छु॒॑सिने॑।
रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॑याव्य॒कः। वास॑सी॒ नेष्टा॑पो॒तृभ्या॑म्। प॒वित्रे॑
ए॒वास्यै॑ते। स्थू॒रि॑ यवा॒चितम॑च्छावा॒काय॑। अ॒न्त॒त ए॒व
वरु॑ण॒मव॑ यजते॥६॥

अ॒नु॒ङ्गाह॑म॒ग्नीधे॑। वह्नि॒र्वा अ॑नु॒ङ्गान्। वह्नि॒र॒ग्नीत्। वह्नि॒नै॒व
वह्नि॑ य॒ज्ञस्या॑व॑ रुन्धे। इन्द्र॑स्य सुषु॒वाण॑स्य॒ त्रेधेन्द्रि॑यं
वी॒र्यं॑ प॒राऽप॑तत्। भृ॒गुस्तृ॑तीयमभवत्। श्रा॒य॒न्तीयं॑ तृतीयम्।
सर॑स्वती॒ तृती॑यम्। भा॒र्ग॒वो हो॑ता भवति। श्रा॒य॒न्तीयं॑ ब्रह्मसा॒मं
भ॑वति। वा॒र॒व॒न्तीयं॑मग्नि॒ष्टोम॑सा॒मम्। सा॒र॒स्वती॑र॒पो गृ॑ह्णाति।

इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धौ। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति।
इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्।
इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं वारयति॥७॥

विराट्प्रजापतिरश्वः प्रजापतेरास्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सुप्तं च॥—————[२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु
व्यास्थापयन्ति। दिशामवेष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति
तिष्ठत्यनुन्मादाय। पञ्च देवतां यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव
प्रति तिष्ठति। हविषो हविष इष्ट्वा बार्हस्पत्यमभिघारयति।
यजमानदेवत्यो वै बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा
समर्धयति॥८॥

आदित्यां मल्हां गर्भिणीमा लभते। मारुतीं पृश्निं
पष्ठौहीम्। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया
पूर्वया प्रचरति। मारुत्योत्तरया। राष्ट्र एव विशमनुबध्नाति।
उच्चैरादित्याया आश्रावयति। उपांशु मारुत्यै। तस्माद्राष्ट्रं
विशमतिवदति। गर्भिण्यादित्या भवति॥९॥

इन्द्रियं वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्ययकः। अगर्भा मारुती।
विद्वै मरुतः। विशमेव निरिन्द्रियामकः। देवासुराः
संयत्ता आसन्। ते देवा अश्विनोः पूषन्वाचः सत्यं
सन्निधाय। अनृतेनासुरानभ्यभवन्। तैऽश्विभ्यां पूष्णे
पुरोडाशं द्वादशकपालं निरवपन्। ततो वै ते वाचः

सत्यमवारुन्धत॥१०॥

यद॒श्विभ्यां॑ पृ॒ष्णे पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑कपालं निर्व॑पति।
अन॑तेनै॒व भ्रात॑रु॒व्यानभि॑भूय। वा॒चः स॒त्यम॑व॒ रुन्धे। सर॑स्वते
सत्य॒वाचै॑ च॒रुम्। पूर्॒वमे॒वोदि॑तम्। उत्त॑रेणा॒भि गृ॑णाति।
स॒वि॒त्रे स॒त्यप्र॑सवाय पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑कपालं प्र॒सूत्यै॑।
दू॒तान्म॒हि॒णोति॑। आ॒विद॑ ए॒ता भ॑वन्ति। आ॒विद॑मे॒वैन॑
गम॑यन्ति। अथो॑ दू॒तेभ्य॑ ए॒व न छि॑द्यते। ति॒सृ॒धन्व॑
शु॒ष्क॒दृ॒तिर्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॥११॥

अ॒र्धय॑ति भ॒वत्य॑रुन्ध॒त ग॑म॒यन्ति॒ द्वे च॑॥ [३]

आ॒ग्ने॒यम॑ष्टाकपालं निर्व॑पति। तस्मा॑च्छि॒शिरे॑ कुरु॒पश्चालाः॑
प्राश्नो॑ यान्ति। सौ॒म्यं च॒रुम्। तस्मा॑द्वस॒न्तं व्य॑वसाया॑दयन्ति।
सा॒वि॒त्रं द्वा॒दश॑कपालम्। तस्मा॑त्पु॒रस्ता॒द्यवा॑नाः स॒वि॒त्रा
वि॒रुन्ध॑ते। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यं च॒रुम्। स॒वि॒त्रैव॑ वि॒रुध्य॑। ब्र॒ह्म॒णा
यवा॑नाद॑धते। त्वा॒ष्ट्रम॑ष्टाकपालम्॥१२॥

रू॒पा॒ण्ये॒व तेन॑ कुर्व॑ते। वै॒श्वान॑रं द्वा॒दश॑कपालम्।
तस्मा॑ञ्जघ॒न्ये नैदा॑घे प्र॒त्यश्चः॑ कुरु॒पश्चाला॑ यान्ति। सा॒र॒स्व॒तं
च॒रुं निर्व॑पति। तस्मा॑त्प्रा॒वृषि॑ सर्वा॒ वाचो॑ वदन्ति। पौ॒ष्णेन॑
व्यव॑स्यन्ति। मै॒त्रेण॑ कृष॑न्ते। वा॒रु॒णेन॑ वि॒धृता॑ आ॒सते॑।
क्षै॒त्रप॒त्येन॑ पाच॑यन्ते। आ॒दि॒त्येना॑दधते॥१३॥

मा॒सिमा॑स्ये॒तानि॑ ह॒वीः॑ षि॒ नि॒रु॒प्या॒णीत्या॑हुः।

तेनैवर्तून्ययुङ्क्ते इति। अथो खल्वाहुः। कः संवत्सरं जीविष्यतीति। षडेव पूर्वेष्वर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवर्तून्ययुङ्क्ते। दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तरं उत्तरेषाम्। संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ॥१४॥

त्वाष्ट्रमृष्टाकपालं दधते युनक्त्येकं च॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स यत्प्रथमं निरर्णीवत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्। यत्तृतीयम्। तत्कर्कशम्। यन्नस्तः। स सिंहः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति। इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवाव रुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवाव रुन्धे। नाम्ना दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्यत्ते। सीसेन क्लीबाच्छृष्णाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यथ्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा। यथ्सौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्वीन्त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैनो करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।

तिस्रः सꣳसृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते
परिस्रुतमिति यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति।
पवित्रेण हि सोमं पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह।
वारेण हि सोमं पुनन्ति। वायुः पूतः पवित्रेणेति नैतया
पुनीयात्। व्यृद्धा ह्येषा। अतिपवितस्यैतया पुनीयात्।
कुविदङ्गेत्यनिरुक्तया प्राजापत्यया गृह्णाति॥१९॥

अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। एकयर्चा गृह्णाति।
एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। अश्विनं धूम्रमालभते।
अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।
सारस्वतं मेषम्। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनं भिषज्यति।
ऐन्द्रमृषभꣳ सैन्द्रत्वाय॥२०॥

अक्ष्योर्लोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥—————[५]

यत्रिषु यूपेष्वालभेत। बहिर्धाऽस्मादिन्द्रियं वीर्यं
दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकयूप आलभते।
एकधैवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यं दधाति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।
नैतेषां पशूनां पुरोडाशा भवन्ति। ग्रहपुरोडाशा ह्येते। युवꣳ
सुराममश्विनेति सर्वदेवत्ये याज्यानुवाक्ये भवतः। सर्वा एव
देवताः प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारम्। ब्राह्मणो
 ह्याहुत्या उच्छेषणस्य पाता। यदि ब्राह्मणं न विन्देत्।
 वल्मीकवपायामव नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै
 सौत्रामण्यै व्यृद्धम्। तदस्यै समृद्धम्। नानादेवत्याः पशवश्च
 पुरोडाशाश्च भवन्ति समृद्धौ। ऐन्द्रः पशूनामुत्तमो भवति।
 ऐन्द्रः पुरोडाशानां प्रथमः॥२२॥

इन्द्रिये एवास्मै समीचीं दधाति। पुरस्तादनूयाजानां
 पुरोडाशैः प्रचरति। पशवो वै पुरोडाशाः। पशून्नेवाव रुन्धे।
 ऐन्द्रमेकादशकपालं निर्वपति। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। सावित्रं
 द्वादशकपालं प्रसूत्यै। वारुणं दशकपालम्। अन्तत एव
 वरुणमव यजते। वड्बा दक्षिणा॥२३॥

उत वा एषाऽश्वः सूते। उताऽश्वतरम्। उत सोमं
 उत सुरा। यथ्सौत्रामणी समृद्धौ। बारुहस्पत्यं पशुं
 चतुर्थमतिपवितस्या लभते। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः।
 ब्रह्मणैव यज्ञस्य व्यृद्धमपि वपति। पुरोडाशवानेष पशुर्भवति।
 न ह्येतस्य ग्रहं गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः पितरस्तृप्नुतेति
 शतातृण्णायाः समवनयति॥२४॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
 दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। पापवस्यस्य व्यावृत्त्यै। हिरण्यमन्तरा
 धारयति। पूतामेवैनां जुहोति। शतमानं भवति। शतायुः

पुरुषः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्रति॑ तिष्ठति। यत्रै॒व
श॑तातृ॒णां धा॒रय॑ति॥ २५॥

तन्नि॑दधाति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। पि॒तृन् वा ए॒तस्यै॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं
गच्छ॑ति। य॒ सोमो॑ऽति॒ पव॑ते। पि॒तृणां॑ या॒ज्यानु॒वाक्या॑भि॒रुप॑
तिष्ठते। यदे॒वास्यं॑ पि॒तृनि॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं गच्छ॑ति। तदे॒वाव॑ रुन्धे।
ति॒सृभि॒रुप॑ तिष्ठते। तृ॒तीये॒ वा इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। ताने॒व
प्री॑णाति। अथो त्री॒णि वै य॒ज्ञस्यै॑न्द्रि॒याणि॑। अध्व॒र्युर॒होता॑
ब्र॒ह्मा। त उप॑तिष्ठन्ते। यान्ये॒व य॒ज्ञस्यै॑न्द्रि॒याणि॑। तैरे॒वास्मै॑
भे॒ष॒जं क॑रोति॥ २६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥ [६]

अ॒ग्नि॒ष्टोम॒मग्र॑ आ॒हर॑ति। य॒ज्ञ॒मुखं॑ वा अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑।
य॒ज्ञ॒मुख॒मे॒वार॒भ्यं स॒वमा॑ क्र॒मते॑। अथैषो॑ऽभिषे॒चनी॑यश्चतु॒-
स्त्रि॒ंश॒प॒व॒मानो॑ भवति। त्रय॑स्त्रि॒ंश॒द्वै दे॒वताः॑। ता
ए॒वाऽऽप्रो॑ति। प्र॒जाप॑तिश्चतुस्त्रि॒ंशः॑। तमे॒वाऽऽप्रो॑ति।
स॒ंश॒र ए॒ष स्तो॒मा॒ना॒मय॑थापूर्वम्। यद्विष॑माः स्तो॒माः॑॥ २७॥

ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॒न्प॒व॒मानाः॑। अ॒न्तः श्ले॒षणं॑ त्वा
अ॒न्यत्। यथ्स॒माः प॒व॒मानाः॑। तेना॒ऽस॑ंश॒रः। तेन॑ यथापूर्वम्।
आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टोमेन॒ध्नोति॑। आ॒त्मना॒ पु॒ण्यो भ॑वति। प्र॒जा वा
उ॒क्थानि॑। प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्यो भ॑वत्यनु सन्त॑त्यै॥ २८॥

स्तोमाः पशव उक्थान्येकं च॥ [७]

उप॑ त्वा जा॒मयो॒ गिर॒ इति॑ प्रति॒पद्भव॑ति। वा॒ग्वै वा॒युः।
वा॒च ए॒वैषो॑ऽभिषे॒कः। सर्वा॑सा॒मेव॑ प्र॒जाना॑ः॒ सूय॑ते। सर्वा॑ ए॒नं
प्र॒जा रा॒जेति॑ वदन्ति। ए॒तमु॒ त्यन्द॑श् क्षिप॒ इत्या॑ह। आ॒दि॒त्या
वै प्र॒जाः। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सूयते। यन्ति॒ वा ए॒ते य॑ज्ञमु॒खात्।
ये सं॒भार्या॑ अ॒क्रन्॑॥२९॥

यदा॒ह प॑व॒स्व वा॒चो अ॑ग्निय॒ इति॑। तेनै॒व य॑ज्ञमु॒खान्न॑यन्ति।
अ॒नुष्टु॒क्प्रथ॑मा भ॒वति॑। अ॒नुष्टु॒गुत्त॑मा। वा॒ग्वा अ॑नुष्टु॒क्। वा॒चैव॑
प्र॒यन्ति॑। वा॒चोद्य॑न्ति। उ॒द्व॒तीर्भ॑वन्ति। उ॒द्व॒द्वा अ॑नुष्टु॒भो रू॒पम्।
आ॒नुष्टु॒भो रा॒ज॒न्यः॑॥३०॥

तस्मा॒दु॒द्व॒तीर्भ॑वन्ति। सौ॒र्य॒नुष्टु॒गुत्त॑मा भ॒वति॑। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ स॒न्त॒त्यै। यो वै स॒वादे॑ति। नै॒नः॑ स॒व उ॑प॒न॒मति॑।
यः सा॒मेभ्य॑ ए॒ति। पा॒पी॒यान्त्सु॑षुवा॒णो भ॑वति। ए॒तानि॒ खलु॑
वै सा॒मा॒नि। यत्पृ॑ष्ठानि॒। यत्पृ॑ष्ठानि॒ भव॑न्ति॥३१॥

तैरे॒व स॒वा॒नैति॑। या॒नि दे॒वरा॒जाना॑ः॒ सामा॑नि।
तैर॒मुष्मि॑ल्लो॒क ऋ॑ध्नोति। या॒नि म॒नुष्य॑रा॒जाना॑ः॒ सामा॑नि।
तैर॒स्मि॑ल्लो॒क ऋ॑ध्नोति। उ॒भयो॑रे॒व लो॒कयोर् ऋ॑ध्नोति। दे॒वलो॒के
च॑ म॒नुष्य॑लो॒के च॑। ए॒क॒वि॒ंशो॑ऽभिषे॒चनी॑य॒स्योत्त॑मो भ॒वति॑।
ए॒क॒वि॒ंशः॑ कै॒शव॑प॒नीय॑स्य प्रथ॒मः। स॒प्त॒द॒शो द॑श॒पेयः॑॥३२॥

वि॒द्वा ए॑क॒वि॒ंशः॑। रा॒ष्ट्रं स॑प्त॒द॒शः। वि॒श ए॒वैत॑न्म॒ध्यतो॑-
ऽभिषि॑च्यते। तस्मा॒द्वा ए॒ष वि॒शां प्रि॒यः। वि॒शो हि॑

मध्यतोऽभिषिच्यते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
तत्सुवर्गं लोकमभ्या रोहति। यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहेत्।
अतिजनं वेयात्। उद्धा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो
भवति। इममेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव
लोके प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय॥३३॥

अक्रत्राजन्यो भवन्ति दशपेयो माद्येत्रीणि च॥ [८]

इयं वै रजता। असौ हरिणी। यद्रुक्मौ भवतः।
आभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। वरुणस्य वा
अभिषिच्यमानस्यापः। इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन्। तत्सुवर्गं
हिरण्यमभवत्। यद्रुक्ममन्तर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्या-
निर्घाताय। शतमानो भवति शतक्षरः। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्।
आयुष्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। तेजो वै हिरण्यम्।
तेजस्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। वर्चो वै हिरण्यम्। वर्चस्या
एवैनमुभयति क्षरन्ति॥३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥ [९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत
इति। यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा।
अथ संवत्सरमाप्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि।
तावतीरेतस्य स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति।
अग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति। अतिरात्र उत्तरम्॥३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति।
 व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रति तिष्ठति।
 अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव मासयोः
 प्रति तिष्ठति। अथो खलु। ये एव समानपक्षे पुण्याहे
 स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी।
 गायत्रं च त्रैष्टुभं च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती
 कृतेत्याहुः। यदेनान्तृतीयसवने कुर्वन्तीति। यदा वा
 एषाऽहीनस्याहर्भजते। साहस्यं वा सवनम्। अथैव जगती
 कृता। अथ पशव्यः। व्युष्टिर्वा एष द्विरात्रः। य एवं
 विद्वान्द्विरात्रेण यजते। व्येवास्मा उच्छति। अथो तम एवाप
 हते। अग्निष्टोममन्तुत आ हरति। अग्निः सर्वा देवताः।
 देवतास्वेव प्रति तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥ [१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यन्त्रिष्वग्निष्टोममुप त्वयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो
 दश॥१०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यन्त्रिषु तस्मादुद्धृतीः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै सूत्रमासत। तेषां पृश्निर्धर्मधुगासीत्। सर्जीषेणाजीवत्। तैऽब्रुवन्। कस्मै नु सूत्रमास्महे। यैऽस्या ओषधीर्न जनयाम् इति। ते दिवो वृष्टिमसृजन्त। यावन्तः स्तोका अवापद्यन्त। तावतीरोषधयोऽजायन्त। ता जाताः पितरो विषेणालिम्पन्॥१॥

तासां जुग्ध्वा रुप्यन्त्यैत्। तैऽब्रुवन्। क इदमित्थमकरिति। वयं भागधेयमिच्छमाना इति पितरोऽब्रुवन्। किं वो भागधेयमिति। अग्निहोत्र एव नोऽप्यस्त्वित्यब्रुवन्। तेभ्य एतद्भागधेयं प्रायच्छन्। यद्धुत्वा निमार्ष्टि। ततो वै त ओषधीरस्वदयन्। य एवं वेद॥२॥

स्वदन्तेऽस्मा ओषधयः। ते वत्समुपावासृजन्। इदं नो हव्यं प्रदापयेति। सोऽब्रवीद्वरं वृणै। दश मा रात्रीर्जातं न दोहन्। आसङ्गवं मात्रा सह चरणीति। तस्माद्वत्सं जातं दश रात्रीर्न दुहन्ति। आसङ्गवं मात्रा सह चरति। वारैवृतुं ह्यस्य। तस्माद्वत्सं सः सृष्टधयं रुद्रो घातुकः। अति हि सन्धान्धयति॥३॥

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग
उपास्त। सोऽस्य प्रजाभिरपाक्रामत्। तमवरुरुथ्समानो-
ऽन्वैत्। तमवरुधं नाशक्रोत्। स तपोऽतप्यत।
सोऽग्निरुपांरमतातापि वै स्य प्रजापतिरिति। स
रराटादुदमृष्ट॥४॥

तद्घृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः।
ताञ्ज्यैष्ठलक्ष्मी प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट। तस्माद्रराटे
केशा न सन्ति। तद्ग्नौ प्रागृह्णात्। तद्वचिकिथ्सत्।
जुह्वानी(३) मा हौषा(३)मिति। तद्वचिकिथ्सायै जन्म।
य एवं विद्वान् विचिकिथ्सति॥५॥

वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्जुह्वीति। सोऽब्रवीत्।
कस्त्वमसीति। स्वैव ते वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोथ्स्वाहेति।
तथ्स्वाहाकारस्य जन्म। य एवऽस्वाहाकारस्य जन्म वेद।
करोति स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण
जुह्वति॥६॥

भोगायैवास्य हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत।
द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्। स
गामसृजत। चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममजुहोत्।
सोऽजामसृजत॥७॥

सोऽग्निरभिभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं
पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्।

किं भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदं हूयात्।
इत्यब्रवीत्। स एतद्भागधेयमभ्यजायत। यदग्निहोत्रम्॥८॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा
हौषीः। उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ
होष्यन्तीति। सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्।
तस्मादग्नये सायं हूयते। सूर्याय प्रातः॥९॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुह्यात्।
उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते।
अह्ना प्रति तिष्ठन्ति। यत्सायं जुहोति॥१०॥

प्रैव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन
तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं
मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्।
तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते
सूर्येऽग्निहोत्रं जुहोति॥११॥

प्रैव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्।
अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसंतः। यस्तयोरन्यं
राधयत्यन्यं न। उभौ वाव स तावृच्छतीति। अग्निं वावा-
ऽऽदित्यः सायं प्र विंशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे। उभे

हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽऽदित्यमग्निरनुं समारोहति। तस्माद्धूम
एवाग्नेर्दिवा ददृशे। यदग्नये सायं जुहुयात्। आ सूर्याय
वृश्चेत। यथ्सूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नये वृश्चेत। देवताभ्यः
समदं दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्येव सायं
होतव्यम्। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातः।
तथोभाभ्यां सायं हूयते॥१३॥

उभाभ्यां प्रातः। न देवताभ्यः समदं दधाति। अग्निर्ज्योति-
रित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। प्रजा ज्योतिरित्याह। प्रजा एवास्मै
प्र जनयति। सूर्यो ज्योतिरित्याह। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो
दधाति। ज्योतिरग्निः स्वाहेत्याह। प्रजा एव प्रजाता अस्यां
प्रतिष्ठापयति॥१४॥

तूष्णीमुत्तरामाहुतिं जुहोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
यदुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्। यथाऽतिथये प्रद्वृताय
शून्यायावसथायाहार्यं हरन्ति। तादृगेव तत्। काऽऽह
ततस्तद्भवतीत्याहुः। यथ्स न वेद। यस्मै तद्धरन्तीति।
तस्माद्यदौषसं जुहोति। तदेव सम्प्रति। अथो यथा
प्रार्थमौषसं परिवेवेष्टि। तादृगेव तत्॥१५॥

अमृष्टं विचिकित्सन्ति जुह्वत्यजामंसजताग्निहोत्रं सूर्याय प्रातर्जुहोति जुह्वति सम्पद्येते हूयते
स्थापयति सम्प्रति द्वे च॥

रुद्रो वा ए॒षः। यद॒ग्निः। पत्नी॑ स्था॒ली। यन्मध्ये-
ऽग्नेर॑धि॒श्रये॑त्। रु॒द्राय॑ पत्नी॒मपि॑ दध्यात्। प्र॒मायु॑का स्यात्।
उदी॒चोऽङ्गा॑रान्नि॒रूह्या॑धि॒ श्रय॑ति। पत्न्यै॑ गोपी॒थाय॑।
व्यन्तान्करोति। तथा॒ पत्य॑प्र॒मायु॑का भवति॥१६॥

घर्मो वा ए॒षोऽशा॑न्तः। अह॑रहः प्र वृ॒ज्यते। यद॒ग्निहो॑त्रम्।
प्रति॑षि॒ञ्चेत्प॒शुकाम॑स्य। शा॒न्तमि॒व हि प॑श॒व्यम्। न प्रति॑-
षि॒ञ्चेद्ब्र॒ह्मव॑र्च॒सकाम॑स्य। समि॑द्धमि॒व हि ब्र॑ह्मव॒र्चसम्। अथो॒-
खलु॑। प्र॒ति॒षिच्य॑मे॒व। यत्प्र॑ति॒षिञ्च॑ति॥१७॥

तत्प॑श॒व्यम्। यज्जु॑होति। तद्ब्र॑ह्मव॒र्चसि॑। उ॒भय॑मे॒वाकः॑।
प्रच्यु॑तं वा ए॒तद॒स्मालो॑कात्। अ॒गतं दे॒वलो॑कम्। यच्छृ॑तं
ह॒विरन॑भिघारितम्। अ॒भि द्यो॑तयति। अ॒भ्ये॒वैन॑द॒धारय॑ति।
अथो॑ दे॒वत्रै॒वैन॑द्रमयति॥१८॥

पर्य॑ग्नि करोति। रक्ष॑सामप॒हत्यै॑। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति।
त्र्या॑वृ॒द्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्यत्वा॑य। यत्प्रा॒चीन॑मु॒द्वास॑येत्।
यज॑मानं शु॒चाऽर्प॑येत्। यद्व॑क्षिणा। पि॒तृदे॒वत्य॑ः स्यात्।
यत्प्र॒त्यक्॥१९॥

पत्नी॑ः शु॒चाऽर्प॑येत्। उ॒दी॒चीन॑मु॒द्वास॑यति। ए॒षा वै
दे॒वमनु॑ष्याणां शान्ता दिक्। तामे॒वैन॑द॒नूद्वास॑यति शान्त्यै॑।
वर्त्म करोति। य॒ज्ञस्य॑ सन्तत्यै। निष्ट॑पति। उपै॒व तथ्स्त्वृ॑णाति।
च॒तुरु॑न्नयति। चतु॑ष्पादः प॒शवः॥२०॥

प॒शूने॒वाव॑ रु॒न्धे। सर्वा॑न्पू॒र्णानु॑न्नयति। सर्वे॑ हि पु॒ण्यां रा॒द्धाः।
अ॒नूच॑ उन्नयति। प्र॒जाया॑ अनू॒चीन॑त्वाय। अ॒नूच्ये॒वास्य॑ प्र॒जा-
ऽर्धु॒का भ॑वति। सम्मृ॑शति॒ व्यावृ॑त्त्यै। नाहो॑ष्यन्नुप॑ सादयेत्।
यदहो॑ष्यन्नुपसा॒दये॑त्। यथा॒ऽन्यस्मा॑ उपनि॒धाय॑॥ २१॥

अ॒न्यस्मै॑ प्र॒यच्छ॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। आ॒ऽस्मै॑ वृ॒श्चेत॑।
यदे॒व गा॒र्हप॑त्येऽधि॒ श्रय॑ति। तेन॒ गा॒र्हप॑त्यं प्रीणाति।
अ॒ग्नि॒र॒बिभे॑त्। आहु॑तयो॒ माऽत्ये॑ष्यन्तीति। स ए॒ताः
स॒मिधं॑मपश्यत्। तामा॑ऽधत्त। ततो॒ वा अ॒ग्नावाहु॑तयो-
ऽध्रि॑यन्त॥ २२॥

यदे॒नः स॒मय॑च्छत्। तथ्स॒मिधः॑ स॒मित्व॑म्। स॒मिध॒मा
द॑धाति। स॒मेवैनं॑ यच्छति। आहु॑तीनां॒ धृत्यै॑। अथो॑
अ॒ग्नि॒होत्र॑मे॒वेध्म॑वत्करोति। आहु॑तीनां॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ब्र॒ह्म॒वादि॑नो
वदन्ति। यदे॒काः स॒मिधं॑मा॒धाय॑ द्वे आहु॑ती जुहोति। अथ
कस्याः॑ स॒मिधिं॑ द्वि॒तीया॒माहु॑तिं जुहोतीति॥ २३॥

यद्वे स॒मिधा॑वा द॒ध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। एकाः॑
स॒मिधं॑मा॒धाय॑। यजु॑षा॒ऽन्यामाहु॑तिं जुहोति। उ॒भे ए॒व
स॒मिद्व॑ती आहु॑ती जुहोति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति।
आदी॑प्तायां जुहोति। स॒मिद्ध॑मिव॒ हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। अथो॑
यथाऽति॑थिं॒ ज्योति॑ष्कृत्वा प॒रि वे॒वेष्टि॑। ता॒दृगे॒व तत्।
च॒तुरु॑न्नयति। द्विजु॑होति। तस्मा॑द्वि॒पाच्चतु॑ष्पादमत्ति। अथो॑
द्वि॒पद्ये॒व चतु॑ष्पदः॒ प्रति॑ष्ठापयति॥ २४॥

भवति प्रतिषिञ्चति गमयति प्रत्यक्पशवं उपनिधायान्ध्रियन्तेति तच्चत्वारि च॥—[३]

उत्तरावर्ती वै देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत वसीयान्ध्रियादिति। कनीयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं भूयो जुहुयात्। एषा वा उत्तरावत्याहुतिः। तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥२५॥

यस्यैवं जुहति। भवत्येव। यं कामयेत पापीयान्ध्रियादिति। भूयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं कनीयो जुहुयात्। एषा वा अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते पराऽभवन्। यस्यैवं जुहति। परैव भवति॥२६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं प्रतीक्षते। अननुध्यायिनमेवैनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्। यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा अग्निहोत्रस्य स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥२७॥

यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। अतिहाय पूर्वामाहुतिं जुहोति। यज्ञस्थाणुमेव परि वृणक्ति। अथो भ्रातृव्यमेवास्वाऽति क्रामति। अवाचीनं सायमुपमार्ष्टि। रेत एव तदधाति। ऊर्ध्वं प्रातः। प्र जनयत्येव तत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। चतुरुन्नयति॥२८॥

द्विर्जुहोति। अथ कं द्वे आहुती भवत इति। अग्नौ वैश्वानर

इति ब्रूयात्। ए॒ष वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ह्म॒णः। हु॒त्वा द्विः
प्राश्ना॑ति। अ॒ग्नावे॒व वै॑श्वान॒रे द्वे आहु॑ती जुहोति। द्विर्जुहोति।
द्विर्निमा॑र्ष्टि। द्विः प्राश्ना॑ति॥२९॥

षट्त्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तून्ने॒व प्री॑णाति।
ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। किं दे॒व॒त्य॑म॒ग्निहो॒त्रमि॑ति। वै॒श्व॒दे॒वमि॑ति
ब्रूयात्। यद्यजु॑षा जुहोति। तदैन्द्रा॑ग्रम्। यत्तू॒ष्णीम्।
तत्प्रा॑जाप॒त्यम्॥३०॥

यन्नि॒मा॒र्ष्टि। तदोष॑धीनाम्। यद्वि॒तीय॑म्। तत्पि॑तृणाम्।
यत्प्राश्ना॑ति। तद्ग॒र्भा॑णाम्। तस्मा॒द्ग॒र्भा अन॑श्नन्तो वर्धन्ते।
यदा॒चाम॑ति। तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। उद॑ङ्ग॒र्यावृ॒त्याचा॑मति॥३१॥

आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। निर्णे॑नेक्ति शु॒द्धौ। निष्ट॑पति
स्व॒गाकृ॑त्यै। उद्दि॑शति। स॒त्त॒र॒षी॒ने॒व प्री॑णाति। द॒क्षि॒णा
प॒र्याव॑र्तते। स्वमे॒व वी॒र्य॑मनु॒ प॒र्याव॑र्तते। तस्मा॒द्व॒क्षि॒णोऽर्धं
आ॒त्मनो॑ वी॒र्या॑वत्तरः। अथो॑ आ॒दि॒त्यस्यै॒वावृ॑त॒मनु॑ प॒र्याव॑र्तते।
हु॒त्वोप॑ समि॑न्धे॥३२॥

ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सस्य॑ समि॑द्धौ। न ब॒र्हिर॑नु॒ प्र ह॑रेत्। असं॑स्थितो
वा ए॒ष य॒ज्ञः। यद॑ग्निहोत्रम्। यद॑नु॒ प्रह॑रेत्। य॒ज्ञं वि॒च्छि॑न्ध्यात्।
तस्मा॒न्नानु॑ प्र॒हृत्य॑म्। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑त्यै। अ॒पो नि न॑यति।
अ॒व॒भृ॒थस्यै॒व रू॒पम॑कः॥३३॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं प्रायणमग्निहोत्रमिति। वत्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्। अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य पृथिवी सदः। अन्तरिक्षमाग्नीध्रम्। द्यौरहविर्धानम्। दिव्या आपः प्रोक्षणयः। ओषधयो बरुहिः॥३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः। यजमानः पशुः। समुद्रोऽवभृथः। संवत्सरः स्वंगाकारः। तस्मादाहिताग्नेः सर्वमेव बर्हिष्यं दत्तं भवति। यत्सायं जुहोति। रात्रिमेव तेन दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा। यावन्तो वै देवा अहुतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं सर्वस्यैव समवदायाजुहवुः। तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्निति। यत्सायं जुहोति। रात्रिया एव तद्धुताद्याय॥३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय। यत्ततोऽश्नाति। हुतमेव तत्। द्वयोः पयसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा

नयति। योनावेव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्व्येव भवति। पयसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै पशूनव रुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि। इन्द्रियाव्येव भवति। यवाग्वां ग्रामकामस्यौषधा वै मनुष्याः। भागधेयेनैवास्मै सजातानव रुन्धे। ग्राम्येव भवति। अयज्ञो वा एषः। योऽसामा॥३९॥

चतुरुन्नयति। चतुरक्षरं रथन्तरम्। रथन्तरस्यैष वर्णः। उपरीव हरति। अन्तरिक्षं वामदेव्यम्। वामदेव्यस्यैष वर्णः। द्विर्जुहोति। द्व्यक्षरं बृहत्। बृहत् एष वर्णः। अग्निहोत्रमेव तत्सामन्वत्करोति॥४०॥

यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्। उन्नीयोप सादयति। पृथिवीमेव प्रीणाति। होष्यन्नुपसादयति। अन्तरिक्षमेव प्रीणाति। हुत्वोप सादयति। दिवमेव प्रीणाति। एता वा अग्निहोत्रस्योपसदः॥४१॥

य एवं वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्। यो वा अग्निहोत्रस्याश्रावितं प्रत्याश्रावितं होतारं ब्रह्माणं वषट्कारं वेद। तस्य त्वेव हुतम्। प्राणो वा

अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्या॒श्रा॒वित॒म्। अ॒पा॒नः प्र॒त्या॒श्रा॒वित॒म्। म॒नो॒ हो॒ता॑।
चक्षु॑र्ब्र॒ह्मा। नि॒मे॒षो व॑ष॒ट्कारः॥४२॥

य ए॒वं वे॒दः। तस्य॒ त्वै॒व हु॒तम्। सा॒यं या॒वा॒नश्च॒ वै
दे॒वाः प्रा॑त॒र्या॒वा॒णश्चा॒ग्नि॒हो॒त्रि॒णो॑ गृ॒हमा॑गच्छन्ति। तान् यन्न
त॒र्पये॑त्। प्र॒जया॑ऽस्य प॒शुभि॑र्वि ति॒ष्ठेर॒न्। यत्त॒र्पये॑त्। तृ॒प्ता ए॒नं
प्र॒जया॑ प॒शुभि॑स्त॒र्पये॒युः। स॒जूर्दे॒वैः सा॒यं या॒वा॒भिरि॑ति सा॒यं
स॒म्वृ॑शति। स॒जूर्दे॒वैः प्रा॑त॒र्या॒वा॒भिरि॑ति प्रा॒तः। ये चै॒व दे॒वाः
सा॒यं या॒वा॒नो॒ ये च॑ प्रा॒त॒र्या॒वा॒णः॥४३॥

ताने॒वोभ॑याऽस्त॒र्पय॑ति। त ए॒नं तृ॒प्ताः प्र॒जया॑ प॒शुभि॑स्त॒र्प॒य॒न्ति। अ॒रु॒णो ह॑ स्मा॒हौप॑वेशिः। अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒वाह॑ सा॒यं
प्रा॑त॒र्वज्रं॑ भ्रातृ॒व्येभ्यः॑ प्र ह॑रामि। तस्मा॒न्मत्पा॑पीया॒सो
भ्रातृ॑व्या इति। च॒तुरु॑न्नयति। द्वि॒र्जु॒होति॑। स॒मि॒त्सं॒सृ॒मी।
स॒प्त॒प॒दा श॑क्करी। शा॒क्क॒रो व॒ज्रः। अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒व तथ॑सा॒यं
प्रा॑त॒र्वज्रं॑ यज॑मानो भ्रातृ॒व्याय॑ प्र ह॑रति। भव॑त्या॒त्म॒नो॑।
परा॑ऽस्य भ्रातृ॒व्यो भ॑वति॥४४॥

बृ॒हिः प्रा॑त॒र्हुता॒द्याय॑ जायते रु॒न्धेऽसा॒मा क॑रोत्ये॒ता वा अ॑ग्नि॒हो॒त्रस्यो॑प॒सदो॑ वष॒ट्कारश्च॑
प्रा॒त॒र्या॒वा॒णो व॒ज्र॒स्त्रीणि॑ च॥

[५]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यताऽऽत्म॒न्वन्मे॑ जाये॒तेति॑। सो॑ऽजु॒होत्।
तस्यो॑ऽऽत्म॒न्वद॑जायत। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दित्यः। ते॑ऽब्रुवन्।
प्र॒जाप॑तिर॒हौषी॑दात्म॒न्वन्मे॑ जाये॒तेति॑। तस्य॑ व॒यम॑जनिष्महि।
जाय॑तान्न आत्म॒न्वदि॒ति ते॑ऽजु॒हवुः। प्रा॒णाना॑म॒ग्निः। त॒नुवै॑

वायुः॥४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषां हुतादजायत गौरेव। तस्यै
पयसि व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते
प्रजापतिं प्रश्नमायन्। स आदित्योऽग्निमब्रवीत्। यतरो
नौ जयात्। तन्नौ सहासदिति। कस्यै कोऽहौषीदिति
प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति। प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवां अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव
प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेरहुतादजनीति।
तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एव
वेद् गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति।
अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति।
यदेव गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्ववान्। तेन त्वां
प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीय-
मभ्युद्ववति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः
सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सोऽन्यदा-
लभ्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्।
सोऽमुमादित्यमात्मनो निरमिमीत। तं हुत्वा पराङ्मर्यावर्तत।
ततो वै स मृत्युमपाजयत्। अपं मृत्युं जयति। य एवं
वेद। तस्माद्यस्यैवं विदुषः। उतैकाहमुत द्वहं न जुह्वति।

हुतमेवास्य भवति। असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥ [६]

रौद्रं गवि। वायव्यमुपसृष्टम्। आश्विनं दुह्यमानम्।
सौम्यं दुग्धम्। वारुणमधि श्रितम्। वैश्वदेवा भिन्दवः।
पौष्णमुदन्तम्। सारस्वतं विष्यन्दमानम्। मैत्रं शरः।
धातुरुद्धासितम्। बृहस्पतेरुन्नीतम्। सवितुः प्र क्रान्तम्।
द्यावापृथिव्यं ह्रियमाणम्। ऐन्द्राग्रमुपसन्नम्। अग्नेः पूर्वा-
ऽऽहुतिः। प्रजापतेरुत्तरा। ऐन्द्रं हुतम्॥५०॥

उद्धासितं सप्त च॥ [७]

दक्षिणत उप सृजति। पितृलोकमेव तेन जयति।
प्राचीमा वर्तयति। देवलोकमेव तेन जयति। उदीचीमावृत्य
दोग्धि। मनुष्यलोकमेव तेन जयति। पूर्वं दुह्याज्येष्ठस्य
ज्यैष्ठिनेयस्य। यो वा गतश्रीः स्यात्। अपरौ दुह्यात्कनिष्ठस्य
कानिष्ठिनेयस्य। यो वा बुभूषेत्॥५१॥

न सं मृशति। पापवस्यस्य व्यावृत्त्यै। वायव्यं वा
एतदुपसृष्टम्। आश्विनं दुह्यमानम्। मैत्रं दुग्धम्। अर्यम्ण
उद्धास्यमानम्। त्वाष्ट्रमुन्नीयमानम्। बृहस्पतेरुन्नीतम्। सवितुः
प्रक्रान्तम्। द्यावापृथिव्यं ह्रियमाणम्॥५२॥

ऐन्द्राग्रमुप सादितम्। सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्यो जुहोति।
योऽग्निहोत्रं जुहोति। यथा खलु वै धेनुं तीर्थे तर्पयति।
एवमग्निहोत्री यजमानं तर्पयति। तृप्यति प्रजया पशुभिः। प्र

सुवर्गं लोकं जानाति। पश्यन्ति पुत्रम्। पश्यन्ति पौत्रम्। प्र
प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुह्वति।
य उ चैनदेवं वेद॥५३॥

बुभूषेद्वियमाणञ्जायते द्वे च॥ [८]

त्रयो वै प्रैयमेधा आसन्। तेषां त्रिरेकोऽग्निहोत्रमञ्जुहोत्।
द्विरेकः। सकृदेकः। तेषां यस्त्रिरञ्जुहोत्। स ऋचाऽञ्जुहोत्।
यो द्विः। स यजुषा। यः सकृत्। स तूष्णीम्॥५४॥

यश्च यजुषाऽञ्जुहोद्यश्च तूष्णीम्। तावुभावार्ध्रुताम्।
तस्माद्यजुषाऽऽहुतिः पूर्वा होतव्या। तूष्णीमुत्तरा। उभे एवर्धौ
अव रुन्धे। अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायं जुहोति।
रेत एव तदधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति
प्रातः। रेत एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य हितं न
प्र जायते॥५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुतं सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीय
प्राङ्मुदाद्रवेत्। स उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा ताम्येत्।
अथ भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै भूतः। तमेवोपासरत्।
स एवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥५६॥

तूष्णीं जायते यजमानः॥ [९]

यदग्निमुद्धरति। वसवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे
जुह्वति। वसुष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। निहितो

धूपायञ्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।
रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। प्रथममिध्ममर्चिरा लभते।
आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं
हुतं भवति। सर्व एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे
देवास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। विश्वेष्वेवास्यं
देवेष्वग्निहोत्रं हुतं भवति। नितरामर्चिरुपावैति लोहिनीकेव
भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।
इन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदैति। प्रजा-
पतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।
प्रजापतावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा
अध्यूहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।
ब्रह्मन्नेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वेवादिषु
विश्वेषु देवेषु। इन्द्रे प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु
देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उ
चैनदेवं वेद॥५९॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निरिन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निर्निहितः प्रथमं
सर्व एव नितरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्वष्टौ॥)॥ [१०]

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यं

त्व॒र्तेन॒ परि॑षिञ्चामी॒ति प्रा॒तः। अ॒ग्नि॒र्वा ऋ॒तम्। अ॒सा॒वादि॒त्यः
स॒त्यम्। अ॒ग्निमे॒व तदा॑दि॒त्येन॑ सा॒यं परि॑षिञ्चति। अ॒ग्निना॑-
ऽऽदि॒त्यं प्रा॒तः सः। याव॑द॒होरा॒त्रे भव॑तः। ताव॑दस्य लो॒कस्य॑।
ना॒र्तिर्न रि॒ष्टिः। नान्तो॑ न पर्य॒न्तोऽस्ति॑। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्नि॒होत्रं
जुह्व॑ति। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑॥६०॥

अ॒स्ति द्वे च॑॥—————[११]

अङ्गिर॑सः प्र॒जाप॑तिर॒ग्निः रु॒द्र उ॑त्तराव॒र्ती ब्र॒ह्मवा॑दिनोऽग्नि॒होत्र॑प्रायणा य॒ज्ञाः
प्र॒जाप॑तिरकामयताऽऽत्मन्ब॒द्रौद्र॑ङ्गविं दक्षिण॒तस्त्रयो॑ वै यद॒ग्निमृतं॑ त्वा स॒त्येनैका॑दश॥११॥
अङ्गिर॑सः प्रै॒व तेन॑ प॒शून्ने॒व यन्नि॒मार्ष्टि॑ यो वा अ॒ग्निहो॑त्रस्यो॒पसदो॑ दक्षिण॒तः ष॒ष्टिः॥६०॥
अङ्गिर॑सो य उ॑चैनदे॒वं वेद॑॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारम-
पश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्।
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं
मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा
असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते।
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो
भवति। प्रजानां सृष्टानां धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं
यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं पुरेत्य। दर्भस्तम्बमुद्रुथ्य। ब्राह्मणं दक्षिणतो
निषाद्य। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म।
यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशं गतम्।

प्रकाशं प्रजानां गमयति। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य व्याचष्टे॥४॥

अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः। अग्नित्येव व्याचष्टे। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येवैनं यशं ऋच्छति। ईश्वरन्तं यशोर्तोरित्याहुः। यस्यान्ते व्याचष्ट इति। वरस्तस्मै देयः। यदेवैनं तत्रोपनमति। तदेवाव रुन्धे॥५॥

अग्निमादधानो दशहोत्राऽरणिमव दध्यात्। प्रजातमेवैनमा धत्ते। तेनैवोद्धृत्याग्निहोत्रं जुहुयात्। प्रजातमेवैनं जुहोति। हविर्निर्वपस्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। प्रजातमेवैनं निर्वपति। सामिधेनीरनुवक्ष्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। अथो यज्ञो वै दशहोता। यज्ञमेव तनुते॥६॥

अभिचरं दशहोतारं जुहुयात्। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। सप्राणमेवैनमभि चरति। एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्। यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तदभि चरति। स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वा अस्यै निर्ऋतिगृहीतम्। निर्ऋतिगृहीत एवैनं निर्ऋत्या ग्राहयति। यद्वाचः क्रूरम्। तेन वर्षद्वरोति। वाच एवैनं क्रूरेण प्र वृश्चति। ताजगार्तिमाच्छति॥७॥

दशहोता सृष्ट्वा ऋच्छेद्याचष्टे रुन्ध एव तनुते निर्ऋतिगृहीतं पञ्च च॥—————[१]

प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति। स एतं चतुरहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स दर्शपूर्णमासावसृजत। तावस्मात्सृष्टावपाक्रामताम्। तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। दर्शपूर्णमासावालभमानः। चतुरहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥८॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सौऽकामयत चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स चातुर्मास्यान्यसृजत। तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥

पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। चातुर्मास्यान्येव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां सृष्टानां धृत्यै। सौऽकामयत पशुबन्धं सृजेयेति। स एतं षड्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स पशुबन्धमसृजत। सौस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्होतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य

धृत्यै। सोऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं
सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्या-
ऽऽहवनीये जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरं सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र
तनुते। ग्रहो भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो
वै यज्ञो न प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यथ्सम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यथ्सम्भारा
भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं
वा आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञं सम्भृत्य प्र तनुते। अयज्ञो
वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे।
यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै
पत्नीनामायतनम्। स्व एवैनां आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुतु आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्त्यद्वं॥ [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत।
स त्रिवृतं स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत
उदंतृणत्। तौ पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं देवा
अन्वसृज्यन्त। अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्।
पराऽसुराः। यं कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यं कामयेत्

पापी॑यान्स्या॒दिति॑। तम॑परप॒क्षे या॑जयेत्। पापी॑याने॒व भ॑वति। तस्मा॑त्पूर्वप॒क्षोऽपर॑प॒क्षात्करु॑ण्य॒तरः। प्र॒जाप॑तिर्वै दश॑होता। चतु॑र्होता पञ्च॑होता। षड्दो॑ता सप्त॑होता। ऋत॑वः संवत्स॑रः॥१५॥

प्र॒जाः प॒शव॑ इ॒मे लो॒काः। य ए॒वं प्र॒जाप॑तिं ब॒होर्भू॑याँस॒ वेद॑। ब॒होरे॒व भू॑याँभवति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वासुरा॑न॒सृज॑त। स इन्द्र॑मपि नासृज॑त। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। इन्द्र॑ नो ज॒नये॑ति। सोऽब्र॑वीत्। यथा॑ऽहं युष्माँ॑स्तप॒साऽसृ॑क्षि। ए॒वमिन्द्र॑ ज॒नय॑ध्व॒मिति॑॥१६॥

ते तपो॑ऽतप्यन्त। त आ॒त्मन्निन्द्र॑मपश्यन्। तम॑ब्रुवन्। जाय॑स्वेति। सोऽब्र॑वीत्। किं भा॑ग॒धेय॑म॒भि ज॑निष्य॒ इति॑। ऋतू॑न्संवत्स॑रम्। प्र॒जाः प॒शून्। इमाँ॑ल्लो॒कानि॑त्य॒ब्रुव॑न्। तं वै माऽऽहु॑त्या प्र ज॒नय॑तेत्य॒ब्रवी॑त्॥१७॥

तं चतु॑र्होत्रा प्राज॑नयन्। यः का॒मये॑त वी॒रो म॒ आजा॑येतेति। स चतु॑र्होतारं जुहु॑यात्। प्र॒जाप॑तिर्वै चतु॑र्होता। प्र॒जाप॑तिरे॒व भू॒त्वा प्रजा॑यते। ज॒ज॒न॒दिन्द्र॑मिन्द्रि॒याय॑ स्वाहेति॒ ग्रहे॑ण जुहोति। आऽस्य॑ वी॒रो जा॑यते। वी॒र॑ हि दे॒वा ए॒तयाऽऽहु॑त्या प्राज॑नयन्। आ॒दि॒त्याश्चाङ्गि॑रसश्च सु॒वर्गे लो॒केऽस्पर्ध॑न्त। व॒यं पूर्वे॑ सु॒वर्गं लो॒कमि॑याम व॒यं पूर्वं॑ इति॑॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा
 प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं
 लोकमायन्। यः सुवर्गकामः स्यात्। स पञ्चहोतारं पुरा
 प्रातरनुवाकादाग्नीध्रे जुहुयात्। संवत्सरो वै पञ्चहोता।
 संवत्सरः सुवर्गो लोकः। संवत्सर एवर्तुषु प्रतिष्ठाय। सुवर्गं
 लोकमेति। तैऽब्रुवन्नङ्गिरस आदित्यान्॥१९॥

क्व स्थ। क्व वः सद्भ्यो हव्यं वक्ष्याम इति। छन्दः
 स्वित्यब्रुवन्। गायत्रियां त्रिष्टुभि जगत्यामिति। तस्माच्छन्दः
 सु सद्भ्य आदित्येभ्यः। आङ्गीरसीः प्रजा हव्यं वहन्ति।
 वहन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं
 वेद। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य
 एकविंशः। एतस्मिन्वा एष श्रितः। एतस्मिन्प्रतिष्ठितः। य
 एवमेतं श्रितं प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥२०॥

स्यादिति संवत्सरो जनयध्वमितीत्यब्रवीत्पूर्वं इत्यादित्यानृतवः षट्॥ [३]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतं दशहोतारमपश्यत्।
 तेन दशधाऽऽत्मानं विधाय। दशहोत्राऽतप्यत। तस्य चित्तिः
 सुगासीत्। चित्तमाज्यम्। तस्यैतावत्येव वागासीत्। एतावान्
 यज्ञक्रतुः। स चतुर्होतारमसृजत। सौऽनन्दत्॥२१॥

असृक्षि वा इममिति। तस्य सोमो हविरासीत्। स
 चतुर्होत्राऽतप्यत। सौऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्।
 स भूमिमसृजत। अग्निहोत्रं दशपूर्णमासौ यजूंषि। स

द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥

सोऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स तृतीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स सुविरिति व्याहरत्। स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा व्याहृतीः प्रजाता वेद॥२३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत। स हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्ते हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्रत्यङ्मुखाबाधत। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥२४॥

तद्दुर्वर्णः हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। स द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्राङ्मुखाबाधत। स देवानसृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तत्सुवर्णः हिरण्यमभवत्। तत्सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म वेद॥२५॥

सुवर्ण आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मात्सुवर्णः हिरण्यं भार्यम्। सुवर्ण एव भवति। ऐनं प्रियं गच्छति नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स

सप्तहोत्रैव सुवर्गं लोकमेति। त्रिणवेन स्तोमेनैभ्यो लोकेभ्यो-
ऽसुरान्प्राणुदत। त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन
रुचमधत्त॥ २६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्त्सोमेन यजते।
सप्तहोत्रैव सुवर्गं लोकमेति। त्रिणवेन स्तोमेनैभ्यो लोकेभ्यो
भ्रातृव्यान्प्राणुदते। त्रयस्त्रिंशेन प्रति तिष्ठति। एकविंशेन
रुचं धत्ते। सप्तदशेन प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न
निर्हृत्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते
प्रजात्यै॥ २७॥

अनन्दद्भुव इति व्याह्रद्वेदासीद्वेदाधत् प्रजात्यै॥ [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै
दक्षिणामनयत्। तामह्वीनात्। तैऽब्रुवन्। व्यावृत्य प्रतिगृह्णाम।
तथा नो दक्षिणा न ह्वेष्यतीति। ते व्यावृत्य प्रत्यंगृह्णन्। ततो
वै तान्दक्षिणा नाह्वीनात्। य एवं विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां
प्रतिगृह्णाति। नैनं दक्षिणा ह्वीनाति॥ २८॥

राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह।
आग्नेयं वै हिरण्यम्। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। सोमाय
वास इत्याह। सौम्यं वै वासः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति।
रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैनां देवतया प्रति-
गृह्णाति। वरुणायाश्चमित्याह॥ २९॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति।

प्रजापतये पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। मनवे तल्पमित्याह। मानवो वै तल्पः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। उत्तानायाङ्गीरसायान इत्याह। इयं वा उत्तान आङ्गीरसः॥३०॥

अनयैवैनत्प्रति गृह्णाति। वैश्वानर्यर्चा रथं प्रति गृह्णाति। वैश्वानरो वै देवतया रथः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। तेनामृतत्वमंश्यामित्याह। अमृतमेवाऽऽत्मन्धत्ते। वयो दात्र इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं गमयति। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्र इत्याह॥३१॥

यद्वै शिवम्। तन्मयः। आत्मन एवैषा परीतिः। क इदं कस्मा अदादित्याह। प्रजापतिर्वै कः। स प्रजापतये ददाति। कामः कामायेत्याह। कामेन हि ददाति। कामेन प्रतिगृह्णाति। कामो दाता कामः प्रतिग्रहीतेत्याह॥३२॥

कामो हि दाता। कामः प्रतिग्रहीता। कामं समुद्रमाविशेत्याह। समुद्र इव हि कामः। नेव हि कामस्यान्तोऽस्ति। न समुद्रस्य। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामीत्याह। येन कामेन प्रतिगृह्णाति। स एवैनममुष्मिल्लोके काम आगच्छति। कामैतत्त एषा ते काम दक्षिणेत्याह। काम एव तद्यजमानोऽमुष्मिल्लोके दक्षिणामिच्छति। न प्रतिग्रहीतरि। य एव विद्वान्दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। अनृणामेवैनां प्रति गृह्णाति॥३३॥

ह्रीनात्यश्वमित्याहाङ्गीरसः प्रतिग्रहीत्र इत्याह प्रतिग्रहीतेत्याह दक्षिणेत्याह चत्वारि च॥—[५]

अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्वंशममहः। दशमे-
ऽहन्त्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुवन्ति। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा।
अन्नाद्यमव रुन्धते। तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रयं इमे लोकाः।
एभ्य एव लोकेभ्योऽन्नाद्यमव रुन्धते। पृश्निवतीर्भवन्ति।
अन्नं वै पृश्नि॥ ३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति।
मनसा प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै।
देवा वै सर्पाः। तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः
स्तुवन्ति। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥ ३५॥

चतुर्होतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै।
अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्वंशममहः। एतत्खलु वै
देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। दशमेऽहंश्चतुर्-
होतृन्व्याचष्टे। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। परमं देवानां गुह्यं ब्रह्माव
रुन्धे। तदेव प्रकाशं गमयति॥ ३६॥

तदेनं प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति।
वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। यजमानदेवत्यं वा
अहः। भ्रातृव्यदेवत्या रात्रिः। अह्ना रात्रिं ध्यायेत्।
भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं वृद्धे। यद्विवा वाचं विसृजेत्।
अहर्भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। यन्नक्तं विसृजेत्। रात्रिं

भ्रातृव्यायोच्छि॑षेत्। अधिवृक्षसूर्ये वाचं विसृजति।
 एतावन्तमेवास्मै लोकमुच्छि॑षति। यावदादित्यो-
 ऽस्तमेति॑॥ ३७ ॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शि॒षेत्पञ्च॑ च॥ [६]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टाः समंश्लिष्यन्। ता
 रूपेणानुप्राविशत्। तस्मादाहुः। रूपं वै प्रजापतिरिति। ता
 नाम्नाऽनु प्राविशत्। तस्मादाहुः। नाम वै प्रजापतिरिति।
 तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य। नाम्ना चेद्ध्वयेते॥ ३८ ॥

मित्रमेव भवतः। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स
 इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति।
 स आत्मन्निन्द्रमपश्यत्। तमसृजत। तं त्रिष्टुग्वीर्यं
 भूत्वाऽनु प्राविशत्। तस्य वज्रः पञ्चदशो हस्त आपद्यत।
 तेनोदय्यासुरानभ्यभवत्॥ ३९ ॥

य एवं वेद। अभि भ्रातृव्यान्भवति। ते देवा असुरैर्विजित्य।
 सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्।
 अमृतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं
 यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र
 कल्पयेति॥ ४० ॥

तस्य वा इयं क्लृप्तिः। यदिदं किं च। य एवं वेद।
 कल्पन्तेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र

सु॒द्धो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हति। य ए॒वं वेद॑। उपै॒नं य॒ज्ञो न॑मति।
सोऽम॒न्यत। अ॒भि वा इ॒मेऽस्मा॑ल्लो॒काद॑मुं लो॒कं क॑मिष्यन्तु
इति॑। स वाच॑स्पते॒ हृदि॑ति॒ व्याह॑रत्। तस्मा॑त्पु॒त्रो हृद॑यम्।
तस्मा॑द॒स्माल्लो॒काद॑मुं लो॒कं ना॒भि का॑मयन्ते। पु॒त्रो हि
हृद॑यम्॥४१॥

हृर्येते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारि च॥ [७]

दे॒वा वै चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञ॑म॒तन्व॑त। ते वि पा॒प्मना॒
भ्रातृ॑व्ये॒णाज॑यन्त। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। य ए॒वं
वि॒द्वाः चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञं॑ त॒नुते॑। वि पा॒प्मना॒ भ्रातृ॑व्ये॒ण ज॑यते।
अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। षड्ढो॑त्रा प्राय॒णीय॑मा सा॒दय॑ति।
अ॒मुष्मै॒ वै लो॒काय॑ षड्ढो॑ता। घ्नन्ति॒ खलु॑ वा ए॒तत्सो॑मम्।
यद॑भिषु॒ण्वन्ति॑॥४२॥

ऋ॒जुधै॒वैन॑म॒मुं लो॒कं ग॑मयति। चतु॑र्हो॒त्राऽऽति॑थ्यम्।
यशो॒ वै चतु॑र्हो॒ता। यश॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते। प॒ञ्चहो॑त्रा
प॒शुमु॑प॒साद॑यति। सु॒व॒र्ग्यो वै प॒ञ्चहो॑ता। यज॑मानः प॒शुः।
यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं ग॑मयति। ग्रहा॑न्गृही॒त्वा स॒प्तहो॑तारं
जुहो॑ति। इ॒न्द्रि॒यं वै स॒प्तहो॑ता॥४३॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते। यो वै चतु॑र्होतृ॒ननु॑स॒व॒नं
त॒र्पय॑ति। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॒नं सो॑मपी॒थो
न॑मति। ब॒हिष्प॒व॒मा॒ने द॑श॒हो॑तारं॒ व्याच॑क्षीत। मा॒ध्यं दि॒ने

पवमाने चतुर्होतारम्। आर्भवे पवमाने पञ्चहोतारम्।
पितृयज्ञे षड्होतारम्। यज्ञायज्ञियस्य स्तोत्रे सप्तहोतारम्।
अनुसवनमेवैनाऽस्तर्पयति॥४४॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैन९ सोमपीथो नमति।
देवा वै चतुर्होतृभिः सूत्रमांसत। ऋद्धिपरिमितं
यशस्कामाः। तैऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्।
सर्वेषान्नस्तथ्सहासदिति। सोमश्चतुर्होत्रा। अग्निः पञ्चहोत्रा।
धाता षड्होत्रा॥४५॥

इन्द्रः सप्तहोत्रा। प्रजापतिर्दशहोत्रा। तेषा९ सोम९
राजानं यशं आर्च्छत्। तन्त्यकामयत। तेनापाक्रामत्।
तेन प्रलायमचरत्। तं देवाः प्रैषैः प्रैषमैच्छन्। तत्प्रेषाणां
प्रैषत्वम्। निविद्धिन्यवेदयन्। तन्निविदां निवित्त्वम्॥४६॥

आप्रीभिराप्नुवन्। तदाप्रीणांमाप्तिवम्। तमघ्नन्। तस्य यशो
व्यगृह्णत। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्। यस्यैवं विदुषो
ग्रहा गृह्यन्ते। तस्य त्वैव गृहीताः। तैऽब्रुवन्। यो वै नः श्रेष्ठो-
ऽभूत्॥४७॥

तमवधिष्म। पुनरिम९ सुवामहा इति। तं छन्दोभिरसुवन्त।
तच्छन्दसां छन्दस्त्वम्। साम्ना समानयन्। तथ्साम्नः
सामत्वम्। उक्थैरुदस्थापयन्। तदुक्थानामुक्थत्वम्। य एवं
वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥४८॥

सर्वमायुरेति। सोमो वै यशः। य एवं विद्वान्थसोममागच्छति।
यश एवैनमृच्छति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न। तावुभौ
सोममागच्छतः। सोमो हि यशः। तं त्वाऽव यशं
ऋच्छतीत्याहुः। यः सोमे सोमं प्राहेति। तस्मात्सोमे सोमः
प्रोच्यः। यश एवैनमृच्छति॥४९॥

अभिषुण्वन्ति सप्तहोता तर्पयति षड्विंशति निवित्त्वमभूतिष्ठति प्राहेति द्वे च॥—————[८]

इदं वा अग्रे नैव किं च नाऽऽसीत्। न द्यौरासीत्। न
पृथिवी। नान्तरिक्षम्। तदसदेव सन्मनोऽकुरुत स्यामिति।
तदतप्यत। तस्मात्तेपांनाद्धूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत।
तस्मात्तेपांनादग्निरजायत। तद्भूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपांनाज्योतिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपांना-
दचिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपांनान्मरीचयो-
ऽजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपांनादुदारा अजायन्त।
तद्भूयोऽतप्यत। तदभ्रमिव समहन्यत। तद्वस्तिमभिनत्॥५१॥

स समुद्रोऽभवत्। तस्मात्समुद्रस्य न पिबन्ति।
प्रजननमिव हि मन्यन्ते। तस्मात्पशोर्जायमानादापः
पुरस्ताद्यन्ति। तदशहोताऽन्वसृज्यत। प्रजापतिर्वै दशहोता।
य एवं तपसो वीर्यं विद्वान्स्तप्यते। भवत्येव। तद्वा इदमापः
सलिलमासीत्। सोऽरोदीत्प्रजापतिः॥५२॥

स कस्मा अज्ञि। यद्यस्या अप्रतिष्ठाया इति।
यदप्स्ववापद्यत। सा पृथिव्यभवत्। यद्वमृष्ट। तदन्तरिक्षम-

भवत्। यदूर्ध्वमुदमृष्ट। सा द्यौरभवत्। यदरोदीत्। तदनयो
रोदस्त्वम्॥५३॥

य एवं वेद। नास्य गृहे रुदन्ति। एतद्वा एषां
लोकानां जन्म। य एवमेषां लोकानां जन्म वेद। नैषु
लोकेष्वार्तिमाच्छति। स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। स इमां
प्रतिष्ठां वित्वाऽकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत।
सोऽन्तर्वानभवत्। स जघनादसुरानसृजत॥५४॥

तेभ्यो मृन्मये पात्रेऽन्नमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।
तामपाहत। सा तमिस्राऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति।
स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स प्रजननादेव
प्रजा असृजत। तस्मादिमा भूयिष्ठाः। प्रजननाद्ध्येना
असृजत॥५५॥

ताभ्यो दारुमये पात्रे पयोऽदुहत्। याऽस्य सा
तनूरासीत्। तामपाहत। सा जोथ्स्त्राऽभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
उपपक्षाभ्यामेवर्तूनसृजत। तेभ्यो रजते पात्रे घृतमदुहत्।
याऽस्य सा तनूरासीत्॥५६॥

तामपाहत। सोऽहोरात्रयोः सन्धिरभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
मुखाद्देवानसृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य

सा तनूरासीत्। तामपाहत। तदहरभवत्॥५७॥

ए॒ते वै प्र॒जाप॑ते॒र्दोहाः॑। य ए॒वं वेद॑। दु॒ह ए॒व प्र॒जाः।
दि॒वा वै नो॑ऽभू॒दिति॑। तद्दे॒वानां॑ दे॒वत्व॑म्। य ए॒वं दे॒वानां॑
दे॒वत्व॑ं वेद॑। दे॒वाने॒व भ॑वति। ए॒तद्वा अ॑हो॒रात्रा॑णां जन्म॑। य
ए॒वम॑हो॒रात्रा॑णां जन्म॑ वेद॑। नाहो॒रात्रे॑ष्वार्ति॒माच्छ॑ति॥५८॥

अस॒तोऽधि॑ मनो॑ऽसृज्यत। मनः॑ प्र॒जाप॑तिमसृजत।
प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। तद्वा इ॒दं मन॑स्ये॒व पर॑मं
प्रति॑ष्ठितम्। यद्वि॒दं किं च॑। तदे॒तच्छो॑वस्य॒सन्नाम॑ ब्र॒ह्म।
व्युच्छ॑न्ती॒व्युच्छ॑न्त्यस्मै॒ वस्य॑सी॒वस्य॑सी॒ व्युच्छ॑ति। प्रजा॑यते
प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र पर॑मे॒ष्ठिनो॑ मा॒त्रामा॑प्नोति। य ए॒वं
वेद॑॥५९॥

अ॒ग्नि॒रजा॑यत् तद्भूयो॑ऽतप्यताभिनदरोदीत्प्रजापतीरोदस्त्वमसृजतासृजत घृतमदुहृद्याऽस्य सा
तनूरासीदहरभवदृच्छति वेदं (इदं धूमो॑ऽग्निज्योतिर॒र्चिर्मरी॑चय उदारास्तद्व॒ध्रं स ज॒घना॑त्सा
तमिस्रा॒ स प्र॒जन॑नात्सा जोत्सा॒ स उप॑प॒क्षाभ्या॑ सौ॒होरा॑त्रयोः सन्धिः स मुखा॒त्तदह॑र्दे॒ववा॑न्मृन्मये
दारु॒मये॑ रज॒ते हरि॑ते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं पयो घृतं सोमम्॥)॥—————[९]

प्र॒जाप॑तिरिन्द्रमसृजतानुजाव॒रं दे॒वाना॑म्। तं प्राहि॑णोत्।
परे॑हि। ए॒तेषां॑ दे॒वाना॑मधि॒पति॑रे॒धीति॑। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्।
कस्त्वमसि॑। व॒यं वै त्वच्छ्रे॒यांसः॑ स्म॒ इति॑। सौ॑ऽब्रवीत्।
कस्त्वमसि॑ व॒यं वै त्वच्छ्रे॒यांसः॑ स्म॒ इति॑ मा दे॒वा
अ॑वोच॒न्निति॑। अथ॒ वा इ॒दं तर्हि॑ प्र॒जाप॑तौ ह॒र
आसीत्॥६०॥

यदस्मिन्नादित्ये। तदेनमब्रवीत्। एतन्मे प्रयच्छ।
 अथाहमेतेषां देवानामधिपतिर्भविष्यामीति। कोऽहं
 स्यामित्यब्रवीत्। एतत्प्रदायेति। एतत्स्या इत्यब्रवीत्।
 यदेतद्वीषीति। को ह वै नाम प्रजापतिः। य एवं वेद॥६१॥

विदुरेनं नाम्ना। तदस्मै रुक्मं कृत्वा प्रत्यमुञ्चत्। ततो
 वा इन्द्रो देवानामधिपतिरभवत्। य एवं वेद। अधिपतिरेव
 समानानां भवति। सोऽमन्यत। किं किं वा अकरमिति। स
 चन्द्रं म आहरेति प्रालपत्। तच्चन्द्रमसश्चन्द्रमस्त्वम्। य एवं
 वेद॥६२॥

चन्द्रवानेव भवति। तं देवा अब्रुवन्। सुवीर्यो मर्या
 यथा गोपायत् इति। तत्सूर्यस्य सूर्यत्वम्। य एवं वेद।
 नैनं दध्नोति। कश्च नास्मिन्वा इदमिन्द्रियं प्रत्यस्थादिति।
 तदिन्द्रस्येन्द्रत्वम्। य एवं वेद। इन्द्रियाव्येव भवति॥६३॥

अयं वा इदं परमोऽभूदिति। तत्परमेष्ठिनः परमेष्ठित्वम्।
 य एवं वेद। परमामेव काष्ठां गच्छति। तं देवाः समन्तं
 पर्यविशन्। वसंवः पुरस्तात्। रुद्रा दक्षिणतः। आदित्याः
 पश्चात्। विश्वे देवा उत्तरतः। अङ्गिरसः प्रत्यश्चम्॥६४॥

साध्याः पराश्चम्। य एवं वेद। उपैनं समानाः
 संविशन्ति। स प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा आवयत्। ता
 अस्मै नातिष्ठन्तान्नाद्याय। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः।

दक्षिणतः पर्यायन्। स दक्षिणतः पर्यवर्तयत। ता मुखं
पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः॥६५॥

पश्चात्पर्यायन्। स पश्चात्पर्यवर्तयत। ता मुखं
पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः। मुखं पश्चात्। उत्तरतः
पर्यायन्। स उत्तरतः पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः।
मुखं दक्षिणतः। मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्ठान्यवर्तयत।
ताः सर्वतोमुखो भूत्वाऽऽवयत्। ततो वै तस्मै प्रजा
अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयते नि
च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अंति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा
अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदैर्न्द्रियाव्येव भवति प्रत्यञ्चं मुखं दक्षिणतो मुखं पश्चान्नव
च॥

[१०]

प्रजापतिरकामयत बृहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं
दशहोतारमपश्यत्। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बृहोर्भूयान्भवत्।
यः कामयेत बृहोर्भूयान्त्स्यामिति। स दशहोतारं प्रयुञ्जीत।
बृहोरेव भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म आज्ञायेतेति।
स दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म
आज्ञायेतेति। स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो

जायते। सोऽकामयत पशुमान्थस्यामिति। स चतुर्होतुः पञ्चहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्तिः पशुमानभवत्। यः कामयेत पशुमान्थस्यामिति। स पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सोऽकामयतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स पञ्चहोतुः षड्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्त्युतवोऽस्मा अकल्पन्त। यः कामयेतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स षड्होतारं प्रयुञ्जीत। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः। सोऽकामयत सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति॥७०॥

स षड्होतुः सप्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्तिः सोमपः सोमयाज्यभवत्। आऽस्य सोमपः सोमयाज्यजायत। यः कामयेत सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति। स सप्तहोतारं प्रयुञ्जीत। सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमपः सोमयाजी जायते। स वा एष पशुः पञ्चधा प्रति तिष्ठति॥७१॥

पद्भिर्मुखेन। ते देवाः पशून् वित्वा। सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति। तस्य वा इयं कृषिः॥७२॥

यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पन्तेऽस्मै। स वा
अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सद्ध्यो देवेभ्यो
हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो वै
चतुर्होतृणां निदानं वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै
दशहोतुर्निदानम्। द्रश्पूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि
पञ्चहोतुः। पशुबन्धः षड्होतुः। सौम्योऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै
चतुर्होतृणां निदानम्। य एवं वेद। निदानवान्भवति॥७३॥

अमिमीत तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति क्लृप्तिर्दशहोतुर्निदानं सप्त
च॥

[११]

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत द्रश्पूर्णमासौ सृजेयेति
प्रजापतिरकामयत प्रजायेयेति स तपः स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत दशहोतारं तेन दशधा-
ऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समंश्लिष्यं देवा वै चतुर्होतृभिरिदं
वा अग्रे प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयानेकादश॥११॥

प्रजापतिस्तद्वहंस्य प्रजापतिरकामयतानयैवैतत्तस्य वा इयं क्लृप्तिस्तस्मात्तेपानाञ्ज्योतिर-
यदस्मिन्नादित्ये स षड्होतुः सप्तहोतारं त्रिसप्ततिः॥७३॥

प्रजापतिरकामयत निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं चतुर्होतॄणां चतुर्होतृत्वमिति। यदेवैषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतॄणां चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवं चतुर्होतॄणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद। कल्पतेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्त इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठं देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति॥३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेदं बुध्यन्ते षट्॥ [१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव

समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो॑ प्रजापतिरे॒वैना॑ भूत्वा
प्रति॑गृह्णाति। आ॒त्मनोऽना॑त्यै। यद्ये॑न॒मात्वि॑ज्याद्वृत॑ सन्तं
नि॒रु॒हरे॑रन्। आग्नी॑ध्रे जुहुया॒द्वश॑होतारम्। च॒तुर्गृ॑ही॒तेनाऽऽज्ये॑न।
पु॒रस्ता॑त्प्रत्यङ्घ्रि॑ष्ठन्। प्र॒तिलो॑मं वि॒ग्राह॑म्॥४॥

प्रा॒णाने॒वास्योप॑ दासयति। यद्ये॑नं पुन॑रुप॒ शि॒क्षेयुः।
आग्नी॑ध्रे ए॒व जु॑हुया॒द्वश॑होतारम्। च॒तुर्गृ॑ही॒तेनाऽऽज्ये॑न।
प॒श्चात्प्रा॑डासीनः। अ॒नुलो॑ममवि॒ग्राह॑म्। प्रा॒णाने॒वास्मै॑
कल्पयति। प्राय॑श्चित्ती वा॒ग्घोते॒त्यु॒तुमु॒खऋ॒तुमु॒खे जु॑होति।
ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयति। कल्प॑न्तेऽस्मा ऋ॒तवः॑॥५॥

कृ॒ता अ॑स्मा ऋ॒तव॑ आ॒यन्ति॑। षड्भौ॑ता॒ वै भू॒त्वा
प्र॒जाप॑तिरि॒दः॑ सर्व॑मसृजत। स मनो॑ऽसृजत। मन॒सोऽधि॑
गाय॒त्रीम॑सृजत। तद्गा॑य॒त्रीं यश॑ आर्च्छत्। तामाऽल॑भत।
गा॒य॒त्रि॒या अधि॑ छन्दा॑स्यसृजत। छन्दा॑भ्योऽधि॒ साम॑।
तथ्साम॑ यश॑ आर्च्छत्। तदाऽल॑भत॥६॥

साम्नो॑ऽधि॒ यजू॑ष्यसृजत। यजु॑भ्योऽधि॒ विष्णु॑म्।
तद्विष्णुं॑ यश॑ आर्च्छत्। तमाऽल॑भत। विष्णो॑र॒ध्योष॑धीरसृजत।
ओष॑धी॒भ्योऽधि॑ सोमम्। तथ्सोमं॑ यश॑ आर्च्छत्। तमाऽल॑भत।
सोमा॑दधि॒ प॒शून्सृ॑जत। प॒शुभ्यो॑ऽधीन्द्रम्॥७॥

तदिन्द्रं॑ यश॑ आर्च्छत्। तदे॑न॒न्नाति॑ प्राच्य॑वत। इन्द्रं॑ इव
यश॑स्वी भवति। य एवं वेद॑। नैनं॑ यशोऽति॑ प्रच्य॑वते। यद्वा इ॒दं

किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यङ्गृह्णात्। तदेनं प्रति-
 गृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृह्णीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वा-
 ऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृह्णीयात्। इयं वा उत्तान
 आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति। बर्हिषा
 प्रतीयाद्वां वाऽश्वं वा। एतद्वै पशूनां प्रियं धाम। प्रियेणैवैनं
 धाम्ना प्रत्येति॥८॥

विग्राहंमृतवस्तदाऽलभतेन्द्रं गृह्णीयात्थद्वं॥ [२]

यो वा अविद्वान्निर्वर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके
 भवति। अथ यो विद्वान्निर्वर्तयते। सशीर्षा विपाप्मा-
 ऽमुष्मिल्लोके भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त।
 अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च
 चन्द्रमाः। अग्निर्न्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्।
 वायुर्न्यवर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत।
 तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रश्मिभिरपुष्यत्।
 द्यौर्न्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत।
 सोऽहोरात्रैरर्धमासैर्मासैर्ऋतुभिः संवत्सरेणापुष्यत्।
 तान्योषान्पुष्यति। यांस्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च
 वर्तयते परि च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्पञ्च च॥ [३]

तस्य वा अग्नेर्हिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापा-
क्रामत्। तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रिय-
स्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। अर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं
विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति।
अर्धमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः
प्रतिजग्रहुषः। तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रिय-
स्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य
एवं विद्वान् वासः प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति-
गृह्णाति। तृतीयमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै रुद्रस्य
गां प्रतिजग्रहुषः। चतुर्थमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तामेतेनैव
प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त॥१२॥

चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां
प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रिय-
स्यापक्रामति। तस्य वै वरुणस्याश्वं प्रतिजग्रहुषः।
पञ्चममिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन
वै स पञ्चममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। पञ्चममिन्द्रियस्या-
ऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानश्वं प्रतिगृह्णाति॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्याप-
क्रामति। तस्य वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः।
षष्ठमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन

वै स षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामति॥१४॥

तस्य वै मनोस्तल्पं प्रतिजग्रहुषः। सप्तममिन्द्रियस्यापक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स सप्तममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। सप्तममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्स्तल्पं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। सप्तममस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वा उत्तानस्याऽऽङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रहुषः। अष्टममिन्द्रियस्यापक्रामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सौऽष्टममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। अष्टममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अष्टममस्येन्द्रियस्यापक्रामति। यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वाऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्। इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवेनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापक्रामच्चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ताश्च प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामत्यष्टममिन्द्रियस्यापक्रामत्प्रतिगृहीयाच्चत्वारि च (तस्य वा अग्नेरहिरण्यं सोमस्य वासुस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन वरुणस्याश्च प्रजापतेः पुरुषं मनोस्तल्पन्तमेतेनोत्तानस्य तदेतेनाप्राणद्वै। अर्धं

तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं संस्रमन्तम्। तदेतेन द्वे तामेतेनैकं तमेतेन त्रीणि तदेतेनैकम्॥)॥

[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्वशहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन प्रजा असृजन्तेति। प्रजापतिना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त। यच्चतुर्होतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनौषधीरसृजन्तेति। सोमेन वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। केनैषां पशूनवृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशूनवृञ्जत। यत्षड्होतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनतूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेनतूनकल्पयन्त। यत्सप्तहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाँल्लोकान्त्समन्तन्वन्निति। अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन सुवरायन्। तेनेमाँल्लोकान्त्समन्तन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य गारहपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा अर्यमणं वेद। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यज्ञो वा अर्यमा। आर्यावसतिरिति वै तमाहुयं प्रशंसन्ति।

आर्यावस॒तिर्भव॑ति। य ए॒वं वेद॑॥२०॥

यद्वा इ॒दं किं॑ च। तथ्सर्वं॑ चतु॒र्होता॑रः। चतु॒र्होतृ॑भ्योऽधि
य॒ज्ञो निर्मि॑तः। स य ए॒वं वि॒द्वान् वि॒वदे॑त। अ॒हमे॒व भूयो॑ वेद।
यश्चतु॒र्होतृ॑न् वेदेति॑। स ह्ये॒व भूयो॑ वेद। यश्चतु॒र्होतृ॑न् वेद।
यो वै चतु॒र्होतृ॑णा॒ऽ होतृ॑न् वेद। सर्वा॑सु प्र॒जास्वन्न॑मत्ति॥२१॥

सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यति॑। प्र॒जाप॑तिर्वै द॒शहो॑तृणा॒ऽ होता॑।
सोम॑श्चतु॒र्होतृ॑णा॒ऽ होता॑। अ॒ग्निः प॒ञ्चहो॑तृणा॒ऽ होता॑।
धा॒ता षड्दो॑तृणा॒ऽ होता॑। अ॒र्य॒मा स॒प्तहो॑तृणा॒ऽ होता॑। ए॒ते
वै चतु॒र्होतृ॑णा॒ऽ होता॑रः। तान् य ए॒वं वेद॑। सर्वा॑सु
प्र॒जास्वन्न॑मत्ति। सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यति॑॥२२॥

आर्ध्व॒वन्नार्ध्व॒वन्नित्ये॒वं वेदा॑न्ति सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यति॑ (वै तेन॑ स॒त्रङ्केन॑॥)। —————[५]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाः सृ॒ष्ट्वा व्य॑स्र॒ऽसत। स हृद॑यं भूतो-
ऽश॑यत्। आ॒त्मन् हा (३) इत्य॑ह्वयत्। आपः॑ प्र॒त्य॑शृण्वन्। ता
अ॒ग्निहो॑त्रेणै॒व य॑ज्ञ॒क्रतु॑नोप॑ प॒र्याव॑र्तन्त। ताः कु॒सिन्धु॑मुपौ॒हन्।
तस्मा॑द॒ग्निहो॑त्रस्य॑ य॒ज्ञक्र॑तोः। ए॒कं ऋ॒त्विक्। च॒तुष्कृ॑त्वो-
ऽह्व॑यत्। अ॒ग्निर्वा॒युरा॑दित्यश्च॒न्द्रमाः॑॥२३॥

ते प्र॒त्य॑शृण्वन्। ते द॑र्शपूर्णमा॒साभ्या॑मे॒व य॑ज्ञ॒क्रतु॑नोप॑
प॒र्याव॑र्तन्त। त उपौ॑ह॒ऽश्च॒त्वार्य॑ङ्गा॒नि। तस्मा॑द॒र्शपूर्ण॑-
मा॒सयो॑र्य॒ज्ञक्र॑तोः। च॒त्वारं ऋ॒त्विजः॑। प॒ञ्चकृ॑त्वोऽह्व॑यत्।
प॒शवः॑ प्र॒त्य॑शृण्वन्। ते चा॑तुर्मा॒स्यैरे॒व य॑ज्ञ॒क्रतु॑नोप॑

पर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छुवीं मा॒समस्थिं म॒ज्जानम्।
तस्मा॑च्चातुर्मा॒स्यानां॑ यज्ञक्र॒तोः॥ २४॥

पञ्च॒त्विजः॑। ष॒ट्कृत्वोऽह्व॑यत्। ऋ॒तवः॑ प्रत्य॑शृण्वन्। ते
प॑शुब॒न्धेनै॒व य॑ज्ञक्र॒तुनोप॑पर्यावर्तन्त। त उपौह॑न्थस्तना॒वाण्डौ
शि॒श्जमवा॑श्च॒ प्राण॑म्। तस्मा॑त्पशुब॒न्धस्य॑ यज्ञक्र॒तोः।
ष॒ट्त्विजः॑। स॒प्तकृत्वोऽह्व॑यत्। हो॒त्राः प्रत्य॑शृण्वन्। ताः
सौ॒म्येनै॒वाध्व॑रेण॒ यज्ञक्र॒तुनोप॑पर्यावर्तन्त॥ २५॥

ता उपौह॑न्थस॒प्त शी॑र्ष॒ण्यान्प्रा॑णान्। तस्मा॑त्सौ॒म्यस्या॑ध्व॒रस्य॑
यज्ञक्र॒तोः। स॒प्त हो॒त्राः प्रा॒चीर्वष॑द्वुर्वन्ति। द॒शकृत्वोऽह्व॑यत्।
तपः॑ प्रत्य॑शृणोत्। तत्कर्म॑णै॒व सं॒वत्स॑रेण॒ सर्वै॑र्यज्ञक्र॒तुभि॒रुप॑
पर्याव॑र्तत। तत्सर्व॑मा॒त्मान॑म॒परि॒वर्ग॑मुपौहत्। तस्मा॑त्सं॒वत्स॑रे
सर्वे॑ यज्ञक्र॒तवोऽव॑रुध्यन्ते। तस्मा॑द्दश॒होता॑ चतु॒र्होता॑।
पञ्च॑होता॒ षड्द्वौ॑ता स॒प्तहो॑ता। एक॑होत्रे ब॒लिः॑ ह॒रन्ति॑।
हर॑न्त्यस्मै प्र॒जा ब॒लिम्। ऐ॒नम॑प्रतिख्यातं गच्छति। य एवं
वेद॑॥ २६॥

चन्द्रमा॑श्चातुर्मा॒स्यानां॑ यज्ञक्र॒तोरे॒ध्वरेण॑ यज्ञक्र॒तुनोप॑ पर्यावर्तन्त स॒प्तहो॑ता च॒त्वारि॑ च॥—[६]

प्र॒जाप॑तिः पुरु॒षम॑सृजत। सौ॑ऽग्नि॒रब्र॑वीत्। ममा॒यमन्न॑-
म॒स्त्विति॑। सौ॑ऽबिभेत्। सर्वं॑ वै मा॒ऽयं प्र ध॑क्ष्य॒तीति॑।
स ए॒ताश्च॑तु॒र्होत॑ृना॒त्मस्पर्॑णानपश्यत्। तान॑जुहोत्। तैर्वै
स आ॒त्मान॑मस्पृणोत्। यद॑ग्निहोत्रं जुहोति॑। एक॑होतारमे॒व

तद्यज्ञक्रतुमाप्नोत्यग्निहोत्रम्॥२७॥

कुसिन्धं चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। चतुर्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति दर्शपूर्णमासौ। चत्वारि चाऽऽत्मनोऽङ्गानि स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। समित्पञ्चमी। पञ्चहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति चातुर्मास्यानि। लोमं छवीं मांसमस्थिं मज्जानम्॥२८॥

तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। षड्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति पशुबन्धम्। स्तनावाण्डौ शिश्वमवाञ्च प्राणम्। तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति॥२९॥

समिथ्सप्तमी। सप्तहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति सौम्यमध्वरम्। सप्त चाऽऽत्मनः शीर्षण्यान्प्राणान्स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। द्विर्निमार्ष्टि। द्विः प्राश्नाति। दशहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति संवत्सरम्। सर्वं चाऽऽत्मानमपरिवर्गं स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति॥३०॥

अग्निहोत्रं मज्जानन्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गं स्पृणोत्येकं च॥—————[७]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत।

सोऽन्तर्वा॑नभवत्। स हरि॑तः श्या॒वोऽभवत्। तस्मा॒त्त्र्यन्त॑र्व॒त्री।
 हरि॑णी स॒ती श्या॒वा भ॑वति। स वि॒जाय॑मानो॒ गर्भे॑णाताम्यत्।
 स तान्तः कृ॒ष्णः श्या॒वोऽभवत्। तस्मा॑त्तान्तः कृ॒ष्णः श्या॒वो
 भ॑वति। तस्यासुरे॒वार्जी॑वत्॥३१॥

तेनासु॒नाऽसुरा॑नसृजत। तदसुरा॑णामसुर॒त्वम्।
 य ए॒वमसुरा॑णामसुर॒त्वं वेद॑। असु॑माने॒व भ॑वति।
 नै॒नमसु॑र्जहाति। सोऽसुरा॑न्त्सृ॒ष्ट्वा पि॑तेवा॑मन्यत। तदनु॑
 पि॒तृन्सृ॑जत। तत्पि॑तृणां पि॒तृत्वम्। य ए॒वं पि॑तृणां पि॒तृत्वं
 वेद॑। पि॒तेवै॒व स्वाना॑ भवति॥३२॥

यन्त्य॑स्य पि॒तरो॒ हव॑म॑। स पि॒तृन्त्सृ॒ष्ट्वाऽऽम॑नस्यत्।
 तदनु॑ मनु॒ष्या॑नसृजत। तन्म॑नु॒ष्या॑णां मनु॒ष्यत्वम्। य
 ए॒वं म॑नु॒ष्या॑णां मनु॒ष्यत्वं वेद॑। म॒न॒स्व्ये॒व भ॑वति। नै॒नं
 मनु॑र्जहाति। तस्मै॑ मनु॒ष्या॑न्त्सृ॒जाना॑य। दिवा॑ दे॒वत्रा॑-
 ऽभवत्। तदनु॑ दे॒वान॑सृजत। तद्दे॒वाना॑ दे॒वत्वम्। य ए॒वं
 दे॒वाना॑ दे॒वत्वं वेद॑। दिवा॑ है॒वास्य॑ दे॒वत्रा॑ भ॑वति। तानि॒ वा
 ए॒तानि॑ च॒त्वार्य॑म्भा॑सि। दे॒वा म॑नु॒ष्याः पि॑तरोऽसुराः। तेषु॑
 सर्वे॒ष्वम्भो॑ नभ॑ इव भवति। य ए॒वं वेद॑॥३३॥

अजी॒व॒त्स्वाना॑ भवति दे॒वान॑सृजत सप्त च॥ [८]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। यो वा इ॒मं वि॒द्यात्। यतो॒ऽयं प॑वते।
 यद॑भि॒ प॑वते। यद॑भि॒ सम्प॑वते। सर्व॒मायु॑रियात्। न पु॒रा-

ऽऽयुषः प्र मीयेत। पशुमान्त्स्यात्। विन्देत प्रजाम्। यो वा
इमं वेद॥३४॥

यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते।
सर्वमायुरेति। न पुराऽऽयुषः प्र मीयते। पशुमान्भवति।
विन्देत प्रजाम्। अद्ध्यः पवते। अपोऽभि पवते। अपोऽभि
सम्पवते॥३५॥

अस्याः पवते। इमामभि पवते। इमामभि सम्पवते।
अग्नेः पवते। अग्निमभि पवते। अग्निमभि सम्पवते।
अन्तरिक्षात्पवते। अन्तरिक्षमभि पवते। अन्तरिक्षमभि
सम्पवते। आदित्यात्पवते॥३६॥

आदित्यमभि पवते। आदित्यमभि सम्पवते। द्योः पवते।
दिवमभि पवते। दिवमभि सम्पवते। दिग्भ्यः पवते। दिशोऽभि
पवते। दिशोऽभि सम्पवते। स यत्पुरस्ताद्वाति। प्राण एव
भूत्वा पुरस्ताद्वाति॥३७॥

तस्मात्पुरस्ताद्धान्तम्। सर्वाः प्रजाः प्रति नन्दन्ति। प्राणो
हि प्रियः प्रजानाम्। प्राण इव प्रियः प्रजानां भवति। य एव
वेद। स वा एष प्राण एव। अथ यदक्षिणतो वाति। मातरिश्वैव
भूत्वा दक्षिणतो वाति। तस्मादक्षिणतो वान्तं विद्यात्। सर्वा
दिश आ वाति॥३८॥

सर्वा दिशोऽनु वि वाति। सर्वा दिशोऽनु सं वातीति।

स वा ए॒ष मा॑तरि॒श्चैव॑ । अथ॒ यत्प॒श्चाद्वा॑ति॒ । प॒र्वमा॑न ए॒व
भू॒त्वा प॒श्चाद्वा॑ति॒ । पू॒तम॑स्मा॒ आह॑रन्ति॒ । पू॒तमु॑प॒हर॑न्ति॒ ।
पू॒तम॑श्चाति॒ । य ए॒वं वेद॑ । स वा ए॒ष प॒र्वमा॑न ए॒व ॥ ३९ ॥

अथ॒ यदु॑त्तर॒तो वा॑ति॒ । स॒वि॒तैव॑ भू॒त्वोत्तर॑तो वा॑ति॒ ।
स॒वि॒ते॒व॒ स्वा॒नां भ॑वति॒ । य ए॒वं वेद॑ । स वा ए॒ष
स॒वि॒तैव॑ । ते य ए॒नं पु॑रस्ता॒दाय॑न्तमु॒पव॑दन्ति॒ । य ए॒वास्य॑
पु॑रस्ता॒त्पाप्मानः॑ । ता॒ऽस्तेऽप॑ घ्नन्ति॒ । पु॑रस्ता॒दित॑रान्पाप्मनः॑
स॒चन्ते॑ । अथ॒ य ए॒नं दक्षि॑ण॒त आ॒यन्त॑मु॒पव॑दन्ति॒ ॥ ४० ॥

य ए॒वास्य॑ दक्षि॒णतः॑ पाप्मानः॑ । ता॒ऽस्तेऽप॑ घ्नन्ति॒ ।
दक्षि॑ण॒त इ॒तरा॑न्पाप्मनः॑ स॒चन्ते॑ । अथ॒ य ए॒नं प॒श्चादा॑यन्तमु॒प
व॑दन्ति॒ । य ए॒वास्य॑ प॒श्चात्पाप्मानः॑ । ता॒ऽस्तेऽप॑ घ्नन्ति॒ ।
प॒श्चादि॑तरान्पाप्मनः॑ स॒चन्ते॑ । अथ॒ य ए॒नमु॑त्तर॒त आ॒यन्त॑मु॒प
व॑दन्ति॒ । य ए॒वास्यो॑त्तर॒तः पाप्मानः॑ । ता॒ऽस्तेऽप॑ घ्नन्ति॒ ॥ ४१ ॥

उ॒त्तर॑त इ॒तरा॑न्पाप्मनः॑ स॒चन्ते॑ । तस्मा॑दे॒वं वि॒द्वान् । वी॒वं
नृ॒त्येत् । प्रे॒वं च॑लेत् । व्य॒स्ये॒वाक्ष्यौ॑ भा॒षेत॑ । म॒ण्टये॑दिव॒ ।
क्रा॒थये॑दिव॒ । शृ॒ङ्गाये॑ते॒व । उ॒त मो॑प॒ वदे॑युः । उ॒त मे॑
पाप्मान॒मप॑ ह॒न्युरि॑ति॒ । स या॑न्दि॒शः स॒निमे॑ष्यन्थ॒स्यात् ।
य॒दा ता॑न्दि॒शं वा॑तो॒ वा॒यात् । अथ॒ प्र॒वे॒यात् । प्र॒ वा॑ धा॒वये॑त् ।
सा॒तमे॒व र॑दि॒तं व्यू॑ढं ग॒न्धम॑भि॒ प्रच्य॑वते॒ । आ॒ऽस्य॒ तं ज॑नप॒दं
पूर्वा॑ की॒र्तिर्ग॑च्छति॒ । दा॒न॑का॒मा अ॒स्मै प्र॒जा भ॑वन्ति॒ । य ए॒वं
वेद॑ ॥ ४२ ॥

वेदं सम्पूज्य आदित्यात्पूज्यते वात्या वात्येष पवमान एव दक्षिणत आयन्तमुप वदन्त्युत्तरतः
पाप्मानस्तां स्तेपं घृन्तीत्युद्यौ च॥ [९]

प्रजापतिः सोमं राजानमसृजत। तं त्रयो वेदा
अन्वसृज्यन्त। तान् हस्तैः कुरुत। अथ ह सीतां सावित्री।
सोमं राजानं चकमे। श्रद्धामु स चकमे। साऽहं पितरं
प्रजापतिमुपससार। तं हौवाच। नमस्ते अस्तु भगवः।
उप त्वाऽयानि॥ ४३॥

प्र त्वां पद्ये। सोमं वै राजानं कामये। श्रद्धामु स कामयत
इति। तस्यां उ ह स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं
पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।
षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च
मुखेऽलङ्कृत्य॥ ४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां हौदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति।
तं हौवाच। भोगं तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्ते
पाणाविति। तस्यां उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुह स्त्रियो
भोगमैव हारयन्ते। स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥ ४५॥

यं वा कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मां एतं
स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय।
चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः।
सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य।
आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो हैव भवति॥ ४६॥

अयान्यलङ्कृत्यं स्यामिति भवति॥ [१०]

ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै दशमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
दशहूतं सन्तम्। दशहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया
इव हि देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै सप्तमं हूतः
प्रत्यशृणोत्। स सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं
वा एतं सप्तहूतं सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण।
पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै
षष्ठं हूतः प्रत्यशृणोत्। स षड्हूतोऽभवत्॥४८॥

षड्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं षड्हूतं सन्तम्।
षड्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै पञ्चमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
पञ्चहूतं सन्तम्। पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण॥४९॥

पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत।
तस्मै चतुर्थं हूतः प्रत्यशृणोत्। स चतुर्हूतोऽभवत्।
चतुर्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं चतुर्हूतं सन्तम्।
चतुर्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।

तम॑ब्रवीत्। त्वं वै मे॒ नेदि॑ष्ठः॒ हूतः॑ प्रत्य॑श्रौषीः।
 त्वयै॑नानाख्या॒तार॒ इति॑। तस्मा॒न्नु है॑नाः॒ श्वतु॑र्होतार॒
 इत्याच॑क्षते। तस्मा॑च्छुश्रूषुः पु॒त्राणा॑ः॒ हृद्य॑तमः। नेदि॑ष्ठो
 हृद्य॑तमः। नेदि॑ष्ठो ब्रह्म॑णो भवति। य ए॒वं वेद॑॥५०॥

देवाः षड्व॑तोऽभव॑त्पञ्च॒होते॒त्याच॑क्षते प॒रोक्षे॑णाश्रौषीः षट्॑॥ [११]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनः॑ किं दक्षि॑णां यो वा अवि॑द्वान्तस्य वै ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ यद्द॒श॒हो॒तारः॑
 प्र॒जाप॑तिर्व्य॒स्रं प्र॒जाप॑तिः पुरु॑षं प्र॒जाप॑तिरकामयत् स तपः॑ सोऽन्त॑र्वा॒न्ब्रह्म॑वा॒दिनो॑ यो वा
 इ॒मं वि॒द्यात्प्र॒जाप॑तिः सोम॑ः॒ राजा॑नं ब्रह्मा॑त्मन्वदेका॑दश॥११॥

ब्र॒ह्म॒वा॒दिन॑स्तस्य वा अ॒ग्रेर्य॑द्वा इ॒दं किं च॑ प्र॒जाप॑तिरकामयत् य ए॒वास्य॑ दक्षि॑णतः
 पञ्चा॑शत्॥५०॥

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ य ए॒वं वेद॑॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
 तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि
विद्वान्। विश्वा अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा
भोजनानि। अग्ने शर्ध महते सौभगाय। तव द्युमन्युत्तमानि
सन्तु। सञ्जास्पत्यः सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि
तिष्ठा महासि। अग्ने यो नोऽभितो जनः। वृको वारो
जिघासति॥१॥

तास्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा। अग्ने यो नो-
ऽभिदासति। समानो यश्च निष्ठः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा
तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो विज्ञातवीर्यः।
वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वाः अमित्रान्॥२॥

अपापांचो अभिभूते नुदस्व। अपोदीचो अपशूराधरा च
ऊरौ। यथा तव शर्मन्मदेम। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथं गुवेषणः हरिभ्याम्।
उप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य रोदसी महित्वा।
इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्।
ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं पुरन्धिम्। अग्निः स्विष्टकृतमा हुवेम।
स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव पृतना अभि प्या

उरुं नः पन्थां प्रदिशन्विभाहि। ज्योतिष्मद्धेह्यजरं न आयुः।
त्वामग्ने हविष्मन्तः। देवं मर्तास ईडते॥४॥

मन्ये त्वा जातवेदसम्। स हव्या वक्ष्यानुषक्। विश्वानि
नो दुर्गहा जातवेदः। सिन्धुं न नावा दुरिताऽति पर्षि। अग्ने
अत्रिवन्मनसा गृणानः। अस्माकं बोध्यविता तनूनाम्। पूषा
गा अन्वेतु नः। पूषा रक्षत्वर्वतः। पूषा वाजं सनोतु नः।
पूषेमा आशा अनुवेद सर्वाः॥५॥

सो अस्मां अभयतमेन नेषत्। स्वस्तिदा अघृणिः
सर्ववीरः। अप्रयुच्छन्पुर एतु प्रजानन्। त्वमग्ने सप्रथा असि।
जुष्टो होता वरेण्यः। त्वया यज्ञं वितन्वते। अग्नी रक्षांसि
सेधति। शुक्रशोचिरमर्त्यः। शुचिः पावक ईड्यः। अग्ने रक्षां
णो अहंसः॥६॥

प्रति ष्म देव रीषतः। तपिष्ठैरजरो दह। अग्ने हंसि
न्यत्रिणम्। दीद्यन्मर्त्येष्वा। स्वे क्षये शुचिव्रत। आ वात वाहि
भेषजम्। वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजः। देवानां
दूत ईयसे। द्वाविमौ वातौ वातः॥७॥

आ सिन्धोरा परावतः। दक्षं मे अन्य आवातु। परान्यो
वातु यद्रपः। यददो वात ते गृहे। अमृतस्य निधिर्हितः।
ततो नो देहि जीवसे। ततो नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह

आव॑ह। वा॒त आवा॑तु भेष॒जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे॥८॥

प्र ण॒ आयू॑षि तारिषत्। त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑। अ॒या सन्मन॑सा हि॒तः। अ॒या सन् ह॒व्यमू॑हिषे। अ॒या नो॑ धेहि भेष॒जम्। इ॒ष्टो अ॒ग्निराहु॑तः। स्वाहा॑कृतः पिप॒र्तु नः। स्व॒गा दे॒वेभ्य॑ इ॒दं नमः॑। कामो॑ भू॒तस्य॑ भव्य॑स्य। स॒म्राडे॑को विरा॑जति॥९॥

स इ॒दं प्रति॑ पप्रथे। ऋ॒तूनु॑त्सृजते व॒शी। काम॑स्तदग्रे सम॑वर्तताधि। मन॑सो रे॒तः प्रथ॑मं यदासीत्। स॒तो बन्धु॑मस॑ति निर॑विन्दन्। हृ॒दि प्र॒तीष्या॑ क॒वयो॑ मनी॒षा। त्वया॑ मन्यो स॒रथ॑मारुजन्तः। ह॒र्षमा॑णासो धृष॒ता म॑रुत्वः। ति॒ग्मेष॑व आ॒युधा॑ स॒शिशा॑नाः। उप॒ प्रय॑न्ति नरो॑ अ॒ग्निरू॑पाः॥१०॥

म॒न्युर्भ॑गो म॒न्युरे॒वास॑ देवः। म॒न्युर॑होता वरु॑णो वि॒श्ववे॑दाः। म॒न्युं वि॒श ई॒डते॑ दे॒व्यन्तीः॑। पा॒हि नो॑ मन्यो तप॑सा श्रमे॑ण। त्वम॑ग्रे व्र॒तभृ॑च्छुचिः। दे॒वा आ॑सादया इ॒ह। अ॒ग्रे ह॒व्याय॑ वोढ॑वे। व्र॒तानु॑बिभ्र॑द्व्र॒तपा॑ अदा॑भ्यः। यजा॑ नो दे॒वा अ॒जरः॑ सु॒वीरः॑। दध॑द्र॒त्नानि॑ सुविदा॒नो अ॒ग्रे। गो॒पाय॑ नो जी॒वसे॑ जा॒तवे॑दः॥११॥

जिघा॑सत्यमित्रा॑ञ्जघ्न॒वानी॑डते सर्वा॒ अ॒हंसो॑ वातो हृ॒दे रा॑जत्य॒ग्निरू॑पाः सुविदा॒नो अ॒ग्न ए॑कं

च॥ [१]

चक्षु॑षो हे॒ते मन॑सो हे॒ते। वाचो॑ हे॒ते ब्र॒ह्म॑णो हे॒ते। यो मा॑ऽघा॒युरभि॑दास॑ति। तम॑ग्रे मे॒न्या मे॒नि कृ॑णु। यो मा॒ चक्षु॑षा

यो मनसा। यो वाचा ब्रह्मणाऽघायुरभिदासति। तयोऽग्ने त्वं मेन्या। अमुममेनिं कृणु। यत्किञ्चासौ मनसा यच्च वाचा। यज्ञैर्जुहोति यजुषा हविर्भिः॥१२॥

तन्मृत्युर्निर्ऋत्या संविदानः। पुरादिष्टादाहुतीरस्य हन्तु। यातुधाना निर्ऋतिरादुरक्षः। ते अस्य घन्त्वन्तेन सत्यम्। इन्द्रैषिता आज्यमस्य मधन्तु। मा तथ्समृद्धिं यदसौ करोति। हन्मि तेऽहं कृतं हविः। यो मे घोरमचीकृतः। अपाँश्चौ त उभौ बाहू। अपनह्याम्यास्यम्॥१३॥

अपं नह्यामि ते बाहू। अपं नह्याम्यास्यम्। अग्नेर्देवस्य ब्रह्मणा। सर्वं तेऽवधिषं कृतम्। पुराऽमुष्यं वषट्कारात्। यज्ञं देवेषु नस्कृधि। स्विष्टमुस्माकं भूयात्। माऽस्मान्प्रापन्नरांतयः। अन्ति दूरे सतो अग्ने। भ्रातृव्यस्याभिदासतः॥१४॥

वषट्कारेण वज्रेण। कृत्यां हन्मि कृतामहम्। यो मा नक्तं दिवा सायम्। प्रातश्चाहो निपीयति। अद्या तमिन्द्र वज्रेण। भ्रातृव्यं पादयामसि। इन्द्रस्य गृहोऽसि तन्त्वा। प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। ईडे अग्निं विपश्चितम्॥१५॥

गिरा यज्ञस्य साधनम्। श्रुष्टीवानन्धितावानम्। अग्ने शक्रेम ते वयम्। यमं देवस्य वाजिनः। अति द्वेषांसि तरेम। अवतं मा समनसौ समौकसौ। सचेतसौ सरेतसौ। उभौ मामवतजातवेदसौ। शिवौ भवतमद्य नः। स्वयं कृण्वानः

सुगमप्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः। प्रत्नं सधस्थमनु
पश्यमानः। आ तन्तुमग्निर्दिव्यं ततान। त्वन्नस्तन्तुरुत
सेतुरग्ने। त्वं पन्था भवसि देवयानः। त्वयाऽग्ने पृष्ठं
वयमारुहेम। अथा देवैः सधमादं मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि
नः। वि पाशं मध्यमश्रुत। अवाधमानि जीवसे॥१७॥

वयं सोम व्रते तव। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो
अशीमहि। इन्द्राणी देवी सुभगा सुपत्नी। उदंशेन पतिविद्ये
जिगाय। त्रिशदस्या जघनं योजनानि। उपस्थ इन्द्रः
स्थविरं बिभर्ति। सेना ह नाम पृथिवी धनञ्जया। विश्वव्यचा
अदितिः सूर्यत्वक्। इन्द्राणी देवी प्रासहा ददाना॥१८॥

सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु। आत्वाऽहार्षमन्तरभूः।
ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी। ध्रुवं विश्वमिदं
जगत्। ध्रुवा ह पर्वता इमे। ध्रुवो राजा विशामयम्।
इहैवैधि मा व्यथिष्ठाः॥१९॥

पर्वत इवाविचाचलिः। इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठ। इह राष्ट्रमु
धारय। अभितिष्ठ पृतन्यतः। अधरे सन्तु शत्रवः। इन्द्र इव
वृत्रहा तिष्ठ। अपः क्षेत्राणि सञ्जयन्। इन्द्र एणमदीधरत्।
ध्रुवं ध्रुवेण हविषा। तस्मै देवा अधिब्रवन्। अयं च

ब्रह्मणस्पतिः॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासंतो विपश्चितमप्रयावञ्जीवसे ददांना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥——[२]

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितृणाम्। अक्षमव्ययं न
किलारिषाथ। यच्छक्करीषु बृहता रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा
वसिष्ठाः। पावका नः सरस्वती। वाजेभिर्वाजिनीवती। यज्ञं
वष्टु धिया वसुः। सरस्वत्यभिनां नेषि वस्यः। मा पस्फरीः
पयसा मा न आधक्। जुषस्व नः सख्यां वेश्यां च॥२१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्नमसा बर्हिरग्नौ।
अयामि सुगृधृतवती सुवृक्तिः। अम्यक्षि सन्न सदाने पृथिव्याः।
अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमति ह्वये। इन्द्रं जैत्राय
जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः। अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे।
यो गोजिद्धं न जिदंश्च जिद्यः॥२२॥

इमं नो यज्ञं विह्वे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो
मेदिनं त्वा। असम्मृष्टो जायसे मातृवोः शुचिः। मन्द्रः
कविरुदतिष्ठो विवस्वतः। घृतेन त्वा वर्धयन्नग्र आहुता
धूमस्ते केतुरभवद्विवि श्रितः। अग्निरग्रे प्रथमो देवतानाम्।
संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्। यजमानाय परिगृह्य देवान्।
दीक्षयेद५ हविरा गच्छतन्नः॥२३॥

अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। दीक्षापालेभ्योऽवनत५
हि शक्रा। विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय
धत्तम्। प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो

गिरि॒ष्ठाः। यस्यो॒रुषु॑ त्रि॒षु वि॒क्रम॑णेषु। अधि॑ क्षियन्ति॒ भुव॑नानि॒ विश्वा॑। नू॒मर्तो॑ दयते स॒निष्यन्॑ यः। विष्ण॑व उरुगा॒याय॑ दाश॑त्॥ २४॥

प्र यः स॒त्राचा॑ मन॑सा॒ यजा॑तै। ए॒ताव॑न्त॒न्नर्य॑मा॒ विवा॑सात्। विच॑क्रमे पृथि॒वीमेष॑ ए॒ताम्। क्षे॒त्राय॑ विष्णु॒र्मनु॑षे दश॑स्यन्। ध्रु॒वासो॑ अस्य की॒रयो॑ जना॑सः। उ॒रुक्षि॑तिः सु॒जनि॑मा चकार। त्रि॒देवः॑ पृथि॒वीमेष॑ ए॒ताम्। विच॑क्रमे श॒तर्च॑सं महि॒त्वा। प्र विष्णु॑रस्तु त॒वस॑स्त॒वीयान्। त्वे॒षः ह्य॑स्य स्थवि॑रस्य॒ नाम॑॥ २५॥

होता॑रं चि॒त्रर॑थमध्व॒रस्य॑। य॒ज्ञस्य॑य॒ज्ञस्य॑ के॒तुः रु॑श॒न्तम्। प्रत्य॑र्धि दे॒वस्य॑दे॒वस्य॑ म॒ह्ना। श्रि॒या त्व॑ग्निमति॒थिं जना॑नाम्। आ नो॒ विश्वा॑भिरू॒तिभिः॑ स॒जोषा॑ः। ब्र॒ह्म जुषा॑णो ह॒र्यश्च॑ याहि। वरी॑वृ॒ज्स्थवि॑रेभिः सु॒शिप्रा॑। अ॒स्मे दध॑द्व॒षण॑ः शु॒ष्ममि॑न्द्र। इन्द्रः॑ सुव॒र॒षा ज॒नय॑न्नहा॒नि। जि॒गायो॑शि॒ग्भिः पृ॑त॒ना अभि॑ श्रीः॥ २६॥

प्रा॒रोच॑यन्मन॑वे के॒तुम॑ह्ना॒म्। अ॒वि॒न्द्र॒ज्योति॑र्बृ॒हते॑ रणा॑य। अ॒श्वि॒ना॒वव॑से नि॒ह्वये॑ वाम्। आ नू॒नं या॑तः सु॒कृता॑य॒ विप्रा॑। प्रा॒त॒र्युक्ते॑न॒ सुवृ॑ता॒ रथे॑न। उ॒पाग॑च्छ॒तम॑व॒साग॑तन्नः। अ॒वि॒ष्टं धी॒ष्वश्वि॑ना न आ॒सु। प्र॒जाव॑द्रेतो॒ अह॑यं नो अस्तु। आवा॑ तो॒के तन॑ये॒ तूत॑जानाः। सु॒रत्ना॑सो दे॒ववी॑तिं गमेम॥ २७॥

त्व॑ सोम॒ क्रतु॑भिः सु॒क्रतु॑र्भूः। त्वं दक्षैः सु॒दक्षो॑ वि॒श्ववे॑दाः।
 त्वं वृषा॑ वृष॒त्वेभि॑र्महि॒त्वा। द्यु॒मेभि॑र्द्यु॒म्यभ॑वो नृ॒चक्षाः॑। अषा॑ढं
 यु॒थ्सु पृ॑त॒नासु॑ प॒प्रिम्। सु॒व॒र॒षाम॑प्स्वां वृ॒जन॑स्य गो॒पाम्।
 भ॒रेषु॑जा॒ सु॒क्षिति॑ः सु॒श्रव॑सम्। जय॑न्तं त्वामनु॑ मदेम सोम।
 भवा॑ मि॒त्रो न शे॒व्यो घृ॒तासु॑तिः। वि॒भूत॑द्युम्न ए॒व या उ॑
 स॒प्रथाः॑॥२८॥

अधा॑ ते वि॒ष्णो वि॒दुषा॑ चि॒द्वि॒ध्यः। स्तोमो॑ य॒ज्ञस्य॑
 रा॒ध्यो ह॒विष्म॑तः। यः पू॒र्व्याय॑ वे॒धसे॑ नवी॒यसे। सु॒म॒ज्ज्ञान॑ये
 वि॒ष्णवे॑ ददा॑शति। यो जा॒तम॑स्य म॒हतो॑ म॒हि ब्रवा॑त्। सेदु॑
 श्रवो॑भिर्यु॒ज्यं चि॒द्वि॒ध्यं स॑त्। तमु॑ स्तो॒तारः पू॒र्व्यं यथा॑ वि॒द
 ऋ॒तस्य॑। गर्भ॑ः ह॒विषा॑ पि॒प॒र्तन॑। आ॒ऽस्य॑ जा॒नन्तो॑ नाम
 चि॒द्वि॒वक्त॑न। बृ॒ह॒त्ते वि॒ष्णो सु॒म॒तिं भ॑जामहे॥२९॥

इ॒मा धा॒ना घृ॑त॒स्रुवः॑। हरी॑ इ॒होप॑वक्षतः। इन्द्र॑ः सु॒खत॑मे
 रथे॑। ए॒ष ब्र॒ह्मा प्र॑तेम॒हे। वि॒दथे॑ श॒सिष॑ः हरी॑। य ऋ॒त्वि॒यः
 प्र॑ते वन्वे। व॒नुषो॑ हर्य॒तं म॑दम्। इन्द्रो॑ नाम॑ घृ॒तन्न॑यः।
 हरि॑भि॒श्चारु॑ सेच॑ते। श्रु॒तो गु॒ण आ त्वा॑ विशन्तु॥३०॥

हरि॑वर्षस॒ङ्गिरः॑। आच॑र॒षणि॑प्रा वृष॒भो जना॑नाम्। राजा॑
 कृ॒ष्टीना॑ पुरु॒हूत॑ इन्द्रः। स्तु॒तश्र॑व॒स्यन्न॑व॒सोप॑म॒द्रिक्। यु॒क्त्वा
 हरी॑ वृष॒णाया॑ह्य॒र्वाङ्। प्र य॒त्सिन्ध॑वः प्रस॒वं य॑दायन्। आपः
 समु॒द्रः र॒थ्यैव॑ जग्मुः। अत॑श्चि॒दिन्द्रः॑ स॒दसो॑ वरी॒यान्। यदी॑ः
 सोमः॑ पृ॒णति॑ दु॒ग्धो अ॒शुः। ह्या॑मसि॒ त्वेन्द्र॑ या॒ह्यर्वाङ्॥३१॥

अरन्ते सोमस्तनुवे भवाति। शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु।
 प्रास्मा९ अंव पृतनासु प्रयुत्सु। इन्द्राय सोमाः प्रदिवो
 विदानाः। ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहायाः। प्रयम्यमाणान्प्रति षू
 गृभाय। इन्द्र पिब वृषधूतस्य वृष्णः। अहेडमान उपयाहि
 यज्ञम्। तुभ्यं पवन्त इन्द्रवः सुतासः। गावो न वज्रिन्स्वमोको
 अच्छ॥ ३२॥

इन्द्रा गृहि प्रथमो यज्ञियानाम्। या ते काकुत्सुकृता या
 वरिष्ठा। यया शश्वत्पिबसि मध्वं ऊर्मिम्। तया पाहि प्र ते
 अध्वर्युरस्थात्। सन्ते वज्रो वर्ततामिन्द्र गव्युः। प्रातर्युजा
 वि बोधय। अश्विनावेह गच्छतम्। अस्य सोमस्य पीतये।
 प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वम्। पुरा गृध्रादररुषः पिबाथः।
 प्रातरहि यज्ञमश्विना दधाते। प्रशंसन्ति कवयः पूर्वभाजः।
 प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत। न सायमस्ति देवया अजुष्टम्।
 उतान्यो अस्मद्यजते विचायः। पूर्वः पूर्वो यजमानो
 वर्नीयान्॥ ३३॥

चाश्वजिद्यो गच्छतं नो दाशन्नामाभिश्च्रीर्गमेम सप्रथा भजामहे विशन्तु याह्यर्वाडच्छं पिबाथः
 षट्॥ [३]

नक्तं जाताऽस्योषधे। रामे कृष्णे असिंक्रि च। इदं
 रजनि रजया। किलासं पलितं च यत्। किलासं च पलितं
 च। निरितो नाशया पृषत्। आ नः स्वो अश्नुतां वर्णः।
 परां श्वेतानि पातय। असितं ते निलयनम्। आस्थानमसितं

तव॥ ३४॥

असि॑क्रियस्योष॑धे। निरि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। अ॒स्थि॒जस्य॑
कि॒लास॑स्य। त॒नूज॑स्य॒ च य॑त्त्व॒चि। कृ॒त्यया॑ कृतस्य॒ ब्रह्म॑णा।
लक्ष्मं॑ श्वेतम॑नीनशम्। सरू॒पा नाम॑ ते मा॒ता। सरू॒पो नाम॑
ते पि॒ता। सरू॒पाऽस्योष॑धे सा। सरू॒पमि॑दं कृ॒धि॥ ३५॥

शुन॑ꣳ हु॒वेम॑ म॒घवा॑न॒मिन्द्र॑म्। अ॒स्मिन्भरे॑ नृ॒तम॑
वाज॑सातौ। शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमृ॑तये॒ सम॑थ्सु। घ्नन्त॑ वृ॒त्राणि॑ स॒ञ्जित॑
धना॑नाम्। धू॒नुथ॑ द्यां पर्व॑तान्दा॒शुषे॑ वसु। नि वो॒ वना॑
जिह॑ते॒ याम॑ नो भि॒या। को॒पय॑थ पृथि॒वीं पृ॑श्निमा॒तरः। यु॒धे
यदु॑ग्राः पृष॑ती॒रयु॑ग्ध्वम्। प्रवे॑पयन्ति॒ पर्व॑तान्। वि॒विश्च॑न्ति
वन॒स्पती॑न्॥ ३६॥

प्रोवा॑रत मरु॒तो दु॑र्मदा॒ इव। देवा॑सः॒ सर्व॑या वि॒शा। पु॒रुत्रा॑
हि स॒दृङ्ङु॑सिं। वि॒शो वि॒श्वा अ॒नु प्र॒भु। स॒मथ्सु॑ त्वा ह॒वाम॑हे।
स॒मथ्स॑व॒ग्निम॑वसे। वा॒जय॑न्तो॒ हवाम॑हे। वा॒जेषु॑ चि॒त्राध॑सम्।
सङ्ग॑च्छ॒ध्वꣳ सं॑व॒दध्व॑म्। सं वो॒ मना॑ꣳसि जा॒नता॑म्॥ ३७॥

दे॒वा भा॑गं यथा॒ पूर्वे॑। स॒ञ्जाना॑ना उ॒पास॑त। स॒मानो॑ म॒न्त्रः
समि॑तिः स॒मानी॑। स॒मानं॑ मनः॒ सह॑ चि॒त्तमे॑षाम्। स॒मानं॑ केतो॒
अ॒भि सꣳ र॑भध्वम्। सं॒ज्ञाने॑न वो ह॒विषा॑ य॒जामः॑। स॒मानी॑
व आ॑कू॒तिः। स॒माना॑ हृद॒यानि॑ वः। स॒मान॑मस्तु वो॒ मनः॑।
यथा॑ वः सु॒सहा॑सति॥ ३८॥

संज्ञानं नः स्वैः। संज्ञानमरणैः। संज्ञानमश्विना युवम्।
 इहास्मासु नियच्छतम्। संज्ञानं मे बृहस्पतिः। संज्ञानं
 सविता करत्। संज्ञानमश्विना युवम्। इह मह्यं नि यच्छतम्।
 उपं च्छायामिव घृणैः। अगन्म शर्म ते वयम्॥३९॥

अग्ने हिरण्यसन्दृशः। अदब्धेभिः सवितः पायुभिर्द्वम्।
 शिवेभिर्द्य परिपाहि नो गयम्। हिरण्यजिह्वः सुविताय
 नव्यंसे। रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत। मदेमदे हि नो
 ददुः। यूथा गवामृजुक्रतुः। सङ्गभाय पुरूशता। उभया
 हस्त्या वसु। शिशीहि राय आ भर॥४०॥

शिप्रिन्वाजानां पते। शचीवस्तवं दंसना। आ तू न
 इन्द्र भाजय। गोष्वश्वेषु शुभ्रुषु। सहस्रेषु तुवीमघ। यद्देवा
 देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा यूयम्।
 ऋतस्यर्तेन मुश्रत। ऋतस्यर्तेनाऽऽदित्याः॥४१॥

यजत्रा मुश्रतेह मा। यज्ञैर्वो यज्ञवाहसः। आशिक्षन्तो
 न शेकिम। मेदस्वता यजमानाः। सुचाऽऽज्येन जुह्वतः।
 अकामा वो विश्वेदेवाः। शिक्षन्तो नोप शेकिम। यदि दिवा
 यदि नक्तम्। एन एनस्योकरत्। भूतं मा तस्माद्भव्यं च॥४२॥

द्रुपदादिव मुश्रतु। द्रुपदादिवेन्मुचानः। स्विन्नः स्रात्वी
 मलादिव। पूतं पवित्रेणेवाऽऽज्यम्। विश्वे मुश्रन्तु मैनसः।
 उद्वयं तमसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा

सूर्यम्। अगन्म ज्योतिरुत्तमम्॥४३॥

तव कृधि वनस्पतीञ्जानतामसति वयं भेरादित्याश्च नव च॥—————[४]

वृषासो अ॒शुः प॑वते ह॒विष्मा॒न्त्सोमः॑। इन्द्र॑स्य भा॒ग
ऋ॒तयुः॑ श॒तायुः॑। स मा॒ वृषा॑णं वृष॒भं कृ॑णोतु। प्रि॒यं
वि॒शा॒ सर्व॑वीर॒ सु॒वीरम्। कस्य॑ वृषा॑ सु॒ते सच॑।
नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्। वृ॒त्रहा॑ सोम॑पीतये। यस्ते॑ शृङ्ग
वृषो॑नपात्। प्रण॑पात्कुण्ड॒पाय्यः॑। न्य॑स्मिन्दध्र॒ आ मनः॑॥४४॥

त॒ स॒ध्रीची॑रू॒तयो॑ वृ॒ष्णि॒यानि॑। पौ॒स्यानि॑ नि॒युतः॑
सश्चुरिन्द्र॑म्। स॒मु॒द्रं न॑ सिन्ध॒व उ॒क्थ॑शु॒ष्माः। उ॒रु॒व्यच॑स॒ङ्गिर॒
आ वि॑शन्ति। इन्द्रा॑य॒ गिरो॑ अनि॑शितसर्गाः। अ॒पः
प्रेर॑यन्त्सग॑रस्य बु॒ध्रात्। यो अ॑क्षेणेव च॒क्रिया॑ शची॑भिः।
विष्व॑क्त॒स्तम्भं॑ पृ॒थि॒वीमु॑त द्याम्। अक्षो॑दय॒च्छव॑सा
क्षाम॑बु॒ध्रम्। वा॒र्णवा॑त॒स्तवि॑षीभि॒रिन्द्रः॑॥४५॥

दृ॒ढान्यौ॑घ्रादु॒शमा॑न् ओजः॑। अवा॑भिनत्कु॒भः पर्व॑तानाम्।
आ नो॑ अ॒ग्ने सु॑के॒तुना॑। र॒यिं वि॒श्वायु॑पोषसम्। मा॒र्डीकं॑ धेहि
जी॒वसे॑। त्व॒ सोम॑ म॒हे भग॑म्। त्वं यू॒नं ऋ॑ताय॒ते। दक्षं॑
दधा॑सि जी॒वसे॑। रथं॑ यु॒ञ्जते॑ म॒रुतः॑ शु॒भे सु॑गम्। सू॒रो न
मि॑त्रावरुणा॒ गर्वि॑ष्टिषु॥४६॥

रजा॑सि चि॒त्रा वि॑चरन्ति त॒न्यवः॑। दि॒वः सं॒म्राजा॑ पय॑सा
न उ॒क्षत॑म्। वाच॒ सु॒मि॑त्रावरुणा॒ विरा॑वतीम्। प॒र्जन्य॑श्चि॒त्रां

वदति त्विषीमतीम्। अत्रा वंसत मरुतः सुमायया। द्यां
वर्षयतमरुणामरेपसम्। अयुक्त सप्त शुन्युवः। सूरौ रथस्य
नप्रियः। ताभिर्याति स्वयुक्तिभिः। वहिष्ठेभिर्विहरन् यासि
तन्तुम्॥४७॥

अवव्ययन्नसितं देव वस्वः। दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य।
चर्मैवावाधुस्तमो अपस्वन्तः। पर्जन्याय प्र गायता।
दिवस्पुत्राय मीढुषै। स नो यवसमिच्छतु। अच्छा वद तवसं
गीर्भिराभिः। स्तुहि पर्जन्यं नमसाऽऽविवास। कनिकदद्वृषभो
जीरदानुः। रेतो दधात्वोषधीषु गर्भम्॥४८॥

यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः
पुरुषीणाम्। तस्मा इदास्ये हविः। जुहोता मधुमत्तमम्।
इडा नः संयतं करत्। तिस्रो यदग्ने शरदस्त्वामित्। शुचिं
घृतेन शुचयः सपर्यन्। नामानि चिद्वधिरे यज्ञियानि।
असूदयन्त तनुवः सुजाताः॥४९॥

इन्द्रश्च नः शुनासीरौ। इमं यज्ञं मिमिक्षतम्। गर्भं धत्तं
स्वस्तये। ययोरिदं विश्वं भुवनमा विवेश। ययोरानन्दो
निहितो महश्च। शुनासीरावृतुभिः संविदानौ। इन्द्रवन्तौ
हविरिदं जुषेथाम्। आघाये अग्निमिन्धते। स्तृणन्ति
बर्हिरानुषक्। येषामिन्द्रो युवा सखा। अग्न इन्द्रश्च
मेदिना। हृथो वृत्राण्यप्रति। युवः हि वृत्रहन्तमा। याभ्यां

सुव॒रजं॑यन्न॒ग्रं ए॒व। यावा॑तस्थ॒तुर्भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। प्रच॑र॒षणी॒
वृष॑णा॒ वज्र॑बाहू। अ॒ग्नी इन्द्रा॑वृ॒त्रह॑णा॒ हुवे॑ वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गविंष्टिषु तन्तुं गर्भं सुजाताः सखां सप्त च॥—————[५]

उ॒त नः॑ प्रि॒या प्रि॒यासु॑। स॒प्तस्व॑सा॒ सुजु॑ष्टा। सर॑स्वती॒
स्तोम्या॑ऽभूत्। इ॒मा जुह्वा॑नायुष्म॒दा नमो॑भिः। प्रति॒ स्तोम॑ः
सर॑स्वति जुष॒स्व। तव॑ शर्म॑न्प्रि॒यत॑मे॒ दधा॑नाः। उप॑स्थेयाम
शर॑णं न वृ॒क्षम्। त्रीणि॑ प॒दा विच॑क्रमे। विष्णु॑र्गो॒पा अदा॑भ्यः।
ततो॒ धर्मा॑णि धा॒रयन्॑॥५१॥

तद॑स्य प्रि॒यम॑भि पाथो॑ अश्याम्। नरो॒ यत्र॑ दे॒वय॑वो
मद॑न्ति। उ॒रुक्र॑मस्य॒ स हि॑ बन्धु॑रि॒त्था। विष्णोः॑ प॒दे प॑रमे
मध्व॒ उ॒त्सः॑। क॒त्वादा॑ अ॒स्थु श्रेष्ठः॑। अ॒द्य त्वा॑ व॒न्वन्त्सु॑रे॒क्याः॑।
मर्त॑ आनाश सुवृ॒क्तिम्। इ॒मा ब्र॑ह्म ब्रह्म॒वाह॑। प्रि॒या त॒ आ
ब॒र्हिः सी॑द। वी॒हि सू॑र पुरो॒डाश॑म्॥५२॥

उप॑ नः॒ सून॑वो गि॒रः। शृ॒ण्वन्त्व॑मृ॒तस्य॒ ये। सु॑मृ॒डीका॒
भ॑वन्तु नः। अ॒द्या नो॑ दे॒व स॑वितः। प्र॒जाव॑त्सा॒वीः सौभ॑गम्।
परा॑ दुःष्वप्रि॒यः सु॑व। वि॒श्वानि॑ दे॒व स॑वितः। दुरि॒तानि॒ परा॑
सु॒व। यद्भ॒द्रं तन्म॒ आ सु॑व। शुचि॑म॒र्केर्बृ॑हस्पति॑म्॥५३॥

अ॒ध्वरे॑षु नमस्यत। अ॒ना॒म्योज॒ आ च॑के। या धा॒रय॑न्त दे॒वा
सु॒दक्षा॒ दक्ष॑पिता॒रा। अ॒सुर्या॑य प्रम॑हसा। स इत् क्षेति॒ सुधि॑त॒
ओक॑सि॒ स्वे। तस्मा॒ इडा॑ पि॒न्वते॑ वि॒श्वदा॑नी॒। तस्मै॒ विशः॑

स्वयमेवानमन्ति। यस्मिन्ब्रह्मा राजन्नि पूर्व एति। सकृतिमिन्द्र
सच्युतिम्। सच्युतिं जुघनेच्युतिम्॥५४॥

कनात्काभान्न आ भर। प्रयप्स्यन्निव सक्थ्यौ। वि
न इन्द्र मृधौ जहि। कनीखुनदिव सापयन्। अभि नः
सुष्टुतिं नय। प्रजापतिः स्त्रियां यशः। मुष्कयोरदधात्सपम्।
कामस्य तृप्तिमानन्दम्। तस्याग्ने भाजयेह मा। मोदः प्रमोद
आनन्दः॥५५॥

मुष्कयोर्निहितः सपः। सृत्वेव कामस्य तृप्याणि।
दक्षिणानां प्रतिग्रहे। मनसश्चित्तमाकृतिम्। वाचः
सत्यमशीमहि। पशूनां रूपमन्नस्य। यशः श्रीः श्रयतां
मयि। यथाऽहमस्या अतृपः स्त्रियै पुमान्। यथा स्त्री
तृप्यति पुंसि प्रिये प्रिया। एवं भगस्य तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराह
तत्। हन्तेति सत्यं चन्द्रमा। आदित्यः सत्यमोमिति।
आपस्तथ्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य दक्षिणाम्। असौ
मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्।
वैश्वानरात्पुंरएतारमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरं क्षेत्रजित्याय देवाः।
येषामिमे पूर्वे अर्मास आसन्। अयूपाः सन्न विभृता पुरूणि।
वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः। पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनांसः।

पृथि॒वीं मा॒तरं॑ म॒हीम्। अ॒न्तरि॑क्ष॒मुप॑ ब्रुवे। बृ॒हती॑मू॒तये॒
दिव॑म्। वि॒श्वं बि॑भर्ति पृथि॒वी॥५८॥

अ॒न्तरि॑क्षं वि पंप्रथे। दु॒हे द्यौर्बृ॑हती पयः। न ता न॑शन्ति
न द॑भाति तस्करः। नैना॑ अमि॒त्रो व्य॑थिराद॑धर्षति। दे॒वाश्च॑
याभि॒र्यज॑ते ददा॑ति च। ज्यो॒गिता॑भिः सचते॒ गोप॑तिः स॒ह।
न ता अ॒र्वा रे॑णुक॑काटो अश्नुते। न स॑स्कृ॒तत्र॑मुप॑ यन्ति
ता अ॒भि। उ॒रुगा॑यमभयं॒ तस्य॑ ता अनु॑। गावो॒ मर्त्य॑स्य॒ वि
च॑रन्ति॒ यज्व॑नः॥५९॥

रा॒त्री व्य॑ख्यदाय॒ती। पु॒रुत्रा॑ दे॒व्यक्ष॑भिः। वि॒श्वा अ॒धि
श्रि॒योऽधि॑त। उप॑ ते गा इ॒वाक॑रम्। वृ॒णीष्व॑ दु॒हित॑र्दिवः।
रा॒त्री स्तोमं॑ न जि॒ग्युषी॑। दे॒वीं वाच॑म॒जन॑यन्त दे॒वाः। तां
वि॒श्वरू॑पाः प॒शवो॑ वदन्ति। सा नो॑ म॒न्द्रेष॑मूर्जं॒ दुहा॑ना।
धे॒नुर्वा॑ग॒स्मानु॑प॒ सुष्टु॑तैतु॥६०॥

यद्वा॒ग्वद॑न्त्यविचे॒तनानि॑। रा॒ष्ट्री दे॒वानां॑ निष॒साद॑ म॒न्द्रा।
चत॑स्र ऊ॒र्जं दु॒दुहे॑ पया॑सि। क्व॑ स्विद॒स्याः पर॑मं ज॒गाम॑।
गौरी॑ मि॒माय॑ स॒लिलानि॑ तक्ष॑ती। ए॒कप॑दी द्वि॒पदी॑ सा
चतु॑ष्पदी। अ॒ष्टाप॑दी नव॑पदी बभू॒वुषी॑। स॒हस्रा॑क्षरा पर॒मे
व्यो॑मन्। तस्या॑ समु॒द्रा अ॒धि वि॑क्षरन्ति। तेन॑ जीवन्ति
प्र॒दिश॑श्चत॑स्रः॥६१॥

ततः॑ क्षरत्य॒क्षर॑म्। तद्वि॒श्वमु॑प जीवति। इन्द्रा॒सूरा॑

ज॒नय॑न्वि॒श्वक॑र्मा। म॒रुत्वा॑ꣳ अस्तु गु॒णवा॑न्त्सजा॒तवान्।
 अ॒स्य स्नु॒षा श्वश॑रस्य॒ प्रशि॑ष्टिम्। स॒पत्ना॒ वाचं॑ मन॑सा
 उपा॑सताम्। इन्द्रः॑ सू॒रो अत॑र॒द्रजा॑ꣳसि। स्नु॒षा स॒पत्ना॒
 श्वश॑रोऽयम॑स्तु। अ॒यꣳ शत्रू॑ञ्जयतु॒ जर॑हृषाणः। अ॒यं
 वाजं॑ जयतु॒ वाज॑सातौ। अ॒ग्निः क्ष॑त्रभृ॒दनि॑भृष्ट॒मोजः॑।
 स॒हस्रि॑यो दी॒प्यता॑मप्र॒युच्छ॑न्। वि॒भ्राज॑मानः॒ समि॑धा न
 उ॒ग्रः। आ॒न्तरि॑क्षमरु॒हद॑ग॒न्द्याम्॥६२॥

धारयन्पुरोडाशं बृहस्पतिं जुघनच्युतिमानन्दो भगस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो
 वाजसातौ चत्वारि च॥ [६]

वृषा॑ऽस्यꣳशुर्वृष॒भाय॑ गृह्यसे। वृषा॑ऽयमु॒ग्रो नृ॒चक्ष॑से।
 दि॒व्यः क॑र्म॒ण्यो हि॒तो बृ॒हन्ना॑म। वृष॒भस्य॑ या क॒कुत्।
 वि॒षूवान् वि॑ष्णो भवतु। अ॒यं यो मा॑म॒को वृषा॑। अथो॒ इन्द्र॑
 इव॒ देवे॒भ्यः। वि॒ ब्रवी॑तु॒ जने॑भ्यः। आ॒युष्म॑न्तं व॒र्चस्व॑न्तम्।
 अथो॒ अधि॑पतिं वि॒शाम्॥६३॥

अ॒स्याः पृ॑थि॒व्या अ॒ध्यक्ष॑म्। इ॒ममि॑न्द्र वृष॒भं कृ॑णु। यः
 सु॒शृङ्गैः सु॑वृष॒भः। क॒ल्याणो॒ द्रोण॑ आ॒हितः॑। का॒र्षी॑वल
 प्रगा॑णेन। वृष॒भेण॑ यजामहे। वृष॒भेण॑ यज॑मानाः। अ॒क्रूरे॑णेव
 स॒र्पिषा॑। मृ॒द्धश्च॒ सर्वा॑ इन्द्रै॒ण। पृ॒त॑नाश्च जयामसि॥६४॥

यस्या॒यमृ॑ष॒भो ह॒विः। इन्द्रा॑य परिणीयते। जया॑ति
 शत्रु॑मा॒यन्त॑म्। अथो॒ हन्ति॑ पृतन्य॒तः। नृ॒णाम॑हं प्र॒णीर॑स॒न्त।

अग्रं उद्भिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मं तनुवा मेरयस्व। नीचा
विश्वा अभितिष्ठाभिमांतीः। नि शृणीह्याबाधं यो नो अस्ति।
उरुं नो लोकं कृणुहि जीरदानो॥६५॥

प्रेह्यभि प्रेहि प्र भरा सहस्व। मा विवेनो वि शृणुष्व।
जनेषु। उदीडितो वृषभ तिष्ठ शुष्मैः। इन्द्र शत्रून्पुरो अस्माकं
युध्य। अग्रे जेता त्वं जय। शत्रून्सहस ओजसा। वि शत्रून्
विमृधो नुद। एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रः। रथं न धीरः
स्वपा अतक्षम्। यदीदग्रे प्रतित्वं देव हर्याः॥६६॥

सुर्वर्वतीरप एना जयेम। यो घृतेनाभिमानितः। इन्द्र
जैत्राय जज्ञिषे। स नः सङ्कासु पारय। पृतनासाह्येषु च।
इन्द्रो जिगाय पृथिवीम्। अन्तरिक्षं सुर्वर्महत्। वृत्रहा
पुरुचेतनः। इन्द्रो जिगाय सहसा सहासि। इन्द्रो जिगाय
पृतनानि विश्वा॥६७॥

इन्द्रो जातो वि पुरो रुरोज। स नः परस्पा वरिवः
कृणोतु। अयं कृत्तुरगृभीतः। विश्वजिदुद्भिदिथ्सोमः।
ऋषिर्विप्रः काव्येन। वायुरग्रेगा यज्ञप्रीः। साकङ्गन्मनसा
यज्ञम्। शिवो नियुद्धिः शिवाभिः। वायो शुक्रो अयामि ते।
मध्वो अग्रं दिर्विष्टिषु॥६८॥

आ याहि सोम पीतये। स्वारुहो देव नियुत्वता। इममिन्द्र
वर्धय क्षत्रियाणाम्। अयं विशां विश्पतिरस्तु राजा। अस्मा

इन्द्र॒ महि॒ वर्चा॑सि धेहि। अ॒व॒र्च॒सं कणु॑हि शत्रु॒मस्य॑। इ॒ममा॑
भ॒ज॒ ग्रामे॑ अश्वेषु॒ गोषु॑। नि॒र॒मुं भ॑ज॒ योऽमि॑त्रो॒ अस्य॑। वर्ष॑न्
क्ष॒त्रस्य॑ क॒कुभि॑ श्रयस्व। ततो॑ न उ॒ग्रो वि॑ भ॒जा वसू॑नि॥६९॥

अ॒स्मे द्या॑वापृथि॒वी भूरि॑ वा॒मम्। स॒न्दु॑हाथां घ॒र्मदु॑घेव
धे॒नुः। अ॒यं राजा॑ प्रि॒य इन्द्र॑स्य भूयात्। प्रि॒यो
गवा॒मोष॑धीनामु॒तापाम्। यु॒न॒ज्मिं त॑ उत्त॒राव॑न्त॒मिन्द्र॑म्। येन॒
जया॑सि न परा॒ जया॑सै। स त्वा॑ऽकरेकवृषभ॑ः स्वाना॑म्।
अथो॑ राजन्नु॒त्तमं॑ मा॒न॒वाना॑म्। उत्त॑र॒स्त्वम॑धरे ते स॒पत्नाः॑।
एक॑वृषा॒ इन्द्र॑सखा जिगी॒वान्॥७०॥

विश्वा॒ आशाः॒ पृ॒तनाः॒ स॒ञ्जयं॑ जयन्। अ॒भि ति॑ष्ठ शत्रू॒यतः॑
स॒ह॒स्व। तुभ्यं॑ भरन्ति क्षि॒तयो॑ यविष्ठ। ब॒लिम॑ग्रे अ॒न्ति॒त
ओत॑ दू॒रात्। आ भ॑न्दिष्ठस्य सु॒म॒तिं चि॑किद्धि। बृ॒ह॒त्ते
अ॒ग्रे महि॑ श॒र्म भ॒द्रम्। यो दे॒ह्यो अ॒न॒मय॑द्वध॒स्त्रैः। यो
अ॒र्य॑प॒त्नीरु॑षसंश्च॒कार॑। स नि॒रु॒ध्या नहु॑षो य॒हो अ॒ग्निः।
वि॒शंश्च॑क्रे ब॒लि॒ह॒तः स॒हो॒भिः॥७१॥

प्र सद्यो अ॒ग्रे अत्ये॑ष्य॒न्यान्। आ॒वि॒र्य॑स्मै चा॒रु॒तरो॑ ब॒भूथ॑।
ई॒डे॒न्यो व॑पु॒ष्यो वि॒भावा॑। प्रि॒यो वि॒शाम॑ति॒थि॒र्मानु॑षीणाम्।
ब्रह्म॑ज्येष्ठा वी॒र्या॑ सम्भृ॒तानि॑। ब्रह्मा॒ग्रे ज्येष्ठं॑ दि॒व॒मा त॑तान।
ऋ॒तस्य॑ ब्रह्मं प्रथ॒मोत॑ जज्ञे। तेना॑र॒हति॑ ब्रह्म॑णा स्पर्धि॑तुङ्कः।
ब्रह्म॑ स्रुचो॑ घृ॒तव॑तीः। ब्रह्म॑णा स्वर॑वो मि॒ताः॥७२॥

ब्रह्म यज्ञस्य तन्तवः। ऋत्विजो ये हविष्कृतः।
 शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणां सन्ददृश्रिरे। चषालवन्तः स्वरवः
 पृथिव्याम्। ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः। नमः सखिभ्यः
 सन्नान्माऽवंगात। अभिभूरग्निरंतरद्रजांसि। स्पृधो विहत्य
 पृतना अभिश्रीः। जुषाणो म आहुतिं मामहिष्ट। हत्वा
 सपत्नान् वरिवस्करन्नः। ईशानं त्वा भुवनानामभिश्चियम्।
 स्तौम्यग्र उरुकृतं सुवीरम्। हविर्जुषाणः सपत्नां
 अभिभूरसि। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्व॥ ७३॥

विशां जंयामसि जीरदानो हर्या विश्वा दिविष्टिषु वसूनि जिगीवान्स्वहोभिर्मिता नश्चत्वारि

च॥ _____ [७]

स प्रत्नवन्नवीयसा। अग्रे द्युम्नेन संयता। बृहत्तन्थ
 भानुना। नवं नु स्तोममग्रये। दिवः श्येनाय जीजनम्। वसोः
 कुविद्वनार्ति नः। स्वारुहा यस्य श्रियो दृशे। रयिर्वीरवतो
 यथा। अग्रे यज्ञस्य चेततः। अदाभ्यः पुरएता॥ ७४॥

अग्निर्विशां मानुषीणाम्। तूर्णी रथः सदा नवः। नवः
 सोमाय वाजिनै। आज्यं पयसोऽजनि। जुष्टं शुचितमं
 वसु। नवः सोम जुषस्व नः। पीयूषस्येह तृष्णुहि। यस्ते
 भाग ऋता वयम्। नवस्य सोम ते वयम्। आ सुमतिं
 वृणीमहे॥ ७५॥

स नो रास्व सहस्रिणः। नवः हविर्जुषस्व नः। ऋतुभिः
 सोम भूतमम्। तदङ्ग प्रतिहर्य नः। राजन्सोम स्वस्तये।

नव॑स्तोम॒त्रव॑ ह॒विः। इन्द्रा॒ग्निभ्यां॑ नि वै॒दय। तज्जुषे॒तां॑
सचै॑तसा। शुचिं॑ नु स्तोमं॑ नव॑जातम॒द्य। इन्द्रा॑ग्नी वृत्र॒हणा
जुषे॒थाम्॑॥ ७६॥

उ॒भा हि वा॑ सु॒हवा॒ जोह॑वीमि। ता वाज॑ सु॒द्य उ॑श॒ते
धे॒ष्ठा। अ॒ग्निरिन्द्रो॒ नव॑स्य नः। अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्यताम्।
इ॒ह दे॒वौ स॑ह॒स्त्रिणौ॑। य॒ज्ञं न॒ आ हि ग॑च्छ॒ताम्। वसु॑मन्त॑
सुव॑र्विदम्। अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्यताम्। अ॒ग्निरिन्द्रो॒ नव॑स्य नः।
विश्व॑ान्दे॒वांस्त॑र्पयत॥ ७७॥

ह॒विषो॒ऽस्य॑ नव॑स्य नः। सुव॑र्विदो॒ हि ज॑ज्ञिरे। ए॒दं
ब॒रुहिः॑ सु॒ष्टरी॑मा॒ नवे॑न। अ॒यं य॒ज्ञो य॒जमान॑स्य भा॒गः। अ॒यं
ब॒भूव॑ भुव॑नस्य॒ गर्भः॑। वि॒श्वे दे॒वा इ॒दम॒द्याग॑मि॒ष्टाः। इ॒मे नु
द्यावा॑पृथि॒वी स॒मीची॑। त॒न्वाने॑ य॒ज्ञं पु॑रु॒पेश॑सन्धिया। आ॒ऽस्मै
पृ॒णीतां॑ भुव॑नानि॒ विश्वा॑। प्र॒जां पु॒ष्टिम॑मृतं॒ नवे॑न॥ ७८॥

इ॒मे धे॒नू अ॒मृतं॑ ये दुहाते॑। पय॑स्वत्युत्तरामे॑तु पु॒ष्टिः। इ॒मं
य॒ज्ञं जु॒षमा॑णे॒ नवे॑न। स॒मीची॑ द्यावा॑पृथि॒वी घृ॒ताची॑। यवि॑ष्ठो
ह॒व्यवा॑ह॒नः। चि॒त्रभा॑नु॒र्घृता॑सु॒तिः। नव॑जातो॒ वि रौ॑चसे।
अ॒ग्ने तत्ते॑ महि॒त्वन॑म्। त्वम॑ग्ने दे॒वता॑भ्यः। भा॒गे दे॒व न
मी॑यसे॥ ७९॥

स ए॑ना वि॒द्वान् य॑क्ष्यसि। नव॑स्तोमं॑ जुषस्व नः।
अ॒ग्निः प्र॑थ॒मः प्रा॑श्नातु। स हि वेद॑ यथा॑ ह॒विः। शि॒वा

अ॒स्मभ्य॒मोष॑धीः। कृ॒णोतुं॑ वि॒श्वच॑र्षणिः। भ॒द्रान्नः॑ श्रेयः॒
सम॑नैष्ट देवाः। त्वया॑ऽव॒सेन॒ सम॑शीमहि त्वा। स नो॑
मयो॒भूः पि॑तो आ वि॒शस्व॑। शं तो॒कायं॑ त॒नुवै॑ स्यो॒नः। ए॒तमु॒
त्यं मधु॑ना संयु॒तं यव॑म्। सर॑स्वत्या अधि॑म॒नाव॑चर्कृषुः।
इन्द्र॑ आसी॒त्सीर॑पतिः श॒तक्र॑तुः। की॒नाशा॑ आसन्म॒रुतः॑
सु॒दान॑वः॥८०॥

पुर॒एता वृ॑णीमहे जु॒पेथा॑न्तर्पयता॒मृत॑न्नवैन मीयसे स्यो॒नश्च॒त्वारि॑ च॥—————[८]

जुष्ट॑श्चक्षु॒षो जु॒ष्टीन॑रो नक्त॒ज्जाता वृषा॑स उ॒त नो॒ वृषा॑ऽस्य॒शुः सप्र॑ब॒वद्दौ॥८॥
जुष्टो॑ म॒न्युर्भ॑गो जु॒ष्टी न॑रो हरि॑वर्षसृ॒ङ्गिरः॑ शिप्रि॒न्वाजा॑नामु॒त नः॑ प्रि॒या यद्वाग्ब॑दन्ती वि॒श्वा
आशा॑ अ॒र्शीतिः॥८०॥

जुष्टः सु॒दान॑वः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इ॒र्यो भू॑त्वा बहु॒धा ब॒हूनि॑।
स इ॒त्सर्वं॑ व्या॒नशे॑। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आवृ॑दू॒दात्
क्षेत्रि॑यध्व॒गद्व॑षा॑। तमि॒त्प्रा॒णं म॒न॒सोप॑ शिक्ष॒त। अ॒ग्रं
दे॒वाना॑मि॒दम॑त्तु नो ह॒विः। म॒न॒सश्चित्ते॒दम्। भू॒तं भव्यं॑ च
गु॒प्यते। तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पुर॑श्च॒रम्। स॒ह दे॒वैरि॒म॑ ह॒वम्। म॒नः
श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। क॒र्मन् य॒ज्ञप॑तिं दध॑त्। जु॒षता॑ मे वा॒ग्नि॒द॑
ह॒विः। वि॒राड्दे॒वी पु॒रोहि॑ता। ह॒व्य॒वाड॑न॒पायि॑नी। यया॑ रू॒पाणि॑
बहु॒धा वद॑न्ति। पे॒शा॑सि दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा नो॑
वि॒राड॑न॒पस्फु॑रन्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जु॑षतामि॒द॑ ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वाना॑ ज्योति॑र॒मृते॑
न्य॒क्तम्। अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य बहु॒धा नि॒धीय॑ते। तस्य॑
सु॒म्रम॑शीमहि। मा नो॑ हासीद्विचक्ष॒णम्। आ॒युरि॒न्नः
प्रती॑र्यताम्। अन॑न्धाश्चक्षु॑षा व॒यम्। जी॒वा ज्योति॑रशीमहि।
सुव॒ज्योति॑रु॒तामृ॑तम्। श्रोत्रे॑ण भ॒द्रमु॑त शृ॒ण्वन्ति स॒त्यम्।
श्रोत्रे॑ण वाचं॑ बहु॒धोद्य॑मानाम्। श्रोत्रे॑ण मोद॑श्च मह॑श्च श्रूय॑ते।
श्रोत्रे॑ण सर्वा॑ दि॒श आ शृ॑णोमि। येन॑ प्रा॒च्या उ॒त दक्षि॑णा।
प्रती॑च्यै दि॒शः शृ॑ण्वन्त्यु॒त्तरा॑त्। तदिच्छो॑त्रं बहु॒धोद्य॑मानम्।

अ॒रान्न ने॒मिः परि॒ सर्वं॑ ब॒भूव॥३॥

अ॒ग्नि॒यमन॑पस्फुरन्ती स॒त्यं स॒प्त च॑॥—————[१]

उ॒देहि॑ वा॒जिन्यो॑ अ॒स्य॒प्स्वन्तः॑। इ॒दं रा॒ष्ट्रमा॑ वि॒श
सू॒नृता॑वत्। यो रोहि॑तो वि॒श्वमि॑दं ज॒जान॑। स नो॑ रा॒ष्ट्रेषु॑
सु॒धिता॑न्दधातु। रोह॑रोह॒ रोहि॑त आरु॑रोह। प्र॒जाभि॑र्वृद्धिं
ज॒नुषा॑मुपस्थम्। ताभिः॑ स॒रब्धो॑ अवि॒दथ्य॑दुर्वीः। गा॒तुं
प्र॒पश्य॑न्निह रा॒ष्ट्रमा॑ऽहाः। आ॑ऽहा॒र्षीद्रा॑ष्ट्रमिह रोहि॑तः। मृ॒धो
व्या॑स्थ॒दभयं॑ नो अस्तु॥४॥

अ॒स्मभ्यं॑ द्यावापृथि॒वी श॑क्करीभिः। रा॒ष्ट्रं दु॑हाथामिह
रे॒वती॑भिः। वि॒मम॑र॒श रोहि॑तो वि॒श्वरूपः॑। स॒माच॑क्राणः
प्र॒रुहो॑ रुह॑श्च। दि॒वं ग॒त्वाय॑ मह॒ता म॑हिम्ना। वि नो॑ रा॒ष्ट्रमु॑नत्तु
पय॑सा॒ स्वेन॑। यास्ते॑ वि॒शस्त॑पसा॒ सं ब॑भूवुः। गा॒यत्रं॑
व॒थ्सम॑नु तास्तु आ॑ऽगुः। तास्त्वा वि॑शन्तु मह॑सा॒ स्वेन॑। सं
मा॑ता पु॒त्रो अ॒भ्येतु॑ रोहि॑तः॥५॥

यू॒यमु॑ग्रा मरुतः पृ॒श्निमा॑तरः। इन्द्रे॑ण स॒युजा॑ प्रमृ॒णीथ॑
श॒त्रून्। आ वो॑ रोहि॑तो अशृ॒णोद॑भिद्यवः। त्रि॒संता॑सो
मरुतः स्वा॒दुस॑म्मुदः। रोहि॑तो द्यावापृथि॒वी ज॑जान।
तस्मि॑ं॒स्तन्तु॑ परमे॒ष्ठी त॑तान। तस्मि॑ञ्छि॒श्रिये अ॒ज
एक॑पात्। अ॒दृह॑द्यावापृथि॒वी ब॑लेन। रोहि॑तो द्यावापृथि॒वी
अ॒दृह॑त्। तेन॒ सु॒वः स्त॑भि॒तन्ते॑न॒ नाकः॥६॥

सो अ॒न्तरि॑क्षे रज॑सो वि॒मानः॑ । तेन॑ दे॒वाः सु॒व॒रन्व॑विन्दन् ।
 सु॒शेव॑ त्वा भा॒नवो॑ दी॒दिवा॑सम् । सम॑ग्रासो जु॒हो जा॑तवेदः ।
 उ॒क्षन्ति॑ त्वा वा॒जिन॒मा घृ॑तेन । स॒स॒मग्रे॑ युवसे भो॒ज॒नानि॑ ।
 अग्रे॑ शर्धं मह॑ते सौभ॑गाय । तव॑ द्यु॒म॒न्युत्त॑मानि सन्तु ।
 सञ्जा॑स्पत्य॑ सु॒यम॒मा कृ॑णुष्व । श॒त्रूय॒ताम॒भि ति॑ष्ठा
 महा॑सि ॥ ७ ॥

अ॒स्त्वेतु॑ रोहि॒तो नाको॑ महा॑सि ॥ [२]

पुन॑र्न इन्द्रो म॒घवा॑ ददातु । धना॑नि श॒क्रो धन्यः॑ सु॒राधाः॑ ।
 अ॒र्वाची॑नं कृणुतां याचि॒तो मनः॑ । श्रु॒ष्टी नो॑ अ॒स्य ह॒विषो॑
 जुषा॑णः । यानि॑ नोऽजि॒नं धना॑नि । जु॒हर्थं॑ शूर म॒न्युना॑ ।
 इन्द्रा॑नु॒विन्द न॒स्तानि॑ । अ॒नेन॑ ह॒विषा॒ पुनः॑ । इन्द्र॒ आशा॑भ्यः
 परि॑ । सर्वा॑भ्योऽभयं करत् ॥ ८ ॥

जेता॒ शत्रून्॒ विच॑र्षणिः । आकू॑त्यै त्वा॒ कामा॑य त्वा
 स॒मृधे॑ त्वा । पु॒रो द॑धे अमृ॒तत्वाय॑ जी॒वसे॑ । आकू॑तिम॒स्याव॑से ।
 काम॑मस्य स॒मृद्धौ॑ । इन्द्र॑स्य यु॒ञ्जते॑ धियः । आकू॑तिं दे॒वीं
 मन॑सः पु॒रो द॑धे । य॒ज्ञस्य॑ मा॒ता सु॒हवा॑ मे अस्तु । यद्वि॑च्छामि
 मन॑सा॒ सका॑मः । वि॒देय॑मेन॒द्धदे॑ये नि॒विष्ट॑म् ॥ ९ ॥

सेद॑ग्निर॒ग्नीर॑त्ये॒त्यन्यान्॑ । यत्र॑ वा॒जी तन॑यो वी॒डुपा॑णिः ।
 स॒हस्र॑पाथा अ॒क्षरा॑ स॒मेति॑ । आशा॑नां त्वाऽऽशा॒पाले॑भ्यः ।
 च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृते॑भ्यः । इ॒दं भू॑तस्याध्य॒क्षेभ्यः॑ । वि॒धेम॑ ह॒विषा॑

व॒यम्। वि॒श्वा आ॒शा म॒धुना॒ स॒ सं॒जामि। अ॒न॒मी॒वा आ॒प॒
ओष॑धयो भवन्तु। अ॒यं यज॑मानो मृ॒धो व्य॑स्यताम्॥१०॥

अ॒गृ॒भीताः प॒शवः॑ सन्तु सर्वे॑। अ॒ग्निः सोमो॑ वरु॒णो
मि॒त्र इन्द्रः॑। बृ॒हस्प॑तिः सवि॒ता यः स॑ह॒स्री। पू॒षा नो॑
गोभि॑रव॒सा सर॑स्वती। त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ सम॒नक्तु॑ य॒ज्ञैः। त्वष्टा॑
रू॒पाणि॑ दध॒ती सर॑स्वती। पू॒षा भग॑ सं सवि॒ता नो॑ ददातु।
बृ॒हस्प॑तिर्द॒ददिन्द्रः॑ स॒हस्र॑म्। मि॒त्रो दा॒ता वरु॑णः सोमो॑
अ॒ग्निः॥११॥

क॒र॒न्निर्वि॑ष्टमस्यता॒न्नवं च॥ [३]

आ नो॑ भ॒र भ॑गमिन्द्र द्यु॒मन्त॑म्। नि ते॑ दे॒ष्णस्य॑ धीमहि
प्र॒रेके। उ॒र्व इ॒व प॑प्रथे॒ कामो॑ अ॒स्मे। तमा॑पृ॒णा वसु॑पते
वसू॑नाम्। इ॒मं कामं॑ म॒न्दया॒ गोभि॑र॒श्वैः। च॒न्द्रव॑न्ता राध॒सा
प॒प्रथ॑श्च। सु॒व॒र्यवो॑ म॒तिभि॑स्तुभ्यं वि॒प्राः। इन्द्रा॑य॒ वाहः॑
कु॒शिका॑सो अ॒क्रन्। इन्द्र॑स्य॒ नु वी॒र्या॑णि॒ प्रवो॑चम्। या॒नि
च॒कार॑ प्रथ॒मानि॑ व॒ज्री॥१२॥

अ॒ह॒न्नहि॑मन्व॒पस्त॑तर्द। प्रव॒क्षणा॑ अभि॒न॒त्पर्व॑तानाम्।
अ॒ह॒न्नहि॑ पर्व॒ते शि॒श्रिया॑णम्। त्वष्टा॑ऽस्मै वज्रं॑ स्व॒र्यन्त॑तक्ष।
वा॒श्रा इ॒व धे॒नवः॑ स्यन्द॒मानाः। अ॒ञ्जः समु॑द्रम॒वं जग्मु॑रापः।
वृ॒षाय॑माणोऽवृ॒णीत॑ सोमम्। त्रि॒क॒द्रुके॑ष्वपि॒बथ॑सुतस्य। आ
सा॒यकं॑ म॒घवा॑ दत्त॒ वज्र॑म्। अ॒ह॒न्नेन॑ प्रथ॒मजा॑ मही॒नाम्॥१३॥

यदिन्द्राहं न्रथमजा महीनाम्। आन्मायिनाममिनाः प्रोत
मायाः। आत्सूर्यं जनयन्धामुषासम्। तादीक्रा शत्रून्
किलाविविधसे। अहं नृत्रं वृत्रतरं व्यसम्। इन्द्रो वज्रेण
महता वधेन। स्कन्धासीव कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः
शयत उपपृक्पृथिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुह्वे।
महावीरं तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नातारीरस्य समृतिं वधानाम्। स रुजानाः पिपिषु
इन्द्रशत्रुः। विश्वो विहाया अरतिः। वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे।
तरणिर्न शिश्रथत्। श्रवस्यया न शिश्रथत्। विश्वस्मा
इदिषुध्यसे। देवत्रा हव्यमूहिषे। विश्वस्मा इत्सुकृते
वारमृण्वति। अग्निद्वारा व्यृण्वति॥१५॥

उदुज्जिहानो अभि काममीरयन्। प्रपृश्नन्विश्वा भुवनानि
पूर्वथा। आ केतुना सुषमिद्धो यजिष्ठः। कामं नो अग्रे
अभिहर्य दिग्भ्यः। जुषाणो हव्यममृतेषु दूढ्यः। आ नो
रयिं बहुलां गोमतीमिषम्। नि धेहि यक्षदमृतेषु भूषन्।
अश्विना यज्ञमागतम्। दाशुषः पुरुदससा। पूषा रक्षतु नो
रयिम्॥१६॥

इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्ता। इमौ रयिं यजमानाय धत्तम्।
इमौ पशून्क्षतां विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्।
प्रते महे संरस्वति। सुभगे वाजिनीवति। सत्यवाचे भरे
मतिम्। इदं ते हव्यं घृतवत्सरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा

हवीं॑षि। इ॒मानि॑ ते दुरि॒ता सौ॒भगा॑नि। तेभि॑र्वयं॑ सु॒भगा॑सः
स्याम॥१७॥

वृज्रहीनामृजीपं व्यृण्वति रक्षतु नो रयिं सौभगान्येकं च॥—————[४]

य॒ज्ञो रा॒यो य॒ज्ञ ई॒शे वसू॑नाम्। य॒ज्ञः स॒स्याना॑मु॒त
सु॑क्षिती॒नाम्। य॒ज्ञ इ॒ष्टः पू॒र्वचि॑त्तिं दधातु। य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒ण्वां
अ॒प्येतु॑ दे॒वान्। अ॒यं य॒ज्ञो वर्ध॑तां गोभि॒रश्वैः॑। इ॒यं वेदिः॑
स्वप॒त्या सु॒वीरा॑। इ॒दं ब॒र्हिर॑ति ब॒र्हीऽप्य॒न्या। इ॒मं य॒ज्ञं
विश्वे॑ अवन्तु दे॒वाः। भग॑ ए॒व भग॑वां॑ अस्तु दे॒वाः। तेन॑
वयं॑ भग॑वन्तः स्याम॥१८॥

तं त्वा॑ भग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स नो॑ भग॒ पुर॑ए॒ता भ॑वे॒ह।
भग॒ प्रणे॑त॒र्भग॑ सत्य॑राधः। भगे॒मां धि॒यमु॑द॒व द॑दन्नः। भग॒ प्र
णो॑ जनय॒ गोभि॑रश्वैः। भग॒ प्र नृभि॑र्नृ॒वन्तः॑ स्याम। शश्व॑तीः
समा॒ उप॑यन्ति लो॒काः। शश्व॑तीः समा॒ उप॑यन्त्यापः। इ॒ष्टं
पू॒र्तं॑ शश्व॑तीनां॒ समा॑नां॑ शाश्व॒तेन॑। ह॒विषे॑ष्वाऽन॒न्तं लो॒कं
पर॑मा रुरोह॥१९॥

इ॒यमे॒व सा या प्र॑थ॒मा व्यो॑च्छत्। सा रू॒पाणि॑ कुरु॒ते
पश्च॑ दे॒वी। द्वे स्वसा॑रौ वय॒तस्त॑त्रमे॒तत्। स॒ना॒तनं॑ वि॒त॒तं॑
षण्म॑यू॒खम्। अवा॑न्याऽस्तन्तू॒न्कि॑रतो॒ ध॒त्तो अ॒न्यान्।
नाव॑पृ॒ज्याते॒ न ग॑मा॒ते अ॒न्तम्। आ वो॑ यन्तू॒दवा॑हासो
अ॒द्या। वृष्टिं॑ ये विश्वे॑ म॒रुतो॑ जु॒नन्ति॑। अ॒यं यो अ॒ग्निर्म॑रु॒तः
समि॑द्धः। ए॒तं जु॑षध्वं कवयो यु॒वानः॥२०॥

धा॒रा॒व॒रा म॒रु॒तो धृ॒ष्णु॒वो॒ज॒सः। मृ॒गा न भी॒मास्त॑वि॒षेभि॑-
रू॒र्मिभिः॑। अ॒ग्नयो॒ न शु॑शु॒चाना॑ ऋ॒जी॒षिणः॑। भ्रुमि॒न्धम॑न्त॒
उप॒ गा अ॑वृण्वत। वि च॑क्रमे॒ त्रिर्दे॑वः। आ वे॒धसं॑ नील॑पृष्ठं
बृ॒हन्त॑म्। बृ॒हस्प॑ति॒ः स॒दने॑ सा॒दय॑ध्वम्। सा॒दद्यो॑निं॒ दम॑
आ दी॑दि॒वाः स॑म्। हि॒र॒ण्यव॑र्णम॒रुषः॑ स॒पेमा॑। स हि शु॒चिः
श॒तप॑त्रः स शु॒न्ध्युः॥ २१॥

हि॒र॒ण्यवा॑शीरि॒षिः सु॑व॒रू॒षाः। बृ॒हस्प॑तिः स स्वा॑वेश
ऋ॒ष्वाः। पू॒रू सखि॑भ्य आसु॒तिं के॑रिष्ठः। पू॒षः स्त॒वं
व्र॒ते व॒यम्। नरि॑ष्येम क॒दाच॑न। स्तो॒तार॑स्त इ॒ह स्म॑सि।
यास्ते॑ पू॒षन्ना॑ वो अ॒न्तः सं॑मु॒द्रे। हि॒र॒ण्ययी॑र॒न्तरि॑क्षे
चर॑न्ति। याभि॑र्यासि दू॒त्याः सूर्य॑स्य। का॒मेन॑ कृत॒श्रवं
इ॒च्छ॒मानः॑॥ २२॥

अ॒र॒ण्या॒न्यर॑ण्या॒न्यसौ॑। या प्रे॒व नश्य॑सि। क॒था ग्रा॒मं
न पृ॑च्छसि। न त्वा॒भीरि॑व वि॒न्दती॑ (३)। वृ॒षा॒रवा॑य
वद॑ते। यदु॒पाव॑न्ति चि॒च्चि॒कः। आ॒घा॒टीभि॑रिव धा॒वय॑न्।
अ॒र॒ण्या॒निर्म॑हीयते। उ॒त गा॒वं इ॒वा॒दन्। उ॒तो वे॒शमे॑व
दृ॒श्यते॑॥ २३॥

उ॒तो अ॑र॒ण्या॒निः सा॒यम्। श॒क॒टीरि॑व सर्जति। गा॒म॒ङ्गैष॑
आ ह्व॑यति। दार्व॑ङ्गैष॒ उपा॑वधीत्। वस॑न्नर॒ण्या॒न्याः
सा॒यम्। अ॒क्रु॒क्षदि॑ति॒ मन्य॑ते। न वा अ॑र॒ण्या॒निर्ह॑न्ति।
अ॒न्यश्चे॒न्नाभि॑गच्छति। स्वा॒दोः फ॒लस्य॑ ज॒ग्ध्वा। यत्र॑ का॒मं

नि पद्यते। आञ्जनगन्धीः सुरभीम्। बहूनामकृषीवलाम्।
प्राहं मृगाणां मातरम्। अरण्यानीमशंसिषम्॥२४॥

स्याम रुरोह युवानः शुन्ध्यूरिच्छमानो दृश्यते निपद्यते चत्वारि च॥—————[५]

वार्त्रहत्याय शवंसे। पृतनासाह्याय च। इन्द्र त्वा
वर्तयामसि। सुब्रह्माणं वीरवन्तं बृहन्तम्। उरुं गभीरं
पृथुबुध्रमिन्द्र। श्रुतर्षिमुग्रमभिमातिषाहम्। अस्मभ्यं चित्रं
वृषणं रयिं दाः। क्षेत्रियै त्वा निर्ऋत्यै त्वा। द्रुहो मुञ्चामि
वरुणस्य पाशात्। अनागसं ब्रह्मणे त्वा करोमि॥२५॥

शिवे ते द्यावापृथिवी उभे इमे। शं ते अग्निः सहाद्विरस्तु।
शं द्यावापृथिवी सहोषधीभिः। शमन्तरिक्षं सह वातेन
ते। शं ते चतस्रः प्रदिशो भवन्तु। या दैवीश्चतस्रः
प्रदिशः। वातपत्नीरभि सूर्यो विचष्टे। तासां त्वा जरस
आ दधामि। प्र यक्ष्म एतु निर्ऋतिं पराचैः। अमोचि
यक्ष्माद्वुरितादवर्त्ये॥२६॥

द्रुहः पाशान्निर्ऋत्यै चोदमोचि। अहा अवर्तिमविदथस्योनम्।
अप्यभूद्ध्रे सुकृतस्य लोके। सूर्यमृतं तमसो ग्राह्या यत्। देवा
अमुञ्चन्नसृजन्व्येनसः। एवमहमिमं क्षेत्रियाञ्जामिशं सात्।
द्रुहो मुञ्चामि वरुणस्य पाशात्। बृहस्पते युवमिन्द्रश्च
वस्वं। दिव्यस्यैशाथे उत पार्थिवस्य। धत्तं रयिं स्तुवते
कीरयेचित्॥२७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। देवायुधमिन्द्रमा
जोह्वानाः। विश्वावृधमभि ये रक्षमाणाः। येन हुता
दीर्घमध्वानमायन्। अनन्तमर्थमनिवथ्स्यमानाः। यत्ते सुजाते
हिमवत्सु भेषजम्। मयोभूः शन्तमा यद्धृदोसि। ततो नो देहि
सीबले। अदो गिरिभ्यो अधि यत्प्रधावसि। स॒५शोभमाना
कन्येव शुभ्रे॥२८॥

तां त्वा मुद्गला हविषां वर्धयन्ति। सा नः सीबले रयिमा
भाजयेह। पूर्वं देवा अपरेणानुपश्यं जन्मभिः। जन्मान्यवरैः
पराणि। वेदानि देवा अयमस्मीति माम्। अह५ हित्वा
शरीरं जरसः परस्तात्। प्राणापानौ चक्षुः श्रोत्रम्। वाचं
मनसि सम्भृताम्। हित्वा शरीरं जरसः परस्तात्। आ
भूतिं भूतिं वयमश्नवामहे। इमा एव ता उषसो याः प्रथमा
व्यौच्छन्। ता देव्यः कुर्वते पञ्चरूपा। शश्वतीर्नावपृज्यन्ति।
न गमन्त्यन्तम्॥२९॥

करोम्यवर्त्ये चिच्छुभ्रेऽश्नवामहे चत्वारि च॥ [६]

वसूनां त्वाऽधीतेन। रुद्राणामूर्म्या। आदित्यानां तेजसा।
विश्वेषां देवानां क्रतुना। मरुतामेघ्रां जुहोमि स्वाहा।
अभिभूतिरहमागमम्। इन्द्रसखा स्वायुधः। आस्वाशांसु
दुष्पहः। इदं वर्चो अग्निना दत्तमागात्। यशो भर्गः सह
ओजो बलं च॥३०॥

दी॒र्घा॒यु॒त्वाय॑ श॒तशा॑र॒दाय॑ । प्र॒तिगृ॑भ्णामि म॒ह॒ते वी॒र्या॑य ।
 आ॒यु॒रसि॑ वि॒श्वायु॑रसि । स॒र्वायु॑रसि॒ सर्व॑मायु॑रसि । सर्वं॑ म॒
 आ॒यु॒र्भूयात् । सर्व॑मायु॑र्गेष॒म् । भूर्भुवः॑ सु॒वः । अ॒ग्नि॒र्ध॒र्मेणा॑न्नादः ।
 मृ॒त्यु॒र्ध॒र्मेणा॑न्नपतिः । ब्र॒ह्मं क्ष॒त्रं स्वाहा॑ ॥ ३१ ॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒णे॒ता । बृ॒ह॒स्प॑तिः पु॒र॒ए॒ता । य॒मः
 प॒न्थाः । च॒न्द्र॒माः पु॒न॒र॒सुः स्वाहा॑ । अ॒ग्नि॒र॒न्नादोऽन्न॑पतिः ।
 अ॒न्नाद्य॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑ । सोमो॑ रा॒जा
 राज॑पतिः । रा॒ज्यम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑ ।
 वरु॑णः स॒म्राट् स॒म्राट्प॑तिः । सा॒म्राज्य॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
 ददातु॒ स्वाहा॑ ॥ ३२ ॥

मि॒त्रः क्ष॒त्रं क्ष॒त्रप॑तिः । क्ष॒त्रम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒
 स्वाहा॑ । इन्द्रो॑ ब॒लं ब॒लप॑तिः । ब॒लम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
 ददातु॒ स्वाहा॑ । बृ॒ह॒स्प॑तिर्ब्र॒ह्म ब्र॒ह्मप॑तिः । ब्र॒ह्म॒स्मिन् य॒ज्ञे
 यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑ । स॒वि॒ता रा॒ष्ट्रं रा॒ष्ट्रप॑तिः ।
 रा॒ष्ट्रम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑ । पू॒षा वि॒शं
 वि॒द॑पतिः । वि॒शम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑ ।
 सर॑स्वती पु॒ष्टिः पु॒ष्टिप॑ती । पु॒ष्टिम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
 ददातु॒ स्वाहा॑ । त्वष्टा॑ प॒शूनां॑ मि॒थु॒नानां॑ रू॒पकृ॑द्रू॒पप॑तिः ।
 रू॒पेणा॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय प॒शून् द॑दातु॒ स्वाहा॑ ॥ ३३ ॥

च॒ स्वाहा॑ सा॒म्राज्य॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑ वि॒शम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒
 स्वाहा॑ च॒त्वारि॑ च (अ॒ग्निः सोमो॑ वरु॑णो मि॒त्र इन्द्रो॑ बृ॒ह॒स्प॑तिः स॒वि॒ता पू॒षा सर॑स्वती॒ त्वष्टा॑

दश॥)॥ [७]

स ईं पाहि॒ य ऋ॒जी॒षी॒ तरु॑त्रः। यः शि॒प्र॒वान्वृ॒षभो॑ यो
म॒ती॒नाम्। यो गो॒त्र॒भि॒द्व॒ज्ज॒भृ॒द्यो ह॑रि॒ष्ठाः। स इ॒न्द्र चि॒त्रा॑
अ॒भि तृ॒न्धि॒ वाजा॑न्। आ ते शु॒ष्मो वृ॒षभ॑ ए॒तु प॒श्चात्।
ओ॒त्तरा॑द॒धरा॑गा पु॒रस्ता॑त्। आ वि॒श्वतो॑ अ॒भिस॑मै॒त्वर्वा॑ङ्।
इन्द्र॑ द्यु॒म्नः सु॒र्व॒र्व॒द्धे॒ह्यस्मे। प्रो॒ष्वस्मै॑ पु॒रोर॒थम्। इन्द्रा॑य
शू॒षम॑र्चत॥ ३४॥

अ॒भी॒कै चि॒दु लो॒क॒कृ॒त्। स॒ङ्गे स॒म॒थ्सु॑ वृ॒त्रहा॑। अ॒स्माकं
बो॒धि चो॒दि॒ता। नभ॑न्ताम॒न्य॒केषा॑म्। ज्या॒का अ॒धि ध॒न्व॑सु।
इन्द्र॑ व॒यः शु॒ना॒सीर॑म्। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे ह॑वामहे। आ वा॒जैरु॑पं
नो ग॒मत्। इन्द्रा॑य शु॒ना॒सीरा॑य। सु॒चा जु॑हुत नो ह॒विः॥ ३५॥

जु॒षतां॑ प्र॒ति मे॒धि॒रः। प्र ह॒व्यानि॑ घृ॒तव॑न्त्यस्मै। ह॒र्य॑श्वाय
भर॑ता स॒जोषा॑ः। इन्द्र॑र्तुभि॒र्ब्रह्म॑णा वावृ॒धानः॑। शु॒ना॒सीरी॑
ह॒विरि॑दं जु॒षस्व। व॒यः सु॒पर्णा॑ उप॑सेदु॒रिन्द्र॑म्। प्रि॒यमे॑धा
ऋ॒षयो॑ नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमूर्णु॑हि पू॒र्धि चक्षुः॑।
मु॒मु॒ग्ध्य॑स्मान्नि॒धये॑ऽव ब॒द्धान्। बृ॒हदिन्द्रा॑य गाय॒त॥ ३६॥

मरु॑तो वृ॒त्रह॑न्त॒मम्। येन॑ ज्योति॒रज॑नय॒न्नृता॑वृ॒धः। दे॒वं
दे॒वाय॑ जागृ॑वि। का॒मि॒हैकाः॑ क इ॒मे प॑त॒ङ्गाः। मा॒न्या॒लाः
कु॒लि॒परि॑माप॒तन्ति॑। अना॑वृ॒तैना॒न्प्र॒धम॑न्तु दे॒वाः। सौ॒पर्णं॑
चक्षु॑स्त॒नुवा॑ वि॒देय॑। ए॒वा वे॑न्दस्व॒ वरु॑णं बृ॒हन्त॑म्।

नमस्याधीरममृतस्य गोपाम्। स नः शर्म त्रिवरूथं
वियंसत्॥३७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। नाके सुपर्णमुप
यत्पतन्तम्। हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं
वरुणस्य दूतम्। यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्। शं नो
देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः।
ईशाना वार्याणाम्। क्षयन्तीश्चर्षणीनाम्॥३८॥

अपो याचामि भेषजम्। अप्सु मे सोमो अब्रवीत्।
अन्तर्विश्वानि भेषजा। अग्निं च विश्वशम्भुवम्। आपश्च
विश्वभेषजीः। यदप्सु ते सरस्वति। गोष्वश्वेषु यन्मधु।
तेन मे वाजिनीवति। मुखमङ्घ्रि सरस्वति। या सरस्वती
वैशम्भल्या॥३९॥

तस्यां मे रास्व। तस्यांस्ते भक्षीय। तस्यांस्ते भूयिष्ठभाजो
भूयास्म। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममांसि
योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे
लोककृज्जातवेदः। इहैव सन्तत्र सन्त त्वाग्ने। प्राणेन वाचा
मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्॥४०॥

ज्योतिषा त्वा वैश्वानरेणोपतिष्ठे। अयं ते योनिर्ऋत्वियः।
यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्न आरोह। अथा नो वर्धया
रयिम्। या ते अग्ने यज्ञिया तनूस्तयेह्यारोहात्माऽऽत्मानम्।

अच्छा वसूनि कृण्वन्नस्मे नर्या पुरूणि। यज्ञो भूत्वा यज्ञमा
सीद स्वां योनिम्। जातवेदो भुव आ जायमानः सक्षय
एहि। उपावरोह जातवेदः पुनस्त्वम्॥४१॥

देवेभ्यो हव्यं वह नः प्रजानन्। आयुः प्रजां रयिमस्मासु
धेहि। अजस्रो दीदिहि नो दुरोणे। तमिन्द्र जोहवीमि
मघवानमुग्रम्। सत्रा दधानमप्रतिष्कृतं शवांसि।
महिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियोऽववर्तत्। राये नो विश्वा सुपथा
कृणोतु वज्री। त्रिकद्रुकेषु महिषो यवांशिरं तुविशुष्मस्तृपत्।
सोममपिबद्विष्णुना सुतं यथाऽवशत्। स ई ममाद् महि
कर्म कर्तवे महामुरुम्॥४२॥

सैनं सश्वदेवं देवः सत्यमिन्दुं सत्य इन्द्रः। विदद्यती
सरमा रुग्णमद्रैः। महि पाथः पूर्यं सद्भियंक्रः। अग्रं
नयत्सुपद्यक्षराणाम्। अच्छा रवं प्रथमा जानतीगात्।
विदद्भव्यं सरमा दृढमूर्वम्। येनानुकं मानुषी भोजते विट्।
आ ये विश्वाः स्वपत्यानि चक्रुः। कृण्वानासो अमृतत्वाय
गातुम्। त्वं नृभिर्नृपते देवहूतौ॥४३॥

भूरीणि वृत्वा हर्यश्व हंसि। त्वन्निदस्युश्चुमुरिम्। धुनिं
चास्वापयो दभीतये सुहन्तु। एवा पाहि प्रत्नथा मन्दतु त्वा।
श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत गीर्भिः। आविः सूर्यं कृणुहि पीपिहीषः।
जहि शत्रू रभि गा इन्द्र तृन्धि। अग्ने बाधस्व वि मृधो

नुदस्व। अपामी॒वा अप॒ रक्षा॑सि सेध। अ॒स्मात्सं॑मु॒द्राद्धु॑तो
दिवो नः॥४४॥

अ॒पां भू॒मान॒मुप॑ नः सृजे॒ह। यज्ञ॒ प्रति॑ तिष्ठ सु॒म॒तौ सु॒शेवा॒
आ त्वा॑। वसू॑नि पुरु॒धा वि॑शन्तु। दी॒र्घमा॒युर्यज॑मानाय कृ॒ण्वन्।
अथा॒मृते॑न ज॒रितार॑मङ्घ्रि। इन्द्रः॑ शु॒नाव॒द्वित॑नोति सी॒रम्।
सं॒व॒त्स॒रस्य॑ प्रति॒माण॑मे॒तत्। अ॒र्कस्य॑ ज्योति॒स्तदि॑दा॒स
ज्येष्ठ॑म्। सं॒व॒त्स॒रः शु॒नव॒त्सीर॑मे॒तत्। इन्द्र॑स्य रा॒धः प्र॑य॒तं
पुरु॑ त्मना॑। तद॑र्करूपं वि॒मिमा॑नमेति। द्वा॒द॒शा॒रे प्रति॑
तिष्ठ॒तीद्व॑षा॑। अ॒श्वाय॑न्तो॑ ग॒व्यन्तो॑ वा॒जय॑न्तः। ह॒वा॒म॒हे
त्वोप॑गन्त॒वा उ॑। आ॒भूष॑न्तस्त्वा सु॒म॒तौ न॒वा॒याम्। व॒यमिन्द्र॑
त्वा शु॒नः हु॑वेम॥४५॥

अ॒र्च॒त॒ ह॒विर्गा॑यत य॒स॒च्चर॑षणी॒नां वैश॑म्भ॒ल्या हा॑सी॒त्त्वमु॑रुं दे॒वहू॑तौ न॒स्मना॑ प॒द्म॥—[८]

प्रा॒ण उ॒देहि॑ पुन॒रा नो॑ भर य॒ज्ञो रा॒यो वा॒त्रह॑त्याय॒ वसू॑ना॒ः स ई॑ पा॒ह्यष्टौ॥८॥
प्रा॒णो र॑क्ष॒त्यगृ॑भीता धा॒राव॒रा म॒रुतो॑ दी॒र्घायु॑त्वाय॒ ज्योति॑षा त्वा पञ्च॑च॒त्वारि॑शत्॥४५॥
प्रा॒णः शु॒नः हु॑वेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

स्वा॒द्वीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒व्रां ती॒व्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृतेन॑।
 मधु॑मतीं॒ मधु॑मता। सृ॒जामि॒ स॒ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑
 पच्य॑स्व। सर॑स्वत्यै पच्य॑स्व। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑ पच्य॑स्व।
 परी॒तो षि॑ञ्चता सु॒तम्। सोमो॒ य उ॑त्त॒म॒ ह॒विः॥१॥

द॒ध॒न्वा यो न॑र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑। सु॒षाव॒ सोम॒मद्रि॑भिः। पु॒नातु॑
 ते परि॒स्रुत॑म्। सोम॒ः सूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण॒ शश्व॑ता॒ तना॑।
 वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्रा॒ङ्ख॒सोमो॒ अति॑द्रुतः। इन्द्र॑स्य॒ युज्यः॑
 सखा॑। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्र॒त्यङ्ख॒सोमो॒ अति॑द्रुतः॥२॥

इन्द्र॑स्य॒ युज्यः॑ सखा॑। ब्र॒ह्म क्ष॒त्रं प॑वते॒ तेज॑
 इन्द्रि॒यम्। सुर॑या॒ सोमः॑ सु॒त आसु॑तो॒ मदा॑य। शु॒क्रेण॑
 देव॑ दे॒वताः॑ पिपृ॒ग्धि। रसे॒नान्नं॒ यज॑मानाय धेहि। कु॒विद॒ङ्ग
 यव॑मन्तो॒ यव॑ञ्चित्। यथा॒ दान्त्य॑नुपूर्व॒ वियू॑य। इहे॒हैषां॑
 कृणु॑त॒ भोज॑नानि। ये ब॒र्हिषो॒ नमो॑वृत्तिं न ज॒ग्मुः।
 उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा जुष्टं॑ गृह्णामि॥३॥

सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑। ए॒ष ते॒ योनि॑स्तेज॑से त्वा।
 वी॒र्या॑य त्वा॒ बला॑य त्वा। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॒ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि
 वी॒र्यं॑ मयि॑ धेहि। बल॑मसि॒ बलं॑ मयि॑ धेहि। नाना॒ हि वा॑

दे॒वहि॑त॒ः स॒दः कृ॒तम्। मा स॑सृ॒क्षाथां पर॒मे व्यो॑मन्।
सुरा॑ त्वमसि॑ शु॒ष्मिणी॒ सोमं॑ ए॒षः। मा मां हि॑सिः॒ स्वां
योनि॑मावि॒शन्॥ ४ ॥

उ॒पया॑म॒गृही॑तोऽस्याश्वि॒नं तेजः॑। सा॒र॒स्व॒तं वी॒र्य॑म्। ऐ॒न्द्रं
बल॑म्। ए॒ष ते॒ योनि॑र्मो॒दाय॑ त्वा। आ॒न॒न्दाय॑ त्वा॒ मह॑से
त्वा। ओजो॑ऽस्यो॒जो मयि॑ धेहि। म॒न्युर॑सि म॒न्युं मयि॑ धेहि।
महो॑ऽसि॒ महो॑ मयि॑ धेहि। स॒हो॑ऽसि॒ सहो॑ मयि॑ धेहि। या
व्या॒घ्रं वि॒षूचि॑का। उ॒भौ वृ॒कं च॒ रक्ष॑ति। श्ये॒नं प॑त॒त्रिण॑
सि॒हम्। से॒मं पा॒त्वह॑सः। स॒म्पृचः॑ स्थ॒ सं मां भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्ग।
वि॒पृचः॑ स्थ॒ वि मां पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्ग॥ ५ ॥

हविः प्रत्यङ्गसोमो अतिद्वृतो गृह्णाम्याविशन्विषूचिका पञ्च च॥ [१]

सोमो॒ राजा॑ऽमृत॑ सु॒तः। ऋ॒जी॒षेणा॑ज॒हान्मृ॑त्युम्। ऋ॒तेन॑
स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। वि॒पान॑ शु॒क्रम॑न्ध॒सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्।
इ॒दं पयो॑ऽमृतं॒ मधु॑। सोमं॑म॒द्ध्यो व्य॑पिबत्। छ॒न्द॑सा ह॒सः
शु॑चिषत्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अ॒द्ध्यः क्षी॒रं व्य॑पिबत्॥ ६ ॥

कु॒ङ्कुः॑ङ्गि॒रसो॑ धि॒या। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्।
अ॒न्ना॒त्परि॑स्रुतो॒ रस॑म्। ब्र॒ह्म॑णा व्य॑पिबत् क्ष॒त्रम्। ऋ॒तेन॑
स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। रे॒तो मू॒त्रं विज॑हाति। योनिं॑ प्रवि॒शदिन्द्रि॑यम्।
ग॒र्भो ज॒रायु॑णाऽऽवृ॑तः। उ॒ल्बं ज॑हाति॒ जन्म॑ना। ऋ॒तेन॑
स॒त्यमिन्द्रि॑यम्॥ ७ ॥

वेदेन रूपे व्यकरोत्। स॒ता॒स॒ती प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑

स॒त्यमिन्द्रि॒यम्। सोमे॑न॒ सोमौ॑ व्य॑पिबत्। सु॒ता॒सु॒तो
 प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॒यम्। दृ॒ष्ट्वा रू॒पे व्या॑करोत्।
 स॒त्या॒नृ॒ते प्र॒जाप॑तिः। अ॒श्रद्धा॑मनृतेऽद॑धात्। श्र॒द्धा॑ स॒त्ये
 प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॒यम्। दृ॒ष्ट्वा परि॑स्रुतो र॒सम्।
 शु॒क्रेण॑ शु॒क्रं व्य॑पिबत्। प॒यः सोमं॑ प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑
 स॒त्यमिन्द्रि॒यम्। वि॒पान॑ स॒ शु॒क्रम॑न्ध॒सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्। इ॒दं
 प॒योऽमृतं॑ मधु॥८॥

अ॒द्भ्यः क्षी॒रं व्य॑पिब॒ज्जन्म॑न्तेन॒ स॒त्यमिन्द्रि॒यं॑ श्र॒द्धा॑ स॒त्ये प्र॒जाप॑तिर॒ष्टौ च॑॥———[२]

सुरा॑वन्तं ब॒र्हिष॑दः सु॒वीर॑म्। य॒ज्ञं हि॑न्वन्ति
 महि॑षा नमो॑भिः। द॒धानाः॑ सोमं॑ दि॒वि दे॒वता॑सु। म॒देमेन्द्रं॑
 यज॑मानाः स्व॒र्काः। यस्ते॒ रसः॑ स॒म्भृत॑ ओष॑धीषु। सोम॑स्य
 शुष्मः॑ सुर॑या सु॒तस्य॑। तेन॑ जि॒न्व यज॑मानं म॒देन॑।
 सर॑स्वतीम॒श्विना॒विन्द्र॑म॒ग्निम्। यम॑श्विना नमु॑चेरासुरादधि॑।
 सर॑स्व॒त्यस॑नोदिन्द्रि॒याय॑॥९॥

इ॒मन्त॑ स॒ शु॒क्रं मधु॑मन्त॒मिन्दु॑म्। सोम॑ स॒ राजा॑नमि॒ह
 भ॑क्षयामि। यदत्र॑ रि॒प्तं र॒सिनः॑ सु॒तस्य॑। यदिन्द्रो॑
 अपि॑ब॒च्छर्चा॑भिः। अ॒हं तद॑स्य॒ मन॑सा शि॒वेन॑। सोम॑ स॒
 राजा॑नमि॒ह भ॑क्षयामि। पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धावि॑भ्यः स्व॒धा नमः॑।
 पि॒ताम॑हेभ्यः स्व॒धावि॑भ्यः स्व॒धा नमः॑। प्र॒पिता॑महेभ्यः
 स्व॒धावि॑भ्यः स्व॒धा नमः॑। अक्ष॑न्पि॒तरः॑॥१०॥

अ॒मीम॑दन्त पि॒तरः॑। अती॑तृपन्त पि॒तरः॑। अ॒मीमृ॑जन्त

पितॄः। पितॄः शुन्यध्वम्। पुनन्तु मा पितॄः सोम्यासः।
पुनन्तु मा पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः। पवित्रेण
शतायुषा। पुनन्तु मा पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः॥११॥

पवित्रेण शतायुषा। विश्वमायुर्व्यश्जवै। अग्न आयूँषि
पवसेऽग्ने पवस्व। पवमानः सुवर्जनः पुनन्तु मा देवजनाः।
जातवेदः पवित्रवद्यत्ते पवित्रमर्चिषि। उभाभ्यां देव
सवितर्वैश्वदेवी पुनती। ये संमानाः समनसः। पितरो
यमराज्ये। तेषां लोकः स्वधा नमः। यज्ञो देवेषु
कल्पताम्॥१२॥

ये संजाताः समनसः। जीवा जीवेषु मामकाः। तेषां
श्रीर्मयि कल्पताम्। अस्मिँल्लोके शतं समाः। द्वे स्रुती
अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। याभ्यामिदं
विश्वमेजुत्समेति। यदन्तरा पितरं मातरं च। इदं
हविः प्रजननं मे अस्तु। दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये।
आत्मसनि प्रजासनि। पशुसन्यभयसनि लोकसनि। अग्निः
प्रजां बहुलां मे करोतु। अन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त।
रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहा॥१३॥

इन्द्रियाय पितरः शतायुषा पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः कल्पतां स्वस्तये पञ्च

च॥ [३]

सीसेन तन्न मनसा मनीषिणः। ऊर्णासूत्रेण कवयो

वयन्ति। अश्विना यज्ञं सविता सरस्वती। इन्द्रस्य
रूपं वरुणो भिषज्यन्। तदस्य रूपममृतं शचीभिः।
तिस्रोऽदधुर्देवताः सशरणाः। लोमानि शष्पैर्बहुधा न
तोक्त्रभिः। त्वगस्य मांसमभवन्न लाजाः। तदश्विना
भिषजा रुद्रवर्तनी। सरस्वती वयति पेशो अन्तरः॥१४॥

अस्थिं मज्जानं मासरैः। कारोतरेण दधतो गवां त्वचि।
सरस्वती मनसा पेशलं वसु। नासत्याभ्यां वयति दर्शतं
वपुः। रसं परिस्नुता न रोहितम्। नग्नहूर्ध्वीरस्तसरन्न
वेमं। पयसा शुक्रममृतं जनित्रम्। सुरया मूत्राञ्जनयन्ति
रेतः। अपामर्तिं दुर्मतिं बाधमानाः। ऊर्वध्यं वातं
सुबुवन्तदारात्॥१५॥

इन्द्रः सुत्रामा हृदयेन सत्यम्। पुरोडाशेन सविता
जंजान। यकृत्क्लोमानं वरुणो भिषज्यन्। मतस्त्रे वायुव्यैर्न
मिनाति पित्तम्। आत्राणि स्थाली मधु पिन्वमाना। गुदा
पात्राणि सुदुघा न धेनुः। श्येनस्य पत्रं न प्लीहा शचीभिः।
आसन्दी नाभिरुदरं न माता। कुम्भो वनिष्ठुर्जनिता
शचीभिः। यस्मिन्नग्रे योन्यां गर्भो अन्तः॥१६॥

प्लाशीर्व्यक्तः शतधार उथ्सः। दुहे न कुम्भीः स्वधां
पितृभ्यः। मुखं सदस्य शिर इथ्सदेन। जिह्वा पवित्रमश्विना
सं सरस्वती। चप्पन्न पायुर्भिषगस्य वालः। वस्तिर्न शेषो

हरसा तरस्वी। अश्विभ्यां चक्षुरमृतं ग्रहाभ्याम्। छागेन तेजो हविषा श्रुतेन। पक्ष्माणि गोधूमैः क्लैरुतानि। पेशो न शुक्लमसितं वसाते॥१७॥

अविर्न मेषो नसि वीर्याय। प्राणस्य पन्था अमृतो ग्रहाभ्याम्। सरस्वत्युपवाकैर्व्यानम्। नस्यानि बर्हिर्बदरैर्जजान। इन्द्रस्य रूपमृषभो बलाय। कर्णाभ्यां श्रोत्रममृतं ग्रहाभ्याम्। यवा न बर्हिर्भुवि केसराणि। कर्कन्धु जज्ञे मधु सारघं मुखात्। आत्मन्नुपस्थे न वृकस्य लोमं। मुखे श्मश्रूणि न व्याघ्रलोमम्॥१८॥

केशा न शीरुषन् यशसे श्रियै शिखा। सिंहस्य लोमं त्विषिरिन्द्रियाणि। अङ्गान्यात्मन्भिषजा तदश्विना। आत्मानमङ्गैः समधात्सरस्वती। इन्द्रस्य रूपं शतमानमायुः। चन्द्रेण ज्योतिरमृतं दधाना। सरस्वती योन्यां गर्भमन्तः। अश्विभ्यां पत्नी सुकृतं बिभर्ति। अपां रसेन वरुणो न साम्ना। इन्द्रं श्रियै जनयन्नप्सु राजा। तेजः पशूनां हविरिन्द्रियावत्। परिस्रुता पयसा सारघं मधु। अश्विभ्यां दुग्धं भिषजा सरस्वत्या सुतासुताभ्याम्। अमृतः सोम इन्दुः॥१९॥

अन्तरं आरादन्तर्वसाते व्याघ्रलोमं राजा चत्वारि च॥ [४]

मित्रोऽसि वरुणोऽसि। समहं विश्वेर्देवैः। क्षत्रस्य

नाभि॑रसि। क्ष॒त्रस्य॑ योनि॑रसि। स्यो॒नामा सी॑द। सु॒षदा॒मा
सी॑द। मा त्वां हि॑सीत्। मा मां हि॑सीत्। निष॑साद
धृ॒तव्र॑तो वरु॑णः। प॒स्त्या॑स्वा॥२०॥

साम्रा॑ज्याय सु॒क्रतुः॑। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। अ॒श्विनो॑र्भैष॑ज्येन।
तेज॑से ब्र॒ह्मव॑र्चसाया॒भिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः
प्र॑स॒वे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। सर॑स्वत्यै
भैष॑ज्येन॥२१॥

वी॒र्या॑या॒न्नाद्या॑या॒भिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒येण॑। श्रि॒ये
यश॑से बला॑या॒भिषि॑ञ्चामि। कोऽसि॑ क॒तमोऽसि॑। कस्मै॑ त्वा
काय॑ त्वा। सु॒श्लोकाँ॑(४) सु॒मङ्ग॒लाँ॑(४) स॒त्यरा॒जा(३)न्। शिरो॑
मे श्रीः॥२२॥

यशो॑ मुख॑म्। त्वि॒षिः केशाँ॑श्च श्मश्रू॑णि। राजा॑ मे प्रा॒णो-
ऽमृत॑म्। स॒म्राट्क्षुः॑। वि॒राट्क्षोत्र॑म्। जि॒ह्वा मे॑ भ॒द्रम्। वाङ्म॑हः।
मनो॑ म॒न्युः। स्व॒राङ्गामः॑। मोदाः॑ प्रमो॒दा अ॒ङ्गुली॒रङ्गानि॑॥२३॥

चित्तं॑ मे सहः॑। बा॒हू मे॑ बल॑मिन्द्रि॒यम्। ह॑स्तौ मे॒ कर्म
वी॒र्यम्॑। आ॒त्मा क्ष॒त्रमुरो॑ मम॑। पृ॒ष्ठीर्मे रा॒ष्ट्रमु॒दर॑म॒सौ।
ग्री॒वाश्च॑ श्रो॒ण्यौ। ऊ॒रू अ॑र॒त्नी जा॑नुनी। वि॒शो मे॑ऽङ्गानि
सर्व॑तः। नाभि॑र्मे चित्तं॑ वि॒ज्ञान॑म्। पा॒युर्मेऽप॑चितिर्भ॒सत्॥२४॥

आ॒न॒न्द॒न॒न्दा॒वा॒ण्डौ मे॑। भ॒गुः सौ॒भा॒ग्यं प॒सः। जङ्घा॑भ्यां
प॒द्भ्यां ध॒र्मोऽस्मि॑। वि॒शि राजा॑ प्र॒तिष्ठि॑तः। प्र॒ति क्ष॒त्रे प्र॒ति
तिष्ठामि॑ रा॒ष्ट्रे। प्र॒त्यश्वे॑षु प्र॒ति तिष्ठामि॑ गो॒षु। प्र॒त्यङ्गे॑षु
प्र॒ति तिष्ठाम्या॒त्मन्। प्र॒ति प्रा॒णेषु॑ प्र॒ति तिष्ठामि॑ पु॒ष्टे। प्र॒ति
द्या॒वापृ॒थिव्योः। प्र॒ति तिष्ठामि॑ य॒ज्ञे॥२५॥

त्र॒या दे॒वा एका॑दश। त्र॒यस्त्रिं॑शाः सु॒राध॑सः। बृ॒हस्प॑ति॒पुरो॒-
हि॒ताः। दे॒वस्य॑ स॒वितुः॑ स॒वे। दे॒वा दे॒वैर॑वन्तु मा। प्र॒थ॒मा
द्वि॒तीयैः॑। द्वि॒तीया॑स्तृ॒तीयैः॑। तृ॒तीयाः स॒त्येन॑। स॒त्यं य॒ज्ञेन॑।
य॒ज्ञो य॒जुर्भिः॑॥२६॥

य॒जूंषि॑ सा॒मभिः॑। सा॒मा॒न्यृग्भिः॑। ऋ॒चो या॒ज्याभिः॑।
या॒ज्या व॒षट्कारैः॑। व॒षट्कारा॑ आ॒हुति॑भिः। आ॒हुत॑यो मे
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयन्तु। भूः स्वा॒हा। लो॒मानि॑ प्र॒यति॑र्मम। त्वङ्म
आ॒न॒तिरा॑गतिः। मा॒सं म॒ उप॑नतिः। व॒स्वस्थि॑। म॒ञ्जा म॒
आ॒न॒तिः॥२७॥

पुस्त्याँस्वा सरस्वत्यै भेषज्येन श्रीरङ्गानि भुसद्यज्ञे यज्ञो यजुर्भिरुपनतिर्द्वे च॥———[५]

यद्दे॒वा दे॒वहे॑डनम्। दे॒वा॒सश्च॑कृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्नि॒र्मा
तस्मा॑दे॒न॒सः। वि॒श्वा॒न्मुश्च॑त्व॒हंसः॑। य॒दि दि॒वा य॒दि
न॒क्तम्॑। ए॒ना॒सि च॑कृ॒मा व॒यम्। वा॒यु॒र्मा तस्मा॑दे॒न॒सः।
वि॒श्वा॒न्मुश्च॑त्व॒हंसः॑। य॒दि जाग्र॑द्य॒दि स्वप्ने॑। ए॒ना॒सि
च॑कृ॒मा व॒यम्॥२८॥

सूर्यो मा तस्मादे॒न॒सः। वि॒श्वा॒न्मुश्च॑त्व॒हंसः॑। य॒द्वा॒मे

यदर॑ण्ये। यत्स॒भायां॑ यदि॑न्द्रि॒ये। यच्छू॒द्रे यद॒र्ये। एन॑श्चकृ॒मा
व॒यम्। यदेक॑स्याधि॒ धर्म॑णि। तस्या॑व॒यज॑नमसि। यदापो॑
अ॒घ्निया॑ वरु॒णेति॑ शपा॑महे। ततो॑ वरुण॒ नो मु॒ञ्च॥२९॥

अव॑भृथ निच॒ङ्कुण॑ निच॒रुर॑सि निच॒ङ्कुण॑। अव॑
दे॒वैर्दे॒वकृ॑तमेनो॑ऽयाट्। अव॑ म॒र्त्यैर्म॒र्त्यकृ॑तम्। उ॒रोरा
नो॑ दे॒व रि॒षस्पा॑हि। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु।
दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॒ भूया॑सुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः।
द्रु॒पदा॑दि॒वेन्मु॑मुचा॒नः। स्वि॒न्नः स्ना॒त्वी मला॑दिव॥३०॥

पू॒तं प॒वित्रे॑णे॒वाऽऽज्य॑म्। आपः॑ शु॒न्धन्तु॑ मै॒नसः॑। उ॒द्वयं
तम॑स॒स्परि॑। पश्य॑न्तो॒ ज्योति॑रुत्त॒रम्। दे॒वं दे॒वत्रा॑ सूर्य॑म्।
अ॒गन्म॒ ज्योति॑रुत्त॒मम्। प्र॒तियु॑तो॒ वरु॑णस्य॒ पाशः॑। प्र॒त्यस्तो॑
वरु॑णस्य॒ पाशः॑। ए॒धोऽस्ये॑धिषी॒महि॑। स॒मिद॑सि॥३१॥

तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ म॒रिं धे॑हि। अ॒पो अ॒न्व॒चा॒रिष॑म्। र॒सेन॑
सम॑सृ॒क्ष्महि॑। प॒यस्वा॑ अ॒ग्र आ॑ग॒मम्। तं मा॒ स॒सृज॑
वर्च॑सा। प्र॒जया॑ च॒ धने॑न च। स॒माव॑वर्ति पृथि॒वी। स॒मुषाः॑।
स॒मु सूर्यः॑। स॒मु वि॒श्वमि॒दं जग॑त्। वै॒श्वान॒रज्यो॑तिर्भूयासम्।
वि॒भुं का॒मं व्य॑श्न॒वै। भूः स्वाहा॑॥३२॥

स्वप्न॒ एना॑सि चकृ॒मा वयं॑ मु॒ञ्च मला॑दिव॒ समिद॑सि॒ जग॑त्रीणि॒ च॥ [६]

होता॑ यक्ष॒त्समि॑धेन्द्रमि॒डस्प॑दे। नाभा॑ पृथि॒व्या अधि॑। दि॒वो
वर्ष्म॑न्त्समि॒ध्यते॑। ओजि॑ष्ठश्च॒र्षणी॑ स॒हान्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒

होत॒र्यजं॑। होता॑ यक्ष॒त्तनून॑पातम्। ऊ॒तिभि॒र्जेता॑र॒मप॑राजितम्।
इन्द्रं॑ दे॒वꣳ सु॑व॒र्विद॑म। प॒थिभि॒र्मधु॑मत्तमैः। नरा॒शꣳसे॑न
तेज॑सा॥ ३३॥

वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। होता॑ यक्ष॒दिडा॑भि॒रिन्द्र॑मीडितम्।
आ॒जुह्वा॑न॒मम॑र्त्यम्। दे॒वो दे॒वैः स॒र्वीर्य॑ः। वज्र॑हस्तः पुर॒न्दरः॑।
वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। होता॑यक्ष॒द्वर्हि॑षीन्द्र॒न्निष॑द्वरम्।
वृष॑भं नर्यापसम्। वसु॑भीरु॒द्वैरा॑दित्यैः। स॒युग्भि॑र्ब॒र्हिरा॑-
स॑दत्॥ ३४॥

वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। होता॑ यक्ष॒दोजो॑ न वी॒र्यम्॑।
सहो॑ द्वा॒र इन्द्र॑मवर्धयन्। सु॒प्राय॑णा वि॒श्रय॑न्तामृता॒वृधः॑। द्वा॒र
इन्द्रा॑य मी॒दुषे॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। होता॑ यक्ष॒दुषे॑
इन्द्र॑स्य धे॒नू। सु॒दुधे॑ मा॒तरौ॑ म॒ही। सवा॑तरौ न तेज॑सी।
व॒थ्समिन्द्र॑मवर्धताम्॥ ३५॥

वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। होता॑ यक्ष॒द्वैव्या॑ होता॑रा। भि॒षजा॑
सखा॑या। ह॒विषेन्द्र॑ भिषज्यतः। क॒वी दे॒वो प्र॑चे॒तसौ॑। इन्द्रा॑य
ध॒त्त इन्द्रि॑यम्। वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। होता॑ यक्ष॒त्तिस्त्रो॑
दे॒वीः। त्रय॑स्त्रि॒धात॑वोपसः। इडा॑ सर॒स्वती॑ भा॒रती॑॥ ३६॥

म॒हीन्द्र॑प॒त्नीर्ह॒विष्म॑तीः। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। होता॑
यक्ष॒त्त्वष्टा॑र॒मिन्द्र॑ दे॒वम्। भि॒षजꣳ सु॑यजं॑ घृ॒तश्रि॑यम्।
पु॒रुरूपꣳ सु॑रेत॑सं म॒घोनि॑म्। इन्द्रा॑य त्वष्टा॒ दध॑दिन्द्रि॒याणि॑।

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होतां यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं
शतक्रतुम्। धियो जोष्टारमिन्द्रियम्॥३७॥

मध्वा समञ्जन्पथिभिः सुगेभिः। स्वदाति हव्यं मधुना
घृतेन। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होतां यक्षदिन्द्रं स्वाहा-
ऽऽज्यस्य। स्वाहा मेदसः। स्वाहा स्तोकानाम्। स्वाहा
स्वाहाकृतीनाम्। स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवां
आज्यपान्। स्वाहेन्द्रं होत्राञ्जुषाणाः। इन्द्र आज्यस्य
वियन्तु। होतर्यजं॥३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपातमिडाभिर्बृहिष्योजं उपे
दैव्या तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमिन्द्रम्॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेको वियन्तु द्विर्वीतामेको वियन्तु
द्विर्वेत्वेको वियन्तु होतर्यजं॥) [७]

समिद्ध इन्द्र उषसामनीके। पुरोरुचा पूर्वकृद्वावृधानः।
त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता वज्रबाहुः। जघान वृत्रं वि दुरो ववार।
नराशंसः प्रतिशूरो मिमानः। तनूनपात्प्रति यज्ञस्य
धामं। गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन्। हिरण्यैश्चन्द्री यजति
प्रचेताः। ईडितो देवैर्हरिवां अभिष्टिः। आजुह्वानो हविषा
शर्धमानः॥३९॥

पुरन्दरो मधवान् वज्रबाहुः। आयातु यज्ञमुपनो जुषाणः।
जुषाणो बर्हिर्हरिवान् इन्द्रः। प्राचीनं सीदत्प्रदिशां
पृथिव्याः। उरुव्यचाः प्रथमानं स्योनम्। आदित्यैरक्तं
वसुभिः सजोषाः। इन्द्रं दुरः कवप्यो धावमानाः। वृषाणं

यन्तु जनयः सुपत्नीः। द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ताम्। सुवीरा
वीरं प्रथमाना महोभिः॥४०॥

उषासानक्ता बृहती बृहन्तम्। पयस्वती सुदुधे शूरमिन्द्रम्।
पेशस्वती तन्तुना संव्ययन्ती। देवानां देवं यजतः सुरुक्मे।
दैव्या मिमाना मनसा पुरुत्रा। होतांराविन्द्रं प्रथमा सुवाचा।
मूर्धन् यज्ञस्य मधुना दधाना। प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृधातः।
तिस्रो देवीरहविषा वर्धमानाः। इन्द्रं जुषाणा वृषणं न
पत्नीः॥४१॥

अच्छिन्नं तन्तुं पयसा सरस्वती। इडा देवी भारती
विश्वतूर्तिः। त्वष्टा दधदिन्द्राय शुष्मम्। अपाकोचिष्टुर्यशसे
पुरूणि। वृषा यजन्वृषणं भूरिरेताः। मूर्धन् यज्ञस्य समनक्तु
देवान्। वनस्पतिरवंसृष्टो न पार्श्वैः। त्मन्या समञ्जच्छमिता
न देवः। इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः। स्वदाति हव्यं
मधुना घृतेन। स्तोकानामिन्दुं प्रति शूर इन्द्रः। वृषायमाणो
वृषभस्तुराषाट्। घृतपुषा मधुना हव्यमुन्दन्। मूर्धन् यज्ञस्य
जुषताꣳ स्वाहा॥४२॥

शर्धमानो महोभिः पत्नीर्घृतेन चत्वारि च॥ [८]

आचर्षणिप्रा विवेष यन्मा। तꣳ सध्रीचीः। सत्यमित्तन्न
त्वावाꣳ अन्यो अस्ति। इन्द्रं देवो न मर्त्यो ज्यायान्।
अहन्नहिं परिशयान्मर्णः। अवांसृजोऽपो अच्छा समुद्रम्।

प्रसंसाहिषे पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्मं इह रातिरंस्तु।
 इन्द्रा भरं दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्।
 स शेवृधमधि धाद्युम्नमस्मे। महिं क्षत्रं जनाषाडिन्द्र तव्यम्।
 रक्षां च नो मघोनः पाहि सूरीन्। राये च नः स्वपत्या इषे
 धाः॥ ४३॥

रेवतीनां चत्वारि च॥ [९]

देवं बरुहिरिन्द्रं सुदेवं देवैः। वीरवत्स्तीर्णं वेद्यामवर्धयत्।
 वस्तोर्वृतं प्राक्तोर्भृतम्। राया बरुहिष्मतोऽत्यगात्।
 वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवीद्वारं इन्द्रं सङ्घाते।
 विद्वीर्यामन्नवर्धयन्। आ वत्सेन तरुणेन कुमारेण चमीविता
 अपार्वणम्। रेणुककाटं नुदन्ताम्। वसुवने वसुधेयस्य
 वियन्तु यजं॥ ४४॥

देवी उषासानक्ता। इन्द्रं यज्ञे प्रयत्यहेताम्। दैवीर्विशः
 प्रायांसिष्टाम्। सुप्रीते सुधिते अभूताम्। वसुवने वसुधेयस्य
 वीतां यजं। देवी जोष्ट्री वसुधिती। देवमिन्द्रमवर्धताम्।
 अयाव्यन्याघा द्वेषांसि। आन्यावाक्षीद्वसु वार्याणि।
 यजमानाय शिक्षिते॥ ४५॥

वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवी ऊर्जाहुती दुधे
 सुदुधे। पयसेन्द्रमवर्धताम्। इषमूर्जमन्याऽवाक्षीत्। सग्धिं
 सपीतिमन्या। नवेन पूर्वं दयमाने। पुराणेन नवम्।

अधा॑ता॒मूर्ज॑मूर्जाहु॑ती॒ वसु॑ वा॒र्या॑णि। यज॑मानाय शि॒क्षिते॑।
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑॥४६॥

दे॒वा दै॒व्या॒ होता॑रा। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्। हु॒ताघ॑श॒स॒वा-
भा॑ष्टा॒ वसु॑वा॒र्या॑णि। यज॑मानाय शि॒क्षितौ॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वी॒तां यज॑। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। पति॑मिन्द्र॑मवर्धयन्।
अस्पृ॑क्षद्भार॑ती॒ दिवम्। रु॒द्रैर्य॒ज्ञ॑ सर॑स्वती। इडा॒ वसु॑मती
गृ॒हान्॥४७॥

व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒श॑सः।
त्रि॒व॒रूथ॑स्त्रि॒वन्धुरः॑। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। श॒तेन॑ शि॒ति-
पृ॒ष्ठाना॑माहि॒तः। स॒हस्रे॑ण॒ प्रव॑र्तते। मि॒त्रावरु॑णेद॑स्य
हो॒त्रम॑र॒हतः॑। बृह॒स्पतिः॑ स्तो॒त्रम्। अ॒श्विनाऽऽध्व॑र्यवम्।
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑॥४८॥

दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑। हि॒र॒ण्यपर्णो॑ मधु॑शाखः
सु॒पिप्प॒लः। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। दि॒वम॑ग्रेणाप्रात्। आऽन्त॑रि॒क्षं
पृ॒थि॒वीम॑दृ॒हीत्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑। दे॒वं
ब॒र्हि॒र्वारि॑तीनाम्। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। स्वा॒स॒स्थमि॑न्द्रेणा-
स॑न्नम्। अ॒न्या ब॒र्ही॑ष्य॒भ्यभू॑त्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒
यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। स्वि॑ष्टं
कु॒र्वन्स्वि॑ष्ट॒कृत्। स्वि॑ष्टम॒द्य क॑रोतु नः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वेतु॒ यज॑॥४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वंसुवनं वसुधेयस्य वीतां यजं गृहान् वेतु यजाभूथ्यद्वं (देवं
 बर्हिर्देवीर्द्वारो देवी उपासान्तां देवी जोष्टीं देवी ऊर्जाहुती देवा दैव्या होतांरा शिक्षितौ
 देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीर्देव इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितानांदेवो
 अग्निः स्विष्टकृद्देवम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयन्निरवर्धतामेकोऽ
 वर्धयश्चतुर्वर्धयत्। वस्तोरा वथ्मेन दैवीरयावीषहताऽस्पृक्षच्छतेन दिवश्च स्वासुस्थश्च स्विष्टश्च
 शिक्षिते शिक्षिते शिक्षितौ॥)॥ [१०]

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्रश्च
 सरस्वतीम्। अजो धूम्रो न गोधूमैः क्लैर्भेषजम्।
 मधु शष्पैर्न तेज इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
 वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपात्सरस्वती।
 अविर्मेषो न भेषजम्। पथा मधुमताभरन्। अश्विनेन्द्राय
 वीर्यम्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्त्रभिः। पयः सोमः परिस्नुता
 घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षं नराशंसं न
 नृग्रहुम्। पतिश्च सुरायै भेषजम्। मेषः सरस्वती भिषक्। रथो
 न चन्द्राश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम्। बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं
 तोक्त्रभिः। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
 होतर्यजं॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलेन
 वर्धयन्। ऋषभेण गवैन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः
 कर्कन्धुभिः। मधु लाजैर्न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुता

घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरुहिः
सुष्टरीमोर्णम्रदाः। भिषङ्गासत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती।
भिषग्दुह इन्द्राय भेषजम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधुं।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरो दिशः। कवर्ष्यो न
व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न रोदसी दुधै।
दुहे कामान्त्सरस्वती॥५३॥

अश्विनेन्द्राय भेषजम्। शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियम्। पयः
सोमः परिस्नुता घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्सुपेशसोषे नक्तं दिवा। अश्विना सञ्जानाने। समं जाते
सरस्वत्या। त्विषिमिन्द्रे न भेषजम्। श्येनो न रजसा हृदा।
पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधुं॥५४॥

वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा
भिषजाऽश्विना। इन्द्रं न जागृवी दिवा नक्तं न भेषजैः।
शूषः सरस्वती भिषक्। सीसेन दुह इन्द्रियम्। पयः
सोमः परिस्नुता घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्तिस्रो देवीर्न भेषजम्। त्रयस्त्रिधातवोऽपसः। रूपमिन्द्रे
हिरण्ययम्॥५५॥

अश्विनेडा न भारती। वाचा सरस्वती। मह इन्द्राय
दधुरिन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्त्वष्टारमिन्द्रमश्विना। भिषजं न

सरस्वतीम्। ओजो न जूतिरिन्द्रियम्। वृको न रभसो
भिषक्। यशः सुरया भेषजम्॥५६॥

श्रिया न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं
शतक्रतुम्। भीमं न मन्युं राजानं व्याघ्रं नमसाऽश्विना
भामम्। सरस्वती भिषक्। इन्द्राय दुह इन्द्रियम्। पयः सोमः
परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं॥५७॥

होता यक्षदग्निं स्वाहाऽऽज्यस्य स्तोकानाम्। स्वाहा
मेदसां पृथक्। स्वाहा छागमश्विभ्याम्। स्वाहा मेषं
सरस्वत्यै। स्वाहर्षभमिन्द्राय सिंहाय सहसेन्द्रियम्।
स्वाहाऽग्निं न भेषजम्। स्वाहा सोममिन्द्रियम्। स्वाहेन्द्रं
सुत्रामाणं सवितारं वरुणं भिषजां पतिम्। स्वाहा वनस्पतिं
प्रियं पाथो न भेषजम्। स्वाहा देवां आज्यपान्॥५८॥

स्वाहाऽग्निं होत्राङ्गुषाणो अग्निर्भेषजम्। पयः सोमः
परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षदश्विना सरस्वतीमिन्द्रं सुत्रामाणम्। इमे सोमाः
सुरामाणः। छागैर्न मेषैर्ऋषभैः सुताः। शष्पैर्न तोक्मभिः।
लाजैर्महस्वन्तः। मदा मासरेण परिष्कृताः। शुक्राः
पयस्वन्तोऽमृताः। प्रस्थिता वो मधुश्चुतः। तानश्विना
सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा वृत्रहा। जुषन्तां सौम्यं मधु। पिबन्तु
मदन्तु वियन्तु सोमम्। होतर्यजं॥५९॥

वीर्यं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒ नास॑त्या॒ सर॑स्वती॒ मधु॑ हिर॒ण्यं भेष॑जं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒
 होत॑र्यज॒ ज्य॒पान॑मृताः पञ्च॑ च (स॒मिधा॑ऽग्नि॑ प॒द। त॒नून॑पा॒थ्स॒त। नरा॑श॒स॒मृषिः॑। इ॒डो॒डितो॑
 यवै॑रु॒ष्टौ। ब॒रुहिः॑ स॒त। दुरो॑ऽश्विना॒ नव॑। सु॒पेश॑स॒र्षिः। दैव्या॑ होत॑रा॒ सी॒सैन॑ र॒सः।
 तिस्र॑स्त्व॒ष्टार॑मु॒ष्टाव॑ष्टौ। वन॑स्पति॒मृषिः॑। अ॒ग्नि॒त्रयो॑दश। अ॒श्विना॑ द्वा॒दश॑ त्रयो॒दश। स॒मिधा॑ऽग्निं
 ब॒र्दे॒र्ब॒दे॒र्यवै॑र॒श्विना॑ त्वि॒षिम॑श्विना॒ न भेष॑ज॒ रूप॑म॒श्विना॑ भी॒मं भा॑मम्॥) [११]

स॒मि॒द्धो अ॒ग्निर॑श्विना॒। त॒प्तो घ॒र्मो वि॒राट्॑सु॒तः। दु॒हे
 धे॒नुः सर॑स्वती। सोम॑ शु॒क्रमि॑हेन्द्रि॒यम्। त॒नूपा॑ भि॒षजा॑
 सु॒ते। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती। म॒ध्वा र॒जासी॑न्द्रि॒यम्।
 इन्द्रा॑य प॒थिभि॑र्व॒हान्। इन्द्रा॑ये॒न्दुः सर॑स्वती। नरा॑श॒सैन॑
 न॒ग्रहः॑॥६०॥

अधा॑ताम॒श्विना॒ मधु॑। भेष॑जं भि॒षजा॑ सु॒ते। आ॒जु॒ह्वाना॑
 सर॑स्वती। इन्द्रा॑येन्द्रि॒याणि॑ वी॒र्य॑म्। इडा॑भिर॒श्विना॒विष॑म्।
 सम॑र्ज॒स॒ र॒यि द॑धुः। अ॒श्विना॑ नमु॑चेः सु॒तम्।
 सोम॑ शु॒क्रं प॑रि॒सुता॑। सर॑स्वती॒ तमा॑भरत्। ब॒रुहि॑षेन्द्रा॒य
 पा॑तवे॥६१॥

क॒व॒प्यो न॑ व्यच॑स्वतीः। अ॒श्विभ्या॑ न दुरो॒ दिशः॑।
 इन्द्रो॑ न रोद॑सी॒ दु॒घै। दु॒हे का॑मा॒न्त्सर॑स्वती। उ॒षासा॑
 नक्त॑म॒श्विना॑। दि॒वेन्द्र॑ सा॒यमि॑न्द्रि॒यैः। स॒ञ्जाना॑ने सु॒पेश॑सा।
 सम॑ जा॒ते सर॑स्वत्या। पा॒तं नो॑ अ॒श्विना॒ दिवा॑। पा॒हि नक्त॑
 सर॑स्वति॥६२॥

दैव्या॑ होत॑रा भिषजा॒। पा॒तमि॑न्द्र॒सचा॑ सु॒ते। तिस्र॑स्त्रे॒धा

सरस्वती। अश्विना भारतीडा। तीव्रं परिस्नुता सोमम्। इन्द्राय
 सुषवुर्मदम्। अश्विना भेषजं मधु। भेषजं नः सरस्वती।
 इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रियम्। रूपं रूपमधुः सुते। ऋतुथेन्द्रो
 वनस्पतिः। शशमानः परिस्नुता। कीलालमश्विभ्यां मधु। दुहे
 धेनुः सरस्वती। गोभिर्न सोममश्विना। मासरेण परिष्कृता।
 समधाताः सरस्वत्या। स्वाहेन्द्रे सुतं मधु॥६३॥

नम्रहुः पातवे सरस्वत्यधुः सुतेऽष्टौ च॥—————[१२]

अश्विना हविरिन्द्रियम्। नमुचेर्धिया सरस्वती। आ
 शुक्रमासुराद्वसु। मघमिन्द्राय जग्निरे। यमश्विना सरस्वती।
 हविषेन्द्रमवर्धयन्। स बिभेद वलं मघम्। नमुचावासुरे
 सचा। तमिन्द्रं पशवः सचा। अश्विनोभा सरस्वती॥६४॥

दधाना अभ्यनूषता। हविषा यज्ञमिन्द्रियम्। य इन्द्र
 इन्द्रियं दधुः। सविता वरुणो भगः। स सुत्रामा हविष्पतिः।
 यजमानाय सश्रता। सविता वरुणोऽदधत्। यजमानाय
 दाशुषे। आदत्त नमुचेर्वसु। सुत्रामा बलमिन्द्रियम्॥६५॥

वरुणः क्षत्रमिन्द्रियम्। भगेन सविता श्रियम्।
 सुत्रामा यशसा बलम्। दधाना यज्ञमाशता। अश्विना
 गोभिरिन्द्रियम्। अश्वेभिर्वीर्यं बलम्। हविषेन्द्रः सरस्वती।
 यजमानमवर्धयन्। ता नासत्या सुपेशसा। हिरण्यवर्तनी
 नरा। सरस्वती हविष्मती। इन्द्र कर्मसु नोऽवता। ता भिषजा

सुकर्मणा। सा सुदुघा सरस्वती। स वृत्रहा शतक्रतुः।
इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्॥६६॥

उभा सरस्वती बलमिन्द्रियत्ररा पद्व॥—————[१३]

देवं ब॒रु॒हिः सर॑स्वती। सु॒दे॒वमि॒न्द्रे अ॒श्विना॑। तेजो न
चक्षु॑र॒क्ष्योः। ब॒रु॒हिषा॑ दधुरिन्द्रियम्। व॒सुवने॑ वसुधेयस्य
वियन्तु॑ यजं। दे॒वीर्द्वारो॑ अ॒श्विना॑। भि॒षजे॒न्द्रे सर॑स्वती।
प्रा॒णं न वी॑र्यत्र॒सि। द्वा॒रो दधुरिन्द्रियम्। व॒सुवने॑ वसुधेयस्य
वियन्तु॑ यजं॥६७॥

दे॒वी उ॒षासा॑व॒श्विना॑। भि॒षजे॒न्द्रे सर॑स्वती। बलं न
वाच॑मा॒स्ये। उ॒षाभ्या॑ दधुरिन्द्रियम्। व॒सुवने॑ वसुधेयस्य
वियन्तु॑ यजं। दे॒वी जोष्टी॑ अ॒श्विना॑। सु॒त्रामे॒न्द्रे सर॑स्वती।
श्रो॒त्रं न कर्ण॑यो॒र्यशः॑। जोष्टी॑भ्यां दधुरिन्द्रियम्। व॒सुवने॑
वसुधेयस्य वियन्तु॑ यजं॥६८॥

दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दु॒घे सुदु॑घे। पय॑सेन्द्रं सर॑स्वत्य॒श्विना॑
भि॒षजा॑वत। शु॒क्रं न ज्योतिः॑ स्तन॑यो॒राहु॑ती धत्त इन्द्रियम्।
व॒सुवने॑ वसुधेयस्य वियन्तु॑ यजं। दे॒वा दे॒वाना॑ भि॒षजा॑।
होता॑रा॒विन्द्र॑म॒श्विना॑। व॒षट्कारैः॑ सर॑स्वती। त्विषिं॑ न हृदये
म॒तिम्। होत॑र॒भ्यां दधुरिन्द्रियम्। व॒सुवने॑ वसुधेयस्य वियन्तु॑
यजं॥६९॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। सर॑स्वत्य॒श्विना॑ भा॒रती॒डा।

शूषन्न मध्ये नाभ्याम्। इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यज। देव इन्द्रो नराशंसः। त्रिवरूथः
सरस्वत्याऽश्विभ्यामीयते रथः। रेतो न रूपममृतं जनित्रम्।
इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यज॥ ७०॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो अश्विभ्याम्।
सरस्वत्याः सुपिप्पलः। इन्द्राय पच्यते मधु। ओजो न
जूतिमृषभो न भामम्। वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवं बर्हिर्वारितीनाम्। अध्वरे
स्तीर्णमश्विभ्याम्। ऊर्णम्रदाः सरस्वत्याः॥ ७१॥

स्योनमिन्द्र ते सदः। ईशायै मन्युः राजानं बर्हिषा
दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवो अग्निः
स्विष्टकृत्। देवान् यक्षद्यथायथम्। होतारविन्द्रमश्विना। वाचा
वाचः सरस्वतीम्। अग्निः सोमः स्विष्टकृत्। स्विष्ट इन्द्रः
सुत्रामां सविता वरुणो भिषक्। इष्टो देवो वनस्पतिः। स्विष्टा
देवा आज्यपाः। इष्टो अग्निरग्निना। होता होत्रे स्विष्टकृत्।
यशो न दधदिन्द्रियम्। ऊर्जमपचितिः स्वधाम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यज॥ ७२॥

द्वारो दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यज होतृभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजैन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यज सरस्वत्या वनस्पतिः पद्वि (देवं बर्हिर्देवीद्वारो देवी उपासांश्विनां देवी जोष्टी देवी

ऊर्जाहुती देवा देवानां भिषजां वषट्कारैर्देवीस्त्रिस्तिस्रो देवीर्देव इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो
 वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवान्। समिधाऽग्निं देवं बर्हिः सरस्वत्यश्विना
 सर्वं वियन्तु। द्वांस्त्रिस्तिस्रः सर्ववियन्तु। अज इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्। नक्तं पूर्वं सरस्वतिः।
 अन्यत्र सरस्वती। भिषक्पूर्वं दुह इन्द्रियम्। अन्यत्रं दधुरिन्द्रियम्। सौत्रामण्यां सुतासुती।
 अञ्जन्त्ययं यजमानः॥)॥ [१४]

अग्निमद्य होतारमवृणीत। अयं सुतासुती यजमानः।
 पचन्पृक्तीः। पचन्पुरोडाशान्। गृह्णन्ग्रहान्। बध्नन्नश्विभ्यां
 छागं सरस्वत्या इन्द्राय। बध्नन्सरस्वत्यै मेषमिन्द्रायश्वि-
 भ्याम्। बध्नन्निन्द्रायर्षभमश्विभ्यां सरस्वत्यै। सूपस्था
 अद्य देवो वनस्पतिरभवत्। अश्विभ्यां छागेन सरस्वत्या
 इन्द्राय॥ ७३॥

सरस्वत्यै मेषेणेन्द्रायश्विभ्याम्। इन्द्रायर्षभेणाश्विभ्यां
 सरस्वत्यै। अक्षस्तान्मेदस्तः प्रतिपचताग्रभीषुः। अवीवृधन्त
 ग्रहैः। अपातामश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा वृत्रहा।
 सोमान्सुराम्णाः। उपो उक्थामदाः श्रौद्विमदा अदन्।
 अवीवृधन्ताङ्गूषैः। त्वामद्यर्ष आर्षेयर्षीणान्नपादवृणीत।
 अयं सुतासुती यजमानः। बहुभ्य आ सङ्गतेभ्यः। एष मे
 देवेषु वसु वार्या यक्ष्यत इति। ता या देवा देवदानान्यदुः।
 तान्यस्मा आ च शास्व। आ च गुरस्व। इषितश्च होतुरसि
 भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः। सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहि॥ ७४॥

इन्द्राय यजमानः सप्त च॥ [१५]

उ॒श॒न्त॑स्त्वा ह॒वाम॑ह॒ आ नो॑ अ॒ग्ने सु॒के॒तु॒ना॑। त्व॑ सोम॒
 म॒हे भ॒गं त्व॑ सोम॒ प्रचि॑कितो मनी॒षा। त्वया॒ हि नः॑
 पि॒तरः॑ सोम॒ पूर्वे॑ त्व॑ सोम॒ पि॒तृभिः॑ संवि॒दानः॑। ब॒र्हिष॑दः
 पि॒तर॒ आऽहं॑ पि॒तृन्। उ॒प॒हू॒ताः पि॒तरोऽग्नि॑ष्वा॒त्ताः पि॒तरः॑।
 अ॒ग्निष्वा॒त्ता नृ॑तु॒मतो॑ ह॒वाम॑हे। न॒रा॒श॑सै॒ सोम॑पी॒थं य आ॒शुः।
 ते नो॒ अ॒र्व॒न्तः सु॒ह॒वा भ॑वन्तु। शं नो॑ भ॒वन्तु॑ द्वि॒पदे॑ शं
 चतु॑ष्पदे। ये अ॒ग्निष्वा॒त्ता येऽन॑ग्निष्वा॒त्ताः॥ ७५॥

अ॒हो॒मुचः॑ पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। पेरेऽव॑रेऽमृ॒ता॑सो भ॒वन्तः॑।
 अधि॑ ब्रुवन्तु ते अ॒व॒न्त्व॒स्मान्। वा॒न्या॒यै दु॒ग्धे जु॒षमा॑णाः
 क॒र॒म्भम्। उ॒दी॒रा॒णा अ॒व॒रे पे॑रे च। अ॒ग्निष्वा॒त्ता ऋ॒तुभिः॑
 संवि॒दानाः॑। इन्द्र॑वन्तो ह॒वि॒रि॒दं जु॑षन्ताम्। यद॑ग्ने क॒व्य॒वा॒हन॒
 त्वम॑ग्र ई॒डि॒तो जा॑तवेदः। मा॒त॒ली क॒व्यैः। ये ता॑तृ॒पु॒र्दे॒व॒त्रा
 जे॒ह॒मा॒नाः। हो॒त्रा॒वृ॒धः स्तोम॑त॒ष्टा॒सो अ॒र्केः। आऽग्ने॑
 या॒हि सु॒वि॒द॒त्रैर्भि॒र्वा॒ङ्। स॒त्यैः क॒व्यैः पि॒तृभि॑र्घ॒र्म॒सद्भिः॑।
 ह॒व्य॒वा॒ह॒म॒जरं॑ पु॒रु॒प्रि॒यम्। अ॒ग्निं घृ॒तेन॑ ह॒विषा॑ स॒पर्य॑न्।
 उ॒पा॒स॒दं क॒व्य॒वा॒हं पि॒तृणा॑म्। स नः॑ प्र॒जां वी॒र॒व॒ती॑
 स॒मृ॒ण्व॒तु॥ ७६॥

अ॒न॒ग्निष्वा॒त्ता जे॒ह॒मा॒नाः स॒प्त च॑॥ ————— [१६]

हो॒ता य॒क्ष॒दि॒ड॒स्प॒दे। स॒मि॒धा॒नं म॒ह॒द्य॒शः। सु॒ष॒मि॒द्धं
 व॒रे॒ण्यम्। अ॒ग्नि॒मि॒न्द्रं व॒यो॒ध॒स॒म॑। गा॒य॒त्रीं छ॒न्द॑

इन्द्रियम्। त्र्यविं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षच्छुचिं व्रतम्। तनूनपातमुद्भिदम्। यं
गर्भमदितिर्दधे॥ ७७ ॥

शुचिमिन्द्रं वयोधसम्। उष्णिहं छन्दं इन्द्रियम्।
दित्यवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षदीडेन्यम्। ईडितं वृत्रहन्तमम्। इडाभिरीड्य सहः।
सोममिन्द्रं वयोधसम्। अनुष्टुभं छन्दं इन्द्रियम्। त्रिविधं गां
वयो दधत्॥ ७८ ॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुबर्हिषदम्।
पूषण्वन्तममर्त्यम्। सीदन्तं बर्हिषि प्रिये। अमृतेन्द्रं
वयोधसम्। बृहतीं छन्दं इन्द्रियम्। पञ्चाविं गां वयो दधत्।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्व्यचस्वतीः। सुप्रायणा
ऋतावृधः॥ ७९ ॥

द्वारो देवीर्हरिण्ययीः। ब्रह्माणं इन्द्रं वयोधसम्। पङ्क्तिं
छन्दं इहेन्द्रियम्। तुर्यवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्सुपेशसे। सुशिल्पे बृहती उभे।
नक्तोषासा न दर्शते। विश्वमिन्द्रं वयोधसम्। त्रिष्टुभं छन्दं
इन्द्रियम्॥ ८० ॥

पष्ठवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
होता यक्षत्प्रचेतसा। देवानामुत्तमं यशः। होतारा दैव्या

क॒वी। स॒युजेन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। जग॑तीं छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्।
अ॒न॒ङ्गाहं॑ गां वयो॒ दध॑त्। वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑
यक्ष॒त्पेश॑स्वतीः॥८१॥

ति॒स्रो दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। भा॒रती॑र्बृ॒हती॑र्म॒हीः। पति॑मिन्द्रं
वयो॒धसम्॑। वि॒राजं॑ छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्। धे॒नुं गां न वयो॒
दध॑त्। वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्सुरे॑त॒सम्।
त्वष्टा॑रं पुष्टि॒वर्ध॑नम्। रू॒पाणि॑ बिभ्र॑तं पृथ॑क्। पुष्टि॑मिन्द्रं
वयो॒धसम्॑॥८२॥

द्वि॒पदं॑ छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्। उ॒क्षाणं॑ गां न वयो॒ दध॑त्।
वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒च्छ्रु॑त॒क्र॒तुम्। हि॒र॒ण्य॒
पर्ण॑मु॒क्थिन॑म्। र॒शनां॑ बिभ्र॑तं व॒शिम्। भग॑मिन्द्रं वयो॒धसम्॑।
क॒कुभं॑ छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्। व॒शां वे॒हतं॑ गां न वयो॒ दध॑त्।
वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्स्वाहा॑कृ॒तीः। अ॒ग्निं
गृ॒हप॑तिं पृथ॑क्। वरु॑णं भेष॒जं क॒विम्। क्ष॒त्रमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑।
अति॑च्छन्द॒सं छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। बृ॒हदृ॑ष॒भं गां वयो॒ दध॑त्।
वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑॥८३॥

दधे दध॑द॒तावृ॑धं इन्द्रि॒यं पेश॑स्वतीर्वयो॒धसं॑ वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं सप्त च॑ (इडस्पदै-
ऽग्निङ्गायत्रीञ्यविम्। शुचि॑व्र॒तं शुचि॑मु॒ष्णिह॑न्दि॒त्यवा॑हम्। ईडे॒न्यु सोम॑मनु॒ष्टुभं॑ त्रि॒व॒त्सम्।
सु॒ब॒र॒हि॒षद॑म॒मृतेन्द्रं॑ बृ॒हतीं॑ पश्चा॒विम्। व्य॑च॒स्वतीः॑ सु॒प्राय॑णा द्वा॒रो ब्र॒ह्माणः॑ प॒ङ्क्ति॑मिह॒ तुर्य॑वाहम्।
सु॒पेश॑से॒ विश्व॑मिन्द्रं त्रि॒ष्टुभं॑ प॒ष्ठवा॑हम्। प्र॒चैत॑सा स॒युजेन्द्रं॑ जग॑तीमि॒हान॒ङ्गाहम्॑। पेश॑स्वतीस्ति॒स्रः
पतिं॑ वि॒राज॑मि॒ह धे॒नुत्रा॑। सुर॑त॒सन्त्वष्टा॑रं पुष्टि॑मिन्द्रं द्वि॒पद॑मि॒होक्षा॑ण॒त्रा श॑त॒क्र॒तुं भग॑मिन्द्रं

ककुभमिह वशात्र। स्वाहाकृतीः क्षत्रमतिच्छन्दसं बृहदृषभं गां वयो दधदिन्द्रियमृषिं वसु नव
दशेहौन्द्रियमष्टं नव दश गां न वयो दधदिन्द्रियस्य दे सर्वं वेतु॥)। [१७]

समिद्धो अग्निः समिधा। सुषमिद्धो वरैण्यः। गायत्री छन्द
इन्द्रियम्। त्र्यविर्गौर्वयो दधुः। तनूनपाच्छुचिप्रतः। तनूपाच्च
सरस्वती। उष्णिक्छन्द इन्द्रियम्। दित्यवाङ्गौर्वयो दधुः।
इडाभिरग्निरीड्यः। सोमो देवो अमर्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्द इन्द्रियम्। त्रिविधसो गौर्वयो दधुः।
सुबर्हिरग्निः पूषण्वान्। स्तीर्णबर्हिरमर्त्यः। बृहती छन्द
इन्द्रियम्। पश्चाविर्गौर्वयो दधुः। दुरो देवीर्दिशो महीः।
ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः। पङ्क्तिश्छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाङ्गौर्वयो
दधुः॥८५॥

उषे यही सुपेशसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुप्छन्द
इन्द्रियम्। पृष्ठवाङ्गौर्वयो दधुः। दैव्या होतारा भिषजा। इन्द्रेण
सयुजा युजा। जगती छन्द इहेन्द्रियम्। अनुङ्गान्गौर्वयो दधुः।
तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥

विराट्छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुर्गौर्न वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो
अद्भुतः। इन्द्राग्नी पुष्टिर्वधना। द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियम्। उक्षा
गौर्न वयो दधुः। शमिता नो वनस्पतिः। सविता प्रसुवन्भगम्।
ककुच्छन्द इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्वौर्न वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं
वरुणः। सुक्षत्रो भेषजं करत्। अतिच्छन्दाश्छन्द इन्द्रियम्।
बृहदृषभो गौर्वयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाङ्मैर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्रौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥—————[१८]

वसन्तेनर्तुना देवाः। वसवस्त्रिवृता स्तुतम्। रथन्तरेण तेजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा ऋतुना। रुद्राः पञ्चदशे स्तुतम्। बृहता यशसा बलम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः। वर्षाभिर्ऋतुनाऽऽदित्याः। स्तोमे सप्तदशे स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेण विशौजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शारदेनर्तुना देवाः। एकविंश ऋभवं स्तुतम्। वैराजेन श्रिया श्रियम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः। हेमन्तेनर्तुना देवाः। मरुतस्त्रिणवे स्तुतम्। बलेन शक्ररीः सहः। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शैशिरेणर्तुना देवाः। त्रयस्त्रिंशेऽमृतं स्तुतम्। सत्येन रेवतीः क्षत्रम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः॥८९॥

स्तोमे सप्तदशे स्तुतं सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारि च (वसन्तेन ग्रीष्मेण वर्षाभिः शारदेन हेमन्तेन शैशिरेण पठ॥)॥—————[१९]

देवं बरुहिरिन्द्रं वयोधसम्। देवं देवमवर्धयत्। गायत्रिया छन्दसेन्द्रियम्। तेज इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवीर्द्वारो देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवीर्देवमवर्धयन्। उष्णिहा छन्दसेन्द्रियम्। प्राणमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥९०॥

देवी देवं वयोधसम्। उषे इन्द्रमवर्धताम्। अनुष्टुभा छन्दसेन्द्रियम्। वाचमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य

वीतां यजं। देवी जोष्टीं देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी देवमवर्धताम्। बृहत्या छन्दसेन्द्रियम्। श्रोत्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं॥११॥

देवी ऊर्जाहुती देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी देवमवर्धताम्। पङ्क्त्या छन्दसेन्द्रियम्। शुक्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवा दैव्या होतांरा देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवा देवमवर्धताम्। त्रिष्टुभा छन्दसेन्द्रियम्। त्विषिमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं॥१२॥

देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीर्वयोधसम्। पतिमिन्द्रमवर्धयन्। जगत्या छन्दसेन्द्रियम्। बलमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो नराशंसो देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्। विराजा छन्दसेन्द्रियम्। रेतु इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं॥१३॥

देवो वनस्पतिर्देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्। द्विपदा छन्दसेन्द्रियम्। भगमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवं बर्हिर्वारितीनां देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवं देवमवर्धयत्। ककुभा छन्दसेन्द्रियम्। यश इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्। अतिच्छन्दसा छन्दसेन्द्रियम्। क्षत्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने

वसुधेयस्य वेतु यजं॥१४॥

वियन्तु यजं वीतां यजं वीतां यजं वेतु यजं वेतु यज पञ्च च (देवं बर्हिर्गायत्रिया तेजः। देवीद्वारं उष्णिहां प्राणम्। देवी देवमुपे अनुष्टुभा वाचम्। देवी जोष्ट्रीं बृहत्या श्रोत्रम्। देवी ऊर्जाहृती पङ्क्या शुक्रम्। देवा दैव्या होतांरा त्रिष्टुभा त्विषिम्। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीः पतिं जगत्या बलम्। देवो नराशंसो विराजा रेतः। देवो वनस्पतिर्द्विपदा भगम्। देवं बर्हिर्वारितीनां ककुभा यशः। देवो अग्निः स्विष्टकृदतिच्छन्दसा क्षत्रम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयश्चतुरवर्धतामेकोऽवर्धयश्चतुरवर्धयत्॥)॥—[२०]

स्वाद्धीं त्वा सोमः सुरावन्तस्सीसेन मित्रोऽसि यद्वैवा होता यक्षत्समिधेन्द्रस्समिद्ध इन्द्र आचर्षणिप्रा देवं बर्हिर्होता यक्षत्समिधाऽग्निस्समिद्धो अग्निरंश्विनाऽश्विना हविरिन्द्रियं देवं बर्हिः सरस्वत्यग्निमद्योशन्तो होता यक्षदिडस्पदे समिद्धो अग्निः समिधा वसन्तेनर्तुनां देवं बर्हिरिन्द्र वयोधसं विशतिः॥२०॥

स्वाद्धीं त्वाऽमीमदन्त पितरः साम्राज्याय पूतं पवित्रेणोषासानक्ता बदैरधातां देव इन्द्रो वनस्पतिः पष्ठवाहुङ्गां देवी देवं वयोधसं चतुर्नवतिः॥१४॥

स्वाद्धीं त्वा वेतु यजं॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

त्रिवृ॒थ्स्तो॑मो भवति। ब्र॒ह्मव॑र्चसं वै त्रिवृत्। ब्र॒ह्मव॑र्चसमे॒वाव॑
रुन्धे। अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमो॑ भवति। ब्र॒ह्मव॑र्चसं वा अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑।
ब्र॒ह्मव॑र्चसमे॒वाव॑ रुन्धे। र॒थन्त॑रꣳ सामं भवति। ब्र॒ह्मव॑र्चसं वै
र॒थन्त॑रम्। ब्र॒ह्मव॑र्चसमे॒वाव॑ रुन्धे। प॒रि॒स्र॒जी हो॑ता भवति॥१॥

अ॒रु॒णो मि॑र्मि॒रस्त्रि॑शु॒क्रः। ए॒तद्वै ब्र॑ह्मव॑र्चसस्य॑ रू॒पम्।
रू॒पेणै॒व ब्र॑ह्मव॑र्चसम॑व रुन्धे। बृ॒ह॒स्पति॑र॒काम॑यत दे॒वानां॑
पु॒रो॒धां ग॑च्छे॒यमि॑ति। स ए॒तं बृ॑ह॒स्पति॑स॒वम॑पश्यत्।
तमाऽह॑रत्। तेना॑यजत। ततो॒ वै स दे॒वानां॑ पु॒रो॒धाम॑गच्छत्।
यः पु॒रो॒धाका॑मः स्यात्। स बृ॑ह॒स्पति॑स॒वेन॑ यजेत॥२॥

पु॒रो॒धामे॒व ग॑च्छति। तस्य॑ प्रा॒तः स॒वने॑ स॒न्नेषु॑
ना॒राश॑ꣳसेषु॑। एका॑दश दक्षि॑णा नीयन्ते। एका॑दश मा॒ध्यं
दिने॑ स॒वने॑ स॒न्नेषु॑ ना॒राश॑ꣳसेषु॑। एका॑दश तृ॒तीय॑स॒वने॑
स॒न्नेषु॑ ना॒राश॑ꣳसेषु॑। त्रय॑स्त्रि॒ंश॒थ्सम्प॑द्यन्ते। त्रय॑स्त्रि॒ंश॒द्वै
दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑ रुन्धे। अश्व॑श्चतु॒स्त्रि॒ंशः। प्रा॒जाप॑त्यो
वा अश्वः॥३॥

प्रा॒जाप॑तिश्चतु॒स्त्रि॒ंशो दे॒वता॑नाम्। याव॑न्तीरे॒व दे॒वताः॑।
ता ए॒वाव॑ रुन्धे। कृ॒ष्णाजि॑नेऽभिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्म॑णो
वा ए॒तद्रू॑पम्। यत्कृ॑ष्णाजि॒नम्। ब्र॒ह्मव॑र्चसेनै॒वैꣳ

समर्धयति। आज्येनाभिषिञ्चति। तेजो वा आज्यम्।
तेज एवास्मिन्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत वा अश्वो दधाति॥ [१]

यदाग्नेयो भवति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पौष्णः।
पुष्टिर्वै पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य। पुष्टिमेवाव रुन्धे। प्रसवाय
सावित्रः। अथ यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति।
निर्वरुणत्वाय वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्धसूयते। स हि वारुणः। अथ
यद्वैश्वदेवः। वैश्वदेवो हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो
हि वैश्यः। सप्तैतानि हवींषि भवन्ति। सप्तगणा वै
मारुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या लभ्यते। विद्धे मारुतः।
विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशः प्रियः।
विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। ऋषभचर्मोऽध्यभिषिञ्चति। स
हि प्रजनयिता। दध्राऽभिषिञ्चति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
ऊर्जैर्वैनमन्नाद्येन समर्धयति॥६॥

वारुणो विद्धे मारुतोऽष्टौ च॥ [२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यत्सौम्यः।
सौम्यो हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वारुहस्पत्यः।
एतद्वै ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो
वै ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यत्सारस्वतः। एतद्धि

प्रत्यक्षं ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः।
अथो य एव कश्च सन्थसूयते। स हि वारुणः। अथ
यद्वावापृथिव्यः। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। तं द्यावापृथिवी
नान्वमन्येताम्। तमेतेनैव भागधेयेनान्वमन्येताम्॥८॥

वज्रस्य वा एषोऽनुमानाय। अनुमतवज्रः सूयाता इति।
अष्टावेतानि हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्री
ब्रह्मवर्चसम्। गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमं रुन्धे। हिरण्येन
घृतमुत्पुनाति। तेजस एव रुचे। कृष्णाजिनेऽभिषिञ्चति।
ब्रह्मणो वा एतदृक्सामयो रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्।
ब्रह्मन्नेवैनमृक्सामयोरध्यभिषिञ्चति। घृतेनाभिषिञ्चति। तथा
वीर्यावत्तरो भवति॥९॥

सङ्गच्छेते भागधेयेनान्वमन्येतां रूपं चत्वारि च॥ [३]

न वै सोमेन सोमस्य सवोऽस्ति। हतो ह्येषः। अभिषुतो
ह्येषः। न हि हतः सूयते। सौमीं सूतवशां लभते।
सोमो वै रेतोधाः। रेत एव तदधाति। सौम्यर्चाऽभिषिञ्चति।
रेतोधा ह्येषा। रेतः सोमः। रेत एवास्मिन्दधाति। यत्किं च
राजसूयमृते सोमम्। तत्सर्वं भवति। अषाढं युत्सु पृतनासु
पप्रिम। सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्। भरेषुजां
सुक्षितिं सुश्रवसम्। जयन्तं त्वामनु मदेम सोम॥१०॥

रेतः सोमः सप्त च॥ [४]

यो वै सोमेन सूयते। स देवसवः। यः पशुनां सूयते।
स देवसवः। य इष्ट्यां सूयते। स मनुष्यसवः। एतं वै पृथये
देवाः प्रायच्छन्। ततो वै सोऽप्यारण्यानां पशूनामसूयत।
यावतीः कियतीश्च प्रजा वाचं वदन्ति। तासां सर्वासां
सूयते॥११॥

य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। नाराशस्यर्चा-
ऽभिषिञ्चति। मनुष्या वै नराशंसः। निहुत्य वावैतत्।
अथाभिषिञ्चति। यत्किं च राजसूयमनुत्तरवेदीकम्। तत्सर्वं
भवति। ये मे पश्चाशतं ददुः। अश्वानां सधस्तुतिः। द्युमदग्रे
महि श्रवः। बृहत्कृधि मघोनाम्। नृवदमृत नृणाम्॥१२॥

सूयते सधस्तुतिस्त्रीणि च॥ [५]

एष गौसवः। षड्विंश उक्थ्यो बृहत्सामा। पवमाने
कण्वरथन्तरं भवति। यो वै वाजपेयः। स सम्राट्सवः। यो
राजसूयः। स वरुणसवः। प्रजापतिः स्वाराज्यं परमेष्ठी।
स्वाराज्यं गौरेव। गौरिव भवति॥१३॥

य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। उभे बृहद्रथन्तरे
भवतः। तद्धि स्वाराज्यम्। अयुतं दक्षिणाः। तद्धि
स्वाराज्यम्। प्रतिधुषाऽभिषिञ्चति। तद्धि स्वाराज्यम्।
अनुद्धते वेद्यै दक्षिणत आहवनीयस्य बृहतः स्तोत्रं
प्रत्यभिषिञ्चति। इयं वाव रथन्तरम्॥१४॥

असौ बृहत्। अनयोरेवैनमनन्तरहितमभिषिञ्चति।
 पशुस्तोमो वा एषः। तेन गोसवः। षट्त्रिंशः सर्वः। रेवञ्जातः
 सहसा वृद्धः। क्षत्राणां क्षत्रभृत्तमो वयोधाः। महान्महित्वे
 तस्तभानः। क्षत्रे राष्ट्रे च जागृहि। प्रजापतेस्त्वा परमेष्ठिनः
 स्वाराज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। स्वाराज्यमेवैनं गमयति॥१५॥

इव भवति रथन्तरमाहेकं च॥ [६]

सिंहे व्याघ्र उत या पृदाकौ। त्विषिरग्नौ ब्राह्मणे सूर्ये
 या। इन्द्रं या देवी सुभगा जजान। सा न आगन्वर्चसा
 संविदाना। या राजन्ये दुन्दुभावायतायाम्। अश्वस्य क्रन्द्ये
 पुरुषस्य मायौ। इन्द्रं या देवी सुभगा जजान। सा न
 आगन्वर्चसा संविदाना। या हस्तिनि द्वीपिनि या हिरण्ये।
 त्विषिरश्वेषु पुरुषेषु गोषु॥१६॥

इन्द्रं या देवी सुभगा जजान। सा न आगन्वर्चसा
 संविदाना। रथे अक्षेषु वृषभस्य वाजे। वाते पर्जन्ये वरुणस्य
 शुष्मे। इन्द्रं या देवी सुभगा जजान। सा न आगन्वर्चसा
 संविदाना। राडसि विराडसि। सम्राडसि स्वराडसि। इन्द्राय
 त्वा तेजस्वते तेजस्वन्तः श्रीणामि। इन्द्राय त्वौजस्वत
 ओजस्वन्तः श्रीणामि॥१७॥

इन्द्राय त्वा पयस्वते पयस्वन्तः श्रीणामि। इन्द्राय
 त्वाऽऽयुष्मत आयुष्मन्तः श्रीणामि। तेजोऽसि। तत्ते प्र

यच्छामि। तेजस्वदस्तु मे मुखम्। तेजस्वच्छिरो अस्तु मे।
तेजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। तेजसा सम्पिपृग्धि मा।
ओजोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि॥१८॥

ओजस्वदस्तु मे मुखम्। ओजस्वच्छिरो अस्तु मे।
ओजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। ओजसा सं पिपृग्धि मा।
पयोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। पयस्वदस्तु मे मुखम्।
पयस्वच्छिरो अस्तु मे। पयस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। पयसा
सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्।
आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्। आयुषा
सं पिपृग्धि मा। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि। प्रियं रेतो
वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ। विश्वे
देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो
वातो मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासां त्वा सर्वासां
रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्मना। सोमं
इवास्यदाभ्यः। अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्। सूर्य इव ज्योतिषा
विभूः॥२१॥

अपां यो द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय गृह्णामि। अपां य ऊर्मो रसः। तमहमस्मा

आमुष्यायुणाय। ओजसे वीर्याय गृह्णामि। अपां यो मध्यतो
रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। पुष्ट्यै प्रजननाय गृह्णामि।
अपां यो यज्ञियो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। आयुषे
दीर्घायुत्वाय गृह्णामि॥ २२॥

गोष्वाजंस्वन्तः श्रीणाम्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पर्यसा सम्पिपृग्धि माऽसं द्विभूर्यज्ञियो रसो द्वे
च॥ _____ [७]

अभिप्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ
मित्रवर्धनः। तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्कावभित्
आतिष्ठ वृत्रहन्त्रथम्। आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषन्।
श्रियं वसानश्चरति स्वरोचाः। महत्तदस्यासुरस्य नाम।
आ विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ। अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु
बृहस्पतिः॥ २३॥

अनु सोमो अन्वग्निरावीत्। अनु त्वा विश्वे देवा
अवन्तु। अनु सप्त राजानो य उताभिषिक्ताः। अनु त्वा
मित्रावरुणाविहावतम्। अनु द्यावापृथिवी विश्वशम्भू। सूर्यो
अहोभिरनु त्वाऽवतु। चन्द्रमा नक्षत्रैरनु त्वाऽवतु। द्यौश्च
त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु।
अनु स्वधा चिकिताः सोमो अग्निः। आऽयं पृणक्तु रजसी
उपस्थम्॥ २४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरैकं च॥ _____ [८]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः परांचीरायन्।

स ए॒तं प्र॒जाप॑तिरो॒दनम॑पश्यत्। सोऽन्नं॑ भू॒तोऽति॑ष्ठत्। ता
अ॒न्यत्रा॑न्नाद्य॒मवि॑त्वा। प्र॒जाप॑तिं प्र॒जा उ॒पाव॑र्तन्त। अन्नमे॒वैनं॑
भू॒तं प॑श्यन्तीः प्र॒जा उ॒पाव॑र्तन्ते। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उं
चैनमे॒वं वेद॑। सर्वा॑ण्यन्ना॒नि भव॑न्ति॥ २५॥

सर्वे॑ पु॒रुषाः॑। सर्वा॑ण्ये॒वान्नान्य॑वं रु॒न्धे। सर्वा॑न्पु॒रुषान्।
राड॑सि वि॒राड॑सीत्याह। स्वा॒राज्य॑मे॒वैनं॑ गमयति। यद्वि॒रण्यं॑
ददा॑ति। तेज॒स्तेना॑वं रु॒न्धे। यत्ति॑सृ॒धन्व॑म्। वी॒र्यं॑ तेन॑।
यदष्ट्रा॑म्॥ २६॥

पुष्टिं॑ तेन॑। यत्क॑म॒ण्डलु॑म्। आयु॑ष्टेन॑। यद्वि॒रण्य॑मा ब॒ध्नाति॑।
ज्योति॑र्वै हि॒रण्य॑म्। ज्योति॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। अथो तेजो॑ वै
हि॒रण्य॑म्। तेजं॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। यदो॑दनं प्रा॒श्नाति॑। ए॒तदे॒व
सर्व॑मव॒रुध्य॑॥ २७॥

तद॑स्मिन्नेक॒धाऽधा॑त्। रोहि॑ण्यां का॒र्यः॑। यद्वा॑ह्म॒ण ए॒व
रोहि॑णी। तस्मा॑दे॒व। अथो॑ वर्ष्मै॒वैनं॑ समा॒नानां॑ करोति।
उ॒द्य॒ता सूर्ये॑ण का॒र्यः॑। उ॒द्यन्तं॑ वा ए॒तं सर्वाः॑ प्र॒जाः
प्रति॑नन्दन्ति। दि॒दृक्षे॑ण्यो दर्श॒नीयो॑ भवति। य ए॒वं वेद॑।
ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति॥ २८॥

अ॒वेत्यो॑ऽवभृ॒था (३) ना (३) इति॑। यद्द॑र्भपु॒ञ्जीलैः॑ प॒वय॑ति।
तथ्स्वि॑दे॒वावै॑ति। तन्नावै॑ति। त्रि॒भिः प॑वयति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः।
ए॒भिरे॒वैनं॑ लो॒कैः प॑वयति। अथो॑ अ॒पां वा ए॒तत्तेजो॑ वर्चः॑।

यद्दर्भाः। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति। अपामेवैनं तेजसा वर्चसा-
ऽभिषिञ्चति॥२९॥

भवन्त्यष्टौमवर्ध्यां वदन्ति दर्भा यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥—————[९]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं
पञ्चशारदीयमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स
बहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स
पञ्चशारदीयेन यजेत। बहोरेव भूयान्भवति। मरुत्स्तोमो वा
एषः। मरुतो हि देवानां भूयिष्ठाः॥३०॥

बहोर्भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद।
पञ्चशारदीयो भवति। पञ्च वा ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव
संवत्सरे प्रति तिष्ठति। अथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः। पाङ्क्तो यज्ञः।
यज्ञमेवाव रुन्धे। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः
प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै॥३१॥

भूयिष्ठा यन्ति द्वे च॥—————[१०]

अगस्त्यो मरुद्भ्य उक्षणः प्रौक्षत्। तानिन्द्र आदत्त।
त एनं वज्रमुद्यत्याभ्यायन्त। तानगस्त्यश्चैवेन्द्रश्च
कयाशुभीयेनाशमयताम्। ताञ्छान्तानुपाह्वयत। यत्कयाशुभीयं
भवन्ति शान्त्यै। तस्मादेत ऐन्द्रामारुता उक्षाणः सवनीया
भवन्ति। त्रयः प्रथमेऽहन्ना लभ्यन्ते। एवं द्वितीयै। एवं
तृतीयै॥३२॥

ए॒वं च॑तु॒र्थे। प॒ञ्चो॑त्त॒मेऽह॑न्ना ल॒भ्यन्ते॑। व॒र्षि॑ष्ठमि॒व
ह्येत॑दहः। व॒र्षि॑ष्ठः स॒मा॒ना॒ना॑ भवति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य
उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑। स्वा॒रा॑ज्यं वा ए॒ष य॒ज्ञः। ए॒तेन॒ वा ए॒क॒या वा
का॒न्द॒मः स्वा॒रा॑ज्यमगच्छत्। स्वा॒रा॑ज्यं गच्छति। य ए॒तेन॒
यज॑ते॥ ३३॥

य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑। मा॒रु॒तो वा ए॒षः स्तोमः॑। ए॒तेन॒ वै
म॒रु॒तो दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठा अभवन्। भूयि॑ष्ठः स॒मा॒ना॒ना॑ भवति। य
ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑। प॒ञ्च॒शा॒र॒दी॒यो वा ए॒ष य॒ज्ञः।
आ प॑ञ्च॒मा॒त्पु॒रु॒षा॒दन्न॑म॒त्ति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॒ चैन॑मे॒वं
वेद॑। स॒प्त॒द॒शः स्तो॒मा ना॒ति य॒न्ति। स॒प्त॒द॒शः प्र॒जाप॑तिः।
प्र॒जाप॑ते॒रे॒व नै॒ति॥ ३४॥

तृतीयं गच्छति य ए॒तेन॒ यज॑तेऽति य ए॒तेन॒ यज॑ते य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑ त्रीणि च (अ॒ग॒स्त्यः
स्वा॒रा॑ज्यं मा॒रुतः प॑ञ्च॒शा॒र॒दी॒यो वा ए॒ष य॒ज्ञः स॑प्त॒द॒शं प्र॒जाप॑ते॒रे॒व नै॒ति॥)॥—[११]

अ॒स्या ज॒रा॑सो द॒मा म॒रि॒त्राः। अ॒र्च॒द्धू॒मा॒सो अ॒ग्नयः॑
पा॒व॒काः। श्वि॒ची॒चयः॑ श्वा॒त्रा॒सो भु॒र॒ण्यवः॑। व॒न॒र॒षदो॑ वा॒यवो॑
न सो॒माः। यजा॑ नो मि॒त्रा॒वरु॑णा। यजा॑ दे॒वाः ऋ॒तं बृ॒हत्।
अ॒ग्ने यक्षि॑ स्व॒न्द॒मम्। अ॒श्वि॒ना पि॒बन्तः॑ सु॒तम्। दी॒द्य॒ग्री
शु॒चि॒व्र॒ता। ऋ॒तुना॑ य॒ज्ञवा॑ह॒सा॥ ३५॥

द्वे वि॒रू॒पे च॒रतः॑ स्व॒र्थे। अ॒न्याऽन्या॑ व॒त्स॒मुप॑ धा॒पये॒ते।
ह॒रि॒र॒न्यस्यां॑ भव॑ति स्व॒धा॒वान्। शु॒क्रो अ॒न्यस्यां॑ द॒दृशे॑

सुवर्चाः। पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि
यातो अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतून्यो
विदधञ्जायते पुनः। त्रीणि शता त्रीषहस्राण्यग्निम्। त्रिंशच्च
देवा नव चाऽसपर्यन्॥३६॥

औक्षं घृतैरास्तृणन्ब्रह्मै। आदिद्धोतारं न्यषादयन्त।
अग्निनाऽग्निः समिध्यते। कविर्गृहपतिर्युवा। हव्यवाङ्मुहोऽऽस्यः।
अग्निर्देवानां जठरम्। पूतदक्षः कविक्रतुः। देवो देवेभिरा
गमत्। अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टयः। आ त्वेषमुग्रमव
ईमहे वयम्॥३७॥

ते स्वानिनो रुद्रिया वरुषनिर्णिजः। सिंहा न हेषक्रतवः
सुदानवः। यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा। यद्वाऽवमे सुभगासो
दिवि ष्ठा। ततो नो रुद्रा उत वाऽन्वस्य। अग्ने वित्ताद्धविषो
यद्यजामः। ईडे अग्निं स्ववसन्नमोभिः। इह प्रसप्तो वि च
यत्कृतं नः। रथैरिव प्रभरे वाजयद्भिः। प्रदक्षिणिन्मरुतां
स्तोममृद्ध्याम्॥३८॥

श्रुधि श्रुत्कर्ण वह्निभिः। देवैरग्ने स्यावभिः। आसीदन्तु
ब्रह्मिणि। मित्रो वरुणो अर्यमा। प्रातर्यावाणो अध्वरम्।
विश्वेषामदितिर्यज्ञियानाम्। विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम्।
अग्निर्देवानामव आवृणानः। सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः। त्वे
अग्ने सुमतिं भिक्षमाणाः॥३९॥

दिवि श्रवो दधिरे यज्ञियांसः। नक्तां च चक्रुरुषसा विरूपे।
 कृष्णं च वर्णमरुणं च सन्धुः। त्वामग्न आदित्यास आस्यम्।
 त्वां जिह्वाः शुचयश्चक्रिरे कवे। त्वाः रातिषाचो अध्वरेषु
 सश्विरे। त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम्। नि त्वां यज्ञस्य साधनम्।
 अग्ने होता रमृत्विजम्। वनुष्वदेव धीमहि प्रचेतसम्। जीरं
 दूतममर्त्यम्॥४०॥

यज्ञवाहुसासपर्यन्वयमुद्धां भिक्षमाणाः प्रचेतसमेकं च॥—————[१२]

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि। वायुर्न नियुतो नो
 अच्छ। पिबास्यन्धो अभिसृष्टो अस्मे। इन्द्रः स्वाहा ररिमा
 ते मदाय। कस्य वृषा सुते सचा। नियुत्वान्वृषभो रणत्।
 वृत्रहा सोमपीतये। इन्द्रं वयं महाधने। इन्द्रमर्भे हवामहे।
 युजं वृत्रेषु वज्रिणम्॥४१॥

द्विता यो वृत्रहन्तमः। विद इन्द्रः शतक्रतुः। उप नो
 हरिभिः सुतम्। स सूर आजुनयं ज्योतिरिन्द्रम्। अया धिया
 तरणिरद्रिबर्हाः। ऋतेन शुष्मी नवमानो अर्केः। व्युस्त्रिधो
 अस्रो अद्रिर्बिभेद। उतत्यदाश्वश्चियम्। यदिन्द्रं नाहुषीष्वा।
 अग्ने विक्षु प्रतीदयत्॥४२॥

भरेष्विन्द्रः सुहवः हवामहे। अहोमुचः सुकृतं दैव्यं
 जनम्। अग्निं मित्रं वरुणं सातये भगम्। द्यावापृथिवी
 मरुतः स्वस्तये। महि क्षेत्रं पुरुश्चन्द्रं वि विद्वान्।

आदि॒त्सखि॑भ्यश्चरथ॒ꣳ समै॑रत्। इन्द्रो॒ नृभि॑रजन॒द्दीद्या॑नः
सा॒कम्। सूर्य॑मुष॒सं गा॑तुम॒ग्निम्। उ॒रुं नो॑ लो॒कमनु॑ नेषि
वि॒द्वान्। सु॒र्वज्यो॑तिरभय॒ꣳ स्व॒स्ति॥४३॥

ऋ॒ष्वा तं इन्द्र॒ स्थवि॑रस्य बा॒हू। उप॑स्थेयाम शर॒णा
बृ॒हन्ता॑। आ नो विश्वा॑भि॒रूति॑भिः सजोषाः॑। ब्रह्म॑ जुषा॒णो
ह॒र्यश्च॑ याहि। वरी॑वृज॒त्स्थवि॑रेभिः सु॒शिप्र॑। अ॒स्मे दध॑द्व॒षण॑ꣳ
शुष्म॑मिन्द्र। इन्द्रा॑य॒ गाव॑ आ॒शिर॑म॒। दु॒दुहे॑ व॒ज्रिणे॑ मधु॑।
यथ्सी॑मुप॒हूरे॑ वि॒दत्। तास्ते॑ वज्रि॒न्धेन॑वो॒ जोज॑युर्नः॥४४॥

गभ॑स्तयो नियु॒तो विश्व॑वा॒राः। अ॒हर॑ह॒र्भूय॑ इज्जो॒गु॒वानाः॑।
पूर्णा॑ इन्द्र॒ क्षुम॑तो॒ भोज॑नस्य। इ॒मां ते॑ धियं प्र भ॑रे म॒हो
म॒हीम्। अ॒स्य स्तो॑त्रे धि॒षणा॑ यत्त॑ आ॒नजे॑। तमु॑त्स॒वे च॑ प्रस॒वे
च॑ सास॒हिम्। इन्द्र॑ दे॒वासुः॑ शव॑सा म॒दं ननु॑॥४५॥

व॒ज्रिण॑मय॒त्स्वि जो॑जयुर्नः सप्त च॥—————[१३]

प्र॒जाप॑तिः प॒शून॑सृजत। ते॒ऽस्मात्सृ॑ष्टाः परा॑ च
आयन्। तान॑ग्नि॒ष्टोमे॒न नाऽऽप्रो॑त्। तानु॑क्थ्ये॒न नाऽऽप्रो॑त्।
तान्थो॑ड॒शिना॑ नाऽऽप्रो॑त्। तान्रा॑त्रि॒या नाऽऽप्रो॑त्।
तान्थ॑स॒न्धिना॑ नाऽऽप्रो॑त्। सो॒ऽग्निम॑ब्रवीत्। इ॒मान्म
ई॒प्सेति॑। तान॑ग्नि॒स्त्रिवृ॑ता॒ स्तोमे॑न॒ नाऽऽप्रो॑त्॥४६॥

स इन्द्र॑मब्रवीत्। इ॒मान्म ई॒प्सेति॑। तानिन्द्रः॑ प॒ञ्चद॑शेन॒
स्तोमे॑न॒ नाऽऽप्रो॑त्। स विश्वा॑न्दे॒वान॑ब्रवीत्। इ॒मान्म

ईप्सुतेति। तान् विश्वेदेवाः संस्तदशेन स्तोमेन नाऽऽप्नुवन्।
स विष्णुमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन
स्तोमेनाऽऽप्नोत्। वारवन्तीयेनावारयत॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम् इति व्यक्रमत। यस्मात्पशवः प्रप्रेव
भ्रंशैरन्। स एतेन यजेत। यदाप्नोत्। तदप्नोर्यामस्याप्नोर्याम-
त्वम्। एतेन वै देवा जैत्वानि जित्वा। यं काममकामयन्त
तमाऽऽप्नुवन्। यं कामं कामयते। तमेतेनाऽऽप्नोति॥४८॥

स्तोमेन नाऽऽप्नोदवारयत् नव च॥ [१४]

व्याघ्रोऽयमग्नौ चरति प्रविष्टः। ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपा
अयम्। नमस्कारेण नमसा ते जुहोमि। मा देवानां
मिथुयाकर्म भागम्। सावीरुहि देव प्रसवाय पित्रे।
वर्ष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै। अथास्मभ्यं सवितः
सर्वताता। दिवेदिव आ सुवा भूरि पश्वः। भूतो भूतेषु चरति
प्रविष्टः। स भूतानामधिपतिर्बभूव॥४९॥

तस्य मृत्यौ चरति राजसूयम्। स राजा राज्यमनु
मन्यतामिदम्। येभिः शिल्पैः पप्रथानामदहत्।
येभिर्द्यामभ्यपिशत्प्रजापतिः। येभिर्वाचं विश्वरूपां
समव्ययत्। तेनेममग्न इह वर्चसा समङ्घि। येभिरादित्यस्तपति
प्र केतुभिः। येभिः सूर्यो ददृशे चित्रभानुः। येभिर्वाचं
पुष्कलेभिरव्ययत्। तेनेममग्न इह वर्चसा समङ्घि॥५०॥

आऽयं भा॒तु श॒वसा॒ पञ्च॑ कृ॒ष्टीः। इन्द्र॑ इव ज्ये॒ष्ठो
भ॑वतु प्र॒जावान्। अ॒स्मा अ॑स्तु पु॒ष्कलं॑ चि॒त्रभा॑नु। आऽयं
पृ॒णक्तु॑ रज॑सी उ॒पस्थ॑म्। यत्ते॒ शिल्पं॑ कश्यप॒ रोच॑नावत्।
इन्द्रि॒यावत्पु॒ष्कलं॑ चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अर्पिताः सप्त
सा॒कम्। तस्मि॒न्नाजा॑न॒मधि॑ विश्र॑ये॒मम्। द्यौर॑सि पृथि॒व्यसि॑।
व्याघ्रो॒ वैयाघ्रे॑ऽधि॥५१॥

विश्र॑यस्व दि॒शो म॒हीः। विश॑स्त्वा॒ सर्वा॑ वाञ्छन्तु। मा
त्वद्वा॒ष्ट्रमधि॑ भ्रशत्। या दि॒व्या आपः॑ पय॑सा सम्ब॒भूवुः।
या अ॒न्तरि॑क्ष उ॒त पार्थि॑वीर्याः। तासां॑ त्वा॒ सर्वा॑सा॒ रुचा॑।
अ॒भिषि॑श्चामि॒ वर्च॑सा। अ॒भि त्वा॒ वर्च॑साऽसिचं दि॒व्येन॑।
पय॑सा स॒ह। यथा॑सां रा॒ष्ट्रव॑र्धनः॥५२॥

तथा॑ त्वा स॒विता॑ क॑रत्। इन्द्रं॑ वि॒श्वा अ॑वीवृधन्।
स॒मुद्र॑व्य॒चस॑ङ्गिरः॑। र॒थीत॑म॒ रथी॑नाम्। वाजा॑ना॒ स॒त्पतिं॑ पति॑म्। वस॑वस्त्वा पु॒रस्ता॑द॒भिषि॑श्चन्तु गाय॒त्रेण॑
छन्द॑सा। रु॒द्रास्त्वा दक्षि॑ण॒तोऽभिषि॑श्चन्तु त्रैष्टु॒भेन॑ छन्द॑सा।
आ॒दि॒त्यास्त्वा प॒श्चाद॑भिषि॑श्चन्तु जाग॑तेन॒ छन्द॑सा।
विश्वे॑ त्वा दे॒वा उत्त॑र॒तोऽभिषि॑श्चन्तु त्वाऽनु॑ष्टु॒भेन॑ छन्द॑सा।
बृह॑स्पति॒स्त्वोप॑रि॒ष्टाद॑भिषि॑श्चन्तु पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा॥५३॥

अ॒रुणं॑ त्वा वृ॒कमु॑ग्र॒ङ्गज॑ङ्करम्। रोच॑मानं म॒रुता॑म॒ग्रे
अ॒र्चिषः॑। सूर्य॑वन्तं म॒घवा॑नं विषास॒हिम्। इन्द्र॑मु॒क्थेषु॑

नाम॒हूत॑म॒५ हुवे॑म। प्र बा॒हवा॑ सि॒सृतं जी॒वसे॑ नः। आ नो॒
गव्य॑तिमु॒क्षतं घृ॒तेन॑। आ नो॒ जने॑ श्रवयतं युवाना। श्रुतं
मे मि॒त्रावरु॑णा॒ हवे॑मा। इन्द्र॑स्य ते वी॒र्य॒कृतः॑। बा॒हू उ॒पाव॑
हरामि॥५४॥

बभूवाव्ययत्तेनेममग्र इह वर्चसा समङ्घि वैयाघ्रेऽधि राष्ट्रवर्धनः पाङ्केन छन्दसोपावहरामि॥[१५]

अ॒भि प्रेहि॑ वी॒रय॑स्व। उ॒ग्रश्चे॑ता॒ सप॒त्न॒हा। आ॒तिष्ठ॑
वृ॒त्रह॑न्त॑मः। तुभ्य॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन्। अ॒ङ्गौ न्य॒ङ्काव॑भितो॒ रथं॑
यो। ध्वा॒न्तं वा॑ता॒ग्रम॑नु॒ स॒श्वर॑न्तौ। दू॒रेहे॑तिरिन्द्रि॒यावा॑न्प॒त॒त्री।
ते नो॒ऽग्र॒यः प॑प्रयः पारयन्तु। नम॑स्त ऋ॒षे ग॒द। अव्य॑थायै
त्वा स्व॒धायै॑ त्वा॥५५॥

मा न॑ इन्द्रा॒भित॑स्त्वदृ॒ष्वारि॑ष्टासः। ए॒वा ब्र॑ह्मन्तवेद॑स्तु।
ति॒ष्ठा रथे॑ अधि॒ यद्वज्र॑हस्तः। आ र॒श्मीन्दै॑व युवसे॒ स्वश्वः॑।
आ ति॑ष्ठ वृ॒त्रह॑न्नातिष्ठन्तं॒ परि॑। अनु॒ त्वेन्द्रो॑ मद॒त्वनु॑ त्वा
मि॒त्रावरु॑णौ। द्यौश्च॑ त्वा पृथि॒वी च॒ प्रचे॑तसा। शु॒क्रो बृ॑हद॒क्षिणा॑
त्वा पि॒पर्तु॑। अनु॒ स्व॒धा चि॑किता॒५ सोमो॑ अ॒ग्निः। अनु॑
त्वाऽव॒तु स॒विता॑ स॒वेन॑॥५६॥

इन्द्रं॑ वि॒श्वा अ॒वीवृ॑धन्। सु॒मुद्र॑व्यचसङ्गिरः। र॒थीत॑म॒५
रथी॒नाम्। वाजा॑ना॒५ स॒त्पति॑ पतिम्। परि॑मा से॒न्या घो॑षाः।
ज्या॑ना॒ वृञ्ज॑न्तु गृ॒ध्रवः॑। मे॒थिष्ठाः॑ पि॒न्वमा॑ना इ॒ह। मां
गो॒पति॑म॒भि संवि॑शन्तु। तन्मेऽनु॑मति॒रनु॑ मन्यताम्। तन्मा॒ता
पृथि॒वी तत्पि॒ता द्यौः॥५७॥

तद्भावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुत९
 सौभगा युवम्। अवं ते हेड उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं
 परिष्वजानाः। सि९ह९ हिंन्वन्ति महूते सौभगाय। समुद्रं
 न सुहुवन्तस्थिवा९सम्। मर्मृज्यन्ते द्वीपिनमप्स्वन्तः।
 उदसावेतु सूर्यः। उदिदं मामकं वचः। उदिहि देव सूर्य।
 सह वग्नुना मम। अहं वाचो विवाचनम्। मयि वागस्तु
 धर्णसिः। यन्तु नदयो वर्षन्तु पर्जन्याः। सुपिप्पला
 ओषधयो भवन्तु। अन्नवतामोदनवतामामिक्षवताम्। एषा९
 राजा भूयासम्॥५८॥

स्वधायै त्वा सवेन द्यौः सूर्य सप्त च॥ [१६]

ये केशिनः प्रथमाः सत्रमासत। येभिराभृतं यदिदं
 विरोचते। तेभ्यो जुहोमि बहुधा घृतेन। रायस्पोषेणेमं वर्चसा
 स९ सृजाथ। नर्ते ब्रह्मणस्तपसो विमोकः। द्विनाम्नी दीक्षा
 वशिनी ह्युग्रा। प्र केशाः सुवते काण्डिनो भवन्ति। तेषां
 ब्रह्मेदीशे वपनस्य नान्यः। आ रोह प्रोष्ठं विषहस्व शत्रून्।
 अवास्त्राग्दीक्षा वशिनी ह्युग्रा॥५९॥

देहि दक्षिणां प्रतिरस्वायुः। अथामुच्यस्व वरुणस्य
 पाशात्। येनावपथ्सविता क्षुरेण। सोमस्य राज्ञो वरुणस्य
 विद्वान्। तेन ब्रह्माणो वपतेदमस्योर्जेमम्। रय्या वर्चसा स९
 सृजाथ। मा ते केशाननु गाद्वर्च एतत्। तथा धाता करोतु

ते। तुभ्यमिन्द्रो बृहस्पतिः। सविता वर्च आदधात्॥६०॥

तेभ्यो निधानं बहुधा व्येच्छन्। अन्तरा द्यावापृथिवी अपः
सुवः। दर्भस्तम्बे वीर्यकृते निधाय। पौ॒ऽस्ये॒नेमं॑ वर्चसा॒ स॒
सृजाथ। बलं ते बाहुवोः सविता दधातु। सोमस्त्वाऽनक्तु
पयसा घृतेन। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्। पौ॒ऽस्ये॒नेमं॑
वर्चसा॒ स॒सृजाथ। यथ्सीमन्तुङ्कङ्कतस्ते लिलेख। यद्वा
क्षुरः परिववर्ज वप॑स्ते। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्।
पौ॒ऽस्ये॒नेम॑ स॒ सृजाथो वीर्येण॥६१॥

अवासाग्दीक्षा वशिनी ह्यग्राऽदधाद्वर्जं वप॑स्ते द्वे च॥—————[१७]

इन्द्रं वै स्वाविशो मरुतो नापाचायन्। सोऽनपचाय्यमान
एतं विघ्नमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। तेनैवासान्त॑
स॑ स्तम्भं व्यहन्। यद्वहन्। तद्विघ्नस्य विघ्नत्वम्। वि
पाप्मानं भ्रातृव्य॑ हते। य एतेन यजते। य उ॑ चैनमेवं
वेद॥६२॥

य॑ राजानं विशो नापचायेयुः। यो वा॑ ब्राह्मणस्तमसा
पाप्मना प्रावृत्तः स्यात्। स एतेन यजेत। विघ्ननेनैवैनद्विहत्य।
विशामाधिपत्यं गच्छति। तस्य द्वे द्वादशे स्तोत्रे भवतः। द्वे
चतुर्वि॑शे। औद्भिद्यमेव तत्। एतद्वै क्षत्रस्यौद्भिद्यम्। यदस्मै
स्वाविशो बलि॑ हरन्ति॥६३॥

हरन्त्यस्मै विशो बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं

वेदं। प्रबाहुग्वा अग्रे^१ क्षत्राण्याते^२पुः। तेषामिन्द्रः^३ क्षत्राण्यादत्त।
न वा इमानि^४ क्षत्राण्यभूवन्निति^५। तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्। आ
श्रेयसो^६ भ्रातृव्यस्य^७ तेजं^८ इन्द्रियं^९ दत्ते। य एतेन^{१०} यजते। य उ^{११}
चैनमेवं वेदं॥६४॥

तद्यथा^१ ह वै संचक्रिणौ^२ कप्लकावुपावंहितौ^३ स्याताम्।
एवमेतौ युग्मन्तौ^४ स्तोमौ^५। अयुक्षु^६ स्तोमेषु^७ क्रियेते। पाप्मनो-
ऽपहत्यै^८। अप पाप्मानं^९ भ्रातृव्यं^{१०} हते। य एतेन^{११} यजते। य
उ^{१२} चैनमेवं वेदं। तद्यथा^{१३} ह वै सूतग्रामुण्यः^{१४}। एवं छन्दांसि^{१५}।
तेष्वसावादित्यो^{१६} बृहतीरभ्यूढः॥६५॥

सूतोबृहतीषु^१ स्तुवते सूतो बृहन्। प्रजयां^२ पशुभिरसानीत्येव।
व्यतिषक्ताभिः^३ स्तुवते। व्यतिषक्तं^४ वै क्षत्रं^५ विशा। विशैवेनं^६
क्षत्रेण^७ व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः^८ स्तुवते। व्यतिषक्तो^९ वै
ग्रामुणीः^{१०} सजातैः^{११}। सजातैरेवेनं^{१२} व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः^{१३}
स्तुवते। व्यतिषक्तो^{१४} वै पुरुषः^{१५} पाप्मभिः^{१६}। व्यतिषक्ताभिरेवास्यं^{१७}
पाप्मनो^{१८} नुदते॥६६॥

वेदं हरन्त्येनमेवं वेदाभ्यूढः पाप्मभिरेकं च॥—————[१८]

त्रिवृद्यदाग्रेयोऽग्निमुखा^१ हृद्धिर्यदाग्रेय आग्रेयो^२ न वै सोमेन^३ यो वै सोमेनैष^४ गौसवः
सिंहैऽभि^५ प्रेहिं मित्रवर्धनः^६ प्रजापतिस्ता^७ ओदनं^८ प्रजापतिरकामयत^९ बहोर्भूयान्गस्त्योस्या
जरांस्तिष्ठा^{१०} हरीं^{११} प्रजापतिः^{१२} पशून्व्याघ्रौऽयमभिप्रेहिं^{१३} वृत्रहन्तमो^{१४} ये केशिन्^{१५} इन्द्रं^{१६} वा
अष्टादश॥१८॥

त्रिवृद्यो वै सोमेनायुरसि^१ बहुर्भवति^२ तिष्ठा^३ हरीरथ^४ आयं^५ भातु^६ तेभ्यो निधानं^७ षट्थंष्टिः॥६६॥

त्रिवृत्पाप्मनो नुदते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ रयि॑वृधः सुमे॒धाः। श्वे॒तः सि॑षक्ति॒ नियु॑ता-
मभि॒श्रीः। ते वा॒यवे॒ सम॑नसो॒ वित॑स्थुः। वि॒श्वेन्नरः॑ स्वप॒त्यानि॑
चक्रुः। रा॒येऽनु॒ यञ्ज॑तू रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॑षणा॑
धाति॑ दे॒वम्। अ॒धा वा॒युं नि॒युतः॑ स॒श्वत॒ स्वाः। उ॒त श्वे॒तं
वसु॑धिति॒न्निरे॒के। आ वा॒यो प्र याभिः॑। प्र वा॒युम॑च्छा॑ बृ॒हती॑
म॒नीषा॑॥१॥

बृ॒हद्र॑यिं वि॒श्ववा॑रा॒ रथ॑प्रा॒म्। द्यु॒तद्या॑मा नि॒युतः॑
पत्य॑मानः। क॒विः क॒विमि॑यक्षसि प्रयज्यो। आ नो॑ नि॒युद्भिः॑
श॒तिनी॑भि॒रध्व॑रम्। स॒हस्रि॑णी॒भिरु॑प॒ याहि॑ य॒ज्ञम्। वा॒यो
अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादयस्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः।
प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॒तानि॑ परि॒ ता ब॑भू॒वा
यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तं नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। रयी॑णां पतिं॑ यज॒तं
बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्मिन्भरे॒ नृत॑मं वाज॑सातौ। प्रजा॑पतिं
प्रथ॑म॒जामृ॑तस्य। यजा॑म दे॒वमधि॑ नो ब्रवीतु। प्रजा॑पते॒
त्वन्नि॑धि॒पाः पु॒राणः॑। दे॒वानां॑ पि॒ता ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्।
पति॑र्वि॒श्वस्य॑ जग॑तः पर॒स्पाः। ह॒विर्नो॑ दे॒व वि॒ह्वे जु॑षस्व।
तवे॒मे लो॒काः प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑॥३॥

परावतो निवतं उद्वतंश्च। प्रजापते विश्वसृज्जीवधन्य इदं
 नो देव। प्रतिहर्य हव्यम्। प्रजापतिं प्रथमं यज्ञियानाम्।
 देवानामग्रे यजतं यजध्वम्। स नो ददातु द्रविणं सुवीर्यम्।
 रायस्पोषं विष्यतु नाभिमुस्मे। यो राय ईशे शतदाय
 उक्थ्यः। यः पशूनां रक्षिता विष्टितानाम्। प्रजापतिः
 प्रथमजा ऋतस्य॥४॥

सहस्रधामा जुषतां हविर्नः। सोमापूषणेमौ देवौ।
 सोमापूषणा रजसो विमानम्। सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम्।
 विष्वृतं मनसा युज्यमानम्। तं जिन्वथो वृषणा
 पञ्चरश्मिम्। दिव्यन्यः सदनं चक्र उच्चा। पृथिव्यामन्यो
 अध्यन्तरिक्षे। तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुम्। रायस्पोषं
 विष्यतान्नाभिमुस्मे॥५॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वः। रयिं सोमो
 रयिपतिर्दधातु। अवतु देव्यदितिरनर्वा। बृहद्वदेम विदथे
 सुवीराः। विश्वान्यन्यो भुवना जुजान। विश्वमन्यो
 अभिचक्षाण एति। सोमापूषणावतं धियं मे। युवभ्यां
 विश्वाः पृतना जयेम। उदुत्तमं वरुणास्तभ्राद्याम्। यत्किं चेदं
 कितवासः। अव ते हेडस्तत्त्वा यामि। आदित्यानामवसा
 न दक्षिणा। धारयन्त आदित्यासस्तिस्त्रो भूमौ धारयन्। यज्ञो
 देवानां शुचिरपः॥६॥

ते शुक्रासः शुचंयो रश्मिवन्तः। सीदन्नादित्या अधि
 बर्हिषि प्रिये। कामेन देवाः सरथं दिवो नः। आ यान्तु
 यज्ञमुप नो जुषाणाः। ते सूनवो अदितेः पीवसामिषम्।
 घृतं पिन्वत्प्रतिहर्यन्तेजाः। प्र यज्ञिया यजमानाय येमुरे।
 आदित्याः कामं पितुमन्तमस्मे। आ नः पुत्रा अदितेर्यान्तु
 यज्ञम्। आदित्यासः पथिभिर्देवयानैः॥७॥

अस्मे कामं दाशुषे सन्नमन्तः। पुरोडाशं घृतवन्तं
 जुषन्ताम्। स्कभायत निर्ऋतिं५ सेधतामतिम्। प्र
 रश्मिभिर्यतमाना अमृधाः। आदित्याः कामं प्रयतां वर्षद्वृतिम्।
 जुषध्वं नो हव्यदातिं यजत्राः। आदित्यान्काममवसे हुवेम। ये
 भूतानि जनयन्तो विचिख्युः। सीदन्तु पुत्रा अदितेरुपस्थम्।
 स्तीर्णं बर्हिरहविरद्याय देवाः॥८॥

स्तीर्णं बर्हिः सीदता यज्ञे अस्मिन्। ध्राजाः
 सेधन्तो अमतिं दुरेवांम्। अस्मभ्यं पुत्रा अदितेः प्र
 यंसत। आदित्याः कामं हविषो जुषाणाः। अग्ने नयं
 सुपथां राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्।
 युयोध्यंस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठान्ते नमं उक्तिं विधेम। प्र वः
 शुक्राय भानवे भरध्वम्। हव्यं मतिं चाग्नये सुपूतम्॥९॥

यो दैव्यानि मानुषा जनू५षि। अन्तर्विश्वानि विद्वान्
 जिगाति। अच्छा गिरो मतयो देवयन्तीः। अग्निं यन्ति

द्रविणं॑ भिक्ष॑माणाः। सु॒स॒न्द॒शः॑ सु॒प्रती॑कः॒ स्व॒श्र॒मः॑।
 ह॒व्य॒वा॒ह॑म॒र॒तिं॑ मा॒नु॒षा॒णाम्। अ॒ग्ने॒ त्वम॑स्म॒द्यु॒यो॒ध्य॒मी॒वाः।
 अ॒न॒ग्नि॒त्रा अ॒भ्य॑म॒न्त॒ कृ॒ष्टीः। पु॒न॒र॒स्म॒भ्यः॑ सु॒वि॒ताय॑ दे॒व।
 क्षां॑ वि॒श्वे॑भि॒र॒ज॒रे॑भि॒र्य॒ज॒त्र॥१०॥

अ॒ग्ने॒ त्वं पा॑र॒या न॒व्यो अ॒स्मान्। स्व॒स्ति॒भि॒र॒तिं॑ दु॒र्गाणि॑
 वि॒श्वो॑। पू॒श्च॑ पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी। भ॒वा॑ तो॒काय॑ त॒न॒याय॑ शं
 योः। प्र॒का॒र॒वो म॒न॒ना व॒च्य॑मा॒नाः। दे॒व॒द्री॒चीं न॑य॒थ दे॒व॒य॒न्तः।
 द॒क्षि॒णा॒वा॒ङ्मा॒जिनी॑ प्रा॒च्ये॑ति। ह॒वि॒र्भ॒र॒न्त्य॒ग्नये॑ घृ॒ता॒चीं। इ॒न्द्रं
 न॒रो यु॒जे र॒थम्। ज॒गृ॒भ्णाते॑ द॒क्षि॒ण॒मिन्द्र॑ ह॒स्तम्॥११॥

व॒सू॒य॒वो व॑सु॒प॒ते व॑सू॒नाम्। वि॒द्वा हि॒ त्वा गो॑प॒तिः॑ शू॒र
 गो॒ना॑म्। अ॒स्म॒भ्यं चि॒त्रं वृ॑ष॒णः॑ र॒यि॒न्दाः। तवे॒दं वि॒श्वम॑भि॒तः
 प॒श॒व्य॒मः। य॒त्प॒श्य॑सि॒ चक्ष॑सा॒ सूर्य॑स्य। ग॒वा॑म॒सि गो॑प॒ति॒रे॒कं
 इ॒न्द्र। भ॒क्षी॒महि॑ ते प्र॒य॑त॒स्य॒ व॒स्वः। स॒मिन्द्र॑ णो॒ मन॑सा॒ नेषि॑
 गो॒भिः। स॒ सूरि॑भि॒र्मघ॒व॒न्त्सः॑ स्व॒स्त्या। सं ब्र॑ह्म॒णा दे॒व॒कृ॒तं
 यद॑स्ति॒॥१२॥

सं दे॒वाना॑ः सु॒म॒त्या य॒ज्ञिया॑नाम्। आ॒रा॒च्छ॒त्रु॒मप॑
 बा॒ध॒स्व दू॒रम्। उ॒ग्रो यः॑ श॒म्बः॑ पु॒रु॒हूत॑ ते॒न। अ॒स्मे
 धे॒हि य॒वम॑द्गो॒म॒दिन्द्र॑। कृ॒धी॒धिय॑ ज॒रि॒त्रे वा॒ज॒र॒त्नाम्। आ
 वे॒ध॒सः॑ स हि शु॒चिः। बृ॒ह॒स्प॒तिः प्र॒थ॒मं जा॑य॒मानः। म॒हो
 ज्यो॒ति॒षः पर॑मे व्यो॒मन्। स॒प्ता॒स्य॑स्तु॒वि॒जा॒तो र॒वे॒ण। वि

स॒तर॑श्मि॒रध॑म॒त्तमा॑ँ॒सि॑॥१३॥

बृ॒ह॒स्प॒तिः॑ स॒म॒ज॒य॒द्व॒सू॒नि। म॒हो ब्र॒जान्गो॑म॒तो दे॒व ए॒षः।
अ॒पः सि॒षा॑स॒न्ध॒सु॒व॒र॒प्र॒ती॒त्तः। बृ॒ह॒स्प॒ति॒रु॒ह॒न्त्य॒मि॒त्र॒म॒कैः।
बृ॒ह॒स्प॒ते॒ पर्ये॑वा पि॒त्रे। आ नो॑ दि॒वः पा॒वी॒र॒वी। इ॒मा
जु॒ह्वा॑ना॒ यस्ते॒ स्तनः॑। सर॑स्व॒त्य॒भि नो॑ ने॒षि। इ॒य॑
शु॒ष्मे॑भि॒र्वि॒स॒खा इ॒वा॒रु॒ज॒त्। सा॒नु गि॒री॒णान्त॑वि॒षेभि॑रू॒र्मिभिः॑।
पा॒रा॒व॒द॒घ्नी॒म॒वं॒से सु॒वृ॒त्तिभिः॑। सर॑स्व॒ती॒मा वि॒वा॒से॒म
धी॒तिभिः॑॥१४॥

दे॒व॒या॒नैर्दे॒वाः सु॒पू॒तं य॒ज॒त्र ह॒स्त॒म॒स्ति त॒माँ॑स्यूर्मिभिर्द्वे च॥ [२]

सो॒मो धे॒नुः सो॒मो अ॒र्व॒न्त॒मा॒शुम्। सो॒मो वी॒रं क॑र्म॒ण्यं
द॒दा॒तु। सा॒द॒न्यं वि॒द॒थ्यँ स॒भे॒य॒म्। पि॒तुः श्र॒व॒णं यो
द॒दा॑श॒द॒स्मै। अ॒षा॑ढं यु॒थ्सु त्वँ सो॒म॒ क्र॒तुभिः॑। या ते
धा॒मा॒नि ह॒विषा॑ य॒ज॒न्ति। त्व॒मि॒मा ओष॑धीः सो॒म॒ वि॒श्वाः।
त्व॒म॒पो अ॑ं॒जन॒य॒स्त्व॒ङ्गाः। त्व॒मा॒त॑त॒न्थो॒र्व॒न्त॒रि॑क्ष॒म्। त्वं
ज्योति॑षा॒ वि त॒मो व॑व॒र्थ॥१५॥

या ते॒ धा॒मा॒नि दि॒वि या पृ॑थि॒व्याम्। या प॑र्व॒तेष्वोष॑धीष्व॒प्सु।
तेभि॑र्नो॒ विश्वैः॑ सु॒म॒ना अ॒हे॒डन्। रा॒ज॒न्ध॒सो॒म॒ प्र॒ति ह॒व्या
गृ॒भा॒य। वि॒ष्णो॒र्नु॒कं त॑द॒स्य प्रि॒यम्। प्र त॑द्विष्णुः। प॒रो मा॒त्र॒या
त॒नु॒वा वृ॒धा॒न। न ते॑ म॒हि॒त्व॒म॒न्व॑श्नु॒वन्ति। उ॒भे ते॑ वि॒द्म
र॒ज॑सी पृथि॒व्या वि॒ष्णो॑ दे॒व त्व॒म्। प॒र॒म॒स्य॑ वि॒थ्से॥१६॥

विचक्रमे त्रिर्देवः। आ ते महो यो जात एव। अभि
गोत्राणि। आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्। अमित्रस्य
व्यथया मन्युमिन्द्र। आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीः।
आर्याय विशोवतारीर्दासीः। अयं शृण्वे अध जयन्नुत
घ्नन्। अयमुत प्र कृणुते युधा गाः। यदा सत्यं कृणुते
मन्युमिन्द्रः॥१७॥

विश्वं दृढं भयत एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरन्नापो
अस्य। अवर्धत मध्य आ नाव्यानाम्। सध्रीचीनेन मनसा
तमिन्द्र ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्नभिद्यून। मरुत्वंतं वृषभं
वावृधानम्। अकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रम्। विश्वासाहमवसे
नूतनाय। उग्रं सहोदामिह तं हुवेम। जनिष्ठा उग्रः
सहसे तुराय॥१८॥

मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः। अवर्धन्निन्द्रं मरुतंश्चिदत्र।
माता यद्वीरं दधनद्धनिष्ठा। कस्यावो मरुतः स्वधाऽऽसीत्।
यन्मामेकं समधत्ताहिहत्यै। अहं ह्युग्रस्तं विषस्तुविष्मान्।
विश्वस्य शत्रोरनमं वधुस्त्रैः। वृत्रस्य त्वा श्वसथा दीपमाणाः।
विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः। मरुद्भिरिन्द्र सख्यं ते
अस्तु॥१९॥

अथेमा विश्वाः पृतना जयासि। वर्धो वृत्रं मरुत इन्द्रियेण।
स्वेन भामेन तविषो बभूवान्। अहमेता मनवे विश्वश्चन्द्राः।

सुगा अपश्चकर वज्रबाहुः। स यो वृषा वृष्णि॑येभिः समौकाः।
म॒हो दि॒वः पृ॒थि॒व्याश्च॑ स॒म्राट्। स॒ती॒नस॑त्वा ह॒व्यो भ॑रेषु।
म॒रु॒त्वा॑ नो भव॒त्विन्द्र॑ ऊ॒ती। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑तरद्वृ॒त्रतूर्ये॑॥२०॥

अ॒ना॒धृ॒ष्यो म॒घवा॒ शूर॒ इन्द्रः॑। अ॒न्वे॒नं॒ वि॒शो अ॑मदन्त
पूर्वीः। अ॒य॑ राजा जग॑तश्च॒र॒षणी॑नाम्। स ए॒व वी॒रः
स उ॑ वी॒र्या॑वान्। स ए॒करा॒जो जग॑तः पर॒स्पाः। य॒दा
वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑। अथा॑भवदमि॒ताभि॑क्र॒तूना॑म्। इन्द्रो॑ य॒ज्ञं
व॒र्धय॑न्वि॒श्ववे॑दाः। पु॒रोडा॑शस्य जुष॒ता॑ ह॒विर्नः॑। वृ॒त्रं ती॒र्त्वा
दा॑न॒वं वज्र॑बाहुः॥२१॥

दि॒शोऽदृ॑हद् ह॒दिता दृ॑हणेन। इ॒मं य॒ज्ञं व॒र्धय॑न्वि॒श्व-
वे॑दाः। पु॒रोडा॑शं प्र॒ति गृ॒भ्णा॒त्विन्द्रः॑। य॒दा वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒
इन्द्रः॑। अथै॑करा॒जो अ॑भव॒ज्जनाना॑म्। इन्द्रो॑ दे॒वाञ्छ॑म्ब॒रह॑त्य
आ॒वत्। इन्द्रो॑ दे॒वाना॑म॒भवत्पु॑रो॒गाः। इन्द्रो॑ य॒ज्ञे ह॒विषा॑
वावृ॒धानः॑। वृ॒त्रतू॒र्नो अ॑भ॒य॑ श॒र्म य॑सत्। यः स॒प्त सि॒न्धू॑
रद॑धात्पृथि॒व्याम्। यः स॒प्त लो॒कान॑कृ॒णोद्वि॑शश्च। इन्द्रो॑
ह॒विष्मा॒न्त्सग॑णो म॒रुद्भिः॑। वृ॒त्रतू॒र्नो य॒ज्ञमि॑होप॑ यासत्॥२२॥

व॒व॒र्थं वि॒श्व इन्द्र॑स्तुरायास्तु वृ॒त्रतूर्ये॑ वज्र॑बाहुः पृथि॒व्यान्नी॑णिं च॥—————[३]

इन्द्र॑स्तर॒स्वान॑भिमाति॒होग्रः॑। हिर॑ण्यवाशीरि॒षिरः॑
सु॒व॒र॒षाः। तस्य॑ व॒य॑ सु॒म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अपि॑ भ॒द्रे सौ॑म॒न॒से
स्या॑म। हिर॑ण्यव॒र्णो अ॑भ॒यं कृ॑णोतु। अ॒भि॒मा॒ति॒हेन्द्रः॑ पृ॒त॒ना॒सु

जिष्णुः। स नः शर्म त्रिवरूथं वि यंसत्। यूयं पात
स्वस्तिभिः सदा नः। इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं स्तोमपृष्ठम्।
पुरोडाशस्य जुषतां हविर्नः॥२३॥

हत्वाभिमांतीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीतम्। अभिमातिहन्
पुरुहूतमिन्द्रम्। य एक इच्छतपतिर्जनेषु। तस्मा इन्द्राय
हविरा जुहोत। इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां
पतिरभवद्वाजिनीवान्। अभिमातिहा तविषस्तुविष्मान्।
अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दात्॥२४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनादृहदभिमातिहेन्द्रः।
स नो हविः प्रति गृभ्णातु रातये। देवानां देवो निधिपा
नो अव्यात्। अनवस्ते रथं वृष्णे यत्ते। इन्द्रस्य नु
वीर्याण्यहन्नहिम्। इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा। शमस्य च
शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति चर्षणीनाम्। अरान्न
नेमिः परि ता बभूव॥२५॥

अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेनं
वृषभेणा पुरोभेत्। सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां
मतिमतिरच्छाशदानः। विष्णुं देवं वरुणमृतये भगम्।
मेदसा देवा वपया यजध्वम्। ता नो यज्ञमार्गतं विश्वधेना।
प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्।

विष्णुं च देवं वरुणं च रातिम्॥२६॥

ता नो अमीवा अप बाधमानौ। इमं यज्ञं जुषमाणावुपेतम्।
विष्णूवरुणा युवमध्वराय नः। विशे जनाय महि शर्म
यच्छतम्। दीर्घप्रयञ्जू हविषा वृधाना। ज्योतिषा-
ऽरातीर्दहतन्तमांसि। ययोरोजसा स्कभिता रजांसि।
वीर्येभिर्वीरतमा शविष्ठा। याऽपत्ये ते अप्रतीत्ता सहोभिः।
विष्णू अगन्वरुणा पूर्वहूतौ॥२७॥

विष्णूवरुणावभिशस्तिपावाम्। देवा यजन्त हविषा घृतेन।
अपामीवाः सेधतः रक्षसंश्च। अथाधत्तं यजमानाय शं
योः। अहोमुचा वृषभा सुप्रतूर्ती। देवानां देवतमा शचिष्ठा।
विष्णूवरुणा प्रतिहर्यतन्नः। इदं नरा प्रयतमृतये हविः। मही नु
द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे। रुचा भवताः शुचयद्विरकैः॥२८॥

यत्सीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन्। नृवद्भ्योक्षा पंप्रथानेभिरेवैः।
प्रपूर्वजे पितरा नव्यसीभिः। गीर्भिः कृणुध्वः सदाने ऋतस्य।
आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन। जनेन यातं महि वां वरूथम्।
स इध्वपा भुवनेष्वास। य इमे द्यावापृथिवी जजान। उर्वी
गंभीरे रजसी सुमेकै। अवशे धीरः शच्या समैरत्॥२९॥

भूरिं द्वे अचरन्ती चरन्तम्। पद्वन्तं गर्भमपदीदधाते। नित्यं
न सूनुं पित्रोरुपस्थै। तं पिपृतः रोदसी सत्यवाचम्। इदं
द्यावापृथिवी सत्यमस्तु। पितृमार्तर्यदिहोपं ब्रुवे वाम्। भूतं

दे॒वाना॑म॒वमे॒ अवो॑भिः। वि॒द्यामे॒षं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नुम्। उ॒र्वी
पृ॒थ्वी ब॑हु॒ले दू॒रे अ॑न्ते। उप॑ ब्रु॒वे नम॑सा य॒ज्ञे अ॒स्मिन्।
दधा॑ते॒ ये सु॒भगे॑ सु॒प्रतू॑र्ती। द्या॒वा रक्ष॑तं पृथि॒वी नो॒ अभ्वा॑त्।
या जा॒ता ओष॑ध॒योऽति॑ विश्वाः॑ परि॒ष्ठाः। या ओष॑धयः
सोम॑रा॒ज्ञीर॑श्वाव॒ती५ सोम॑व॒तीम्। ओष॑धी॒रिति॑ मा॒तरो॒ऽन्या
वो अ॒न्याम॑वतु॥३०॥

ह॒विर्नो॑ दा॒द्वभू॒व रा॒तिं पू॒र्वहू॑ताव॒कैरै॑रद॒स्मिन्प॒ञ्च च॥ [४]

शुचिं॑ नु स्तोम॑ः५ श॒नथ॑द्वृ॒त्रम्। उ॒भा वा॑मिन्द्रा॒ग्नी प्र
च॑र॒षणि॑भ्यः। आ वृ॒त्रह॑णा गी॒र्भिर्वि॑प्रः। ब्रह्म॑णस्प॒ते त्वम॑स्य
य॒न्ता। सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जि॒न्वा। विश्वं॑ तद्भू॒द्रं
यद॑वन्ति॒ दे॒वाः। बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। स ई॑ः
स॒त्येभिः॑ स॒खिभिः॑ शुच॑द्भिः। गो॒धाय॑सं वि॒धन॑सैर॒तर्द॑त्।
ब्रह्म॑णस्प॒तिर्वृष॑भिर्व॒राहैः॑॥३१॥

घ॒र्मस्वे॑देभिर्द्रवि॑णं॒ व्या॑नट्। ब्रह्म॑णस्प॒तेर॑भ॒वद्य॑थाव॒शम्।
स॒त्यो म॒न्युर्म॑हि॒ कर्मा॑ करिष्य॒तः। यो गा॑ उ॒दाज॒त्स दि॒वे
वि चा॑भजत्। म॒हीव॑ री॒तिः श॑व॒सा सर॑त्पृथ॒क्। इ॒न्धा॒नो
अ॒ग्निं व॑नवद्वनुष्य॒तः। कृ॒तब्र॑ह्मा शू॒शुव॑द्रा॒तह॑व्य॒ इत्। जा॒तेन॑
जा॒तम॑ति॒सृ॒त्र सृ॑ः॒सते॑। यं यं॑ युजं॒ कृ॒णु॑ते ब्रह्म॑णस्प॒तिः।
ब्रह्म॑णस्प॒ते सु॒यम॑स्य वि॒श्वहा॑॥३२॥

रा॒यः स्या॑म र॒थ्यो वि॒वस्व॑तः। वी॒रेषु॑ वी॒रा५ उप॑पृ॒ङ्क्षि

न॒स्त्वम्। यदी॑शा॒नो ब्र॒ह्म॑णा॒ वे॒षि मे॒ हव॑म्। स इ॒ज्जने॑न॒ स
वि॒शा स जन्म॑ना। स पु॒त्रैर्वा॑जं॒ भर॑ते॒ धना॒ नृभिः॑। दे॒वानां॑
यः पि॒तर॑मा॒ विवा॑सति। श्र॒द्धाम॑ना ह॒विषा॒ ब्रह्म॑ण॒स्पति॑म्।
यास्ते॑ पू॒षन्ना॑वो अ॒न्तः। शु॒क्रं ते॑ अ॒न्यत्पू॑षेमा आशाः॑। प्रप॑थे
प॒थाम॑जनिष्ट पू॒षा॥ ३३॥

प्रप॑थे दि॒वः प्रप॑थे पृ॒थि॒व्याः। उ॒भे अ॒भि प्रि॒यत॑मे सु॒धस्थे॑।
आ च॒ परा॑ च चरति प्रजा॒नन्। पू॒षा सु॒बन्धु॑र्दिव आ
पृ॒थि॒व्याः। इ॒डस्प॑तिर्म॒घवा॑ द॒स्मव॑र्चाः। तं दे॒वासो॑ अद॑दुः
सू॒र्यायै॑। कामे॑न कृतं त॒वस॑ः स्व॒श्चम्। अ॒जाऽश्वः॑ पशु॒पा
वाज॑बस्त्यः। धि॒यं जि॒न्वो वि॒श्वे भुव॑ने अर्पितः। अष्ट्रां॑ पू॒षा
शि॒थिरा॑मु॒द्वरी॑वृजत्॥ ३४॥

स॒ञ्चक्षा॑णो भुव॑ना दे॒व ई॑यते। शुची॑ वो ह॒व्या म॑रुतः
शुची॑नाम्। शुचि॑ः हि॒नोम्य॑ध्व॒रः शुचि॑भ्यः। ऋ॒तेन॑
स॒त्यमृ॑तसाप॑ आयन्। शुचि॑जन्मानः शुच॑यः पाव॒काः। प्र
चि॒त्रम॑र्कं गृ॒णते॑ तु॒राय॑। मा॒रुता॑य॒ स्वत॑वसे भरध्वम्। ये
सहा॑सि॒ सह॑सा॒ सह॑न्ते। रेज॑न्ते अ॒ग्ने पृ॒थि॒वी म॒खेभ्यः॑।
अ॒से॒ष्वा म॑रुतः खा॒दयो॑ वः॥ ३५॥

वक्षः॑ सुरु॒क्मा उप॑ शिश्रि॒याणाः॑। वि वि॒द्युतो॒ न वृ॑ष्टिभीं
रुचा॑नाः। अनु॑ स्व॒धामा॑यु॒धैर्य॑च्छ॒मानाः॑। या वः॑ शर्म
शश॑मा॒नाय॒ सन्ति॑। त्रि॒धातू॑नि दा॒शुषे॑ यच्छ॒ताधि॑। अ॒स्मभ्य॑

तानि मरुतो वियन्त। रयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम्। इमे
तुरं मरुतो रामयन्ति। इमे सहः सहस्र आ नमन्ति। इमे
शः संवनुष्यतो नि पांति॥३६॥

गुरुद्वेषो अरुरुषे दधन्ति। अरा इवेदचरमा अहेवा। प्रप्र
जायन्ते अकवा महोभिः। पृश्नेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः।
स्वया मत्या मरुतः सं मिमिक्षुः। अनु ते दायि मह इन्द्रियाय।
सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्यै। अनु क्षत्रमनु सहो यजत्रा इन्द्रं
देवेभिरनु ते नृषह्यै। य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति॥३७॥

शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः। त्वं हि दृढा
मघवन्विचेताः। अपावृधि परिवृतिं न राधः। इन्द्रो राजा
जगतश्चरषणीनाम्। अधिक्षमि विषुरूपं यदस्ति। ततो
ददातु दाशुषे वसूनि। चोदद्राध उपस्तुतश्चिदर्वाक्। तमुष्टुहि
यो अभिभूत्योजाः। वन्वन्नवातः पुरुहूत इन्द्रः। अषाढमुग्रं
सहमानमाभिः॥३८॥

गीर्भिर्वर्ध वृषभं चरषणीनाम्। स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशै।
तमुं ष्टवाम विदथेष्विन्द्रम्। यो वायुना जयति गोमतीषु। प्र
धृष्णुया नयति वस्यो अच्छ। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।
ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमैत्वर्वाङ्। इन्द्रं
द्युम्नं सुवर्वद्धेह्यस्मे॥३९॥

आ देवो यातु सविता सुरत्नः। अन्तरिक्षप्रा वहमानो
 अश्वैः। हस्ते दधानो नर्या पुरूणि। निवेशय च प्रसुव
 च भूम। अभीवृतं कृशनेर्विश्वरूपम्। हिरण्यशम्यं यजतो
 बृहन्तम्। आस्थाद्रथः सविता चित्रभानुः। कृष्णा रजाः सि
 तविषीं दधानः। सघा नो देवः सविता सवाय। आ
 साविषद्वसुपतिर्वसूनि॥४०॥

विश्रयमाणो अमतिमुरूचीम्। मर्तभोजनमधरासतेन।
 विजनाञ्छ्यावाः शितिपादो अख्यन्। रथः हिरण्यप्रउगं
 वहन्तः। शश्वद्विशः सवितुर्देव्यस्य। उपस्थे विश्वा भुवनानि
 तस्थुः। वि सुपर्णो अन्तरिक्षाण्यख्यत्। गभीरवेपा असुरः
 सुनीथः। केदानीः सूर्यः कश्चिकेत। कतमान्द्याः रश्मिरस्या
 ततान॥४१॥

भगं धियं वाजयन्तः पुरन्धिम्। नराशः सो ग्रास्पतिर्नो
 अव्यात्। आ ये वामस्य सङ्गथे रयीणाम्। प्रिया देवस्य
 सवितुः स्याम। आ नो विश्वे अस्क्रागमन्तु देवाः। मित्रो
 अर्यमा वरुणः सजोषाः। भुवन् यथा नो विश्वे वृधासः।
 करन्त्सुषाहा विधुरं न शवः। शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु।
 शः सरस्वती सह धीभिरस्तु॥४२॥

शमभिषाचः शमु रातिषाचः। शं नो दिव्याः पार्थिवाः
 शं नो अप्याः। ये सवितुः सत्यसंवस्य विश्वे। मित्रस्य
 व्रते वरुणस्य देवाः। ते सौभगं वीरवद्भोमदप्रः। दधातन

द्रवि॑णं चि॒त्रम॒स्मे। अ॒ग्ने या॒हि द॒ृत्यं वा॒रि॒षेण्यः॑। दे॒वाः
अच्छा॑ ब्रह्म॒कृता॑ गु॒णेन॑। सर॑स्वतीं म॒रुतो॑ अ॒श्विना॒पः। य॒क्षि
दे॒वान्न॑ल॒धेया॑य॒ विश्वान्॑॥४३॥

द्यौः पि॒तः पृथि॑वि॒ मात॒रध्रु॑क्। अ॒ग्ने भ्रात॑र्वसवो मृ॒डता॑
नः। वि॒श्वे आ॒दित्या॑ अ॒दिते॑ स॒जोषाः॑। अ॒स्मभ्य॑ः श॒र्म
बहु॑लं वि य॑न्त। वि॒श्वे दे॒वाः शृ॒णुते॑मः ह॒व मे। ये
अ॒न्तरि॑क्षे य उप॒ द्यवि॑ ष्ट। ये अ॑ग्निजि॒ह्वा उ॒त वा॒ यज॑त्राः।
आ॒सद्या॒स्मिन्ब॒र्हिषि॑ मा॒दय॑ध्वम्। आ वा॑ मि॒त्रावरु॑णा
ह॒व्यजु॑ष्टिम्। नम॑सा दे॒वाव॑व॒साऽऽव॑वृ॒त्याम्॥४४॥

अ॒स्माकं॑ ब्रह्म॒ पृत॑नासु स॒ह्या अ॒स्माक॑म्। वृ॒ष्टिर्दि॒व्या
सु॒पा॒रा। यु॒वं व॒स्त्राणि॑ पी॒वसा॑ व॒साथे॑। यु॒वोरच्छि॑द्रा
मन्त॑वो ह॒ सर्गाः॑। अ॒वाति॑रत॒मनृ॑तानि॒ विश्वा॑। ऋ॒तेन॑
मि॒त्रावरु॑णा स॒चेथे॑। तथ्सु॑ वा॑ मि॒त्रावरु॑णा म॒हित्व॑म्। ई॒र्मा
त॒स्थुषी॑रह॒भिर्दु॑हे। वि॒श्वाः पि॒न्वथ॑ स्व॒सर॑स्य॒ धेनाः॑। अ॒नु
वा॒मेकः॑ प॒विरा॑ व॒वर्ति॑॥४५॥

यद्व॑हि॒ष्ठन्नाति॑ वि॒दे सु॑दानू। अ॒च्छि॑द्रः श॒र्म भु॑व॒नस्य॑
गो॒पा। ततो॑ नो मि॒त्रावरु॑णाव॒वीष्ट॑म्। सि॒षास॑न्तो
जी॒गिवा॑सः स्या॒म। आ नो॑ मि॒त्रावरु॑णा ह॒व्यदा॑तिम्।
घृ॒तैर्गव्यू॑तिमु॒क्षत॑मि॒डाभिः॑। प्र॒ति वा॒मत्र॑ व॒रमा॑ जना॒य।
पृ॒णीत॑मु॒द्रो दि॒व्यस्य॑ चारोः॑। प्र बा॒हवा॑ सि॒सृतं॑ जी॒वसे॑ नः।

आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन॥४६॥

आ नो जने॑ श्रवयतं युवाना। श्रुतं मे॑ मित्रावरुणा॒
हवे॒मा। इ॒मा रु॒द्राय॑ स्थि॒रध॑न्वने गिरः। क्षि॒प्रेष॑वे दे॒वाय॑
स्व॒धाम्ने॑। अषा॑ढाय॒ सह॑मानाय मी॒ढुषे॑। ति॒ग्मायु॑धाय भरता
शृ॒णोत॑न। त्वाद॑त्तेभी रु॒द्र श॑न्तमेभिः। श॒त५ हि॒मा अ॑शीय
भे॒ष॒जेभिः॑। व्य॒स्मद्वे॒षो वि॒तरं व्य॑५हः। व्य॒मीवा॑५श्चातयस्वा
वि॒षूचीः॥४७॥

अ॒र॒ह॒न्बि॒भर्षि॑ मा न॑स्तो॒के। आ ते॑ पि॒त॒र्मरु॑ता५ सु॒म्रमे॑तु।
मा नः॑ सूर्य॑स्य स॒न्द्दशो॑ यु॒योथाः॑। अ॒भि नो॑ वी॒रो अ॑र्वति
क्षमे॑त। प्र जा॑येमहि रु॒द्र प्र॒जाभिः॑। ए॒वा ब॑भ्रो वृष॒भ चे॒कितान॑।
यथा॑ दे॒व न ह॑णी॒षे न ह॑५सि। हा॒व॒न॒श्रू॒र्नो रु॒द्रेह॑ बो॒धि।
बृ॒ह॒द्व॒देम॑ वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। परि॑ णो रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः स्तु॒हि श्रु॑तम्।
मी॒ढु॒ष्ट॒मा॒र॒ह॒न्बि॒भर्षि॑। त्वम॑ग्रे रु॒द्र आ वो॑ रा॒जा॒नम्॥४८॥

वसूनि ततानास्तु विश्वान् ववृत्यां ववर्ति घृतेन विषूचीः श्रुतन्द्वे च॥—————[६]

सूर्यो॑ दे॒वीमु॒षस॑५ रोच॑माना॒मर्यः॑। न योषा॑म॒भ्येति॑ प॒श्चात्।
यत्रा॒ नरो॑ दे॒व॒यन्तो॑ यु॒गानि॑। वि॒त॒न्वते॑ प्र॒ति भ॒द्राय॑ भ॒द्रम्।
भ॒द्रा अ॒श्वा ह॒रितः॑ सूर्य॑स्य। चि॒त्रा ए॒द॒ग्वा अ॒नु॒मा॒द्या॑सः।
न॒म॒स्यन्तो॑ दि॒व आ पृ॑ष्ठम॑स्थुः। परि॑ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति
स॒द्यः। तथ्सूर्य॑स्य दे॒व॒त्वं त॒न्महि॑त्वम्। म॒ध्या क॑र्तो॒र्वित॑त५
सञ्ज॑भार॥४९॥

यदेदयुक्तं हरितः सधस्थात्। आद्रात्री वासस्तनुते
 सिमस्मै। तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षै। सूर्यो रूपं कृणुते
 द्यौरुपस्थै। अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः। कृष्णमन्यद्धरितः
 सं भरन्ति। अद्या देवा उदिता सूर्यस्य। निरहंसः
 पिपृतान्निर्वद्यात्। तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ताम्। अदितिः
 सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः॥५०॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति। दूरे अर्थस्तरणिर्भ्राजमानः।
 नूनं जनाः सूर्येण प्रसूताः। आयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि। शं
 नो भव चक्षसा शं नो अह्ना। शं भानुना शं हिमा शं घृणेन।
 यथा शमस्मै शमसद्गुरोणे। तत्सूर्यं द्रविणं धेहि चित्रम्। चित्रं
 देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः॥५१॥

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा
 जगतस्तस्थुषश्च। त्वष्टा दधत्तन्नस्तुरीपम्। त्वष्टा वीरं
 पिशङ्गरूपः। दशेमन्त्वष्टुर्जनयन्त गर्भम्। अतन्द्रासो
 युवतयो बिभर्त्रम्। तिग्मानीकः स्वयंशसं जनेषु।
 विरोचमानं परिषीन्नयन्ति। आविष्ट्यो वर्धते चारुरासु।
 जिह्मानामूर्ध्वस्वयंशा उपस्थैः॥५२॥

उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्। प्रतीचीं सिंहं प्रति-
 जोषयेते। मित्रो जनान्प्र स मित्रा अयं मित्रो नमस्यः
 सुशेवः। राजा सुक्षत्रो अजनिष्ट वेधाः। तस्य वयं

सु॒म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अ॒पि भ॒द्रे सौ॑म॒न॒से स्या॑म। अ॒न॒मी॒वास॒
इ॒ड्या म॑द॒न्तः। मि॒त॒ज्म॑वो व॒रि॑म॒न्ना पृ॑थि॒व्याः। आ॒दि॒त्यस्य॑
व्र॒तमु॑प॒क्ष्यन्तः॥५३॥

व॒यं मि॒त्रस्य॑ सु॒म॒तौ स्या॑म। मि॒त्रं न ई॑ शि॒म्या गो॑षु
ग॒व्यव॑त्। स्वा॒धियो॑ वि॒दथे॑ अ॒प्स्वजी॑जनन्। अ॒रे॒जय॑ता॒
रो॒द॒सी पा॑ज॒सा गि॒रा। प्र॒ति प्रि॑यं य॒ज॒तं ज॒नुषा॑मवः। म॒हा॑
आ॒दि॒त्यो न॑म॒सोप॑सद्यः। या॒त॒य॒ज्जनो॑ गृण॒ते सु॑शेवः। तस्मा॑
ए॒तत्प॑न्य॒तमा॑य जुष्टम्। अ॒ग्नौ मि॒त्राय॑ ह॒विरा जु॑होत। आ
वा॒ रथो॑ रो॒द॒सी ब॒द्धधा॑नः॥५४॥

हि॒र॒ण्य॒यो वृ॑ष॒भि॒र्या॒त्वश्वैः॑। घृ॒तव॑र्त॒निः प॒वि॒र्भीरु॑चा॒नः।
इ॒षां वो॒ढा नृ॑प॒तिर्वा॑जिनी॒वान्। स प॑प्र॒थानो॑ अ॒भि प॑ञ्च॒भूमं॑।
त्रि॒व॒न्धुरो॑ म॒न॒साया॑तु यु॒क्तः। वि॒शो ये॒न ग॑च्छ॒थो दे॒व॒यन्तीः॑।
कु॒त्रा चि॒द्याम॑म॒श्विना॑ द॒धाना॑। स्व॒श्वा य॒शसा॑ऽऽया॒तम॑र्वाक्।
द॒स्त्रा नि॒धिं म॑धु॒मन्तं॑ पि॒बाथः॑। वि॒ वा॒ रथो॑ व॒ध्वा
या॑द॒मानः॥५५॥

अ॒न्तां दि॒वो बा॑ध॒ते वर्त॑नि॒भ्याम्। यु॒वोः श्रि॒यं परि॑
योषा॑वृणीत। सू॒रो दु॑हि॒ता परि॑त॒क्त्रिया॑याम्। यद्दे॑व॒यन्त॑मव॒थः
श॒ची॑भिः। परि॒घ्न॒ सवा॑ म॒नावा॑ व॒यो॒गाम्। यो ह॒स्यवा॑
रथि॒राव॑स्त॒ उ॒स्त्राः। रथो॑ यु॒जानः॑ प॒रि॒याति॑ व॒र्तिः। तेन॑ नः
शं यो॒रुष॑सो व्यु॒ष्टौ। न्य॑श्वि॒ना वह॑तं य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। यु॒वं
भु॒ज्युम॑व॒विद्ध॑ समु॒द्रे॥५६॥

उदूह॑थुर॑र्णसो॑ अस्नि॑धानैः। प॒त॒त्रिभि॑रश्र॒मैर॑व्य॒थिभिः॑।
 द॒५स॑ना॒भिर॑श्विना पा॒रय॑न्ता। अ॒ग्नीषो॑मा॒ यो अ॒द्य वा॑म्।
 इ॒दं वचः॑ स॒पर्य॑ति। तस्मै॑ ध॒त्त५ सु॒वीर्य॑म्। ग॒वां पोष॑ः
 स्व॒श्वि॑यम्। यो अ॒ग्नीषो॑मा॒ ह॒विषा॑ स॒पर्या॑त्। दे॒व॒द्रीचा॑ मन॑सा
 यो घृ॒तेन॑। तस्य॑ व्र॒त५ र॑क्ष॒तं पा॒तम॑५ह॑सः॥५७॥

वि॒शे ज॑ना॒य॒ महि॑ शर्म॑ यच्छ॒तम्। अ॒ग्नीषो॑मा॒ य
 आ॒हु॒तिम्। यो वा॑ दा॒शा॒द्ध॒विष्कृ॑तिम्। स प्र॒जया॑ सु॒वीर्य॑म्।
 वि॒श्वमा॒युर्व्य॑श्न॒वत्। अ॒ग्नीषो॑मा॒ चेति॑ तद्वी॒र्यं वा॑म्।
 यद॑मु॒ष्णीत॑म॒वसं॑ पु॒णिङ्गोः॑। अ॒वा॒तिर॑तं प्रथ॑यस्य॒ शेषः॑।
 अ॒वि॒न्द॒तं ज्योति॑रेकं॒ बहु॑भ्यः। अ॒ग्नीषो॑मा॒विम॑५ सु
 मेऽ॒ग्नीषो॑मा॒ ह॒विषः॑ प्र॒स्थि॑तस्य॥५८॥

ज॒भार॑ द्यौर॒ग्रेरु॑प॒स्थं उप॑क्ष्यन्तो ब॒द्धा॒नो व॒ध्वा या॑द॒मानः॑ स॒मुद्रे॑ऽ५ह॑सः प्र॒स्थि॑तस्य॥—[७]

अ॒हम॑स्मि प्रथ॒म॒जा ऋ॑तस्य॑। पूर्वं॑ दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य॒
 नाभिः॑। यो मा॒ ददा॑ति॒ स इ॒दे॒व माऽऽवा॑ः। अ॒हम॑न्न॒मन्न॑-
 म॒दन्त॑म॒ग्निः। पूर्वं॑म॒ग्रेर॑पि॒ दह॑त्यन्नम्। य॒त्तौ हा॑साते
 अ॒हमु॑त्त॒रेषु॑। व्या॒त्त॑मस्य॒ प॒शवः॑ सु॒जम्भ॑म्। प॒श्य॑न्ति॒ धीराः॑
 प्र॒च॑रन्ति॒ पाकाः॑। जहा॑म्य॒न्यन्न॑ ज॒हाम्य॑न्यम्। अ॒हम॑न्नं
 व॒शमि॑च्छ॒रामि॑॥५९॥

स॒मा॒नम॑र्थं॒ पर्ये॑मि भु॒ञ्ज॑त्। को मा॒मन्नं॑ म॒नुष्यो॑ दये॒त।
 परा॑के॒ अन्नं॑ नि॒हितं॑ लो॒क ए॒तत्। वि॒श्वैर्दे॒वैः पि॒तृभिर्गु॑प्तमन्नम्।

यद॒द्यते॑ लु॒प्यते॑ यत्प॑रो॒प्यते॑। श॒त॒त॒मी सा त॒नूर्मे॑ बभूव।
म॒हान्तौ॑ च॒रू संकृ॑द्गु॒धेन॑ पप्रौ। दि॒वं च॒ पृश्निं॑ पृथि॒वीं च॑
सा॒कम्। तथ्स॒म्पिब॑न्तो॒ न मि॑नन्ति वे॒धसः॑। नैतद्भूयो॒ भव॑ति
नो क॒नीयः॑॥६०॥

अन्नं॑ प्रा॒णमन्नं॑मपा॒नमा॑हुः। अन्नं॑ मृ॒त्युं तमु॑ जी॒वातु॑माहुः।
अन्नं॑ ब्र॒ह्माणो॑ ज॒रसं॑ वदन्ति। अन्न॑माहुः प्र॒जन॑नं प्र॒जाना॑म्।
मोघ॑मन्नं॑ विन्दते॒ अप्र॑चेताः। स॒त्यं ब्र॑वीमि व॒ध इ॒त्थं तस्य॑।
ना॒र्य॒मणं॑ पु॒ष्यति॑ नो सखा॑यम्। के॒व॒ला॒घो भ॑वति के॒व॒ला॒दी।
अ॒हं मे॒घः स्त॒नय॑न्व॒र्षन्न॑स्मि। मा॒म॒द॒न्त्य॒हम॑द्भ्य॒न्यान्॥६१॥

अ॒ह॒९ स॒द॒मृ॒तो भ॑वामि। म॒दा॒दि॒त्या अ॒धि॒ सर्वे॑ तपन्ति।
दे॒वीं वाचं॑म॒जन॑यन्त॒ यद्वा॑ग्वद॒न्ती। अ॒न॒न्ता॒म॒न्ता॒दधि॑ नि॒र्मितां॑
म॒हीम्। यस्यां॑ दे॒वा अ॑द॒धुर्भो॑ज॒नानि॑। एका॑क्ष॒रां द्वि॑प॒दा॒९
ष॒ट्प॒दां च। वाचं॑ दे॒वा उप॑ जी॒वन्ति॑ वि॒श्वे। वाचं॑ दे॒वा उप॑
जी॒वन्ति॑ वि॒श्वे। वाचं॑ ग॒न्ध॒र्वाः प॒शवो॑ म॒नुष्याः॑। वा॒ची॒मा वि॒श्वा
भु॒व॒ना॒न्यर्पि॑ता॥६२॥

सा नो॑ ह॒वं जु॑षता॒मिन्द्र॑प॒त्नी। वा॒ग॒क्षरं॑ प्रथ॒मजा॑ ऋ॒तस्य॑।
वेदा॑नां मा॒ताऽमृ॑त॒स्य॒ नाभिः॑। सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमा॑गात्।
अ॒व॒न्ती दे॒वी सु॒हवा॑ मे अस्तु। या॒मृष॑यो म॒न्त्रकृ॑तो
म॒नी॒षिणः॑। अ॒न्वैच्छं॑ दे॒वास्त॑प॒सा श्र॑मेण। ता॒न्दे॒वीं वाच॑९

ह॒विषां॑ य॒जाम॑हे। सा नो॑ दधातु सु॒कृत॑स्य॒ लो॒के। च॒त्वारि॒
वाक्प॑रि॒मिता॑ पु॒दानि॑॥६३॥

तानि॑ वि॒दुर्ब्रा॑ह्म॒णा ये म॑नी॒षिणः॑। गुहा॒ त्रीणि॑ नि॒हिता॒
नेङ्ग॑यन्ति। तुरी॒यं वा॒चो म॑नु॒ष्या व॑दन्ति। श्र॒द्धया॑ऽग्निः
समि॑ध्यते। श्र॒द्धया॑ विन्दते ह॒विः। श्र॒द्धां भग॑स्य मूर्ध॒नि।
वच॑सा वे॒दयाम॑सि। प्रि॒यः श्र॑द्धे द॒दतः॑। प्रि॒यः श्र॑द्धे
दि॒दास॑तः। प्रि॒यं भो॒जेषु॑ यज्ज्व॑सु॥६४॥

इ॒दं म॑ उ॒दितं॑ कृ॒धि। यथा॑ दे॒वा असु॑रेषु। श्र॒द्धामु॑ग्रेषु
चक्रि॑रे। ए॒वं भो॒जेषु॑ यज्ज्व॑सु। अ॒स्माक॑मु॒दितं॑ कृ॒धि। श्र॒द्धां
दे॒वा यज॑मानाः। वा॒युगो॑पा उपा॑सते। श्र॒द्धां हृ॑द॒य्याऽऽकू॑त्या।
श्र॒द्धया॑ हूयते ह॒विः। श्र॒द्धां प्रा॒तर॑ह्वामहे॥६५॥

श्र॒द्धां म॒ध्यन्दि॑नं॒ परि॑। श्र॒द्धां सूर्य॑स्य नि॒म्रुचि॑। श्र॒द्धे
श्र॒द्धा॑पये॒ह मा॑। श्र॒द्धा दे॒वानधि॑ वस्ते। श्र॒द्धा वि॒श्वमि॑दं जग॑त्।
श्र॒द्धां का॒मस्य॑ मा॒तर॑म्। ह॒विषां॑ वर्धयाम॑सि। ब्र॒ह्म ज॑ज्ञानं
प्र॒थमं॑ पु॒रस्ता॑त्। वि सी॑म॒तः सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः। स बु॒ध्रिया॑
उप॑ मा अ॒स्य वि॒ष्ठाः॥६६॥

स॒तश्च॑ योनि॒मस॑तश्च॒ विवः॑। पि॒ता वि॒राजा॑मृष॒भो र॑यी॒णाम्।
अ॒न्तरि॑क्षं वि॒श्वरूप॑ आ॒विवेश॑। तम॑कै॒रभ्य॑र्चन्ति व॒त्सम्। ब्र॒ह्म
सन्तं॑ ब्र॒ह्मणा॑ वर्धय॑न्तः। ब्र॒ह्म दे॒वान॑जनयत्। ब्र॒ह्म वि॒श्वमि॑दं
जग॑त्। ब्र॒ह्मणः॑ क्ष॒त्रं निर्मि॑तम्। ब्र॒ह्म ब्रा॒ह्मण॑ आ॒त्मना॑।

अन्तरस्मिन्निमे लोकाः॥६७॥

अन्तर्विश्वमिदं जगत्। ब्रह्मैव भूतानां ज्येष्ठम्।
तेन कोऽर्हति स्पर्धितुम्। ब्रह्मन्देवास्रयस्त्रिंशत्।
ब्रह्मन्निन्द्रप्रजापती। ब्रह्मन् ह विश्वा भूतानि। नावीवान्तः
समाहिता। चतस्र आशाः प्रचरन्त्वग्रयः। इमं नो यज्ञं नयतु
प्रजानन्। घृतं पिबन्त्रजरं सुवीरम्॥६८॥

ब्रह्मं समिद्धंवत्याहुतीनाम्। आ गावो अगमन्नुत भद्रमक्रन्।
सीदन्तु गोष्ठे रणयन्त्वस्मे। प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युः।
इन्द्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः। इन्द्रो यज्वने पृणते च शिक्षति।
उपेद्वदाति न स्वं मुषायति। भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्।
अभिन्ने खिले नि दधाति देवयुम्। न ता नशन्ति न ता
अर्वा॥६९॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छात्। गावः सोमस्य
प्रथमस्य भक्षः। इमा या गावः सजनास इन्द्रः। इच्छामीद्धृदा
मनेसा चिदिन्द्रम्। यूयं गावो मेदयथा कृशं चित्। अश्लीलं
चित्कृणुथा सुप्रतीकम्। भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचः। बृहद्वो
वयं उच्यते सभासु। प्रजावतीः सूयवंसं रिशन्तीः। शुद्धा
अपः सुप्रपाणे पिबन्तीः। मा वः स्तेन ईशत् माऽघशंसः।
परि वो हेती रुद्रस्य वृज्यात्। उपेदमुपपर्वनम्। आसु
गोषूपपृच्यताम्। उपर्षभस्य रेतसि। उपेन्द्र तव वीर्ये॥७०॥

चरामि कर्नीयोऽन्यानर्पिता पदानि यज्वंसु हवामहे विष्ठा लोकाः सुवीरमर्वा पिबन्तीः
पद्म॥

[८]

ता सूर्याचन्द्रमसां विश्वभृत्तमा महत्। तेजो वसुमद्राजतो
दिवि। सामात्माना चरतः सामचारिणा। ययोर्ब्रतं न ममे जातुं
देवयोः। उभावन्तौ परि यात अमर्या। दिवो न रश्मीः स्तनुतो
व्यर्णवे। उभा भुवन्ती भुवना कविक्रतू। सूर्या न चन्द्रा
चरतो हतामती। पती द्युमद्विश्वविदा उभा दिवः। सूर्या उभा
चन्द्रमसा विचक्षणा॥ ७१॥

विश्ववारा वरिवोभा वरेण्या। ता नोऽवतं मतिमन्ता
महिब्रता। विश्ववपरी प्रतरणा तरन्ता। सुवर्विदा
दृशये भूरिरश्मी। सूर्या हि चन्द्रा वसु त्वेषदर्शता।
मनस्विनोभानुचरतोनु सन्दिवम्। अस्य श्रवो नद्यः सप्त
बिभ्रति। द्यावा क्षामा पृथिवी दर्शतं वपुः। अस्मे
सूर्याचन्द्रमसाऽभिचक्षे। श्रद्धेकमिन्द्र चरतो विचर्तुरम्॥ ७२॥

पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि यातो
अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो
विदधञ्जायते पुनः। हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासाः
राजा। यासां देवाः शिवेन मा चक्षुषा पश्यत। आपो भद्रा
आदित्यंश्यामि। नासदासीन्नो सदासीत्तदानीम्। नासीद्रजो
नो व्योमा पुरो यत्। किमावरीवः कुह कस्य शर्मन्॥ ७३॥

अम्भुः किमासीद्ब्रह्मं गभीरम्। न मृत्युरमृतं तर्हि

न। रात्रिया॒ अहं॑ आसीत्प्रकेतः। आनी॑दवा॒तः स्व॒धया॒
तदेकम्। तस्मा॑द्धान्यं न प॒रः किञ्चना॑सं। तम॑ आसीत्तम॑सा
गूढमग्रे॑ प्रकेतम्। स॒लिल॑ः सर्व॑मा इदम्। तुच्छे॑नाभ्वपि॑हितं
यदासी॑त्। तम॑सस्तन्महि॑ना जा॒यतै॑कम्। काम॑स्तदग्रे
सम॑वर्तताधि॑॥ ७४॥

मन॑सो रे॒तः प्रथ॑मं यदासी॑त्। सु॒तो बन्धु॑मसंति
निर॑विन्दन्। हृदि॑ प्र॒तीष्या॑ क॒वयो॑ मनी॒षा। तिर॒श्चीनो॑ वित॑तो
र॒श्मिर॑ेषाम्। अ॒धः स्वि॑दासी(३)दुपरि॑ स्विदासी(३)त्।
रे॒तो॒धा आ॑सन्महि॒मान॑ आसन्। स्व॒धा अ॒वस्ता॒त्प्रय॑तिः
प॒रस्ता॑त्। को अ॒द्धा वैद॑ क इ॒ह प्र वो॑चत्। कु॒त आ॑जा॒ता
कु॒त इ॒यं वि॒सृष्टिः॑। अ॒र्वाग्दे॒वा अ॒स्य वि॒सर्ज॑नाय॥ ७५॥

अथा॒ को वैद॑ यत॑ आब॒भूव॑। इ॒यं वि॒सृष्टि॑र्यत॑ आब॒भूव॑।
यदि॑ वा द॒धे यदि॑ वा न। यो अ॒स्याध्य॑क्षः प॒रमे॑ व्योमन्।
सो अ॒ङ्ग वैद॑ यदि॑ वा न वेद॑। कि॒ञ्स्वि॒द्वन॒ङ्क उ॒ स वृ॑क्ष
आसी॑त्। यतो॒ द्यावा॑पृथि॒वी नि॑ष्टत॒क्षुः। मनी॑षिणो॒ मन॑सा
पृ॒च्छते॑दुतत्। यद॒ध्यति॑ष्ठद्भु॒वनानि॑ धा॒रयन्॑। ब्रह्म॒ वनं॑ ब्रह्म॒ स
वृ॒क्ष आसी॑त्॥ ७६॥

यतो॒ द्यावा॑पृथि॒वी नि॑ष्टत॒क्षुः। मनी॑षिणो॒ मन॑सा॒ विब्र॑वीमि
वः। ब्रह्मा॒ध्यति॑ष्ठद्भु॒वनानि॑ धा॒रयन्॑। प्रा॒तर॒ग्निं प्रा॒तरि॒न्द्रः
हवाम॑हे। प्रा॒तर्मि॒त्रावरु॑णा प्रा॒तर॒श्विना॑। प्रा॒तर्भ॑गं पू॒षणं॑
ब्रह्म॑ण॒स्पति॑म्। प्रा॒तः सोम॑मु॒त रु॒द्रः हु॑वेम। प्रा॒तर्जि॑तं

भग॑मु॒ग्रं॑ ह॒वेम। व॒यं पु॒त्रमदि॑ते॒र्यो वि॑ध॒र्ता। आ॒ध्रश्चि॑द्यं
मन्य॑मानस्तुरश्चित्॥७७॥

राजा॑ चि॒द्यं भग॑ भ॒क्षीत्याह॑। भग॑ प्रणेत॒र्भग॑ सत्य॑राधः।
भगे॑मां धिय॒मुद॑व॒ दद॑न्नः। भग॑ प्र णो॑ जनय॒ गोभि॑रश्वैः। भग॑
प्र नृभि॑र्नृ॒वन्तः॑ स्याम। उ॒तेदानीं॑ भग॑वन्तः स्याम। उ॒त प्र॑पि॒त्व
उ॒त मध्ये॑ अ॒ह्नाम्। उ॒तोदि॑ता मघव॒न्त्सूर्य॑स्य। व॒यं दे॒वानां॑
सुम॒तौ स्या॑म। भग॑ ए॒व भग॑वा॑ अस्तु दे॒वाः॥७८॥

तेन॑ व॒यं भग॑वन्तः स्याम। तं त्वा॑ भग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स
नो॑ भग॒ पुर॑ ए॒ता भ॑वे॒ह। सम॑ध्व॒रायोष॑सो नमन्त। द॒धि॒क्रावे॑व
शुच॑ये प॒दाय॑। अ॒र्वा॒ची॒नं व॑सु॒विदं॑ भग॑ नः। रथ॑मि॒वाश्वा॑
वा॒जिन॑ आ॒व॑हन्तु। अ॒श्वा॒वती॑र्गो॒मती॑र्न उ॒षासः॑। वी॒र॒वतीः॑
सद॑मुच्छ॒न्तु भ॒द्राः। घृ॒तं दुहा॑ना वि॒श्वतः॑ प्र॒पी॒नाः। यू॒यं पा॑त
स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥७९॥

वि॒च॒क्षणा॑ वि॒च॒तुर॑ अ॒श्वम॑र्धे॒ विस॑र्जनाय॒ ब्रह्म॑ वनं॒ ब्रह्म॑ स वृ॒क्ष आ॑सी॒तुरश्चि॑दे॒वाः प्र॑पी॒ना
एकं॑ च॥—[९] पी॒वो॒न्ना॒न्ते शु॒क्रासः॑ सोमो॑ धे॒नुमि॑न्द्र॒स्तर॑स्वा॒ञ्छुचि॑मा दे॒वो या॑तु॒ सूर्यो॑
दे॒वीम॑हम॒स्मि ता॑ सू॒र्याच॑न्द्र॒मसा॑ नव॥९॥

पी॒वो॒न्ना॒मग्रे॑ त्वं पा॑रयानाधृष्यः शुचिं॒ नु वि॑श्रय॑माणो दि॒वो रु॒क्मोऽन्नं॑ प्रा॒णम॑न्ता
सू॒र्याच॑न्द्र॒मसा॑ नव॑सततिः॥७९॥

पी॒वो॒न्नां॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑ । नक्ष॑त्रं दे॒वमिन्द्रि॑यम् । इ॒दमा॑सां
विचक्ष॑णम् । ह॒विरा॑सं जु॒होत॑न । यस्य॑ भा॒न्ति र॒श्मयो॑ यस्य॑
के॒तवः॑ । यस्ये॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि॒ सर्वा॑ । स कृ॒त्तिका॑भि॒-
र॒भिसं॑वसानः । अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॑वि॒ते द॑धातु । प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी
वे॒तु प॒त्नी । वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः ॥ १ ॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒वि॒ते द॑धातु । यथा॑ जी॒वेम॑ श॒रदः॑ स॒वीराः॑ ।
रोहि॑णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त् । वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्रति॒मोद॑माना ।
प्र॒जाप॑ति॒र॒ ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती । प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॒यातु॑ य॒ज्ञम् ।
सोमो॑ राजा॑ मृ॒गशी॑रु॒षेण॑ आ॒गन् । शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑ ।
आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु । रे॒तः प्र॒जां यज॑माने दधातु ॥ २ ॥

यत्ते॒ नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॑रु॒षमस्ति॑ । प्रि॒यं रा॑जन् प्रि॒यत॑मं
प्रि॒याणा॑म् । तस्मै॑ ते सोम॒ ह॒विषा॑ वि॒धेम॑ । शं न॑ ए॒धि द्वि॒पदे॑
शं चतु॑ष्पदे । आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मा न ए॒ति । श्रेष्ठो॑ दे॒वाना॑
पति॑र॒घ्नियाना॑म् । नक्ष॑त्रमस्य॒ ह॒विषा॑ वि॒धेम॑ । मा नः॑ प्र॒जा
री॑रिष॒न्मोत॑ वी॒रान् । हे॒ती रु॒द्रस्य॑ परि॑ णो वृणक्तु । आ॒र्द्रा
नक्ष॑त्रं जुष॒ता र॒ ह॒विर्नः॑ ॥ ३ ॥

प्रमुञ्चमानौ दुरितानि विश्वा॑। अपा॒घशः॑ सन्नुदता॒मरा॑तिम्।
 पुन॑र्नो दे॒व्यदि॑तिः स्पृ॒णोतु। पुन॑र्वसू नः पुन॑रेता॑ य॒ज्ञम्।
 पुन॑र्नो दे॒वा अ॒भिय॑न्तु सर्वे॑। पुनः॑ पुन॑र्वो ह॒विषा॑ यजामः।
 ए॒वा न दे॒व्यदि॑तिरन॒र्वा। विश्व॑स्य भ॒र्त्री जग॑तः प्रति॒ष्ठा।
 पुन॑र्वसू ह॒विषा॑ वर्धय॑न्ती। प्रि॒यं दे॒वाना॑मप्ये॒तु पाथः॑॥४॥

बृह॒स्पतिः॑ प्रथ॒मं जा॑यमानः। ति॒ष्यं नक्ष॑त्रम॒भि सम्ब॑भूव।
 श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ पृ॒तना॑सु जि॒ष्णुः। दि॒शोऽनु॑ सर्वा॑ अभ॑यं नो
 अस्तु। ति॒ष्यः पु॒रस्ता॑दु॒त म॑ध्य॒तो नः॑। बृह॒स्पति॑र्नः परि॑ पातु
 प॒श्चात्। बा॒धेतां॑ द्वे॒षो अभ॑यं कृ॒णुता॑म्। सु॒वीर्य॑स्य प॒तयः॑
 स्या॑म। इ॒दं स॒र्पेभ्यो॑ ह॒विर॑स्तु जुष्ट॑म्। आ॒श्रे॒षा येषा॑मनु॒यन्ति॑
 चे॒तः॥५॥

ये अ॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीं क्षि॒यन्ति॑। ते नः॑ स॒र्पासो॑
 हव॒माग॑मिष्ठाः। ये रो॑च॒ने सूर्य॑स्यापि॑ स॒र्पाः। ये दि॒वं दे॒वीमनु॑
 स॒ञ्चर॑न्ति। येषा॑माश्रे॒षा अनु॑यन्ति॒ काम॑म्। तेभ्यः॑ स॒र्पेभ्यो॑
 मधु॑मञ्जुहोमि। उप॑हू॒ताः पि॒तरो॑ ये म॒घासु॑। मनो॑जवसः
 सु॒कृतः॑ सु॒कृत्याः॑। ते नो॑ नक्ष॑त्रे हव॒माग॑मिष्ठाः। स्व॒धाभि॑र्य॒ज्ञं
 प्रय॑तं जुषन्ताम्॥६॥

ये अ॒ग्नि॒दग्धा॑ येऽन॒ग्नि॒दग्धाः॑। येऽमुं॑ लो॒कं पि॒तरः॑
 क्षि॒यन्ति॑। या॑श्च वि॒द्म या॑ उ॒ च न प्र॑वि॒द्म। म॒घासु॑
 य॒ज्ञं सु॒कृतं॑ जुषन्ताम्। गवा॑ं पतिः॒ फल्गु॑नीनामसि॒

त्वम्। तदर्यमन्वरुणमित्रं चारुं। तं त्वां वयं संनितारं
सनीनाम्। जीवा जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा विश्वा
भुवनानि सञ्जिता। यस्य देवा अनु सं यन्ति चेतः॥७॥

अर्यमा राजाऽजरस्तुविष्मान्। फल्गुनीनामृषभो
रौरवीति। श्रेष्ठो देवानां भगवो भगासि। तत्त्वां विदुः
फल्गुनीस्तस्य वित्तात्। अस्मभ्यं क्षत्रमजरं सुवीर्यम्।
गोमदश्ववदुप सन्नुदेह। भगो ह दाता भग इत्प्रदाता। भगो
देवीः फल्गुनीरा विवेश। भगस्येत्तं प्रसवं गमेम। यत्र देवैः
संधमादं मदेम॥८॥

आयातु देवः संवितोपयातु। हिरण्ययेन सुवृता रथेन।
वहन् हस्तं सुभगं विद्वानापसम्। प्रयच्छन्तं पपुंरिं
पुण्यमच्छं। हस्तः प्रयच्छत्वमृतं वसीयः। दक्षिणेन प्रति-
गृणीम एनत्। दातारमद्य संविता विदेय। यो नो हस्ताय
प्रसुवाति यज्ञम्। त्वष्टा नक्षत्रमभ्येति चित्राम्। सुभं संसं
युवतिं रोचमानाम्॥९॥

निवेशयन्नमृतान्मर्त्यांश्च। रूपाणि पिंशन् भुवनानि
विश्वा। तन्नस्त्वष्टा तदु चित्रा विचष्टाम्। तन्नक्षत्रं भूरिदा
अस्तु मह्यम्। तन्नः प्रजां वीरवतीं सनोतु। गोभिर्नो अश्वैः
समनक्तु यज्ञम्। वायुर्नक्षत्रमभ्येति निष्पाम्। तिग्मशृङ्गो
वृषभो रोरुवाणः। समीरयन् भुवना मातरिश्वा। अप
द्वेषांसि नुदतामरांतीः॥१०॥

तन्नो वा॒युस्तदु॒ निष्ठां॑ शृ॒णोतु॑। तन्नक्ष॑त्रं भू॒रि॒दा अ॑स्तु
म॒ह्यम्॑। तन्नो॑ दे॒वासो॒ अनु॑जानन्तु कामम्। यथा॒ तरे॑म
दु॒रि॒तानि॒ विश्वा॑। दूर॑म॒स्मच्छ॑त्र॒वो य॑न्तु भी॒ताः। तदिन्द्रा॑ग्नी
कृ॑णुतां तद्विशा॑खे। तन्नो॑ दे॒वा अनु॑मदन्तु य॒ज्ञम्। प॒श्चात्
पु॒रस्ता॑दभयं नो अस्तु। नक्ष॑त्राणा॒मधि॑पती॒ विशा॑खे।
श्रेष्ठा॑विन्द्रा॒ग्नी भुव॑नस्य गो॒पौ॥११॥

विषू॑चः शत्रू॑नप॒ बाध॑मानौ। अप॒ क्षुधं॑ नुदता॒मरा॑तिम्।
पू॒र्णा प॒श्चादु॑त पू॒र्णा पु॒रस्ता॑त्। उ॒न्म॑ध्य॒तः पौ॑र्णमा॒सी जि॑गाय।
तस्यां॑ दे॒वा अधि॑ सं॒वस॑न्तः। उ॒त्त॒मे नाकं॑ इ॒ह मा॑दयन्ताम्।
पृ॒थ्वी सु॒वर्चा॑ यु॒वतिः॑ स॒जोषा॑ः। पौ॑र्णमा॒स्युद॑गा॒च्छोभ॑माना।
आ॒प्याय॑यन्ती दु॒रि॒तानि॒ विश्वा॑। उ॒रुं दु॒हां य॑ज॒मानाय॑
य॒ज्ञम्॥१२॥

चित्र॑भानुर्य॒जमाने॑ दधातु ह॒विर्नः॑ पाथ॒श्चेतो॑ जुषन्ता॒श्चेतो॑ मद॑म॒ रोच॑माना॒मरा॑तीर्गो॒पौ य॒ज्ञम्॥[१]

ऋ॒द्ध्यास्मि॑ ह॒व्यैर्नम॑सोप॒सद्य॑। मि॒त्रं दे॒वं मि॒त्रधे॑यं नो अस्तु।
अ॒नूरा॒धान् ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तः। श॒तं जी॑वेम श॒रदः॑ स॒र्वीराः॑।
चि॒त्रं नक्ष॑त्र॒मुद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। अ॒नूरा॒धास॒ इति॑ यद्वद॑न्ति।
तन्मि॒त्र ए॑ति प॒थिभि॑र्दे॒वयानैः॑। हि॒र॒ण्ययै॑र्वि॒ततै॑रन्त॒रिक्षे॑।
इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाम॑नु नक्ष॑त्रमेति। यस्मि॑न्वृ॒त्रं वृ॒त्रतू॑र्ये॒ त॒तार॑॥१३॥

तस्मि॑न्व॒यम॒मृतं॑ दु॒हानाः॑। क्षुधं॑ तरे॒म दु॒रितिं॑ दु॒रि॒ष्टिम्।
पु॒र॒न्द॒राय॑ वृष॒भाय॑ धृ॒ष्णवै॑। अषा॑ढाय॒ सह॑मानाय मी॒ढुषै॑।

इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमद्बुहाना। उरुं कृणोतु यजमानाय
लोकम्। मूलं प्रजां वीरवतीं विदेय। पराच्येतु निर्ऋतिः
पराचा। गोभिर्नक्षत्रं पशुभिः समक्तम्। अहर्भूयाद्यजमानाय
मह्यम्॥१४॥

अहर्नो अद्य सुविते दधातु। मूलं नक्षत्रमिति यद्वदन्ति।
पराचीं वाचा निर्ऋतिं नुदामि। शिवं प्रजायै शिवमस्तु
मह्यम्। या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः। या अन्तरिक्ष
उत पार्थिवीर्याः। यासामषाढा अनुयन्ति कामम्। ता न आपः
शः स्योना भवन्तु। याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः।
याश्च वैशन्तीरुत प्रासचीर्याः॥१५॥

यासामषाढा मधु भक्षयन्ति। ता न आपः शः स्योना
भवन्तु। तन्नो विश्वे उप शृण्वन्तु देवाः। तदषाढा अभिसंयन्तु
यज्ञम्। तन्नक्षत्रं प्रथतां पशुभ्यः। कृषिर्वृष्टिर्यजमानाय
कल्पताम्। शुभ्राः कन्या युवतयः सुपेशसः। कर्मकृतः
सुकृतो वीर्यावतीः। विश्वान् देवान् हविषा वर्धयन्तीः।
अषाढाः काममुप यान्तु यज्ञम्॥१६॥

यस्मिन् ब्रह्माऽभ्यजयत्सर्वमेतत्। अमुं च लोकमिदम्
च सर्वम्। तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विजित्य। श्रियं दधात्वहणीय-
मानम्। उभौ लोकौ ब्रह्मणा सञ्जिते। तन्नो
नक्षत्रमभिजिद्विचष्टाम्। तस्मिन्वयं पृतनाः सञ्जयेम।

तन्नो देवासो अनुजानन्तु कामम्। शृण्वन्ति श्रोणाममृतस्य
गोपाम्। पुण्यामस्या उपशृणोमि वाचम्॥१७॥

म॒हीं दे॒वीं विष्णु॑पत्नीम॒जूर्या॑म्। प्र॒तीची॑मेना॒ ह॒विषा॑
यजामः। त्रे॒धा विष्णु॑रुरुगा॒यो विच॑क्रमे। म॒हीं दि॒वं
पृथि॑वीम॒न्तरि॑क्षम्। तच्छ्रो॑णैति॒श्रवं इ॒च्छमा॑ना। पु॒ण्यं श्लो॑कं
यज॑मानाय कृ॒ण्वती॑। अ॒ष्टौ दे॒वा वस॑वः सो॒म्यासः॑। चत॑स्रो
दे॒वीर॒जराः॑ श्रवि॑ष्ठाः। ते य॒ज्ञं पा॑न्तु रज॑सः प॒रस्ता॑त्।
सं॒वत्स॒रीण॑म॒मृतं॑ स्व॒स्ति॥१८॥

य॒ज्ञं नः॑ पा॒न्तु वस॑वः प॒रस्ता॑त्। द॒क्षिण॑तो॒-
ऽभि॑यन्तु श्रवि॑ष्ठाः। पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम॒भि संवि॑शाम। मा
नो अ॒राति॑र॒घश॑साऽगन्। क्ष॒त्रस्य॑ रा॒जा वरु॑णोऽधि॒राजः॑।
नक्ष॑त्राणां श॒तभि॑ष॒ग्वसि॑ष्ठः। तौ दे॒वेभ्यः॑ कृ॒णुतो दी॒र्घमा॑युः।
श॒तं स॒हस्रा॑ भेष॒जानि॑ धत्तः। य॒ज्ञं नो॒ राजा॒ वरु॑ण
उप॑यातु। तन्नो॒ विश्वे॑ अ॒भि संय॑न्तु दे॒वाः॥१९॥

तन्नो॒ नक्ष॑त्रं श॒तभि॑ष॒गजुषा॑णम्। दी॒र्घमा॑युः प्र॒ति-
र॒द्वेष॑जानि। अ॒ज एक॑पा॒दुद॑गात्प॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा भू॑तानि
प्र॒ति मोद॑मानः। तस्य॑ दे॒वाः प्र॑स॒वं य॑न्ति॒ सर्वे॑।
प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒मृत॑स्य गो॒पाः। वि॒भ्राज॑मानः समि॒धान॑ उ॒ग्रः।
आ॒न्तरि॑क्षमरु॒हद॑ग॒न्द्याम्। तं सूर्य॑ दे॒वम॒जमे॑कपादम्।
प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अनु॒यन्ति॒ सर्वे॑॥२०॥

अहिर्बुध्नियः प्रथमान एति। श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम्।
तं ब्राह्मणाः सोमपाः सोम्यासः। प्रोष्ठपदासो अभि रक्षन्ति
सर्वे। चत्वार एकमभि कर्म देवाः। प्रोष्ठपदास इति यान्
वदन्ति। ते बुध्नियं परिषद्यः स्तुवन्तः। अहिः रक्षन्ति
नमसोपसद्य। पूषा रेवत्यन्वेति पन्थाम्। पुष्टिपती पशुपा
वाजबस्त्यौ॥ २१॥

इमानि हव्या प्रयता जुषाणा। सुगैर्नो यानैरुपयातां
यज्ञम्। क्षुद्रान् पशून् रक्षतु रेवती नः। गावो नो अश्वाः
अन्वेतु पूषा। अन्नः रक्षन्तौ बहुधा विरूपम्। वाजः सनुतां
यजमानाय यज्ञम्। तदश्विनावश्वयुजोपयाताम्। शुभङ्गमिष्टौ
सुयमेभिरश्वैः। स्वं नक्षत्रं हविषा यजन्तौ। मध्वा सम्पृक्तौ
यजुषा समक्तौ॥ २२॥

यौ देवानां भिषजौ हव्यवाहौ। विश्वस्य दूतावमृतस्य
गोपौ। तौ नक्षत्रं जुजुषाणोपयाताम्। नमोऽश्विभ्यां
कृणुमोऽश्वयुग्भ्याम्। अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। तद्यमो
राजा भगवान् विचष्टाम्। लोकस्य राजा महतो महान्
हि। सुगं नः पन्थामभयं कृणोतु। यस्मिन्नक्षत्रे यम एति
राजा। यस्मिन्नेनमभ्यषिञ्चन्त देवाः। तदस्य चित्रं हविषा
यजाम। अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। निवेशनी यत्ते देवा
अदधुः॥ २३॥

त॒तार॒ म॒ह्यं प्रा॒स॒चीर्या॒ यान्तु॒ य॒ज्ञं वाच॑ऽ स्व॒स्ति दे॒वा अनु॑यन्ति॒ सर्वे॒ वाज॑ब॒स्त्यौ स॒म॒क्तौ
दे॒वास्त्रीणि॑ च॥ _____ [२]

न॒वो॒न॒वो भ॒वति॒ जाय॑मानो॒ यमा॑दित्या अ॒ऽशु॒माप्या॑ययन्ति।
ये वि॒रूपे॒ स॒म॒न॒सा सं॒व्यय॑न्ती। स॒मा॒नं तन्तुं॑ परि॒तात॑ना ते।
वि॒भू प्र॒भू अ॒नु॒भू वि॒श्वतो॑ हुवे। ते नो॒ नक्ष॑त्रे ह॒व॒मा॒गमे॑तम्।
व॒यं दे॒वी ब्र॒ह्म॒णा सं॒विदा॑नाः। सु॒र॒ता॒सो दे॒ववी॑तिं दधा॑नाः।
अ॒हो॒रा॒त्रे ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तः। अ॒तिं पा॒प्मान॒मतिं॑ मु॒क्त्या
गमे॑म। प्र॒त्यु॒वदृ॒श्याय॑ती॥ २४॥

व्यु॒च्छन्तीं॑ दु॒हिता॑ दि॒वः। अ॒पो म॒ही वृ॑णुते॒ चक्षु॑षा।
तमो॒ ज्योति॑ष्कृ॒णोति॑ सू॒नरी॑। उ॒दु॒स्त्रियाः॑ स॒चते॒ सूर्यः॑।
स॒चा उ॒द्यन्नक्ष॑त्रम॒र्चि॒मत्। तवे॑दु॒षो व्यु॑षि॒ सूर्य॑स्य च। सं
भ॒क्तेन॑ गमे॒महि॑। तन्नो॒ नक्ष॑त्रम॒र्चि॒मत्। भा॒नु॒मत्तेज॑ उ॒च्चर॑त्।
उप॑य॒ज्ञमि॒हाग॑मत्॥ २५॥

प्र नक्ष॑त्राय दे॒वाय॑। इन्द्रा॒येन्दुः॑ ह॒वाम॑हे। स नः॑ स॒विता॑
सु॒व॒त्स॒निम्। पु॒ष्टि॒दां वी॒रव॑त्त॒मम्। उ॒दु॒त्यं चि॒त्रम्। अ॒दि॒तिर्न॑
उरु॒ष्यतु॑ म॒हीमू॒ षु मा॑तरम्। इ॒दं वि॒ष्णुः प्र॑तद्विष्णुः।
अ॒ग्नि॒र्मूर्धा॑ भुवः॑। अ॒नु॒नोऽद्या॑नु॒मति॑र॒न्विद॑नुमते॒ त्वम्।
ह॒व्य॒वाह॑ऽ स्वि॒ष्टम्॥ २६॥

आ॒य॒त्य॒गम॑श्चि॒व॒ष्टम्॥ _____ [३]

अ॒ग्नि॒र्वा अ॑कामयत। अ॒न्ना॒दो दे॒वाना॑ऽस्या॒मिति॑। स
ए॒तम॒ग्नये॑ कृ॒त्तिका॑भ्यः पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पा॒लं नि॒रव॑पत्। ततो॒

वै सोऽन्नादो देवानामभवत्। अग्निर्वै देवानामन्नादः। यथा ह
 वा अग्निर्देवानामन्नादः। एव५ ह वा एष मनुष्याणां भवति।
 य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
 अग्नये स्वाहा कृत्तिकाभ्यः स्वाहा। अम्बायै स्वाहा दुलायै
 स्वाहा। नितत्यै स्वाहाऽभ्रयन्त्यै स्वाहा। मेघयन्त्यै स्वाहा
 वरुषयन्त्यै स्वाहा। चुपुणीकायै स्वाहेति॥२७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।
 तासां रोहिणीमभ्यध्यायत्। सोऽकामयत। उप मा वर्तेत।
 समेनया गच्छेयेति। स एतं प्रजापतये रोहिण्यै चरुं
 निरवपत्। ततो वै सा तमुपावर्तत। समेनयागच्छत। उप ह
 वा एनं प्रियमावर्तते। सं प्रियेण गच्छते। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये स्वाहा
 रोहिण्यै स्वाहा। रोचमानायै स्वाहा प्रजाभ्यः स्वाहेति॥२८॥

सोमो वा अकामयत। ओषधीनां राज्यमभिजयेयमिति।
 स एत५ सोमाय मृगशीर्षाय श्यामाकं चरुं पर्यसि
 निरवपत्। ततो वै स ओषधीनां राज्यमभ्यजयत्।
 समानानां ह वै राज्यमभिजयति। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सोमाय स्वाहा
 मृगशीर्षाय स्वाहा। इन्वकाभ्यः स्वाहौषधीभ्यः स्वाहा।
 राज्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥२९॥

रुद्रो वा अकामयत। पशुमान्थस्यामिति। स एत५

रुद्रायाऽऽर्द्रायै प्रैय्यङ्ग्वं चरुं पर्यसि निरवपत्। ततो
 वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
 रुद्राय स्वाहाऽऽर्द्रायै स्वाहा। पिन्वमानायै स्वाहा पशुभ्यः
 स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत्।
 ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां
 चरुं निरवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत्।
 प्रजायते ह वै प्रजया पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उ
 चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्।
 स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अकामयत्। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं
 बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पर्यसि निरवपत्। ततो वै स
 ब्रह्मवर्चस्यभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये स्वाहा
 तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाभ्य
 आज्यै करम्भं निरवपन्। तानेताभिरेव देवताभिरुपानयन्।
 एताभिर्ह वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः
 स्वाहाऽऽश्रेषाभ्यः स्वाहा। दन्दशूकेभ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितॄ॑ वा अ॒कामयन्त। पितॄ॑लो॒क ऋ॒ध्रुया॒मेति॑। त ए॒तं
पितॄ॑भ्यो॒ म॒घाभ्यः॑ पु॒रोडा॑शं षट्क॒पालं॑ निर॑वपन्। ततो॒ वै
ते पितॄ॑लो॒क आ॒र्ध्वन्। पितॄ॑लो॒के ह॒ वा ऋ॒ध्नोति॑। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। पितॄ॑भ्यः
स्वाहा॑ म॒घाभ्यः॑। स्वाहा॑ऽन॒घाभ्यः॑ स्वाहा॑ऽग॒दाभ्यः॑। स्वाहा॑-
ऽरु॒न्धती॒भ्यः स्वा॑हेति॑॥३४॥

अ॒र्य॒मा वा अ॒कामय॑त। प॒शुमा॑न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तम॑र्य॒म्णे
फल्गु॑नी॒भ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शुमान॑भवत्।
प॒शुमान् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒र्य॒म्णे स्वाहा॑ फल्गु॑नी॒भ्यां स्वाहा॑।
प॒शुभ्यः॑ स्वा॑हेति॑॥३५॥

भ॒गो वा अ॒कामय॑त। भ॒गी श्रे॒ष्ठी दे॒वानां॑ स्या॒मिति॑। स
ए॒तं भ॒गाय॑ फल्गु॑नी॒भ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स भ॒गी
श्रे॒ष्ठी दे॒वाना॑मभवत्। भ॒गी ह॒ वै श्रे॒ष्ठी सं॒माना॑ना॑ भवति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
भ॒गाय॑ स्वाहा॑ फल्गु॑नी॒भ्यां स्वाहा॑। श्रे॒ष्ठाय॑ स्वा॑हेति॑॥३६॥

स॒वि॒ता वा अ॒कामय॑त। श्र॒न्मे दे॒वा द॒धीर॑न्। स॒वि॒ता
स्या॒मिति॑। स ए॒तं स॒वि॒त्रे ह॒स्ताय॑ पु॒रोडा॑शं द्वाद॑शक॒पालं॑
निर॑वपदाशूनां व्री॒हीणा॑म्। ततो॒ वै तस्मै॑ श्रद्धे॒वा अ॑द॒धत॑।
स॒वि॒ताऽभ॑वत्। श्रद्ध॒वा अ॑स्मै म॒नुष्या॑ दधते। स॒वि॒ता
सं॒माना॑ना॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं

वेदं। सोऽत्र जुहोति। सवित्रे स्वाहा हस्ताय। स्वाहा ददते स्वाहा पृणते। स्वाहा प्रयच्छते स्वाहा प्रतिगृभ्णते स्वाहेति॥३७॥

त्वष्टा वा अकामयत। चित्रं प्रजां विन्देयेति। स एतं त्वष्ट्रे चित्रायै पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो वै स चित्रं प्रजामविन्दत। चित्रं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। त्वष्ट्रे स्वाहा चित्रायै स्वाहा। चैत्राय स्वाहा प्रजायै स्वाहेति॥३८॥

वायुर्वा अकामयत। कामचारमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतद्वायवे निष्पायै गृष्ट्यै दुग्धं पयो निरवपत्। ततो वै स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्पायै स्वाहा। कामचाराय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अकामयेताम्। श्रेष्ठं देवानामभिजयेवेति। तावेतमिन्द्राग्निभ्यां विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं निरवपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठं देवानामभ्यजयताम्। श्रेष्ठं ह वै समानानामभि जयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा विशाखाभ्यां स्वाहा। श्रेष्ठाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४०॥

अथैतत्पौर्णमास्या आज्यं निर्वपति। कामो वै पौर्णमासी।
काम आज्यम्। कामेनैव कामं समर्धयति। क्षिप्रमेनं
सकाम उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति।
पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिः षोडश सोम एकादश रुद्रो दशर्क्षेकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नव
पितर एकादशार्यमा भगो दश दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दश दशाथैतत्पौर्णमास्या
अष्टौ पञ्चदश॥ [४]

मित्रो वा अकामयत। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति।
स एतं मित्रायांनूराधेभ्यश्चरुं निर्वपत्। ततो वै स मित्रधेयमेषु
लोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति।
य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
मित्राय स्वाहाऽनूराधेभ्यः स्वाहा। मित्रधेयाय
स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अकामयत। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति।
स एतमिन्द्राय ज्यैष्ठ्याय पुरोडाशमेकादशकपालं
निर्वपन्महार्घीहीणाम्। ततो वै स ज्यैष्ठ्यं देवानामभ्यजयत्।
ज्यैष्ठ्यं ह वै समानानामभिजयति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राय स्वाहा
ज्यैष्ठ्याय स्वाहा। ज्यैष्ठ्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४३॥

प्रजापतिर्वा अकामयत। मूलं प्रजां विन्देयेति। स
एतं प्रजापतये मूलाय चरुं निर्वपत्। ततो वै स मूलं

प्र॒जाम॑विन्दत। मूल॑ꣳ ह॒ वै प्र॒जां वि॑न्दते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। प्र॒जाप॑तये
स्वाहा॑ मूला॑य॒ स्वाहा॑। प्र॒जायै॑ स्वाहेति॥४४॥

आपो॑ वा अ॑कामयन्त। स॒मुद्रं॑ का॒मम॑भिज॑येमेति॥
ता ए॒तम॒द्भ्योऽषा॑ढाभ्य॑श्चरुं॒ निर॑वपन्। ततो॑ वै ताः स॒मुद्रं॑
का॒मम॑भ्य॒जयन्। स॒मुद्रꣳ ह॒ वै का॒मम॑भिज॑यति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒द्भ्यः
स्वाहा॑ऽषा॑ढाभ्यः॒ स्वाहा॑। स॒मुद्राय॑ स्वाहा॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑।
अ॒भिजि॑त्यै स्वाहेति॥४५॥

विश्वे॑ वै दे॒वा अ॑कामयन्त। अ॒न॒प॒ज॒य्यं ज॑येमेति॥ त
ए॒तं वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑ऽषा॑ढाभ्य॑श्चरुं॒ निर॑वपन्। ततो॑ वै ते-
ऽन॒प॒ज॒य्यम॑जयन्। अ॒न॒प॒ज॒य्यꣳ ह॒ वै ज॑यति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। वि॒श्वेभ्यो॑
दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽषा॑ढाभ्यः॒ स्वाहा॑। अ॒न॒प॒ज॒य्याय॑ स्वाहा॒ जित्यै॑
स्वाहेति॥४६॥

ब्रह्म॑ वा अ॑कामयत। ब्र॒ह्म॒लो॒कम॑भिज॑येय॒मिति॑।
तदे॒तं ब्रह्म॑णेऽभिजि॑ते चरुं॒ निर॑वपत्। ततो॑ वै
तद्ब्रह्म॑लो॒कम॑भ्य॒जयत्। ब्रह्म॑लो॒कꣳ ह॒ वा अ॑भिज॑यति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
ब्रह्म॑णे स्वाहा॑ऽभिजि॑ते स्वाहा॑। ब्रह्म॑लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽभिजि॑त्यै
स्वाहेति॥४७॥

विष्णुर्वा अंकामयत। पुण्यं श्लोकं शृण्वीय। न मां पापी कीर्तिरागच्छेदिति। स एतं विष्णवे श्रोणायै पुरोडाशं त्रिकपालं निरवपत्। ततो वै स पुण्यं श्लोकं मशृणुत। नैनं पापी कीर्तिरागच्छत्। पुण्यं ह वै श्लोकं शृणुते। नैनं पापी कीर्तिरागच्छति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विष्णवे स्वाहा श्रोणायै स्वाहा। श्लोकाय स्वाहा श्रुताय स्वाहेति॥४८॥

वसवो वा अंकामयन्त। अग्रं देवतानां परीयामेति। त एतं वसुभ्यः श्रविष्ठाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। ततो वै तेऽग्रं देवतानां पर्यायन्। अग्रं ह वै समानानां पर्येति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहा। अग्राय स्वाहा परीत्यै स्वाहेति॥४९॥

इन्द्रो वा अंकामयत। दृढोऽशितिलः स्यामिति। स एतं वरुणाय शतभिषजे भेषजेभ्यः पुरोडाशं दशकपालं निरवपत्कृष्णानां व्रीहीणाम्। ततो वै स दृढोऽशितिलोऽभवत्। दृढो ह वा अशितिलो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वरुणाय स्वाहा शतभिषजे स्वाहा। भेषजेभ्यः स्वाहेति॥५०॥

अजो वा एकपादकामयत। तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी

स्यामिति। स ए॒तम॒जायै॑क॒पदे॑ प्रो॒ष्ठप॒देभ्य॑श्च॒रुं निर॑वपत्।
ततो॒ वै स ते॑ज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॑भवत्। तेज॒स्वी ह॒ वै
ब्र॑ह्मवर्च॒सी भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒जायै॑क॒पदे॑ स्वाहा॑ प्रो॒ष्ठप॒देभ्यः॑
स्वाहा॑। तेज॑से॒ स्वाहा॑ ब्रह्मवर्च॒साय॑ स्वाहेति॑॥५१॥

अहि॒र्वै बु॒ध्रियो॑ऽकामयत। इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठां वि॑न्देयेति॑।
स ए॒तम॒हये॑ बु॒ध्रिया॑य प्रो॒ष्ठप॒देभ्यः॑ पु॒रोडा॑शं भूमि॒कपालं॑
निर॑वपत्। ततो॒ वै स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑विन्दत। इ॒मां ह॒ वै
प्र॑ति॒ष्ठां वि॑न्दते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑।
सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒हये॑ बु॒ध्रिया॑य स्वाहा॑ प्रो॒ष्ठप॒देभ्यः॑ स्वाहा॑।
प्र॑ति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॑॥५२॥

पू॒षा वा अ॑कामयत। प॒शुमा॑न्त्स्यामिति॑। स ए॒तं पू॒ष्णे
रे॒वत्यै॑ च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शु॒मान॑भवत्। प॒शुमान् ह॒ वै
भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र
जु॑होति। पू॒ष्णे स्वाहा॑ रे॒वत्यै॑ स्वाहा॑। प॒शुभ्यः॑ स्वाहेति॑॥५३॥

अ॒श्विनौ वा अ॑कामयेताम्। श्रो॒त्रस्वि॑नाव॒ब॒धिरो॑ स्यावेति॑।
तावे॒तम॒श्विभ्या॑म॒श्वयु॑ग्भ्यां पु॒रोडा॑शं द्वि॒कपालं॑ निर॑वपताम्।
ततो॒ वै तौ श्रो॑त्रस्वि॒नाव॒ब॒धिरा॑वभवताम्। श्रो॒त्रस्वी ह॒ वा
अ॒ब॒धिरो॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒श्विभ्या॑ऽ॒ स्वाहा॑ऽश्वयु॒ग्भ्या॑ऽ॒ स्वाहा॑।
श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑ श्रुत्यै॑ स्वाहेति॑॥५४॥

य॒मो वा अ॑कामयत्। पि॒तृणां॑ रा॒ज्यम॑भिज॒येय॑मिति॑। स
ए॒तं य॒माया॑प॒भर॑णीभ्यश्चरुं॑ निर॑पवत्। ततो॒ वै स पि॑तृणां॑
रा॒ज्यम॑भ्यजयत्। स॒मा॒ना॒नां॑ ह॒ वै रा॒ज्यम॑भि ज॒यति॑। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॒ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
य॒माय॑ स्वाहा॑ऽप॒भर॑णीभ्यः स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑ऽभिज॒ित्यै
स्वाहेति॑॥ ५५॥

अथै॒तद॑मा॒वास्या॑या॒ आज्यं॑ निर्व॑पति। का॒मो वा
अ॑मा॒वास्या॑। का॒म आज्य॑म्। का॒मेनै॒व का॒मः॑ स॒मर्ध॑यति।
क्षि॒प्रमे॑न॒ः सका॑म॒ उप॑नमति। येन॒ कामे॑न॒ यज॑ते। सोऽत्र॑
जुहोति। अ॒मा॒वास्या॑यै स्वाहा॑ का॒माय॑ स्वाहा॑ऽग॒त्यै
स्वाहेति॑॥ ५६॥

मित्र॑ इन्द्रः॑ प्र॒जाप॑तिर्दशं॑ द॒शाप॑ एका॑दश॒ विश्वे॑ ब्रह्म॒ दश॑दश॒ विष्णु॑स्त्रयो॑दश॒ वस॑व
इन्द्रो॑ऽजोऽहि॑र्वै बु॒ध्रियः॑ पू॒षाऽश्वि॑नौ य॒मो दशं॑ द॒शाथै॑तद॑मा॒वास्या॑या अ॒ष्टौ प॑ञ्चदश॥—[५]

च॒न्द्रमा॑ वा अ॑कामयत्। अ॒हो॒रा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मा॑सानृ॒तून्त्सं॑-
व॒त्स॒रमा॑त्वा। च॒न्द्रम॑सः॒ सायु॑ज्यं॑ स॒लो॒कता॑माप्नुयामि॑ति॑।
स ए॒तं च॒न्द्रम॑से प्रती॒दृश्या॑यै पु॒रोडा॑शं पञ्च॑दशकपालं॒
नि॒र॑वपत्। ततो॒ वै सोऽहो॑रा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मा॑सानृ॒तून्त्सं॑व॒त्स॒र-
मा॑त्वा। च॒न्द्रम॑सः॒ सायु॑ज्यं॑ स॒लो॒कता॑माप्नोत्। अ॒हो॒रा॒त्रान्
ह॒ वा अ॑र्धमा॒सान्मा॑सानृ॒तून्त्सं॑व॒त्स॒रमा॑त्वा। च॒न्द्रम॑सः॒
सायु॑ज्यं॑ स॒लो॒कता॑माप्नोति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॒ते। य उ॑
चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑ प्रती॒दृश्या॑यै

स्वाहा॥ अ॒हो॒रा॒त्रेभ्यः॒ स्वाहा॑ऽर्ध॒मा॒सेभ्यः॒ स्वाहा॑॥ मा॒सेभ्यः॒ स्वाह॑र्तुभ्यः स्वाहा॑॥ सं॒व॒त्स॒राय॒ स्वाहेति॑॥५७॥

अ॒हो॒रा॒त्रे वा अ॑कामयेताम्। अत्य॑हो॒रा॒त्रे मु॑च्येवहि। न ना॑वहो॒रा॒त्रे आ॑प्नुयाता॒मिति॑। ते ए॒तम॑हो॒रा॒त्राभ्यां॑ च॒रुं निर॑वपताम्। द्वा॒यानां॑ ब्री॒ही॒णाम्। शु॒क्लानां॑ च कृ॒ष्णानां॑ च। स॒वा॒त्योर्दु॒ग्धे। श्वे॒तायै॑ च कृ॒ष्णायै॑ च। ततो॒ वै ते अत्य॑हो॒रा॒त्रे अ॑मुच्येते। नैन॑ अहो॒रा॒त्रे आ॑प्नुताम्। अति॑ ह॒ वा अ॑हो॒रा॒त्रे मु॑च्यते। नैन॑महो॒रा॒त्रे आ॑प्नुतः। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। अ॒ह्ने स्वाहा॑ रात्रि॒यै स्वाहा॑॥ अति॑मु॒क्त्यै स्वाहेति॑॥५८॥

उ॒षा वा अ॑कामयत। प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑ सु॒भगा॑ स्या॒मिति॑। सै॒तमु॒षसे॑ च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै सा प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑ सु॒भगा॑ऽभवत्। प्रि॒यो ह॒ वै सं॑मा॒नानां॑ सु॒भगो॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। उ॒षसे॒ स्वाहा॑ व्यु॒ष्ट्यै स्वाहा॑॥ व्यू॒ष्यै स्वाहा॑ व्यु॒च्छन्त्यै॒ स्वाहा॑॥ व्यु॒ष्टायै॒ स्वाहेति॑॥५९॥

अथै॒तस्मै॒ नक्ष॑त्राय च॒रुं निर॑वपति। यथा॒ त्वं दे॒वाना॑म॒सि। ए॒वम॒हं म॑नु॒ष्याणां॑ भू॒यास॑मिति॑। यथा॑ ह॒ वा ए॒तद्दे॒वाना॑म्। ए॒व॑ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। नक्ष॑त्राय॒ स्वाहो॑दे॒ष्यते॒ स्वाहा॑॥ उ॒द्य॒ते स्वा॒होदि॑ताय॒ स्वाहा॑॥ हर॑से॒ स्वाहा॑ भर॑से॒

स्वाहा॥ भ्राज॑से स्वाहा तेज॑से स्वाहा॥ तप॑से स्वाहा॥
ब्रह्मवर्च॑साय॒ स्वाहेति॥६०॥

सूर्यो॑ वा अ॑कामयत। नक्ष॑त्राणां प्रति॒ष्ठा स्या॒मिति॑। स
ए॒त॑ सूर्या॑य॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स नक्ष॑त्राणां
प्रति॒ष्ठाऽभव॑त्। प्रति॒ष्ठा ह॒ वै संमा॒नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। सूर्या॑य॒
स्वाहा॒ नक्ष॑त्रेभ्यः स्वाहा॥ प्रति॒ष्ठायै॒ स्वाहेति॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै च॒रुं निर्व॑पति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व
प्रति॑ तिष्ठति। सोऽत्र॑ जुहोति। अदि॑त्यै स्वाहा॥ प्रति॒ष्ठायै॒
स्वाहेति॥६२॥

अथै॒तं विष्ण॑वे च॒रुं निर्व॑पति। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ
ए॒वान्त॑तः प्रति॑ तिष्ठति। सोऽत्र॑ जुहोति। विष्ण॑वे स्वाहा॥
य॒ज्ञाय॒ स्वाहा॥ प्रति॒ष्ठायै॒ स्वाहेति॥६३॥

चन्द्रमाः पञ्चदशाहोरात्रे सप्तदशोपा एकादशाथैतस्मै नक्षत्राय त्रयोदश सूर्यो दशाथैतमदित्यै पञ्चाथैतं
विष्णवे षट्शस (सविताऽऽशूनां ब्रीहीणामिन्द्रो महार्रीहीणामिन्द्रः कृष्णानां ब्रीहीणामहोरात्रे द्वयानां
ब्रीहीणाम्। पितरः षट्कपालः सविता द्वादशकपालमिन्द्राग्नी एकादशकपालमिन्द्र एकादशकपालमिन्द्रो
दशकपालं विष्णुस्त्रिकपालमहिर्भूमिकपालमश्विनौ द्विकपालं चन्द्रमाः पञ्चदशकपालमग्निस्त्वष्टा
वसवोऽष्टाकपालमन्यत्रं चरुम्। रुद्रोऽयमा पूषा पशुमान्स्याः सोमो रुद्रो बृहस्पतिः पर्यसि
वायुः पयः सोमो वायुरिन्द्राग्नी मित्र इन्द्र आपो ब्रह्म यमोऽभिजित्यै त्वष्टा प्रजापतिः प्रजायै
पौर्णमास्या अमावास्याया अगत्यै विश्वे जित्या अश्विनौ श्रुत्यै। ब्रह्म तदेतं विष्णुः स एतं

वायुः स एतदापस्ताः। पितरो विश्वे वसवोऽकामयन्त मेति त एतन्निरवपन्। आपोऽकामयन्त मेति ता एतन्निरवपन्। इन्द्राग्नी अश्विनांवकामयेतां वेति तावेतन्निरवपताम्। अहोरात्रे वा अकामयेतामिति ते एतन्निरवपताम्। अन्यत्राकामयतेति स एतन्निरवपत्। इन्द्राग्नी श्रेष्ठमिन्द्रो ज्येष्ठमिन्द्रो दृढः। अहिः सूर्योऽदित्ये विष्णवे प्रतिष्ठायै। सोमो यमः समानानाम्। अग्निर्नो रीरिषदन्यत्र रीरिषः॥)॥

[६]

अग्निर्न ऋध्यास्म नवोनवोऽग्निर्मित्रश्चन्द्रमाः षट्॥६॥

अग्निर्नस्तन्नो वायुरहिर्बुध्नियं ऋक्षा वा इयमथैतत्पौर्णमास्या अजो वा एकपाथसूर्यस्त्रिषष्टिः॥६३॥

अग्निर्नः पातु प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तं गा॒य॒त्र्या-
ऽहरत्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत। तत्पु॒र्णोऽभवत्। तत्पु॒र्णस्य॑
पु॒र्णत्वम्। ब्रह्म॑ वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॒ख्या व॒थ्सान॑पाक॒रोति॑।
ब्रह्म॑णै॒वैना॑न॒पाक॑रोति। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः प॒शवः॑॥१॥

तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।
यत्पु॒र्णशा॒ख्या गाः प्रा॑र्पय॑ति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वत॑या प्रा॑र्पयति।
यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॑दि॒ति। अ॒पु॒र्णान्त॑स्मै शु॒ष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्।
अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यं का॒मये॑त प॒शुमा॑न्थस्यादि॒ति।
ब॒हुपु॒र्णान्त॑स्मै बहु॒शा॒खामा॑हरेत्। प॒शुम॑न्तमे॒वैनं॑ करोति॥२॥

यत्प्रा॒चीमा॑ ह॒रेत्। दे॒वल॑ोकम॒भि ज॑येत्। यदु॒दीचीं॑
मनु॒ष्यल॑ोकम्। प्रा॒चीमु॒दीची॑मा ह॒रति॑। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒भि-
जि॑त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॑माने
दधा॑ति। वा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्षस्याध्य॑क्षाः।
अ॒न्तरि॑क्षदे॒वत्याः॑ खलु॒ वै प॒शवः॑॥३॥

वा॒यवं ए॒वैना॑न्परि॑ ददाति। प्र वा ए॒नाने॒तदा क॑रोति।
यदा॑ह। वा॒यवः॑ स्थे॒त्युपा॑यवः स्थे॒त्याह॑। यज॑मानायै॒व प॒शूनुप॑
ह्वय॑ते। दे॒वो वः॑ सवि॒ता प्रा॑र्पय॒त्वित्या॑ह प्रसू॑त्यै। श्रेष्ठ॑तमा॒य
कर्म॑ण॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑तमं॒ कर्म॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह।

आप्यायध्वमघ्निया देवभागमित्याह॥४॥

व॒त्सेभ्य॑श्च॒ वा ए॒ताः पु॒रा म॑नु॒ष्यै॑भ्य॒श्चाप्या॑यन्त। दे॒वेभ्य॑
ए॒वैना॒ इन्द्रा॑याप्याययति। ऊ॒र्ज॑स्वतीः पय॑स्वतीरित्याह।
ऊ॒र्ज॑५ हि पयः॑ स॒म्भर॑न्ति। प्र॒जाव॑तीरनमी॒वा अ॑य॒क्ष्मा
इत्या॑ह प्रजा॑त्यै। मा वः॑ स्तेन ई॒शत॑ माऽघ॑श॒स इत्या॑ह
गु॒प्त्यै॑। रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः परि॑ वो वृ॒ण॒क्तित्या॑ह। रु॒द्रादे॒वैना॑स्त्रायते।
ध्रु॒वा अ॒स्मिन्गो॑प॒तौ स्या॑त ब॒ह्वीरित्या॑ह। ध्रु॒वा ए॒वास्मि॑न्ब॒ह्वीः
क॑रोति॥५॥

यज॑मानस्य प॒शून्पा॑हीत्याह। प॒शूनां॑ गो॒पी॒थाय॑।
तस्मा॑त्सा॒यं प॒शव॑ उप॑स॒माव॑र्तन्ते। अ॒न॒धः सा॑दयति।
ग॒र्भाणां॑ धृ॒त्या अ॒प्र॒पा॑दाय। तस्मा॒द्ग॒र्भाः प्र॒जाना॑मप्र॒पा॑दुकाः।
उ॒प॒री॒व नि॑दधाति। उ॒प॒री॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॑॥६॥

पशवः करोति पशवो देवभागमित्याह करोति नव च॥—————[१]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॑स॒व इत्य॑श्चप॒र॒शुमा॑दत्ते प्र॑सू॒त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्याह। अ॒श्विनौ॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्या॑मित्याह य॒त्यै॑। यो वा ओष॑धीः
प॒र्व॒शो वे॑द। नैनाः॑ स हि॑नस्ति। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ओष॑धीः
प॒र्व॒शो वे॑द। स ए॒ना न हि॑नस्ति। अ॒श्वप॒र्श्वा ब॑र॒हिर॑च्छैति।
प्रा॒जाप॒त्यो वा अ॒श्वः स॑योनि॒त्वाय॑॥७॥

ओषधीनामहिंसायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान
एव रयिं दधाति। प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरांतय इत्याह।
रक्षसामपहत्यै। प्रेयमंगाद्धिषणां बरुहिरच्छेत्याह। विद्या
वै धिषणां। विद्ययैवैनदच्छैति। मनुना कृता स्वधया
वितृष्टेत्याह। मानवी हि पर्शुः स्वधाकृता॥८॥

त आवहन्ति कवयः पुरस्तादित्याह। शुश्रुवांसो वै
कवयः। यज्ञः पुरस्तात्। मुखत एव यज्ञमा रभते। अथो
यदेतदुक्त्वा यतः कुतश्चा हरति। तत्प्राच्या एव दिशो भवति।
देवेभ्यो जुष्टमिह बरुहिरासद इत्याह। बरुहिषः समृद्धौ।
कर्मणोऽनपराधाय। देवानां परिषृतमसीत्याह॥९॥

यद्वा इदं किं च। तद्देवानां परिषृतम्। अथो यथा
वस्यसे प्रतिप्रोच्याहेदं करिष्यामीति। एवमेव तदध्वर्युर्देवेभ्यः
प्रतिप्रोच्य बरुहिर्दाति। आत्मनोऽहिंसायै। यावतः
स्तम्बान्परिदिशेत्। यत्तेषामुच्छिष्यात्। अति तद्यज्ञस्य
रेचयेत्। एकं स्तम्बं परिदिशेत्। तं सर्वं दायात्॥१०॥

यज्ञस्यानतिरेकाय। वरुषवृद्धमसीत्याह। वरुषवृद्धा वा
ओषधयः। देववरुहिरित्याह। देवेभ्य एवैनत्करोति। मा त्वा-
ऽन्वङ्गा तिर्यगित्याहाहिंसायै। पर्व ते राध्यासमित्याहर्ष्यै।
आच्छेत्ता ते मा रिषमित्याह। नास्याऽऽत्मनो मीयते। य
एवं वेद॥११॥

देव॑र्ब॒हिः श॒तव॑ल्शं वि॒रोहे॒त्याह॑ । प्र॒जा वै ब॒र्हिः ।
 प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय । स॒हस्र॑वल्शा वि वयं रु॒हेमे॒त्याह॑ ।
 आ॒मेवै॒तामा शा॑स्ते । पृ॒थिव्याः स॒म्पृचः॑ पा॒हीत्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै ।
 अ॒युङ्गायु॑ङ्गान्मु॒ष्टीं लु॑नोति । मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै । सु॒स॒म्भृतां॑
 त्वा स॒म्भ॑रा॒मीत्या॑ह । ब्रह्म॑णै॒वैन॒त्सम्भ॑रति ॥ १२ ॥

अदि॑त्यै रा॒स्नाऽसी॒त्याह॑ । इ॒यं वा अदि॑तिः । अ॒स्या
 ए॒वैन॒द्रास्नां॑ करोति । इ॒न्द्रा॒ण्यै स॒न्नह॑न॒मित्या॑ह । इ॒न्द्रा॒णी वा
 अग्रे॑ दे॒वता॑नां॒ सम॑न॒ह्यत॑ । साऽऽर्धो॑त् ऋ॒द्धौ स॒न्नह्य॑ति ।
 प्र॒जा वै ब॒र्हिः । प्र॒जाना॑मप॒रावा॑पाय । तस्मा॒त्स्त्राव॑सन्तताः
 प्र॒जा जा॑यन्ते ॥ १३ ॥

पू॒षा ते॑ ग्र॒न्थिं ग्र॑श्ना॒त्वित्या॑ह । पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति ।
 स ते॒ मा॒स्थादि॒त्याहा॑हि॒सायै॑ । प॒श्चात्प्रा॑श्चमु॒पगू॑हति ।
 प॒श्चाद्वै प्रा॒चीन॑रेतो॒ धीय॑ते । प॒श्चादे॒वास्मै॑ प्रा॒चीन॑रेतो॒
 दधा॑ति । इ॒न्द्रस्य॑ त्वा बा॒हुभ्या॑मुद्यच्छु॒ इत्या॑ह । इ॒न्द्रि॒यमे॒व
 यज॑माने दधाति । बृ॒हस्प॑ते॒र्मूर्धा॑ ह॒रामी॒त्याह॑ । ब्रह्म॑ वै दे॒वानां॑
 बृ॒हस्प॑तिः ॥ १४ ॥

ब्रह्म॑णै॒वैन॒द्धर॑ति । उ॒र्वन्तरि॑क्षमन्वि॒हीत्या॑ह॒ गत्यै॑ ।
 दे॒वङ्ग॑म॒मसी॒त्याह॑ । दे॒वाने॒वैन॒द्रम॑यति । अन॑धः सादयति ।
 गर्भा॑णां धृ॒त्या अ॒प्रपा॑दाय । तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः ।
 उ॒परी॑व नि दधाति । उ॒परी॑व हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः । सु॒वर्ग॑स्य

लोकस्य समष्टौ॥१५॥

संयोनित्वायं स्वधाकृताऽसीत्याह दायद्वेदं भरति जायन्ते बृहस्पतिः समष्टौ॥———[२]

पूर्वेद्युरिध्माबर्हिः करोति। यज्ञमेवारभ्यं गृहीत्वोपवसति। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। तस्योखे अस्रसेताम्। यज्ञो वै प्रजापतिः। यत्सांन्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव तदुखे उपदधात्यप्रस्रसाय। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। मातरिश्वनो घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै। द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता। यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह। वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दृहस्व मा ह्वारित्याह धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां वा एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्यं एवैनत्करोति। शतधारं सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वाय। त्रिवृत्पलाशशाखायां दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः। त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वायं। साक्षात्पवित्रं दर्भाः। प्राग्ब्रह्ममधिनि दधाति। तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः।

तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यः ह्येतदहः। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स इत्याहुं प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतः स्वाहाकृतः स्कन्दति। दिवि नाको नामग्निः। तस्य विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याहुं। नाकमेवाग्निं भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याहुं। द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपां चैवौषधीनां च रसः सःसृजति। अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त इव हि दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकान् यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नामं गृह्णाति। भद्रमेवासां कर्मा विष्करोति। सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याहुं। इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ विश्वकर्मा। इमानेवैताभिर्लोकान् यथापूर्वं दुहे। अथो यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्तै। एवमेवैना एतदुपस्तौति। तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून्दुहन्ति॥२२॥

ब॒हु दु॒ग्धीन्द्रा॑य दे॒वेभ्यो॑ ह॒विरिति॑ वाचं॒ विसृ॑जते।
 य॒थादे॒वतमे॒व प्रसौ॑ति। दै॒व्यस्य॑ च मा॒नुषस्य॑ च॒ व्यावृ॑त्यै।
 त्रि॒रा॒ह। त्रिष॑त्या हि दे॒वाः। अवा॑चं य॒मोऽन॑न्वा॒रभ्यो॑त्तराः।
 अ॒परि॑मितमे॒वाव॑ रुन्धे। न दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्। अ॒ग्नि॒वद्वै
 दा॑रुपा॒त्रम्। यद्दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्॥ २३॥

या॒तया॑न्ना ह॒विषा॑ यजेत। अथो॒ खल्वा॑हुः।
 पु॒रोडा॑श॒मुखानि॑ वै ह॒वी॒षि। ने॒त इ॑तः पु॒रोडा॑श॒
 ह॒विषो॑ यामो॒ऽस्तीति॑। का॒ममे॒व दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्। शू॒द्र ए॒व
 न दु॑ह्यात्। अ॒सतो॑ वा ए॒ष स॒म्भूतः॑। यच्छू॒द्रः। अ॒ह॒विरे॒व
 तदि॒त्याहुः॑। यच्छू॒द्रो दो॑ग्धीति॥ २४॥

अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒व न दु॑ह्याच्छू॒द्रः। तद्धि॒ नोत्पु॑नन्ति।
 य॒दा खलु॑ वै प॒वित्रं॑म॒त्येति॑। अथ॒ तद्धि॒विरिति॑।
 स॒म्पृ॒च्यध्व॑मृ॒तावरी॑रित्या॒ह। अ॒पां चै॒वौष॑धी॒नां च॒ रस॑ स॒
 सृ॑जति। तस्मा॑द॒पां चौष॑धी॒नां च॒ रस॑मु॒पजी॑वामः। म॒न्द्रा
 धन॑स्य सा॒तय॑ इत्या॒ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति। सो॒मेन॑
 त्वा॒त॒न॒च्चीन्द्रा॑य॒ दधी॑त्या॒ह॥ २५॥

सो॒ममे॒वैन॑त्करोति। यो वै सो॒मं भ॑क्षयित्वा। स॒व॒त्स॒र॒
 सो॒मं न पि॑बति। पु॒नर्भ॑क्ष्यो॒ऽस्य सो॑मपी॒थो भ॑वति। सो॒मः
 खलु॑ वै सा॒न्नाय्य॑म्। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सा॑न्नाय्यं पि॑बति।
 अ॒पुन॑र्भ॒क्ष्यो॒ऽस्य सो॑मपी॒थो भ॑वति। न मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्।
 यन्मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्। पि॒तृदे॒वत्य॑ स्यात्॥ २६॥

अ॒य॒स्पा॒त्रेण॑ वा दा॒रुपा॒त्रेण॑ वाऽपि॑ दधाति। तद्धि सदे॒वम्।
 उ॒द॒न्व॒द्भव॑ति। आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अद॑स्तमसि॒
 विष्ण॑वे॒ त्वेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञायै॑वैन॒दद॑स्तं करोति।
 विष्णो॑ ह॒व्यः र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह गु॒प्त्यै। अन॑धः सादयति। गर्भा॑णां
 धृ॒त्या अ॒प्र॒पा॒दाय॑। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः। उ॒परी॑व
 निद॑धाति। उ॒परी॑व हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑
 सम॑ष्ठ्यै॥ २७ ॥

असीत्याह धृत्यै यजमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्याद्दोग्धीति दधीत्याह
 स्यात्सादयति पञ्च च॥

[३]

कर्म॑णे वां दे॒वेभ्यः॑ शके॒यमि॑त्याह श॒क्त्यै॑। य॒ज्ञस्य॑ वै
 सन्त॑तिमनु॒ प्रजाः॑ प॒शवो॑ यज॑मानस्य सन्ता॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
 विच्छि॑त्तिमनु॒ प्रजाः॑ प॒शवो॑ यज॑मानस्य विच्छि॑द्यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
 सन्त॑तिरसि य॒ज्ञस्य॑ त्वा सन्त॑त्यै स्तृ॒णामि॑ सन्त॑त्यै त्वा
 य॒ज्ञस्ये॑त्याह॒वनी॑या॒थ्सन्त॑नोति। यज॑मानस्य प्र॒जायै॑ पशूना॑
 सन्त॑त्यै। अ॒पः प्र॑णयति। श्रद्धा॒ वा आपः॑। श्रद्धा॒मेवा॒रभ्य॑
 प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्र॑णयति। य॒ज्ञो वा आपः॑॥ २८ ॥

य॒ज्ञमे॒वा॒रभ्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्र॑णयति। वज्रो॒ वा
 आपः॑। वज्र॑मे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्र॒हृत्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः
 प्र॑णयति। आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अ॒पः प्र॑णयति।
 आपो॒ वै दे॒वानां॑ प्रि॒यं धाम॑। दे॒वाना॑मे॒व प्रि॒यं धाम॑ प्र॒णीय॑
 प्रच॑रति॥ २९ ॥

अपः प्रणयति। आपो वै सर्वा देवताः। देवता एवारभ्य
प्रणीय प्रचरति। वेषाय त्वेत्याह। वेषाय ह्येनदादत्ते। प्रत्युष्टं
रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। धूरसीत्याह।
एष वै धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥ ३० ॥

अध्वर्यु च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति।
अध्वर्योश्च यजमानस्य चाप्रदाहाय। धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति
तं धूर्व यं वयं धूर्वाम् इत्याह। द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव
धूर्वति। यश्चैनं धूर्वति। तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वं देवानामसि
सस्त्रितमं पप्रितमं जुष्टमं वह्नितमं देवहूतममित्याह।
यथायजुरेवैतत्॥ ३१ ॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृहंस्व मा
हारित्याह धृत्यै। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय।
मा भेर्मा संविक्था मा त्वा हिंसिषमित्याहाहिंसायै।
यद्वै किं च वातो नाभि वाति। तत्सर्वं वरुणदेवत्यम्। उरु
वातायेत्याह। अवारुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह॥ ३२ ॥

अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु आस्ताम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। अग्नये जुष्टं निर्वपामीत्याह।
अग्नय एवेनां जुष्टं निर्वपति। त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे लोकाः।
एषां लोकानामाप्त्यै। तूष्णीं चतुर्थम्। अपरिमितमेवाव रुन्धे।

स ए॒वमे॒वानु॑पूर्व॒ः ह॒वी॒ःषि॒ निर्व॑पति॥३३॥

इ॒दं दे॒वाना॑मि॒दमु॑ नः स॒हेत्या॑ह॒ व्यावृ॑त्यै। स्फा॒त्यै
त्वा॒ नारा॑त्या॒ इत्या॑ह॒ गुप्त्यै॑। तम॑सीव॒ वा ए॒षोऽन्तश्च॑रति।
यः प॑री॒णहि॑। सुव॑र॒भि वि ख्ये॑षं वैश्वान॒रं ज्योति॑रित्या॒ह।
सुव॑रे॒वाभि वि प॑श्यति वैश्वान॒रं ज्योति॑ः। द्यावा॑पृथि॒वी ह॒विषि॑
गृही॒त उद॑वेपेताम्। दृ॒ःह॑न्ता॒न्दुर्या॑ द्यावा॑पृथि॒व्योरित्या॑ह।
गृहा॑णां द्यावा॑पृथि॒व्योर्धृत्यै॑। उ॒र्वन्तरि॑क्षमन्वि॒हीत्या॑ह॒ गत्यै॑।
अदि॑त्यास्त्वोप॒स्थे साद॑यामीत्या॒ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या
ए॒वैन॑दुप॒स्थे साद॑यति। अ॒ग्ने ह॒व्यः र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह॒ गुप्त्यै॑॥३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्वाहुभ्यामित्याह हवीःषि निर्वपति गत्यै चत्वारि
च॥

[४]

इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्। सोऽपः॑। अ॒भ्य॑ग्नियत। तासां॒ यन्मेध्यं॑
य॒ज्ञिय॒ः सदे॑वमासीत्। तदपोद॑क्रामत्। ते दु॒र्भा अ॑भवन्।
यद्दु॒र्भैरप॑ उ॒त्पुना॑ति। या ए॒व मे॒ध्या य॒ज्ञियाः॑ सदे॑वा॒ आपः॑।
ताभि॑रे॒वैना॒ उत्पु॑नाति। द्वाभ्या॒मुत्पु॑नाति॥३५॥

द्वि॒पाद्यज॑मानः प्र॒ति॑ष्ठित्यै। दे॒वो वः॑ सवि॒तोत्पु॑ना॒त्वित्या॑ह।
स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैना॒ उत्पु॑नाति। अ॒च्छि॒द्रेण॑ प॒वित्रे॑णेत्या॒ह।
अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽच्छि॑द्रं प॒वित्रम्॑। तेनै॒वैना॒ उत्पु॑नाति।
वसोः॑ सूर्य॑स्य र॒श्मिभि॑रित्या॒ह। प्रा॒णा वा आपः॑। प्रा॒णा
वस॑वः। प्रा॒णा र॒श्मयः॑॥३६॥

प्राणैरेव प्राणान्त्सं पृणक्ति। सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं
मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो
गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव
इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं
नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे
यज्ञपतिम्॥ ३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं
इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं
वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः
स्थेत्याह। तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्रये वो जुष्टं
प्रोक्षाम्यग्नीषोमाभ्यामित्याह। यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति।
त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥ ३८॥

अथो रक्षसामपंहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया
इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतं रक्षोऽवधूता
अरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह।
इयं वा अदितिः॥ ३९॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति
मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते।

तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो
रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं
प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥४०॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवण-
मेवैनत्करोति। प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वाय।
अग्नेस्तनूरसीत्याह। अग्नेर्वा एषा तनूः। यदोषधयः। वाचो
विसर्जनमित्याह। यदा हि प्रजा ओषधीनामृजन्ति। अथ
वाचं विसृजन्ते। देववीतये त्वा गृह्णामीत्याह॥४१॥

देवताभिरेवैनत्समर्धयति। अद्विरसि वानस्पत्य इत्याह।
ग्रावाणमेवैनत्करोति। स इदं देवेभ्यो हव्यं सुशमि
शमिष्वेत्याह शान्त्यै। हविष्कृदेहीत्याह। य एव देवानां
हविष्कृतः। तान् ह्वयति। त्रिह्वयति। त्रिषत्या हि देवाः।
इषमावदोर्जमावदेत्याह॥४२॥

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। द्युमद्वदत वयं संङ्घातं
जेष्मेत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। मनोः श्रद्धादेवस्य यजमानस्या-
सुरघ्नी वाक्। यज्ञायुधेषु प्रविष्टाऽऽसीत्। तेऽसुरा यावन्तो
यज्ञायुधानामुद्वदतामुपाशृण्वन्। ते पराभवन्। तस्मात्स्वानां
मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानां-
मुद्वदतामुपशृण्वन्ति। ते परा भवन्ति। उच्चैः समाहन्त वा
आह विजित्यै॥४३॥

वृङ्क्ते ँषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठं एषां भवति। वरुषवृद्धमसि
प्रति त्वा वरुषवृद्धं वेत्त्वित्याह। वरुषवृद्धा वा ओषधयः।
वरुषवृद्धा इषीकाः समृद्धौ। यज्ञः रक्षाः स्यनु प्राविशन्।
तान्यस्मा पशुभ्यो निरवादयन्त। तुषैरोषधीभ्यः। परापूतः
रक्षः परापूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै॥४४॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुषैरेव रक्षाः सि निरवादयते।
अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। वायुर्वो विविनक्तित्याह। पवित्रं
वै वायुः। पुनात्येवैनान्। अन्तरिक्षादिव वा एते प्रस्कन्दन्ति।
ये शूर्पात्। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्तवा आह।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्रे यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या
अपहत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥ [५]

अवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै।
अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैतत्त्वचं
करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै।
पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय।
तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा
मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत॥४६॥

कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरधिपिनष्टि।
यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय। द्यावापृथिवी

सहास्ताम्। ते शम्यामात्रमेकमहर्व्येताः शम्यामात्रमेकमहः।
 दिवः स्कम्भनिरसि प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह।
 द्यावापृथिव्योर्वीत्यै। धिषणाऽसि पर्वत्या प्रति त्वा दिवः
 स्कम्भनिर्वेत्त्वित्याह। द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै॥४७॥

धिषणाऽसि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्वित्याह।
 द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह
 प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
 आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्त्यै। अधिवपामीत्याह।
 यथादेवतमेवैनानधि वपति। धान्यमसि धिनुहि देवानित्याह।
 एतस्य यजुषो वीर्येण॥४८॥

यावदेका देवता कामयते यावदेका। तावदाहुतिः
 प्रथते। न हि तदस्ति। यत्तावदेव स्यात्। यावज्जुहोति।
 प्राणाय त्वाऽपानाय त्वेत्याह। प्राणानेव यजमाने दधाति।
 दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धामित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
 अन्तरिक्षादिव वा एतानि प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो
 वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै।
 हविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती पिष्पाणूनि कुरुतादित्याह
 मेध्यत्वाय॥४९॥

निलायत् विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि

निष्क्र॒व्याद॒॑ से॒धा दे॒वय॑जं व॒हेत्या॑ह। य ए॒वामा॑त्क्र॒व्यात्।
तम॑प॒हत्य॑। मे॒ध्येऽग्नौ॑ क॒पाल॒मुप॑दधाति। निर्द॑ग्ध॒ः
रक्षो॑ निर्द॑ग्धा अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्षा॑ऽस्ये॒व निर्द॑हति।
अ॒ग्नि॒वत्यु॑प॑दधाति। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के ज्योति॑र्धत्ते। अङ्गा॑र॒मधि॑
वर्त॑यति॥ ५० ॥

अ॒न्तरि॑क्ष ए॒व ज्योति॑र्धत्ते। आ॒दि॒त्यमे॒वामु॑ष्मि॒ल्लो॒के
ज्योति॑र्धत्ते। ज्योति॑ष्मन्तोऽस्मा इ॒मे लो॒का भ॑वन्ति। य ए॒व
वेद॑। ध्रु॒वम॑सि पृथि॒वीं दृ॒ःहेत्या॑ह। पृथि॒वीमे॒वैतेन॑ दृ॒हति॑।
ध॒र्त्रम॑स्य॒न्तरि॑क्षं दृ॒ःहेत्या॑ह। अ॒न्तरि॑क्षमे॒वैतेन॑ दृ॒हति॑।
ध॒रुण॑मसि दि॒वं दृ॒ःहेत्या॑ह। दि॒वमे॒वैतेन॑ दृ॒हति॑॥ ५१ ॥

ध॒र्मासि॑ दि॒शो दृ॒ःहेत्या॑ह। दि॒श ए॒वैतेन॑ दृ॒हति॑।
इ॒माने॒वैतैर्लो॒कान्दृ॑हति। दृ॒हन्ते॑ऽस्मा इ॒मे लो॒काः प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑। य ए॒व वेद॑। त्री॒ण्यग्रे॑ क॒पाला॒न्युप॑दधाति। त्रय॑ इ॒मे
लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। ए॒कम॑ग्रे॑ क॒पाल॒मुप॑ दधाति।
ए॒कं वा अ॑ग्रे॑ क॒पालं॑ पु॒रुष॑स्य स॒म्भव॑ति॥ ५२ ॥

अथ॒ द्वे। अथ॒ त्रीणि॑। अथ॒ च॒त्वारि॑। अथा॒ष्टौ।
तस्मा॑द॒ष्टाक॑पालं पु॒रुष॑स्य॒ शिरः॑। यदे॒वं क॒पाला॑न्युप॑दधाति।
य॒ज्ञो वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिः॒ सऽस्क॑रोति।
आ॒त्मान॑मे॒व तथ्स॑ऽस्क॑रोति। त॒सऽस्कृ॑तमा॒त्मान॑म्॥ ५३ ॥

अ॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽनु॑ प॒रैति॑। यद॒ष्टावु॑प॑दधाति। गा॒य॒त्रि॒या

तथ्सम्मि॑तम्। यन्न॑वं। त्रि॒वृता॑ तत्। यद्द॑श। वि॒राजा॑ तत्।
यदेका॑दश। त्रि॒ष्टुभा॑ तत्। यद्द्वा॑दश॥५४॥

जग॑त्या॒ तत्। छन्दः॑ सम्मि॒तानि॑ स उ॒प॒द॒धत्क॑पाला॒नि।
इ॒माँल्लो॒कान॑नुपूर्व॒ दिशो॑ विधृ॒त्यै दृ॒हति॑। अथाऽऽयुः॑
प्रा॒णान्प्र॒जां प॒शून् यज॑माने दधाति। स॒जा॒तान॑स्मा
अ॒भि॒तो बहु॑लान्क॒रोति॑। चि॒तः स्थे॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्।
भृ॒गूणा॒मङ्गि॑रसां तप॑सा तप्यध्व॒मित्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒वैना॑नि
तप॑सा तपति। तानि॒ ततः॑ स॒स्थि॒ते। यानि॑ घ॒र्मे
क॒पाला॑न्युपचि॒न्वन्ति॑ वे॒धस॒ इति॑ चतु॑ष्पदय॒र्चा वि मु॑ञ्चति।
चतु॑ष्पादः प॒शवः॑। प॒शुष्वे॒वोप॑रि॒ष्टात्प्र॑ति तिष्ठति॥५५॥

वर्त॑यति दि॒वंमे॒वैतेन॑ दृ॒हति॑ सम्भ॑वति त॒ स॒स्कृ॒तमा॒त्मानं॑ द्वा॒दश॑ स॒स्थि॒ते त्रीणि॑
च॥ _____ [७]

दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्या॑ह प्रसू॒त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॑ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह यत्यै॑। सं व॑पा॒मीत्या॑ह।
य॒थादे॒वत॑मे॒वैना॑नि संव॑पति। समा॑पो अ॒द्वि॒र॒ग॒म॒त॒ समो॑ष॒धयो॑
रसे॑नेत्या॑ह। आपो॑ वा ओष॒धीर्जि॑न्वन्ति। ओष॒धयो॑ऽपो
जि॑न्वन्ति। अ॒न्या वा ए॒तासा॑म॒न्या जि॑न्वन्ति॥५६॥

तस्मा॑दे॒वमा॑ह। स॒ रे॒वती॒र्जग॑तीभिर्मधु॒मती॑र्मधु॒मती॑भिः
सृ॒ज्यध्व॑मित्या॑ह। आपो॑ वै रे॒वतीः॑। प॒शवो॑ जग॑तीः।
ओष॑धयो॒ मधु॑मतीः। आप॒ ओष॑धीः प॒शून्। ताने॒वास्मा॑

एक॒धा स॒सृज्य॑। मधु॑मतः करोति। अ॒द्भ्यः परि॒ प्रजा॑ताः
स्थ॒ सम॒द्भिः पृ॑च्यध्व॒मिति॑ प॒र्याप्ता॑वयति। यथा॒ सुवृ॑ष्ट
इ॒माम॑नुवि॒सृत्य॑॥५७॥

आप॒ ओष॑धीर्म॒हय॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। जन॑यत्यै
त्वा॒ संयौ॑मीत्या॒ह। प्र॒जा ए॒वैतेन॑ दा॒धार। अ॒ग्नये॑
त्वा॒ऽग्नी॑षोमा॒भ्यामि॒त्याह॑ व्यावृ॒त्यै। म॒खस्य॑ शिरो॒-
ऽसी॒त्याह॑। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः। यत्पु॑रो॒डाशः॑।
तस्मा॑दे॒वमा॑ह॥५८॥

घ॒र्मोऽसि॑ वि॒श्वायु॑रित्या॒ह। वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॑माने दधाति।
उ॒रु प्र॑थस्वो॒रु ते य॒ज्ञप॑तिः प्रथता॒मित्या॑ह। यज॑मानमे॒व
प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ प्रथयति। त्वचं॑ गृ॒ह्णीष्वे॒त्याह॑। सर्व॑मे॒वैन॑
सत॑नुं करोति। अथा॒ऽऽप आ॒नीय॑ परि॒मार्ष्टि॑। मा॒स ए॒व
तत्त्वचं॑ दधाति। तस्मा॑त्त्व॒चा मा॒सं छ॒न्नम्। घ॒र्मो वा ए॒षो॒-
ऽशान्तः॑॥५९॥

अ॒र्धमा॒सेऽर्ध॑मा॒से प्र॑वृ॒ज्यते॑। यत्पु॑रो॒डाशः॑। स ई॒श्वरो॑
यज॑मान॑ शु॒चा प्र॑दहः। पर्य॑ग्नि करोति। प॒शुमे॒वैन॑मकः।
शान्त्या॒ अप्र॑दाहाय। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः।
अथो॑ रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अ॒न्तरि॑त॒ रक्षो॑ऽन्तरि॑ता अ॒रात॑य
इत्या॑ह॥६०॥

रक्ष॑साम॒न्तर्हि॑त्यै। पु॒रोडा॑शं वा अधि॑श्रित॒ रक्षा॑स्य-

जिघांसन्। दिवि नाको नामाग्नी रक्षोहा। स
 एवास्माद्रक्षाः स्यपाहन्। देवस्त्वा सविता श्रपयत्वित्याह।
 सवितृप्रसूत एवैनं श्रपयति। वर्षिष्ठे अधि नाक
 इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अग्निस्ते तनुवं माऽतिधागित्याहा-
 ऽनतिदाहाय। अग्ने हव्यं रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥६१॥

अविदहन्तः श्रपयतेति वाचं विसृजते। यज्ञमेव
 हवींष्यभिव्याहृत्य प्रतनुते। पुरोरुचमविदाहाय शृत्यै
 करोति। मस्तिष्को वै पुरोडाशः। तं यन्नाभि वासयेत्।
 आविर्मस्तिष्कः स्यात्। अभिवासयति। तस्माद्गुहा
 मस्तिष्कः। भस्मनाऽभिवासयति। तस्मान्मासेनास्थिं
 छुन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवासयति। तस्मात्केशैः शिरश्छुन्नम्।
 अखलतिभावुको भवति। य एवं वेद। पशोर्वै प्रतिमा
 पुरोडाशः। स नायजुष्कमभिवास्यः। वृथैव स्यात्। ईश्वरा
 यजमानस्य पशवः प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्याह। प्राणा
 वै ब्रह्म॥६३॥

प्राणाः पशवः। प्राणैरेव पशून्थसम्पृणक्ति। न प्रमायुका
 भवन्ति। यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्।
 यदेवमभिवासयति। यजमानमेव प्रजया पशुभिः समर्धयति।
 देवा वै हविर्भृत्वाऽब्रुवन्। कस्मिन्निदं म्रक्ष्यामह इति।
 सोऽग्निरब्रवीत्॥६४॥

मयि॑ त॒नूः सं निध॑ध्वम्। अ॒हं व॒स्तं ज॑नयिष्यामि।
 यस्मि॑न्म॒क्ष्यध्व॒ इति॑। ते दे॒वा अ॒ग्नौ त॒नूः स॒न्य॑दधत।
 तस्मा॑दाहुः। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वता॒ इति॑। सोऽङ्गा॑रेणाऽऽपः।
 अ॒भ्य॑पातयत्। तत॑ ए॒कतो॑ऽजायत। स द्वि॒तीयम॒भ्य॑-
 पातयत्॥६५॥

ततो॑ द्वि॒तोऽजा॑यत। स तृ॒तीयम॒भ्य॑पातयत्। तत॑स्त्रि॒तो-
 ऽजा॑यत। यद॒द्ध्योऽजा॑यन्त। तदा॒प्याना॑माप्य॒त्वम्।
 यदा॒त्मभ्यो॑ऽजा॑यन्त। तदा॒त्म्याना॑मात्म्य॒त्वम्। ते दे॒वा
 आ॒प्येष्व॑मृजत। आ॒प्या अ॑मृजत् सूर्या॑भ्युदिते। सूर्या॑भ्युदि॒तः
 सूर्या॑भिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्या॑भिनिमृक्तः कु॒न॒खिनि॑। कु॒न॒खी श्या॑वदति।
 श्या॑वदन्न॒ग्रदिधि॑षौ। अ॒ग्रदिधि॑षुः परि॒वित्ते। परि॒वित्तो
 वी॒र॒हणि॑। वी॒र॒हा ब्र॑ह्म॒हणि॑। तद्ब्र॑ह्म॒हणं॑ नात्य॑च्यवत।
 अ॒न्तर्वे॑दि नि॒नय॑त्यवरु॒द्धौ। उल्मु॑केना॒भि गृ॑ह्णाति शृ॒त॒त्वाय॑।
 शृ॒त॒का॒मा इव॑ हि दे॒वाः॥६७॥

अ॒न्या जि॑न्वन्त्यनु वि॒सृ॒त्यैवमा॑हाशान्त आह॒ गुप्त्यै॑ छु॒न्नं ब्र॑ह्माब्रवीद्वितीयम॒भ्य॑पातय॒त्सूर्या॑भिनिमृक्ते
 दे॒वाः॥

[८]

दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इति॑ स्फ॒घमाद॑त्ते प्रसू॒त्यै।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
 आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। आद॑द॒ इन्द्र॑स्य
 बा॒हुर॑सि॒ दक्षि॑ण॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।

सहस्रभृष्टिः शततेजा इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं
व्याचष्टे। वायुरसि तिग्मतेजा इत्याह। तेजो वै वायुः॥६८॥

तेज एवास्मिन्दधाति। विषाद्वे नामासुर आसीत्।
सोऽबिभेत्। यज्ञेन मा देवा अभिभविष्यन्तीति। स
पृथिवीमभ्यवमीत्। सा मेध्याऽभवत्। अथो यदिन्द्रो
वृत्रमहन्। तस्य लोहितं पृथिवीमनु व्यधावत्। सा
मेध्याऽभवत्। पृथिवि देवयजनीत्याह॥६९॥

मेध्यामेवैनां देवयजनीं करोति। ओषध्यास्ते मूलं
मा हिंसिषमित्याह। ओषधीनामहिंसायै। व्रजं
गच्छ गोस्थानमित्याह। छन्दांसि वै व्रजो गोस्थानः।
छन्दांस्येवास्मै व्रजं गोस्थानं करोति। वर्षतु ते
द्यौरित्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। बधान देव
सवितः परमस्यां परावतीत्याह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ
बध्नाति परमस्यां परावति शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च
वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुत्तये। अरुरुर्वै नामासुर
आसीत्। स पृथिव्यामुपमुप्तोऽशयत्। तं देवा अपहतो-
ऽरुरुः पृथिव्या इति पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः।
अपहतोऽरुरुः पृथिव्या इति यदाह॥७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तैऽमन्यन्त। दिवं वा

अयमि॒तः प॑तिष्य॒तीति॑। तम॒ररु॑स्ते दि॒वं माऽस्का॒निति॑ दि॒वः
पर्य॑बाधन्त। भ्रातृ॑व्यो वा अ॒ररुः। अ॒ररु॑स्ते दि॒वं मा स्का॒निति॑
यदा॑ह। भ्रातृ॑व्यमे॒व दि॒वः परि॑बाधते। स्त॒म्बय॑जुर्हरति।
पृथि॑व्या ए॒व भ्रातृ॑व्यमप॑हन्ति। द्वितीय॑ ५ हरति॥ ७२॥

अ॒न्तरि॑क्षादे॒वैन॑मप॑हन्ति। तृतीय॑ ५ हरति। दि॒व
ए॒वैन॑मप॑हन्ति। तूष्णीं च॑तुर्थ॑ ५ हरति। अप॑रिमितादे॒वैन॑मप॑-
हन्ति। असु॑राणां वा इ॒यम॑ग्र आसीत्। याव॑दासी॒नः
परा॑पश्य॑ति। ताव॑द्दे॒वाना॑म्। ते दे॒वा अ॑ब्रुवन्। अ॒स्त्वे॒व
नोऽस्या॑मपीति॑॥ ७३॥

क्य॑न्त्रो दास्य॒थेति॑। याव॑ध्व॒स्यं परि॑गृह्णी॒थेति॑।
ते वस॑व॒स्त्वेति॑ दक्षि॒णतः॑ पर्य॑गृह्णन्। रु॒द्रास्त्वेति॑
प॒श्चात्। आ॒दि॒त्यास्त्वेत्यु॑त्तर॒तः। तेऽग्नि॑ना प्राश्चोऽज॑यन्।
वसु॑भिर्दक्षि॒णा। रु॒द्रैः प्र॒त्यश्चः॑। आ॒दि॒त्यैरु॑द॒श्चः। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ वेदि॑ परि॑गृह्णन्ति॥ ७४॥

भ॒व॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य भ्रातृ॑व्यो भवति। दे॒वस्य॑ स॒वितुः॑
स॒व इत्या॑ह प्रसू॒त्यै। कर्म॑ कृ॒ण्वन्ति वे॒धस॑ इत्या॑ह। इ॒षित॑ ५
हि कर्म॑ क्रि॒यते। पृथि॑व्यै मे॒ध्यं चा॒मे॒ध्यं च॒ व्युद॑क्रामताम्।
प्रा॒चीन॑मुदी॒चीनं॑ मे॒ध्यम्। प्र॒ती॒चीनं॑ दक्षि॒णाऽमे॒ध्यम्।
प्रा॒चीमुदी॑चीं प्र॒व॒णां करो॑ति। मे॒ध्यामे॒वेना॑ दे॒वय॑ज॒नीं
करो॑ति॥ ७५॥

प्राञ्चौ वेद्यः सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै।
प्रतीची श्रोणी। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय।
उद्धन्ति। यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति।
तस्मादोषधयः पराभवन्ति॥७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा
अतितिष्ठद्रक्षाः स्यनूत्पिपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुनखिनीः
प्रजाः स्युः। स्फ्येनं छिनत्ति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव
यज्ञाद्रक्षाः स्यपहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता। इयतीं
खनति॥७७॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिर्देवेभ्यो निलायत।
तां चतुरङ्गुलेऽन्वविन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेया। चतुरङ्गुलं
खनति। चतुरङ्गुले ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै
खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति। दक्षिणतो वर्षीयसीं
करोति। देवयजनस्यैव रूपमंकः॥७८॥

पुरीषवतीं करोति। प्रजा वै पशवः पुरीषम्। प्रजयैवैनं
पशुभिः पुरीषवन्तं करोति। उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति।
एतावती वै पृथिवी। यावती वेदिः। तस्या एतावत एव
भ्रातृव्यं निर्भज्य। आत्मन उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति।
ऋतमस्यृतसदनमस्यृतश्रीरसीत्याह। यथायजुरेवैतत्॥७९॥

क्रूरमिव वा एतत्करोति। यद्वेदिं करोति। धा असि

स्वधा असीतिं योयुष्यते शान्त्यै॥ उर्वी चासि वस्वीं
चासीत्याह। उर्वीमेवैनां वस्वीं करोति। पुरा क्रूरस्य
विसृपो विरष्णिन्नित्याह मेध्यत्वाय। उदादाय पृथिवीं
जीरदानुर्यामैरयं चन्द्रमसि स्वधाभिरित्याह। यदेवास्यां
अमेध्यम्। तदपहत्य। मेध्यां देवयजनीं कृत्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो
अनुदृश्यं यजन्त इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय।
इध्माबर्हिरुपसादय। स्रुवं च स्रुचंश्च सम्मृद्धि। पत्नीं
सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति।
आपो वै रक्षोघ्नीः॥८१॥

रक्षसामपहत्यै। स्फ्यस्य वर्त्मन्सादयति। यज्ञस्य
सन्तत्यै। उवाच हासितो दैवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिँल्लोक
आप आसन्। यावतीः प्रोक्षणीरिति। तस्माद्ब्रह्मीरासाद्याः।
स्फ्यमुदस्यन्। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वै वायुराह परावतीत्याहाहं द्वितीयं हरीति परिगृह्णन्ति देवयजनीं करोति भवन्ति
खनत्यकरेतकृत्वा रक्षोघ्नीरर्पयति॥ [९]

वज्रो वै स्फ्यः। यदन्वश्च धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षण्वीत।
पुरस्तात्तिर्यश्च धारयति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य
दक्षिणतो रक्षास्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचंश्च प्रतीचंश्च।
स्फ्येनोदीचश्चाधराचंश्च। स्फ्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं

भ्रातृव्यमपहृत्य। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधाय वृश्चन्त्येवम्। हस्तावव नेनित्ते। आत्मानमेव पवयते। स्फ्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वाय। अथो पाप्मनं एव भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबर्हिरुपसादयति युक्त्यै। यज्ञस्य मिथुनत्वाय। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राऽऽहुतिपथादिध्मं प्रतिपादयेत्। प्रजा वै बर्हिः। अपराध्रुयाद्बर्हिषां प्रजानां प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेध्मं प्रतिपादयति। सम्प्रत्यैव बर्हिषां प्रजानां प्रजननमुपैति। दक्षिणमिध्मम्। उत्तरं बर्हिः। आत्मा वा इध्मः। प्रजा बर्हिः। प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे। ततो मेधमुपनीय। यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥ [१०]

तृतीयस्यां देवस्याश्वपरशुं यो वै पूर्वद्युः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्त्योऽपोऽवधूतं धृष्टिर्देवस्येत्याहु सं वंपामि देवस्य स्फ्यमा ददे वज्रो वै स्फ्यो दश॥१०॥

तृतीयस्यां यज्ञस्यानतिरेकाय पवित्रंवत्यध्वर्युं चाधिषवणमस्यन्तरिक्ष एव रक्षंसामन्तरहित्यै द्वौ वाव पुरुषौ यददश्चन्द्रमसि मेध्यं पञ्चाशीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै।
अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्याह मेध्यत्वाय। स्रुचः
सम्मार्ष्टि। स्रुवमग्रे। पुमां समेवाभ्यः सः श्यति मिथुनत्वाय।
अथ जुहूम्। अथोपभृतम्। अथ ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥

अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः स्रुचः।
वृष्टिः सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा इमाल्लोकाननुपूर्वं कल्पयति।
ते ततः क्लृप्ताः समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजया
पशुभिः। य एवं वेद। यदि कामयेत् वर्षुकः पर्जन्यः
स्यादिति। अग्रतः सम्मृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनां ग्रा हि वृष्टिः।
यदि कामयेतावर्षुकः स्यादिति। मूलतः सम्मृज्यात्।
वृष्टिमेवोद्यच्छति। तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठात्सम्मृ-
ज्यात्। मूलतोऽधस्तात्। तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको
भवतीति॥३॥

प्राचीमभ्याकारम्। अग्रैरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यतै।
अथो अग्राद्वा ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्ज
एवान्नाद्यस्यावरुद्धै। अधस्तात्प्रतीचीम्। दण्डमुत्तमतः।
मूलेन मूलं प्रतिष्ठित्यै। तस्मादरत्नौ प्राश्नुपरिष्ठाल्लोमानि।

प्रत्यञ्च्यधस्तात्॥४॥

स्रुग्यैषा। प्रा॒णो वै स्रुवः। जु॒हूर्दक्षि॑णो ह॒स्तः।
उ॒प॒भृ॒त्स॒व्यः। आ॒त्मा ध्रु॒वा। अ॒न्नं स॒म्मार्ज॑नानि। मु॒खतो॑
वै प्रा॒णोऽपा॒नो भू॒त्वा। आ॒त्मान॒मन्नं॑ प्रविश्यं। बा॒ह्यतस्त॑नुव॒
शुभ॑यति। तस्मा॑त्स्रुवमे॒वाग्रे॑ स॒म्मा॑र्ष्टि। मु॒खतो॑ हि प्रा॒णो-
ऽपा॒नो भू॒त्वा। आ॒त्मान॒मन्नमा॑वि॒शति॑। तौ प्रा॑णापा॒नौ।
अव्य॑र्धुकः प्राणापा॒नाभ्या॑ भवति। य ए॒वं वेद॑॥५॥

जुहूर्मृज्याद्भवतीति प्रत्यञ्च्यधस्तान्मार्ष्टि पञ्चं च॥ [१]

दि॒वः शिल्प॑मवततम्। पृ॒थि॒व्याः क॒कुभि॑ श्रितम्।
तेन॑ व॒यं स॒हस्र॑वल्शेन। स॒पत्नं॑ नाशयामसि
स्वा॒हेति॑ स्रु॒ख्स॒म्मार्ज॑नान्य॒ग्नौ प्र॑ ह॒रति॑। आपो॒ वै
दर्भाः। रू॒पमे॒वैषा॑मे॒तन्महि॑मानं व्याच॑ष्टे। अ॒नुष्टु॑भ॒र्चा।
आ॒नुष्टु॑भः प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॑त्यो वेदः। वे॒दस्या॑ग्रं
स्रु॒ख्स॒म्मार्ज॑नानि॥६॥

स्वेनै॒वैनानि॑ छन्दसा। स्वया॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति। अथो
ऋ॒गवा॑व योषा॑। दर्भो॑ वृषा॑। तन्मि॑थुनम्। मि॒थुनमे॒वास्य॑
तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय। प्रजा॑यते प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यज॒मानः।
तान्ये॒के वृ॒थैवापा॑स्यन्ति। तत्तथा॒ न का॑र्यम्। आर॑ब्धस्य
य॒ज्ञिय॑स्य॒ कर्म॑णः सवि॑दोहः॥७॥

यद्ये॒नानि॑ प॒शवो॑ऽभि तिष्ठे॒युः। न तत्प॒शुभ्यः॑ कम्।

अ॒द्धिर्मा॑र्जयित्वोत्क॒रे न्य॑स्येत्। यद्वै य॒ज्ञिय॑स्य क॒र्मणो॑-
ऽन्यत्राऽऽहु॑तीभ्यः स॒न्तिष्ठ॑ते। उ॒त्क॒रो वाव॑ तस्य॑ प्र॒तिष्ठा॑।
ए॒तां हि॑ तस्मै॑ प्र॒तिष्ठां॑ दे॒वाः स॒मभ॑रन्। यदद्धि॑र्मा॒र्जय॑ति।
तेन॑ शा॒न्तम्। यदु॑त्क॒रे न्य॑स्यति। प्र॒तिष्ठा॑मे॒वैनानि॑
तद्ग॑मयति॥८॥

प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यज॒मानः। अथो॑ स्त॒म्बस्य॑
वा ए॒तद्रूप॑म्। यत्सु॑ख॒स्मार्ज॑नानि। स्त॒म्बशो॑ वा ओष॑धयः।
तासां॑ ज॒रत्क॑क्षे प॒शवो॑ न र॑मन्ते। अ॒प्रियो॑ ह्येषां॑ ज॒रत्क॑क्षः।
याव॑दप्रियो ह॒ वै ज॑रत्क॒क्षः प॑शूनाम्। ताव॑दप्रियः प॒शूनां॑
भ॑वति। यस्यै॒तान्य॑न्यत्रा॒ग्नेर्दध॑ति। न॒व॒दाव्या॑सु वा ओष॑धीषु
प॒शवो॑ रमन्ते॥९॥

न॒व॒दा॒वो ह्येषां॑ प्रि॒यः। याव॑त्प्रियो ह॒ वै न॑वदा॒वः
प॑शूनाम्। ताव॑त्प्रियः प॒शूनां॑ भ॑वति। यस्यै॒तान्य॑ग्नौ प्र॒हर॑न्ति।
तस्मा॑दे॒तान्य॑ग्रावे॒व प्र॑हरेत्। य॒तर॑स्मिन्त्स॒म्मृज्या॑त्। प॒शूनां॑
धृ॒त्यै। यो भू॑ताना॒मधि॑पतिः। रु॒द्रस्त॑न्तिच॒रो वृषा॑। प॒शून्स्मा॑कं
मा हि॑सीः। ए॒तद॑स्तु हु॒तं तव॑ स्वा॒हेत्य॑ग्निस॒म्मार्ज॑नान्य॒ग्नौ
प्र॑हरति। ए॒षा वा ए॒तेषां॑ योनिः॑। ए॒षा प्र॑तिष्ठा। स्वा॒मे॒वैनानि॑
योनि॑म्। स्वां॑ प्र॒तिष्ठां॑ ग॑मयति। प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑
प॒शुभि॑र्यज॒मानः॥१०॥

वेदस्याग्र॑ सु॒ख॒स्मार्ज॑नानि विदो॒हो ग॑मयति प॒शवो॑ रमन्ते हि॑सीः षट् च॥—[२]

अयं॑ज्ञो वा ए॒षः। योऽप॒त्नीकः॑। न प्र॒जाः प्रजा॑येरन्।
पत्य॑न्वास्ते। य॒ज्ञमे॒वाकः॑। प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय। यत्तिष्ठ॑न्ती
सन्न॑ह्येत। प्रि॒यं ज्ञा॒तिः रु॑न्ध्यात्। आसी॑ना सन्न॑ह्यते। आसी॑ना
ह्येषा वी॒र्यं क॑रोति॥११॥

यत्प॒श्चात्प्राच्य॑न्वासी॑त। अ॒नया॑ स॒मद॑न्दधीत। दे॒वानां॑
पत्न्या॑ स॒मद॑न्दधीत। देशा॑द्वक्षिण॒त उदी॑च्यन्वास्ते। आ॒त्मनो॑
गोपी॑थार्य। आ॒शासा॑ना सौम॒नस॑मित्याह। मे॒ध्यामे॒वैनां॑
केव॑लीं कृ॒त्वा। आ॒शिषा॑ स॒मर्ध॑यति। अ॒ग्नेरनु॑व्रता भू॒त्वा
सन्न॑ह्ये सुकृ॒ताय॑ क॒मित्या॑ह। ए॒तद्वै पत्न्यै॑ व्रतोप॒नय॑नम्॥१२॥

तेनै॒वैनां॑ व्र॒तमु॑प॒नय॑ति। तस्मा॑दाहुः। यश्चै॒वं वेद॑ यश्च
न। यो॒क्रमे॒व यु॑ते। यम॑न्वास्ते। तस्या॑मुष्मि॑ल्लोके भ॑व॒तीति॑
यो॒क्त्रेण॑। यद्यो॒क्रम्। स यो॑गः। यदास्ते। स क्षे॑मः॥१३॥

यो॒गक्षे॑मस्य॒ क्लृप्त्यै॑। यु॒क्तं क्रि॑याता आ॒शीः कामे॑ यु॒ज्याता॑
इति॑। आ॒शिषः॑ स॒मृद्धौ॑। ग्र॒न्थिं ग्र॑न्थाति। आ॒शिष॑ ए॒वास्यां॑
परि॑ गृह्णाति। पु॒मान् वै ग्र॑न्थिः। स्त्री प॒त्नी। तन्मि॑थुनम्।
मि॒थुनमे॒वास्य॑ तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय। प्र जा॑यते प्र॒जया॑
प॒शुभिर्य॑ज॒मानः॑॥१४॥

अथो॑ अ॒र्धो वा ए॒ष आ॒त्मनः॑। यत्प॒त्नीं॑। य॒ज्ञस्य॑
धृ॒त्या अ॒र्शित॑लं भावाय। सु॒प्रज॑संस्त्वा व॒यः सु॒पत्नी॑रुपं
सेदि॑मेत्याह। य॒ज्ञमे॒व तन्मि॑थुनीकरोति। ऊ॒नेऽति॑रिक्तं

धीयाता इति प्रजा॑त्यै। म॒हीनां पयो॒ऽस्योष॑धीना॒५
रस॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्म॑हि॒मानं॒ व्याच॑ष्टे। तस्य॒
तेऽक्षी॑यमाणस्य॒ निर्व॑पामि देवय॒ज्याया॒ इत्या॑ह। आ॒-
मे॒वैता॑मा शा॑स्ते॥१५॥

क॒रोति॑ ब्र॒तोप॑नयनं॒ क्षेमो॒ यज॑मानः शास्ते॥—————[३]

घृ॒तं च॒ वै मधु॑ च प्र॒जाप॑तिरासीत्। यतो॒ मध्वा॑सीत्।
ततः॑ प्र॒जा अ॑सृजत। तस्मा॒न्मधु॑षि प्र॒जन॑नमिवास्ति।
तस्मा॒न्मधु॑षा न प्रच॑रन्ति। या॒तया॑म॒ हि। आ॒ज्ये॑न प्रच॑रन्ति।
य॒ज्ञो वा आ॒ज्यम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञं प्रच॑रन्त्यया॒तया॑मत्वाय।
प॒त्यवै॑क्षते॥१६॥

मि॒थुन॒त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। यद्वै प॒त्नीं य॒ज्ञस्य॑ क॒रोति॑। मि॒थुनं॑
तत्। अथो॒ पत्नी॑या ए॒वैष य॒ज्ञस्या॑न्वा॒रम्भो॑ऽन॒वच्छि॑त्यै।
अमे॒ध्यं वा ए॒तत्क॑रोति। यत्प॒त्यवे॑क्षते। गा॒रह॑प॒त्येऽधि॑
श्रय॑ति मे॒ध्यत्वा॑य। आ॒ह॒वनी॑यम॒भ्युद्व॑वति। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै।
तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ऽनु प्रेही॒त्याह॑॥१७॥

तेजो॒ वा अ॒ग्निः। तेज॒ आ॒ज्यम्। तेज॑सै॒व तेजः॑
सम॑र्धयति। अ॒ग्निस्ते॒ तेजो॒ मा वि॒नैदि॒त्याहा॒हि॑सायै।
स्फ॒यस्य॒ वर्त्म॑न्त्सादयति। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै। अ॒ग्नेर्जि॒ह्वाऽसि॑
सु॒भूर्दे॒वाना॑मि॒त्याह॑। य॒थाय॒जुरे॒वैतत्। धा॒म्रेधा॑म्रे दे॒वेभ्यो॑
यजु॑षेयजुषे भ॒वेत्या॑ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॑स्ते॥१८॥

तद्वा अतः॑ प॒वित्रा॑भ्यामे॒वोत्पु॑नाति। यज॑मानो

वा आज्यम्। प्राणापानौ पवित्रे। यजमान एव
प्राणापानौ दधाति। पुनराहारम्। एवमिव हि प्राणापानौ
सञ्चरतः। शुक्रमसि ज्योतिरसि तेजोऽसीत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे
लोकाः॥१९॥

एषां लोकानामाप्त्यै। त्रिः। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो
मेध्यत्वाय। अथाऽऽज्यवतीभ्यामपः। रूपमेवासांमेतद्वर्णं
दधाति। अपि वा उताऽऽहुः। यथा ह वै योषां सुवर्णं
हिरण्यं पेशलं बिभ्रती रूपाण्यास्ते। एवमेता एतर्हीति।
आपो वै सर्वा देवताः॥२०॥

एषा हि विश्वेषां देवानां तनूः। यदाज्यम्।
तत्रोभयोर्मामसा। जामि स्यात्। यद्यजुषाऽऽज्यं
यजुषाऽप उत्पुनीयात्। छन्दसाऽप उत्पुनात्यजामित्वाय।
अथो मिथुनत्वाय। सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं मे
कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो
गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। अद्विरेवौषधीः सं नयति।
ओषधीभिः पशून्। पशुभिर्यजमानम्। शुक्रं त्वा शुक्रायां
ज्योतिस्त्वा ज्योतिष्यर्चिस्त्वाऽर्चिषीत्याह सर्वत्वाय।
पर्याप्त्या अनन्तरायाय॥२१॥

दे॒वा॒सुराः संय॑न्ता आसन्। स ए॒तमिन्द्र॑ आज्य॑स्याव॒का॒शम॑पश्यत्। तेनावै॑क्षत। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। परा॑ऽसुराः। य ए॒वं वि॒द्वानाज्य॑म॒वेक्ष॑ते। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य भ्रातृ॑व्यो भवति। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। यदाज्ये॑ना॒न्यानि॑ ह॒वीऽष्य॑भिघा॒रय॑ति॥ २२॥

अथ॑ केनाऽऽज्य॑मिति। स॒त्येनेति॑ ब्रूयात्। चक्षु॑र्वै स॒त्यम्। स॒त्येनै॒वेन॑द॒भि घा॑रयति। ई॒श्वरो॑ वा ए॒षोऽन्यो॑ भवि॑तोः। यश्चक्षु॑षाऽऽज्य॑म॒वेक्ष॑ते। नि॒मील्या॑वे॒क्षेता॑ दा॒धारा॒त्मश्चक्षुः॑। अ॒भ्याज्य॑ घा॒रय॑ति। आ॒ज्यं गृ॑ह्णाति॥ २३॥

छन्दा॑ऽसि वा आ॒ज्यम्। छन्दा॑ऽस्ये॒व प्री॑णाति। च॒तुर्जु॑ह्वं गृ॑ह्णाति। च॒तुष्पा॑दः प॒शवः॑। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गाय॒त्रः प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व प॒शुषु॑ दधाति। च॒तुर्ध्रु॑वायाम्॥ २४॥

च॒तुष्पा॑दः प॒शवः॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्ठात्प्रति॑ तिष्ठति। य॒ज॒मा॒नदे॒वत्या॑ वै जु॒हूः। भ्रातृ॑व्यदे॒वत्यो॑प॒भृत्। च॒तुर्जु॑ह्वं गृ॑ह्ण॒भूयो॑ गृ॒ह्णीया॑त्। अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑ गृ॒ह्णन्क॑नीयः। यज॑मानायै॒व भ्रातृ॑व्यमु॒पस्ति॑ करोति। गो॒र्वै सु॒चः। च॒तुर्जु॑ह्वं गृ॑ह्णाति। तस्मा॑च्च॒तुष्प॑दी॥ २५॥

अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑। तस्मा॑द॒ष्टाश॑फा। च॒तुर्ध्रु॑वायाम्। तस्मा॑च्च॒तुःस्त॑ना। गा॒मे॒व तथ्स॑ऽस्करोति। साऽस्मै॒ सऽस्कृ॑ते॒षमूर्ज॑

दुहे। यञ्जु॒ह्वां गृ॒ह्णाति॑। प्र॒या॒जेभ्य॒स्तत्। यदु॑प॒भृति॑।
 प्र॒या॒जा॒नूया॒जेभ्य॒स्तत्। सर्व॑स्मै वा ए॒तद्य॒ज्ञाय॑ गृह्यते।
 यद्धु॒वाया॒माज्य॑म्॥ २६॥

अभि॒घार॑यति गृह्णाति ध्रु॒वायां॑ चतु॑ष्पदी प्र॒या॒जा॒नूया॒जेभ्य॒स्तद्धे॑ च॥ ————— [५]

आपो॑ दे॒वीर॒ग्रेपु॒वो अ॒ग्रेगु॒व॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वासा॑मे॒तन्महि॑-
 मानं॑ व्याच॑ष्टे। अ॒ग्रं इ॒मं य॒ज्ञन्न॑य॒ताग्रे॑ य॒ज्ञप॑ति॒मित्या॑ह।
 अ॒ग्रं ए॒व य॒ज्ञं न॑यन्ति। अ॒ग्रे य॒ज्ञप॑तिम्। यु॒ष्मानिन्द्रो॑-
 ऽवृ॒णीत॑ वृ॒त्रतूर्ये॑ यू॒यमिन्द्र॑मवृ॒णीध्वं॑ वृ॒त्रतूर्य॑ इत्या॑ह।
 वृ॒त्रं ह॑ ह॒निष्य॑न्निन्द्र॒ आपो॑ व॒त्रे। आपो॑ हेन्द्र॑ व॒त्रिरे॑।
 सं॒ज्ञामे॒वासा॑मे॒तत्सामा॑नं॒ व्याच॑ष्टे। प्रोक्षि॑ताः स्थेत्या॑ह॥ २७॥

तेना॑ऽऽपः प्रोक्षि॑ताः। अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। कृ॒ष्णो रू॒पं
 कृ॒त्वा। स वन॑स्पती॒न्प्रावि॑शत्। कृ॒ष्णोऽस्या॑खरे॒ष्ठोऽग्नये॑ त्वा
 स्वाहे॑त्याह। अ॒ग्नयं॑ ए॒वैनं॑ जुष्टं॑ करोति। अथो॑ अ॒ग्रेरे॒व मे॒धम॑व
 रुन्धे। वेदि॑रसि ब॒र्हिषे॑ त्वा स्वाहे॑त्याह। प्र॒जा वै ब॒र्हिः।
 पृथि॒वी वेदिः॑॥ २८॥

प्र॒जा ए॒व पृथि॒व्यां प्रति॑ष्ठापयति। ब॒र्हिर॑सि सु॒ग्न्यस्त्वा
 स्वाहे॑त्याह। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। यज॑मानः सुचः। यज॑मानमे॒व
 प्र॒जासु॑ प्रति॑ष्ठापयति। दि॒वे त्वा॒ऽन्तरि॑क्षाय त्वा पृथि॒व्यै त्वेति॑
 ब॒र्हिरा॒साद्य॑ प्रोक्ष॑ति। ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यः॑ प्रोक्ष॑ति। अथ॑ ततः
 स॒ह स्रु॒चा पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑ ग्र॒न्थिं प्रत्यु॑क्षति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः।

यथा॒ सू॒त्यै॑ का॒ल आ॒पः पुर॑स्ता॒द्यन्ति॑॥२९॥

ता॒दृ॒गे॒व तत्। स्व॒धा पि॒तृ॒भ्य इ॒त्या॒ह। स्व॒धा॒का॒रो हि
पि॒तृ॒णाम्। ऊ॒र्ध्व ब॒र्हिष॑द्भ्य इति॒ दक्षि॑णायै श्रो॒णे॒रोत्त॑रस्यै
नि॒नय॑ति॒ सन्त॑त्यै। मा॒सा वै पि॒तरो॑ ब॒र्हिष॑दः। मा॒साने॒व
प्री॑णाति। मा॒सा वा ओष॑धी॒र्वर्ध॑यन्ति। मा॒साः प॒चन्ति॒ समृ॑द्धौ।
अ॒न॒ति॒स्क॒न्दन् ह प॒र्जन्यो॑ व॒र्षति॑। यत्रै॒तदे॒वं क्रि॒यते॑॥३०॥

ऊ॒र्जा पृ॑थि॒वीं ग॑च्छ॒तेत्या॑ह। पृ॒थि॒व्यामे॒वोर्जं॑ दधाति।
तस्मा॑त्पृ॒थि॒व्या ऊ॒र्जा भु॑ञ्जते। ग्र॒न्थिं वि स्र॑सयति।
प्र॒ज॒नय॑त्ये॒व तत्। ऊ॒र्ध्व प्रा॑श्च॒मुद्ग॑ढं प्र॒त्यश्च॑मा यच्छति।
तस्मा॑त्प्रा॒चीन् रे॒तो धी॑यते। प्र॒ती॒चीः प्र॒जा जा॑यन्ते। वि॒ष्णोः
स्तू॒पोऽसी॒त्या॒ह। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः॥३१॥

य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै। पुर॑स्ता॒त्प्र॒स्तरं॑ गृह्णाति। मु॒ख्यमे॒वैनं॑ करोति।
इ॒यन्तं॑ गृह्णाति। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॒खेन॑ स॒मि॒तम्। इ॒यन्तं॑
गृह्णाति। य॒ज्ञप॑रुषा॒ स॒मि॒तम्। इ॒यन्तं॑ गृह्णाति। ए॒ताव॑द्वै पु॒रुषे॑
वी॒र्य॑म्। वी॒र्य॑स॒मि॒तम्॥३२॥

अ॒प॒रि॒मि॒तं गृ॑ह्णाति। अ॒प॒रि॒मि॒तस्या॑व॒रुद्धौ॑। तस्मि॑न्प॒वित्रे॑
अ॒पि सृ॑जति। यज॑मानो॒ वै प्र॑स्तरः। प्रा॒णापा॒नौ प॒वित्रे॑।
यज॑मान ए॒व प्रा॑णापा॒नौ द॑धाति। ऊ॒र्णाम्र॑द॒सं त्वा
स्तृ॒णामी॒त्या॒ह। यथा॑य॒जुरे॒वैतत्। स्वा॒स॒स्थं दे॒वेभ्य॑ इत्या॒ह।
दे॒वेभ्य॑ ए॒वैन॑त्स्वा॒स॒स्थं क॑रोति॥३३॥

ब॒र्हिः स्तृ॑णाति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। पृ॒थि॒वी वेदिः॑। प्र॒जा ए॒व
पृ॒थि॒व्यां प्रति॑ष्ठापयति। अ॒न॒ति॒दृ॒श्नं स्तृ॑णाति। प्र॒जयै॒वैनं
प॒शुभि॒र॒न॒ति॒दृ॒श्नं करो॑ति। धा॒रय॑न्प्र॒स्तरं॑ प॒रि॒धीन्प॒रि॑ दधाति।
यज॑मानो॒ वै प्र॑स्तरः। यज॑मान ए॒व तथ्स्व॑यं प॒रि॒धीन्प॒रि॑
दधाति। ग॒न्ध॒र्वोऽसि॑ वि॒श्वाव॑सुरित्याह॥ ३४॥

वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॑माने दधाति। इन्द्र॑स्य बा॒हुर॑सि
दक्षि॑ण इत्याह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।
मि॒त्रावरु॑णौ त्वोत्त॑रतः प॒रि॒धत्ता॑मित्याह। प्रा॒णापा॒नौ
मि॒त्रावरु॑णौ। प्रा॒णापा॒नावे॒वास्मि॑न्दधाति। सूर्य॑स्त्वा पु॒रस्ता॑त्
पा॒त्वित्या॑ह। रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑ कस्या॑श्चिद॒भि॒श॑स्त्या इत्याह।
अ॒प॒रि॒मि॒तादे॒वैनं॑ पाति॥ ३५॥

वी॒ति॒होत्रं॑ त्वा क॒व इत्या॑ह। अ॒ग्निमे॒व हो॒त्रेण॑
सम॑र्धयति। द्यु॒मन्त॑ꣳ समि॑धीम॒हीत्या॑ह॒ समि॑द्धौ। अ॒ग्ने
बृ॒हन्त॑मध्व॒र इत्या॑ह॒ वृद्धौ॑। वि॒शो य॒त्रे स्थ॑ इत्याह।
वि॒शां यत्यै॑। उ॒दी॒चीना॑ग्रे नि द॑धाति प्रति॑ष्ठित्यै। वसू॑नाꣳ
रु॒द्राणा॑मादित्यानाꣳ स॒द॑सि सी॒देत्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒व स॒द॑ने
प्र॒स्तर॑ꣳ सा॒दय॑ति। जु॒हूर॑सि घृ॒ताची॑ नाम्नेत्याह॥ ३६॥

अ॒सौ वै जु॒हूः। अ॒न्तरि॑क्षमु॒पभृ॑त्। पृ॒थि॒वी ध्रु॒वा।
तासा॑मे॒तदे॒व प्रि॒यं ना॑म। यद्घृ॒ताची॑ति। यद्घृ॒ताची॑त्याह।
प्रि॒येणै॒वैना॑ नाम्ना सा॒दय॑ति। ए॒ता अ॑सदन्थ्सुकृ॒तस्य॑
लो॒क इत्या॑ह। स॒त्यं वै सु॑कृ॒तस्य॑ लो॒कः। स॒त्य ए॒वैनाः॑

सुकृतस्य लोके सादयति। ता विष्णो पाहीत्याह। यज्ञो
वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै। पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि
मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय यजमानायाऽऽत्मनै। तेभ्य
एवाऽऽशिषमाशास्तेऽनार्त्यै॥ ३७ ॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति
षट् च॥ [६]

अग्निना वै होत्रा। देवा असुरानभ्यभवन्। अग्नये
समिध्यमानायानुब्रूहीत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। एकविंशति-
मिध्मदारूणि भवन्ति। एकविंशो वै पुरुषः। पुरुषस्याऽऽत्यै।
पञ्चदशेध्मदारूण्यभ्या दधाति। पञ्चदश वा अर्धमासस्य
रात्रयः। अर्धमासशः संवत्सर आप्यते। त्रीन्यरिधीन्यरि
दधाति॥ ३८ ॥

ऊर्ध्वे समिधावा दधाति। अनूयाजेभ्यः समिधमति
शिनष्टि। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति।
वेदेनोप वाजयति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यः प्राणः।
यजमान आहवनीयः। यजमान एव प्राणं दधाति॥ ३९ ॥

त्रिरुपं वाजयति। त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति।
वेदेनोपयत्यं सुवेणं प्राजापत्यमाधारमा धारयति। यज्ञो
वै प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिं मुखत आरभते। अथो
प्रजापतिः सर्वा देवताः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति।
अग्निमग्नीत्रिस्त्रिः सं मृड्ढीत्याह। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥ ४० ॥

अथो रक्षसामपहत्यै। परिधीन्त्सं माँष्टि। पुनात्येवैनान्।
त्रिस्त्रिः सं माँष्टि। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अथो
एते वै देवाश्वाः। देवाश्वानेव तत्सं माँष्टि। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै। आसीनोऽन्यमाधारमा धारयति॥४१॥

तिष्ठन्नन्यम्। यथाऽनो वा रथं वा युज्यात्। एवमेव
तदध्वर्युर्यज्ञं युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्याभ्यूढ्यै। वहन्त्येनं
ग्राम्याः पशवः। य एवं वेद। भुवनमसि वि प्रथस्वेत्याह।
यज्ञो वै भुवनम्। यज्ञ एव यजमानं प्रजया पशुभिः
प्रथयति। अग्ने यष्टरिदन्नम् इत्याह॥४२॥

अग्निर्वै देवानां यष्टा। य एव देवानां यष्टा। तस्मा एव
नमस्करोति। जुह्वेह्यग्निस्त्वा ह्वयति देवयज्याया उपभृदेहि
देवस्त्वा सविता ह्वयति देवयज्याया इत्याह। आग्नेयी वै
जुहूः। सावित्र्युपभृत्। ताभ्यामेवैने प्रसूत आदत्ते। अग्नाविष्णू
मा वामव क्रमिषमित्याह। अग्निः पुरस्तात्। विष्णुर्यज्ञः
पश्चात्॥४३॥

ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या क्रामति। विजिहाथां
मा मा सन्ताप्तमित्याहाहिंसायै। लोकं मे लोककृतौ
कृणुतमित्याह। आमेवैतामा शास्ते। विष्णोः स्थानमसीत्याह।
यज्ञो वै विष्णुः। एतत्खलु वै देवानामपराजितमायतनम्।
यद्यज्ञः। देवानामेवापराजित आयतने तिष्ठति। इत इन्द्रो
अकृणोद्वीर्याणीत्याह॥४४॥

इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। समारभ्योर्ध्वो अध्वरो
 दिविस्पृशमित्याहु वृद्धौ। आघारमाघार्यमाणमनु समारभ्य।
 एतस्मिन्काले देवाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः
 सुवर्गं लोकमेति। अथो समृद्धेनैव यज्ञेन यजमानः
 सुवर्गं लोकमेति। अहुतो यज्ञो यज्ञपतेरित्याहानात्यै।
 इन्द्रावान्स्वाहेत्याहु। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहद्वा
 इत्याहु॥४५॥

सुवर्गो वै लोको बृहद्वाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
 यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। प्राण
 आघारः। यत्संस्पृश्येत्। भ्रातृव्येऽस्य प्राणं दध्यात्।
 असंस्पृश्यन्नत्या क्रामति। यजमान एव प्राणं दधाति।
 पाहि मांऽग्ने दुश्चरितादा मा सुचरिते भजेत्याहु॥४६॥

अग्निर्वाव पवित्रम्। वृजिनमनृतं दुश्चरितम्। ऋजुकर्म
 सत्यं सुचरितम्। अग्निरेवैनं वृजिनादनृताद्दुश्चरितात्पाति।
 ऋजुकर्मे सत्ये सुचरिते भजति। तस्मादेवमा शास्ते।
 आत्मनो गोपीथाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाघारः।
 आत्मा ध्रुवा॥४७॥

आघारमाघार्य ध्रुवां समनक्ति। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः
 प्रति दधाति। द्विः समनक्ति। द्वौ हि प्राणापानौ। तदाहुः।
 त्रिरेव समन्यात्। त्रिधातु हि शिर इति। शिर इवेतद्यज्ञस्य।
 अथो त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। मुखस्य

शिरोऽसि सञ्ज्योतिषा ज्योतिरङ्गमित्याह। ज्योतिरेवास्मा
उपरिष्ठादधाति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै॥४८॥

परिदधाति प्राणं दधाति हि यज्ञो धारयति नम् इत्याह पश्चाद्वीर्याणीत्याह भा इत्याह
भजेत्याह ध्रुवैवास्मिन्दधाति त्रीणि च॥ [७]

धिष्ण्या वा एते न्युप्यन्ते। यद्वह्मा। यद्धोता। यदध्वर्युः।
यदग्नीत्। यद्यजमानः। तान् यदन्तरेयात्। यजमानस्य
प्राणान्त्सङ्कर्षेत्। प्रमायुक्तः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य
सञ्चरत्यध्वर्युः॥४९॥

यजमानायैव तल्लोकः शिषति। नास्य प्राणान्त्सङ्कर्ष-
ति। न प्रमायुक्तो भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मासीनः। इडाया
इडाया दधाति। हस्त्याः होत्रैः। पशवो वा इडा। पशवः
पुरुषः। पशुष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। इडायै वा एषा
प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यजमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गलावनक्ति
पर्वणोः। द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुप स्तृणाति। द्विरा
दधाति। सकृदभि धारयति। चतुः सम्पद्यते। चत्वारि वै पशोः
प्रतिष्ठानानि। यावानेव पशुः। तमुपह्वयते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपह्वयेत। सम्मुखानेव पशूनुप ह्वयते। पशवो
वा इडा। तस्मात्साऽन्वारभ्या। अध्वर्युणा च यजमानेन च।
उपहूतः पशुमानसानीत्याह। उप ह्येनौ ह्वयते होता। इडायै
देवतानामुपह्वे। उपहूतः पशुमान्भवति। य एवं वेद॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडांमादधाति। वाचः सा भागधेयम्।
यामुपह्वयते। प्राणानां५ सा। वाचं चैव प्राणांश्चैव रुन्धे।
अथ वा एतर्ह्युपहृतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदो
मीमांसा। यजमानं देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति।
नाहमभागो निर्वपस्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मयाऽभागयाऽनुवक्ष्यथेति वागब्रवीत्। नाहमभागा
पुरोनुवाक्या भविष्यामीति पुरोनुवाक्या। नाहमभागा याज्या
भविष्यामीति याज्या। न मयाऽभागेन वषट्कारिष्यथेति
वषट्कारः। यद्यजमानभागं निधाय पुरोडाशं बर्हिषदं
करोति। तानेव तद्भागिनः करोति। चतुर्धा करोति। चतस्रो
दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। बर्हिषदं करोति॥५४॥

यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा बर्हिः। यजमानमेव
प्रजासु प्रतिष्ठापयति। तस्मादस्त्राऽन्याः प्रजाः
प्रति तिष्ठन्ति। मां५ सेनाऽन्याः। अथो खल्वाहुः। दक्षिणा
वा एता हविर्यज्ञस्यान्तर्वेद्यं रुध्यन्ते। यत्पुरोडाशं
बर्हिषदं करोतीति। चतुर्धा करोति। चत्वारो ह्येते
हविर्यज्ञस्यर्त्विजः॥५५॥

ब्रह्मा होताऽध्वर्युरग्नीत्। तमभि मृशेत्। इदं ब्रह्मणः। इदं५
होतुः। इदमध्वर्योः। इदमग्नीध इति। यथैवादः सौम्यैऽध्वरे।
आदेशमृत्विग्भ्यो दक्षिणा नीयन्ते। तादृगेव तत्। अग्नीधे

प्रथमाया दधाति॥५६॥

अग्निमुखा हृद्धिः। अग्निमुखामेवर्द्धिं यजमान ऋध्नोति।
सकृदुपस्तीर्य द्विरादधत्। उपस्तीर्य द्विरभि घारयति।
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। वेदेन
ब्रह्मणे ब्रह्मभागं परिहरति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यो
ब्रह्मा॥५७॥

सविता यज्ञस्य प्रसूत्यै। अथ काममन्येन। ततो
होत्रे। मध्यं वा एतद्यज्ञस्य। यद्धोता। मध्यत एव यज्ञं
प्रीणाति। अथाध्वर्यवै। प्रतिष्ठा वा एषा यज्ञस्य। यदध्वर्युः।
तस्माद्धविर्यज्ञस्यैतामेवाऽऽवृतमनु॥५८॥

अन्या दक्षिणा नीयन्ते। यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै।
अग्निमग्नीथ्सकृत्सकृत्सं मृड्ढीत्याह। पराडिव ह्येतर्हि
यज्ञः। इषिता दैव्या होतार इत्याह। इषितं हि कर्म
क्रियते। भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता
ब्रूहीत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा दैव्या होतृभ्य
इत्याह। यज्ञमेव तथस्वगा करोति। स्वस्तिर्मानुषेभ्य
इत्याह। आमेवैतामा शास्ते। शं योर्ब्रूहीत्याह। शंयुमेव
बारहस्पत्यं भागधेयेन समर्धयति॥५९॥

चरत्यध्वर्युः प्रजातिर्ह्वयते वेदाब्रवीद्वर्हिषदं करोत्यृत्विजो दधाति ब्रह्माऽनुकरोति चत्वारि

च॥ [८]

अथ सुचावनुष्टुभ्यां वाजवतीभ्यां व्यूहति। प्रतिष्ठा वा

अनुष्टुक्। अन्नं वाजः प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। प्राचीं
जुहूमूहति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते। प्रतीचीमुपभृतम्।
जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। सविषूच एवापोह्य सपत्नान्
यजमानः। अस्मिँल्लोके प्रति तिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्याम्। द्विप्रतिष्ठो हि। वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वा-
ऽऽदित्येभ्यस्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। सुक्षु प्रस्तरमनक्ति।
इमे वै लोकाः सूचः। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव
तेजसाऽनक्ति। त्रेधाऽनक्ति। त्रयं इमे लोकाः॥६१॥

एभ्य एवैनं लोकेभ्योऽनक्ति। अभिपूर्वमनक्ति।
अभिपूर्वमेव यजमानं तेजसाऽनक्ति। अक्तं रिहाणा
इत्याह। तेजो वा आज्यम्। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव
तेजसाऽनक्ति। वियन्तु वय इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा।
सुवर्गं लोकं गमयति॥६२॥

प्रजां योनिं मा निर्मृक्षमित्याह। प्रजायै गोपीथाय।
आप्यायन्तामाप ओषधय इत्याह। आप एवौषधीरा
प्याययति। मरुतां पृषतयः स्थेत्याह। मरुतो वै वृष्ट्या
ईशते। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दिवं गच्छु ततो नो वृष्टिमेरयेत्याह।
वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे॥६३॥

यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्यायुर्मियते।
आयुष्पा अग्नेऽस्यायुर्मे पाहीत्याह। आयुरेवाऽऽत्मन्धत्ते।

यावद्वा अ॒ध्व॒र्युः प्र॒स्तरं॑ प्र॒हर॑ति। ताव॑दस्य॒ चक्षु॑र्मीयते।
चक्षु॑ष्पा अ॒ग्नेऽसि॑ चक्षु॑र्मे पा॒हीत्या॑ह। चक्षु॑रे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते।
ध्रु॒वाऽसी॑त्याह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। यं प॑रि॒धिं प॒र्यध॑न्था॒ इत्या॑ह॥६४॥

य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। अ॒ग्ने दे॒व पु॒णिभिर्वी॑यमा॒ण इत्या॑ह।
अ॒ग्नय॑ ए॒वैनं॑ जुष्टं॑ करोति। तन्तं॑ ए॒तम॑नु जोषं॑ भ॒रामी॑त्याह।
स॒जा॒ताने॑वास्मा॒ अनु॑कान्करोति। ने॒देष॑ त्वद॑पचे॒तया॑ता॒
इत्या॑हानु॒ख्यात्यै। य॒ज्ञस्य॑ पाथ॒ उप॒ समि॑त॒मित्या॑ह।
भू॒मान॑मे॒वोपै॑ति। प॒रि॒धीन्प्र॑ ह॒रति। य॒ज्ञस्य॑ समि॑ष्ठ्यै॥६५॥

सु॒चौ सं प्र॑स्त्रावयति। यदे॒व तत्र॑ कू॒रम्। तत्तेन॑
श॒मय॑ति। जु॒ह्वामु॑प॒भृतम्। य॒ज॒मा॒नदे॒वत्या॑ वै जु॒हूः।
भ्रा॒तृव्य॑दे॒वत्यो॑प॒भृत्। यज॑मानायै॒व भ्रा॑तृ॒व्यमु॑प॒स्तिं करो॑ति।
स॒ऽस्त्रा॒वभा॑गाः स्थे॒त्याह। वस॑वो॒ वै रु॒द्रा आ॑दि॒त्याः
स॒ऽस्त्रा॒वभा॑गाः। तेषां॑ तद्भा॑ग॒धेयम्॥६६॥

ताने॒व तेन॑ प्रीणाति। वै॒श्वदे॒व्यर्चा॑। ए॒ते हि वि॒श्वे दे॒वाः।
त्रि॒ष्टुग्भ॑वति। इ॒न्द्रियं॑ वै त्रि॒ष्टुक्। इ॒न्द्रिय॑मे॒व यज॑माने
दधा॑ति। अ॒ग्नेर्वा॒मप॑न्नगृहस्य॒ सद॑सि सादया॒मीत्या॑ह। इ॒यं
वा अ॒ग्निर॑प॒न्नगृ॑हः। अ॒स्या ए॒वैने॑ सद॑ने सादयति। सु॒म्राय॑
सु॒म्निनी॑ सु॒म्ने मा॑ धत्त॒मित्या॑ह॥६७॥

प्र॒जा वै प॒शवः॑ सु॒म्नम्। प्र॒जामे॒व प॒शूना॑त्मन्धत्ते। धु॒रि धु॒र्यो
पा॒त॒मित्या॑ह। जा॒याप॒त्योर्गोपी॑थाय॑। अ॒ग्नेऽद॒ध्यायो॑ऽशी॒तत॑नो

इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य दिवः पाहि प्रसित्यै
पाहि दुरिष्ठ्यै पाहि दुरद्वन्यै पाहि दुश्चरितादित्याह।
आमेवैतामा शास्ते। अविषन्नः पितुं कृणु सुषदा योनिः
स्वाहेतीध्मसंवृश्चनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय फलीकरणहोमं
जुहोति। अतिरिक्तानि वा इध्मसं वृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्।
अतिरिक्त एवातिरिक्तं दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्त-
मात्वाऽव रुन्धे। वेदिर्देवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्वविन्दन्।
वेदेन वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि।
गर्भं बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति
पुरस्तात्स्तम्बयजुषो वेदेन वेदिं सम्मार्ष्ट्यनुवित्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
प्रजापतेर्वा एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्निया उपस्थ
आस्यति। मिथुनमेव करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदः होता-
ऽऽहवनीयात्स्तृणन्नैति। यज्ञमेव तत्सन्तनोत्योत्तरस्मादर्ध-
मासात्। तं सन्ततमुत्तरेऽर्धमास आलभते॥७०॥

तं कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा
अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति।
वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। देवा गातुविदो गातुं वित्वा
गातुमितेत्याह। यत एव यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयति।
प्रति तिष्ठति प्रजया पशुभिर्यजमानः॥७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवाव रुन्धे पर्यधत्वा इत्याहु समिधै भागधेयन्धत्तमित्याहु वा
इध्मसं वृश्नान्यनुवित्त्यै लभते यजमानः॥ [९]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।
पापीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।
वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि वरुणस्य
पाशमित्याहु। वरुणपाशादेवेना मुञ्चति। सवितृप्रसूतो
यथादेवतम्॥ ७२॥

न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ
सुकृतस्य लोक इत्याहु। अग्निर्वै धाता। पुण्यं कर्म
सुकृतस्य लोकः। अग्निरेवेना धाता। पुण्ये कर्मणि
सुकृतस्य लोके दधाति। स्योनं मे सह पत्या करोमीत्याहु।
आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै सन्त्वाय। समायुषा सं
प्रजयेत्याहु॥ ७३॥

आमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभा। चतुष्पद्वा
एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्न्यै पूर्णपात्रे भवति। अस्मिँल्लोके
प्रति तिष्ठानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। अथो
वाग्वा अनुष्टुक्। वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै
मिथुनाद्विद्योतमानः स्तनयन्वर्षति। रेतः सिञ्चन्॥ ७४॥

प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा
वै तस्य विमोकः। अद्भिः शान्तिः। विमुक्तं वा एतरहि
योक्त्रं ब्रह्मणा। आदायै नृत्पत्नी सहाप उपगृहीते शान्त्यै।

अञ्जलौ पूर्णपात्रमा नयति। रेतं एवास्यां प्रजां दधाति।
प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः। मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं
कृत्वोत्तिष्ठति॥७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥—————[१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं
वेदं विन्दते परिवेष्टारम्। तमुत्करे। यं देवा मनुष्येषु।
उपवेषमधारयन्। ये अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा
कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नश्चतुष्पदः।
ध्रुवाननपगान्कुर्विति पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं गूहति। तस्मात्पुर-
स्तात्प्रत्यश्चः शूद्रा अवस्यन्ति। स्थविमत उपगूहति।
अप्रतिवादिन एवैनान्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो
ब्रह्मणा सञ्शितः। योपवेषे शुक्। साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म
इति॥७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुन्नुद ओकंसः। सपत्नो
यः पृतन्यति। निर्बाध्येन हविषा। इन्द्र एणं पराशरीत्। इहि
तिस्रः परावतः। इहि पञ्च जनाञ् अति। इहि तिस्रोऽति
रोचनायावत्। सूर्यो असद्विवि। परमान्त्वा परावतम्॥७८॥

इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः
समाभ्य इति। त्रिवृद्धा एष वज्रो ब्रह्मणा सञ्शितः। शुचैवेनं
विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णुद्य। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते।

हृतोऽसाववधिष्मामुमित्याह स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्।
शुचैवैनमर्पयति॥७९॥

प्रत्युष्टं दिवः शिल्पमयंज्ञो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवीरग्निना धिष्ण्या
अथ सुचौ यो वा अयथादेवतं परिवेषो वा एकादश॥११॥

प्रत्युष्टमयंज्ञ एषा हि विश्वेषां देवानामूर्जा पृथिवीमथो रक्षसान्तां प्रजातिं द्वाभ्यां तं
कालेकाले नवसप्ततिः॥७९॥

प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभते। क्षत्राय राजन्यम्। मरुद्ध्यो
वैश्यम्। तपसे शूद्रम्। तमसे तस्करम्। नारकाय
वीरहणम्। पाप्मने क्लृबम्। आक्रयायायोगूम्। कामाय
पुंश्चलूम्। अतिक्रुष्टाय मागधम्॥१॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्।
नर्माय रेभम्। नरिष्ठाय भीमलम्। हसाय कारिमम्। आनन्दाय
स्त्रीषखम्। प्रमुदे कुमारीपुत्रम्। मेधायै रथकारम्। धैर्याय
तक्षाणम्॥२॥

श्रमाय कौलालम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्।
शुभे वपम्। शूरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे
ज्याकारम्। दिष्टाय रज्जुसर्गम्। मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय
श्वनितम्॥३॥

सन्धये जारम्। गेहायोपपतिम्। निर्ऋत्यै परिवित्तम्।
आत्यै परिविविदानम्। अराध्यै दिधिषूपतिम्। पवित्राय
भिषजम्। प्रज्ञानाय नक्षत्रदर्शम्। निष्कृत्यै पेशस्कारीम्।
बलायोपदाम्। वर्णायानूरुधम्॥४॥

नदीभ्यः पौञ्जिष्टम्। ऋक्षीकाभ्यो नैषादम्। पुरुषव्याघ्राय

दुर्मदम्। प्रयुञ्ज उन्मत्तम्। गन्धर्वाप्सराभ्यो ब्रात्यम्।
 सर्पदेवजनेभ्योऽप्रतिपदम्। अवैभ्यः कितवम्। इर्यताया
 अकितवम्। पिशाचेभ्यो बिदलकारम्। यातुधानेभ्यः
 कण्टककारम्॥५॥

उत्थादेभ्यः कुञ्जम्। प्रमुदे वामनम्। द्वार्यः स्रामम्।
 स्वप्रायान्धम्। अधर्माय बधिरम्। संज्ञानाय स्मरकारीम्।
 प्रकामोद्यायोपसदम्। आशिक्षायै प्रश्जिनम्। उपशिक्षाया
 अभिप्रश्जिनम्। मर्यादायै प्रश्जविवाकम्॥६॥

ऋत्यै स्तेनहृदयम्। वैरहत्याय पिशुनम्। विविन्त्यै
 क्षत्तारम्। औपद्रष्टाय सङ्गहीतारम्। बलायानुचरम्। भूम्ने
 परिष्कुन्दम्। प्रियाय प्रियवादिनम्। अरिष्ट्या अश्वसादम्।
 मेधाय वासः पल्पूलीम्। प्रकामाय रजयित्रीम्॥७॥

भायै दार्वारम्। प्रभाया आग्नेन्धम्। नाकस्य
 पृष्ठायाभिषेक्तारम्। ब्रध्नस्य विष्टपाय पात्रनिर्णेगम्।
 देवल्लोकाय पेशितारम्। मनुष्यल्लोकाय प्रकरितारम्।
 सर्वेभ्यो लोकेभ्य उपसेक्तारम्। अवर्त्यै वधायोपमन्थितारम्।
 सुवर्गाय लोकाय भागदुघम्। वर्षिष्ठाय नाकाय
 परिवेष्टारम्॥८॥

अर्मेभ्यो हस्तिपम्। जवायाश्वपम्। पुष्ट्यै गोपालम्।
 तेजसेऽजपालम्। वीर्यायाविपालम्। इरायै कीनाशम्।

की॒लाला॑य सु॒राका॑रम्। भ॒द्राय॑ गृ॒हप॑म्। श्रेय॑से वि॒त्तध॑म्।
अध्य॑क्षा॒यानु॑क्ष॒त्तार॑म्॥९॥

म॒न्यवे॑ऽय॒स्ताप॑म्। क्रो॒धा॒य नि॑स॒रम्। शोका॑याभि॒स॒रम्।
उ॒त्कूल॑वि॒कूला॑भ्यां त्रि॒स्थि॒नम्। यो॒गा॒य यो॒क्ता॒रम्। क्षे॒मा॒य
वि॒मो॒क्ता॒रम्। वपु॑षे मा॒नस्कृ॑तम्। शी॒ला॒याञ्जनी॑का॒रम्।
नि॒र्ऋ॒त्यै को॑शका॒रीम्। य॒मा॒या॒सूम्॥१०॥

य॒म्यै य॒म॒सूम्। अथ॑र्व॒भ्योऽव॑तो॒काम्। सं॒व॒त्स॒रा॒य
पर्या॑रिणी॒म्। प॒रि॒व॒त्स॒रा॒यावि॑जा॒ताम्। इ॒दा॒व॒त्स॒रा॒याप॑-
स्क॒द्वरी॑म्। इ॒द्व॒त्स॒रा॒याती॑त्वं॒रीम्। व॒त्स॒रा॒य वि॑ज॒र्ज॒राम्।
सं॒व॒त्स॒रा॒य प॑लि॒क्री॑म्। वना॑य वन॒पम्। अ॒न्यतो॑र॒ण्याय॑
दा॒व॒पम्॥११॥

स॒रो॒भ्यो धै॒व॒रम्। वे॒श॒न्ता॒भ्यो दा॑शम्। उ॒प॒स्था॑व॒री॒भ्यो
बै॒न्दम्। न॒ङ्गु॒ला॒भ्यः शौ॒ष्क॒लम्। पा॒र्या॑य कै॒व॒र्तम्। अ॒वा॒र्या॑य
मा॒र्गा॒रम्। ती॒र्थे॒भ्य आ॒न्दम्। वि॒ष॒मे॒भ्यो मै॒ना॒लम्। स्व॒ने॒भ्यः
पर्ण॑कम्। गुहा॑भ्यः कि॒रा॑तम्। सा॒नु॒भ्यो ज॑म्भ॒कम्। प॒र्व॒ते॒भ्यः
कि॒म्पू॒रुष॑म्॥१२॥

प्र॒ति॒श्रु॒त्का॑या ऋ॒तु॒लम्। घो॒षा॒य भ॑षम्। अ॒न्ता॑य
ब॒हु॒वा॒दि॒नम्। अ॒न॒न्ता॑य मू॒कम्। म॒ह॑से वी॒णा॒वा॒दम्। क्रो॒शा॒य
तू॒णव॑ध्मम्। आ॒क्र॒न्दा॑य दु॒न्दु॒भ्या॑घा॒तम्। अ॒व॒र॒स्प॒रा॒य
श॒ङ्ख॑ध्मम्। ऋ॒भु॒भ्यो॒जि॒नस॑न्धा॒यम्। सा॒ध्ये॒भ्यश्च॑र्म॒ण्णम्॥१३॥

बी॒भ॒ध्सायै॑ पौ॒ल्क॒सम्। भू॒त्यै॑ जा॒ग॒र॒णम्। अ॒भू॒त्यै॑
स्व॒प॒नम्। तु॒लायै॑ वा॒णि॒जम्। वर्णा॑य हि॒र॒ण्य॒का॒रम्।
वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑ सि॒ध्म॒लम्। प॒श्चाद्दोषा॑य ग॒ला॒वम्।
ऋ॒त्यै॑ ज॒न॒वा॒दि॒नम्। व्य॒द्ध्या॑ अ॒प॒ग॒ल्भ॒म्। स॒ं॒श॒रा॒य॑
प्र॒च्छि॒दम्॥१४॥

ह॒सा॒य पु॒श्च॒लू॒मा ल॑भते। वी॒णा॒वा॒दं ग॑ण॒कं गी॑ता॒य॑।
याद॑से शा॒बु॒ल्याम्। न॒र्मा॑य भ॒द्र॒व॒तीम्। तू॒ण॒व॒ध्मं ग्रा॑म॒ण्य॑
पा॒णि॒स॒ङ्घा॒तं नृ॑ता॒य॑। मो॒दा॒या॒नु॒क्रो॒श॒कम्। आ॒न॒न्दा॒य॑
त॒ल॒वम्॥१५॥

अ॒क्ष॒रा॒जा॒य॑ कि॒त॒वम्। कृ॒ता॒य॑ स॒भा॒वि॒नम्। त्रेता॑या
आ॒दि॒न॒व॒द॒र॒शम्। द्वा॒प॒रा॒य॑ ब॒हिः स॒दम्। क॒ल॒ये स॒भा॒स्था॒णुम्।
दु॒ष्कृ॒ता॒य॑ च॒र॒का॑चा॒र्यम्। अ॒ध्व॒ने ब्र॒ह्म॒चा॒रि॒णम्। पि॒शा॒चे॒भ्यः॑
सै॒ल॒गम्। पि॒पा॒सा॒यै॑ गो॒व्य॒च्छम्। नि॒र॒ऋ॒त्यै॑ गो॒घा॒तम्। क्षु॒धे
गो॑वि॒कृ॒तम्। क्षु॒तृ॒ष्णा॒भ्या॒न्तम्। यो गां वि॒कृ॒न्त॑न्तं मा॒ं॒सं
भि॒क्ष॑मा॒ण उप॑तिष्ठते॥१६॥

भू॒म्यै॑ पी॒ठ॒स॒र्पि॒ण॒मा ल॑भते। अ॒ग्न॒येऽ॒स॒लम्। वा॒य॒वे
चा॒ण्डा॒लम्। अ॒न्त॒रि॒क्षाय॑ व॒ं॒श॒न॒र्ति॒नम्। दि॒वे ख॑ल॒तिम्।
सू॒र्या॑य ह॒र्य॑क्षम्। च॒न्द्र॒म॑से मि॒र्मि॒रम्। नक्ष॑त्रे॒भ्यः॑ कि॒ला॒सम्।
अ॒ह्ने शु॒क्लं पि॑ङ्ग॒लम्। रा॒त्रि॒यै॑ कृ॒ष्णं पि॑ङ्गा॒क्षम्॥१७॥

वा॒चे पु॒रु॒ष॒मा ल॑भते। प्रा॒ण॒म॒पा॒नं व्या॒न॒मु॒दा॒नं॑ सं॒मा॒नं

तान् वा॒यवै॑। सू॒र्याय॑ चक्षु॒रा ल॑भते। मन॑श्च॒न्द्रम॑से। दि॒ग्भ्यः
श्रोत्र॑म्। प्र॒जाप॑तये॒ पुरु॑षम्॥१८॥

अथै॒तान॑रूपेभ्य॒ आल॑भते। अति॑ह॒स्वम॑तिदीर्घम्।
अति॑कृ॒शम॑त्य॒सल॑म्। अति॑शुक्ल॒मति॑कृष्णम्। अति॑श्लक्ष्ण॒-
मति॑लोमशम्। अति॑किरि॒टम॑तिदन्तुरम्। अति॑मिर्मि॒रम॑ति॒-
मेमि॑षम्। आ॒शायै॑ जा॒मिम्। प्र॒तीक्षा॑यै॒ कुमा॑रीम्॥१९॥

ब्रह्म॑णे गी॒ताय॑ श्रमा॒य स॒न्धये॑ न॒दीभ्य॑ उ॒त्सा॒देभ्य॑ ऋ॒त्यै भा॒या अ॒र्मेभ्यो॑ म॒न्यवै॑ य॒म्यै
दश॑दश॒ सरो॑भ्यो॒ द्वाद॑श॒ प्रति॑श्रु॒त्कायै॑ बी॒भ॒त्सायै॑ दश॑दश॒ हसा॑य॒ स॒प्ताक्ष॑रा॒जाय॑ त्रयो॑दश॒
भूम्यै॑ दश॑ वा॒चे षड॑थ॒ नवै॑का॒त्रवि॑शतिः॥१९॥

ब्रह्म॑णे य॒म्यै न॑वदश॥१९॥

ब्रह्म॑णे कुमा॑रीम्॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

स॒त्यं प्र॑पद्ये। ऋ॒तं प्र॑पद्ये। अ॒मृतं॑ प्र॑पद्ये। प्र॒जाप॑तेः
प्रि॒यां त॒नुव॑मनार्ता॑ प्र॑पद्ये। इ॒दम॑हं प॑ञ्चद॒शेन॑ वज्र॑ण। द्वि॒षन्तं॑
भ्रातृ॑व्यम॒व क्रामा॑मि। योऽ॒स्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः।
भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

स॒त्यं द॑श॥

[१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्या॑। दे॒वाञ्जि॑गाति
सु॒म्र॒युः। अ॒ग्र आ॑याहि वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑
स॒त्सि ब॒र्हिषि॑। तं त्वा॑ स॒मिद्वि॑रङ्गिरः। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि।
बृ॒हच्छो॑चा यविष्म। स नः॑ पृथुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॑वाससि। बृ॒हद॑ग्रे सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑
नम॒स्यस्ति॑रः। तमा॑सि द॒र्शतः॑। स॒म॒ग्निरि॑ध्यते वृषा॑। वृषो॑
अ॒ग्निः स॒मिध्य॑ते। अ॒श्वो न॑ दे॒ववा॑हनः। तं ह॒विष्म॑न्त
ई॒डते॑। वृष॑णं त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मिधी॑महि॥३॥

अ॒ग्ने दी॑द्यतं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। हो॒तारं॑
वि॒श्ववे॑दसम्। अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म्। स॒मिध्य॑मानो अ॒ध्वरे॑।
अ॒ग्निः पा॑व॒क ई॒ड्यः। शो॒चिष्के॑श॒स्तमी॑महे। स॒मिद्धो॑ अ॒ग्र
आ॑हुत। दे॒वान् य॑क्षि स्व॒ध्वर॑। त्वं हि ह॒व्यवा॑डसि। आ
जु॑होत दु॒वस्य॑त। अ॒ग्निं प्र॑य॒त्यध्व॑रे। वृ॒णीध्व॑ ह॒व्यवा॑हनम्।

त्वं वरुण उ॒त मि॒त्रो अ॒ग्ने। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॒र्वसि॑ष्ठाः। त्वे
वसु॑ सुषण॒नानि॑ सन्तु। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥४॥

श्रुवाय्यमिधीमृह्यसिं सप्त च॥—————[२]

अ॒ग्ने म॒हा॑ अ॒सि ब्रा॒ह्मण॑ भा॒रता॑ असा॒वसौ॑। दे॒वेद्धो॑
मन्वि॑द्धः। ऋषि॑ष्टुतो वि॒प्रा॒नुम॑दितः। क॒वि॒श॒स्तो ब्र॒ह्म॑सं॒शितो॑
घृ॒ताह॑वनः। प्र॒णीर्य॑ज्ञाना॑म्। र॒थीर॑ध्व॒राणा॑म्। अ॒तूर्तो॑ हो॒ता।
तू॒र्णिर्ह॑व्य॒वाट्। आ॒स्पात्रं॑ जु॒हूर्दे॒वाना॑म्॥५॥

च॒म॒सो दे॒व॒पा॒नः। अ॒रा॑ इ॒वाग्ने॑ ने॒मि॒र्दे॒वाऽस्त्वं
प॒रिभू॑रसि। आ व॑ह दे॒वान् यज॑माना॒य। अ॒ग्निम॑ग्न॒ आव॑ह।
सोम॑माव॑ह। अ॒ग्निमा॑व॑ह। प्र॒जाप॑ति॒माव॑ह। अ॒ग्नीषो॑मा॒वाव॑ह।
इ॒न्द्रा॒ग्नी आ॑व॑ह। इ॒न्द्रमा॑व॑ह। म॒हेन्द्र॑माव॑ह। दे॒वाऽ
आ॒ज्य॒पाऽआ॑व॑ह। अ॒ग्निऽहो॒त्राया॑व॑ह। स्वं म॑हि॒मान॒मा
व॑ह। आ चा॑ग्ने दे॒वान् व॑ह। सु॒यजा॑ च यज जा॒तवे॑दः॥६॥

देवानामिन्द्रमा वह पद च॥—————[३]

अ॒ग्निर्हो॒ता वे॒त्व॒ग्निः। हो॒त्रं वै॑त्तु प्रा॒वि॒त्रम्। स्मो व॒यम्।
सा॒धु ते॑ यज॒मान॑ दे॒वता॑। घृ॒तव॑तीमध्व॒र्यो सु॒च॒मास्य॑स्व।
दे॒वायु॑वं वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डा॒महै॑ दे॒वाऽई॒डे॒न्यान्। न॒म॒स्याम॑
नम॒स्यान्। यजा॑म य॒ज्ञिया॑न्॥७॥

अग्निर्होता नव॥—————[४]

स॒मिधो॑ अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑। तनून॑पा॒दग्न॑ आ॒ज्य॑स्य

वेतु। इडो अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य वियन्तु। ब॒र्हि॒र॒ग्र आ॒ज्य॑स्य
वेतु। स्वाहा॒ऽग्नि॑म्। स्वाहा॒ सोम॑म्। स्वाहा॒ऽग्नि॑म्। स्वाहा॑
प्र॒जाप॑तिम्। स्वाहा॒ऽग्नी॑षोमौ। स्वाहे॑न्द्रा॒ग्नी। स्वाहे॑न्द्रम्।
स्वाहा॑ महेन्द्रम्। स्वाहा॑ दे॒वाः आ॒ज्य॑पान्। स्वाहा॒ऽग्नि॑ः
हो॒त्राञ्जु॑षा॒णाः। अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य वियन्तु॥८॥

इन्द्रा॒ग्नी प॒ञ्च च॥—————[५]

अ॒ग्निर्वृ॑त्राणि जङ्घ॑नत्। द्र॒वि॒ण॒स्युर्वि॑प॒न्यया॑। स॒मि॒द्धः
शु॒क्र आ॑हुतः। जु॒षा॒णो अ॒ग्निरा॒ज्य॑स्य वेतु। त्व॑ः सो॒मासि॑
सत्प॑तिः। त्व॑ः राजो॒त वृ॑त्र॒हा। त्वं भ॒द्रो अ॑सि॒ क्रतुः॑।
जु॒षा॒णः सोम॑ आ॒ज्य॑स्य ह॒विषो॑ वेतु। अ॒ग्निः प्र॒त्नेन॑
जन्म॑ना। शु॒म्भान॑स्त॒नुव॑ः स्वाम्। क॒विर्वि॑प्रेण वावृ॒धे।
जु॒षा॒णो अ॒ग्निरा॒ज्य॑स्य वेतु। सोम॑ गी॒र्भिष्ठा॑ व॒यम्। वर्ध॑या॒मो
वचो॑विदः। सु॒मृ॒डी॒को न॒ आवि॑श। जु॒षा॒णः सोम॑ आ॒ज्य॑स्य
ह॒विषो॑ वेतु॥९॥

स्वा॑ प॒द च॥—————[६]

अ॒ग्निर्मूर्धा॑ दि॒वः क॒कुत्। प॒तिः पृ॒थि॒व्या अ॒यम्। अ॒पाः
रेता॑ः सि जिन्वति। भुवो॑ य॒ज्ञस्य॑ रज॑सश्च ने॒ता। यत्रा॑ नि॒युद्धिः
सच॑से शि॒वाभिः॑। दि॒वि मूर्धा॑नं दधिषे सुव॒र्षाम्। जि॒ह्वा॒म॒ग्रे
च॒कृषे॑ हव्य॒वाह॑म्। प्र॒जाप॑ते न त्वदे॒तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॒तानि॑
परि॒ ता ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जहु॒मस्तं नो॑ अस्तु॥१०॥

वयं॑ स्याम॑ पत॑यो रयी॒णाम्। स वे॑द पु॒त्रः पि॒तर॑ स
मा॒तरम्। स स॒नुर्भु॑व॒त्स भु॑व॒त्पुन॑र्मघः। स द्यामौ॑र्णो॒दन्तरि॑क्ष॒
स सु॑वः। स विश्वा॒ भुवो॑ अभव॒त्स आ॑भवत्। अ॒ग्नीषो॑मा
सवे॑दसा। सह॑ती वनत॒ङ्गिरः॑। सन्दे॑व॒त्रा ब॑भूवथुः। यु॒वमे॑तानि
दि॒वि रो॑च॒नानि॑। अ॒ग्निश्च॑ सोम॒ स॒क्रतू॑ अध॒त्तम्॥११॥

यु॒व स॑ सिन्धू॑ र॒भि॒शस्ते॑रव॒द्यात्। अ॒ग्नीषो॑मा॒वमु॑ञ्चतं
गृ॒भी॒तान्। इन्द्रा॑ग्नी रोच॒ना दि॒वः। परि॒ वाजै॑षु भूषथः।
तद्वा॑ञ्चेति॒ प्रवी॑र्यम्। श॒जथ॑द्वृ॒त्रमु॑त स॒नोति॒ वाज॑म्। इन्द्रा॒
यो अ॒ग्नी सह॑री स॒पर्या॑त्। इ॒रज्य॑न्ता॒ वस॒व्यस्य॑ भू॒रैः।
सह॑स्तमा॒ सह॑सा वाज॒यन्ता॑। ए॒न्द्र सान॒सि र॒यिम्॥१२॥

स॒जित्वा॑न॒ सदा॑सहम्। वर्षि॑ष्ठमू॒तये॑ भर। प्रस॑साहिषे
पुरु॑हूत॒ शत्रू॑न्। ज्येष्ठ॑स्ते शु॒ष्म इ॒ह रा॒तिर॑स्तु। इन्द्रा॒ भ॑र
दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। पतिः॒ सिन्धू॑नाम॒सि रे॒वती॑नाम्। म॒हा
इन्द्रो॒ य ओज॑सा। प॒र्जन्यो॑ वृष्टि॒मा इ॒व। स्तोमै॑र्व॒त्सस्य॑
वावृ॑धे। म॒हा इन्द्रो॑ नृ॒वदा॑च॒र्षणि॒प्राः॥१३॥

उ॒त द्वि॑ब॒र्हा अ॒मि॒नः सहो॑भिः। अ॒स्मद्रि॒यं ग्वा॑वृधे
वी॒र्या॑य। उ॒रुः पृ॒थुः सु॒कृतः॑ क॒र्तृभि॑र्भूत्। पि॒प्री॑हि दे॒वा
उ॑श॒तो य॑विष्ठ। वि॒द्वा ऋ॒तू र्ऋ॒तुप॑ते यजे॒ह। ये दै॒व्या
ऋ॒त्विज॑स्तेभि॒रग्ने॑। त्वं॒ होत॑ृ॒णाम॒स्याय॑जिष्ठः। अ॒ग्निः
स्वि॑ष्ट॒कृत॑म्। अ॒याङ्गि॒रग्नेः॑ प्रि॒या धा॑मानि। अ॒याट्त्सो॑म॒स्य

प्रिया धामानि॥१४॥

अयाङ्ग्रेः प्रिया धामानि। अयाङ्ग्रेजापतेः प्रिया धामानि।
अयाङ्ग्रीषोमयोः प्रिया धामानि। अयाङ्गिन्द्राग्नियोः प्रिया
धामानि। अयाङ्गिन्द्रस्य प्रिया धामानि। अयाङ्गमहेन्द्रस्य
प्रिया धामानि। अयाङ्गैवानामाज्यपानां प्रिया धामानि।
यक्षदग्रेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्।
आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अंध्वरा जातवेदाः।
जुषतां हविः। अग्रे यद्य विशो अन्धरस्य होतः। पावक
शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना वियद्भूः।
हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधत्तं रयिं चरषणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानीषः षट्॥ [७]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह
पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उप मा
वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।
उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप
मा सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा
धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥१६॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्वयताम्।
उपहूतां(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां इडा
ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी।
ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥१७॥

दैव्यां अ॒ध्व॒र्य॒व॒ उ॒प॒हू॒ताः। उ॒प॒हू॒ता म॒नु॒ष्याः। य इ॒मं
य॒ज्ञ॒म॒वा॒न्। ये य॒ज्ञ॒प॒तिं॒ वर्धा॑न्। उ॒प॒हू॒ते द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी।
पूर्व॒जे ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उ॒प॒हू॒तोऽयं॑ य॒ज॒मानः॑।
उ॒त्ते॒र॒स्या॒न्दे॒वय॒ज्या॒यामु॑प॒हू॒तः। भूय॑सि ह॒वि॒ष्क॒रण॑ उ॒प॒हू॒तः।
दि॒व्ये धा॒म॒न्नु॒प॒हू॒तः। इ॒दं मे॑ दे॒वा ह॒वि॒र्जु॑ष॒न्ता॒मिति॑
तस्मि॒न्नु॒प॒हू॒तः। वि॒श्व॑म॒स्य प्रि॒यमु॑प॒हू॒तम्। वि॒श्व॑स्य
प्रि॒यस्यो॑प॒हू॒तस्यो॑प॒हू॒तः॥१८॥

सुहर्षभा ह्वयतामुपहूतः हविष्करणं उपहूतश्चत्वारि च॥ [८]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो न॒रा॒शः॑ सः।
व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा
म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्माय॒जी हो॒ता। हो॒तुर्हो॒तुराय॑जीयान्।
अ॒ग्ने या॒न्दे॒वान॑या॒ट्। या॑ अ॒पि॒प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अ॒म॑त्स॒ता।
ता॑ स॒स॒नु॒षी॑ हो॒त्रा॒न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने हो॒ताऽभूः॑। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य न॒मोवा॒के
वी॒हि॑॥१९॥

अपिप्रेः पञ्च च॥ [९]

इ॒दं द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्धं सू॒क्तवा॑कम्। उ॒त
न॑मोवा॒कम्। ऋ॒ध्या॒स्म सू॒क्तो॒च्यम॑ग्ने। त्वं सू॒क्तवा॑ग॒सि।
उ॒प॒श्रि॒तो दि॒वः पृ॒थि॒व्योः। ओ॒म॑न्वती तेऽस्मिन् य॒ज्ञे य॑ज॒मान॒
द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी स्ता॑म्। श॒ङ्ग॒ये जी॒रदा॑न्। अ॒त्र॒सू अ॒प्र॒वेदे॑।
उ॒रु॒ग॑व्यूती अ॒भयं॑ कृ॒तौ॥२०॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापा। शम्भुवौ मयोभुवौ। ऊर्जस्वती च
पयस्वती च। सूपचरणा च स्वधिचरणा च। तयोराविदि।
अग्निरिदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। सोमं
इदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्निरिदं
हविरंजुषत॥ २१॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। प्रजापतिरिदं
हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्नीषोमाविदं
हविरंजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्राग्नी
इदं हविरंजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्।
इन्द्रं इदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
महेन्द्रं इदं हविरंजुषत॥ २२॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। देवा आज्यपा
आज्यमजुषन्त। अवीवृधन्त महो ज्यायोऽकृत।
अग्निर्होत्रेणेदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
अस्यामृद्धोत्रायान्देवङ्गमायाम्। आशांस्तेऽयं यजमानोऽसौ।
आयुरा शांस्ते। सुप्रजास्त्वमा शांस्ते। सजातवनस्यामा
शांस्ते॥ २३॥

उत्तरान्देवयज्यामा शांस्ते। भूयो हविष्करणमा शांस्ते।
दिव्यं धामा शांस्ते। विश्वं प्रियमा शांस्ते। यदनेन
हविषाऽऽशांस्ते। तदश्यात्तदध्यात्। तदस्मै देवा रासन्ताम्।
तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनते। वयमग्नेर्मानुषाः। इष्टं च वीतं च।

उ॒भे च॑ नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒हंस॑स्पाताम्। इ॒ह गति॑र्वा॒मस्ये॑दं
च॑। नमो॑ दे॒वेभ्यः॑॥२४॥

अ॒भ्यं कृ॒ताव॑कृ॒ताग्नि॑दि॒दं ह॒विर॑जु॒षत॑ महेन्द्र इ॒दं ह॒विर॑जु॒षत॑ स॒जात॑व॒नस्या॑मा शा॒स्ते वी॒तं
च॑ त्रीणि॑ च॥—————[१०]

तच्छुं॑ योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दे॒वीं
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्यः॑। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे॥२५॥

तच्छुं॑ योरष्टौ॥—————[११]

आ॒प्याय॑स्व॒ सन्ते॑। इ॒ह त्व॑ष्टा॒रम॑ग्रि॒यं तन्न॑स्तु॒रीप॑म्।
दे॒वानां॑ प॒त्नीरु॑श॒तीर॑वन्तु नः। प्रा॒वन्तु॑ नस्तु॒जये॑ वा॒जसा॑तये।
याः पा॒र्थिवा॑सो॒ या अ॒पाम॑पि॒ व्रते॑। ता नो॑ दे॒वीः सु॒हवाः॑
शर्म॑ यच्छ॒त। उ॒त ग्रा॑ वि॒यन्तु॑ दे॒वप॑त्नीः। इन्द्रा॑ण्य॒ग्राय्य॑श्विनी
राट्। आ रोद॑सी वरुणा॒नी शृ॑णोतु। वि॒यन्तु॑ दे॒वीर्य॑
ऋ॒तुर्ज॑नीनाम्॥२६॥

अ॒ग्निर्हो॑ता गृ॒हप॑तिः स राजा॑। वि॒श्वा वेद॑ जनि॑मा
जा॒तवे॑दाः। दे॒वाना॑मु॒त यो म॑र्त्यानाम्। यजि॑ष्ठः स प्र
य॑जतामृ॒तावा॑। व॒यमु॑ त्वा गृ॒हप॑ते जना॑नाम्। अ॒ग्ने अ॒कर्म॑
स॒मिधा॑ बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्थूरि॑ णो॒ गार्ह॑पत्यानि सन्तु। ति॒ग्मेन॑
न॒स्तेज॑सा स॒शिश॑ाधि॥२७॥

जनीनामष्टौ च॥—————[१२]

उपहूतः रथन्तरः सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरः सह
पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यः सहान्तरिक्षेण। उप मा
वामदेव्यः सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।
उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप
मा सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा
धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥ २८॥

उपहूतो भुक्षः सखा। उप मा भुक्षः सखा ह्वयताम्।
उपहूताँ(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडौ। उपो अस्माः इडौ
ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडौ। मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी।
ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥ २९॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः।
य इमं यज्ञमवान्। ये यज्ञपत्नीं वर्धान्। उपहूते
द्यावापृथिवी। पूर्वजे ऋतावरी। देवी देवपुत्रे। उपहूतेयं
यजमाना। इन्द्राणीवाऽविधुवा। अदितिरिव सुपुत्रा।
उत्तरस्यान्देवयज्यायामुपहूता। भूयसि हविष्करण उपहूता।
दिव्ये धामन्नुपहूता। इदं मे देवा हविर्जुषन्तामिति
तस्मिन्नुपहूता। विश्वमस्याः प्रियमुपहूतम्। विश्वस्य
प्रियस्योपहूतस्योपहूता॥ ३०॥

सहर्षभा ह्वयतामुपहूतः सुपुत्रा षट्॥ [१३]

सत्यं प्रवोऽग्ने महानग्निर्होता समिधोऽग्निर्वृत्राण्यग्निर्मूर्धोपहूतं देवं बर्हिरिदं द्यावापृथिवी
तच्छुं योरा प्यायस्वोपहूतत्रयोदश॥ १३॥

स॒त्यं व॒यꣳ स्या॑म वृ॒ष्टि॒द्या॑वा त्रि॒ꣳशत्॥३०॥

स॒त्यमु॑प॒हू॒ता॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तः। वनस्पते मधुना दैव्येन।
 यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्विणेह धत्तात्। यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थैः।
 उच्छ्रयस्व वनस्पते। वर्ष्मन्पृथिव्या अधि। सुमिती मीयमानः।
 वर्चोधा यज्ञवाहसे। समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्तात्। ब्रह्म
 वन्वानो अजरः सुवीरम्॥१॥

आरे अस्मदमतिं बाधमानः। उच्छ्रयस्व महते सौभगाय।
 ऊर्ध्व ऊषुणं ऊतये। तिष्ठा देवो न संविता। ऊर्ध्वो वाजस्य
 सनिता यदञ्जिभिः। वाघद्विर्विह्वयामहे। ऊर्ध्वो नः पाह्यः हंसो
 नि केतुना। विश्वः समन्त्रिणन्दह। कृधी न ऊर्ध्वा च रथाय
 जीवसे। विदा देवेषु नो दुवः॥२॥

जातो जायते सुदिनत्वे अहाम्। समर्थ आ विदथे
 वर्धमानः। पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा। देवया विप्र उदियति
 वाचम्। युवा सुवासाः परिवीत आगात्। स उ श्रेयान्भवति
 जायमानः। तं धीरांसः कवय उन्नयन्ति। स्वाधियो
 मनसा देवयन्तः। पृथुपाजा अमर्त्यः। घृतनिर्णिख्स्वाहुतः।
 अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट्। तः सुबाधो यतः स्रुचः। इत्था
 धिया यज्ञवन्तः। आचक्रुरग्निमूतये। त्वं वरुण उत मित्रो
 अग्ने। त्वां वर्धन्ति मतिभिर्वसिष्ठाः। त्वे वसु सुषणनानि

सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥३॥

सुवीरं दुवः स्वाहुतोऽष्टौ च॥ [१]

होता यक्षदग्निं समिधा सुषमिधा समिद्धं नाभा
पृथिव्याः संज्ञथे वामस्य। वर्ष्मन्दिव इडस्पदे वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं भुवनस्य गोपाम्।
मध्वाद्य देवो देवेभ्यो देवयानान्पथो अनक्तु वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षन्नराशंसं नृशस्त्रं नृङ्ः प्रणेत्रम्।
गोभिर्वपावान्स्याद्विरैः शक्तीवान्नथैः प्रथमया वा हिरण्यैश्चन्द्री
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदग्निमिड ईडितो देवो
देवां आवक्षदूतो हव्यवाडमूरः। उपेमं यज्ञमुपेमां देवो
देवहूतिमवतु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरुहिः
सुष्टरीमोर्णम्रदा अस्मिन् यज्ञे वि च प्र च प्रथताङ्
स्वासस्थं देवेभ्यः। एमेनदद्य वसवो रुद्रा आदित्याः सदन्तु
प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं॥४॥

होता यक्षद्वरं ऋष्याः कवष्यो कौषधावनीरुदाताभीर्जिहतां
विपक्षोभिः श्रयन्ताम्। सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे
विश्रयन्तामृतावृधो वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशसा नृङ्ः पतिभ्यो योनिं
कृण्वाने। सङ्गस्मयमाने इन्द्रेण देवैरेदं वरुहिः सीदतां
वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा

म॒न्द्रा पो॒ता॒रा क॒वी प्र॒चे॒त॒सा। स्वि॑ष्ट॒म॒द्या॒न्यः क॑र॒दि॒षा
स्व॑भि॒गूर्त॑म॒न्य ऊ॒र्जा स॑त॒व॒से॒मं य॒ज्ञं दि॒वि दे॒वेषु॑ ध॒त्तां
वी॒ता॒मा॒ज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒जं। हो॒ता य॑क्ष॒त्ति॒स्रो दे॒वीर॒प॒सां॒म॒प॒स्त॒मा
अ॒च्छि॑द्र॒म॒द्ये॒द॒म॒प॒स्त॒न्व॒ताम्। दे॒वेभ्यो॑ दे॒वीर्दे॒व॒म॒पो
वि॒य॒न्त्वा॒ज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒जं। हो॒ता य॑क्ष॒त्त्व॒ष्टा॒र॒म॒चि॑ष्टु॒म॒पा॒क॑
रे॒तो॒धां वि॒श्र॑व॒सं य॒शो॒धाम्। पु॒रु॒रूप॑म॒का॒म॒क॒र्श॒न॑
सु॒पोषः॑ पो॒षैः स्या॑त्सु॒वीरो॑ वी॒रैर्व॑त्वाऽऽज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒जं।
हो॒ता य॑क्ष॒द्व॒न॒स्प॒ति॒मु॒पा॒व॑स्रक्ष॒द्वि॒यो जो॒ष्टा॒र॑ श॒श॒म॒न्न॒रः।
स्व॒दा॒त्स्व॒धि॒ति॒र॒ऋ॒तु॒था॒द्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्या॒वा॒ङ्मे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒
हो॒त॒र्य॒जं। हो॒ता य॑क्ष॒द॒ग्नि॑ः स्वा॒हाऽऽज्य॑स्य॒ स्वा॒हा मे॒द॑सः
स्वा॒हा स्तो॒का॒ना॒ऽस्व॒हा स्वा॒हा॑कृ॒ती॒ना॒ऽस्व॒हा
ह॒व्य॑सू॒क्ती॒ना॒म्। स्वा॒हा दे॒वा॑ऽऽज्य॑पा॒न्त्स्वा॒हाऽग्नि॑
हो॒त्राञ्जु॑षा॒णा अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य॒ वि॒य॒न्तु हो॒त॒र्य॒जं॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होत॒र्य॒जं सु॒वीरो॑ वी॒रैर्व॑त्वाऽऽज्यस्य होत॒र्य॒जं च॒त्वारि॑
च (अ॒ग्नि॒न्त॒नू॒न॒पा॒त॒न्न॒रा॒श॑ऽसं॒म॒ग्नि॒मि॒ड ई॒डि॒तो ब॒र्हि॒र्दु॒र उ॒पा॒सा॒न॒क्ता दै॒व्या तिस्र॑स्त्व॒ष्टा॒रं
व॒न॒स्प॒ति॒म॒ग्नि॒म्। पञ्च॑ वे॒त्वे॒को वि॒य॒न्तु द्वि॒र्वी॒ता॒मे॒को वि॒य॒न्तु द्वि॒र्वे॒त्वे॒को वि॒य॒न्तु हो॒त॒र्य॒जं॥)[२]

समि॑द्धो अ॒द्य म॒नु॒षो दुरो॑णे। दे॒वो दे॒वान् य॑ज॒सि
जा॒त॒वे॒दः। आ च॒ वह॑ मि॒त्रम॑ह॒श्चि॒कित्वा॑न्। त्वं दू॒तः
क॒वि॒र॑सि॒ प्र॒चे॒ताः। त॒नू॒न॒पा॒त्प॒थ ऋ॒तस्य॑ या॒ना॒न्। म॒ध्वा
स॒म॒ञ्ज॑न्त्स्व॒दया॑ सु॒जिह्वा॑। म॒न्मा॑नि धी॒भि॒रु॒त य॒ज्ञमृ॑न्धन्।
दे॒व॒त्रा च॑ कृ॒णु॒ह्यध्व॑रं नः। न॒रा॒श॑ऽस॒स्य म॑हि॒मान॑मेषाम्।

उपं स्तोषाम यजतस्य यज्ञैः॥६॥

ते सुक्रतवः शुचयो धियन्धाः। स्वदन्तु देवा उभयानि
हव्या। आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च। आयाह्यग्रे वसुभिः
सजोषाः। त्वं देवानामसि यहू होता। स एनान् यक्षीषितो
यजीयान्। प्राचीनं बरुहिः प्रदिशा पृथिव्याः। वस्तोरस्या
वृज्यते अग्रे अह्वाम्। व्यु प्रथते वितुरं वरीयः। देवेभ्यो
अदितये स्योनम्॥७॥

व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्ताम्। पतिभ्यो न जनयः
शुम्भमानाः। देवीर्द्वारो बृहतीर्विश्वमिन्वाः। देवेभ्यो भवथ
सुप्रायणाः। आसुष्वयन्ती यजते उपाके। उषासानक्ता
सदतां नि योनौ। दिव्ये योषणे बृहती सुरुक्मे। अधि
श्रियः शुक्रपिशं दधाने। दैव्या होतारा प्रथमा सुवाचा।
मिमाना यज्ञं मनुषो यजध्ये॥८॥

प्रचोदयन्ता विदथेषु कारू। प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशा
दिशन्ता। आ नो यज्ञं भारती तूयमेतु। इडा मनुष्वदिह
चेतयन्ती। तिस्रो देवीर्बरुहिरेदः स्योनम्। सरस्वती स्वपंसः
सदन्तु। य इमे द्यावापृथिवी जनित्री। रूपैरपिः शद्भुवनानि
विश्वा। तमद्य होतरिषितो यजीयान्। देवं त्वष्टारमिह यक्षि
विद्वान्॥९॥

उपावसृजत्मन्यां समञ्जन्। देवानां पार्थ ऋतुथा हवीःषि।
वनस्पतिः शमिता देवो अग्निः। स्वदन्तु हव्यं मधुना घृतेन।

सद्यो जातो व्यमिमीत यज्ञम्। अग्निर्देवानां भवत्पुरोगाः।
अस्य होतुः प्रदिश्यतस्य वाचि। स्वाहाकृतं हविरदन्तु
देवाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यजध्वै विद्वानष्टौ च॥ [३]

अग्निर्होता नो अध्वरे। वाजी सन्परिणीयते। देवो देवेषु
यज्ञियः। परित्रिविष्ट्रध्वरम्। यात्यग्नी रथीरिव। आ देवेषु
प्रयो दधत्। परि वाजपतिः कविः। अग्निर्हव्यान्यक्रमीत्।
दधद्रत्नानि दाशुषे॥११॥

अग्निर्होता नो नवं॥ [४]

अजैदग्निः। असन्द्वाजन्नि। देवो देवेभ्यो हव्यावाट्।
प्राञ्जोभिर्हिन्वानः। धेनाभिः कल्पमानः। यज्ञस्यायुः प्रतिरन्।
उप प्रेष्य होतः। हव्या देवेभ्यः॥१२॥

अजैदष्टौ॥ [५]

दैव्याः शमितार उत मनुष्या आरंभध्वम्। उपनयत मेध्या
दुरः। आशासाना मेधपतिभ्यां मेधम्। प्रास्मा अग्निं भरता।
स्तृणीत बर्हिः। अन्वेनं माता मन्यताम्। अनु पिता। अनु
भ्राता सगर्भ्यः। अनु सखा सयूथ्यः। उदीचीनाः अस्य पदो
निर्धत्तात्॥१३॥

सूर्यं चक्षुर्गमयतात्। वातं प्राणमन्ववसृजतात्। दिशः
श्रोत्रम्। अन्तरिक्षमसुम्। पृथिवीं शरीरम्। एकधाऽस्य
त्वचमाच्छ्रितात्। पुरा नाभ्या अपिशसौ वपामुत्खिदतात्।

अन्तरेवोष्माणं वारयतात्। श्येनमस्य वक्षः कृणुतात्।
प्रशसां बाहू॥१४॥

शला दोषणी। कश्यपेवांसौ। अच्छिद्रे श्रोणी।
कवषोरू स्नेकपर्णाष्ठीवन्ता। षड्विंशतिरस्य वङ्कयः।
ता अनुष्ठोच्यावयतात्। गात्रं गात्रमस्यानूनं कृणुतात्।
ऊवध्यगोहं पार्थिवं खनतात्। अस्त्रा रक्षः संसृजतात्।
वनिष्ठुमस्य मा राविष्ट॥१५॥

उरूकं मन्यमानाः। नेद्वस्तोके तनये। रवितारवच्छमितारः।
अग्निगो शमीध्वम्। सुशर्मि शमीध्वम्। शमीध्वमग्निगो।
अग्निगुश्वापापश्च। उभौ देवानांसं शमितारौ। ताविमं पशूंसं
श्रपयतां प्रविद्धांसौ। यथायथाऽस्य श्रपणन्तथातथा॥१६॥

धृत्ताद्बाहू मा राविष्ट तथातथा॥ [६]

जुषस्वं सप्रथंस्तमम्। वचो देवफसरस्तमम्। हव्या जुह्वान
आसनि। इमं नो यज्ञममृतैषु धेहि। इमा हव्या जातवेदो
जुषस्व। स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्य। होतः प्राशान प्रथमो
निषद्य। घृतवन्तः पावक ते। स्तोकाः श्रोतन्ति मेदसः। स्वधर्मं
देववीतये॥१७॥

श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम्। तुभ्यंसं स्तोका घृतश्रुतः। अग्ने
विप्राय सन्त्या। ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे। यज्ञस्य प्राविता
भव। तुभ्यंसं श्रोतन्त्यग्निगो शचीवः। स्तोकासौ अग्ने मेदसो

घृतस्यं। कविशस्तो बृहता भानुनागाः। हव्या जुषस्व मेधिर।
ओजिष्ठन्ते मध्यतो मेद उद्धृतम्। प्र ते वयं ददामहे। श्रोतन्ति
ते वसो स्तोका अधित्वचि। प्रति तान्देवशोविहि॥१८॥

देववीतय उद्धृतनीणि च॥ [७]

आवृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैः। इन्द्र यातन्नमोभिरग्ने अर्वाक्।
युव९ राधोभिरकवेभिरिन्द्र। अग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः। होता
यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य वपाया मेदसः। जुषेता९ हविः।
होतर्यजं। विह्यख्यन्मनसा वस्य इच्छन्। इन्द्राग्नी ज्ञास उत
वा सजातान्॥१९॥

नान्या युवत्प्रमंतिरस्ति मह्यम्। स वां धियं
वाजयन्तीमतक्षम्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। पुरोडाशस्य
जुषेता९ हविः। होतर्यजं। त्वामीडते अजिरं दूत्याय।
हविष्मन्तः सदमिन्मानुषासः। यस्य देवैरासदो बरुहिरग्ने।
अहान्यस्मै सुदिना भवन्तु। होता यक्षदग्निम्। पुरोडाशस्य
जुषेता९ हविः। होतर्यजं॥२०॥

सजातान्निन्दे च॥ [८]

गीर्भिर्विप्रः प्रमंतिमिच्छमानः। ईद्वे रयिं यशसं
पूर्वभाजम्। इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा। प्र णो नव्यैभिस्तिरतं
देष्णैः। माच्छेद्वा रश्मीरिति नाधमानाः। पितृणां९
शक्तीरनुयच्छमानाः। इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणो मदन्ति। ताह्यद्रीं
धिषणाया उपस्थैः। अग्निं९ सुदीतिं९ सुदृशं गृणन्तः।

नमस्यामस्त्वेड्यं जातवेदः। त्वां दूतमरतिं हव्यवाहम्।
देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम्॥२१॥

जातवेदो द्वे च॥ _____ [९]

त्वं ह्यग्रे प्रथमो मनोतां। अस्या धियो अभवो
दस्महोतां। त्वं सीं वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु। सहो विश्वस्मै
सहसे सहध्वै। अधा होता न्यसीदो यजीयान्। इडस्पद
इषयन्नीड्यः सन्। तं त्वा नरः प्रथमं देवयन्तः। महो राये
चितयन्तो अनुगमन्। वृतेव यन्तं बहुभिर्वसव्यैः। त्वे रयिं
जागृवांसो अनुगमन्॥२२॥

रुशन्तमग्निं दर्शतं बृहन्तम्। वपावन्तं विश्वहा
दीदिवांसम्। पदं देवस्य नमसा वियन्तः। श्रवस्यवः श्रवं
आपन्नमृक्तम्। नामानि चिद्वधिरे यज्ञियानि। भद्रायां ते
रणयन्त सन्दृष्टौ। त्वां वर्धन्ति क्षितयः पृथिव्याम्। त्वं
रायं उभयांसो जनानाम्। त्वं त्राता तरणे चेत्योऽभूः। पिता
माता सदमिन्मानुषाणाम्॥२३॥

सपर्येण्यः स प्रियो विक्ष्वग्निः। होता मन्द्रो निषसादा
यजीयान्। तं त्वा वयं दम आ दीदिवांसम्। उपंजुबाधो
नमसा सदेम। तं त्वा वयं सुधियो नव्यमग्ने। सुम्नायव
ईमहे देवयन्तः। त्वं विशो अनयो दीद्यानः। दिवो अग्रे बृहता
रोचनेन। विशां कविं विशपतिं शश्वतीनाम्। नितोशनं वृषभं
चर्षणीनाम्॥२४॥

प्रेतीषणि मिषयन्तं पावकम्। राजन्तमग्निं यजत९
 रयीणाम्। सो अग्र ईजे शशमे च मर्तः। यस्तु
 आनदत्समिधां हव्यदातिम्। य आहुतिं परि वेदा नमोभिः।
 विश्वेत्सवामा दधते त्वोतः। अस्मा उ ते महिं महे विधेम।
 नमोभिरग्रे समिधोत हव्यैः। वेदीसूनो सहसो गीर्भिरुक्थैः।
 आ ते भद्राया९ सुमतौ यतेम॥२५॥

आ यस्तुतन्थ रोदसी विभासा। श्रवोभिश्च श्रवस्यस्तरुत्रः।
 बृहद्विर्वाजैः स्थविरेभिरस्मे। रेवद्विरग्रे वितरं वि भाहि।
 नृवद्वसो सदमिद्धेह्यस्मे। भूरितोकाय तनयाय पश्वः। पूर्वोरिषो
 बृहतीरारे अघाः। अस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु। पुरुण्यग्रे
 पुरुधा त्वाया। वसूनि राजन्वसुताते अश्याम्। पुरुणि हि
 त्वे पुरुवार सन्ति। अग्रे वसु विधते राजनित्वे॥२६॥

जागृवा९सो अनुगन्मानुषाणाश्चरषणीनां यतेमाश्यान्द्वे च॥—————[१०]

आभरत९ शिक्षतं वज्रबाहू। अस्मा९ इन्द्राग्नी अवत९
 शचीभिः। इमे नु ते रश्मयः सूर्यस्या। येभिः सपित्वं पितरो
 न आयन्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। छागंस्य हविष आत्तामद्य।
 मध्यतो मेद उद्धृतम्। पुरा द्वेषोभ्यः। पुरा पौरुषेय्या गृभः।
 घस्तान्नूनम्॥२७॥

घासे अज्राणां यवसप्रथमानाम्। सुमत्क्षराणा९
 शतरुद्रियाणाम्। अग्निष्वात्तानां पीवोपवसनानाम्। पार्श्वतः
 श्रोणितः शितामत उत्सादतः। अङ्गादङ्गादवत्तानाम्। करत

ए॒वेन्द्रा॒ग्नी। जु॒षेता॑ ह॒विः। हो॒त॒र्य॒जं। दे॒वेभ्यो॑ वनस्पते
ह॒वी॑ ऽषिं। हि॒र॒ण्य॒पर्ण॑ प्र॒दि॒व॒स्ते अ॒र्थ॒म्॥ २८॥

प्र॒दक्षि॒णिद्र॑श्नया॑ नि॒यूय॑। ऋ॒तस्य॑ वक्षि प॒थिभी॑
रजि॑ष्ठैः। हो॒ता यक्ष॑द्वनस्पति॑म॒भिहि॑। पि॒ष्टत॑मया
रभि॑ष्ठया रश्नया॑धित। यत्रेन्द्रा॒ग्नि॒योश्छा॑गस्य ह॒विषः॑
प्रि॒या धा॒मा॒नि। यत्र॑ वनस्पतेः॑ प्रि॒या पा॒था॑ ऽसि।
यत्र॑ दे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॒मा॒नि। यत्रा॒ग्नेर्हो॑तुः
प्रि॒या धा॒मा॒नि। तत्रै॒तं प्र॒स्तुत्ये॑वोप॒स्तुत्ये॑ वो॒पाव॑स्रक्षत्।
रभी॑या॑ ऽसमिव कृ॒त्वी॥ २९॥

कर॑दे॒वं दे॒वो वन॑स्पतिः। जु॒षता॑ ह॒विः। हो॒त॒र्य॒जं।
पि॒प्री॒हि दे॒वा॑ ऽ उ॒श॒तो य॑विष्ठ। वि॒द्वा॑ ऽ ऋ॒तू॑ ऽ र॒ऋ॒तु॒पते॑ यजे॒ह।
ये दै॒व्या॑ ऋ॒त्विज॑स्तेभि॒र॒ग्ने। त्व॑ ऽ हो॒त॒वृ॒णाम॑स्यायजिष्ठः।
हो॒ता यक्ष॑द॒ग्निः॑ स्वि॒ष्टकृ॑तम्। अया॑ड॒ग्नि॒रिन्द्रा॒ग्नि॒योश्छा॑गस्य
ह॒विषः॑ प्रि॒या धा॒मा॒नि। अया॑ड्वनस्पतेः॑ प्रि॒या पा॒था॑ ऽसि।
अया॑ड्वे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॒मा॒नि। यक्ष॑द॒ग्नेर्हो॑तुः
प्रि॒या धा॒मा॒नि। यक्ष॑त्स्व॒मं हि॒मान॑म्। आ॒य॒ज॒तामे॒ज्या॒
इ॒षः। कृ॒णोतु॑ सो अ॒ध्व॒रा जा॒तवे॑दाः। जु॒षता॑ ह॒विः।
हो॒त॒र्य॒जं॥ ३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथा॑सि सप्त च॥ [११]

उपो॑ ह॒ यद्वि॒दथ॑ वा॒जिनो॑ गूः। गी॒र्भिर्वि॒प्राः
प्र॒म॒तिमि॒च्छ॒मा॒नाः। अ॒र्वन्तो॑ न का॒ष्ठा॒न्नक्ष॑माणाः।

इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते। वनस्पते रशनयाऽभिधाय।
 पिष्टतमया वयुनानि विद्वान्। वह देवत्रा दिधिषो
 हवीःषि। प्र चंदातारममृतेषु वोचः। अग्निः स्विष्टकृतम्।
 अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि॥३१॥

अयाङ्गनस्पतेः प्रिया पाथाःसि। अयाङ्गवानामाज्यपानां
 प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षथ्वं
 महिमानम्। आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अंध्वरा
 जातवेदाः। जुषताः हविः। अग्ने यद्य विशो अंध्वरस्य
 होतः। पावक शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना
 वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥३२॥

धामानि भूरैकं च॥—————[१२]

देवं बर्हिः सुदेवं देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तोः
 प्रभ्रियेतात्यन्यात्राया बर्हिष्मतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य
 वेतु यज। देवीद्वारः सङ्घाते विद्वीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा
 देवहूतौ वत्स ईमेनास्तरुण आमिमीयात्कुमारो
 वा नवजातो मैना अर्वा रेणुककाटः पृणग्वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवी उषासानक्ताऽद्यास्मिन्
 यज्ञे प्रयत्यहेतामपि नूनं दैवीर्विशः प्रायासिष्टाः सुप्रीते
 सुधिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवी जोष्ट्री
 वसुधिते ययोरन्याऽद्याद्वेषाःसि युयवदान्यावक्षद्वसु

वार्याणि यजमानाय वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज।
 देवी ऊर्जाहुती इषमूर्जमन्यावक्षत्सग्धिः सर्पीतिमन्या
 नवेन पूर्वन्दयमानाः स्याम पुराणेन नवन्तामूर्जमूर्जाहुती
 ऊर्जयमाने अधातां वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज।
 देवा दैव्या होतांरा नेष्टांरा पोतांरा हुताघंशः सावाभुरद्वंसू
 वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीरिडा
 सरस्वती भारती द्यां भारत्यादित्यैरस्पृक्षत्सरस्वतीमः
 रुद्रैर्यज्ञमावीदिहैवेडया वसुमत्या सधमादं मदेम वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवो नराशः सस्त्रिशीर्षा
 षडक्षः शतमिदेनः शितिपृष्ठा आदधति सहस्रमीं प्रवहन्ति
 मित्रावरुणेदस्य होत्रमरहतो बृहस्पतिः स्तोत्रमश्विना-
 ऽऽध्वर्यवं वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवो
 वनस्पतिर्वरुषप्रावा घृतनिर्णिग्द्वामग्रेणास्पृक्षदान्तरिक्षं
 मध्येनाप्राः पृथिवीमुपरेणादः हीद्वसुवने वसुधेयस्य वेतु
 यज। देवं बरुहिर्वारितीनां निधेधाऽसि प्रच्युतीनामप्र-
 च्युतन्निकामधरणं पुरुस्पारुहं यशस्वदेना बरुहिषाऽन्या
 बरुहीऽष्यभि ष्याम वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवो
 अग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यमन्माऽऽयजी
 होता होतुरहोतुरायजीयानग्रे यान्देवानयाड्याः अपिप्रेर्ये
 ते होत्रे अमत्सत ताः संसनुषीः होत्रां देवङ्गमान्दिवि

दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मः॑ स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभू॒र्वसु॑वने॒ वसु॑धेय॒स्य
नमो॑वा॒के वी॑हि॒ यज॑॥ ३३॥

यजे॑र्कं च॥ _____ [१३]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वे॒तु। दे॒वीर्द्वारिः॑। व॒सुव॑ने॒
वसु॑धेय॒स्य वि॒यन्तु। दे॒वी उ॒षासा॑न॒क्ता। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य
वी॒ताम्। दे॒वी जो॑ष्टी॒। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वी॒ताम्। दे॒वी
ऊ॒र्जाहु॑ती॒। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वी॒ताम्॥ ३४॥

दे॒वा दै॒व्या होता॑रा। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वी॒ताम्।
दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वि॒यन्तु। दे॒वो
नरा॑श॒सः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वे॒तु। दे॒वो वन॑स्पतिः॒।
व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वे॒तु। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीनाम्। व॒सुव॑ने॒
वसु॑धेय॒स्य वे॒तु॥ ३५॥

दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः।
स॒त्यम॑न्माय॒जी होता॑। होत॑र्होत॒ुराय॑जीयान्। अ॒ग्ने
या॒न्दे॒वानया॑द्। या॒ अपि॑प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अम॑थ्सत। ता॒
सं॒स॒नुषी॑ः हो॒त्रा॑न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य नमो॑वा॒के
वी॑हि॒॥ ३६॥

वी॒तां वे॒त्वभू॑र्कं च॥ _____ [१४]

अ॒ग्निम॒द्य होता॑रमवृणीता॒यं यज॑मानः पच॑न्प॒त्तीः

पचन्पुरोडाशं बध्नन्निन्द्राग्निभ्यां छागं सूपस्था अद्य
 देवो वनस्पतिरभवदिन्द्राग्निभ्यां छागेनाघस्तान्तं मेदस्तः
 प्रतिपचताग्रभीष्टामवीवृधेतां पुरोडाशेन त्वामद्यर्ष आर्षेय
 ऋषीणान्नपादवृणीतायं यजमानो बहुभ्य आ सङ्गतेभ्य
 एष मे देवेषु वसु वार्या यक्ष्यत इति ता या देवा
 देवदानान्यदुस्तान्यस्मा आ च शास्वा च गुरस्वेषितश्च
 होतुरसि भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता
 ब्रूहि॥ ३७॥

अग्निमद्यैकम्॥ [१५]

अञ्जन्ति होता यक्षत्समिद्धो अद्याग्निरजैद्व्या जुषस्वा वृत्रहणा गीर्भिस्त्व
 ह्याभरतमुपोह यदेवं ब्रूहिः सुदेवं देवं ब्रूहिरग्निमद्य पञ्चदश॥ १५॥

अञ्जन्त्यग्निरहोता नो गीर्भिरुपो ह यद्विदथ वाजिनः सप्तत्रिंशत्॥ ३७॥

अञ्जन्ति सूक्ताब्रूहि॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

सर्वान् वा ए॒षोऽग्नौ॑ कामान्प्रवेशयति। योऽग्नीन॑न्वा॒धाय॑
व्रतमु॒पैति॑। स॒यदनि॑ष्ट्वा प्रया॒यात्। अ॒काम॑प्रीता ए॒नं कामा॑
नानु॒प्रया॑युः। अ॒तेजा॑ अ॒वीर्यः॑ स्यात्। स जु॒हुयात्। तुभ्यं॑ ता
अ॒ङ्गिर॑स्तम। वि॒श्वाः सु॒क्षित॑यः पृथक्। अ॒ग्ने कामा॑य येमि॒र॒
इति॑। कामा॑ने॒वास्मि॑न्दधाति॥१॥

काम॑प्रीता ए॒नं कामा॑ अनु प्रया॒न्ति। ते॒ज॒स्वी
वी॒र्या॑वान्भवति। सन्त॑ति॒र्वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। योऽग्नीन॑न्वा॒धाय॑
व्रतमु॒पैति॑। स यदु॒द्वाय॑ति। विच्छि॑त्तिरे॒वास्य॑ सा। तं
प्राश्न॑मु॒द्धृत्य॑। मन॒सोप॑तिष्ठेत्। मनो॒ वै प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॑त्यो
य॒ज्ञः॥२॥

मन॑सै॒व य॒ज्ञं सन्त॑नोति। भूरि॒त्याह॑। भू॒तो वै
प्र॒जाप॑तिः। भू॒तिमे॒वोपै॑ति। वि वा ए॒ष इन्द्रि॑येण॑ वी॒र्येण॑र्ध्यते।
यस्याऽऽहि॑ता॒ग्नेर॒ग्निर॑प॒क्षाय॑ति। याव॑च्छ॒म्यया॑ प्र॒विध्यै॑त्।
यदि॑ ताव॑दप॒क्षायै॑त्। तं सम्भ॑रेत्। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र उ॑ त॒
एक॑म्॥३॥

तृतीये॑न॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चारु॑रेधि।
प्रि॒ये दे॒वानां॑ प॒रमे॑ जु॒नित्र॑ इति॑। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑ सम्भ॑रति।
सै॒व ततः॑ प्रायश्चित्तिः। यदि॑ प॒रस्तरा॑मप॒क्षायै॑त्।

अनुप्रयायावस्येत्। सो एव ततः प्रायश्चित्तिः। ओषधीर्वा
एतस्य पशून्पयः प्रविंशति। यस्य हविषे वत्सा अपाकृता
धयन्ति॥४॥

तान् यदुह्यात्। यातयाम्ना हविषा यजेत। यन्न दुह्यात्।
यज्ञपरुरन्तरियात्। वायव्यां यवागून्निर्वपेत्। वायुर्वै पयसः
प्रदापयिता। स एवास्मै पयः प्रदापयति। पयो वा ओषधयः।
पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽव रुन्धे॥५॥

अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। अन्यतरान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति।
ये यजमानस्य सायं गृहमा गच्छन्ति। यस्य सायं दुग्धं
हविरार्तिमाच्छति। इन्द्राय व्रीहीन्निरुप्योप वसेत्। पयो वा
ओषधयः। पय एवारभ्य गृहीत्वोप वसति। यत्प्रातः स्यात्।
तच्छृतं कुर्यात्॥६॥

अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात्। इन्द्रिये एवास्मै समीचीं
दधाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयो-
ऽव रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये
यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमा गच्छन्ति। यस्योभयं
हविरार्तिमाच्छति॥७॥

ऐन्द्रं पञ्चशरावमोदनं निर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं

यजेत्। अ॒ग्निमु॑खा ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति। अ॒ग्निं वा अ॒न्व॒न्या
दे॒वताः॑। इन्द्र॑म॒न्व॒न्याः। ता ए॒वोभ॑र्याः प्रीणाति। प॒यो वा
ओष॑धयः। प॒यः प॒यः। प॒यसै॒वास्मै॒ प॒योऽव॑ रुन्धे। अथोत्त॑रस्मै
ह॒विषे॑ व॒त्स॒न॒पाकु॑र्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अ॒र्धो वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञस्य॑ मीयते।
यस्य॒ व्र॒त्येऽह॒न्प॒त्य॒नाल॑म्भुका भवन्ति। ताम॑प॒रु॒ध्यं य॒जेत।
सर्वे॑णै॒व य॒ज्ञेन॑ य॒जते। तामि॒द्वोप॑ ह्वयेत। अ॒मू॒हम॑स्मि।
सा त्वम्। द्यौर॒हम्। पृ॒थि॒वी त्वम्। सा॒मा॒हम्। ऋ॒त्नम्।
तावे॒हि स॒म्भ॒वाव। स॒ह रे॒तो द॒धाव॑है। पु॒ंसे पु॒त्राय॑ वेत्त॑वै।
रा॒य॒स्पोषा॑य सु॒प्र॒जा॒स्त्वाय॑ सु॒वीर्या॑येति। अ॒र्ध ए॒वैना॒मुप॑
ह्वयते। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादार्च्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमष्टौ च (सर्वान् वि वै
यदि परस्तरामोषधीरन्यतरानुभयानुर्धो वै)॥ [१]

यद्विष्य॑ण्णेन जुहुयात्। अ॒प्र॒जा अ॒प॒शु॒र्यज॑मानः स्यात्।
यदना॑यतने नि॒नये॑त्। अ॒ना॒य॒त॒नः स्या॑त्। प्रा॒जाप॒त्यय॑र्चा
व॒ल्मीक॑व॒पायाम॑व नयेत्। प्रा॒जाप॒त्यो वै व॒ल्मीकः॑। य॒ज्ञः
प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तावे॒व य॒ज्ञं प्र॑तिष्ठापयति। भूरि॑त्याह। भूतो
वै प्र॒जाप॑तिः॥१०॥

भूतिमे॒वोपै॑ति। तत्कृ॒त्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्।
सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्की॒टाव॑पन्नेन जुहुयात्। अ॒प्र॒जा
अ॒प॒शु॒र्यज॑मानः स्यात्। यदना॑यतने नि॒नये॑त्। अ॒ना॒य॒त॒नः

स्यात्। मध्यमेन पुर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि
निनयेत्। द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। यदववृष्टेन जुहुयात्। अपरूपमस्याऽऽत्मजायेत।
किलासो वास्यादरशसो वा। यत्प्रत्येयात्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्।
स जुहुयात्। मित्रो जनांन्कल्पयति प्रजानन्॥१२॥

मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम्। मित्रः कृष्टीरनिमिषाऽभि
चष्टे। सत्याय हव्यं घृतवञ्जुहोतेति। मित्रेणैवैनत्कल्पयति।
तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
यत्पूर्वस्यामाहुत्या५ हुतायामुत्तराऽऽहुतिः स्कन्देत्। द्विपाद्भिः
पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥१३॥

चतुष्पाद्भिः पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यत्र वेत्थं
वनस्पते देवानां गुह्या नामानि। तत्र हव्यानि गामयेति
वानस्पत्ययर्चा समिधमाधाय। तूष्णीमेव पुनर्जुहुयात्।
वनस्पतिनैव यज्ञस्यार्ता चानार्ता चाऽऽहुती वि दाधारा।
तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङङ्गारः स्कन्देत्। अध्वर्यवे
च यजमानाय चाकं स्यात्॥१४॥

यदक्षिणा। ब्रह्मणे च यजमानाय चाकं स्यात्।
यत्प्रत्यक्। होत्रे च पत्नियै च यजमानाय चाकं

स्यात्। यदुदङ्। अग्नीधे च पशुभ्यश्च यजमानाय चाकं
 स्यात्। यदभिजुहुयात्। रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्।
 यन्नाभिजुहुयात्। अशान्तः प्रहियेत॥१५॥

स्रुवस्य बुध्रेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा
 यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते।
 नमो यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा हिंसीरिति
 येन स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सहस्रशृङ्गो वृषभो जातवेदाः।
 स्तोमपृष्ठो घृतवान्धसुप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्वा
 जहाम। गोपोषं नो वीरपोषं च यच्छेति। ब्रह्मणैवेनं प्र हरति।
 सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वे प्रजापतिः स्थापयति प्रजानन्नाभि जुहुयात्स्याद्वियेत जहाम त्रीणि च (यद्विष्वण्णेन
 प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङ्ङारो यदक्षिणा
 यत्प्रत्यग्यदुदङ्॥)॥

[२]

वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणार्थ्यते। यस्याऽऽहिताग्ने-
 रग्निर्मथ्यमानो न जायते। यत्रान्यं पश्येत्। तत आहृत्य
 होतव्यम्। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। यद्यन्यत्र
 विन्देत्। अजायां होतव्यम्। आग्नेयी वा एषा। यदजा।
 अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥१७॥

अजस्य तु नाश्नीयात्। यदजस्याश्नीयात्।
 यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामद्यात्। तस्मादजस्य नाश्यम्।

यद्यजान्न विन्देत्। ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते होतव्यम्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः। यद्ब्राह्मणः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥१८॥

ब्राह्मणं तु वसत्यै नाप रुन्ध्यात्। यद्ब्राह्मणं वसत्या अपरुन्ध्यात्। यस्मिन्नेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तं भागधेयेन व्यर्धयेत्। तस्माद्ब्राह्मणो वसत्यै नापरुध्यः। यदि ब्राह्मणं न विन्देत्। दर्भस्तुम्बे होतव्यम्। अग्निवान् वै दर्भस्तुम्बः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। दर्भास्तु नाध्यासीत्॥१९॥

यद्दर्भानुध्यासीत्। यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामध्यासीत्। तस्माद्दर्भा नाध्यासितव्याः। यदि दर्भान्न विन्देत्। अप्सु होतव्यम्। आपो वै सर्वा देवताः। देवतास्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। आपस्तु न परिचक्षीत्। यदापः परिचक्षीत्॥२०॥

यामेवाप्स्वाहुतिं जुहुयात्। तां परिचक्षीत्। तस्मादापो न परिचक्ष्याः। मेध्यां च वा एतस्यामेध्या च तनुवौ सः सृज्येते। यस्याऽऽहिताग्नेरन्यैरग्निभिरग्नयः सः सृज्यन्ते। अग्नये विविचये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। मेध्यां चैवास्यामेध्यां च तनुवौ व्यावर्तयति। अग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। अग्निमेव व्रतपतिं स्वेन

भागधेयेनोप धावति। स एवैनं व्रतमा लम्भयति॥२१॥

गर्भं॑ स्रवन्तमगदमंकः। अग्निरिन्द्रस्त्वष्टा बृहस्पतिः।
पृथिव्यामव चुश्चोतैतत्। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैः।
रेतो वा एतद्वाजिनमाहिताग्नेः। यदग्निहोत्रम्। तद्यत्स्रवेत्।
रेतोऽस्य वाजिनं स्रवेत्। गर्भं॑ स्रवन्तमगदमंकरित्याह।
रेतं एवास्मिन्वाजिनं दधाति॥२२॥

अग्निरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। रेतं एव तद्वधाति।
इन्द्र इत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। त्वष्टेत्याह। त्वष्टा
वै पशूनां मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति।
बृहस्पतिरित्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवास्मै
प्रजाः प्र जनयति। पृथिव्यामव चुश्चोतैतदित्याह।
अस्यामेवैनत्प्रतिष्ठापयति। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं
पराचैरित्याह। रक्षंसामपहत्यै॥२३॥

अजाऽग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत परिचक्षीत लम्भयति दधाति देवानां
बृहस्पतिः पञ्च च (वि वै यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य दर्भस्तम्बेऽप्सु होतव्यम्॥)॥—[३]

याः पुरस्तात्प्रस्रवन्ति। उपरिष्ठात्सर्वतश्च याः। तार्भी
रश्मिपवित्राभिः। श्रद्धां यज्ञमा रभे। देवां गातुविदः।
गातुं यज्ञाय विन्दत। मनसस्पतिना देवेन। वाताद्यज्ञः प्र
युज्यताम्। तृतीयस्यै दिवः। गायत्रिया सोम आभृतः॥२४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वकलमन्तरमा ददे। आपो देवीः
शुद्धाः स्थ। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्गाय देवानाम्।

पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो
वथ्सेषु पय इन्द्राय हविषे धियस्व। गायत्री पर्णवल्केन।
पयः सोमं करोत्विमम्॥२५॥

अग्निं गृह्णामि सुरथं यो मयोभूः। य उद्यन्तमारोहति
सूर्यमहै। आदित्यं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम्। श्वो यज्ञाय
रमतां देवताभ्यः। वसून्नुद्रानादित्यान्। इन्द्रेण सह देवताः।
ताः पूर्वः परिं गृह्णामि। स्व आयतने मनीषया। इमामूर्जं
पञ्चदशीं ये प्रविष्टाः। तान्देवान्परिं गृह्णामि पूर्वः॥२६॥

अग्निर्हव्यवाडिह ताना वहतु। पौर्णमासं हविरिदमेषां
मयि। आमावास्यं हविरिदमेषां मयि। अन्तराऽग्नी पशवः।
देवसंसदमा गमन्। तान्पूर्वः परिं गृह्णामि। स्व आयतने
मनीषया। इह प्रजा विश्वरूपा रमन्ताम्। अग्निं गृहपतिमभि
संवसानाः। ताः पूर्वः परिं गृह्णामि॥२७॥

स्व आयतने मनीषया। इह पशवो विश्वरूपा रमन्ताम्।
अग्निं गृहपतिमभि संवसानाः। तान्पूर्वः परिं गृह्णामि। स्व
आयतने मनीषया। अयं पितृणामग्निः। अवाङ्मुखा पितृभ्य
आ। तं पूर्वः परिं गृह्णामि। अविषन्नः पितुं करत्। अजस्रं
त्वां सभापालाः॥२८॥

विजयभागं समिन्धताम्। अग्ने दीदाय मे सभ्य।
विजित्यै शरदः शतम्। अन्नमावसथीयम्। अभि हराणि

श॒रदः॑ श॒तम्। आ॒व॒स॒थे श्रियं॑ म॒त्रम्। अहि॑र्बु॒ध्नियो॒ नि
य॑च्छतु। इ॒दम॒हम॒ग्निज्ये॑ष्ठेभ्यः। वसु॑भ्यो य॒ज्ञं प्र॒ब्रवी॑मि।
इ॒दम॒हमिन्द्र॑ज्येष्ठेभ्यः॥२९॥

रु॒द्रेभ्यो॑ य॒ज्ञं प्र॒ ब्रवी॑मि। इ॒दम॒हं वरु॑णज्येष्ठेभ्यः।
आ॒दि॒त्येभ्यो॑ य॒ज्ञं प्र॒ ब्रवी॑मि। प॒यस्व॒तीरोष॑धयः।
प॒यस्व॒द्वीरु॒धां प॒यः। अ॒पां प॒यसो॑ यत्प॒यः। तेन॑ मा॒मिन्द्र॑
स॒ꣳ सृ॑ज। अ॒ग्रे॑ व्रत॒पते॒ व्रतं॑ च॒रिष्या॑मि। तच्छ॑केयं॒ तन्मे॑
रा॒ध्यता॑म्। वा॒यो व्रत॑पत॒ आदि॑त्य व्रत॒पते॑॥३०॥

व्र॒तानां॑ व्रत॒पते॒ व्रतं॑ च॒रिष्या॑मि। तच्छ॑केयं॒ तन्मे॑
रा॒ध्यता॑म्। इ॒मां प्रा॒चीमु॒दीची॑म्। इ॒षमूर्ज॑म॒भि स॒ꣳस्कृ॑ताम्।
ब॒हुप॒र्णाम॒शुष्का॑ग्राम्। ह॒रामि॑ प॒शुपाम॒हम्। यत्कृ॑ष्णो॒ रूपं॑
कृ॒त्वा। प्रा॒वि॒श॒स्त्वं व॒न॒स्पती॑न्। त॒त॒स्त्वामै॑कवि॒ꣳश॒ति॒धा।
स॒म्भ॒रामि॑ सु॒स॒म्भृता॑॥३१॥

त्री॒न्प॒रि॒धीꣳ स्ति॒स्रः सु॒मिधः॑। य॒ज्ञायु॑रनु॒सञ्च॑रान्। उ॒प॒वे॒षं
मे॒क्ष्णं धृ॑ष्टिम्। सं भ॑रामि सु॒स॒म्भृता॑। या जा॒ता ओष॑धयः।
दे॒वेभ्य॑स्त्रियु॒गं पु॒रा। तासां॑ प॒र्व रा॒ध्यास॑म्। प॒रि॒स्तर॑मा॒हरन्।
अ॒पां मे॒ध्यं य॒ज्ञिय॑म्। स॒दे॒वꣳ शि॒वम॑स्तु मे॥३२॥

आ॒च्छे॒त्ता वो॒ मा रि॑षम्। जी॒वा॒नि श॒रदः॑ श॒तम्।
अ॒प॒रि॒मि॒तानां॑ प॒रि॒मि॒ताः। स॒न्न॒ह्ये सु॒कृ॒ताय॑ कम्। ए॒नो
मा नि॒गाङ्क॑त॒मच्च॒नाह॑म्। पु॒न॒रु॒त्थाय॑ ब॒हुला॑ भ॒वन्तु॑।

सकृदाच्छिन्नं बृहिरूर्णामृदु। स्योनं पितृभ्यस्त्वा
भराम्यहम्। अस्मिन्सीदन्तु मे पितरः सोम्याः। पितामहाः
प्रपितामहाश्चानुगैः सह॥ ३३॥

त्रिवृत्पलाशे दर्भः। इयान्प्रादेशसंमितः। यज्ञे पवित्रं
पोतृतमम्। पयो हव्यं करोतु मे। इमौ प्राणापानौ।
यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः। आप्याययन्तौ सञ्चरताम्। पवित्रे
हव्यशोधने। पवित्रे स्थो वैष्णवी। वायुर्वा मनसा पुनातु॥ ३४॥

अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां
पोतारौ। पवित्रे हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्।
त्वया यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्।
त्वया होता सन्तनोत्यर्धमासान्। त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्।
पवित्रेण सहागहि॥ ३५॥

शिवेयं रज्जुरभिधानी। अघ्नियामुप सेवताम्।
अप्रस्रंसाय यज्ञस्य। उखे उपदधाम्यहम्। पशुभिः
सन्नीतं बिभृताम्। इन्द्राय शृतं दधि। उपवेषोऽसि यज्ञाय।
त्वां परिवेषमधारयन्। इन्द्राय हविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो
भवासि नः॥ ३६॥

अमृन्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्याऽऽयुषि प्र युज्यताम्। तिरः
पवित्रमतिनीताः। आपो धारय मातिगुः। देवेन सवित्रोत्पृताः।
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः। गां दौहपवित्रे रज्जुम्। सर्वा पात्राणि

शुन्धता। एता आ चरन्ति मधुमद्बुहानाः। प्रजावतीर्यशसो
विश्वरूपाः॥३७॥

बृह्नीर्भवन्तीरुपजायमानाः। इह व इन्द्रो रमयतु
गावः। पूषा स्थ। अयक्ष्मा वः प्रजया सः सृजामि।
रायस्पोषेण बहुलाभवन्तीः। ऊर्जं पयः पिन्वमाना घृतं च।
जीवो जीवन्तीरुपवः सदेयम्। द्यौश्चेमं यज्ञं पृथिवी च
सन्दुहाताम्। धाता सोमेन सह वातेन वायुः। यजमानाय
द्रविणं दधातु॥३८॥

उत्सं दुहन्ति कलशं चतुर्विलम्। इडां देवीं मधुमतीं
सुवर्विदम्। तदिन्द्राग्नी जिन्वतः सूनृतावत्। तद्यजमान-
ममृतत्वे दधातु। कामधुक्षः प्र णो ब्रूहि। इन्द्राय
हविरिन्द्रियम्। अमूं यस्यां देवानाम्। मनुष्याणां पयो
हितम्। बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यः। हव्यमा प्यायतां पुनः॥३९॥

वथ्सेभ्यो मनुष्येभ्यः। पुनर्दोहाय कल्पताम्। यज्ञस्य
सन्ततिरसि। यज्ञस्य त्वा सन्ततिमनु सन्तनोमि।
अदस्तमसि विष्णवे त्वा। यज्ञायार्षि दधाम्यहम्।
अद्विररिक्तेन पात्रेण। याः पूताः परिशेरते। अयं पयः सोमं
कृत्वा। स्वां योनिमपि गच्छतु॥४०॥

पूर्णवल्कः पवित्रम्। सौम्यः सोमाद्धि निर्मितः। इमौ पूर्णं
च दर्भं च। देवानां हव्यशोधनौ। प्रातर्वेषाय गोपाय। विष्णो

हव्य९ हि रक्षसि। उभावग्री उपस्तृणते। देवता उपवसन्तु मे। अहं ग्राम्यानुप वसामि। मह्यं गोपतये पशून्॥४१॥

आभृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसम्भृता मे सह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा इह पशवोऽयं पितृणामग्निः।)॥ [४]

देवा देवेषु पराक्रमध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु। द्वितीयास्तृतीयेषु। त्रिरेकादशा इह माऽवत। इद९ शकेयं यदिदं करोमि। आत्मा करोत्वात्मनै। इदं करिष्ये भेषजम्। इदं मे विश्वभेषजा। अश्विना प्रावतं युवम्। इदमह९ सेनाया अभीत्वर्यै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्य ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय। आ प्यायतां घृतयोनिः। अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम्। खमङ्घ्र त्वचमङ्घ्र। सुरूपं त्वा वसुविदम्। पशूनां तेजसा। अग्नये जुष्टमभि धारयामि। स्योनं ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्सीदामृते प्रति तिष्ठ। ब्रीहीणां मैध सुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथसुर्भुवनस्य गोपाः। शृत उथ्स्नाति जनिता मतीनाम्। यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टः। देवानां विष्टामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्सोम घृतवान् हि भूत्वा। देवान्गच्छ सुवर्विन्द यजमानाय मह्यम्। इरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोत्क्रमीत्॥४४॥

देवाः पितरः पितरो देवाः। योऽहमस्मि स सन् यजे।
यस्यास्मि न तमन्तरैमि। स्वं मे इष्टं स्वं दत्तम्। स्वं
पूर्तं स्वं श्रान्तम्। स्वं हुतम्। तस्य मेऽग्निरुपद्रष्टा।
वायुरुपश्रोता। आदित्योऽनुख्याता। द्यौः पिता॥४५॥

पृथिवी माता। प्रजापतिर्बन्धुः। य एवास्मि स सन् यजे।
मा भर्मा संविकथा मा त्वा हिंसिषम्। मा ते तेजोऽप
क्रमीत्। भरतमुद्धरेमनुषिश्च। अवदानानि ते प्रत्यवदास्यामि।
नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः। यदवदानानि तेऽवघ्नन्।
विलोमाकार्षमात्मनः॥४६॥

आज्येन प्रत्यनज्येनत्। तत् आ प्यायतां पुनः।
अज्यायो यवमात्रात्। आव्याधात्कृत्यतामिदम्। मा
रूरूपाम यज्ञस्य। शुद्धं स्विष्टमिदं हविः। मनुना दृष्टं
घृतपदीम्। मित्रावरुणसमीरिताम्। दक्षिणार्धादसम्भिन्दन्।
अवघ्नान्येकतोमुखाम्॥४७॥

इडे भागं जुषस्व नः। जिन्व गा जिन्वार्वतः। तस्यास्ते
भक्षिवाणः स्याम। सर्वात्मानः सर्वगणाः। ब्रध्न पिन्वस्व।
ददतो मे मा क्षायि। कुर्वतो मे मोपदसत्। दिशां कृषिरसि।
दिशो मे कल्पन्ताम्। कल्पन्तां मे दिशः॥४८॥

दैवींश्च मानुषींश्च। अहोरात्रे मे कल्पेताम्। अर्धमासा
मे कल्पन्ताम्। मासा मे कल्पन्ताम्। ऋतवो मे
कल्पन्ताम्। संवत्सरो मे कल्पताम्। कृषिरसि कल्पतां

मे। आशा॑नां त्वाऽऽशा॑प॒लेभ्यः॑। च॒तु॒र्भ्यो॑ अ॒मृतै॑भ्यः। इ॒दं
भू॒तस्या॑र्ध्यक्षे॒भ्यः॑॥४९॥

वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्। भज॑तां भा॒गी भा॒गम्। मा
भा॒गोऽभ॑क्त। निर॑भा॒गं भ॑जामः। अ॒पस्मि॑न्वा ओष॑धीर्जि॒न्वा
द्वि॒पात्पा॑हि। च॒तु॒ष्पाद॑व। दि॒वो वृ॑ष्टि॒मेर॑य। ब्रा॒ह्म॒णाना॑मि॒दं
ह॒विः॑॥५०॥

सो॒म्याना॑ं सोम॒पी॒थिना॑म्। निर्भ॑क्तो ब्रा॒ह्मणः॑।
नेहा॑ ब्रा॒ह्मण॑स्यास्ति। सम॑ङ्कां ब॒र्हिर॑ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑।
समा॑दि॒त्यैर्वसु॑भिः सं म॒रुद्विः॑। समि॑न्द्रेण॒ विश्वे॑भिर्दे॒वेभि॑रङ्गाम्।
दि॒व्यं नभो॑ गच्छ॒तु य॑थ्स्वाहा॑। इन्द्रा॑णीवा॒विध॑वा भू॒यास॑म्।
अदि॑तिरिव सु॒पुत्रा॑। अ॒स्थूरि॑ त्वा॒ गार्ह॑पत्य॥५१॥

उ॒प॒निष॑दे सु॒प्रजा॑स्त्वाय॑। सं पत्नी॑ प॒त्या सु॒कृतेन॑
गच्छ॑ताम्। य॒ज्ञस्य॑ यु॒क्तौ धु॑र्यावभूताम्। स॒ञ्जाना॑नौ
विज॑हता॒मरा॑तीः। दि॒वि ज्योति॑र॒जर॑मा र॒भेता॑म्। दश॑ते
त॒नुवो॑ य॒ज्ञ य॒ज्ञियाः॑। ताः प्री॑णातु यज॑मानो घृ॒तेन॑। ना॒रि॒ष्ठयोः॑
प्र॒शिष॑मीड॑मानः। दे॒वानां॑ दै॒व्येऽपि॑ यज॑मानोऽमृ॒तोऽभू॑त्। यं
वा॑ दे॒वा अ॑कल्पयन्॥५२॥

ऊ॒र्जो भा॒गं श॑तक्र॒तू। ए॒तद्वा॑ तेन॑ प्री॒णानि॑। तेन॑
तृ॒प्यत॑मं ह॒तौ। अ॒हं दे॒वानां॑ सु॒कृता॑मस्मि लो॒के।
ममे॒दमि॑ष्टं न मिथु॑र्भवाति। अ॒हं ना॑रि॒ष्ठावनु॑ यजामि वि॒द्वान्।

यदाभ्यामिन्द्रो अदधाद्वागधेयम्। अदारसृद्धवत देवसोम।
अस्मिन् यज्ञे मरुतो मृडता नः। मा नो विददभिभामो
अशस्तिः॥५३॥

मा नो विदद्वृजना द्वेष्या या। ऋषभं वाजिनं वयम्।
पूर्णमांसं यजामहे। स नो दोहताः सुवीर्यम्। रायस्पोषः
सहस्रिणम्। प्राणाय सुरार्धसे। पूर्णमांसाय स्वाहा।
अमावास्या सुभगा सुशेवा। धेनुरिव भूय आप्यायमाना।
सा नो दोहताः सुवीर्यम्। रायस्पोषः सहस्रिणम्।
अपानाय सुरार्धसे। अमावास्यायै स्वाहा। अभि स्तृणीहि
परि धेहि वेदिम्। जामि मा हिंसीरमुया शयाना।
होतृषदना हरिताः सुवर्णाः। निष्का इमे यजमानस्य
ब्रध्ने॥५४॥

अभीत्वयै करोमि क्रमीत्पिताऽऽत्मनं एकतो मुखां मे दिशोऽध्यक्षेभ्यो हविर्गार्हपत्या
कल्पयुन्नशस्तिः सा नो दोहताः सुवीर्यं सप्त च॥ [५]

परिस्तृणीत परिधत्ताग्निम्। परिहितोऽग्निर्यजमानं भुनक्तु।
अपाः रस ओषधीनाः सुवर्णः। निष्का इमे यजमानस्य
सन्तु कामदुघाः। अमुत्रामुष्मिल्लोके। भूपते भुवनपते। महतो
भूतस्य पते। ब्रह्माणं त्वा वृणीमहे। अहं भूपतिरहं भुवनपतिः।
अहं महतो भूतस्य पतिः॥५५॥

देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यं करिष्यामि। देवं सवितरेतं

त्वा वृणते। बृहस्पतिं दैव्यं ब्रह्माणम्। तदहं मनसे प्र ब्रवीमि।
मनो गायत्रियै। गायत्री त्रिष्टुभै। त्रिष्टुब्जगत्यै। जगत्यनुष्टुभै।
अनुष्टुक्पङ्क्तौ। पङ्क्तिः प्रजापतये॥५६॥

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वे देवा बृहस्पतये।
बृहस्पतिर्ब्रह्मणे। ब्रह्म भूर्भुवः सुवः। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्मा।
अहं मनुष्याणाम्। बृहस्पते यज्ञं गोपाय। इदं तस्मै हर्म्यं
करोमि। यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा
तपस्वी॥५७॥

अन्तर्दूतश्चरति मानुषीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।
घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। मर्मज्यमाना महते सौभगाय।
मह्यं धुक्व यजमानाय कामान्। भूमिर्भूत्वा महिमानं पुपोष।
ततो देवी वर्धयते पयांसि। यज्ञियां यज्ञं वि च यन्ति शं
च। ओषधीरापं इह शक्नोतीति। यो मां हृदा मनसा यश्च
वाचा॥५८॥

यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः। यः श्रुतेन हृदयेनेष्णता च।
तस्येन्द्र वज्रेण शिरश्छिन्नन्नि। ऊर्णामृदु प्रथमानं स्योनम्।
देवेभ्यो जुष्टं सदनाय बर्हिः। सुवर्गे लोके यजमानं हि
धेहि। मां नाकस्य पृष्ठे परमे व्योमन्। चतुः शिखण्डा युवतिः
सुपेशाः। घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते। साऽऽस्तीर्यमाणा महते
सौभगाय॥५९॥

सा मे॑ धु॒क्ष्व॒ यज॑मानाय॒ कामान्॑। शि॒वा च॑ मे श॒ग्मा चै॑धि।
 स्यो॒ना च॑ मे सु॒षदा॑ चैधि। ऊ॒र्ज॑स्वती च मे॒ पय॑स्वती चैधि।
 इष॒मूर्ज॑ मे पि॒न्वस्व। ब्र॒ह्म तेजो॑ मे पि॒न्वस्व। क्ष॒त्रमोजो॑ मे
 पि॒न्वस्व। वि॒शं पु॒ष्टिं मे पि॒न्वस्व। आ॒युर्ना॒द्यं मे पि॒न्वस्व।
 प्र॒जां प॒शून्मे॑ पि॒न्वस्व॥६०॥

अ॒स्मिन् य॒ज्ञ उ॒प भू॒य इ॒न्नु मे॑। अ॒वि॒क्षोभा॑य परि॒धीं
 द॑धामि। ध॒र्ता ध॒रुणो॑ ध॒री॒यान्। अ॒ग्नि॒र्द्वेषा॑सि निरि॒तो
 नु॑दाते। वि॒च्छि॒न्नं वि॒धृती॑भ्या॒ स॒प॒त्नान्। जा॒तान्भ्रातृ॑व्यान्
 ये च॑ जनि॒ष्यमा॑णाः। वि॒शो य॒त्राभ्यां॑ वि॒ध॑माम्ये॒नान्। अ॒ह॒
 स्वा॒नामु॒त्त॒मोऽसा॑नि दे॒वाः। वि॒शो य॒त्रे नु॑द॒माने॒ अरा॑तिम्।
 वि॒श्वं पा॒प्मान॒मम॑तिं दु॒र्मरा॒युम्॥६१॥

सीद॑न्ती दे॒वी सु॑कृ॒तस्य॑ लो॒के। धृ॒तीं स्थो॑ वि॒धृती॑
 स्व॒धृती॑। प्रा॒णान्मयि॑ धारयतम्। प्र॒जां मयि॑ धारयतम्।
 प॒शून्मयि॑ धारयतम्। अ॒यं प्र॑स्तर॒ उ॒भय॑स्य ध॒र्ता। ध॒र्ता
 प्रे॒याजा॑नामु॒तानू॒याजा॑नाम्। स दा॑धार स॒मिधो॑ वि॒श्वरू॑पाः।
 तस्मि॑न्श्चु॒चो अ॒ध्या सा॑दयामि। आ रो॑ह प॒थो जु॑हु
 दे॒वया॑नान्॥६२॥

यत्र॑र्ष॒यः प्र॑थ॒म॒जा ये पु॑रा॒णाः। हि॒र॒ण्य॒पक्षा॑ऽजि॒रा
 सम्भृ॑ताङ्गा। वहा॑सि मा सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः। अवा॑हं बा॒ध
 उप॑भृता स॒प॒त्नान्। जा॒तान्भ्रातृ॑व्यान् ये च॑ जनि॒ष्यमा॑णाः।

दोहै यज्ञं सुदुग्धामिव धेनुम्। अहमुत्तरो भूयासम्।
अधरे मथ्सपत्नाः। यो मां वाचा मनसा दुर्मरायुः।
हृदाऽरातीयादभिदासदग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरं ध्रुवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्।
अधरे मथ्सपत्नाः। ऋषभोऽसि शाक्वरः। घृताचीनां सूनुः।
प्रियेण नाम्नां प्रिये सदसि सीद। स्योनो मे सीद सुषदः
पृथिव्याम्। प्रथयि प्रजयां पशुभिः सुवर्गे लोके। दिवि सीद
पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो भूयासम्॥६४॥

अधरे मथ्सपत्नाः। इयं स्थाली घृतस्य पूर्णा।
अच्छिन्नपयाः शतधार उथ्सः। मारुतेन शर्मणा दैव्येन।
यज्ञोऽसि सर्वतः श्रितः। सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्।
शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः
पशुमतीः। प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः॥६५॥

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः।
सहस्रं मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः।
इदमिन्द्रियममृतं वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकिथ्सन्।
तेन देवा अवतोप माम्। इहेषमूर्जं यशः सह ओजः सनेयम्।
शृतं मयि श्रयताम्। यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासिंश्चद्वलमिन्द्रे प्रजापतिः। इदं तच्छुक्रं मधु
वाजिनीवत्। येनोपरिष्ठादधि नोन्महेन्द्रम्। दधि मां धिनोतु।

अ॒यं वे॒दः पृ॒थि॒वीम॒न्व॑विन्दत्। गुहा॑ स॒तीं ग॒ह॒ने ग॒ह्व॑रेषु।
स वि॒न्दतु॑ यज॑मानाय लो॒कम्। अ॒च्छि॒द्रं य॒ज्ञं भू॒रि॒कर्मा॑
करोतु। अ॒यं य॒ज्ञः स॒म॑सद॒द्ध॒विष्म॑न्। ऋ॒चा सा॒म्रा य॒जुषा॑
दे॒वता॑भिः॥६७॥

तेन॑ लो॒कान्त्सूर्य॑वतो जयेम। इन्द्र॑स्य स॒ख्यम॑मृ॒तत्व॑म॒श्याम्।
यो नः॑ कनी॒य इ॒ह का॒मया॑तै। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
म॒ह्यम्। अप॒ तमि॑न्द्रा॒ग्नी भुव॑नान्नुदेताम्। अ॒हं प्र॒जां वी॒रव॑तीं
विदे॒या। अ॒ग्ने वा॒जजि॑त्। वा॒जं त्वा स॒रि॒ष्यन्त॑म्। वा॒जं
जे॒ष्यन्त॑म्। वा॒जिनं॑ वा॒जजि॑तम्॥६८॥

वा॒जजि॑त्यायै सं मा॑र्जिम्। अ॒ग्निर॑म॒न्नाद॑म॒न्नाद्या॑य। उप॑हूतो
द्यौः पि॒ता। उप॒ मां द्यौः पि॒ता ह्व॑यताम्। अ॒ग्निरा॒ग्नी॑धात्।
आयु॑षे॒ वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पु॒ण्याय॑। उप॑हूता पृ॒थि॒वी मा॒ता।
उप॒ मां मा॒ता पृ॒थि॒वी ह्व॑यताम्। अ॒ग्निरा॒ग्नी॑धात्॥६९॥

आयु॑षे॒ वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पु॒ण्याय॑। मनो॑ ज्योति॑र्जुषता॒मा-
ज्य॑म्। वि॒च्छि॒न्नं य॒ज्ञं स॒मि॒मं द॑धातु। बृ॒ह॒स्पति॑स्तनुतामि॒मं
नः। वि॒श्वे दे॒वा इ॒ह मा॑दयन्ताम्। यन्ते॑ अ॒ग्न आ॒वृ॒श्चामि॑।
अ॒हं वा॑ क्षिपि॒तश्च॑रन्। प्र॒जां च॒ तस्य॑ मूलं॑ च। नी॒चैर्दे॒वा नि
वृ॑श्चत॥७०॥

अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒दास॑न्ति। स॒मा॒नो यश्च॑ नि॒ष्ट्यः। इ॒ध्मस्यै॒व
प्र॒क्षाय॑तः। मा तस्यो॒च्छैषि॑ किञ्च॒न। यो मां॑ द्वेष्टि॑ जातवेदः।

यं चाऽऽहं द्वेष्मि यश्च माम्। सर्वाऽस्तानग्रे सन्दह।
याश्चाहं द्वेष्मि ये च माम्। अग्रे वाजजित्। वाजं त्वा
ससृवाऽसम्॥ ७१॥

वाजं जिगिवाऽसम्। वाजिनं वाजजितम्। वाजजित्याये
सम्माज्मि। अग्निमन्नादमन्नाद्याय। वेदिर्बर्हिः शृतऽ हविः।
इध्मः परिधयः सुचः। आज्यं यज्ञ ऋचो यजुः। याज्याश्च
वषट्काराः। सं मे सन्नतयो नमन्ताम्। इध्मसन्नहने हुते॥ ७२॥

दिवः खीलोऽवततः। पृथिव्या अध्युत्थितः। तेना
सहस्रकाण्डेन। द्विषन्तऽ शोचयामसि। द्विषन्मे बहु शोचतु।
ओषधे मो अहऽ शुचम्। यज्ञ नमस्ते यज्ञ। नमो नमश्च ते
यज्ञ। शिवेन मे सन्तिष्ठस्व। स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व॥ ७३॥

सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व। ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व।
यज्ञस्यर्द्धिमनु सन्तिष्ठस्व। उप ते यज्ञ नमः। उप ते नमः।
उप ते नमः। त्रिष्फलीक्रियमाणानाम्। यो न्यङ्गो अवशिष्यते।
रक्षसां भागधेयम्। आपस्तत्र वहतादितः॥ ७४॥

उलूखले मुसले यच्च शूर्पे। आशिक्षेप दृषदि यत्कपाले।
अवप्रुषो विप्रुषः संयजामि। विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम्।
यज्ञे या विप्रुषः सन्ति बह्वीः। अग्नौ ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता
जुहोमि। उद्यन्नद्यमित्र महः। सपत्नान्मे अनीनशः। दिवैनान्
विद्युतां जहि। निम्रोचन्नधरान्कृधि॥ ७५॥

उद्यन्नद्य वि नो भज। पिता पुत्रेभ्यो यथा। दीर्घायुत्वस्य
हेशिषे। तस्य नो देहि सूर्य। उद्यन्नद्य मित्रमहः। आरोहन्नुत्तरां
दिवम्। हृद्रोगं मम सूर्य। हरिमाणं च नाशय। शुकैषु मे
हरिमाणम्। रोपणाकासु दध्मसि॥७६॥

अथो हारिद्रवेषु मे। हरिमाणं नि दध्मसि।
उदंगादयमादित्यः। विश्वेन सहसा सह। द्विषन्तं मम
रन्धयन्। मो अहं द्विषतो रधम्। यो नः शपादशपतः।
यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च तस्मै निमृक्क। सर्वं पापं
समूहताम्॥७७॥

यो नः सपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासन्ति देवाः।
इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। अवसृष्टः
परापत। शरो ब्रह्मसंशितः। गच्छाऽमित्रान्प्र विश। मेषां
कश्चनोच्छेषः॥७८॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौभगाय पशून्मै पिन्वस्व दुर्मरायुं देवयानानग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो
भूयासं प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः प्रविष्टं देवताभिर्वाज्जितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्राद्वशत
ससृवांसं हुते स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि दध्मस्यूहतामष्टौ च॥—————[६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः
पनिष्ठा। ऋतं वर्षिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो वरिष्ठो
अक्षभिर्विभाति। अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे। दीक्षाऽसि तपंसो
योनिः। तपोऽसि ब्रह्मणो योनिः॥७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्यृतस्य योनिः।
 ऋतमसि भूरा रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षां तपसा। विश्वस्य
 भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे कामा यजमानस्य सन्तु। वातं
 प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः।
 स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामशीमहि। इन्द्रं शाक्र गायत्रीं प्र
 पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्र त्रिष्टुभं प्र पद्ये। तान्ते
 युनज्मि। इन्द्रं शाक्र जगतीं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं
 शाक्रानुष्टुभं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्र पङ्क्तिं
 प्रपद्ये॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहं दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण
 छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतैऽधायि।
 ऋतं च मे सत्यं चाभूताम्। ज्योतिरभूवः सुवर्गमम्।
 सुवर्गं लोकं नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य विष्टपमगमम्। पृथिवी
 दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः।
 तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षं दीक्षा। तया
 वायुर्दीक्षया दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया
 त्वा दीक्षया दीक्षयामि। द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया
 दीक्षितः। ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा

दीक्षया॑ दीक्षितः। यया॑ चन्द्रमा॑ दीक्षया॑ दीक्षितः। तया॑ त्वा
दीक्षया॑ दीक्षयामि। आपो॑ दीक्षा। तया॑ वरुणो॑ राजा॑ दीक्षया॑
दीक्षितः। यया॑ वरुणो॑ राजा॑ दीक्षया॑ दीक्षितः। तया॑ त्वा
दीक्षया॑ दीक्षयामि। ओषधयो॑ दीक्षा॥८४॥

तया॑ सोमो॑ राजा॑ दीक्षया॑ दीक्षितः। यया॑ सोमो॑ राजा॑
दीक्षया॑ दीक्षितः। तया॑ त्वा दीक्षया॑ दीक्षयामि। वाग्दीक्षा।
तया॑ प्राणो॑ दीक्षया॑ दीक्षितः। यया॑ प्राणो॑ दीक्षया॑ दीक्षितः।
तया॑ त्वा दीक्षया॑ दीक्षयामि। पृथिवी॑ त्वा दीक्षमाणमनु॑
दीक्षताम्। अन्तरिक्षं॑ त्वा दीक्षमाणमनु॑ दीक्षताम्। द्यौस्त्वा॑
दीक्षमाणमनु॑ दीक्षताम्॥८५॥

दिशस्त्वा॑ दीक्षमाणमनु॑ दीक्षन्ताम्। आपस्त्वा॑
दीक्षमाणमनु॑ दीक्षन्ताम्। ओषधयस्त्वा॑ दीक्षमाणमनु॑
दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा॑ दीक्षमाणमनु॑ दीक्षताम्। ऋचस्त्वा॑
दीक्षमाणमनु॑ दीक्षन्ताम्। सामानि॑ त्वा दीक्षमाणमनु॑
दीक्षन्ताम्। यजूं॑षि त्वा दीक्षमाणमनु॑ दीक्षन्ताम्। अहश्च॑
रात्रिश्च। कृषिश्च॑ वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च॥८६॥

आपश्चौषधश्च। ऊर्क् सूनृता॑ च। तास्त्वा॑ दीक्षमाणमनु॑
दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे॑ दक्षपिते॑ह सीद। देवानां॑ सुम्नो मंहते
रणा॑य। स्वा॒स॒स्थस्त॒नुवा॑ संवि॑शस्व। पिते॑वैधि सूनव॑ आ
सुशे॑वः। शिवो॑ मां शिव॑मा वि॑श। सत्यं॑ म॑ आ॒त्मा। श्रद्धा॑
मेऽक्षि॑तिः॥८७॥

तपो॑ मे प्र॒तिष्ठा॑ । स॒वि॒तृ॒प्र॒सू॒ता मा॒ दि॒शो॑ दीक्षयन्तु ।
 स॒त्यम॑स्मि । अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत् । ममा॑सि॒
 योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि । ममै॒व सन्व॑हं ह॒व्यान्य॑ग्रे । पु॒त्रः पि॒त्रे
 लो॒क॒कृ॒ज्जा॑तवेदः । आ॒जु॒ह्वानः॑ सु॒प्रती॑कः पु॒रस्ता॑त् । अ॒ग्रे स्वा॑
 योनि॑मा सीद सा॒ध्या । अ॒स्मिन्स॒धस्थे॑ अ॒ध्युत्तर॑स्मिन् ॥८८॥

विश्वे॑ दे॒वा यज॑मानश्च सीदत । एक॑मि॒षे वि॒ष्णु॒स्त्वाऽन्वे॑तु ।
 द्वे ऊ॒र्जे वि॒ष्णु॒स्त्वाऽन्वे॑तु । त्रीणि॑ व्र॒ताय॑ वि॒ष्णु॒स्त्वाऽन्वे॑तु ।
 च॒त्वारि॑ मा॒यो॒भवाय॑ वि॒ष्णु॒स्त्वाऽन्वे॑तु । प॒ञ्च प॒शुभ्यो॑
 वि॒ष्णु॒स्त्वाऽन्वे॑तु । ष॒ड्राय॑स्पोषाय॑ वि॒ष्णु॒स्त्वाऽन्वे॑तु । स॒प्त
 स॒प्तभ्यो॑ हो॒त्राभ्यो॑ वि॒ष्णु॒स्त्वाऽन्वे॑तु । स॒खायः॑ स॒प्तप॑दा
 अभू॑म । स॒ख्यं ते॑ गमेयम् ॥८९॥

स॒ख्यात्ते॒ मा यो॑षम् । स॒ख्यान्मे॒ मा यो॑षाः । साऽसि॑
 सु॒ब्रह्म॑ण्ये । तस्या॑स्ते पृथि॒वी पादः॑ । साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये ।
 तस्या॑स्तेऽन्तरि॑क्षं पादः । साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये । तस्या॑स्ते द्यौः
 पादः । साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये । तस्या॑स्ते दि॒शः पादः॑ ॥९०॥

प॒रोर॑जास्ते प॒ञ्चमः॑ पादः । सा न॒ इष॑मूर्जं धु॒क्ष्व । तेज॑
 इन्द्रि॒यम् । ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम॒न्नाद्य॑म् । वि मि॑मे त्वा प॒यस्व॑तीम् ।
 दे॒वानां॑ धे॒नुः सु॒दुघा॑मन॑पस्फुरन्तीम् । इन्द्रः॑ सोमं पिबतु ।
 क्षेमो॑ अस्तु नः । इ॒मान्न॑राः कृणुत॒ वेदि॑मेत्य । वसु॑मतीः
 रु॒द्रव॑तीमादित्यव॑तीम् ॥९१॥

वर्ष्मन्दि॒वः। नाभां॑ पृथि॒व्याः। यथा॒ऽयं यज॑मानो न
 रिष्ये॑त्। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒वे। चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः
 सुपे॑शाः। घृत॑प्रतीका भुव॑नस्य म॒ध्ये। तस्या॑ सु॒पर्णावधि॑
 यौ निवि॑ष्टौ। तयोर्दे॒वाना॑मधि॒ भाग॑धेयम्। अप॒ ज॒न्यं भ॒यं
 नु॑द। अप॑ च॒क्राणि॑ वर्तय। गृह॑ सोम॑स्य गच्छ॒तम्। न वा
 उ॑ वे॒तन्म्रिय॑से न रिष्य॑सि। दे॒वा इ॒दैषि॑ पृथि॒भिः सु॒गेभिः॑।
 यत्र॒ यन्ति॑ सु॒कृतो॒ नापि॑ दुष्कृतः॑। तत्र॑ त्वा दे॒वः स॒वि॒ता
 द॑धातु॥ १२॥

ब्रह्म॑णो योनि॒र॒हंसः प॒ङ्क्तिं प्रप॑द्ये दीक्षा यया॑ऽऽदित्यो दीक्षया॑ दीक्षितस्तया॑ त्वा दीक्षया॑
 दीक्षयाम्योष॑धयो दीक्षा द्यौस्त्वा दीक्ष॑माणमनु दीक्षतामप॑चितिश्राक्षि॑तिरुत्तर॑स्मिन्नामेयं दिशः पादं
 आदित्य॑वर्ती वर्तय॑ पञ्च च॥ [७]

यद॒स्य पा॒रे रज॑सः। शुक्रं॑ ज्योति॒रजा॑यत। तन्नः॑ पर्ष॒दति॑
 द्विषः॑। अ॒ग्ने वैश्वान॑र॒ स्वाहा॑। यस्मा॑द्भीषा॒ऽवाशि॑ष्ठाः। ततो॑ नो
 अ॒भयं॑ कृधि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒ढुषे॑।
 यस्मा॑द्भीषा न्यष॑दः। ततो॑ नो अ॒भयं॑ कृधि॥ १३॥

प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒ढुषे॑। उ॒दु॒स्र तिष्ठ॑
 प्रति॑ तिष्ठ॒ मारि॑षः। मेमं॑ य॒ज्ञं यज॑मानं च रीरिषः। सु॒व॒र्गे
 लो॒के यज॑मान॒ः हि धे॒हि। शन्न॑ एधि द्वि॒पदे॑ शं चतु॑ष्पदे।
 यस्मा॑द्भीषा॒ऽवैपि॑ष्ठाः प॒लायि॑ष्ठाः स॒मज्ञा॑स्थाः। ततो॑ नो अ॒भयं॑
 कृधि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒ढुषे॑॥ १४॥

य इ॒दम॑कः। तस्मै॒ नमः॑। तस्मै॒ स्वाहा॑। न वा
 उ॒वे॒तन्मि॑र्यसे। आ॒शा॒नां त्वा॒ विश्वा॒ आशाः॑। यु॒ज्ञस्य॑ हि
 स्थ ऋ॒त्वियौ॑। इन्द्रा॑ग्नी॒ चेत॑नस्य च। हु॒ताहु॑तस्य॒ तृप्य॑तम्।
 अहु॑तस्य हु॒तस्य॑ च। हु॒तस्य॑ चाहु॑तस्य च। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑
 च। इन्द्रा॑ग्नी अ॒स्य सोम॑स्य। वी॒तं पि॑बतं जु॒षेथा॑म्। मा
 यज॑मानं॒ तमो॑ विदत्। म॒र्त्विजो॑ मो इ॒माः प्र॒जाः। मा यः
 सोम॑मि॒मं पिबा॑त्। स॒सृष्ट॑मु॒भयं॑ कृतम्॥१५॥

कृधि॒ मी॒दुषे॑ऽहु॒तस्य॑ च सप्त॒ चं॥ ————— [८]

अ॒ना॒गस॑स्त्वा व॒यम्। इन्द्रे॑ण॒ प्रेषि॑ता॒ उप॑। वा॒युष्टे॑
 अ॒स्त्व॒श॒भूः। मि॒त्रस्ते॑ अ॒स्त्व॒श॒भूः। वरु॑णस्ते
 अ॒स्त्व॒श॒भूः। अपो॑ङ्ग॒या ऋत॑स्य॒ गर्भाः॑। भुव॑नस्य
 गोपाः॒ श्येना॑ अतिथयः। पर्व॑तानां ककुभः प्र॒युतो॑ नपातारः।
 व॒शुनेन्द्र॑ः ह॒यत॑। घोषे॒णामी॑वा॒श्वात॑यत॥१६॥

यु॒क्ताः स्थ॒ वह॑त। दे॒वा ग्रा॒वाण॑ इन्द्रु॒रिन्द्र॒ इत्य॑वादिषुः।
 ए॒न्द्रम॑चुच्यवुः प॒रम॑स्याः प॒राव॑तः। आ॒ऽस्मात्स॒धस्था॑त्।
 ओ॒रोर॑न्तरि॒क्षात्। आ सु॑भू॒तम॑सुषवुः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं म॒
 आसु॑षवुः। स॒मरे॑ रक्षा॒स्यव॑धिषुः। अप॑हतं ब्रह्म॒ज्यस्य॑।
 वाक्क्रं॑ त्वा॒ मन॑श्च श्रीणीताम्॥१७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वा॒ऽपा॒नश्च॑ श्रीणीताम्। चक्षु॑श्च त्वा॒ श्रोत्रं॑ च
 श्रीणीताम्। दक्ष॑श्चत्वा॒ बलं॑ च श्रीणीताम्। ओज॑श्च त्वा॒

सह॑श्च श्रीणीताम्। आयु॑श्च त्वाऽज॒रा च॑ श्रीणीताम्। आ॒त्मा
च॑ त्वा त॒नूश्च॑ श्रीणीताम्। श्रु॒तोऽसि॑ श्रु॒तं कृतः॑। श्रु॒ताय॑
त्वा श्रु॒तेभ्य॑स्त्वा। यमिन्द्र॑मा॒हुर्वरुणं॑ यमा॒हुः। यं मि॒त्रमा॒हुर्यमु॑
स॒त्यमा॒हुः॥१८॥

यो दे॒वानां॑ दे॒वत॑मस्तपो॒जाः। तस्मै॑ त्वा तेभ्य॑स्त्वा।
मयि॑ त्यदिन्द्रि॒यं म॒हत्। मयि॑ दक्षो॒ मयि॑ क्रतुः॑। मयि॑
धायि॑ सुवीर्यम्। त्रिशु॑ग्धर्मो वि भा॑तु मे। आकू॑त्या मन॑सा
स॒ह। वि॒राजा॒ ज्योति॑षा स॒ह। य॒ज्ञेन॑ पय॑सा स॒ह। तस्य॑
दोह॑मशीमहि॥१९॥

तस्य॑ सु॒म्नम॑शीमहि। तस्य॑ भ॒क्षम॑शीमहि। वाग्जु॑षाणा
सोम॑स्य तृप्यतु। मि॒त्रो जना॑न्त्र स मि॒त्र। यस्मान्न॑ जा॒तः
परो॑ अन्यो अस्ति। य आ॑वि॒वेश॒ भुव॑नानि विश्वा॑। प्र॒जाप॑तिः
प्र॒जया॑ संवि॒दानः॑। त्रीणि॑ ज्योती॑र॒षि स॑चते स षोड॑शी। ए॒ष
ब्र॒ह्मा य ऋ॒त्वियः॑। इन्द्रो॑ नाम॑ श्रु॒तो गु॒णे॥१००॥

प्र ते॑ म॒हे वि॒दथे॑ श॒र॑सिष॒र॑ हरी॑। य ऋ॒त्वियः॑ प्र ते॑ वन्वे।
व॒नुषो॑ हर्य॒तं म॒दम्। इन्द्रो॑ नाम॑ घृ॒तं न॑यः। हरि॑भिश्चार्॒
सेच॑ते। श्रु॒तो गु॒ण आ त्वा॑ विशन्तु। हरि॑वर्पस॒ङ्गिरः॑।
इन्द्रा॑धि॒पते॑ऽधि॒पति॑स्त्वं दे॒वाना॑मसि। अधि॑पतिं॒ माम्।
आयु॑ष्मन्तं॒ वर्च॑स्वन्तं॒ मनु॑ष्येषु कुरु॥१०१॥

इन्द्र॑श्च स॒म्राड्वरु॑णश्च॒ राजा॑। तौ ते॑ भ॒क्षं च॑क्रतुरग्रं ए॒तम्।
तयो॑रनु॒ भ॒क्षं भ॑क्षयामि। वाग्जु॑षाणा सोम॑स्य तृप्यतु।

प्रजापतिर्विश्वकर्मा। तस्य मनो देवं यज्ञेन राध्यासम्।
अर्थेगा अस्य जहितः। अवसानपतेऽवसानं मे विन्द। नमो
रुद्राय वास्तोष्पतये। आयने विद्रवणे॥१०२॥

उद्याने यत्परायणे। आवर्तने विवर्तने। यो गोपायति
तं हुवे। यान्यपामित्यान्यप्रतीत्तान्यस्मिं। यमस्य बलिना
चरामि। इहैव सन्तः प्रति तद्यातयामः। जीवा जीवेभ्यो नि
हराम एनत्। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिन्। तृतीयै लोके
अनृणाः स्याम। ये देवयानां उत पितृयाणां॥१०३॥

सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेम। इदमनु श्रेयो-
ऽवसानमा गन्म। शिवे नो द्यावापृथिवी उभे इमे।
गोमृद्धनवदश्ववदूर्जस्वत्। सुवीरा वीरैरनु सञ्चरेम। अर्कः
पवित्रं रजसो विमानः। पुनाति देवानां भुवनानि विश्वा।
द्यावापृथिवी पयसा संविदाने। घृतं दुहाते अमृतं प्रपीने।
पवित्रमर्को रजसो विमानः। पुनाति देवानां भुवनानि विश्वा।
सुवर्ज्योतिर्यशो महत्। अशीमहि गाधमुत प्रतिष्ठाम्॥१०४॥

चातयत श्रीणीताः सत्यमाहुरशीमहि गणे कुरु विद्रवणे पितृयाणां अर्को रजसो विमानस्त्रीणि

च॥ ————— [९]

उदस्ताम्पसीत्सविता मित्रो अर्यमा। सर्वान्मित्रान-
वधीद्युगेन। बृहन्तं मामकरद्वीरवन्तम्। रथन्तरे श्रयस्व
स्वाहा पृथिव्याम्। वामदेव्ये श्रयस्व स्वाहाऽन्तरिक्षे। बृहति

श्रयस्व स्वाहा दिवि। बृहता त्वोपस्तभ्रोमि। आ त्वा ददे
यशसे वीर्याय च। अस्मास्वघ्निया यूयं दधाथेन्द्रियं पयः।
यस्तै द्रप्सो यस्त उदरुषः॥१०५॥

दैव्यः केतुर्विश्वं भुवनमाविवेश। स नः पाह्यरिष्टै
स्वाहा। अनु मा सर्वो यज्ञोऽयमेतु। विश्वे देवा मरुतः
सामार्कः। आप्रियश्छन्दांसि निविदो यजूंषि। अस्यै
पृथिव्यै यद्यज्ञियम्। प्रजापतेर्वर्तनिमनु वर्तस्व। अनुवीरैरनु
राध्याम गोभिः। अन्वश्चैरनु सर्वैरु पुष्टैः। अनु प्रजया-
ऽन्विन्द्रियेण॥१०६॥

देवा नो यज्ञमृजुधा नयन्तु। प्रतिक्षत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे।
प्रत्यश्वेषु प्रति तिष्ठामि गोषु। प्रति प्रजायां प्रति तिष्ठामि
भव्यै। विश्वमन्याऽभि वावृधे। तदन्यस्यामधिश्चितम्। दिवे च
विश्वकर्मणे। पृथिव्यै चाकरं नमः। अस्कान्द्यौः पृथिवीम्।
अस्कानृषभो युवागाः॥१०७॥

स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्र जनयतु।
अस्कानजनि प्राजनि। आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात्प्र
जनिषीमहि। ये देवा येषामिदं भागधेयं बभूव। येषां प्रयाजा
उतानूयाजाः। इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यः। अग्निहोतृभ्यो
देवेभ्यः स्वाहा। उत त्या नो दिवा मतिः॥१०८॥

अदितिरूत्या गमत्। सा शन्ताची मयस्करत्। अप

स्त्रिधः। उ॒त त्या दै॒व्या भि॒षजा॑। शन्न॑स्करतो अ॒श्विना॑।
यू॒याता॑म॒स्मद्र॑पः। अप॒ स्त्रिधः। श॒म॒ग्नि॒र॒ग्निभि॑स्करत्।
शन्न॑स्तपतु सूर्यः। शं वा॒तो वा॒त्वर॒पाः॥१०९॥

अप॒ स्त्रिधः। तदि॒त्प॒दं न वि॒चि॒केत॑ वि॒द्वान्। यन्मृ॒तः
पुन॑र॒प्येति॑ जी॒वान्। त्रि॒वृ॒द्यद्भु॑वनस्य रथ॒वृत्। जी॒वो गर्भो॑ न
मृ॒तः स जी॑वात्। प्रत्य॑स्मै पिपी॑षते। विश्वा॑नि वि॒दुषे॑ भ॒रा।
अ॒र॒ङ्ग॒माय॑ जग्म॑वे। अप॑श्चाद॒ध्वने॑ नरे॑। इ॒न्दुरि॒न्दुम॑वा॒गात्।
इ॒न्दो॒रि॒न्द्रोऽपा॑त्। तस्य॑ त इ॒न्द॒वि॒न्द्र॑पी॒तस्य॑ मधु॑मतः।
उप॑हू॒तस्योप॑हूतो भक्षयामि॥११०॥

उ॒द॒र॒ष् इ॒न्द्रि॒येण॑ गा म॒तिर॑र॒पा अ॒ंगा॒त्रीणि॑ च॥ ————— [१०]

ब्र॒ह्म॑ प्र॒ति॒ष्ठा म॒न॑सो ब्र॒ह्म॑ वा॒चः। ब्र॒ह्म॑ य॒ज्ञा॒नां
ह॒विषा॑माज्य॑स्य। अति॑रि॒क्तं क॑र्म॒णो यच्च॑ ही॒नम्। य॒ज्ञः
प॒र्वा॒णि प्र॒ति॒र॒न्नेति॑ क॒ल्प॒यन्। स्वाहा॑कृ॒ताऽऽहु॑तिरेतु
दे॒वान्। आ॒श्रा॒वित॑म॒त्याश्रा॑वितम्। वष॑ट्कृतम॒त्यन्तं॑ च य॒ज्ञे।
अति॑रि॒क्तं क॑र्म॒णो यच्च॑ ही॒नम्। य॒ज्ञः प॒र्वा॒णि प्र॒ति॒र॒न्नेति॑
क॒ल्प॒यन्। स्वाहा॑कृ॒ताऽऽहु॑तिरेतु दे॒वान्॥१११॥

यद्वो दे॒वा अति॑पा॒दया॑नि। वा॒चा चि॒त्प्र॒यतं॑ दे॒व॒हेड॑नम्।
अ॒रा॒यो अ॒स्मां॑ अ॒भिदु॑च्छुना॒यते॑। अ॒न्यत्रा॑स्मन्म॒रुत॑स्तन्निधे॒-
त॒न। त॒तं म॒ आप॑स्तदु॒ ता॒यते॑ पुनः॑। स्वादि॑ष्ठा धी॒तिरु॑च॒थाय॑
शस्य॑ते। अ॒यं॑ संमु॒द्र उ॒त वि॒श्वभे॑षजः। स्वाहा॑कृतस्य

समुत्तृणुतर्भुवः। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्॥११२॥

इ॒मं मे॑ वरु॒ण तत्त्वा॑ यामि। त्वन्नो॑ अ॒ग्ने स त्वन्नो॑ अ॒ग्ने।
त्वम॑ग्ने अ॒यासि॑ प्रजा॑पते। इ॒मं जी॒वेभ्यः॑ परि॒धिं द॑धामि।
मैषान्नु॑गा॒दप॑रो अ॒र्धमे॑तम्। श॒तं जी॒वन्तु॑ श॒रदः॑ पु॒रूचीः॑।
ति॒रो मृ॒त्युं द॑धतां पर्व॑तेन। इ॒ष्टेभ्यः॑ स्वाहा वष॑डनि॒ष्टेभ्यः॑
स्वाहा॑। भे॒षजं॑ दु॒रिष्ट्यै॑ स्वाहा निष्कृ॑त्यै स्वाहा॑। दौ॒रा॒र्घ्यै
स्वाहा॑ दै॒वीभ्य॑स्त॒नूभ्यः॑ स्वाहा॑॥११३॥

ऋ॒द्ध्यै स्वाहा॑ समृ॒द्ध्यै स्वाहा॑। यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे। ततो॑
नो अ॒भयं॑ कृ॒धि। मघ॑वञ्छृ॒ग्धि तव॑ तन्न॒ ऊ॒तये॑। वि द्वि॒षो वि
मृ॒धो ज॑हि। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्प॑तिः। वृ॒त्रहा॑ वि मृ॒धो व॑शी।
वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॒तु नः॑। स्व॒स्ति॒दा अ॒भय॑ङ्क॒रः। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑
न ऊ॒नम्॥११४॥

आ॒प्याय॑य ह॒रि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा स्तो॒तृभ्यो॑ म॒हिं गो॒त्रा
रु॒जासि॑। भू॒यिष्ठ॑भाजो अ॒र्धं ते॑ स्याम। अना॑ज्ञातं यदाज्ञातम्।
य॒ज्ञस्य॑ क्रि॒यते॑ मि॒थु। अ॒ग्ने तद॑स्य कल्पय। त्व॑ हि
वे॒त्थ यथा॑त॒थम्। पु॒रुष॑सम्मि॒तो य॒ज्ञः। य॒ज्ञः पु॒रुष॑सम्मि॒तः।
अ॒ग्ने तद॑स्य कल्पय। त्व॑ हि वे॒त्थ यथा॑त॒थम्। यत्पा॑क॒त्रा
मन॑सा दी॒नद॑क्षा॒ न। य॒ज्ञस्य॑ म॒न्वते॑ म॒र्तासः॑। अ॒ग्नि॒ष्टद्धो॑ता
ऋ॒तुवि॑द्वि॒जान॑न्। यजि॑ष्ठो दे॒वाः ऋ॒तुशो॑ य॒जाति॑॥११५॥

दे॒वाश्चि॑त्रं त॒नूभ्यः॑ स्वा॒हो न॑ पु॒रुष॑सम्मि॒तोऽग्ने॑ तद॑स्य कल्पय॒ पञ्च॑ च॥—————[११]

यद्दे॒वा दे॒वहे॒डन॑म्। दे॒वांस॑श्च॒कृमा व॒यम्। आदि॑त्या-
स्तस्मा॑न्मा मु॒ञ्चत। ऋ॒तस्य॑र्ते॒न मा॒मुत। दे॒वा जी॒वनका॑म्या
यत्। वा॒चाऽनृ॑तमू॒दिम। अ॒ग्निर्मा तस्मा॑दे॒नसः॑। गा॒र्हप॑त्यः
प्रमु॑ञ्चतु। दुरि॒ता या॒नि च॒कृम। क॒रोतु मा॒मने॑नसम्॥११६॥

ऋ॒तेन॑ द्या॒वापृ॑थि॒वी। ऋ॒तेन॑ त्व॒ सं॒रस्व॑ति। ऋ॒तान्मा
मु॒ञ्चता॑ सं॒हसः॑। यद॒न्यकृ॑तमा॒रि॒म। स॒जा॒त॒श॒सा॒दुत॑ वा
जा॒मिश॑ सात्। ज्या॒यसः॑ श॒सा॒दुत॑ वा क॒नीय॑सः।
अना॑ज्ञातं दे॒वकृ॑तं यदे॒नः। तस्मा॑त्त्वम॒स्माञ्जा॑तवे॒दो मु॒मुग्धि॑।
यद्वा॒चा यन्म॑न॒सा। बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॑द्भ्याम्॥११७॥

शि॒श्नैर्य॑द॒नृतं॑ च॒कृमा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा तस्मा॑दे॒नसः॑।
यद्ध॑स्ता॒भ्यां च॒कर॑ कि॒ल्बिषा॑णि। अ॒क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः।
दूरे॑प॒श्या च॑ रा॒ष्ट्रभृ॑च्च। ता॒न्यप्स॑रसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑।
अदी॑व्य॒न्नृणं॑ यद॒हं च॒कार॑। यद्वा॒दास्य॑न्त्सञ्ज॒गारा॑ जने॒भ्यः।
अ॒ग्निर्मा तस्मा॑दे॒नसः॑। यन्म॑यि मा॒ता गर्भे॑ स॒ति॥११८॥

ए॒नश्च॑का॒र यत्पि॑ता। अ॒ग्निर्मा तस्मा॑दे॒नसः॑। यदा॑ पि॒पेष्
मा॒तरं॑ पि॒तर॑म्। पु॒त्रः प्र॑मु॒दितो॑ ध॒यन्। अहि॑सि॒तौ
पि॒तरौ म॑या॒ तत्। तद॑ग्रे अ॒नृणो भ॑वामि। यद॒न्तरि॑क्षं
पृथि॒वीमु॑त द्याम्। यन्मा॒तरं पि॒तरं॑ वा जिहि॑सि॒म। अ॒ग्निर्मा
तस्मा॑दे॒नसः॑। यदा॑शसा॒ नि॒शसा॑ यत्प॑रा॒शसा॑॥११९॥

यदे॒नश्च॑कृ॒मा नू॒तनं॑ यत्पु॑रा॒णम्। अ॒ग्निर्मा तस्मा॑दे॒नसः॑।

अतिं क्रामामि दुरितं यदेनः। जहामि रिप्रं परमे सधस्थे। यत्र
यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तमा रोहामि सुकृतां नु लोकम्।
त्रिते देवा अमृजतैतदेनः। त्रित एतन्मनुष्येषु मामृजे। ततो
मा यदि किञ्चिदानशे। अग्निर्मा तस्मादेनसः॥१२०॥

गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु
मामनेनसम्। दिवि जाता अप्सु जाताः। या जाता
ओषधीभ्यः। अथो या अग्निजा आपः। ता नः शुन्धन्तु
शुन्धनीः। यदापो नक्तं दुरितं चराम। यद्वा दिवा नूतनं
यत्पुराणम्। हिरण्यवर्णास्तत उत्पुनीत नः। इमं मे
वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि॥१२१॥

अनेनसमष्टीवद्धाः सति पराशसाऽऽनशैऽग्निर्मा तस्मादेनसः पुनीत नस्त्रीणि च (यदेवा
देवा ऋतेन सजातशः साद्यद्वाचा यद्धस्ताभ्यामदीव्यं यन्मयि माता यदा पिपेष यदन्तरिक्षं
यदाशसाऽतिं क्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता यदापं इमं मे वरुण तत्त्वा
यामि त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने त्वमग्ने अयासि।)॥—————[१२]

यत्ते ग्राव्णां चिच्छिदुः सोम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि
स्वधिता परूँषि। तथ्सन्धत्स्वाज्येनोत वर्धयस्व। अनागसो
अधमिथ्सङ्क्षयेम। यत्ते ग्रावा बाहुच्युतो अचुच्यवुः। नरो यत्ते
दुदुहुर्दक्षिणेन। तत् आप्यायतां तत्ते। निष्ट्वायतां देव सोम।
यत्ते त्वचं बिभिदुर्यच्च योनिम्। यदास्थानात्प्रच्युतो वेनसि
त्मना॥१२२॥

त्वया॒ तत्सो॑म गु॒प्तम॑स्तु नः। सा नः॑ स॒न्धास॑त्पर॒मे
व्यो॑मन्। अहा॒च्छरी॑रं पय॑सा स॒मेत्य॑। अ॒न्यो॑न्यो भवति
वर्णो॑ अस्य। तस्मि॑न्वयमुप॑हृतास्तव॑ स्मः। आ नो॑ भज
सद॑सि वि॒श्वरू॑पे। नृच॒क्षाः सोम॑ उ॒त शु॒श्रुग॑स्तु। मा नो॑ वि
हा॑सी॒द्विर॑ आवृ॒णानः॑। अना॑गास्त॒नुवो॑ वावृ॒धानः॑। आ नो॑
रूपं॑ व॒हतु॑ जाय॑मानः॥१२३॥

उप॑ क्षरन्ति जु॒ह्वो घृ॑तेन। प्रि॒याण्यङ्गा॑नि तव॑ व॒र्धय॑न्तीः।
तस्मै॑ ते सोम॒ नम॒ इद्व॑षद्व। उप॑ मा राज॒न्सुकृ॑ते ह्व॑यस्व।
सं प्रा॑णापा॒नाभ्या॑ꣳ समु॒ चक्षु॑षा त्वम्। सꣳ श्रोत्रे॑ण गच्छ॒स्व
सोम॑ राजन्। यत्त॒ आस्थि॑तꣳꣳ शमु॒ तत्तै॑ अस्तु। जा॒नी॒तान्नः॑
स॒ङ्गम॑ने पथी॒नाम्। ए॒तं जा॑नी॒तात्पर॑मे व्यो॑मन्। वृ॒काः
सध॑स्था वि॒द रूप॑मस्य॥१२४॥

यदा॒गच्छा॑त्प॒थिभि॑र्दे॒व्यानैः॑। इ॒ष्टापूर्ते॑ कृ॒णुता॑दा॒विर॑स्मै।
अरि॑ष्ठो राज॒न्नग॑दः परे॑हि। नम॑स्ते अस्तु चक्ष॑से रघू॒यते।
नाकु॑मारो॒ह सह॑ यज॑मानेन। सूर्य॑ गच्छ॒तात्पर॑मे व्यो॑मन्।
अभू॑द्दे॒वः संवि॑ता वन्द्यो॒नु नः॑। इ॒दानी॑महं उप॒वाच्यो॑ नृभिः॑।
वि यो॑ रत्ना॒ भज॑न्ति मान॒वेभ्यः॑। श्रेष्ठ॑ नो॒ अत्र॒ द्रवि॑णं यथा॒
दध॑त्। उप॑ नो मि॒त्रावरु॑णावि॒हाव॑तम्। अ॒न्वादी॑ध्याथामि॒ह
नः॑ सखाया। आ॒दि॒त्यानां॑ प्रसि॑तिर्हे॒तिः। उ॒ग्रा श॒तापा॑ष्ठा
घृ॒विषा॑ परि॑ णो वृणक्तु। आप्या॑यस्व॒ सन्तैः॑॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्पञ्च च॥ _____ [१३]

यदिदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च
श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे
तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो
विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। यदृचा साम्ना यजुषा। पशूनां
चर्मन् हविषा दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ। अद्ध्यो
लोका दधिरे तेज इन्द्रियम्॥१२६॥

शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि
तेज इन्द्रियम्। येन ब्रह्म येन क्षत्रम्। येनेन्द्राग्नी प्रजापतिः
सोमो वरुणो येन राजा। विश्वे देवा ऋषयो येन प्राणाः।
अद्ध्यो लोका दधिरे तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो
विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। अपां
पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियं धाम॥१२७॥

अग्नेः प्रियतमं हविः स्वाहा। अपां पुष्पमस्योषधीनां
रसः। सोमस्य प्रियं धाम। इन्द्रस्य प्रियतमं हविः स्वाहा।
अपां पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियं धाम। विश्वेषां
देवानां प्रियतमं हविः स्वाहा। वयं सोम व्रते तव।
मनस्तनूषु पिप्रतः। प्रजावन्तो अशीमहि॥१२८॥

देवेभ्यः पितृभ्यः स्वाहा। सोम्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा।
कव्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा। देवास इह मादयध्वम्। सोम्यास
इह मादयध्वम्। कव्यास इह मादयध्वम्। अनन्तरिताः

पितरः सोम्याः सोमपीथात्। अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्।
वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु। पूर्णं वनस्पतेरिव॥१२९॥

अभि नः शीयतां रयिः। सचतां नः शचीपतिः। परं मृत्यो
अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते
शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजां रीरिषो मोत वीरान्।
इदमूनु श्रेयोवसानमार्गम्। यद्गोजिद्धं न जिदंश्च जिद्यत्।
पूर्णं वनस्पतेरिव। अभि नः शीयतां रयिः। सचतां नः
शचीपतिः॥१३०॥

वनस्पताञ्छो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियं धामांशीमहीवभिः शीयतां रयिरेकं च॥[१४]

सर्वान् यद्विष्णवे वि वै याः पुरस्ताद्देवा देवेषु परिस्तृणीत सक्षेदं यदस्य
पारेऽनागस उदस्ताम्पसीद्वहं प्रतिष्ठा यद्देवा यत्ते ग्रावणा यद्दिदीक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवाप्स्वाहुतिं व्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानामस्मिन् यज्ञेऽग्रे यो नो
ज्योग्जीवाः पुरोरजाः प्रतेमहे ब्रह्म प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्त्रिंशदुत्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्गहृण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता२ सङ्गहृणीति।
 द्वादशारली रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः।
 संवत्सरमेवाव रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्ग्वे मुञ्जाः। ऊर्ज-
 मेवाव रुन्धे। चित्रा नक्षत्रं भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यं नाम देवयजनमध्यवस्यति।
 पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः
 समावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ।
 केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति।
 अहतं वासः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहृत्यै। वाचं यत्वोप
 वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त आसते।
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥ _____ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः
 समृद्धौ। ता दिग्भ्यः समाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं
 वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते।
 तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मौदनं पचति। रेत एव तद्धधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। उभयतोरुक्मौ
 भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय।

सु॒र्षि॒ष्वा॑न्भवति मे॒ध्य॒त्वाय॑। च॒त्वार॑ आ॒र्षे॒याः प्रा॑श्नन्ति।
दि॒शामे॒व ज्योति॑षि जुहोति। च॒त्वारि॒ हिर॑ण्यानि ददाति।
दि॒शामे॒व ज्योती॑ऽप्य॒व रुन्धे॑॥४॥

यदाज्यमु॒च्छि॒ष्यते॑। तस्मि॑न् र॒श॒नान्यु॑नत्ति। प्र॒जाप॑ति॒र्वा
ओ॒दनः॑। रे॒त आ॒ज्यम्। यदाज्ये॑ र॒श॒नान्यु॑नत्ति। प्र॒जाप॑तिमे॒व
रे॒तसा॑ सम॒र्धय॑ति। द॒र्भ॒मयी॑ र॒श॒ना भ॑वति। ब॒हु वा ए॒ष
कु॒च॒रो मे॒ध्यमु॑प॒गच्छ॑ति। यदश्वः॑। प॒वि॒त्रं वै द॒र्भाः॑॥५॥

यद॒र्भ॒मयी॑ र॒श॒ना भ॑वति। पु॒नात्ये॒वैनम्। पू॒तमे॑नं
मे॒ध्य॒मा ल॑भते। अश्व॑स्य॒ वा आ॒ल॒ब्धस्य॑ म॒हि॒मोद॑क्रामत्।
स म॒ह॒र्त्वि॒जः प्रा॑वि॒शत्। तन्म॒ह॒र्त्वि॒जां म॒ह॒र्त्वि॒क्त्वम्।
यन्म॒ह॒र्त्वि॒जः प्रा॑श्नन्ति। म॒हि॒मान॑मे॒वास्मि॑न्तद॒धाति॑।
अश्व॑स्य॒ वा आ॒ल॒ब्धस्य॑ रे॒त उ॑द॒क्राम॑त्। तथ्सु॒वर्ण॑ऽ
हि॒र॒ण्यम॑भवत्। यथ्सु॒वर्ण॑ऽ हि॒र॒ण्यं द॑दाति। रे॒त ए॒व
तद॑धाति। ओ॒दने॑ द॒दाति॑। रे॒तो वा ओ॒दनः॑। रे॒तो हि॒र॒ण्यम्।
रे॒तसै॒वास्मि॑न्ने॒तो द॑धाति॥६॥

द॒धाति॑ रुन्धे॑ द॒र्भा अ॑भव॒त्थ्यट् च॑॥ [२]

यो वै ब्र॒ह्म॑णे दे॒वेभ्यः॑ प्र॒जाप॑तयेऽप्रतिप्रो॒च्याश्वं॑ मे॒ध्यं
ब॒ध्नाति॑। आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते॑। पापी॑यान्भवति। यः
प्रतिप्रो॒च्य॑। न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते। वसी॑यान्भवति।
यदाह॑। ब्र॒ह्म॒न्नश्वं॑ मे॒ध्यं भ॑न्थ॒स्यामि॑ दे॒वेभ्यः॑ प्र॒जाप॑तये॒ तेन॑

राध्यास॒मिति॑। ब्रह्म॒ वै ब्रह्मा॑। ब्रह्म॑ण ए॒व दे॒वेभ्यः॑ प्र॒जाप॑तये
प्रति॒प्रोच्या॑श्च॒ मेध्यं॑ ब॒ध्नाति॑॥७॥

न दे॒वता॑भ्य॒ आ वृ॑श्च्यते। व॒सी॒यान्भ॑वति। दे॒वस्य॑
त्वा स॒वितुः॑ प्र॒सव॑ इति॒ रश॒नामा॑द॒त्ते प्र॒सू॒त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मि॒त्याह॑। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यु॑
आ॒स्ताम्। पू॒ष्णो ह॒स्ता॑भ्या॒मि॒त्याह॑ य॒त्यै। व्यृ॑द्धं वा
ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यद॑य॒जुष्के॑ण क्रि॒यते॑। इ॒माम॑गृ॒भ्णन्न॑श॒नामृ॑तस्ये॒-
त्य॒धि व॑दति॒ यजु॑ष्कृत्यै। य॒ज्ञस्य॑ स॒मृद्धौ॑॥८॥

तदा॑हुः। द्वा॒द॒शा॒र॒त्नी र॑श॒ना क॑र्त॒व्या(३) त्रयो॑द॒शा॒र॒त्नी(३)-
रि॒ति। ऋ॒षभो॑ वा ए॒ष ऋ॑तूनाम्। यथ्स॑व॒त्सुरः॑। तस्य॑ त्रयो॒द॒शो
मा॒सो वि॑ष्टपम्। ऋ॒षभ॑ ए॒ष य॒ज्ञाना॑म्। यद॑श्वमे॒धः। यथा॑ वा
ऋ॒षभ॑स्य॑ वि॒ष्टपम्। ए॒वमे॑तस्य॑ वि॒ष्टपम्। त्रयो॑द॒शम॑र॒त्नि॑
र॑श॒नाया॑मु॒पा द॑धाति॥९॥

यथ॑र॒षभ॑स्य॑ वि॒ष्टप॑ स॒ंस्क्र॑रोति। ता॒दृगे॑व तत्।
पूर्व॑ आ॒युषि॑ वि॒दथे॑षु क॒व्येत्या॑ह। आ॒युरे॒वास्मि॑न्दधाति।
तया॑ दे॒वाः सु॒तमा॑ ब॒भूवु॑रि॒त्याह॑। भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते।
ऋ॒तस्य॑ सा॒मन्त्स॑रमा॒रप॑न्तीत्या॑ह। स॒त्यं वा ऋ॑तम्।
स॒त्येनै॒वैन॑मृ॒तेना॑र॒भते। अ॒भिधा॑ अ॒सीत्या॑ह॥१०॥

तस्मा॑द॒श्वमे॒धया॒जी सर्वा॑णि भू॒तान्य॑भि भ॑वति।
भु॒वन॑म॒सीत्या॑ह। भू॒मान॑मे॒वोपै॑ति। य॒न्ताऽसी॑त्या॑ह।

यन्तारमेवैनं करोति। धर्ताऽसीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति।
सोऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्रावेवैनं वैश्वानरे जुहोति।
सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं
एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।
यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्ताऽसि धरुण इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा
रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा
त्वा देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनं स्वगा करोति। स्वाहा
त्वा प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव
देवताया आलुभ्यते। तयैवैनं समर्धयति॥१२॥

बभ्राति समृद्धा उपादधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च च॥———[३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो
मातुरनुजायाः पुत्रः। स पश्चान्नयति। विष्वश्चमेवास्मात्पाप्मानं
विवृहतः। यो अर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुण इति
श्वानं चतुरक्षं प्रसौति। पुरो मर्तः पुरः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य
प्रहन्ति। श्वेव वै पाप्मा भ्रातृव्यः। पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यं
हन्ति। सैध्रकं मुसलं भवति॥१३॥

कर्मकर्मेवास्मै साधयति। पौःश्चलेयो हन्ति।
पुःश्चल्वां वै देवाः शुचं न्यदधुः। शुचैवास्य शुचं

हन्ति। पाप्मा वा एतमीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन
यजत इति। अश्वस्याधस्पदमुपास्यति। वज्री वा अश्वः
प्राजापत्यः। वज्रेणैव पाप्मानं भ्रातृव्यमवक्रामति। दक्षिणाऽप
प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छर्मलमपं प्लावयति। ऐषीक उदूहो
भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा
इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा
भवति। अप्सुर्योनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः।
स्वादेवैनं योनेर्निर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति।
पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति। अहं च त्वं च
वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे
एव सन्दधाति। अभिक्रत्वेन्द्र भूरधृज्मन्नित्यध्वर्युर्यजमानं
वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥ [४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। आभ्य एवैनं चतसृभ्यो
दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेनं राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।
पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्निष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेघ्यैनेष्ट्वा। अयं
राजा वृत्रं वध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः।
राज्येनैवास्मिन्क्षत्रं दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह
ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्घ्रिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजा प्रतिधृष्योऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः। बलेनैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन सूतग्रामणिभिः सह होता। पश्चात्प्राङ्घ्रिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजाऽस्यै विशः॥१७॥

बहुग्वै बहुश्वायै बहुजाविकायै। बहुव्रीहियवायै बहुमाषतिलायै। बहुहिरण्यायै बहुहस्तिकायै। बहुदासपुरुषायै रयिमत्यै पुष्टिमत्यै। बहुरायस्पोषायै राजास्त्विति। भूमा वै होता। भूमा सूतग्रामण्यः। भूमैवास्मिन्भूमानं दधाति। शतेन क्षत्तसङ्ग्रहीतृभिः सहोद्गाता। उत्तरतो दक्षिणा तिष्ठम्प्रोक्षति॥१८॥

अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजा सर्वमायुरेत्विति। आयुर्वा उद्गाता। आयुः क्षत्तसङ्ग्रहीतारः। आयुषैवास्मिन्नायुर्दधाति। शतं शतं भवन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। चतुः शता भवन्ति। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥—————[५]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य स्कन्दति। यन्निक्तमनालब्धमुत्सृजन्ति। यथस्तोक्या अन्वाहं। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्। यद्धुतस्य

स्कन्दति। सहस्रमन्वाह। सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः।
सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमव रुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाह। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै। स्तोक्या जुहोति। या एव वर्ष्वा आपः। ता अव
रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः।
स्तोक्यासु वा अहमश्वमेधः सःस्थापयामि। तेन ततः
सःस्थितेन चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं
जुहोति। सोमाय स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे
स्वाहेत्याह। सवित्र एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे
स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।
बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपां मोदाय स्वाहेत्याह। अद्ध्य
एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायव एवैनं जुहोति॥२३॥

मित्राय स्वाहेत्याह। मित्रायैवैनं जुहोति। वरुणाय
स्वाहेत्याह। वरुणायैवैनं जुहोति। एताभ्य एवैनं देवताभ्यो
जुहोति। दशदश सम्पाद जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। प्र वा एषो-
ऽस्माल्लोकाच्चवते। यः पराचीराहुतीर्जुहोति। पुनः

पुनरभ्यावर्तं जुहोति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति।
 एतां ह वाव सोऽश्वमेधस्य सः स्थितिमुवाचास्कन्दाय।
 अस्कन्तं हि तत्। यद्यज्ञस्य सः स्थितस्य स्कन्दति॥२४॥

अभिजित्यै वैश्वानरः संवित्र एवैनं जुहोति वायवं एवैनं जुहोति च्यवते षट् च॥—[६]

प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्प्रोक्षति।
 प्रजापतिर्वै देवानामन्नादो वीर्यावान्। अन्नाद्यमेवास्मिन्वीर्यं
 दधाति। तस्मादश्वः पशूनामन्नादो वीर्यावत्तमः। इन्द्राग्निभ्यां
 त्वेति दक्षिणतः। इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठौ बलिष्ठौ।
 ओजं एवास्मिन्बलं दधाति। तस्मादश्वः पशूनामोजिष्ठो
 बलिष्ठः। वायवे त्वेति पश्चात्। वायुर्वै देवानामाशुः
 सारसारितमः॥२५॥

ज्वमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामाशुः
 सारसारितमः। विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे
 वै देवा देवानां यशस्वितमाः। यशं एवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वः पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्।
 देवा वै देवानामपचिततमाः। अपचितिमेवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वः पशूनामपचिततमः॥२६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो
 हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः
 पशूनां त्विषिमान् हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय

त्वा पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति।
 सते त्वाऽसते त्वाऽद्व्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा
 भूतेभ्य इत्याह। तस्मादश्वमेधयाजिनः५ सर्वाणि
 भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः।
 अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति। अश्वे वै
 सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति
 प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे सर्वा
 देवता अन्वायन्ताः॥२७॥

साऽरसाऽरितमोऽपचिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
 स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि
 जुहोति। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नः५ हि तत्।
 यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्गाराय स्वाहेङ्कृताय स्वाहेत्याह।
 एतानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवैनः५ समर्धयति॥२८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या
 इति। अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावैवं
 विद्वानश्वमेधः५ सः५ स्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति।
 तस्माद्धोतव्या इति। बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति।
 भ्रातृव्यमस्मै जनयति॥२९॥

यस्यानायतनेऽन्यत्राग्नेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः

पुरस्ता॑त्स्विष्ट॒कृतः॑। आ॒ह॒व॒नीये॑ऽश्वचरि॒तानि॑ जुहोति।
आ॒य॒त॒न ए॒वास्या॑हु॒तीर्जु॑होति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति।
तदा॑हुः। य॒ज्ञमु॒खेय॑ज्ञमु॒खे होत॒व्याः। य॒ज्ञस्य॑ क्लृ॒प्त्यै। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्यानु॑ख्या॒त्या इति॑। अथो॒ खल्वा॑हुः॥३०॥

यद्य॑ज्ञमु॒खेय॑ज्ञमु॒खे जुहु॑यात्। प॒शुभि॒र्यज॑मानं व्य॒र्धयेत्।
अव॑ सु॒व॒र्गाल्लो॒कात्प॑द्येत। पापी॑यान्त्स्या॒दिति॑। स॒कृदे॒व
होत॒व्याः। न यज॑मानं प॒शुभिर्व्य॑र्धयति। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं
ज॑यति। न पापी॑यान्भवति। अ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंशत॑मश्वरूपाणि
जुहोति। अ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंशद॑क्षरा जग॑ती। जा॒ग॒तोऽश्वः॑
प्राजा॑प॒त्यः समृ॑द्ध्यै। ए॒क॒मति॑रि॒क्तं जुहोति॑। तस्मा॑दे॒कः
प्र॒जास्व॑र्धुकः॥३१॥

अ॒र्धय॑ति ज॒नय॑ति खल्वा॑हुर्जग॑ती त्रीणि॑ च॥ [८]

वि॒भूर्मा॒त्रा प्र॒भूः पि॒त्रेत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता। अ॒सौ
पि॒ता। आ॒भ्यामे॒वैनं॑ परि॒ददा॑ति। अश्वो॑ऽसि॒ हयो॑ऽसीत्या॑ह।
शा॒स्त्ये॒वैन॑मे॒तत्। तस्मा॑च्छि॒ष्टाः प्र॒जा जा॑यन्ते। अ॒त्यो॒
ऽसीत्या॑ह। तस्मा॑दश्वः॒ सर्वा॑न्प॒शून॑त्येति। तस्मा॑दश्वः॒ सर्व॑षां
प॒शूना॑श्च॒ श्रेष्ठं॑ गच्छति॥३२॥

प्र य॒शः श्रेष्ठं॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। नरो॑ऽस्यर्वा॑ऽसि॒
सप्ति॑रसि॒ वाज्य॑सीत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं व्याच॑ष्टे।
ययु॑र्नामा॒ऽसीत्या॑ह। ए॒तद्वा अश्व॑स्य प्रि॒यं ना॑म॒धेयम्॑।

प्रियेणैवैनं नामधेयेनाभि वंदति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य।
नाम्ना चेदध्वयेते। मित्रमेव भवतः॥ ३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनं गमयति।
अग्नये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति। पूर्व
एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति कामति। भूरसि भुवे त्वा भव्याय
त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वाय। देवा आशापाला एतं
देवेभ्योऽश्वं मेधाय प्रोक्षितं गोपायतेत्याह। शतं वै तल्प्या
राजपुत्रा देवा आशापालाः। तेभ्य एवैनं परि ददाति। ईश्वरो
वा अश्वः प्रमुक्तः परा परावतं गन्तौ। इह धृतिः स्वाहेह
विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमतिः स्वाहेति चतृषु पथ्सु
जुहोति॥ ३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। ताभिरेवैनं बध्नाति। तस्मादश्वः
प्रमुक्तो बन्धनमा गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनं न
जहाति। राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु वा एते व्यायच्छन्ते।
येऽश्वं मेध्यं रक्षन्ति। तेषां य उद्वचं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव ते
राष्ट्रं गच्छन्ति। अथ य उद्वचं न गच्छन्ति॥ ३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिच्यते।
योऽबलौऽश्वमेधेन यजते। यदमित्रा अश्वं विन्देरन्।
हन्येतास्य यज्ञः। चतुः शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय।
अथान्यमानीय प्रोक्षेयुः। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥ ३६॥

गच्छति भवतः पृथु जुहोति न गच्छन्ति नव च॥ [९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत। तस्य तेषानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्। तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥ ३७॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं जुहोति। अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि जुहोति। चत्वार्यौद्ग्रहणानि। सप्त सम्पद्यन्ते। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे॥ ३८॥

एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्वैव्यं क्षत्रम्। सा श्रीः। तद्वृधस्य विष्टपम्। तत्स्वाराज्यमुच्यते॥ ३९॥

त्रिंशतमौद्ग्रहणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवता जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै। अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति॥ ४०॥

यो दीक्षामतिरेचयति। सप्ताहं प्रचरन्ति। सप्त वै

शीर्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व
रुन्धे। पूर्णा॑हुतिमुत्त॒मां जु॑होति। सर्वं॑ वै पूर्णा॑हुतिः।
सर्वमे॑वाप्नोति। अथो॑ इ॒यं वै पूर्णा॑हुतिः। अ॒स्यामे॒व प्रति॑
तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व रुन्ध उच्यते क्रामन्ति तिष्ठति॥—————[१०]

प्र॒जाप॑तिरश्वमे॒धम॑सृजत। त॑ सृष्टं न किञ्चनोदयच्छत्।
तं वै॑श्वदे॒वान्ये॒वोद॑यच्छन्। यद्वै॑श्वदे॒वानि जु॑होति।
य॒ज्ञस्योद्य॑त्यै। स्वाहाऽऽधि॒मार्धी॑ताय॒ स्वाहा॑। स्वाहा-
ऽधी॑तं मन॑से स्वाहा॑। स्वाहा॒ मनः॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। का॒य
स्वाहा॒ कस्मै॑ स्वाहा॑ क॒तम॑स्मै स्वाहेति॑ प्रा॒जाप॑त्ये मुख्ये
भवतः। प्र॒जाप॑तिमुखाभिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिरुद्यच्छते॥४२॥

अदि॑त्यै स्वाहाऽदि॑त्यै म॒ह्यै स्वाहाऽदि॑त्यै सुमृ॒डीका॑यै
स्वाहेत्या॑ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैनं॑ प्रति॒ष्ठायोद्य॑च्छते।
सर॑स्वत्यै स्वाहा॒ सर॑स्वत्यै बृ॒हत्यै॑ स्वाहा॒ सर॑स्वत्यै पाव॒कायै॑
स्वाहेत्या॑ह। वा॒ग्वै सर॑स्वती। वा॒चैवैन॑मुद्यच्छते। पू॒ष्णे स्वाहा॑
पू॒ष्णे प्र॑प॒थ्याय॑ स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रन्धि॑षाय॒ स्वाहेत्या॑ह। प॒शवो॑
वै पू॒षा। प॒शुभिरे॒वैन॑मुद्यच्छते। त्वष्ट्रे॑ स्वाहा॒ त्वष्ट्रे॑ तुरी॒पाय॑
स्वाहा॒ त्वष्ट्रे॑ पुरु॒रूपाय॑ स्वाहेत्या॑ह। त्वष्ट्रा॒ वै प॑शूनां
मि॒थुना॑ना॒ रूप॑कृत्। रू॒पमे॒व प॒शुषु॑ दधाति। अथो॑
रू॒पैरे॒वैन॑मुद्यच्छते। विष्ण॑वे स्वाहा॒ विष्ण॑वे नि॒खुर्य॑पाय॒
स्वाहा॒ विष्ण॑वे निभूय॒पाय॑ स्वाहेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑।

यज्ञायैवैनमुद्यच्छते। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। प्रत्युत्तब्ध्यै
सयत्वाय॥४३॥

यच्छते पुरुषाय स्वाहेत्याहुष्टौ च॥—————[११]

सावित्रमष्टाकपालं प्रातर्निर्वपति। अष्टाक्षरा गायत्री।
गायत्रं प्रातः सवनम्। प्रातः सवनादेवैनं गायत्रियाश्छन्दसो-
ऽधि निर्मिमीते। अथो प्रातः सवनमेव तेनाऽऽप्नोति।
गायत्रीं छन्दः। सवित्रे प्रसवित्र एकादशकपालं मध्यन्दिने।
एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभं माध्यं दिनं सवनम्। माध्यं
दिनादेवैनं सवनात्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते॥४४॥

अथो माध्यं दिनमेव सवनं तेनाऽऽप्नोति। त्रिष्टुभं
छन्दः। सवित्र आसवित्रे द्वादशकपालमपराह्णे। द्वादशाक्षरा
जगती। जागतं तृतीयसवनम्। तृतीयसवनादेवैनं
जगत्याश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते। अथो तृतीयसवनमेव
तेनाऽऽप्नोति। जगतीं छन्दः। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां
परावतं गन्तौ। इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः
स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतस्र आहुतीर्जुहोति॥४५॥

चतस्रो दिशः। दिग्भिरैवैनं परिगृह्णाति। आश्वत्थो
व्रजो भवति। प्रजापतिर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं
कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थो व्रजो भवति। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥४६॥

त्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते जुहोति नवं च॥—————[१२]

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह। ब्राह्मण एव ब्रह्मवर्चसं दधाति। तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यं जायत। आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो जायतामित्याह। राजन्यं एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं इषव्यः शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह। धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा दोग्ध्रीं धेनुरं जायत। वोढाऽनुङ्घानित्याह॥४७॥

अनुङ्घ्येव वीर्यं दधाति। तस्मात्पुरा वोढाऽनुङ्घानं जायत। आशुः सप्तिरित्याह। अश्वं एव जवं दधाति। तस्मात्पुराऽऽशुरश्वोऽजायत। पुरन्धिर्योषेत्याह। योषित्येव रूपं दधाति। तस्मात्स्त्री युवतिः प्रिया भावुका। जिष्णू रथेष्ठा इत्याह। आ ह वै तत्र जिष्णू रथेष्ठा जायते॥४८॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। सभेयो युवेत्याह। यो वै पूर्ववयसी। स सभेयो युवा। तस्माद्युवा पुमान्प्रियो भावुकः। आऽस्य यजमानस्य वीरो जायतामित्याह। आ ह वै तत्र यजमानस्य वीरो जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। निकामेनिकामे नः पर्जन्यो वर्षत्वित्याह। निकामेनिकामे ह वै तत्र पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। फलिन्यो न ओषधयः पच्यन्तामित्याह। फलिन्यो ह वै तत्रौषधयः पच्यन्ते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह। कल्पते ह वै

तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥४९॥

अनङ्गानित्याह जायते वर्षति सप्त च॥—————[१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त।
तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्वमेधः। अप्येव
नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानंजुहोत्।
तैर्वै स देवानंप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति।
अग्नेर्वा एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव
तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्।
यन्मधु। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

महतीमेव तद्देवतां प्रीणाति। तण्डुलैर्जुहोति। वसूनां
वा एतद्रूपम्। यत्तण्डुलाः। यत्तण्डुलैर्जुहोति। वसूनेव
तत्प्रीणाति। पृथुकैर्जुहोति। रुद्राणां वा एतद्रूपम्।
यत्पृथुकाः। यत्पृथुकैर्जुहोति॥५२॥

रुद्रानेव तत्प्रीणाति। लाजैर्जुहोति। आदित्यानां
वा एतद्रूपम्। यल्लाजाः। यल्लाजैर्जुहोति। आदित्यानेव
तत्प्रीणाति। क्रुम्बैर्जुहोति। विश्वेषां वा एतद्देवानां रूपम्।
यत्क्रुम्बाः। यत्क्रुम्बैर्जुहोति॥५३॥

विश्वानेव तद्देवान्प्रीणाति। धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राणां
वा एतद्रूपम्। यद्धानाः। यद्धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राण्येव

तत्प्रीणाति। सक्तुभिर्जुहोति। प्रजापतेर्वा एतद्रूपम्।
यथ्सक्तवः। यथ्सक्तुभिर्जुहोति॥५४॥

प्रजापतिमेव तत्प्रीणाति। मसूस्यैर्जुहोति। सर्वासां वा
एतद्देवतानां रूपम्। यन्मसूस्यानि। यन्मसूस्यैर्जुहोति।
सर्वा एव तद्देवताः प्रीणाति। प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति।
प्रियाङ्गा ह वै नामैते। एतैर्वै देवा अश्वस्याङ्गानि
समदधुः। यत्प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। अश्वस्यैवाङ्गानि
सन्दधाति। दशान्नानि जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
विराट्कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुर्केर्जुहोति क्रम्बैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति
चत्वारिं च (अन्नहोमानाऽऽज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलैः पृथुर्केर्लाजैः क्रम्बैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः
प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि द्वादशाः)॥ [१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्।
स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तान्जुहोत्। तैर्वै
स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
तैर्यजमानो रक्षांस्यपं हन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो वा
आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यपं हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत
एवास्य प्राणं दधाति। अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवाव
रुन्धे। व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुद्धौ। नक्तं जुहोति।

रक्षसामपहत्यै। आज्येनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्राणो वा आज्यम्। उभयत एवास्य प्राणं दधाति।
पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च। एकस्मै स्वाहेत्याह। अस्मिन्नेव
लोके प्रति तिष्ठति। द्वाभ्यां स्वाहेत्याह। अमुष्मिन्नेव
लोके प्रति तिष्ठति। उभयोरेव लोकयोः प्रति तिष्ठति।
अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः
शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह।
आयुर्वै सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। सर्वस्मै स्वाहेत्याह।
अपरिमितमेवाव रुन्धे॥५८॥

एव यज्ञाद्रक्षाः स्वपहन्त्यन्ततो जुहोति शताय स्वाहेत्याह सप्त च॥—————[१५]

प्रजापतिं वा एष ईप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत
इति। अथो आहुः। सर्वाणि भूतानीति। एकस्मै स्वाहेत्याह।
प्रजापतिर्वा एकः। तमेवाऽऽप्नोति। एकस्मै स्वाहा द्वाभ्यां
स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। अभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमेति।
एकोत्तरं जुहोति॥५९॥

एकवदेव सुवर्गं लोकमेति। सन्ततं जुहोति। सुवर्गस्य
लोकस्य सन्तत्यै। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः
शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह।
आयुर्वै सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। अयुताय स्वाहा
नियुताय स्वाहा प्रयुताय स्वाहेत्याह॥६०॥

त्रयं इ॒मे लो॒काः। इ॒माने॒व लो॒कान॑व॒ रुन्धे॑। अ॒र्बुदा॒य॒
स्वाहे॒त्या॒ह। वा॒ग्वा अ॒र्बुद॑म्। वा॒चमे॒वाव॑ रुन्धे। न्य॒र्बुदा॒य॒
स्वाहे॒त्या॒ह। यो वै वा॒चो भू॒मा। तन्य॑र्बुदम्। वा॒च ए॒व
भू॒मान॑म॒व रुन्धे॑। स॒मुद्रा॒य॒ स्वाहे॒त्या॒ह॥६१॥

स॒मुद्र॑मे॒वाऽऽप्नो॑ति। म॒ध्या॒य॒ स्वाहे॒त्या॒ह। म॒ध्यमे॒वाऽऽप्नो॑ति।
अन्ता॑य॒ स्वाहे॒त्या॒ह। अन्त॑मे॒वाऽऽप्नो॑ति। प॒रा॒र्धा॒य॒
स्वाहे॒त्या॒ह। प॒रा॒र्धमे॒वाऽऽप्नो॑ति। उ॒षसे॒ स्वाहा॒ व्यु॑ष्ठै
स्वाहे॒त्या॒ह। रा॒त्रि॒र्वा उ॒षाः। अ॒ह॒व्यु॑ष्टिः। अ॒हो॒रा॒त्रे ए॒वाव॑
रुन्धे। अथो॑ अ॒हो॒रा॒त्रयो॑रे॒व प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। ता यदु॒भयी॑र्दि॒वा
वा न॑क्तं वा जुहुयात्। अ॒हो॒रा॒त्रे मो॑हयेत्। उ॒षसे॒ स्वाहा॒
व्यु॑ष्ठै स्वाहो॑दे॒ष्यते॒ स्वाहो॑द्य॒ते स्वाहे॒त्यनु॑दिते जुहोति।
उ॒दि॒ता॒य॒ स्वाहा॑ सु॒व॒र्गा॒य॒ स्वाहा॑ लो॒का॒य॒ स्वाहे॒त्युदि॑ते
जुहोति। अ॒हो॒रा॒त्रयो॑रव्य॒तिमो॑हाय॥६२॥

एको॒त्तरं॑ जु॒होति॑ प्र॒युता॑य॒ स्वाहे॒त्या॒ह स॒मुद्रा॒य॒ स्वाहे॒त्या॒हाह॒व्यु॑ष्टिः स॒प्त च॑॥ — [१६]

वि॒भूर्मा॒त्रा प्र॒भूः पि॒त्रेत्य॑श्वना॒मानि॑ जुहोति। उ॒भयो॑रे॒वैनं॑
लो॒कयो॑र्नाम॒धेयं॑ गमयति। आ॒य॒ना॒य॒ स्वाहा॒ प्राय॑णाय॒
स्वाहे॒त्युद्वा॑वाञ्जुहोति। स॒र्वमे॒वैन॑म॒स्कन्त्रं॑ सु॒व॒र्गं लो॒कं
ग॑मयति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॒ सोमा॑य॒ स्वाहे॒ति पूर्॒वहो॑माञ्जुहोति।
पूर्व॑ ए॒व द्वि॑षन्तं भ्रातृ॒व्यम॑ति॒ क्राम॑ति। पृथि॒व्यै स्वाहा॒-
ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहे॒त्या॒ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॒

सोमाय॑ स्वाहेति॑ पूर्वदीक्षा जुहोति। पूर्व ए॒व द्विषन्त॑
भ्रातृ॑व्यमति॑ क्रामति॥६३॥

पृथि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरिक्षाय॑ स्वाहेत्येकविं॑शिनीं दीक्षां
जुहोति। एक॑विंशति॒र्वै दे॒वल॒ोकाः। द्वाद॑श मा॒साः
पञ्च॑त॒र्वः। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दित्य॒ एक॑विं॒शः। ए॒ष
सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै। भुवो॑ दे॒वानां
कर्म॑णेत्यु॒दीक्षा जुहोति। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयति। अ॒ग्नये॑
स्वाहा॑ वा॒यवे॒ स्वाहेति॑ जुहोत्यन॑न्तरित्यै॥६४॥

अ॒र्वा॒ङ्य॒ज्ञः स॒ङ्गाम॑त्वित्यासी॑र्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्याप्त्यै॑। भू॒तं भव्यं॑ भविष्यदिति॒ पर्या॑सीर्जुहोति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ पर्याप्त्यै॑। आ मे॑ गृ॒हा भ॑वन्त्वित्या॒भूर्जुहोति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्याभू॑त्यै। अ॒ग्निना॒ तपो॑ऽन्व॒भव॑दित्यनु॒भूर्जुहोति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑भूत्यै। स्वाहा॑ऽऽधि॒माधी॑ताय॒ स्वाहेति॑
स॒म॒स्तानि॑ वैश्वदे॒वानि॑ जुहोति। स॒म॒स्तमे॒व द्विषन्त॑
भ्रातृ॑व्यमति॑ क्रामति॥६५॥

द॒ध्नः स्वाहा॑ ह॒नू॒भ्याः॑ स्वाहेत्यङ्ग॑होमाञ्जुहोति।
अ॒ङ्गे॒अ॒ङ्गे वै॑ पु॒रुष॑स्य पा॒प्मोप॑श्लिष्टः। अ॒ङ्गा॑द॒ङ्गादे॒वैनं॑
पा॒प्मन॑स्तेन॒ मुञ्च॑ति। अ॒ज्ये॒ताय॑ स्वाहा॑ कृ॒ष्णाय॑ स्वाहा॑
श्वे॒ताय॑ स्वाहेत्य॒श्वरू॒पाणि॑ जुहोति। रू॒पैरे॒वेन॑ सम॑र्धयति।
ओष॑धी॒भ्यः स्वाहा॑ मू॒ले॒भ्यः स्वाहेत्योष॑धिहोमाञ्जुहोति। द्व॒य्यो

वा ओषधयः। पुष्पेभ्योऽन्याः फलं गृह्णन्ति। मूलेभ्योऽन्याः।
ता एवोभयीरव रुन्धे॥६६॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमाञ्जुहोति।
आरण्यस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ। मेषस्त्वा पचतैरवत्वित्यपाव्यानि
जुहोति। प्राणा वै देवा अपाव्याः। प्राणानेवाव रुन्धे।
कूप्याभ्यः स्वाहान्धः स्वाहेत्यपां होमाञ्जुहोति। अप्सु
वा आपः। अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते।
यदेवान्धोऽन्नं जायते। तदव रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं कामत्यनन्तरित्यै कामति रुन्धे जायत एकं
च॥

[१७]

अम्भांसि जुहोति। अयं वै लोकोऽम्भांसि। तस्य
वसवोऽधिपतयः। अग्निर्ज्योतिः। यदम्भांसि जुहोति।
इममेव लोकमव रुन्धे। वसूनां सायुज्यं गच्छति।
अग्निं ज्योतिरव रुन्धे। नभांसि जुहोति। अन्तरिक्षं वै
नभांसि॥६८॥

तस्य रुद्रा अधिपतयः। वायुर्ज्योतिः। यन्नभांसि
जुहोति। अन्तरिक्षमेवाव रुन्धे। रुद्राणां सायुज्यं गच्छति।
वायुं ज्योतिरव रुन्धे। महांसि जुहोति। असौ वै लोको
महांसि। तस्यादित्या अधिपतयः। सूर्यो ज्योतिः॥६९॥

यन्महांसि जुहोति। अमुमेव लोकमव रुन्धे।
आदित्यानां सायुज्यं गच्छति। सूर्यं ज्योतिरव

रुन्धे। नमो॒ राज्ञे॒ नमो॒ वरु॑णायेति॒ य॒व्यानि॒ जुहोति॑।
अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ। म॒योभू॑र्वतो॒ अ॒भि वा॑तू॒स्रा इति॑ ग॒व्यानि॒
जुहोति॑। प॒शूना॑मवरुद्धौ। प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहेति॑
सन्तति॑होमाञ्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒ सन्त॑त्यै॥७०॥

सि॒ताय॒ स्वाहा॑ऽसि॒ताय॒ स्वाहेति॑ प्र॒मु॒क्तीर्जु॑होति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒ प्र॒मु॒क्त्यै। पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षाय॒
स्वाहेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्। द॒त्वते॒ स्वाहा॑ऽद॒न्तका॑य॒
स्वाहेति॑ शरी॒रहो॑माञ्जुहोति। पि॒तृलो॑कमे॒व तैर्य॑ज॒मानो॑ऽव॒
रुन्धे। कस्त्वा॑ यु॒नक्ति॒ स त्वा॑ यु॒नक्ति॑ति॒ परि॒धीन् यु॑नक्ति।
इ॒मे वै लो॒काः प॑रि॒धयः॑। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान् यु॑नक्ति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒ सम॑ष्ट्यै॥७१॥

यः प्रा॑ण॒तो य आ॑त्म॒दा इति॑ म॒हि॒मानौ॑ जुहोति। सु॒व॒र्गो
वै लो॒को म॑हः। सु॒व॒र्गमे॒व ता॒भ्यां लो॒कं य॑ज॒मानो॑ऽव॒
रुन्धे। आ ब्र॑ह्म॒न्ब्राह्म॑णो ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी जा॑यता॒मिति॑ स॒म॒स्तानि॑
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सानि॑ जुहोति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒व तैर्य॑ज॒मानो॑ऽव॒ रुन्धे।
ज॒ज्ञि बी॒जमि॑ति॒ जुहो॑त्यन॒न्तरि॑त्यै। अ॒ग्नये॒ स॒म॒नम॑त्पृ॒थि॒व्यै
स॒म॒नम॑दि॒ति स॒न्नति॑होमाञ्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒
स॒न्न॑त्यै। भू॒ताय॒ स्वाहा॑ भविष्य॒ते स्वाहेति॑ भू॒ताभ॒व्यौ होमौ॑
जुहोति। अ॒यं वै लो॒को भू॑तम्॥७२॥

अ॒सौ भ॑विष्य॒त्। अ॒नयो॑रे॒व लो॒कयोः॒ प्रति॑ तिष्ठति।
सर्व॑स्या॒प्त्यै। सर्व॑स्याव॑रुद्धौ। यद॒क्र॒न्दः प्र॑थ॒मं जा॑य॒मान्

इत्य॑श्वस्तो॒मीयं॑ जुहोति। सर्व॑स्या॒प्त्यै॑। सर्व॑स्य॒ जित्यै॑।
सर्व॑मे॒व तेना॑प्रोति। सर्व॑ जयति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते॥७३॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। य॒ज्ञः रक्षा॑ऽस्यजिघा॑सन्। स
ए॒तान्प्रजा॑पतिर्नक्त॑ः होमान॑पश्यत्। तान॑ जुहोत्। तैर्वै स
य॒ज्ञाद्रक्षा॑ऽस्यपा॑हन्। यन्न॑क्त॑ः होमां जुहोति॑। य॒ज्ञादे॒व
तैर्य॑ज॒मानो॒ रक्षा॑ऽस्यप॑हन्ति। उ॒षसे॒ स्वाहा॒ व्यु॑ष्ठे
स्वाहेत्य॑न्त॒तो जु॑होति। सु॒वर्ग॑स्य॒ लोक॑स्य॒ सम॑ष्ठ्यै॥७४॥

वै नभा॑सि॒ सूर्यो॑ ज्योतिः॒ सन्तत्यै॒ सम॑ष्ठ्यै भूतं॒ यज॑ते॒ नवं च॥—————[१८]

ए॒क॒यूपो॑ वैका॒दशिनी॑ वा। अ॒न्येषां॑ य॒ज्ञानां॑ यूपा॑ भवन्ति।
ए॒क॒विं॒शिन्य॑श्वमे॒धस्य॑। सु॒वर्ग॑स्य॒ लोक॑स्या॒भिजित्यै॑।
बै॒ल्वो वा॑ खादि॒रो वा॑ पा॒ला॒शो वा॑। अ॒न्येषां॑ य॒ज्ञक्र॑तूनां
यूपा॑ भवन्ति। रा॒ज्जु॒दाल॒ एक॑विं॒शत्य॑रत्निरश्वमे॒धस्य॑।
सु॒वर्ग॑स्य॒ लोक॑स्य॒ सम॑ष्ठ्यै। ना॒न्येषां॑ प॒शूनां॑ ते॒ज॒न्या
अ॒व॒द्यन्ति॑। अ॒व॒द्यन्त्य॑श्वस्य॥७५॥

पा॒प्मा वै ते॒ज॒नी। पा॒प्मनो॑ऽप॒हत्यै॑। पृ॒क्ष॒शा॒खाया॑म॒न्येषां॑
प॒शूनाम॑व॒द्यन्ति॑। वे॒त॒स॒शा॒खाया॑म॒श्वस्य॑। अ॒प्सुयो॑नि॒र्वा
अ॒श्वः। अ॒प्सुजो॑ वे॒त॒सः। स्व॑ ए॒वास्य॒ योना॑व॒वं द्य॑ति।
यू॒पेषु॑ ग्रा॒म्यान्प॒शून्नियु॑ञ्जन्ति। आ॒रो॒केष्वा॑र॒ण्यान्धा॑रयन्ति।
प॒शूनां॑ व्यावृ॑त्यै। आ ग्रा॒म्यान्प॒शूल्ल॑भन्ते। प्रा॒र॒ण्यान्त्सृ॑जन्ति।
पा॒प्मनो॑ऽप॒हत्यै॑॥७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥ [१९]

राज्जुदालमग्निष्ठं मि॒नोति॑। भ्रू॒णह॒त्याया॒ अप॑हृत्यै।
पौतु॑द्रवाव॒भितो॑ भवतः। पु॒ण्यस्य॑ ग॒न्धस्याव॑रुद्धौ।
भ्रू॒णह॒त्यामे॒वास्मा॑दप॒हत्य॑। पु॒ण्येन॑ ग॒न्धेनो॑भयतः परि
गृ॒ह्णाति॑। षड्वै॒ल्वा भ॑वन्ति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सस्याव॑रुद्धौ। षड्वा॑दि॒राः।
तेज॒सोऽव॑रुद्धौ॥ ७७॥

षट्वा॑ला॒शाः। सो॒मपी॒थस्याव॑रुद्धौ। ए॒कवि॑ंशतिः
सम्प॑द्यन्ते। ए॒कवि॑ंशतिर्वै दे॒वलो॒काः। द्वा॑द॒श मा॒साः
पञ्च॑त॒र्वः। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दित्य ए॒कवि॑ंशः। ए॒ष
सु॒वर्गो॑ लो॒कः। सु॒वर्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। श॒तं प॒शवो॑
भव॑न्ति॥ ७८॥

श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति
तिष्ठ॑ति। स॒र्व वा अ॑श्वमे॒ध्याप्रो॑ति। अ॒परि॑मिता भवन्ति।
अ॒परि॑मित॒स्याव॑रुद्धौ। ब्र॒ह्मवा॑दिनो॑ वदन्ति। कस्मा॑त्स॒त्यात्।
द॒क्षिण॒तोऽन्ये॑षां पशूनाम॑व॒द्यन्ति॑। उ॒त्तर॒तोऽश्व॑स्येति॑। वा॒रु॒णो
वा अश्वः॑॥ ७९॥

ए॒षा वै व॑रुणस्य॒ दिक्। स्वा॒या॒मे॒वास्य॑ दि॒श्यव॑द्यति।
यदि॑त॒रेषां॑ पशूनाम॑व॒द्यति॑। श॒तदे॒वत्य॑ तेना॒व रु॒न्धे।
चि॒तेऽग्ना॑वधि॑ वैत॒से क॒टेऽश्व॑ चि॒नोति॑। अ॒प्सुयो॑नि॒र्वा
अश्वः॑। अ॒प्सुजो॑ वैत॒सः। स्व ए॒वैनं॑ यो॒नौ प्र॑तिष्ठापयति।
पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑ तू॒परं चि॑नोति। प॒श्चात्प्रा॒चीनं॑ गोमृ॒गम्॥ ८०॥

प्राणापानावेवास्मिन्सम्यञ्चै दधाति। अश्वं तूपरं
 गोमृगमिति सर्वहुतं एताञ्जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै।
 आत्मनाऽभि जुहोति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति।
 सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद। अथो वसोरेव
 धारां तेनावं रुन्धे। इलुवर्दाय स्वाहा बलिवर्दाय
 स्वाहेत्याह। संवत्सरो वा इलुवर्दः। परिवत्सरो बलिवर्दः।
 संवत्सरादेव परिवत्सरादायुरवं रुन्धे। आयुरेवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वमेधयाजी जरसां विस्रसामुं लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽवरुद्धौ भवन्त्यश्वौ गोमृगमिलुवर्दश्चत्वारि च॥ [२०]

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एक-
 विंशतिर्यूपाः। यथा वा अश्वो वर्षभा वा वृषाणः
 सः स्फुरेरन्। एवमेव तथस्तोमाः सः स्फुरन्ते। यदेकविंशाः।
 ते यत्समृच्छेरन्। हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः
 स्यादित्याहुः। द्वादशः स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः
 संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमवं रुन्धे। यद्वश यूपा
 भवन्ति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवं
 रुन्धे। य एकादशः। स्तनं एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवेनां तेन। तदाहुः। यद्द्वादशोऽग्निः स्याद्द्वादशः
 स्तोम एकादश यूपाः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्।

ए॒क॒वि॒ं॒श ए॒वाग्निः॑ स्या॒दित्या॑हुः। ए॒क॒वि॒ं॒शः स्तोमः॑।
ए॒क॒वि॒ं॒शति॑र्यूपाः॑। यथा॒ प्रष्टि॑भि॒र्याति॑। ता॒दृगे॒व तत्॥८४॥

यो वा अ॑श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कुभो॑ वेद॑। क॒कुद्ध॑ राजा॑
भवति॑। ए॒क॒वि॒ं॒शोऽग्नि॑र्भवति॑। ए॒क॒वि॒ं॒शः स्तोमः॑।
ए॒क॒वि॒ं॒शति॑र्यूपाः॑। ए॒ता वा अ॑श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कुभः॑। य ए॒व
वेद॑। क॒कुद्ध॑ राजा॑ भवति॑। यो वा अ॑श्वमे॒धे त्रीणि॑ शी॒रूषाणि॑
वेद॑। शिरो॑ ह॒ राजा॑ भवति॑। ए॒क॒वि॒ं॒शोऽग्नि॑र्भवति॑।
ए॒क॒वि॒ं॒शः स्तोमः॑। ए॒क॒वि॒ं॒शति॑र्यूपाः॑। ए॒तानि॑ वा अ॑श्वमे॒धे
त्रीणि॑ शी॒रूषाणि॑। य ए॒व वेद॑। शिरो॑ ह॒ राजा॑ भवति॑॥८५॥

द्वाद॒शः स्तोमः॑ स ए॒व तच्छिरो॑ ह॒ राजा॑ भवति॑ षट् च॑॥—————[२१]

दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे पव॑माने। सु॒व॒र्गं लो॒कं न
प्राजा॑नन्। तमश्वः॑ प्राजा॑नात्। यद॑श्वमे॒धेऽश्वे॑न॒ मेध्ये॑नोद॑श्चो
बहि॑ष्पवमा॒नं सर्प॑न्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्रजा॑त्यै। न
वै म॑नुष्यः॑ सु॒व॒र्गं लो॒कमञ्ज॑सा वेद॑। अश्वो॑ वै सु॒व॒र्गं
लो॒कमञ्ज॑सा वेद॑। यदु॑द्गातोद्गाये॑त्। यथा॑ क्षे॒त्रज्ञो॑ऽन्येन॑ प॒था
प्रति॑पादये॑त्। ता॒दृक्त॑त्॥८६॥

उ॒द्गा॒तार॑मप॒रुध्य॑। अश्व॑मुद्गी॒थाय॑ वृणी॑ते। यथा॑ क्षे॒त्रज्ञो॑-
ऽञ्ज॑सा॒ नय॑ति। ए॒वमे॒वैन॑मश्वः॑ सु॒व॒र्गं लो॒कमञ्ज॑सा नयति॑।
पुच्छ॑म॒न्वा र॑भन्ते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। हिं क॑रोति।
सामै॒वाकः॑। हिं क॑रोति। उ॒द्गी॒थ ए॒वा॒स्य सः॥८७॥

वडं॒बा॒ उप॑ रुन्धन्ति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै। अथो॒
यथो॑पगा॒तार॑ उप॒गाय॑न्ति। तादृ॒गेव॑ तत्। उद॑गासीदश्चो॒
मेध्य॑ इत्या॒ह। प्रा॒जाप॒त्यो वा अश्वः॑। प्र॒जाप॑तिरुद्गी॒थः।
उद्गी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑ ऋ॒क्साम॒योरे॒व प्रति॑ तिष्ठति।
हि॒र॒ण्येनो॒पाक॑रोति। ज्योति॒र्वै हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॑रे॒व मु॒खतो॑
द॒धाति॑। यज॑माने च प्रजा॑सु च। अथो॒ हि॒र॒ण्यज्योति॑रे॒व
यज॑मानः सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति॥८८॥

तत्स उ॒पाक॑रोति च॒त्वारि॑ च॥ ————— [२२]

पुरु॑षो वै य॒ज्ञः। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। यदश्वे॑ प॒शून्नि॒युञ्ज॑न्ति।
य॒ज्ञादे॒व तद्य॒ज्ञं प्रयु॑ङ्क्ते। अश्वं॑ तू॒परं गो॑मृ॒गम्। तान॑ग्नि॒ष्ठ
आल॑भते। से॒नामु॒खमे॒व तत्स॑ ऽश्न॒यति॑। तस्मा॑द्राजमु॒खं भी॒ष्मं
भा॒वुक॑म्। आ॒ग्नेयं॑ कृ॒ष्णग्री॑वं पु॒रस्ता॑ल्ल॒लाटे॑। पू॒र्वाग्नि॑मे॒व तं
कु॑रुते॥८९॥

तस्मा॑त्पू॒र्वाग्निं॑ पु॒रस्ता॑त्स्थापयन्ति। पौ॒ष्णम॒न्वश्च॑म्। अन्नं॑ वै
पू॒षा। तस्मा॑त्पू॒र्वाग्ना॒वाहा॑र्य॒मा ह॑रन्ति। ऐ॒न्द्रा॒पौष्ण॑मु॒परि॑ष्ठात्।
ऐ॒न्द्रो वै रा॑ज॒न्योऽन्नं॑ पू॒षा। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति।
तस्मा॑द्राज॒न्योऽन्ना॑दो भा॒वुकः॑। आ॒ग्नेयौ॑ कृ॒ष्णग्री॑वौ बाहु॒वोः।
बा॒हुवो॑रे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते॥९०॥

तस्मा॑द्राज॒न्यो बा॒हुब॒लीभा॒वुकः॑। त्वा॒ष्ट्रौ लो॑मशस॒क्थौ
स॒क्थ्योः। स॒क्थ्योरे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते। तस्मा॑द्राज॒न्यं

ऊरुबलीभावुकः। शितिपृष्ठौ बारहस्पत्यौ पृष्ठे।
 ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो क्वचै एवैते अभितः
 पर्यूहते। तस्माद्राजन्यः सन्नद्धो वीर्यं करोति। धात्रे
 पृषोदरमुधस्तात्। प्रतिष्ठामेवैतां कुरुते। अथो इयं वै धाता।
 अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सौर्यं बलक्षं पुच्छे। उथ्सेधमेव तं
 कुरुते। तस्मादुथ्सेधं भूये प्रजा अभिसंश्रयन्ति॥११॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥ [२३]

साङ्गहण्या चतुष्टय्यो यो वै यः पितृश्रुत्वारो यथा नित्तं प्रजापतये त्वा यथा प्रोक्षितं
 विभूराहं प्रजापतिरकामयताश्वमेधेनं प्रजापतिर्न किञ्चन सावित्रमा ब्रह्मन्प्रजापतिर्देवैभ्यः
 प्रजापती रक्षांसि प्रजापतिमीप्सति विभूरश्वनामान्यम्भांस्येकयूपो राज्ञुदालमेकविंशो
 देवाः पुरुषस्त्रयोविंशतिः॥२३॥

साङ्गहण्या तस्मादश्वमेधयाजी यत्परिमिता यद्यज्ञमुखे यो दीक्षां देवानेव त्रयं इमे सिताय
 प्राणापानावेवास्मिन्तस्माद्राजन्यं एकं न वतिः॥११॥

साङ्गहण्या संश्रयन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ नवमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमात्स्वाऽष्टादशिभिरवा-
रुन्ध। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैरात्स्वा यजमानो-
ऽवं रुन्धे। संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः।
द्वादश मासाः पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव
तैरात्स्वा यजमानोऽवं रुन्धे। अग्निष्टेऽन्यान्पशून्पाकरोति।
इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते
सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां
पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोग्रामान्तौ
स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा
अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः।
यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः।
अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत।
अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशून्नालभते। तेनैव पशूनवं रुन्धे।
यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो

भवन्ति। न यज्ञवेशसम्भवति। न यजमानमरण्यं मृतं
हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो नाम।
सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं
ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं
आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामृज्जेथ्यंतस्त्रीणि च॥ [१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकावव रुन्धीयेति। स
एतानुभयान्पशून्पश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत।
तैर्वै स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव पशुभिरिमं
लोकमवारुन्ध। आरण्यैरमुम्। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते।
इममेव तैर्लोकमव रुन्धे। यदारण्यान्॥५॥

अमुं तैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः।
य इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान्
वै संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशवं
आलभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽव रुन्धे।
वि वा एष प्रजया पशुभिर्ऋध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्क्ते।
संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गं तु लोकं नापराधोति। प्रजा वै पशवं एकादशिनीं।
यदेत एकादशिनाः पशवं आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां
पशून् यजमानोऽव रुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा
सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्नोत्।

तामात्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्दशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैरात्वा यजमानोऽव रुन्धे। एकादश दशतु
आलभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभाः पशवः। पशूनेवाव
रुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः पशवो भवन्ति।
अश्वस्य सर्वत्वाय। नानारूपा भवन्ति। तस्मान्नानारूपाः
पशवः। बहुरूपा भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः पशवः समृद्धौ॥८॥

आरण्यल्लोको दशिनं आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥—————[२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलभ्यन्ते। अमुष्मा
आरण्याः। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमव
रुन्धे। यदारण्यान्। अमुं तैः। उभयांन्पशूनालभते।
ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयौर्लोकयोरवरुद्धौ। उभयांन्पशूना-
लभते॥९॥

ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
उभयांन्पशूनालभते। ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयेषां
पशूनामवरुद्धौ। त्रयस्त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एषां
लोकानामाप्त्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्॥१०॥

अस्मिँल्लोके बहवः कामा इति। यत्समानीभ्यो
देवताभ्योऽन्येऽन्ये पशव आलभ्यन्ते। अस्मिन्नेव तल्लोके
कामान्दधाति। तस्मादस्मिँल्लोके बहवः कामाः। त्रयाणां
त्रयाणां सह वपा जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत
इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै।

पर्य॑ग्नि॒कृ॒ताना॒र॒ण्यानु॒त्सृ॒जन्त्यहि॑ः सायै॑ ॥११॥

अवरु॑द्धा उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भते स॒त्यादहि॑ः सायै॑ ॥ [३]

यु॒ञ्जन्ति॑ ब्र॒ध्नमि॒त्याह॑ । अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो ब्र॒ध्नः ।
आ॒दि॒त्यमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑ । अ॒रु॒षमि॒त्याह॑ । अ॒ग्नि॒र्वा अ॒रु॒षः ।
अ॒ग्निमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑ । च॒रन्त॒मि॒त्याह॑ । वा॒युर्वै च॒रन् ।
वा॒युमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑ । प॒रित॒स्थुष॑ इ॒त्याह॑ ॥१२॥

इ॒मे वै लो॒काः प॒रित॒स्थुषः॑ । इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान्
यु॒नक्ति॑ । रोच॑न्ते रोच॒ना दि॒वीत्या॑ह । नक्ष॑त्राणि॒ वै रो॑चना
दि॒वि । नक्ष॑त्राण्ये॒वास्मै॑ रोच॒यति॑ । यु॒ञ्जन्त्य॑स्य॒ काम्ये॑त्या॒ह ।
का॒माने॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑ । ह॒री वि॒पक्ष॑से॒त्याह॑ । इ॒मे वै ह॒री
वि॒पक्ष॑सा । इ॒मे ए॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑ ॥१३॥

शो॒णा धृ॒ष्णू नृ॒वाह॑से॒त्याह॑ । अ॒हो॒रा॒त्रे वै नृ॒वाह॑सा ।
अ॒हो॒रा॒त्रे ए॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑ । ए॒ता ए॒वास्मै॑ दे॒वता॑ यु॒नक्ति॑ ।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै । के॒तुं कृ॒ण्वन्न॑के॒तव॑ इति॑ ध्व॒जं
प्रति॑मु॒ञ्चति॑ । यश॑ ए॒वैन॒ः राज्ञा॑ ग॒मय॑ति । जी॒मूत॑स्ये॒व भव॑ति
प्रती॑कमि॒त्याह॑ । य॒थाय॑जुरे॒वैतत् । ये ते प॒न्था॑नः स॒वितः
पूर्या॑स इत्य॑ध्व॒र्युर्यज॑मानं वाच॒यत्य॑भि॒जित्यै॑ ॥१४॥

प॒रा वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञ ए॑ति । यस्य॑ प॒शुरु॒पाकृ॑तोऽन्यत्र॒
वेद्या॑ एति॑ । ए॒तः स्तो॑त॒रेते॑न॒ प॒था पु॒नर॑श्व॒माव॑र्तयासि न
इ॒त्याह॑ । वा॒युर्वै स्तो॑ता । वा॒युमे॒वास्य॑ प॒रस्ता॑द्वि॒धात्या॑वृ॒त्त्यै ।

यथा वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्क॒न्दति॑। ए॒वं वा ए॒तद॒श्वस्य॑
स्क॒न्दति॑। यद॑स्यो॒पाकृतस्य॑ लोमा॑नि शी॒यन्ते॑। यद्वाले॑षु
का॒चाना॒वय॑न्ति। लोमा॑न्ये॒वास्य॑ तथ्स॒म्भर॑न्ति॥१५॥

भूर्भुवः॑ सु॒वरि॑ति प्रा॒जाप॒त्याभि॒राव॑यन्ति। प्रा॒जाप॒त्यो
वा अ॒श्वः। स्वयै॑वैनं दे॒वता॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भू॒रिति॑
महि॑षी। भुव॑ इति॑ वा॒वाता॑। सु॒वरि॑ति॒ परिवृ॑त्ती। ए॒षां
लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑ का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॑र्वै
हि॒र॒ण्यम्। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्रं॑ भवन्ति।
स॒हस्रं॑स॒म्मितः॑ सु॒वर्गो॑ लो॒कः। सु॒वर्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिजि॑त्यै।
अप॑ वा ए॒तस्मा॒त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीः॒ क्राम॑न्ति।
योऽश्व॑मे॒धेन॑ यज॑ते। वस॑वस्त्वाऽञ्जन्तु गाय॒त्रेण॑ छ॒न्दसे॑ति॒
महि॑ष्य॒भ्यन॑क्ति। तेजो॑ वा आ॒ज्यम्। तेजो॑ गाय॒त्री।
तेज॑सै॒वास्मै॑ तेजोऽव॑ रुन्धे॥१७॥

रु॒द्रास्त्वा॑ञ्जन्तु त्रैष्टु॒भेन॑ छ॒न्दसे॑ति॒ वा॒वाता॑। तेजो॑ वा
आ॒ज्यम्। इन्द्रि॒यं त्रि॒ष्टुप्। तेज॑सै॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यमव॑ रुन्धे।
आ॒दि॒त्यास्त्वा॑ऽञ्जन्तु जाग॑तेन॒ छ॒न्दसे॑ति॒ परिवृ॑त्ती। तेजो॑
वा आ॒ज्यम्। प॒शवो॑ जग॑ती। तेज॑सै॒वास्मै॑ प॒शूनव॑ रुन्धे।
पत्न॑योऽभ्य॑ञ्जन्ति। श्रि॒या वा ए॒तद्रूप॑म्॥१८॥

यत्पत्न॑यः। श्रि॒यमे॒वास्मि॒न्तद्व॑धति। नास्मा॒त्तेज॑ इन्द्रि॒यं
प॒शवः॑ श्रीरप॑ क्रामन्ति। ला॒जी(३)ञ्छा॒ची(३)न् यशो॑म॒माँ(४)

इत्यतिरिक्तमन्नमश्वायोपाहरन्ति। प्रजामेवान्नादीं कुर्वते।
 एतद्देवा अन्नमत्तैतदन्नमद्धि प्रजापत इत्याह। प्रजायामेवान्नाद्यं
 दधते। यदि नावजिघ्रैत्। अग्निः पशुरासीदित्यवघ्रापयेत्। अव
 हैव जिघ्रति। आक्रान् वाजी क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी द्यौस्तै पृष्ठं
 पृथिवी सधस्थमित्यश्वमनुमन्नयते। एषां लोकानामभिजित्यै।
 समिद्धो अञ्जन्कृदरं मतीनामित्यश्वस्याप्रियो भवन्ति
 सरूपत्वाय॥१९॥

परितुस्थुष इत्याहेमे एवास्मै युनक्त्यभिजित्यै भरन्त्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति त्रीणि च॥[४]

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन व्यृद्धते। योऽश्वमेधेन यजते।
 होता च ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवेन ब्रह्मवर्चसेन
 च समर्धयतः। दक्षिणतो ब्रह्मा भवति। दक्षिणतआयतनो वै
 ब्रह्मा। बारहस्पत्यो वै ब्रह्मा। ब्रह्मवर्चसमेवास्य दक्षिणतो
 दधाति। तस्मादक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः। उत्तरतो होता
 भवति॥२०॥

उत्तरतआयतनो वै होता। आग्नेयो वै होता। तेजो
 वा अग्निः। तेज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरो-
 ऽर्धस्तेजस्वितरः। यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो
 वै यूपः। यजमानमेव तेजसा च ब्रह्मवर्चसेन च
 समर्धयतः। किं स्विदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह। द्यौर्वै वृष्टिः
 पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमव रुन्धे। किं स्विदासीद्बृहद्वय

इत्याह। अश्वो वै बृहद्वयः। अश्वमेवाव रुन्धे। किं
स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह। रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवाव
रुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिलेत्याह। श्रीर्वै पिलिप्पिला।
अन्नाद्यमेवाव रुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य एकाकी
चरति। तेज एवाव रुन्धे। क उस्विञ्जायते पुनरित्याह।
चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवाव रुन्धे। किं स्विद्धिमस्य
भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनं महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रति
तिष्ठति। पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिर्वै परो-
ऽन्तः पृथिव्याः। वेदिमेवाव रुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य
नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवाव रुन्धे।
पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेत इत्याह। सोमो वै वृष्णो
अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवाव रुन्धे। पृच्छामि वाचः परमं
व्योमेत्याह। ब्रह्म वै वाचः परमं व्योम। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे॥२४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवाव रुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्चत्वारि

च॥ _____ [५]

अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन
यजते। प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति संज्ञप्यमानं

आहुतीर्जुहोति। प्राणानेवास्मिन्दधाति। नास्मात्प्राणा
अपक्रामन्ति। अवन्तीः स्थावन्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रियं त्वां
प्रियाणांम्। वर्षिष्ठमाप्यानाम्। निधीनां त्वां निधिपतिः
हवामहे वसो ममेत्याह। अपैवास्मै तद्धवते॥२५॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्यैवास्मै हवते। त्रिः परियन्ति।
त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः
परियन्ति। षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं धुवते।
अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति॥२६॥

ये यज्ञे धुवनं तन्वते। नवकृत्वः परियन्ति। नव वै पुरुषे
प्राणाः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति।
अम्बे अम्बाल्यम्बिक इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्।
सुभगे काम्पीलवासिनीत्याह। तप एवैनामुपनयति। सुवर्गे
लोके सम्प्रोर्ण्वाथामित्याह॥२७॥

सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। आऽहमजानि गर्भधमा
त्वमजाऽसि गर्भधमित्याह। प्रजा वै पशवो गर्भः।
प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। देवा वा अश्वमेधे पवमाने।
सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्।
यथ्सूचीभिरसिपथान्कल्पयन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
प्रज्ञात्यै। गायत्री त्रिष्टुब्जगतीत्याह॥२८॥

यथायजुरैवैतत्। त्रय्यः सूच्यो भवन्ति। अयस्मय्यो रजता

हरिण्यः। अस्य वै लोकस्य रूपमयस्मर्य्यः। अन्तरिक्षस्य
रजताः। दिवो हरिण्यः। दिशो वा अयस्मर्य्यः। अवान्तरदिशा
रजताः। ऊर्ध्वा हरिण्यः। दिश एवास्मै कल्पयति। कस्त्वा
छति कस्त्वा विशास्तीत्याहाहिंसायै॥ २९॥

हुवते क्रामन्त्यूर्वाथामित्याह जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥ [६]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं क्रामति। योऽश्वमेधेन
यजते। ऊर्ध्वामेनामुच्छ्रयतादित्याह। श्रीर्वै राष्ट्रमश्वमेधः।
श्रियमेवास्मै राष्ट्रमूर्ध्वमुच्छ्रयति। वेणुभारङ्गिराविवेत्याह। राष्ट्रं
वै भारः। राष्ट्रमेवास्मै पर्यूहति। अथास्या मध्यमेधतामित्याह।
श्रीर्वै राष्ट्रस्य मध्यम्॥ ३०॥

श्रियमेवाव रुन्धे। शीते वाते पुनन्निवेत्याह। क्षेमो
वै राष्ट्रस्य शीतो वातः। क्षेममेवाव रुन्धे। यद्धरिणी
यवमत्तीत्याह। विड्वै हरिणी। राष्ट्रं यवः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं
च समीचीं दधाति। न पुष्टं पशु मन्यत इत्याह। तस्माद्राजा
पशून् पुष्यति॥ ३१॥

शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायतीत्याह। तस्माद्वैशीपुत्रं
नाभिषिञ्चन्ते। इयं यका शकुन्तिकेत्याह। विड्वै शकुन्तिका।
राष्ट्रमश्वमेधः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति।
आहलमिति सर्पतीत्याह। तस्माद्राष्ट्राय विशः सर्पन्ति।
आहतं गभे पस इत्याह। विड्वै गभः॥ ३२॥

राष्ट्रं पसः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं
घातुकम्। माता च ते पिता च त इत्याह। इयं वै माता।
असौ पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत
इत्याह। श्रीर्वै वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवाव रुन्धे॥३३॥

प्रसुलामीति ते पिता गभे मुष्टिमंतस्यदित्याह। विड्वै
गभः। राष्ट्रं मुष्टिः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं
घातुकम्। अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति। ये यज्ञेऽपूतं
वदन्ति। दधिक्राव्णो अकारिषमिति सुरभिमतीमृचं वदन्ति।
प्राणा वै सुरभयः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा
अपक्रामन्ति। आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्यद्विर्मार्जयन्ते।
आपो वै सर्वा देवताः। देवताभिरेवात्मानं पवयन्ते॥३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गभो रुन्धे दधते चत्वारि च॥—————[७]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणाऽनु प्राविशत्। ताभ्यः पुनः
सम्भवितुं नाशक्रोत्। सौऽब्रवीत्। ऋध्रवदिथ्सः। यो मेतः
पुनः सम्भरदिति। तं देवा अश्वमेधेनैव सम्भरन्। ततो वै त
आर्ध्रुवन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्युधोति।
पुरुषमालभते॥३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै
विराट्। अन्नमेवाव रुन्धे। अश्वमालभते। प्राजापत्यो
वा अश्वः। प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्।
श्रियमेवाव रुन्धे। गामालभते॥३६॥

य॒ज्ञो वै गौः। य॒ज्ञमे॒वाल॑भते। अथो॒ अन्नं॑ वै गौः। अन्नमे॒वाव॑
 रुन्धे। अ॒जा॒वी आल॑भते भू॒म्ने। अथो॒ पुष्टि॑र्वै भू॒मा। पुष्टिमे॒वाव॑
 रुन्धे। पर्य॒ग्निकृ॑तं पु॒रुषं॑ चा॒र॒ण्याऽश्चो॒त्सृ॑जन्त्यहि॑सायै।
 उ॒भौ वा ए॒तौ प॒शू आल॑भ्येते। यश्चा॒वमो॑ यश्च॑ पर॒मः।
 तेऽस्यो॒भये॑ य॒ज्ञे ब॒द्धाः। अ॒भीष्टा॑ अ॒भिप्री॑ताः। अ॒भिजि॑ता
 अ॒भिहु॑ता भवन्ति। नैनं॑ द॒ङ्क्षवः॑ प॒शवो॑ य॒ज्ञे ब॒द्धाः। अ॒भीष्टा॑
 अ॒भिप्री॑ताः। अ॒भिजि॑ता अ॒भिहु॑ता हि॑सन्ति। योऽश्वमे॒धेन॑
 यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥ ३७॥

ल॒भते॒ गामा॑ल॒भते॒ पर॒मोऽष्टौ॑ च॥ [८]

प्र॒थमे॒न वा ए॒ष स्तोमे॑न रा॒ध्वा। च॒तुष्टोमे॑न
 कृ॒तेना॒या॒नामु॒त्तरे॑हन्। ए॒कवि॑शे प्र॒तिष्ठा॒यां प्र॒ति तिष्ठ॑ति।
 ए॒कवि॑शात्प्र॒तिष्ठा॒यां ऋ॒तून॒न्वारो॑हति। ऋ॒तवो॑ वै पृ॒ष्ठानि॑।
 ऋ॒तवः॑ संव॒त्सरः॑। ऋ॒तुष्वे॒व संव॑त्सरे प्र॒तिष्ठा॒य। दे॒वता॑
 अ॒भ्यारो॑हति। श॒क्रर॑यः पृ॒ष्ठं भ॑वन्त्य॒न्यदे॒न्यच्छ॑न्दः। अ॒न्येऽन्ये॑
 वा ए॒ते प॒शव॑ आल॑भ्यन्ते॥ ३८॥

उ॒तेव॑ ग्रा॒म्याः। उ॒तेवा॑र॒ण्याः। अ॒हरे॒व रू॒पेण॑ स॒मर्ध॑यति।
 अथो॒ अहं॑ ए॒वैष ब॑लिर्हियते। तदा॑हुः। अप॑शवो॒ वा ए॒ते।
 यद॑जा॒वय॑श्चा॒र॒ण्याश्च॑। ए॒ते वै सर्वे॑ प॒शवः॑। यद्व्या॑ इति॑।
 ग॒व्यान्प॒शूनु॑त्तमेऽहं॑ ना॒ल॒भते॑॥ ३९॥

तेनै॒वोभ॑या॒न्प॒शून्व॑ रुन्धे। प्रा॒जा॒प॒त्या भ॑वन्ति।
 अ॒न॒भिजि॑तस्या॒भिजि॑त्यै। सौ॒री॒र्नव॑ श्वे॒ता व॒शा अ॑नू॒ब॒भ्यां

भवन्ति। अन्तत एव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। सोमाय
स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति द्वन्द्विनः पशूनालभते।
अहोरात्राणामभिजित्यै। पशुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन
यजते। छुगलं कल्माषं किकिदीविं विदीगयमिति
त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवात्मान्५ समर्धयति।
ऋतुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। पिशङ्गास्त्रयो
वासन्ता इत्यृतुपशूनालभते। ऋतुभिरेवात्मान्५ समर्धयति।
आ वा एष पशुभ्यो वृश्च्यते। योऽश्वमेधेन यजते। पर्यग्निकृता
उत्सृजन्त्यनोव्रस्काय॥४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्पशूनालभतेऽष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे
महिमानावपश्यत्। तावगृहीत। ततो वै स महानन्नादो-
ऽभवत्। यः कामयेत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे
महिमानौ गृहीत। महानेवान्नादो भवति। यजमानदेवत्या
वै वपा। राजा महिमा। यद्वपां महिम्नोभयतः परियजति।
यजमानमेव राज्येनोभयतः परिगृह्णाति। पुरस्तात्स्वाहाकारा
वा अन्ये देवाः। उपरिष्ठात्स्वाहाकारा अन्ये। ते वा एतेऽश्व
एव मेध्य उभयेऽवरुध्यन्ते। यद्वपां महिम्नोभयतः परियजति।
तानेवोभयान्प्रीणाति॥४१॥

परियजति षट्॥ [१०]

वैश्वदेवो वा अश्वः। तं यत्प्राजापत्यं कुर्यात्। या

दे॒वता॑ अपि॑भागाः। ता भा॑ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयेत्। दे॒वता॑भ्यः
स॒मद॑ दध्यात्। स्ते॒गान्द॑ष्ट्राभ्यां म॒ण्डूकां॑ ज॒म्भ्ये॑भिरिति॑।
आज्य॑मव॒दानं॑ कृत्वा प्र॑तिस॒ङ्ख्याय॑माहु॒तीर्जु॑होति। या ए॒व
दे॒वता॑ अपि॑भागाः। ता भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। न दे॒वता॑भ्यः
स॒मद॑ दधाति॥४२॥

चतु॑र्दशै॒तान॑नुवा॒काञ्जु॑होत्यन॑न्तरित्यै। प्र॒या॒साय॑ स्वाहेति॑
पञ्च॑द॒शम्। पञ्च॑द॒श॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॑ रात्र॑यः। अ॒र्धमा॑स॒शः
सं॒वत्स॑र आ॒प्यते। दे॒वा॒सुराः सं॑य॒त्ता आ॑सन्। तेऽब्रु॑वन्न॒ग्रयः॑
स्वि॑ष्ट॒कृतः॑। अ॒श्वस्य॑ मे॒ध्यस्य॑ व॒यमु॑द्धारमु॒द्धराम॑हे।
अथै॑तान॒भि भ॑वा॒मेति॑। ते लोहि॑तमु॒दहर॑न्त। ततो॑ दे॒वा
अभ॑वन्॥४३॥

परा॑ऽसुराः। यथि॑स्वि॒ष्टकृ॑द्भ्यो लोहि॑तं जु॒होति॑
भ्रातृ॑व्याऽभिभू॒त्यै। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो
भव॑ति। गो॒मृग॑क॒ण्ठेन॑ प्रथ॒मामाहु॑तिं जुहोति। प॒शवो॑ वै
गो॒मृगः। रु॒द्रोऽग्निः॑ स्वि॒ष्टकृ॑त्। रु॒द्रादे॒व प॒शून्त॑र्दधाति। अथो॑
यत्रै॒षाऽऽहु॑तिर्हूयते॑। न तत्र॑ रु॒द्रः प॒शून्भि॑म॒न्यते॥४४॥

अ॒श्वश॑फेनं द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोति। प॒शवो॑ वा एक॑शफम्।
रु॒द्रोऽग्निः॑ स्वि॒ष्टकृ॑त्। रु॒द्रादे॒व प॒शून्त॑र्दधाति। अथो॑ यत्रै॒षाऽऽहु॑तिर्हूयते॑। न तत्र॑ रु॒द्रः प॒शून्भि॑म॒न्यते। अ॒यस्म॑ये॒न
कम॑ण्डलु॒ना तृतीया॑म्। आहु॑तिं जुहोत्याया॒स्यो वै प्र॒जाः।

रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो
यत्रैषाऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यभवन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ ————— [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीय-
मभवत्। यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवेनमालभते।
आज्येन जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्।
मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्।
पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती। बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै
पुरुषो द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः।
अश्वस्तोमीयं पूर्वं होतव्याँ(३)न्द्विपदा(३) इति। अश्वो
वा अश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा
द्विपदा जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव
चतुष्पदः प्रतिष्ठायपति। द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं
जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठायश्चवेत।

द्विपदा अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्तर्ययति स्थापयति पञ्च च॥ [१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सौऽस्मात्सृष्टोऽपाकामत्।
तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
त्वम्। यथ्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते।
अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमां कश्चनेत्याहुः।
तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यथसावित्रियो भवन्ति। सवितृ-
प्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं
गन्तौ। यथसायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्य यत्यै धृत्यै॥५०॥

यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यथसायं
धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं
प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव
तदन्विच्छति। तस्माद्विवां नष्टेष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते
सायं धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो
अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्रीं राष्ट्रं कामति। योऽश्वमेधेन यजते।
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।

श्रियंमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियंमश्नुते।
वीणांऽस्मै वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ गायंताम्॥५२॥

प्रभ्रंशुकास्माच्छ्रीः स्यात्। न वै ब्राह्मणे श्री रमत
इति। ब्राह्मणोऽन्यो गायेत्। राजन्योऽन्यः। ब्रह्म वै ब्राह्मणः।
क्षत्रं राजन्यः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतः
श्रीः परिगृहीता भवति। तदाहुः। यदुभौ दिवा गायंताम्।
अपांस्माद्राष्ट्रं क्रामेत्॥५३॥

न वै ब्राह्मणे राष्ट्रं रमत इति। यदा खलु वै राजा
कामयते। अथ ब्राह्मणं जिनाति। दिवा ब्राह्मणो गायेत्।
नक्तं राजन्यः। ब्रह्मणो वै रूपमहः। क्षत्रस्य रात्रिः। तथा
हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृहीतं भवति।
इत्यददा इत्ययजथा इत्यपच इति ब्राह्मणो गायेत्। इष्टापूर्तं
वै ब्राह्मणस्य॥५४॥

इष्टापूर्तेनैवैनं स समर्धयति। इत्यजिना इत्ययुध्यथा
इत्यमुं सङ्ग्राममहन्निति राजन्यः। युद्धं वै राजन्यस्य।
युद्धेनैवैनं स समर्धयति। अक्लृप्ता वा एतस्यर्तव इत्याहुः।
योऽश्वमेधेन यजत इति। तिस्रोऽन्यो गायति तिस्रोऽन्यः।
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेवास्मै कल्पयतः।
ताभ्यां सः स्थायाम्। अनोयुक्ते च शते च ददाति। शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति॥५५॥

गायंताङ्गामेद्वाह्मणस्य कल्पयतश्चत्वारि च॥ [१४]

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वार्यन्ताः। तेभ्यो यदाहुतीर्न जुहुयात्। लोकलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। लोकाल्लोकादेव मृत्युमवयजते। नैनं लोकलोके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मै स्वाहाऽमुष्मै स्वाहेति जुह्वत्सश्चक्षीत। बह्वं मृत्युममित्रं कुर्वीत। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा एवैकां जुहुयात्। एको वा अमुष्मिल्लोके मृत्युः॥५६॥

अशनया मृत्युरेव। तमेवामुष्मिल्लोकेऽवयजते। भ्रूणहत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति। भ्रूणहत्यामेवाव यजते। तदाहुः। यद्भ्रूणहत्या पात्र्याऽथ। कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियत इति। अमृत्युर्वा अन्यो भ्रूणहत्याया इत्याहुः। भ्रूणहत्या वाव मृत्युरिति। यद्भ्रूणहत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाऽऽहुत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भ्रूणघ्ने भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः। भ्रूणहत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां ब्राह्मणं हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः। अन्त एव वरुणमवयजते। खलतेर्विक्रिधस्य शुक्लस्य

पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥—————[१५]

वारुणो वा अश्वः। तं देवतया व्यर्धयति। यत्प्राजापत्यं करोति। नमो राज्ञे नमो वरुणायेत्याह। वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽश्वाय नमः प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवाव रुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिं मा कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं समानानां करोति। मां धेहि मयि धेहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति। आलब्धाय स्वाहेति नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्च्यवते। योऽश्वमेधेन यजते। आग्नेयमैन्द्राग्रमाश्विनम्। तान्पशूनालभते प्रतिष्ठित्यै। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवाव रुन्धे। ब्रह्म वा अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्रो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवाव रुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुद्धौ त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति।

अ॒ग्नयेऽ॑होमु॒चेऽष्टा॑क॒पाल॒ इति॒ दश॑हविष॒मिष्टिं॑ निर्व॑पति।
 दशा॑क्षरा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे।
 अ॒ग्नेर्म॑न्वे प्रथ॒मस्य॒ प्रचे॑तस् इति॒ याज्या॑नुवा॒क्या भव॑न्ति
 सर्व॑त्वाय॥६२॥

अधिपतय इत्याहर्भिजित्या ऐन्द्राग्नौ भवन्ति रुन्ध एकं च॥—————[१६]

यद्य॑श्व॒मुप॑तप॒द्विन्दे॑त्। आ॒ग्नेय॑म॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पेत्। सौ॒म्यं
 च॒रुम्। सा॒वित्र॑म॒ष्टाक॑पालम्। यदा॑ग्ने॒यो भव॑न्ति। अ॒ग्निः सर्वा॑
 दे॒वताः॑। दे॒वता॑भिरे॒वैनं॑ भिष॑ज्यति। यथ्सौ॒म्यो भव॑न्ति। सोमो॒
 वा ओष॑धीना॒ऽराजा॑। याभ्य॑ ए॒वैनं॑ वि॒न्दति॑॥६३॥

ताभिरे॒वैनं॑ भिष॑ज्यति। यथ्सा॒वित्रो॑ भव॑न्ति। स॒वितृ॑प्र॒सूत
 ए॒वैनं॑ भिष॑ज्यति। ए॒ताभिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिर्भिष॑ज्यति। अ॒ग॒दो
 हैव॑ भव॑ति। पौ॒ष्णं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ श्लो॒णः स्यात्। पू॒षा
 वै श्लौ॑ण्यस्य भि॒षक्। स ए॒वैनं॑ भिष॑ज्यति। अश्लो॑णो हैव
 भव॑ति॥६४॥

रौ॒द्रं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ म॒हती॑ दे॒वता॑ऽभि॒मन्ये॑त।
 ए॒तद्दे॒वत्यो॑ वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑या भिष॑ज्यति।
 अ॒ग॒दो हैव॑ भव॑ति। वै॒श्वान॒रं द्वाद॑शकपालं निर्व॑पेन्मृगा॒खरे॑
 यदि॑ नाऽऽगच्छे॑त्। इ॒यं वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। इ॒यमे॒वैनं॑म॒र्चिभ्या॑
 परि॒रोध॑मानयति। आ॒हैव॑ सु॒त्यम॑हर्गच्छति। यद्य॑धी॒यात्॥६५॥

अ॒ग्नयेऽ॑हो॒मुचेऽष्टा॑क॒पालः॑ । सौ॒र्यं प॒यः । वा॒य॒व्यं
आज्य॑भागः । यज॑मानो वा अश्वः । अ॒हंसा॒ वा ए॒ष
गृही॑तः । यस्याश्चो मे॒धाय॑ प्रोक्षि॑तोऽध्येति । यद॒होमु॑चे
निर्व॑पति । अ॒हंस॑ ए॒व तेन॑ मुच्यते । यज॑मानो वा अश्वः ।
रेत॑सा वा ए॒ष व्य॑ध्यते ॥ ६६ ॥

यस्याश्चो मे॒धाय॑ प्रोक्षि॑तोऽध्येति । सौ॒र्यं रेतः॑ । यथ्सौ॒र्यं
पयो॑ भवति । रेत॑सै॒वैन॑ स॒ सम॑र्धयति । यज॑मानो वा अश्वः ।
गर्भै॒र्वा ए॒ष व्य॑ध्यते । यस्याश्चो मे॒धाय॑ प्रोक्षि॑तोऽध्येति ।
वा॒य॒व्या गर्भाः॑ । यद्वा॒य॒व्यं आ॒ज्य॑भागो भवति । गर्भै॒रे॒वैन॑ स॒
सम॑र्धयति । अथो॒ यस्यै॒षाऽश्व॑मे॒धे प्राय॑श्चित्तिः क्रि॒यते॑ ।
इ॒ष्ट्वा वसी॑यान्भवति ॥ ६७ ॥

विन्दत्यश्वो॒णो ह॒व भ॑वत्यधी॒याद॑ध्यते गर्भै॒रे॒वैन॑ स॒ सम॑र्धयति द्वे च ॥ ————— [१७]

तदा॑हुः । द्वा॒दश॑ ब्रह्मो॒दना॑न्धस॒ंस्थि॑ते निर्व॑पेत् ।
द्वा॒दश॑भिर्वेष्टि॑भिर्यजे॒तेति॑ । यदिष्टि॑भिर्यजे॒त । उ॒प॒नामु॑क ए॒नं
य॒ज्ञः स्या॑त् । पापी॒याऽतु॑ स्या॑त् । आ॒प्तानि॑ वा ए॒तस्य॑
छन्दा॑सि । य ई॒जानः॑ । तानि॑ क ए॒ताव॑दाशु पुनः
प्रयु॑ञ्जीतेति । सर्वा॒ वै स॒ंस्थि॑ते य॒ज्ञे वागा॑प्यते ॥ ६८ ॥

सा॒प्ता भ॑वति या॒तया॑ग्नी । कू॒रीकृ॑तेव॒ हि भ॑वत्यरु॒ष्कृ॒ता ।
सा न पुनः॑ प्र॒युज्ये॒त्याहुः॑ । द्वा॒दशै॒व ब्र॑ह्मो॒दना॑न्धस॒ंस्थि॑ते
निर्व॑पेत् । प्र॒जाप॑ति॒र्वा औ॒दनः॑ । य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः । उ॒प॒नामु॑क

ए॒नं य॒ज्ञो भ॑वति। न पापी॑यान्भवति। द्वा॒द॒श भ॑वन्ति।
द्वा॒द॒श॒मा॒साः सं॒व॒त्स॒रः। सं॒व॒त्स॒र ए॒व प्र॒ति ति॑ष्ठति॥६९॥

आ॒प्य॒ते सं॒व॒त्स॒र ए॒कं च॑॥ [१८]

ए॒ष वै वि॒भूर्ना॑म॒ य॒ज्ञः। स॒र्वं ह॒ वै तत्र॑ वि॒भु भ॑वति।
यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै प्र॒भूर्ना॑म॒ य॒ज्ञः। स॒र्वं ह॒ वै तत्र॑
प्र॒भु भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वा ऊ॒र्ज॒स्वा॒न्नाम॑
य॒ज्ञः। स॒र्वं ह॒ वै तत्रो॑र्ज॒स्व॒द्भव॑ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते।
ए॒ष वै प॒य॒स्वा॒न्नाम॑ य॒ज्ञः॥७०॥

स॒र्वं ह॒ वै तत्र॑ प॒य॒स्व॒द्भव॑ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते।
ए॒ष वै वि॒धृ॒तो ना॑म॒ य॒ज्ञः। स॒र्वं ह॒ वै तत्र॑ वि॒धृ॒तं भ॑वति।
यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै व्या॒वृ॒त्तो ना॑म॒ य॒ज्ञः। स॒र्वं
ह॒ वै तत्र॑ व्या॒वृ॒त्तं भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै
प्र॒ति॒ष्ठि॒तो ना॑म॒ य॒ज्ञः। स॒र्वं ह॒ वै तत्र॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒तं भ॑वति॥७१॥

यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै ते॒ज॒स्वी ना॑म॒ य॒ज्ञः। स॒र्वं
ह॒ वै तत्र॑ ते॒ज॒स्वि भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै
ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी ना॑म॒ य॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑ ब्रा॒ह्म॒णो ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी
जा॑यते। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वा अ॒ति॒व्या॒धी ना॑म॒
य॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑ रा॒ज॒न्यो॑ऽति॒व्या॒धी जा॑यते। यत्रै॒तेन॑
य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै दी॒र्घो ना॑म॒ य॒ज्ञः। दी॒र्घायु॑षो ह॒ वै तत्र॑
मनु॑ष्या भवन्ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै क्लृ॑प्तो ना॑म॒
य॒ज्ञः। क॒ल्प॑ते ह॒ वै तत्र॑ प्र॒जा॒भ्यो॑ यो॒ग॒क्षे॒मः। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒

यजन्ते॥७२॥

पर्यस्वान्नमं यज्ञः प्रतिष्ठितं भवति यज्ञेन यज्ञेन यजन्ते षट् (एष वै विभूः प्रभूरूर्जस्वान्ययस्वान् विधृतो व्यावृत्तः प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः कुसो द्वादश॥)॥—[१९]

तार्प्येणाश्वः संज्ञपयन्ति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञेनैवैनः समर्धयन्ति। यामेन साम्नां प्रस्तोताऽनूपतिष्ठते। यमलोकमेवैनं गमयति। तार्प्ये च कृत्यधीवासे चाश्वः संज्ञपयन्ति। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैव पशूनं रुन्धे। हिरण्यकशिपु भवति। तेजसोऽवरुद्धौ॥७३॥

रुक्मो भवति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै। अश्वो भवति। प्रजापतेराप्त्यै। अस्य वै लोकस्य रूपं तार्प्यम्। अन्तरिक्षस्य कृत्यधीवासः। दिवो हिरण्यकशिपु। आदित्यस्य रुक्मः। प्रजापतेरश्वः। इममेव लोकं तार्प्येणाऽऽप्नोति॥७४॥

अन्तरिक्षं कृत्यधीवासेन। दिवः हिरण्यकशिपुना। आदित्यः रुक्मेण। अश्वेनैव मेध्यैः प्रजापतेः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। एतासांमेव देवतानां सायुज्यम्। सार्ष्टिताः समानलोकतामाप्नोति। योऽश्वमेधेन यजन्ते। य उ चैनमेवं वेद॥७५॥

अवरुद्धा आप्नोत्यष्टौ च॥—[२०]

आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। तेऽङ्गिरस आदित्येभ्यः। अमुमादित्यमश्वः श्वेतं भूतं दक्षिणामनयन्। तेऽब्रुवन्। यन्नो नैष्ट। स वर्यो भूदिति। तस्मादश्वः

सर्वर्येत्याह्वयन्ति। तस्माद्द्विज्ञे वरो दीयते। यत्प्रजापतिरालब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वो नाम॥ ७६॥

यच्छ्वयदरुरासीत्। तस्मादर्वा नाम। यत्सद्यो वाजांश्चसुमजयत्। तस्माद्वाजी नाम। यदसुराणां लोकानादत्त। तस्मादादित्यो नाम। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिमुपवपति। योनिमन्तमेवैनमायतनवन्तं करोति॥ ७७॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। प्राणापानावेवाव रुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। ओजो बलमेवाव रुन्धे। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिं चिनोति। तार्वर्काश्वमेधौ। अर्काश्वमेधावेवाव रुन्धे। अथो अर्काश्वमेधयोरेव प्रति तिष्ठति॥ ७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनञ्चत्वारि च॥ ————— [२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुं भूतं मेधायाऽऽऽलभन्त। तमालभ्योपावसन्। प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा एतद्देवानामहः। यत्संवत्सरः। तस्मादश्वः पुरस्तात्संवत्सर आलभ्यते। यत्प्रजापतिरालब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः। यत्सद्यो मेधोऽभवत्॥ ७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुं भवति। य एवं वेद।
यद्वै तत्प्रजापतिरालब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः
पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य एवं
वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्यालभते। समेनं देवास्तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्। पशुं भूतं
मेधायालभन्त। यज्ञमेव। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। कामं
यज्ञमकुर्वन्त। तेऽमृतत्वमकामयन्त। तेऽमृतत्वमगच्छन्।
योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥

प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मारमेव
गच्छति। एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषमं तूपरं
बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्याऽऽस्यै। सर्वस्य
जित्यै। सर्वमेव तेनाऽऽप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन
यजते। य उ चैनमेवं वेद॥८२॥

मेधोऽभवद्यजन्त एति वेदः॥ [२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य
लोमं लोमं जुहोति। अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी।
यथसायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति।
एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं
जुह्वति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव

मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। द्रुशपूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे॥८३॥

यद्द्रुशपूर्णमासौ यजते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनं वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। असौ वा आदित्योऽश्वः। स आहवनीयमागच्छति। तद्विवर्तते। यदग्निहोत्रं जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥—————[२३]

प्रजापतिस्तमष्टादशिभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युञ्जन्ति तेजसाऽपंप्राणा अपश्रूरुर्ध्वा प्रजापतिः प्रेणाऽनुं प्रथमेनं प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं यज्ञक्रतुभिरपश्रुर्ब्राह्मणौ सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभूस्ताऽर्ष्येणादित्याः प्रजापतिं पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥२३॥

प्रजापतिरस्मिँल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्प्रातः प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यः सर्वे ह वै तत्र पयः स्वद्य उ चैनमेवं वेद चत्वार्यशीतिः॥८४॥

प्रजापतिरश्वमेधं जुहोति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभि॒र्यज॑त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभि॒र्यज॑त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥
आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑
रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भुव॑न॒सूव॑रीः।
पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सुत। म॒हाना॑म्नीर्म॒हामा॑नाः। म॒हसो॑ म॒हसः॑
स्वः। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सुत॥२॥

अ॒पाश्र्य॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्य॑ष्णिम॒पा रघ॑म्। अ॒पाँघ्रा॑मपं
चाव॑र्तिम्। अ॒पदे॑वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीरजी॑ताꣳश्च। भुव॑नं
दे॒वसू॑वरीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॑षत।

शि॒वा नः॑ श॒न्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृ॒डीका॑
स॒र॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्द॒शि॑॥३॥

[१]

स्मृ॒तिः प्र॒त्यक्ष॑मैति॒ह्यम्। अनु॑मानश्चतुष्टयम्। ए॒तैरा॑दि॒त्य-
मण्ड॑लम्। स॒र्वैरे॒व वि॒धा॑स्यते। सूर्यो॑ म॒रीचि॑माद॒त्ते।
स॒र्वस्मा॑द्भु॒व॑नाद॒धि। तस्याः॑ पा॒कवि॑शेषेण। स्मृ॒तं का॑ल-
वि॒शेष॑णम्। न॒दीव॑ प्रभ॑वात्का॒चित्। अ॒क्षय्या॑भ्य॒न्दते॑
यथा॥४॥

तां नद्योऽभि॑ संमाय॒न्ति। सो॒रुः सती॑ न नि॒वर्त॑ते।
ए॒वं ना॒नास॑मुत्था॒नाः। का॒लाः सं॒वत्स॑रः॒ श्रिताः॑। अणु॑शश्च
म॒ह॒शश्च। स॒र्वे स॒मव॑यत्रि॒तम्। स॒तैः स॒र्वैः सं॒मावि॑ष्टः। ऊ॒रुः
स॒न्न नि॒वर्त॑ते। अधि॑सं॒वत्स॑रं वि॒द्यात्। तदे॒वं लक्ष॑णे॥५॥

अणु॑भिश्च म॒हद्भि॑श्च। स॒मारूढः॑ प्र॒दृश्य॑ते। सं॒वत्स॑रः
प्र॒त्यक्षे॑ण। ना॒धिस॑त्त्वः प्र॒दृश्य॑ते। प॒टरो॑ वि॒क्लिधः॑ पि॒ङ्गः।
ए॒तद्व॑रुणलक्ष॑णम्। यत्रै॒तदु॑प॒दृश्य॑ते। स॒हस्रं॑ तत्र॒ नीय॑ते।
ए॒क५ हि॑ शिरो ना॒ना मु॒खे। कृ॒त्स्नं तद॑तुलक्ष॑णम्॥६॥

उभय॑तः स॒प्तैन्द्रि॑या॒णि। ज॒ल्पितं॑ त्वे॒व दि॒ह्यते॑। शुक्ल॑कृष्णे
सं॒वत्स॑रस्य। दक्षि॑णवा॒मयोः॑ पा॒र्श्वयोः॑। तस्यै॒षा भव॑ति। शु॒क्रं
तै॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं तै॑ अ॒न्यत्। विषु॑रूपे अ॒ह॒नी द्यौरि॑वासि। वि॒श्वा
हि मा॒या अ॒व॑सि स्वधा॒वः। भ॒द्रा तै॑ पूष॒न्नि॒ह रा॒तिर॒स्त्विति॑।

नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽऽदित्यः संवत्सर
एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं
रूपम्। योऽस्य महानर्थं उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं
कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साकजानां सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो
देवजा इति। तेषामिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे
रजन्ते विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः।
सखा सखायमब्रवीत्। जहाको अस्मदीषते। यस्तित्याजं
सखिविदं सखायम्। न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति।
यदीं शृणोत्यलकं शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। ऋतुरऋतुना
नुद्यमानः। विननादाभिधावः। षष्टिश्च त्रिंशका वल्गाः।
शुक्लकृष्णौ च षाष्टिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो
वसुभिः सह। संवत्सरस्य सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः।
अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूश्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते।
यत्रैतदुपदृश्यते। एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये।
विशेषणं तु वक्ष्यामः। ऋतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासां
रुद्रगणः। ग्रीष्मेणाऽऽवर्तते सह। निजहन् पृथिवीं
सर्वाम्॥१०॥

ज्योतिषाँऽप्रतिख्येनं सः। विश्वरूपाणि वासाँसि।
 आदित्यानां निबोधत। संवत्सरीणं कर्मफलम्।
 वर्षाभिर्ददताँ सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्भाँऽऽपीत
 इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते।
 ह्लादयतेँ ज्वलंतश्चैव। शाम्यतंश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा
 भ्रँश्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रँश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति।
 संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वरूषाभ्य इत्यर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्गणं
 नास्ति। ऋभूणां तन्निबोधत। कनकाभानि वासाँसि।
 अहतानि निबोधत। अन्नमश्रीतं मृज्मीत। अहं वो
 जीवनप्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः।
 अमुतो जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह।
 अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपर्दिनः। अक्रुद्धस्य
 योत्स्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्।
 अक्ष्णयोः क्षिपणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मनूनामुदकं गृहे। एता वाचः
 प्रवदन्तीः। वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना
 अन्वैक्षत। इह जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति।
 इहेहवः स्वतपसः। मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा

आवृणे॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असञ्चता। नैव देवो न मर्त्यः। न राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वग्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनुरित्यज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य। एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न हिंसातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः। सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मै न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासन्तामिति। तस्मै सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः

स॒ह। इन्द्राय॑ सर्वा॒न्कामान॑भि॒वृ॒हति॑। स द्र॒प्सः। तस्यै॒षा
भ॒व॑ति॥१८॥

अ॒व॒द्र॒प्सो अ॑श्शु॒मती॑मतिष्ठत्। इ॒यानः॑ कृ॒ष्णो द॒शभिः॑
स॒हस्रैः॑। आ॒व॒र्त॒मिन्द्रः॑ श॒च्या ध॑म॒न्तम्। उ॒प॒सृ॒हि तं
नृ॒म॒णाम॑थ॒द्रा॒मि॒ति। ए॒तयै॑वेन्द्रः स॒लावृ॑क्या स॒ह। अ॒सुरान्
प॑रि॒वृ॒श्च॒ति। पृथि॑व्य॒श्शु॒मती॑। ताम॒न्व॒व॑स्थि॒तः सं॒व॒त्स॒रो दि॒व॑
च॑। नै॒वं वि॒दुषा॑ऽऽचा॒र्यान्ते॑वा॒सिनौ॑। अ॒न्यो॒न्यस्मै॑ द्रु॒ह्या॒ताम्।
यो द्रु॒ह्य॒ति। भ्र॑श्य॒ते स्व॑र्गा॒ल्लो॒कात्। इ॒त्यृ॒तुम॑ण्ड॒लानि॑।
सूर्य॑मण्ड॒लान्या॑ख्या॒यिकाः॑। अ॒त ऊ॒र्ध्वं॑ सं॒निर्व॑च॒नाः॥१९॥

[६]

आ॒रो॒गो भ्रा॒जः प॒टरः॑ प॒तङ्गः॑। स्व॒र्ण॒रो ज्यो॑तिषि॒मान्
वि॒भा॒सः। ते अ॒स्मै स॑र्वे दि॒वमा॑त॒प॒न्ति। ऊ॒र्जं दु॑हा॒ना
अ॒न॒प॒स्फुर॑न्त इ॒ति। क॒श्य॑पोऽष्ट॒मः। स म॒हा॒मे॒रुं न॑
ज॒हा॒ति। तस्यै॒षा भ॑व॒ति। य॒त्ते शि॒ल्पं क॒श्य॑प रो॒चना॑वत्।
इ॒न्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अ॒र्पि॒ताः स॒प्त
सा॒कम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे
कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्धमति।
भस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त
शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्त्सप्त

सूर्या॑निति। पञ्च॑कर्णो॑ वा॒थस्या॒यनः। सप्त॑कर्णश्च॒ प्लाक्षिः॥ २१॥

आनु॑श्रविक ए॒व नौ कश्य॑प इति। उ॒भौ वेद॑यिते। न
हि शेकु॑मिव॒ महामै॑रुं ग॒न्तुम्। अप॑श्यम॒हमे॒त्सूर्य॑मण्ड॒लं
परि॑वर्तमा॒नम्। गा॒र्ग्यः प्रा॑णत्रा॒तः। गच्छ॑न्त॒ म॒हामै॑रुम्।
एकं॑ चाज॒ह॒तम्। भ्राज॑प॒टरप॑तङ्गा नि॒हने। तिष्ठ॑न्ना॒तप॑न्ति।
तस्मा॑दि॒ह तत्रि॑तपाः॥ २२॥

अ॒मुत्रे॒तरे। तस्मा॑दि॒हातत्रि॑तपाः। तेषा॑मेषा॒ भव॑ति। स॒प्त
सूर्या॑ दि॒वमनु॑प्रवि॒ष्टाः। तान॑न्वेति॒ प॒थिभि॑र्दक्षि॒णावा॑न्। ते
अस्मै॑ स॒र्वे घृ॑तमा॒तप॑न्ति। ऊ॒र्जं दु॒हाना॑ अन॒पस्फुर॑न्त इति।
सप्त॑त्विजः॒ सूर्या॑ इ॒त्याचा॒र्याः। तेषा॑मेषा॒ भव॑ति। स॒प्त दि॒शो
नाना॑सूर्याः॥ २३॥

स॒प्त हो॒ता॒र ऋ॒त्विजः॑। दे॒वा आ॒दि॒त्या ये स॒प्त। तेभिः॑
सोमा॑भी रक्ष॑ण इति। तद॑प्या॒म्रायः॑। दिग्भ्राज॑ ऋ॒तून् करो॑ति।
एत॑यै॒वावृ॒ता स॒हस्र॑सूर्य॒ताया॑ इति॒ वैश॑म्पा॒यनः॑। तस्यै॒षा
भव॑ति। यद्वा॒व इन्द्र॑ ते श॒त५ श॒तं भूमीः॑। उ॒तस्युः॑। नत्वा॑
वज्रि॑न्त्स॒हस्र॑५ सूर्याः॥ २४॥

अनु॑ न जा॒तमष्ट॑ रोद॑सी इति। ना॒नालि॑ङ्गत्वाद्द॒तूनां॑
ना॒नासूर्य॑त्वम्। अष्टौ॑ तु व्य॒वसि॑ता इति। सूर्य॑मण्ड॒लान्यष्टा॑त
ऊ॒र्ध्वम्। तेषा॑मेषा॒ भव॑ति। चि॒त्रं दे॒वाना॑मुद॒गादनी॑कम्।
चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॑ वरु॑णस्या॒ग्नेः। आऽप्रा॑द्यावा॑पृथि॒वी अ॒न्तरि॑क्षम्।
सूर्य॑ आ॒त्मा जग॑तस्त॒स्थुषश्चे॒ति॥ २५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। कायं संवत्सरो मिथः। काहः केयं
देव रात्री। क मासा ऋतवः श्रिताः। अर्धमासा मुहूर्ताः।
निमेषास्तुटिभिः सह। केमा आपो निविशन्ते। यदीतो
यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्ये
समाहिताः॥ २६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्ये समाहिता। अनवर्णे इमे
भूमी। इयं चाऽसौ च रोदसी। किं स्विदत्रान्तरा भूतम्।
येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति वत्सस्य
वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूयवसिनी मनुषे
दशस्ये॥ २७॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दधर्ध पृथिवीमभितो
मयूखैः। किं तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीप्तिः किं
परायणम्। एको यद्धारयद्देवः। रेजती रोदसी उभे।
वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते। त्रिपदाद्धारयद्देवः।
यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥ २८॥

अग्नयो वायवश्चैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा
परं मृत्युम्। अवमं मध्यमश्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्।
एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु
मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते॥ २९॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा।
 आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो
 मध्यममायन्ति। चतुर्मांशं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वां
 पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं नस्तद्वह्मन् प्रब्रूहि। यदि
 वेत्थाऽसतो गृहान्॥ ३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निघ्नन्ति सर्वदा।
 रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः
 प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र
 तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः
 स्वकर्मभिः॥ ३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं
 मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो
 भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धागमनः। तस्यैषा
 भवति। आयस्मिन्सप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्या रुहः॥ ३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति।
 कश्यपः पश्यको भवति। यथ्सर्वं परिपश्यतीति
 सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने
 नयं सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि
 विद्वान्। युयोध्यस्मङ्गुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं
 विधेमेति॥ ३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो
नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्।
एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः।
नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामः हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुभ्राट्।
अङ्गारिर्बम्भारिः। हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः।
मूर्धन्वान्धसूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च
महादेवाः। रश्मयश्च देवा गरगिरः॥३६॥

नैनं गरौ हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः
स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये
चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।

वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिर्विपरीताः। सुप्तभिर्वा
तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति।
समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं
जिन्वन्त्यग्नय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासन्ते।
महर्षिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत। जमदग्निराप्यायते।
छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः॥३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छ्रुं
योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा
(३) इति निगदव्याख्याताः॥४०॥

[९]

सहस्रवृद्धियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्। अश्विना
भुज्यूनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः
पतिर्व्योम। मिथुनन्ता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।
सुरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजतं वामन्यत्।
विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवन्तः स्वधावन्तौ। भद्रा वां पूषणाविह
रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः

स॒९ सखा॑यौ। ताव॑श्चिना॑ रा॒सभा॑श्चा॒ हव॑ मे। शु॒भ॒स्प॒ती
आ॒गत॑ सूर्यया॑ स॒ह। त्यु॒ग्रो॒ह भु॒ज्युम॑श्चिनोदमे॒घे। र॒यिं
न कश्चि॑न्ममृ॒वां (२) अवा॑हाः। तमू॑हथुनो॒भि॒रा॑त्म॒न्वती॑भिः।
अ॒न्त॒रि॒क्ष॒प्रु॒ङ्गि॒रपो॑दकाभिः॥४२॥

ति॒स्रः, क्षप॑स्त्रिरहा॑ति॒व्रज॑द्भिः। नास॑त्या भु॒ज्युमू॑हथुः
प॒त॒ङ्गैः। स॒मु॒द्रस्य॑ ध॒न्व॑न्ना॒र्द्रस्य॑ पा॒रे। त्रि॒भी॒रथैः॑ श॒तप॑द्भिः
ष॒ड॒श्वैः। स॒वि॒तारं॑ वि॒त॑न्वन्तम्। अ॒नु॒ब॒ध्राति॑ शा॒म्बरः॑।
आ॒प॒पूर॑ष॒म्बर॑श्चै॒वा। स॒वि॒तारे॑प॒सोऽभ॑वत्। त्य॑ सु॒तृप्तं॑
वि॑दित्वै॒वा। ब॒हु॒सोम॑ गि॒रं व॑शी॥४३॥

अ॒न्वेति॑ तु॒ग्रो व॑क्रिया॒न्तम्। आ॒य॒सू॒यान्॒सोम॑तृप्सुषु। स
स॒ङ्गाम॑स्तमो॑द्योऽत्यो॒तः। वा॒चो गाः॑ पि॒पाति॑ तत्। स
त॒द्गोभिः॑ स्तवा॑ऽत्येत्य॒न्ये। र॒क्षसा॑न॒न्विता॑श्च॒ ये। अ॒न्वेति॑
परि॑वृ॒त्याऽस्तः॑। ए॒वमे॒तौ स्थौ॑ अ॒श्विना॑। ते ए॒ते द्युः॑ पृथि॒व्योः।
अ॒ह॒र॒ह॒र्गर्भ॑ दधा॒थे॥४४॥

तयो॑रे॒तौ व॒थ्सा॑व॒होरा॒त्रे। पृथि॑व्या अ॒हः। दि॒वो
रा॒त्रिः। ता अ॒वि॑सृष्टौ। द॒म्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ
व॒थ्सौ। अ॒ग्निश्चा॑दि॒त्यश्च॑। रा॒त्रेर्व॒थ्सः। श्वे॒त आ॑दि॒त्यः।
अ॒होऽग्निः॥४५॥

ता॒म्रो अ॑रु॒णः। ता अ॒वि॑सृष्टौ। द॒म्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ
व॒थ्सौ। वृ॒त्रश्च॑ वैद्यु॒तश्च॑। अ॒ग्नेर्वृ॒त्रः। वैद्यु॒त आ॑दि॒त्यस्य॑। ता

अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वृथ्सौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव प्रतिपद्येते। सेयः रात्रीं गर्भिणीं पुत्रेण संवसति। तस्या वा एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोर्गर्भिण्यां उल्बणम्। एवमेतस्यां उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च भवति। य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य वृथ्सः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासन्ते। पितृषां प्रलो अभिरक्षति व्रतम्। महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरां इच्छे कुर्धरुणेष्वारभम्। पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः। अतप्ततनूनं तदामो अश्रुते। श्रुतास इद्वहन्तस्तथ्समाशत। ब्रह्मा देवानाम्। असन्तः सद्ये ततक्षुः॥४८॥

ऋषयः सप्तात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः शङ्कृतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य। अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्रे कुहचिद्विवेयुः। अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति। तथ्सवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तथ्सवितुर्वृणीमहे। वयं देवस्य भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि।

अपाङ्गूह॑त स॒विता॒ तृ॒भीन्। सर्वा॑न्दि॒वो अ॒न्ध॑सः। न॒क्तं
ता॒न्य॑भ॒वन्द्द॑शे। अ॒स्थ्य॒स्त्रा स॒म्भ॑वि॒ष्यामः॑। ना॒म॒ नामै॒व ना॒म
मै॑॥५०॥

न॒पु॒ंस॒कं पु॒मा॒ऽस्य॑स्मि। स्था॒वरो॑ऽस्म्यथ॒ जङ्ग॑मः।
य॒जे॑ऽयक्षि॒ यष्टा॑हे च। म॒या भू॒तान्य॑यक्ष॒ता प॒शवो॑ म॒म
भू॒ता॒नि। अ॒नू॒ब॒न्धो॑ऽस्म्य॒हं वि॒भुः। स्त्रियः॑ स॒तीः। ता उ॑मे
पु॒ंस आ॑हुः। प॒श्य॑दक्ष॒ण्वा॒न्नवि॑चे॒तद॒न्धः। क॒विर्यः॑ पु॒त्रः स
इ॒मा चि॑के॒त॥५१॥

य॒स्ता वि॑जा॒नात्स॑वि॒तुः पि॒तास॑त्। अ॒न्धो म॑णि॒मवि॑न्दत्।
त॒म॒न॒ङ्गुलि॑राव॒यत्। अ॒ग्नी॒वः प्र॑त्य॒मुश्च॑त्। त॒मजि॑ह्वा अ॒सश्च॑त।
ऊ॒र्ध्वमू॒लम॑वाक्छा॒खम्। वृ॒क्षं यो वे॑द॒ सम्प्र॑ति। न स जा॒तु
ज॒नः श्र॑द्द॒ध्यात्। मृ॒त्युर्मा॒ मा॒र्यादि॑तिः। ह॒सित॑ रु॒दितं
गी॒तम्॥५२॥

वी॒णाप॑ण॒वला॑सि॒तम्। मृ॒तं जी॒वं च॑ य॒त्किञ्चित्। अ॒ङ्गानि॑
स्ने॒व वि॒द्धि॑ तत्। अ॒तृ॒ष्य॒ऽस्तृ॒ष्य॑ध्या॒यत्। अ॒स्माज्जा॑ता
मै॑ मि॒थू च॑रन्। पु॒त्रो निर्ऋ॑त्या॒ वैदे॑हः। अ॒चेता॑ यश्च
चे॒तनः॑। स॒ तं म॑णि॒मवि॑न्दत्। सोऽन॑ङ्गुलि॒राव॑यत्। सोऽग्नी॒वः
प्र॑त्य॒मुश्च॑त्॥५३॥

सोऽजि॑ह्वो अ॒सश्च॑त। नै॒तमृ॑षिं वि॒दित्वा॑ न॒गरं प्र॑वि॒शेत्।
य॒दि प्र॑वि॒शेत्। मि॒थौ च॑रित्वा प्र॒वि॒शेत्। तत्स॒म्भ॒वस्य॑ व्र॒तम्।

आ॒तम॑ग्ने र॒थं ति॑ष्ठ। एका॑ँश्चमेक॒योज॑नम्। एकचक्र॑मेक॒धुरम्।
वा॒तध्रा॑जिग॒तिं वि॑भो। न॒ रि॒ष्यति॑ न व्य॒थते॥५४॥

ना॒स्याक्षो॑ यातु॒ सज्ज॑ति। यच्चे॒तान् रोहि॑तांश्च॒ग्नेः। र॒थे
यु॑क्त्वाऽधि॒तिष्ठ॑ति। एक॒या च द॑शभिश्च॑ स्वभू॒ते। द्वाभ्यामिष्ट॑ये
वि॑ंशत्या॒ च। तिसृ॑भिश्च वह॒से त्रि॑ंशता॒ च। नियु॑द्विर्वायविह
ता॑ विमु॒ञ्च॥५५॥

[११]

आत॑नुष्व॒ प्रत॑नुष्व। उ॒द्धमाऽऽध॑म॒ सन्ध॑म। आदित्ये
चन्द्र॑वर्णा॒नाम्। गर्भ॑माधे॒हि यः पुमा॑न्। इ॒तः सि॒क्तं
सूर्य॑गतम्। च॒न्द्रम॑से॒ रसं॑ कृधि। वारा॑दं ज॒नया॑ग्रेऽग्निम्। य
एको॑ रु॒द्र उच्य॑ते। अ॒स॒ङ्ख्या॒ताः स॑हस्रा॒णि। स्म॒र्यते॑ न च
दृ॒श्यते॥५६॥

ए॒वमे॒तं नि॑बोधत। आ॒म॒न्द्रैरि॑न्द्र॒ हरि॑भिः। या॒हि
म॒यूर॑रोमभिः। मा त्वा केचि॒न्त्रिये॑मु॒रि॒न्न पा॒शिनः॑। द॒ध॒न्वेव॑
ता इ॒हि। मा म॒न्द्रैरि॑न्द्र॒ हरि॑भिः। या॒मि म॒यूर॑रोमभिः। मा
मा केचि॒न्त्रिये॑मु॒रि॒न्न पा॒शिनः॑। नि॒ध॒न्वेव॑ तां (२) इ॒मि।
अणु॑भिश्च म॒हद्भि॑श्च॥५७॥

नि॒घृष्वैर॑स॒मायु॑तैः। का॒लैर्हरि॑त्वंमाप॒त्रैः। इन्द्राऽऽया॑हि
स॒हस्र॑युक्। अ॒ग्निर्वि॒भ्राष्टि॑वसनः। वा॒युः श्वे॑त॒सिक॑द्रुकः।
सं॒व॒त्स॒रो वि॑षू॒वर्णैः॑। नित्या॒स्तेऽनु॑च॒रास्त॒व। सु॒ब्रह्म॑ण्यो॑
सु॒ब्रह्म॑ण्यो॑ सु॒ब्रह्म॑ण्योम्। इन्द्राऽऽगच्छ॑ हरि॒व आ॑गच्छ

मैधातिथेः। मेष वृषणश्चस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण
गौतमब्रुवाण। अरुणाश्वा इहागताः। वसंवः पृथिविक्षितः।
अष्टौदिग्वासंसोऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते।
ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः
खादग्दतः। इतो रुद्राः पराङ्गताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च
सविता च। विश्वरूपैरिहाऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना।
अप्सुषा इति तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च।
कालावयवानामितः प्रतीज्या। वासात्या इत्यश्विनोः।
कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां
चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेवं विद्युदिति। ब्रह्मण
उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण आस्तरणमसि।
ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद
न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न
चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं
दिवम्॥६१॥

अ॒हं वेद॒ न मे॑ मृत्युः। न चामृत्युर॒घाऽऽह॑रत्। सु॒त्रामा॑णं
म॒हीमू॒ षु। अदि॑ति॒र्द्यौरदि॑तिरन्तरि॒क्षम्। अदि॑तिर्मा॒ता
स पि॒ता स पु॒त्रः। वि॒श्वे दे॒वा अदि॑तिः पञ्च॒जनाः॑।
अदि॑तिर्जा॒तमदि॑तिर्जनि॒त्वम्। अ॒ष्टौ पु॒त्रासो॒ अदि॑तेः। ये
जा॒तास्त॒न्वः परि॑ दे॒वां (२) उप॑प्रै॒त्सप्त॑भिः॥६२॥

प॒रा मा॒र्ताण्ड॑मास्य॑त्। स॒प्तभिः॑ पु॒त्रैरदि॑तिः। उप॑प्रै॒त्पू॒र्व्यं
युग॑म्। प्र॒जायै॑ मृत्यवे त॑त्। प॒रा मा॒र्ताण्ड॑माभ॒रदि॑तिः।
ता॒ननु॑क्र॒मिष्या॑मः। मि॒त्रश्च॒ वरु॑णश्च। धा॒ता चा॑र्य॒मा च॑।
अ॒शश्च॒ भग॑श्च। इन्द्रश्च॒ विव॑स्वा॒श्चेत्ये॑ते। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भो
ह॒सः शु॑चि॒षत्। ब्र॒ह्म॑ज॒ज्ञानं॑ तदि॒त्प॒दमि॑ति। ग॒र्भः
प्रा॒जाप॑त्यः। अथ॒ पुरु॑षः स॒प्त पुरु॑षः॥६३॥

[य॒था॒स्थानं॑ ग॒र्भिण्यः॑]

[१३]

योऽसौ॑ त॒पन्न॑देति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दायो॒देति॑।
मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दायोद॒गाः। अ॒सौ
योऽस्त॑मेति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दाया॒ऽस्तमे॑ति। मा मे॑
प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दाया॒ऽस्त॑ङ्गाः। अ॒सौ
य आ॒पूर्य॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरा॒पूर्य॑ति॥६४॥

मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरा॒पूरि॑ष्ठाः।
अ॒सौ योऽप॑क्षीयति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑क्षीयति। मा

मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑क्षेष्टाः। अ॒मूनि॒
नक्ष॑त्राणि। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति
च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत्
मोत्स॑र्पत्॥६५॥

इ॒मे मासा॑श्चार्धमा॒साश्च॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति॒
चोत्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्स॑र्पत्। इ॒म ऋ॒तवः॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑
प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्।
मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्स॑र्पत्। अ॒य२ सं॑वत्सरः। सर्वे॑षां
भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒ चोत्स॑र्पति च॥६६॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप
मोत्स॑र्प। इ॒दम॑हः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒ चोत्स॑र्पति
च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप
मोत्स॑र्प। इ॒य२ रा॒त्रिः॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒
चोत्स॑र्पति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
प्रा॒णैरप॑प्रसृप मोत्स॑र्प। ॐ भूर्भुवः॒ स्वः॑। एत॒द्वो मि॒थुनं॑ मा
नो मि॒थुन२॑ री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथाऽऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने

स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। सतां सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। अभिधून्वतामभिघ्नताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऋभूणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६८॥

---

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

---

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा

भा॒नि। परु॒षाणां॑ रु॒द्राणां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
 श्या॒मानां॑ रु॒द्राणां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। क॒पिला॒नां॑
 रु॒द्राणां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। अ॒तिलो॒हि॒तानां॑
 रु॒द्राणां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ऊ॒र्ध्वा॒नां॑ रु॒द्राणां॑
 स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि॥७०॥

अ॒व॒प॒त॒न्ता॒नां॑ रु॒द्राणां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
 वैद्यु॒ता॒नां॑ रु॒द्राणां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
 प्र॒भ्राज॑मा॒नीनां॑ रु॒द्राणी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
 व्य॒व॒दा॒तीनां॑ रु॒द्राणी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
 वा॒सु॒कि॒वैद्यु॒तीनां॑ रु॒द्राणी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
 र॒ज॒ता॒नां॑ रु॒द्राणी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। परु॒षाणां॑
 रु॒द्राणी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। श्या॒मानां॑ रु॒द्राणी॒नां॑
 स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। क॒पिला॒नां॑ रु॒द्राणी॒नां॑ स्था॒ने
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। अ॒तिलो॒हि॒तीनां॑ रु॒द्राणी॒नां॑ स्था॒ने
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ऊ॒र्ध्वा॒नां॑ रु॒द्राणी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा
 भा॒नि। अ॒व॒प॒त॒न्तीनां॑ रु॒द्राणी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
 वैद्यु॒तीनां॑ रु॒द्राणी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ॐ भूर्भुवः
 स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
 भा॒नि। जा॒तवे॒दस॑ उ॒प॒दि॒श्यस्य॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा

भा॒नि। स॒हो॒ज॒सो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेज॑सा
 भा॒नि। अ॒जि॒रा॒प्र॒भव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेज॑सा
 भा॒नि। वै॒श्वान॒रस्या॒पर॒दिश्यस्य स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि।
 न॒र्या॒प॒स उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि। प॒ङ्क्ति॒रा॒ध॒स
 उ॒द॒ग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि। वि॒स॒र्पि॒ण उपदिश्यस्य
 स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दि॒शो वो मिथु॑नं
 मा नो मिथु॑नं रो॒द्वम्॥ ७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विस॑र्पी न॒रकः। तस्मान्नः प॑रिपा॒हि।
 दक्षिणापरस्यां दिश्यविस॑र्पी न॒रकः। तस्मान्नः प॑रिपा॒हि।
 उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषा॑दी न॒रकः। तस्मान्नः प॑रिपा॒हि।
 उत्तरापरस्यां दिश्यविषा॑दी न॒रकः। तस्मान्नः प॑रिपा॒हि। आ
 यस्मिन्त्स॑त्त वा॒स॒वा इन्द्रि॒याणि शत॑क्र॒त॒वित्ये॒ते॥ ७३॥

[१९]

इन्द्र॒घो॒षा वो वसु॑भिः पु॒रस्ता॒दुप॑दधताम्। मनो॑जवसो
 वः पि॒तृभिर्दक्षि॑णत उप॑दधताम्। प्रचै॑ता वो रु॒द्रैः
 प॒श्चादुप॑दधताम्। वि॒श्वक॑र्मा व आ॒दि॒त्यैरु॑त्तर॒त उप॑दधताम्।
 त्वष्टा॑ वो रू॒पैरु॑परि॒ष्टादुप॑दधताम्। संज्ञा॑नं वः प॑श्चा॒दिति॑।
 आ॒दि॒त्यः सर्वो॑ऽग्निः पृ॒थि॒व्याम्। वा॒युर॒न्तरि॑क्षे। सूर्यो॑ दि॒वि।
 च॒न्द्रमा॑ दि॒क्षु। नक्ष॑त्राणि स्वलो॒के। ए॒वा ह्ये॒वा। ए॒वा ह्य॑ग्ने।
 ए॒वा हि वा॑यो। ए॒वा ही॑न्द्र। ए॒वा हि पू॑षन्। ए॒वा हि

दे॒वाः॥ ७४॥

[२०]

आप॑मा॒पाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॒तः।
अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्यश्च॑। स॒ह सं॑श्च॒स्क॒रद्वि॒या। वा॒य्वश्वा॑
रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्या॒त्मानो॒ अ॒द्रुहः॑। दे॒वीर्भु॑वन्॒सूव॑रीः।
पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत। म॒हाना॒ग्नीर्म॑हा॒मानाः॑। म॒ह॒सो म॑ह॒सः
स्वः॥ ७५॥

दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा
रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रघ॑म्। अ॒पा॑घ्रा॒मप॑चा॒वर्ति॑म्।
अप॑दे॒वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीरजी॑ता॒श्च। भु॑व॒नं दे॒व॒सूव॑रीः।
आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नो॒र्ध्वमु॑दी॒षत॥ ७६॥

भ॒द्रं क॑र्णेभिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभिर्य॑ज॒त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु।
के॒तवो॒ अरु॑णासश्च। ऋ॒षयो॑ वा॒तर॑श॒नाः। प्र॒तिष्ठाꣳ श॑तधा॑
हि। स॒माहि॑ता॒सो स॒हस्र॑धा॒यस॑म्। शि॒वा नः॑ श॒न्त॑मा भवन्तु।
दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृ॒डी॒का सर॑स्वति। मा ते॒ व्योम॑
स॒न्दृशि॑॥ ७७॥

[२१]

यौऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
 चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
 य एवं वेद। यौऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
 अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यौऽग्नेरायतनं
 वेद॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्।
 आयतनवान् भवति। य एवं वेद। यौऽपामायतनं वेद।
 आयतनवान् भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान्
 भवति। यो वायोरायतनं वेद। आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं
 वेद। यौऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। असौ वै
 तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यौऽमुष्य तपत
 आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वा अमुष्य तपत
 आयतनम्॥८०॥

आयतनवान् भवति। य एवं वेद। यौऽपामायतनं
 वेद। आयतनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतनम्।
 आयतनवान् भवति। यश्चन्द्रमस आयतनं वेद। आयतनवान्
 भवति। आपो वै चन्द्रमस आयतनम्। आयतनवान्
 भवति॥८१॥

य एवं वेद। यौऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
 नक्षत्राणि वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो

नक्षत्राणामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद॥८२॥

योऽपामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति। पर्जन्यो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः पर्जन्यस्याऽऽयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्याऽऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽपामायतनं वेदं॥८३॥

आयतनवान् भवति। संवत्सरो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः संवत्सरस्याऽऽयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै संवत्सरस्याऽऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितां वेदं। प्रत्येव तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। अपां रसमुदयं सन्न। सूर्ये शुक्रं समाभृतम्। अपां रसस्य यो रसः। तं वो गृह्णाम्युत्तममिति। इमे वै लोका अपां रसः। तैऽमुष्मिन्नादित्ये समाभृताः। जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयित्वा गुल्फदघ्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च संस्तीर्य। तस्मिन्विहायसे। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते। असौ भुवनेऽप्यनाहिताग्निरेताः। तमभित एता

अ॒बीष्ट॑का॒ उप॑दधाति। अ॒ग्नि॒हो॒त्रे दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॒न्धे
चा॒तुर्मा॒स्येषु॑॥८६॥

अथो॑ आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒क्र॒तुष्विति॑। ए॒तद्ध॑ स्म॒ वा
आ॑हुः शण्डि॒लाः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। स॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः।
स॒व॒त्स॒रं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। सा॒वि॒त्रम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः।
अ॒मुमा॑दि॒त्यं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥८७॥

ना॒चि॒के॒तम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। प्रा॒णान्प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।
चा॒तुर्हो॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। ब्र॒ह्मं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।
वै॒श्व॒सृ॒जम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। शरी॑रं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।
उ॒पा॒नु॒वा॒क्य॑मा॒शुम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः॥८८॥

इ॒माँल्लो॒कान्प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। इ॒ममा॑रुणकेतुक॒म॒ग्निं
चि॑न्वा॒न इति॑। य ए॒वासौ। इ॒तश्चा॒ऽमु॒तश्चा॒ऽव्य॑तीपा॒ती।
तमि॑ति। यो॑ऽग्नेर्मि॒थूया वेद॑। मि॒थु॒न॒वान्भ॑वति। आपो॒ वा
अ॒ग्नेर्मि॒थूयाः। मि॒थु॒न॒वान्भ॑वति। य ए॒वं वेद॑॥८९॥

[२२]

आपो॒ वा इ॒दमा॑सन्त्सलिलमे॒व। स प्र॑जाप॒तिरे॒कः
पुष्कर॑प॒र्णे सम॑भवत्। तस्यान्त॒र्मन॑सि का॒मः सम॑वर्तत। इ॒दं
सृ॑जेय॒मिति॑। तस्मा॒द्यत्पु॑रुषो॒ मन॑साऽभि॒गच्छ॑ति। तद्वा॒चा
व॑दति। तत्कर्म॑णा करोति। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। का॒मस्तद॑ग्ने
सम॑वर्त॒ताधि॑। मन॑सो॒ रेतः॑ प्रथ॒मं यदा॑सीत्॥९०॥

स॒तो ब॒न्धुम॑संति॒ निर॑विन्दन्। हृ॒दि प्र॒ती॒ष्या क॒वयो॑
मनी॑षेति। उ॒पै॒नन्त॑दु॒प॒नम॑ति। यत्का॑मो भ॒वति॑। य ए॒वं
वेद॑। स तपो॑ऽतप्यत। स तप॑स्त॒त्वा। शरी॑रमधू॒नुत॑। तस्य॒
यन्मा॒ऽसमासी॑त्। ततो॑ऽरु॒णाः के॒तवो॑ वा॒त॒र॒श॒ना ऋष॑य॒
उद॑तिष्ठन्॥११॥

ये न॒खाः। ते वै॒खान॒साः। ये वा॒लाः। ते वा॒ल॒खि॒ल्याः। यो
रसः॑। सो॑ऽपाम्। अ॒न्त॒र॒तः कूर्म॑ भू॒त॒ः सर्प॑न्तम्। तम॑ब्रवीत्।
मम॒ वै॒त्वङ्मा॒ऽसा। सम॑भूत्॥१२॥

नेत्य॑ब्रवीत्। पूर्॒वमे॒वा॒हमि॒हास॑मिति। तत्पु॒रुष॑स्य
पु॒रुष॑त्वम्। स सु॒ह॒स्र॑शी॒र्षा पु॒रुषः॑। सु॒ह॒स्राक्षः॑ सु॒ह॒स्र॑पात्।
भू॒त्वोद॑तिष्ठत्। तम॑ब्रवीत्। त्वं वै पूर्॒व॒ः सम॑भूः। त्वमि॒दं
पूर्॒वः कुरु॑ष्वेति। स इ॒त आ॒दाया॑ऽऽपः॥१३॥

अ॒ञ्जलि॑ना॒ पुर॑स्ता॒दु॒पाद॑धात्। ए॒वा॒ह्ये॒वेति॑। तत॑ आ॒दि॒त्य
उद॑तिष्ठत्। सा प्रा॒ची दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुर्दक्षि॑ण॒त
उ॒पाद॑धात्। ए॒वा॒ह्य॒ग्र इति॑। ततो॒ वा अ॒ग्निरुद॑तिष्ठत्। सा
दक्षि॑णा दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुः प॒श्चादु॒पाद॑धात्। ए॒वा हि
वा॒यो इति॑॥१४॥

ततो॑ वा॒युरुद॑तिष्ठत्। सा प्र॒ती॒ची दिक्। अथा॑रु॒णः
के॒तुर्उत्त॑र॒त उ॒पाद॑धात्। ए॒वा॒ही॒न्द्रेति॑। ततो॒ वा इन्द्र॑
उद॑तिष्ठत्। सो॒दी॒ची दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुर्मध्य॑ उ॒पाद॑धात्।

ए॒वा हि पू॒षन्नि॒ति। ततो॒ वै पू॒षोद॑तिष्ठत्। से॒यं दिक्॥९५॥

अथा॑रु॒णः के॒तुरु॒परि॑ष्टादुपाद॑धात्। ए॒वा हि दे॒वा इति॑।
ततो॑ दे॒वमनु॑ष्याः पि॒तरः॑। ग॒न्ध॒र्वाप्स॒रस॒श्चोद॑तिष्ठन्। सो॒र्ध्वा
दिक्। या वि॒प्रुषो॑ वि॒परा॑पतन्। ताभ्योऽसु॑रा रक्षा॑सि
पिशा॑चाश्चोद॑तिष्ठन्। तस्मा॑त्ते परा॑भवन्। वि॒प्रुङ्घो॒ हि ते
सम॑भवन्। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता॥९६॥

आपो॑ ह॒ यद्वृ॑हतीर्गर्भ॑मायन्। दक्षं॑ दधा॑ना ज॒नय॑न्तीः
स्वय॑म्भुम्। तत॑ इ॒मेध्य॑सृ॒ज्यन्त॑ सर्गाः॑। अ॒द्ध्यो वा इ॒दं
सम॑भूत्। तस्मा॑दि॒दं सर्व॑ ब्रह्म॑ स्वय॑म्ब्वि॒ति। तस्मा॑दि॒दं
सर्व॑ं शिथि॑लमि॒वाऽध्रु॑वमि॒वाभव॑त्। प्र॒जाप॑तिर्वा॒व
तत्। आ॒त्मना॑ऽऽत्मानं॑ वि॒धाय॑। तदे॒वानु॑प्रावि॑शत्।
तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता॥९७॥

वि॒धाय॑ लो॒कान् वि॒धाय॑ भू॒तानि॑। वि॒धाय॑ सर्वाः॑
प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑। प्र॒जाप॑तिः प्रथ॑म॒जा ऋ॒तस्य॑।
आ॒त्मना॑ऽऽत्मानं॑मि॒मि संवि॑वेशेति॑। सर्व॑मे॒वेद॑मा॒प्त्वा।
सर्व॑मव॒रुद्ध॑। तदे॒वानु॑प्रवि॑शति। य ए॒वं वेद॑॥९८॥

[२३]

चतु॑ष्टय्य॒ आपो॑ गृह्णाति। च॒त्वारि॒ वा अ॒पां रू॒पाणि॑।
मेघो॑ वि॒द्युत्। स्त॒नयि॑तुर्वृष्टिः। ता॒न्येवाव॑रुन्धे। आ॒तप॑ति
वर्ष्या॑ गृह्णाति। ताः पु॒रस्ता॑दुप॑दधाति। ए॒ता वै ब्र॑ह्मवर्च॑स्या

आपः। मुख॒त ए॒व ब्र॑ह्मवर्च॒समव॑रुन्धे। तस्मा॑न्मुख॒तो
ब्र॑ह्मवर्च॒सित॑रः॥१९॥

कू॒प्या गृ॑ह्णाति। ता दक्षि॑ण॒त उप॑दधाति। ए॒ता
वै ते॒ज॒स्विनी॒रापः॑। तेज॑ ए॒वास्य॑ दक्षि॑ण॒तो द॑धाति।
तस्मा॑द्वक्षि॒णोऽर्ध॑स्तेज॒स्वित॑रः। स्था॒वरा गृ॑ह्णाति। ताः
प॒श्चादुप॑दधाति। प्र॒ति॒ष्ठिता॒ वै स्था॑व॒राः। प॒श्चादे॒व प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति।
वह॑न्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्त॑र॒त उप॑दधाति। ओज॑सा॒ वा ए॒ता वह॑न्तीरि॒वोद्ग॑तीरि॒व
आकू॑ज॒तीरि॒व धाव॑न्तीः। ओज॑ ए॒वास्यो॑त्त॒रतो॑ द॑धाति।
तस्मा॑दुत्त॒रोऽर्ध॑ ओज॒स्वित॑रः। स॒म्भार्या॑ गृ॑ह्णाति। ता मध्य॑
उप॑दधाति। इ॒यं वै स॑म्भार्याः। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति।
प॒ल्व॒ल्या गृ॑ह्णाति। ता उ॒परि॑ष्ठादु॒पाद॑धाति॥१०१॥

असौ॑ वै प॒ल्व॒याः। अ॒मुष्या॑मे॒व प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति।
दि॒क्षूप॑दधाति। दि॒क्षु वा आपः॑। अन्नं॑ वा आपः॑।
अ॒द्ध्यो वा अन्नं॑ जायते। यदे॒वाद्ध्योऽन्नं॑ जायते। तदव॑रुन्धे।
तं वा ए॒तम॑रु॒णाः के॒तवो॑ वात॑र॒शना॑ ऋष॑योऽचि॒न्वन्।
तस्मा॑दा॒रुण॑के॒तुकः॑॥१०२॥

तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। के॒तवो॑ अ॒रुणा॑सश्च। ऋष॑यो वात॑र॒शनाः॑।
प्र॒ति॒ष्ठाः श॒तधा॑ हि। स॒माहि॑तासो स॒हस्र॑धा॒यस॑मि॒ति।
श॒तश॑श्चै॒व स॒हस्र॑शश्च॒ प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। य ए॒तम॑ग्निं चि॒नुते॑। य
उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑॥१०३॥

[२४]

जा॒नु॒द॒घ्नीमु॒त्तर॒वेदीं॑ खा॒त्वा। अ॒पां पू॒रय॑ति। अ॒पां
सर्व॑त्वाय॑। पु॒ष्कर॒पर्णं॑ रु॒क्मं पु॒रुष॑मित्युप॑दधाति। तपो॒
वै पु॒ष्कर॒पर्णम्। स॒त्यं रु॒क्मः। अ॒मृतं॑ पु॒रुषः॑। ए॒ताव॑द्वा
वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्। याव॑दे॒वास्ति॑॥१०४॥

तदव॑रुन्धे। कूर्ममुप॑दधाति। अ॒पामे॒व मे॒धम॑वरुन्धे।
अथो॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। आ॒पमा॑पाम॒पः
सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः। अ॒ग्निर्वा॒युश्च॑ सू॒र्यश्च॑।
स॒ह स॑ञ्चस्कर॒द्धिया॑ इति॑। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒पत॑यः। लो॒कं
पृ॒णच्छि॒द्रं पृ॒ण॥१०५॥

यास्ति॒स्रः प॑रम॒जाः। इ॒न्द्रघो॑षा वो वसु॑भिरे॒वाह्ये॑वेति॑।
पञ्च॒चित॑य उप॑दधाति। पाङ्क्तो॒ऽग्निः। यावा॑ने॒वाग्निः॑। तं चि॑नुते।
लो॒कं पृ॑णया द्वि॒तीया॑मुप॑दधाति। पञ्च॑ पदा॒ वै वि॒राट्। तस्या॑
वा इ॒यं पादः॑। अ॒न्तरि॑क्षं पादः॑। द्यौः पादः॑। दि॒शः पादः॑।
प॒रोर॑जाः पादः॑। वि॒राज्ये॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते।
य उ॑चैनमे॒वं वेद॑॥१०६॥

[२५]

अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। तम॒भित॑ ए॒ता अ॒बीष्ट॑का
उप॑दधाति। अ॒ग्नि॒होत्रे॑ दर्शपूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॑न्धे
चा॒तुर्मा॒स्येषु॑। अथो॑ आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒क्रतु॑ष्विति॑। अथ॑
ह स्मा॒हारु॒णः स्वा॑य॒म्भुवः॑। सा॒वि॒त्रः सर्वा॑ऽग्निरित्यन॑नुषङ्गं

मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। चातुर्होत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ सः स्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः। सोत्तरवेदिषु ऋतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्याः ह्यग्निश्चीयते। प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान् भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत् पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान् भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको भवति। य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्। भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरःश्चिन्वीत। वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्।

वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं
कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा
एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनन्तिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं
वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्।
नोदकस्याघातुकान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुका आपः।
य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं
च नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु।
आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भिः। अस्माकं भूत्वविता
तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभवज मा मुहुः।
सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुञ्चस्व स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यंकल्पयन्। ते ते देहं
कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्मं तीरिषत्। उत्तिष्ठत मा स्वप्त।
अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः। सूर्येण
सयुजोषसः। युवां सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्यां हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो
लोको ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद।
अमृतैनाऽऽवृतां पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च आयुः

कीर्तिं प्रजां ददुः। विभ्राजमानां हरिणीम्। यशसा
सम्परीवृताम्। पुरं हिरण्मयीं ब्रह्मा॥११६॥

विवेशांऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी।
इह चामुत्र चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी
मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किं च क्रियते।
अग्निस्तदनुवेधति। अश्रुतांसः श्रुतासश्च॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापेक्षन्ते। इन्द्रमग्निं
च ये विदुः। सिकता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः।
अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः। अपेत वीत वि
च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तु-
भिर्व्यक्तम्॥११८॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुणन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा
ये च कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः।
रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गारेषु च ये हुताः। उभयान्
पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं यमराजंगान्। शतमिन्नु शरदः॥११९॥

अदो यद्वह्म विलबम्। पितृणां च यमस्य च।
वरुणस्याश्विनोरग्नेः। मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं मे
अस्तु। स ह्येवास्मि सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो
धनम्। पुत्रानापो देवीरिहाऽऽहित॥१२०॥

विशीर्ष्णीं गृध्रशीर्ष्णीं च। अपेतो निर्ऋतिः हंथः।
परिबाधः श्वेतकुक्षम्। निजङ्घः शबलोदरम्। स तान्
वाच्यायया सह। अग्ने नाशय सन्दृशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्।
मन्युं कृत्यां च दीधिरे। रथेन किं शुकावता। अग्ने नाशय
सन्दृशः॥१२१॥

[२८]

पर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषे। स नो
यवसमिच्छतु। इदं वचः पर्जन्याय स्वराजै। हृदो
अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वातो विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे।
सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः। यो गर्भमोषधीनाम्। गवां
कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः पुरुषीणाम्॥१२२॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्राह्मणमैतु
मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्।
यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्वाय
वर्चसे। यन्मे रेतः प्रसिच्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन
माममृतं कुरु। तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अद्ध्यस्तिरोऽधाऽजायत। तव वैश्रवणः संदा। तिरोऽधेहि
सपत्नान्नः। ये अपोऽश्रन्ति केचन। त्वाष्ट्रीं मायां वैश्रवणः।

रथ॑ सहस्रवन्धुरम्। पुरु॑श्चक्र॑ सहस्राश्वम्। आस्था॒याया॑हि
नो ब॒लिम्। यस्मै॑ भू॒तानि॑ ब॒लिमाव॑हन्ति। धनं॑ गावो॒ हस्ति॑
हिर॑ण्यमश्वान्॥१२४॥

असा॑म सु॒म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। श्रियं॑ बिभ्र॒तोऽन्न॑मुखीं
वि॒राज॑म्। सु॒द॒र॒शने॑ च॒ क्रौ॒श्चे च॑। मै॒ना॒गे च॑ म॒हा॒गिरौ॑।
श॒त॒द्वा॒ट्टार॑गमन्ता॥ स॒हा॒र्यं नगरं॑ तव॑। इति॑ मन्त्राः॥
कल्पो॑ऽत ऊ॒र्ध्वम्। यदि॑ ब॒लिः॑ हरे॑त्। हि॒र॒ण्य॒ना॒भये॑
वि॒तु॒दये॑ कौबे॒राया॑यं ब॒लिः॥१२५॥

सर्व॑भूताधिपतये नम इति। अथ ब॒लिः॑ ह॒त्वोप॑तिष्ठेत्।
क्ष॒त्रं क्ष॒त्रं वै॑श्रव॒णः। ब्रा॒ह्म॒णा वयु॑ः स्मः। नम॑स्ते
अस्तु॒ मा मा॑ हि॒सीः। अस्मा॑त्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ
तम॑ग्निमादधीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयु॒ञ्जीत॑। ति॒रोऽधा॒ भूः।
ति॒रोऽधा॒ भुवः॥१२६॥

ति॒रोऽधाः॒ स्वः॑। ति॒रोऽधा॒ भूर्भुवः॒ स्वः॑। सर्वेषां
लोकाना॑माधिपत्ये॒ सीदे॑ति। अथ तम॑ग्निमिन्धीत।
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयु॒ञ्जीत॑। ति॒रोऽधा॒ भूः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॒
भुवः॒ स्वाहा॑। ति॒रोऽधाः॒ स्वः॒ स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॒ भूर्भुवः॒ स्वः॒
स्वाहा॑। यस्मिन्न॑स्य काले सर्वा आहुतीर॒हुता॑ भवेयुः॥१२७॥

अपि॑ ब्राह्मण॑मुखीनाः। तस्मिन्न॑हः काले प्रयु॒ञ्जीत॑।
परः॑ सु॒प्तज॑नाद्वेपि। मास्म॑ प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः॑
सिद्ध्य॑न्ते। य एवं वे॒द। क्षु॒ध्यन्नि॑दमजा॒नता॑म्। सर्वार्था॑

नं सिद्ध्यन्ते। यस्तै विघातुंको भ्राता। ममान्तरहृदये
श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थात्मा विवंधीत्।
मयि स्वाहा। राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने। नमो वयं
वैश्रवणाय कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्।
कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय
नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां
शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा
भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा
ते व्योम सन्दृशि॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी।
चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्नीयात्।
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमि-
त्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्धिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

असञ्चयवान्। अग्रये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति
व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः।
अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं संस्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा

नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकैति भूमिम्। एवमपवर्गे।
 धेनुर्दक्षिणा। क२सं वासश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
 यथाशक्ति वा। एव३स्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।
 तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः॑।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा विश्व॑वे॒दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां
वयं स्वर्गं लोकमैष्यामो वयमैष्याम इति तेऽसुराः
सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
अमुह्यंस्ते न प्राजानंस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं
लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्
प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते
यजत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजेत वा
यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्
प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीताऽऽदित्यो
नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
तस्मादुत्तिष्ठन्तं ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति
यावदस्तमन्वगात्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रिया-

ऽभि॑मन्त्रि॒तेना॒म्भ॑सा शा॒म्यन्ति॒ तदु॑ ह॒ वा ए॒ते ब्र॑ह्म॒वादि॑नः
 पूर्वा॑भि॒मुखाः स॒न्ध्याया॑ गाय॒त्रिया॑ऽभि॒मन्त्रि॑ता आप॑ ऊ॒र्ध्वं
 वि॒क्षिप॑न्ति॒ ता ए॒ता आपो॑ व॒ज्रीभू॑त्वा तानि रक्षा॑सि
 म॒न्देहा॑रुणे द्वी॒पे प्र॑क्षिपन्ति॒ यत्प्र॑दक्षिणं प्र॒क्रम॑न्ति॒ तेन॑
 पा॒प्मान॑मव॒धून्वन्त्यु॒द्यन्त॑मस्तं॒ यन्त॑म् आदि॒त्यम॑भि॒ध्याय॑न्
 कुर्वन् ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्वान्स्सकलं॑ भ॒द्रम॑श्रुते॒ऽसावा॑दि॒त्यो ब्र॒ह्मेति॑
 ब्रह्मै॒व सन् ब्र॑ह्मा॒प्येति॑ य ए॒वं वेद॑॥२॥

[२]

यद्दे॒वा दे॒वहे॒ळनं॑ दे॒वास॑श्च॒कृमा व॑यम्। आदि॒त्यास्तस्मा॑न्मा
 मु॒ञ्चत॑र्त॒स्यर्ते॑न॒ मामि॑त। दे॒वा जी॒वनका॑म्या यद्वा॒चाऽनृ॑त॒-
 मूदि॑म। तस्मा॑न्न इ॒ह मु॑ञ्चत॒ विश्वे॑ दे॒वाः स॒जोष॑सः। ऋ॒तेन॑
 द्या॒वापृ॑थि॒वी ऋ॒तेन॑ त्व॑ सं॒रस्व॑ति। कृ॒तान्नः॑ पा॒ह्येन॑सो॒ यत्किं॑
 चानृ॑तमूदि॒म। इन्द्रा॑ग्नी मि॒त्रावरु॑णौ सोमो॑ धा॒ता बृ॒हस्प॑तिः।
 ते नो॑ मु॒ञ्चन्त्वेन॑सो॒ यदन्य॑कृतमा॒रि॒म। स॒जा॒तश॑स॒सादु॑त
 जा॑मि॒शस॑सा॒ज्याय॑सः॒ शस॑सा॒दुत वा॑ कनी॒यसः॑। अना॑धृष्टं
 दे॒वकृ॑तं॒ यदे॒नस्तस्मा॑त् त्वम॒स्माञ्जा॑तवे॒दो मुमु॑ग्धि॥३॥

यद्वा॒चा यन्मन॑सा बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॑द्वा॑सि॒ शिश्रै॑र्यद॒नृतं॑
 च॒कृमा व॑यम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो॒ गार्ह॑पत्यः प्रमु॑ञ्चतु
 च॒कृम॑ या॒नि दुष्कृ॑ता। येन॑ त्रि॒तो अ॑र्ण॒वान्निर्ब॑भूव॒ येन॑
 सूर्य॑ तम॑सो निर्मु॒मोच॑। येनेन्द्रो॑ वि॒श्वा अज॑हा॒दरा॑तीस्तेना॒हं
 ज्योति॑षा॒ ज्योति॑रान॒शान आ॑क्षि। यत्कु॒सीद॑मप्र॒तीत्तं॑ मये॒ह

येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॒ चरा॑मि। ए॒तत्तद॑ग्रे अ॒नृणो॑ भ॒वामि॒
जीव॑न्ने॒व प्रति॒ तत्तै॑ द॒धामि॑। य॒न्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पेष॑
यद॒न्तरि॑क्षं॒ यदा॑श॒साति॑क्रामामि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता
यदा॑प॒ इ॒मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं नो॑
अ॒ग्रे त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑॥४॥

[३]

यददी॑व्य॒नृणम॒हं ब॒भूवादि॑त्सन्वा सञ्ज॒गर॒ जनै॑भ्यः।
अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दिन्द्रश्च॒ संविदा॑नो प्रमु॒ञ्चता॑म्। यद्ध॒स्ताभ्यां
च॒कर॒ किल्बि॑षाण्य॒क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः। उ॒ग्रं प॒श्या
च॒ राष्ट्र॑भृच्च॒ तान्य॑प्स॒रसा॑व॒नुद॑त्तामृ॒णानि॑। उ॒ग्रं प॒श्ये
राष्ट्र॑भृ॒त्किल्बि॑षाणि॒ यदक्ष॑वृ॒त्तम॑नु॒दत्त॑मे॒तत्। ने॒त्रं ऋ॒णानृ॒णव॑
इ॒त्स॑मानो य॒मस्य॑ लो॒के अधि॑रञ्जु॒राय॑। अ॒व॒ ते हे॒ळ
उदु॑त्त॒ममि॑मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं
नो अ॒ग्रे। सङ्कु॑सुको॒ वि॒कु॑सुको॒ निर्ऋ॑थो यश्च॒ नि॒स्वनः॑।
तेऽ(१)स्मद्य॑क्ष्म॒मना॑गसो दू॒रादू॒रम॑चीच॒तम्। निर्य॑क्ष्ममचीच॒ते
कृ॒त्यां निर्ऋ॑तिं च। तेन॒ योऽ(१)स्म॒त्समृ॑च्छा॒तै॒ तम॑स्मै
प्रसु॑वामसि। दुःश॒९सा॒नुश॒९सा॒भ्यां घ॒णेना॑नुघ॒णेन॑ च।
तेना॒न्योऽ(१)स्म॒त्समृ॑च्छा॒तै॒ तम॑स्मै प्रसु॑वामसि। सं वर्च॑सा॒
पय॑सा॒ सन्त॑नूभि॒रग॑न्महि॒ मन॑सा॒ स९ शि॒वेन॑। त्वष्टा॑ नो॒
अत्र॑ वि॒दधा॑तु रा॒योऽनु॑मार्ष्टु॒ तन्वो॑(१) यद्वि॒लिष्ट॑म्॥५॥

[४]

आयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒द्यम॒ग्निर्वरे॑ण्यः। पुन॑स्ते प्रा॒ण
आया॑ति॒ परा॒यक्ष्म॑ सुवामि ते। आ॒युर्दा अ॑ग्रे ह॒विषो॑
जुषा॑णो घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चारु॒
गव्यं॑ पि॒तेव॑ पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादिमम्। इ॒मम॑ग्न आ॒युषे॑ वर्च॑से
कृ॒धि ति॒ग्ममो॑जो वरुण॒ सः शि॑शाधि। मा॒तेवा॑स्मा अदि॒ते
शर्म॑ यच्छु॒ विश्वे॑ देवा॒ जर॑दष्टिर्यथाऽस॑त्। अ॒ग्न आ॒यू॑षि
पव॑स॒ आ सु॒वोर्ज॑मिषं च नः। आ॒रे बा॑धस्व दुच्छु॒नाम्।
अ॒ग्रे पव॑स्व॒ स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॑द्र॒यिं मयि॑
पोष॑म्॥६॥

अ॒ग्निर्ऋ॑षिः पव॑मानः॒ पाञ्च॑जन्यः पुरोहि॑तः। तमी॑महे
महा॑ग॒यम्। अ॒ग्रे जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जा॑तवेदो
नुद॑स्व। अ॒स्मे दी॑दिहि सु॒मना॒ अहे॑ळ॒ञ्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ
उ॒द्भौ। सहे॑सा जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जा॑तवेदो
नुद॑स्व। अधि॑ नो ब्रूहि सु॒मन॑स्यमा॒नो व॒यः स्या॑म
प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्रे यो नो॑ऽभि॒तो ज॒नो वृ॒को वा॒रो
जिघा॑स॒ति। ता॑स्त्वं वृ॒त्रहं॑ जहि॒ वस्व॑स्मभ्य॒माभ॑र। अ॒ग्रे
यो नो॑ऽभि॒दास॑ति॒ समा॒नो यश्च॑ नि॒ष्ठ्यः। तं व॒यः स॒मिधं॑
कृ॒त्वा तुभ्य॑म॒ग्रेऽपि॑ दध्म॑सि॥७॥

यो नः॒ शपा॑दश॒पतो॑ यश्च॒ नः श॑प॒तः शपा॑त्। उ॒षाश्च॒

तस्मै निमृक् सर्वं पापं समूहताम्। यो नः सपत्नो
 यो रणो मर्तोऽभिदासंति देवाः। इध्मस्यैव प्रक्षायतो मा
 तस्योच्छेषि किं चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि
 यश्च माम्। सर्वाङ्गस्तान्ग्रे सन्दह याङ्श्चाहं द्वेष्मि ये च
 माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः। निन्दाद्यो
 अस्मान्दिप्साच्च सर्वाङ्गस्तान्मष्मषा कुरु। सशितं मे
 ब्रह्म सशितं वीर्या(१)म्बलम्। सशितं क्षत्रं मे जिष्णु
 यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो
 बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।
 पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः
 प्राणः पुनराकृतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्।
 वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणं सङ्गरो देवतासु। स
 एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्।
 वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाभ्याशाम्।
 अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तत्सुवामि।
 अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य
 यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष लोकान्कृधि
 बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनैरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्
 पथो अनुष्व। स प्रजान्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः

प्रथम॒जा ऋ॒तस्य॑। अ॒स्माभिर्दत्तं॑ ज॒रसः॑ प॒रस्ता॒दच्छिन्नं॑
तन्तु॑मनुस॒श्चरे॑म॥९॥

त॒तं तन्तु॑मन्वेके॒ अनु स॒श्चर॑न्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्यमाय॑नवत्।
अ॒बन्ध्वेके॑ द॒दतः॑ प्र॒यच्छा॑दातुं चेच्छु॒क्रवा॑सः स्व॒र्ग ए॑षाम्।
आर॑भेथामनु स॒श्चरे॑था॒ समानं॑ पन्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑
पूर्तं॑ परि॒विष्टं॑ यद॒ग्नौ तस्मै॑ गोत्रा॒येह जा॑यापती स॒श्चरे॑थाम्।
यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॒त द्यां यन्मा॒तरं पि॒तरं॑ वा जिहि॑सिमा।
अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑देन॒सो गार्ह॑पत्य॒ उन्नो॑ नेषदु॒रिता॒ यानि॑
चकृ॑म। भू॒मिर्मा॒ताऽदि॑तिर्नो ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भिशा॑स्त
एनः॑। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॒तृया॑च्छं भ॒वासि जा॒मि मि॒त्वा मा
वि॒विधिसि॑ लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः सु॒कृतो॑ मद॒न्ते वि॒हाय॒ रोगं॑
त॒न्वा(१)॑ स्वा॒याम्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॒र्गे तत्र॑ पश्येम
पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यद॒न्नम॑द्व्यनृ॒तेन॑ दे॒वा दा॒स्यन्नदा॑स्यन्नु॒त
वा॑ करि॒ष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति यदे॒व किं॑
च॑ प्रतिजग्रा॒हम॑ग्निर्मा॒ तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यद॒न्नम॑द्वि
बहु॑धा वि॒रूपं॑ वा॒सो हि॒रण्य॑मु॒त गा॒मजा॑मविम्। यद्दे॒वानां॑
चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति यदे॒व किं॑ च॑ प्रतिजग्रा॒हम॑ग्निर्मा॒
तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। य॒न्मया॑ मन॒सा वा॒चा कृ॑त॒मेनः॑
कदा॒चन। सर्व॑स्मा॒त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॒ग्धि त्व॑ हि वे॒त्थ
यथा॑त॒थम्॥१०॥

[६]

वात॑र॒शना॑ ह॒ वा ऋ॑षयः श्रम॑णा ऊ॒र्ध्वम॑न्थि॒नो
 ब॑भूवु॒स्तानृ॑षयो॒ऽर्थमा॑य॒ऽस्ते नि॒लाय॑मचर॒ऽस्तेऽनु॑प्रविशुः
 कू॒श्मा॒ण्डानि॑ ता॒ऽस्तेष्व॑न्विन्द॒ञ्छ्रद्धया॑ च॒ तप॑सा च॒
 तानृ॑षयो॒ऽब्रुव॑न्क॒था नि॒लाय॑ च॒रथेति॑ त ऋ॒षीन्ब्रुव॑न्नमो॑
 वोऽस्तु॒ भग॑वन्तो॒ऽस्मिन्धा॑मि॒ केन॑ वः स॒पर्या॑मेति॒
 तानृ॑षयो॒ऽब्रुव॑न्प॒वित्रं॑ नो ब्रू॒त येना॑रेपसः स्या॒मेति॑ त
 ए॒तानि॑ सू॒क्तान्य॑पश्यन् यद्दे॒वा दे॒वहे॑ळं॒ यददी॑व्य॒नृणम॑हं
 ब॒भूवाऽऽयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒दित्ये॑तैराज्यं जुहु॒त वैश्वान॑राय॒
 प्रति॑वेदयाम॒ इत्यु॑प॒तिष्ठ॑त॒ यद॑र्वा॒चीन॑मेनो॑ भ्रू॒णह॑त्याया॒-
 स्तस्मा॑न्मोक्ष्यध्व॒ इति॑ त ए॒तैर॑जुहवु॒स्तेऽरे॑पसो॒-
 ऽभव॑न्कर्मा॒दिष्वे॒तैर्जु॑ह्यात्पू॒तो दे॒वलो॒कान्ध॑समंश्रुते॥११॥

[७]

कू॒श्मा॒ण्डैर्जु॑ह्याद्योऽपू॒त इ॒व मन्ये॑त॒ यथा॑ स्ते॒नो
 यथा॑ भ्रू॒णहै॒वमेष॑ भ॒वति॒ योऽयो॑नौ॒ रेतः॑ सि॒ञ्चति॑
 यद॑र्वा॒चीन॑मेनो॑ भ्रू॒णह॑त्याया॒स्तस्मा॑न्मुच्यते॒ याव॑देनो॑
 दी॒क्षामु॑पैति दी॒क्षित॑ ए॒तैः सं॑त॒ति जु॑होति सं॒वत्स॑रं दी॒क्षितो॑
 भ॒वति॑ सं॒वत्स॑रादे॒वाऽऽत्मानं॑ पुनी॒ते मा॑सं दी॒क्षितो॑ भ॒वति॑
 यो मा॑सः स सं॒वत्स॑रः सं॒वत्स॑रादे॒वाऽऽत्मानं॑ पुनी॒ते
 चतु॑र्विंशति॒ः रात्री॑र्दी॒क्षितो॑ भ॒वति॑ चतु॑र्विंशति॒रध॑मा॒साः

संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते द्वादश रात्रीर्दीक्षितो
 भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं
 पुनीते षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः
 संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति
 त्रिपदा गायत्री गायत्रिया एवाऽऽत्मानं पुनीते न
 मा५ समंश्रीयान्न स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो
 ब्राह्मणस्य व्रतं यवागू राजन्यस्यामिक्षा वैश्यस्याथो
 सौम्येप्यध्वर एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्योदनं
 धानाः सक्तू घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वींस्तपस्यमानान् ब्रह्मं स्वयम्बभ्यानर्षत्
 ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त
 यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त
 यदृचोऽध्यगीषत् ताः पयआहुतयो देवानामभवन् यद्यजूंषि
 घृताहुतयो यथ्सामानि सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो
 मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराश५सीर्मदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुधं पाप्मानम-
 पाघ्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः
 सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च वा ए॒ते म॑हाय॒ज्ञाः सं॒तति॑ प्र॒ता॒यन्ते॑ स॒तति॑ स॒न्ति॑ष्ठन्ते
 दे॒वय॒ज्ञः पि॑तृ॒यज्ञो॑ भू॒तय॒ज्ञो म॑नु॒ष्यय॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒यज्ञ इति॑ यद॒ग्नौ
 जु॒होत्य॒पि स॒मिधं॑ तद्दे॒वय॒ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यत्पि॑तृ॒भ्यः स्व॒धा
 क॒रोत्य॒प्य॒पस्त॑त्पि॒तृय॒ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यद्भू॑ते॒भ्यो ब॒लिः॑ ह॒रति॑
 तद्भू॒तय॒ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यद्वा॑ह्म॒णेभ्यो॑ऽन्नं ददा॑ति॒ तन्म॑नु॒ष्यय॒ज्ञः
 स॒न्ति॑ष्ठते॒ यथ्स्वा॑ध्या॒यम॑धी॒यीतै॑का॒मप्यृ॑चं य॒जुः सा॒मं वा
 तद्ब्र॑ह्म॒यज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यदृ॒चोऽधी॑ते॒ पय॑सः॒ कू॒ल्या॑ अ॒स्य
 पि॒तृन्थ॒स्वधा॑ अ॒भिव॑हन्ति॒ यद्य॒जूंषि॑ घृ॒तस्य॑ कू॒ल्या
 यथ्सा॑मा॒नि सोम॑ ए॒भ्यः प॒वते॑ यदथ॑र्वाङ्गि॒रसो॑ म॒धोः
 कू॒ल्या॒ यद्वा॑ह्म॒णानी॑तिहा॒सान् पु॑रा॒णानि॑ क॒ल्पा॒न्गाथा॑
 ना॒राश॑ः॒सी॒र्मेद॑सः॒ कू॒ल्या॑ अ॒स्य पि॒तृन्थ॒स्वधा॑ अ॒भिव॑हन्ति॒
 यदृ॒चोऽधी॑ते॒ पय॑आहु॒तिभि॑रे॒व तद्दे॒वाः॑ स्त॒र्पय॑ति॒ यद्य॒जूंषि॑
 घृ॒ताहु॑तिभि॒र्यथ्सा॑मा॒नि सोमा॑हु॒तिभि॑र्यदथ॑र्वाङ्गि॒रसो॑ म॒ध्वा-
 हु॑तिभि॒र्यद्वा॑ह्म॒णानी॑तिहा॒सान् पु॑रा॒णानि॑ क॒ल्पा॒न्गाथा॑
 ना॒राश॑ः॒सी॒र्मेदा॑हु॒तिभि॑रे॒व तद्दे॒वाः॑ स्त॒र्पय॑ति॒ त ए॒नं तृ॒प्ता
 आ॒युषा॑ तेज॑सा॒ वर्च॑सा श्रि॒या यश॑सा ब्रह्म॒वर्च॑सेना॒न्नाद्ये॑न च
 त॒र्पय॑न्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्म॒यज्ञे॑न॒ यक्ष्य॑माणः॒ प्राच्यां॑ दि॒शि ग्रा॒माद॒च्छंदि॑र्श
 उदी॑च्यां प्रा॒गुदी॑च्यां वो॒दितं॑ आ॒दित्ये॑ दक्षि॒णत॑
 उ॒प॒वीयो॑प॒विश्य॑ ह॒स्ताव॑व॒निज्य॑ त्रि॒राचा॑मे॒द्विः प॑रि॒मृज्य॑

सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य
यत्रिराचामति तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन
यजूंषि यत्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यत्सव्यं पाणिं
पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते
तेनार्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा
प्राङ्गसीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो
यद्दर्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा
सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुंस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा
वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो अक्षरे परमे व्योमन्
यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
य इत्तद्विदुस्त इमे समासत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः
स्वरित्याहेतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्ताथ
सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पच्छौर्ध्वर्चशोऽनवानं सविता
श्रियः प्रसविता श्रियमेवाऽऽप्रोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
छन्दांसि प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति हं
स्माऽऽह शौच आह्वेय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत
व्रजन्नुताऽऽसीन उत शयानोऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी
पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे

नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे
नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो
यद्ब्राह्मणस्तस्मात्तर्हि तेऽक्षिणं तपति तदेषाऽभ्युक्ता।
चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा-
द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति
स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक्
सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप
उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वर्षं
हविः स्तनयितुर्वषट्कारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो
वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति
विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायाः
स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं
नाकं रोहत्युत्तमः समानानां भवति यावन्तं ह वा इमां
वित्तस्य पूर्णां ददध्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति
भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं
गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावन्ध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते
 ब्रजः स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसः
 स्वाध्यायमधीते सर्वाँल्लोकाञ्जयति सर्वाँल्लोकाननृणोऽनु-
 सञ्चरति तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मि-
 स्तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः
 सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै जातं पाप्मा जग्राह
 तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहुतीनां यज्ञेन यज्ञस्य
 दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसां
 स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं
 योऽनूत्सृजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाऽभ्युक्ता।
 यस्तित्याजं सखिविदः सखायं न तस्य वाच्यपि भागो
 अस्ति। यदीः शृणोत्यलकः शृणोति न हि प्रवेदं सुकृतस्य
 पन्थामिति तस्मात्स्वाध्यायोऽध्यैतव्यो यं यं क्रतुमधीते
 तेन तेनास्येष्टं भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति
 तदेषाऽभ्युक्ता। ये अर्वाङ्मुत वा पुराणे वेदं विद्वांसमभितो
 वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं
 तृतीयं च हः समिति यावतीर्वे देवतास्ताः सर्वा वेदविदि
 ब्राह्मणे वसन्ति तस्माद्ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो दिवे दिवे
 नमस्कुर्यान्नाश्लीलं कीर्तयेदेता एव देवताः प्रीणाति॥१९॥

रिच्यत इव वा एष प्रेव रिच्यते यो याजयति प्रति
वा गृह्णाति याजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनश्नन्निः स्वाध्यायं
वेदमधीयीत त्रिरात्रं वा सावित्रीं गायत्रीमन्वातिरेचयति वरो
दक्षिणा वरेणैव वरः स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दुहे ह वा एष छन्दांसि यो याजयति स
येन यज्ञक्रतुना याजयेत्सोऽरण्यं परेत्य शुचौ देशे
स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद्
आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मन उपभृद्धृतिर्ध्रुवा प्राणो हविः
सामाध्वर्युः स वा एष यज्ञः प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः
समृद्धतरः॥२१॥

[१७]

कृतिधावकीर्णी प्रविशति चतुर्थेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मरुतः
प्राणैरिन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण
तस्यैतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार सुदेवः काश्यपो यो
ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायां रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय
द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि
काम कामाय स्वाहा कामाभिर्द्रुग्धोऽस्म्यभिर्द्रुग्धोऽस्मि काम
कामाय स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवाऽऽत्मन्धत्ते
हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्मुग्निमभिमन्त्रयेत् सं
माऽऽसिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं

मा॒ऽयम॒ग्निः सि॑ञ्च॒त्वायु॑षा च॒ बलै॑न॒ चाऽऽयु॑ष्मन्तं करोत॒
मेति॒ प्रति॑ हा॒स्मै म॒रुतः॑ प्रा॒णान्द॑धति॒ प्रती॑न्द्रो॒ बलं॑
प्रति॒ बृह॑स्पतिर्ब्र॒ह्मव॑र्चसं प्रत्य॒ग्निरित॑र॒थ्सर्व॑ः॒ सर्व॑तनुर्भू॒त्वा
सर्व॑मायु॒रेति॑ त्रि॒रभि॑मन्त्रयेत् त्रिष॒त्या हि॑ दे॒वा योऽपू॑त
इव॒ मन्ये॑त॒ स इ॒त्थं जु॑हुयादि॒त्थम॑भि॒मन्त्रये॑त् पुनी॑त
ए॒वाऽऽत्मा॑न॒मायु॑रे॒वाऽऽत्म॑न्य॒त्ते वरो॑ दक्षि॒णा वरे॑णै॒व वर॑ः
स्पृ॒णोत्या॒त्मा हि वरः॑॥२२॥

[१८]

भूः प्र॑प॒द्ये भुवः॑ प्र॑प॒द्ये स्वः॑ प्र॑प॒द्ये भूर्भुवः॑ स्वः॑ प्र॑प॒द्ये ब्र॒ह्म
प्र॑प॒द्ये ब्र॒ह्मको॑शं प्र॑प॒द्येऽमृतं॑ प्र॑प॒द्येऽमृत॑को॒शं प्र॑प॒द्ये चतु॑र्जालं
ब्र॒ह्मको॑शं यं मृ॒त्युर्नाव॑पश्यति॒ तं प्र॑प॒द्ये दे॒वान् प्र॑प॒द्ये दे॒वपु॑रं
प्र॑प॒द्ये परी॑वृतो॒ वरी॑वृतो॒ ब्र॒ह्मणा॑ वर्म॒णाऽहं॑ तेज॒सा क॑श्य॒पस्य॑
यस्मै॒ नम॑स्तच्छि॒रो धर्मो॑ मूर्धा॒नं ब्र॒ह्मोत्त॑रा॒ हन॑र्य॒ज्ञोऽध॑रा॒
विष्णु॑र॒हृद॑यः॒ संव॑त्सरः प्र॒जन॑नम॒श्विनौ॑ पूर्॒वपा॑दा॒वत्रि॑र्मध्यं
मि॒त्राव॑रु॒णाव॑पर॒पादा॑व॒ग्निः पु॒च्छ॑स्य प्रथ॒मं काण्डं॑ तत॒
इन्द्र॑स्ततः प्र॒जाप॑तिर॒भयं॑ चतु॒र्थः स॑ वा ए॒ष दि॒व्यः शा॑क्रः
शि॒शुमा॑र॒स्तः ह॒ य ए॒वं वेदा॑प॒ पुन॑र्मृ॒त्युं ज॑यति॒ जय॑ति
स्व॒र्गं लो॑कं नाध्व॒नि प्र॑मी॒यते॑ नाप्सु प्र॑मी॒यते॑ नाग्नौ प्र॑मी॒यते॑
नान॑प॒त्यः प्र॑मी॒यते॑ ल॒घ्वात्रो॑ भवति ध्रु॒वस्त्वम॑सि ध्रु॒वस्य॑
क्षि॑तम॒सि त्वं भू॑ताना॒मधि॑पतिर॒सि त्वं भू॑ताना॒ः श्रेष्ठो॑ऽसि॒

त्वां भू॒तान्यु॒प॒ प॒र्याव॑र्तन्ते॒ नम॑स्ते॒ नमः॒ सर्वं॑ ते॒ नमो॒ नमः॑
शिशु॑कुमाराय॒ नमः॑॥ २३॥

[१९]

नमः॒ प्राच्यै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
नमो॒ नमो॒ दक्षि॑णायै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑
प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒ नमः॒ प्रती॑च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑
ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒ नम॒ उदी॑च्यै दि॒शे याश्च॑
दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒ नम॒ ऊ॒र्ध्वायै॑ दि॒शे
याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒ नमो॒ऽध॑रायै
दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒
नमो॒ऽवा॑न्त॒रायै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
नमो॒ नमो॒ गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मध्ये॒ ये व॑स॒न्ति ते॒ मे प्र॑सन्नात्मानश्चिरं
जी॒वितं॑ वर्ध॒यन्ति॒ नमो॒ गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मु॒निभ्य॑श्च॒ नमो॒ नमो॒
गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मु॒निभ्य॑श्च॒ नमः॑॥ २४॥

[२०]

ॐ॒ नमो॒ ब्र॒ह्म॑णे॒ नमो॑ अ॒स्त्व॒ग्रये॒ नमः॑ पृथि॒व्यै नम॑
ओष॑धीभ्यः। नमो॑ वा॒चे नमो॑ वा॒च॒स्प॒तये॒ नमो॒ विष्ण॑वे बृ॒हते॑
क॑रोमि॥

॥ ॐ॒ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये।
दैवीः स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु
भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः
शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः स्रुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बर्हिः।
केतो अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता।
प्राणो हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम
ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
आऽस्मासु नृमणन्धाथ्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥ _____ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥ _____ [२]

अग्निर्होता। अश्विनाध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।
सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रुतास्त
इन्द्र सोमाः। वातापेर्हवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥ _____ [३]

सूर्यं ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।
अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवी५ शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।
अच्छिद्रया जुह्वा। दिवि देवावृध५ होत्रा मेरयस्व स्वाहा॥४॥

सूर्यं ते नवं॥—————[४]

महाहविरहोता। सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा
अग्नीत्। अच्युतमना उपवक्ता। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च
यज्ञस्याभिगुरौ। अयास्य उद्गाता। वाचस्पते हृद्विधे नामन्।
विधेम ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः
सोममपात्। मा दैव्यस्तन्तुश्छेदि मा मनुष्यः। नमो दिवे।
नमः पृथिव्यै स्वाहा॥५॥

अपात्रीणि च॥—————[५]

वाग्घोता। दीक्षा पत्नी। वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगुरः। मनो
हविः। तपसि जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे
स्वयम्भुवे स्वाहा॥६॥

वाग्घोता नवं॥—————[६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु
प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता।
स प्रतिष्ठा॥७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्।

अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। विष्ठाश्च मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणश्च मे भूयात्॥८॥

चन्द्रमाः षड्होता। स ऋतून्कल्पयाति। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। ऋतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नं सप्तहोता। स प्राणस्य प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरष्टहोता। सोऽनाधृष्यः॥९॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। तेजस्वी च भूयासम्। प्रजापतिर्दशहोता। स इदं सर्वम्। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥—————[७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्र उक्थामदैः। मित्रावरुणावाशिषा। अङ्गिरसो धिष्णियैरग्निभिः। मरुतः सदोहविर्धानभ्याम्। आपः प्रोक्षणीभिः। ओषधयो बर्हिषा। अदितिर्वेद्या। सोमो दीक्षया॥११॥

त्वष्टेध्मेन। विष्णुर्यज्ञेन। वसंव आज्येन। आदित्या दक्षिणाभिः। विश्वे देवा ऊर्जा। पूषा स्वंगाकारेण। बृहस्पतिः पुरोधया। प्रजापतिरुद्गीथेन। अन्तरिक्षं पवित्रेण। वायुः पात्रैः। अहं श्रद्धया॥१२॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥ [८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतेः। पृथ्या पूष्णः। वाग्वायोः।
दीक्षा सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्।
आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः।
मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो
रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्। चतस्रो
दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च
वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधश्च। ऊर्क् सूनृता
च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुप्दिशः षट्॥ [९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि
दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमश्न्याम्। वयो दात्रे।
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः
कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामश्च समुद्रमाविश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्।
वरुणायाश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या
अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराम्यः स्रगलं
करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण
ओदनम्। समुद्रायार्पः॥१७॥

उत्तानायङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः
प्रलथा नाकमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः।
स पूर्ववज्रनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति
जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय
रथम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु
प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता।
कामः प्रतिग्रहीता। कामं समुद्रमा विश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषम्पः प्रतिग्रहीत्रे नवं च॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्तम्।
अन्तः समुद्रे मनसा चरन्तम्। ब्रह्मान्वविन्दद्दशहोतारमर्णैः।
अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्। एकः सन्बहुधा विचारः।
शतं शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति। सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे
होतारो यत्रैकं भवन्ति। समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अ॒न्तः प्र॒विष्टः शा॒स्ता जना॑नां॒ सर्व॑आत्मा। सर्वाः
 प्र॒जा यत्रै॑कं भव॑न्ति। चतु॑र्होतारो॒ यत्र स॒म्पदं॑ गच्छ॑न्ति
 दे॒वैः। स॒मान॑सीन आ॒त्मा जना॑नाम्। ब्रह्मेन्द्र॑मग्निं
 जग॑तः प्रति॒ष्ठाम्। दि॒व आ॒त्मानं॑ सवि॒तारं॑ बृह॒स्पति॑म्।
 चतु॑र्होतारं प्र॒दिशोऽनु॑ क्लृप्तम्। वा॒चो वी॒र्यं तप॑साऽन्व॑विन्दत्।
 अ॒न्तः प्र॒विष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। त्वष्टा॑रं॒ रूपाणि॑ विकु॒र्वन्त॑
 विप॒श्चिम्॥ २१॥

अमृ॑तस्य प्रा॒णं य॒ज्ञमे॒तम्। चतु॑र्होतृणामा॒त्मानं॑ क॒वयो॑
 निचि॑क्युः। अ॒न्तः प्र॒विष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। दे॒वानां॑ बन्धु॒ निहि॑तं
 गुहा॑सु। अमृ॑तेन क्लृप्तं य॒ज्ञमे॒तम्। चतु॑र्होतृणामा॒त्मानं॑ क॒वयो॑
 निचि॑क्युः। श॒तं नि॒युतः॑ परि॒वेद॑ विश्वा॑ वि॒श्ववा॑रः। वि॒श्वमि॑दं
 वृ॒णाति॑। इन्द्र॑स्या॒त्मा निहि॑तः पञ्च॑होता। अमृ॑तं दे॒वाना॑मायुः
 प्र॒जाना॑म्॥ २२॥

इन्द्र॑र॒जा॒नं सवि॑तारमे॒तम्। वा॒योरा॒त्मानं॑ क॒वयो॑
 निचि॑क्युः। र॒श्मिं र॑श्मीनां मध्ये॒ तप॑न्तम्। ऋ॒तस्य॑
 प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। य आ॑ण्डको॒शे भुव॑नं बि॒भर्ति॑।
 अ॒निर्भि॑ण्णः सन्न॒थं लो॒कान् वि॒चष्टे॑। यस्य॑ण्डको॒शं
 शुष्म॑मा॒हुः प्रा॒णमु॒ल्बम्। तेन॑ क्लृप्तोऽमृ॑तेना॒हम॑स्मि। सु॒वर्णं॑
 को॒शं रज॑सा॒ परी॑वृतम्। दे॒वानां॑ वसु॒धानीं॑ वि॒राज॑म्॥ २३॥

अमृ॑तस्य पूर्णा॒न्तामु॑ क॒लां वि॒चक्ष॑ते। पाद॑र॒ षड्भौ॑तुर्न

कि॒ला॒विवि॒थ्से। ये॒न॒र्त॒वः प॒ञ्च॒धो॒त क्लृ॒ताः। उ॒त वा॑ ष॒ड्धा
म॒न॒सो॒त क्लृ॒ताः। त॒ ५ ष॒ड्धौ॒ता॒र॒मृ॒तुभिः॑ क॒ल्प॒मा॒नम्।
ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ नि॒पा॒न्ति। अ॒न्तः प्र॒विष्टं॑ क॒र्ता॒र॒मे॒तम्।
अ॒न्तश्च॒न्द्रम॑सि॒ मन॑सा च॒रन्त॑म्। स॒है॒व स॒न्तं न॑ वि॒जा॒न॒न्ति
दे॒वाः। इ॒न्द्र॒स्या॒त्मा॒न॒ ५ श॒त॒धा च॒रन्त॑म्॥ २४॥

इ॒न्द्रो रा॒जा जग॑तो॒ य ई॒शैः। स॒प्त॒हो॒ता स॒प्त॒धा वि॒क्लृ॒तः।
पे॒रेण॑ त॒न्तुं प॒रि॒षि॒च्य॒मा॒नम्। अ॒न्त॒रा॒दि॒त्ये म॒न॑सा च॒रन्त॑म्।
दे॒वाना॑ ५ हृ॒दयं॑ ब्र॒ह्म॒न्वि॒न्दत्। ब्र॒ह्मै॒तद्ब्र॒ह्म॒ण उ॒ज्ज॒भा॒र। अ॒र्क॒ ५
श्चो॒त॒न्त॒ ५ स॒रि॒रस्य॑ म॒ध्यै। आ यस्मि॑न्स॒प्त पे॒र॒वः। मे॒ह॒न्ति
ब॒हु॒ला॒ ५ श्रि॒यम्। ब॒हु॒श्वा॒मि॒न्द्र गो॑म॒तीम्॥ २५॥

अ॒च्यु॒तां ब॒हु॒ला॒ ५ श्रि॒यम्। स ह॒रि॒र्वसु॑वि॒त्त॒मः। पे॒रु॒रि॒न्द्रा॒य
पि॒न्व॒ते। ब॒हु॒श्वा॒मि॒न्द्र गो॑म॒तीम्। अ॒च्यु॒तां ब॒हु॒ला॒ ५ श्रि॒यम्।
म॒ह्य॒मि॒न्द्रो नि॒य॑च्छ॒तु। श॒त॒ ५ श॒ता अ॑स्य यु॒क्ता ह॒री॒णा॒म्।
अ॒र्वा॒डा या॑तु व॒सु॒भी र॒श्मि॒रि॒न्द्रः। प्र॒म॒ ५ ह॑मा॒णो ब॒हु॒ला॒ ५
श्रि॒यम्। र॒श्मि॒रि॒न्द्रः स॒वि॒ता मे॒ नि॒य॑च्छ॒तु॥ २६॥

घृ॒तं ते॒जो म॑धु॒मदि॒न्द्रि॒यम्। म॒य्य॒य॒म॒ग्नि॑र्द॒धातु॑। ह॒रिः प॒त॒ङ्गः
प॑ट॒री सु॑प॒र्णः। दि॒वि॒क्षयो॑ न॒भ॑सा॒ य ए॒ति। स न॒ इ॒न्द्रः का॒म॒व॒रं
द॑दातु। प॒ञ्चा॒रं च॒क्रं प॒रि॒व॒र्त॒ते पृ॒थु। हि॒र॒ण्य॒ज्यो॒तिः स॒रि॒रस्य॑
म॒ध्यै। अ॒ज॒स्रं ज्यो॒ति॒र्न॒भ॑सा॒ सर्प॑देति। स न॒ इ॒न्द्रः का॒म॒व॒रं
द॑दातु। स॒प्त यु॑ञ्ज॒न्ति र॒थ॒मे॒क॒च॒क्रम्॥ २७॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिनाभिं चक्रमजरमनर्वम्।
येनेमा विश्वा भुवनानि तस्थुः। भद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे। तपो
दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजश्च जातम्। तदस्मै
देवा अभि सन्नमन्तु। श्वेतं रश्मिं बोभुज्यमानम्। अपां
नेतारं भुवनस्य गोपाम्। इन्द्रं निचिक्युः परमे व्योमन्॥२८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः।
शतं सहस्राणि प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः।
परि सर्वमिदं जगत्। प्रजां पशून्धनानि। अस्माकं ददातु।
श्वेतो रश्मिः परि सर्वं बभूव। सुवन्मह्यं पशून् विश्वरूपान्।
पतङ्गमक्तमसुरस्य मायया॥२९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो
विचक्षते। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं मनसा
बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्भर्मे अन्तः। तां द्योतमानां स्वयं
मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः पशवो
विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्तां अग्रे
प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतं स्तुकेस्तुके।
युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र प्र यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां
सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय

सुवीर्याय। य आरुण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो
 बहुधैकरूपाः। वायुस्ता९ अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः
 प्रजया संविदानः। इडाये सृतं घृतवच्चराचरम्। देवा
 अन्वविन्दन्गुहा हितम्। य आरुण्याः पशवो विश्वरूपाः।
 विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषा९ सप्तानामिह रन्तिरस्तु।
 रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥ ३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानां विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छुत्वेकचक्रं
 व्योमन्मायया देव एकरूपा अष्टौ च॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं
 विश्वतो वृत्वा। अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेद९ सर्वम्।
 यद्भूतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदत्रेनातिरोहति।
 एतावानस्य महिमा। अतो ज्याया९श्च पूरुषः॥ ३२॥

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व
 उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्मक्रामत्।
 साशनानशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि
 पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥ ३३॥

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो
 अस्यासीदाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः। सप्तास्यासन्परि-
 धयः। त्रिः सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः।
 अबध्नन्पुरुषं पशुम्। तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्। पुरुषं

जातमग्रतः॥ ३४॥

तेन देवा अयजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः।
सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यान्।
आरण्यान्ग्राम्याश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। ऋचः
सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि जज्ञिरे तस्मात्।
यजुस्तस्मादजायत॥ ३५॥

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चौभयादतः। गावो ह जज्ञिरे
तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा
व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते।
ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥ ३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्याँ शूद्रो अजायत। चन्द्रमा
मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्याँ आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः
समवर्तत। पद्भ्याँ भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाँ
अकल्पयन्॥ ३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु
पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि
कृत्वाऽभिवदन् यदास्तै। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार।
शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृत इह भवति।
नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।

तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते।
यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पुरुषः॥)॥[१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः
समवर्तताधि। तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य
विश्वमाजानमग्रे। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं
तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था
विद्यतेऽयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो
बहुधा विजायते॥३९॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति
वेधसः। यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो
देवेभ्यो जातः। नमो रुचाय ब्राह्मये। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः।
देवा अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा
असन्वशे। ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि
रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण।
सर्वं मनिषाण॥४०॥

जायते वशे सप्त च॥—————[१३]

भर्ता सन्त्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः।
यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति।
तमेव मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं तमु गोप्तारमाहुः। स

भृतो भ्रियमाणो बिभर्ति। य ए॒नं वेद॑ स॒त्येन॑ भर्तु॒म्। स॒द्यो
जा॒तमु॒त ज॑हात्येषः। उ॒तो ज॑रन्तं न ज॑हात्येकम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हूने॑कम॒हर्ज॑हार। अत॑न्द्रो दे॒वः सद॑मेव प्रार्थः।
यस्त॑द्वेद॒ यत॑ आब॒भूव॑। स॒न्धां च॒ या॑ सं॒न्दधे॑ ब्रह्म॒णेषः॑। रम॑ते
तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॑याने। नैनं॑ जहात्यहः सु॒ पू॒र्व्येषु॑। त्वामापो
अनु॑ सर्वा॑श्चरन्ति जान॒तीः। व॒थ्सं प॑यसा पुना॒नाः। त्वम॒ग्निः
ह॒व्य॒वाह॑ संमि॒न्त्से। त्वं भ॒र्ता मा॑तरि॒श्वा प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञस्त्वमु॑वे॒वासि॑ सोमः। तव॑ दे॒वा ह॑व॒माय॑न्ति॒ सर्वे॑।
त्वमे॒कोऽसि॑ ब॒हूनु॑प्रविष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म ए॒धि।
नमो॑ वामस्तु शृणु॒तः ह॑व॒ मे। प्राणा॑पानावजि॒रः स॒श्चर॑न्तौ।
ह्वया॑मि वां ब्रह्म॒णा तू॑र्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि॑ तं ज॑हितं
यु॒वाना॑। प्राणा॑पानौ संविदा॒नौ ज॑हितम्। अ॒मुष्या॑सु॒नामा॑
सङ्ग॑साथाम्॥४३॥

तं मे॑ दे॒वा ब्रह्म॑णा संविदा॒नौ। व॒धाय॑ दत्तं तम॒हः ह॑नामि।
असं॑ज्जजान स॒त आब॑भूव। यं यं ज॒जान॑ स उ॒ गो॒पो अ॑स्य।
य॒दा भा॑रं त॒न्द्रय॑ते स भर्तु॒म्। प॒रास्य॑ भा॒रं पु॒नर॑स्तमेति। तद्वै
त्वं प्रा॒णो अ॑भवः। म॒हान्भो॒गः प्र॒जाप॑तेः। भुजः॑ करि॒ष्यमा॑णः।
यद्वै॒वान्प्रा॑णयो नव॑॥४४॥

एकं प्र॒जाना॑ङ्गसा॒थां नव॑॥—————[१४]

हरि॑ सं हर॑न्तमनु॑यन्ति दे॒वाः। वि॒श्वस्ये॑शानं वृष॒भं

मंतीनाम्। ब्रह्म सरूपमनुमेदमागात्। अयं मा
विवर्धीर्विक्रमस्व। मा छिदो मृत्यो मा वधीः। मा मे
बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मै रीरिष आयुरुग्रा
नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम। सद्यश्चक्रमानाय। प्रवेपानाय
मृत्यवै॥४५॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामेनाजनयन्पुनः। कामेन मे
काम आगात्। हृदयाद्धृदयं मृत्योः। यदमीषामदः प्रियम्।
तदैतूपमामभि। परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व
इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजां
रीरिषो मोत वीरान्। प्र पूर्व्यं मनसा वन्दमानः। नाधमानो
वृषभं चर्षणीनाम्। यः प्रजानामेकराण्मानुषीणाम्। मृत्युं
यजे प्रथमजामृतस्य॥४६॥

मृत्यवै वीरांश्चत्वारि च॥ [१५]

तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य। विश्वमा भासि
रोचनम्। उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वत एष ते
योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवां नः
सप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ई॒युष्टे॑ ये पूर्व॑तरामप॑श्यन् व्युच्छ॑न्तीमु॒षसं॑ म॒र्त्यासः॑।
अ॒स्माभि॑रू॒ नु प्र॑तिचक्ष्या॑ऽभू॒दो ते य॑न्ति॒ ये अ॑प॒रीषु॑
प॒श्यान्॑॥४९॥

[१८]

ज्योति॑ष्मतीं त्वा सादयामि ज्योति॑ष्कृतं त्वा सादयामि
ज्योति॑र्विदं त्वा सादयामि भास्व॑तीं त्वा सादयामि ज्वल॑न्तीं
त्वा सादयामि मल्मला॑भव॑न्तीं त्वा सादयामि दीप्य॑मानां
त्वा सादयामि रोच॑मानां त्वा सादया॑म्यज॑स्रां त्वा सादयामि
बृ॒ह॒ज्योति॑षं त्वा सादयामि बो॒धय॑न्तीं त्वा सादयामि जाग्र॑तीं
त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्र॒या॒साय॑ स्वाहा॑ऽऽया॒साय॑ स्वाहा॑ वि॒या॒साय॑ स्वाहा॑
सं॒या॒साय॑ स्वाहो॑द्या॒साय॑ स्वाहा॑ऽव॒या॒साय॑ स्वाहा॑ शु॒चे
स्वाहा॑ शोका॑य॒ स्वाहा॑ तप्य॒त्वै स्वाहा॑ तप॑ते स्वाहा॑
ब्र॒ह्म॒ह॒त्यायै॑ स्वाहा॑ सर्व॑स्मै स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चित्॑ २ सं॒न्ता॒नेन॑ भ॒वं य॒क्रा रु॒द्रन्त॑नि॒म्रा प॑शुपति॑ऽ
स्थूल॑हृद॒येना॒ग्निः॑ हृद॒येन॑ रु॒द्रं लो॒हिते॑न शर्वं म॒तस्त्रा॑भ्यां
महा॑दे॒वम॒न्तः पा॑र्श्वेनौषि॑ष्ठ॒हनः॑ शिङ्गी॑निको॒श्या॑भ्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
 स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
 शं नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं
मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमतीं
देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं

वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मन उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो
 विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही
 देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि
 नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्र
 प्राशूर्भवा सचा। प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृता।
 अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसम्। देवा यज्ञं नयन्तु नः। देवीं
 द्यावापृथिवी अनु मे मःसाथाम्। ऋद्ध्यासमद्या मखस्य
 शिरः॥३॥

मखाय त्वा। मखस्य त्वा शीर्ष्णो। इयत्यग्र आसीः।
 ऋद्ध्यासमद्या मखस्य शिरः। मखाय त्वा। मखस्य

त्वा शीर्ष्णे। देवीर्वम्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीः।
ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः॥४॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इन्द्रस्यौजोऽसि।
ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा
शीर्ष्णे। अग्निजा असि प्रजापते रेतः। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य
शिरः॥५॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। आयुर्धेहि प्राणं धेहि।
अपानं धेहि व्यानं धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि
वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि धेहि।
मधु त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन
त्वा छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य
रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य
हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पते शिरं ऋतावरीरऋद्ध्यासमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥—————[२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युमं

चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः
स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा
दिश आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥९॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठद्धवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवे
त्वा। साधवे त्वा। सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदमहममुमा-
मुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि। गायत्रेण
त्वा छन्दसाऽऽच्छृणुमि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणुमि।
जागतेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणुमि। छृणत्तु त्वा वाक्। छृणत्तु
त्वोर्क्। छृणत्तु त्वा हविः। छृन्धि वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि
हविः। देवं पुरश्चर सगध्यासं त्वा॥१०॥

पृथिवीं भवं वाख्यद्वा॥ [३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि।
अग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावधिश्चय। प्रतिप्रस्थातर्विहर।
प्रस्तोतः सामानि गाय। यजुर्युक्तं सामभिराक्तं खन्त्वा।
विश्वैर्देवैरनुमतं मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्।
स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः।
भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥ [४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। यमाय त्वा
मुखाय त्वा। सूर्यस्य हरसे त्वा। प्राणाय स्वाहा व्यानाय

स्वाहा॑ऽपा॒नाय॒ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॒ श्रोत्रा॑य स्वाहा॑।
मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै स्वाहा॑। दक्षा॑य स्वाहा॒ ऋत॑वे
स्वाहा॑। ओज॑से स्वाहा॒ बला॑य स्वाहा॑। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता
मध्वा॑ऽनक्तु॑॥१२॥

पृ॒थि॒वीं तप॑सस्त्रायस्व। अ॒र्चिर॑सि शो॒चिर॑सि ज्योति॑रसि
तपो॑ऽसि। स॒सी॒दस्व॒ महा॑ः अ॒सि। शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः।
वि॒धूम॑मग्ने अरु॒षं मि॑येध्या। सृ॒ज प्र॑शस्तदर्श॒तम्। अ॒ञ्जन्ति॑
यं प्र॒थय॑न्तो न वि॒प्राः। व॒पाव॑न्तं नाग्नि॒ना तप॑न्तः। पि॒तुर्न
पु॒त्र उ॑प॒सि प्रे॑ष्ठः। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तयन्नसादीत्॥१३॥

अ॒ना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑ती
दक्षि॑णतः। इन्द्र॒स्याधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्तर॒तः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। वि॒धृतिरु॑परि॒ष्टात्।
बृ॒हस्प॑ते॒राधि॑पत्ये। ब्र॒ह्म मे॑ दाः। क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑
मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि
भूरि॑पु॒त्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सृ॒प॒सदा॑ मे भूया॒ मा मां हि॑सीः। तपो॑ष्वग्ने अन्त॑राः
अ॒मि॒त्रान्। तपा॒शः स॑मरु॒षः पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒कितानो॑
अ॒चित्तान्। वि ते॑ तिष्ठन्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चि॒तः स्थ
परि॑चितः। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॒श्रय॑स्व। मा अ॒सि। प्र॒मा
अ॒सि। प्र॒ति॒मा अ॒सि॥१६॥

स॒म्मा अंसि॑। वि॒मा अंसि॑। उ॒न्मा अंसि॑। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्धि-
रंसि॑। दि॒वं तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नम्।
आ॒प्याय॑य हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा स्तो॑तृभ्यो॒ महि॑ गो॒त्रा
रू॒जासि॑। भू॒यिष्ठ॑भाजो॒ अथ॑ ते स्याम। शु॒क्रं ते॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं
ते॑ अ॒न्यत्॥१७॥

विषु॑रूपे॒ अह॑नी॒ द्यौरि॑वासि। विश्वा॒ हि मा॒या अ॒वसि॑
स्वधा॒वः। भ॒द्रा ते॑ पू॒षन्नि॒ह रा॒तिर॑स्तु। अ॒र॒ह॑न्बिभर्षि
साय॑कानि॒ धन्वा॑। अ॒र॒ह॑ नि॒ष्कं य॑ज॒तं वि॒श्वरू॑पम्। अ॒र॒ह॑
नि॒द॒न्द॒यसे॑ वि॒श्वम॑भु॒वम्। न वा ओ॒र्जीयो॑ रु॒द्र त्वद॑स्ति।
गा॒य॒त्रम॑सि। त्रै॒ष्टुभ॑मसि। जा॒ग॒तम॑सि। मधु॒ मधु॒ मधु॑॥१८॥

अ॒न॒क्त॒सादी॑दु॒त्तर॑तः पा॒हि प्र॒ति॒मा अंसि॑ य॒ज॒तन्ते॑ अ॒न्यज्जा॑ग॒तम॑स्येकं च॥—————[५]

द॒श प्रा॒चीर्द॒श॑ भा॒सि दक्षि॑णा। द॒श॑ प्र॒तीची॑र्द॒श॑
भा॒स्युदी॑चीः। द॒शो॒र्ध्वा भा॑सि सु॒मन॑स्यमा॒नः। स नो॑
रुचं॑ धे॒ह्यह॑णीयमा॒नः। अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु
गा॒य॒त्रेण॑ छ॒न्द॒सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। इन्द्र॑स्त्वा
रु॒द्रेर्दक्षि॑णतो रो॑चयतु त्रै॒ष्टुभे॑न॒ छ॒न्द॒सा। स मा॑ रुचि॒तो
रो॑चय। वरु॑णस्त्वादि॒त्यैः प॒श्चाद्रो॑चयतु जा॒ग॒तेन॑ छ॒न्द॒सा। स
मा॑ रुचि॒तो रो॑चय॥१९॥

द्यु॒ता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्वि॑रु॒त्तर॑तो रो॑चय॒त्वानु॑ष्टुभे॒न
छ॒न्द॒सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। बृ॒ह॒स्पति॑स्त्वा

विश्वेदेवैरुपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्केन छन्दसा। स मां रुचितो
रोचय। रोचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसि। रोचिषीयाहं मनुष्येषु।
सम्राड्घर्म रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्मास्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसि।
रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्मास्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासम्।
रुगसि। रुचं मयि धेहि॥२०॥

मयि रुक्। दश पुरस्ताद्रोचसे। दश दक्षिणा। दश प्रत्यङ्।
दशोदङ्। दशोर्ध्वो भांसि सुमनस्यमानः। स नः सम्राडिषमूर्जं
धेहि। वाजी वाजिनै पवस्व। रोचितो घर्मो रुचीय॥२१॥

रोचय धेहि नवं च॥ [६]

अपश्यं गोपामनिपद्यमानम्। आ च परां च
पथिभिश्चरन्तम्। स सध्रीचीः स विषूचीर्वसानः। आ
वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीः। मधु माध्वीभ्यां मधु
माधूचीभ्याम्। अनु वां देववीतये। समग्रिरग्निना गत। सं
देवेन सवित्रा। स५ सूर्येण रोचते॥२२॥

स्वाहा समग्निस्तपसा गत। सं देवेन सवित्रा। स५
सूर्येणारोचिष्ट। धर्ता दिवो विभांसि रजसः। पृथिव्या धर्ता।
उरोरन्तरिक्षस्य धर्ता। धर्ता देवो देवानाम्। अमर्त्यस्तपोजाः।
हृदे त्वा मनसे त्वा। दिवे त्वा सूर्याय त्वा॥२३॥

ऊर्ध्वमिममध्वरं कृधि। दिवि देवेषु होत्रा यच्छ। विश्वासां
भुवां पते। विश्वस्य भुवनस्पते। विश्वस्य मनसस्पते। विश्वस्य

वचसस्पते। विश्वस्य तपसस्पते। विश्वस्य ब्रह्मणस्पते।
देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहि। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
देवायुवम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः
कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ। स॥ सूर्येणारुक्त।
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असि। पिता नोऽसि
पिता नो बोधा। आयुर्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा
द्रविणोदाः॥२५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा
हि॥सीः। त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्।
शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्य॥हंसः। समेद्धार॥ शत॥ हिमाः।
तन्द्राविण॥ हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती
ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विंदेय तव सन्दृशि।
माऽह॥ रायस्पोषेण वि योषम्॥२६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुवं द्रविणोदा दधाना द्वे च॥—————[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामाददे। अदित्यै रास्नासि। इड एहि। अदित एहि।
सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि। असावेहि॥२७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु।
अश्विभ्यां प्रदापय। यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन

विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः।
सरस्वति तमिह धातवेकः। उस्म घर्मं शिषा। उस्म घर्मं
पाहि॥२८॥

घर्माय शिषा। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थ
पेरवः। विष्वग्वृतो लोहितेन। अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्यै
पिन्वस्व। पूष्णे पिन्वस्व। बृहस्पतये पिन्वस्व। इन्द्राय
पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व॥२९॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागतमसि। सहोर्जो
भागेनोपमेहि। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य। घर्मं पात
वसवो यजन्ता वट्। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये
जुहोमि। मधुं हविरसि। सूर्यस्य तपस्तप। द्यावापृथिवीभ्यां
त्वा परिगृह्णामि॥३०॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि। देवानां त्वा पितृणामनुमतो
भर्तुः शकेयम्। तेजोऽसि। तेजोऽनु प्रेहि। दिविस्पृङ्गा मां
हिंसीः। अन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हिंसीः। पृथिविस्पृङ्गा मां
हिंसीः। सुवरसि सुवर्मे यच्छ। दिवं यच्छ दिवो मां
पाहि॥३१॥

एहि पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥—————[८]

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा। सलिलाय त्वा वाताय
स्वाहा। अनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा। अप्रतिधृष्याय

त्वा वाताय स्वाहा॥ अवस्यवे॑ त्वा वाताय स्वाहा॥ दुव॑स्वते
त्वा वाताय स्वाहा॥ शिमि॑द्वते त्वा वाताय स्वाहा॥ अ॒ग्नये॑
त्वा वसु॑मते स्वाहा॥ सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते स्वाहा॥ वरु॑णाय
त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते स्वाहा॥ ३२॥

बृह॑स्पतये त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते स्वाहा॥ स॒वित्रे त्व॑र्भुमते
वि॒भुमते॑ प्र॒भुमते॑ वाज॑वते स्वाहा॥ य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॑रस्वते
पि॒तृमते॑ स्वाहा॥ वि॒श्वा आशा॑ दक्षि॒णसत्। वि॒श्वा
दे॒वान॑याडिह। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑। मधो॑ः पि॒बत॑मश्विना।
स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य। शं यजु॑र्भिः। अश्वि॑ना घ॒र्म पा॑त९
हा॒र्दिवा॑नम्॥ ३३॥

अह॑र्दिवाभि॒रूति॑भिः। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी म॑साताम्।
स्वाहे॑न्द्राय। स्वाहे॑न्द्रावद्। घ॒र्मम॑पातमश्विना हा॒र्दिवा॑नम्।
अह॑र्दिवाभि॒रूति॑भिः। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी अ॑म॑साताम्।
तं प्रा॒व्य यथा॑ वद्। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृथि॒व्यै॥ ३४॥

दि॒वि धा॑ इ॒मं य॒ज्ञम्। य॒ज्ञमि॑मं दि॒वि धा॑ः। दि॒वं गच्छ॑।
अ॒न्तरि॑क्षं गच्छ॑। पृथि॒वीं गच्छ॑। प॒ञ्च प्र॒दिशो॑ गच्छ॑।
दे॒वान्ध॑र्म॒पान्गच्छ॑। पि॒तृन्ध॑र्म॒पान्गच्छ॑॥ ३५॥

अ॒दि॒त्यव॑ते स्वाहा॑ हा॒र्दिवा॑नं पृथि॒व्या अ॒ष्टौ च॑॥—————[९]

इ॒षे पी॑पिहि। ऊ॒र्जे पी॑पिहि। ब्र॒ह्मणे॑ पीपिहि। क्ष॒त्राय॑
पीपिहि। अ॒द्भ्यः पी॑पिहि। ओष॑धीभ्यः पीपिहि। वन॑स्पति॒भ्यः

पी॒पिहि॑। द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑ पी॒पिहि॑। सु॒भू॒ताय॑ पी॒पिहि॑।
ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒साय॑ पी॒पिहि॑॥३६॥

यज॑मानाय पी॒पिहि॑। मह्यं॑ ज्यैष्ठ्याय पी॒पिहि॑। त्विष्यै॑ त्वा।
द्यु॒म्नाय॑ त्वा। इन्द्रि॒याय॑ त्वा भूत्यै॑ त्वा। धर्मा॑ऽसि सु॒धर्मा॑ मे॒
न्य॒स्मे। ब्रह्मा॑णि धारय। क्ष॒त्राणि॑ धारय। वि॒शं धारय॑। ने॒त्वा
वा॒तः स्कु॒न्दया॑त्॥३७॥

अ॒मुष्य॑ त्वा प्रा॒णे सा॑दयामि। अ॒मुना॑ स॒ह नि॑रर्थं गच्छ।
यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। पू॒ष्णे शर॑से स्वाहा॑। ग्रा॒व॒भ्यः
स्वाहा॑। प्र॒तिरे॒भ्यः स्वाहा॑। द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑ऽ स्वाहा॑। पि॒तृभ्यो॑
घ॒र्म॒पे॒भ्यः स्वाहा॑। रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहा॑॥३८॥

अ॒ह॒ज्योति॑ः के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षाऽ
स्वाहा॑। रा॒त्रि॒ज्योति॑ः के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षाऽ
स्वाहा॑। अ॒पी॒परो॒ माऽहो॑ रा॒त्रियै॑ मा पाहि। ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने
स॒मि॒त्। तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्व। आ॒यु॒र्मे दाः। व॒र्च॒सा मा॒ञ्जीः।
अ॒पी॒परो॒ मा॒ रा॒त्रिया॑ अ॒हो॑ मा पाहि॥३९॥

ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मि॒त्। तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्व। आ॒यु॒र्मे दाः।
व॒र्च॒सा मा॒ञ्जीः। अ॒ग्नि॒ज्योति॑ः सूर्यः स्वाहा॑। सूर्यो॑
ज्योति॑ः सूर्यः स्वाहा॑। भूः स्वाहा॑। हु॒तं ह॒विः। मधु॑
ह॒विः। इन्द्र॑तमेऽग्नौ॥४०॥

पि॒ता नो॑ऽसि मा मा॑ हि॒ंसीः। अ॒श्याम॑ ते दे॒वघ॑र्म।

मधु॑मतो वाज॑वतः पि॒तु॒मतः॑। अङ्गि॑रस्वतः स्वधा॒विनः॑।
अ॒शी॒महि॑ त्वा॒ मा मां हि॑सीः। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य
र॒श्मि॒भ्यः॑। स्वाहा॑ त्वा॒ नक्ष॑त्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय॑ पीपिहि॑ स्कन्दया॑द्रुद्राय॑ रुद्रहो॑त्रे स्वाहा॑ऽहो मा पा॒ह्यग्नौ॑ स॒प्त च॑॥—[१०]

घर्म॑ या ते॑ दि॒वि शुक्। या गा॑य॒त्रे छन्द॑सि। या ब्रा॑ह्म॒णे।
या ह॑वि॒र्धनै॑। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। घर्म॑ या ते॑ऽन्तरि॑क्षे
शुक्। या त्रैष्टु॑भे॒ छन्द॑सि। या रा॑ज॒न्यै॑। याऽऽग्नी॑ध्रे। तान्तं॑
ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑॥४२॥

घर्म॑ या ते॑ पृ॒थि॒व्याः शुक्। या जा॑ग॒न्ते छन्द॑सि। या वैश्वे॑।
या स॑द॒सि। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। अनु॑नोऽद्यानु॑मतिः।
अन्वि॑द॒नुम॑ते॒ त्वम्। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पायाः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य त॒नुवः॑
पा॒हि। पृ॒थि॒व्यास्त्वा॒ धर्म॑णा॥४३॥

व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॑ नव्य॑से। ब्रह्म॑णस्त्वा पर॒स्पायाः॑।
क्ष॒त्रस्य॑ त॒नुवः॑ पा॒हि। वि॒शस्त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम
सुवि॒ताय॑ नव्य॑से। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पायै॑। चक्षु॑षस्त॒नुवः॑
पा॒हि। श्रो॒त्रस्य॑ त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॑ नव्य॑से।
व॒ल्गुर॑सि शं॒ युधा॑याः॥४४॥

शि॒शुर्जन॑धायाः। शं च॒ वक्षि॑ परि च॒ वक्षि॑। चतुः॑
स्र॒क्तिर्नाभि॑र्ऋ॒तस्य॑। स॒दो वि॒श्वायुः॑ शर्म॑ स॒प्रथाः॑। अप॒ द्वेषो॑
अप॒ ह॒रः। अ॒न्यद्व॑तस्य स॒श्चिमा॑। घ॒र्मे॒तत्ते॑ऽन्न॒मे॒तत्पु॑रीषम्।

तेन॑ वर्ध॑स्व॒ चाऽऽ च॑ प्यायस्व। वर्धि॑षीमहि॑ च व॒यम्। आ
च॑ प्यासिषीमहि॑॥४५॥

रन्ति॑र्नामा॑सि दि॒व्यो ग॑न्धर्वः। तस्य॑ ते प॒द्वद्वि॑र्धानम्।
अ॒ग्निर॑ध्यक्षाः। रु॒द्रोऽधि॑पतिः। सम॒हमायु॑षा। सं प्रा॒णेन॑। सं
वर्च॑सा। सं पय॑सा। सं गौ॑पत्येन॑। स॒ रा॒यस्पोषे॑ण॥४६॥

व्य॑सौ। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। अचि॑क्रद॒द्वृषा॒
हरि॑ः। महान्मि॒त्रो न द॑र्शतः। स॒ सूर्ये॑ण रोचते। चिद॑सि
समु॒द्रयो॑निः। इ॒न्दुर्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॑तावा॑। हि॒रण्य॑पक्षः शकु॒नो
भु॑र॒ण्युः। म॒हान्ध॑स॒धस्थे॑ ध्रुव॑ आनिष॑त्तः॥४७॥

नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑ हि॒सीः। वि॒श्वाव॑सु॒ सोम॑ गन्धर्वम्।
आपो॑ ददृशु॒षीः। तदृ॒तेना॒व्यायन्। तद॒न्ववै॑त्। इन्द्रो॑ रारहा॒ण
आ॑साम्। परि॒ सूर्य॑स्य परि॒धीः र॑पश्यत्। वि॒श्वाव॑सु॒रभि॑ तन्नो॑
गृणा॑तु। दि॒व्यो ग॑न्धर्वो रज॑सो वि॒मानः॑। यद्वा॑ घा स॒त्यमु॑त
यन्न॑ वि॒द्म॥४८॥

धियो॑ हिन्वा॒नो धिय॑ इन्नो॑ अ॒व्यात्। सस्त्रि॑मवि॒न्दच्च॑रणे
न॒दीना॑म्। अ॒पावृ॑णो॒द्गुरो॑ अ॒श्म॑व्रजानाम्। प्रासा॑न्गन्धर्वो॑
अ॒मृता॑नि वोचत्। इन्द्रो॑ दक्षं॒ परि॑जानाद॒हीन॑म्। ए॒तत्त्वं
दे॒व घ॑र्म दे॒वो दे॒वानु॑पा॒गाः। इ॒दम॑हं म॒नुष्यो॑ म॒नुष्या॑न्।
सोम॑पी॒थानु॑मेहि॑। स॒ह प्र॒जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑ण। सु॒मित्रा॑ न॒
आप॑ ओष॑धयः सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः।
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। इममृषुत्यमस्मभ्यः
सनिम्। गायत्रं नवीयाःसम्। अग्रे देवेषु प्रवोचः॥५०॥

याऽऽग्रीध्रे तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा धर्मणा शं युधायाः प्यासिषीमहि पोषेण निषन्तो विद्म
सन्त्वष्टौ॥ [११]

महीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा। ज्योतिर्भा असि
वनस्पतीनामोषधीनाः रसः। वाजिनं त्वा वाजिनोऽवं
नयामः। ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम्॥५१॥

[१२]

अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः। स्कन्नेमा
विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजनि प्राजनि।
आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात् प्रजनिषीमहि॥५२॥

[१३]

या पुरस्ताद्विद्युदापतत्। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा।
या दक्षिणतः। या पश्चात्। योत्तरतः। योपरिष्ठाद्विद्युदापतत्।
तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा॥५३॥

[१४]

प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे
स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा। मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै
स्वाहा॥५४॥

[१५]

पूष्णे स्वाहा॑ पूष्णे शर॑से स्वाहा॑। पूष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॑ स्वाहा॑
पूष्णे न॒रन्धि॑षाय॑ स्वाहा॑। पूष्णेऽङ्घ्रि॑णये॑ स्वाहा॑ पूष्णे न॒रुणाय॑
स्वाहा॑। पूष्णे सा॑के॒ताय॑ स्वाहा॑॥५५॥

[१६]

उद॑स्य शुष्मा॑द्धानु॒नार्त॑ बिभ॑र्ति। भारं पृ॑थि॒वी न भू॑मः।
प्र शु॒क्रैतु॑ दे॒वी म॑नी॒षा। अ॒स्मत्सु॑त॒ष्टो रथो॑ न वा॒जी।
अर्च॑न्त॒ एके॒ महि॑ साम॑मन्वत। तेन॑ सूर्य॑मधारयन्। तेन॑
सूर्य॑मरोचयन्। घ॒र्मः शि॒रस्त॑द॒यम॑ग्निः। पुरी॑षमसि॒ सं
प्रि॑यं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्भुवत्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥५६॥

[१७]

यास्ते॑ अ॒ग्न आ॒र्द्रा यो॑न॒यो याः कु॑ला॒यिनीः॑। ये ते॑
अ॒ग्न इ॒न्दवो॑ या उ॒ नाभ॑यः। यास्ते॑ अ॒ग्ने त॑नुव॒ ऊर्जो॑
नाम॑। ताभि॑स्त्वमु॒भयी॑भिः संवि॒दानः॑। प्र॒जाभि॑र॒ग्ने द्र॑वि॒णेह॑
सी॒द। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सी॒द॥५७॥

[१८]

अ॒ग्निर॑सि वैश्वान॒रोऽसि॑। सं॒व॒त्स॒रोऽसि॑ परि॒व॒त्स॒रोऽसि॑।
इ॒दा॒व॒त्स॒रोऽसी॑दु॒व॒त्स॒रोऽसि॑। इ॒द्व॒त्स॒रोऽसि॑ व॒त्स॒रोऽसि॑।
तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र्षाः पु॑च्छ॒मः।

शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
 पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्धमासाश्च
 कल्पन्ताम्। ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्ते कल्पताम्।
 अहोरात्राणि ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवः
 सीद॥५८॥

चितयो नव च॥ [१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊ षु णं ऊतये। ऊर्ध्वो नः
 पाह्य९हंसः। विधुन्दद्राण९ समने बहूनाम्। युवान९ सन्तं
 पलितो जंगार। देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या ममार।
 सह्यः समान। यदृते चिदभिःश्रिषः। पुरा जर्तृभ्य आतृदः।
 सन्धाता सन्धिं मघवा पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहृतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो
 घर्म व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः।
 मोष्वस्मा९ स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियांसो अभिगुर्वृधानः।
 मा नः क्रतुभिर्हीडितेभिरस्मान्। द्विषांसुनीते मा परा दाः।
 मा नो रुद्रो निरृतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी
 हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः
 सखाया। आदित्यानां प्रसितिरहेतिः। उग्रा शतापांष्ठा घविषा
 परि णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वं नो अग्ने

स त्वं नो अग्रे। त्वमग्रे अयासि। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं
चित्रम्। वयः सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुरहीडिषाता ५ सुपर्णाः॥ [२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो
मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घर्मो विभातु
मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह।
यज्ञेन पयसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षत्रेण यशसा
सह। सत्येन तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य
सुम्रमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण पीतस्य
मधुमतः। उपहृतस्योपहतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥ [२१]

यास्ते अग्रे घोरास्तनुवः। क्षुच्चं तृष्णां च। अस्रुक्कानाहुतिश्च।
अशनया च पिपासा च। सेदिश्चामतिश्च। एतास्ते अग्रे
घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक् स्त्रीहिंतिश्च स्त्रिहिंतिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च
भीमा च। सदाग्री सेदिरनिरा। एतास्ते अग्रे घोरास्तनुवः।
ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च

विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रहाश्च
सहमानश्च सहस्वाश्च सहीयाश्च। एत्य प्रेत्य
विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोदी जयन्तु।
मासास्त्वा श्रपयन्तु। ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा
हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् जहि। छिन्धी भिन्धी हन्धी कट्। इति वाचः
क्रूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्त्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र
पशुमन्तमिच्छ। वज्रेणामुं बोधय दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्य
प्रहर भोजनेभ्यः। अग्ने अग्निना संवदस्व। मृत्यो मृत्युना
संवदस्व। नमस्ते अस्तु भगवः। सकृत्ते अग्ने नमः। द्विस्ते
नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः।
दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते
नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा मा
हिःसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥ [२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि।
गृध्रः सुपूर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य
चोभयोः॥ ७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्देव्यभिरायसि। द्विषन्तं
मेऽभिराय। तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमाच्छेत्तु॥ ७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडको वदति
वाचमेताम्। तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं
कृणुतं गृहेषु॥ ७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुरहेणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो
वदाद्विषन्तं मेऽव बाधासै॥ ७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपप्तत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत
आगतः। तमितो नाशयाग्रे॥ ७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः
परावद। तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमाच्छेन्तु।

अग्निनाऽग्निः संवदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्य सुक्थ्यौ पतंसि। सुव्यमक्षि निपेपि च। मेहकस्य
चनाममत्॥७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जुमदग्निना।
विश्वावसोर्ब्रह्मणा हतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां
स्थपतिरुतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो
क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हताः।
श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥७७॥

[३६]

आहूरावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तथ्सत्यम्।
यदमुं यमस्य जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्।
खण्फण्मसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण
त्वा भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।
अघस्य त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पद्यस्वासौ॥७९॥

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरीं रनु

प्रवेशय। मरीचीरुपं सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति सूर्यः।
तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि
भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं
नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो
वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्नं ज्योतीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा
श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
अन्तरिक्षः समित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।
सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। द्यौः समित्।
तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा
समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे
समिदसि सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्ने

व्रतपते व्रतं चरिष्यामि॥८४॥

तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्। वायौ व्रतपतु आदित्य व्रतपते।
व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्।
द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
अन्तरिक्षः समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।
वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। पृथिवी
समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः
समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।
यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि
सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। आदित्य
व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायौ
व्रतपतेऽग्रे व्रतपते। व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं
तन्मेऽराधि॥८८॥

समिथ्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाद्यौ च॥[४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः।

अहांनि॒शं भ॑वन्तु नः॒ श॑ रा॒त्रिः प्र॑तिधीयताम्। शमु॒षा
नो॒ व्यु॑च्छतु शमा॑दित्य उदे॑तु नः। शि॒वा नः॒ शन्त॑मा भव
सुमृ॒डीका॒ सर॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्दृशि॑। इडा॑यै वास्त्व॑सि
वास्तु॑मद्वा॑स्तुमन्तो॑ भूयास्म॒ मा वास्तो॑श्छि॒थ्स्मह्य॑वास्तुः
स भू॒याद्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। प्र॒ति॒ष्ठासि॑
प्रति॒ष्ठाव॑न्तो भूयास्म॒ मा प्र॑ति॒ष्ठाया॑श्छि॒थ्स्मह्य॑प्रति॒ष्ठः स
भू॒याद्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। आ वा॑त वा॒हि भे॑ष॒जं
वि वा॑त वा॒हि यद्र॑पः। त्व॑ हि वि॒श्वभे॑ष॒जो दे॒वानां॑ दू॒त
ई॒य॑से। द्वावि॒मौ वा॑तौ वा॒त आ सि॒न्धो॒रा प॑रा॒वतः॑॥८९॥

दक्ष॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॒ परा॒न्यो वा॑तु॒ यद्र॑पः। यद॒दो
वा॑तते गृ॒होऽमृ॑तस्य नि॒धिर्हि॑तः। ततो॑ नो दे॒हि जी॒वसे॒
ततो॑ नो धे॒हि भे॑ष॒जम्। ततो॑ नो म॒ह आ॒व॒ह वा॑त॒ आवा॑तु
भे॑ष॒जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे प्र॒ ण॒ आयू॑ऽषि॒ तारि॑षत्।
इन्द्र॑स्य गृ॒होऽसि॒ तं त्वा॒ प्रप॑द्ये स॒गुः सा॒श्वः। स॒ह यन्मे॒
अस्ति॒ तेन॑। भूः प्रप॑द्ये भुवः॒ प्रप॑द्ये सुवः॒ प्रप॑द्ये भूर्भुवः॒
सुवः॒ प्रप॑द्ये वा॒युं प्रप॑द्येऽना॑र्ता॒ दे॒वतां॑ प्रप॑द्येऽश्मा॑नमा॒खणं॑
प्रप॑द्ये प्र॒जाप॑तेर्ब्रह्म॒कोशं॑ ब्रह्म॒ प्रप॑द्य॒ ओं प्रप॑द्ये। अ॒न्तरि॑क्षं
म उ॒र्वन्तरं॑ बृ॒हद॑ग्नयः॒ पर्व॑ताश्च॒ यया॑ वा॒तः स्व॑स्त्या
स्व॑स्ति॒मान्त॑या॒ स्व॑स्त्या॒ स्व॑स्ति॒मान॑सानि। प्रा॒णापा॑नौ
मृ॒त्योर्मा॑ पा॒तं प्रा॑णा॒पानौ॒ मा मा॑ हा॒सिष्टं॑ मयि॒ मेधां॑ मयि॒

प्र॒जां म॒य्य॒ग्नि॒स्तेजो॑ दधातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयीन्द्र॑
इन्द्रि॒यं द॑धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑ सूर्यो॑ भ्राजो॑
दधातु॥ १० ॥

द्युभि॑र॒क्तुभिः॑ परि॑पातम॒स्मान॑रि॒ष्टेभि॑र॒श्विना॑ सौभ॑गेभिः।
तन्नो॑ मि॒त्रो वरु॑णो मा॒मह॑न्ता॒मदि॑तिः सिन्धुः॑ पृथि॒वी
उ॒त द्यौः। कया॑ नश्चि॒त्र आ भु॑वद॒ती स॒दावृ॑धः सखा॑।
कया॑ शचि॑ष्ठया वृ॒ता। कस्त्वा॑ स॒त्यो मदा॑नां म॒हिष्ठो॑
म॒त्स॒दन्ध॑सः। दृ॒ढाचि॑दा॒रुजे॑ वसु॑। अ॒भी षु णः॑ सखा॑नामवि॒ता
ज॑रितृ॒णाम्। श॒तं भ॑वा॒स्यूति॑भिः। वयः॑ सु॒पर्णा उप॑सेदु॒रिन्द्रं॑
प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमूर्णु॑हि पू॒र्धि
चक्षु॑र्मु॒ग्ध्य॑स्मान्नि॒धये॑व ब॒द्धान्॥ ११ ॥

शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑य॒ आपो॑ भवन्तु पी॒तये॑। शं यो॒रभि॑स्र॒वन्तु
नः। ईशा॑ना॒ वार्या॑णां क्षय॑न्तीश्च॒र्षणी॑नाम्। अ॒पो या॑चामि
भे॒षज॑म्। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॑ ओष॒धयः॑ सन्तु दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै
भूया॑सु॒र्योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। आपो॑ हि ष्ठा
म॒योभु॑व॒स्ता न ऊ॒र्जे द॑धातन। म॒हे रणा॑य चक्ष॑से। यो वः
शि॒वत॑मो॒ रस॑स्तस्य॑ भाजयते॒ह नः॑। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑।
तस्मा॑ अर॑ ग॒माम वो॑ यस्य॒ क्षया॑य जि॒न्वथ॑॥ १२ ॥

आपो॑ ज॒नय॑था च नः। पृथि॒वी शा॒न्ता साऽग्नि॑ना
शा॒न्ता सा मे॑ शा॒न्ता शुच॑ शमयतु। अ॒न्तरि॑क्ष॑

शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मै शान्तं शुचं शमयतु।
 द्यौः शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मै शान्ता शुचं
 शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः
 शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः
 शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः
 शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः
 पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
 शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाहं शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
 द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह
 श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि
 मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा मां श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मां हांसिषुः। उदायुषा
 स्वायुषोदोषधीनां रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृतां
 अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः
 शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम
 शरदः शतं भवाम शरदः शतं शृण्वाम शरदः शतं
 प्रब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्त्र
 सूर्यं दृशे। य उदगान्महतोऽर्णवा द्विभ्राजमानः सरिरस्य
 मध्यात्स मां वृषभो लोहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।
 ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं

दिवं दाधार पृथिवी५ सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि
 मा मद्देदोऽधिविस्त्रसत्। मेधामनीषे माविशता५ समीचीं
 भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा
 स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम।
 ब्रह्म प्रावादिष्म तन्नो मा हासीत्। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥१३॥

प्रावतो दधातु बद्धां जिन्वथ दृशे सप्त च॥—————[४२]

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
 मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
 मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यास५ शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
 वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यास५ शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु

शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

दे॒वा वै स॒त्रमा॑सत्। ऋ॒द्धि॑परिमितं॒ यश॑स्का॒माः। ते॑ऽब्रुवन्।
य॒त्रः प्र॒थमं॑ यशं॒ ऋच्छा॑त्। सर्वे॑षां न॒स्तत्स॒हास॑दिति॒। तेषां॑
कुरु॒क्षेत्रं॑ वेदि॑रासीत्। तस्यै॑ खाण्ड॒वो दक्षि॑णार्धं आ॑सीत्।
तूर्ध्वमु॒त्तरा॑र्धः। प॒रीण॑ज्जघनार्धः। म॒रुवं॑ उत्क॒रः॥१॥

तेषां॑ म॒खं वैष्ण॑वं यशं॒ आर्च्छ॑त्। तन्य॑कामयत्।
तेनापा॑क्रामत्। तं दे॒वा अन्वा॑यन्। यशो॑ऽव॒रुरु॑त्समा॒नाः।
तस्या॑न्वा॒गत॑स्य। स॒व्याद्ध॑नुरजा॒यत॑। दक्षि॑णादिष॒वः।
तस्मा॑दिषुध॒न्वं पु॒ण्य॑जन्म। य॒ज्ञज॑न्मा॒ हि॥२॥

तमे॒कं स॒न्तम्। ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन्। तस्मा॑देकमिषुध॒न्वि-
नम्। ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति। सो॑ऽस्मयत्। एकं॑
मा स॒न्तं ब॒हवो॑ नाभ्य॑धर्षिषुरिति॒। तस्य॑ सिष्मि॒याण॑स्य
तेजो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्दे॒वा ओष॑धीषु न्य॑मृजुः। ते श्या॒माका॑
अभवन्। स्म॒याका॒ वै ना॒मैते॑॥३॥

तथ्स्म॒याका॑नां॒ स्मया॑क॒त्वम्। तस्मा॑दीक्षितेनापि॒गृह्यं
स्मेत॒व्यम्। तेज॑सो धृ॒त्यै। स ध॒नुः प्र॒तिष्क॑भ्यातिष्ठत्। ता
उ॒पदी॑का॒ अब्रु॑वन्वरं वृ॒णाम॑है। अथ॑ व इ॒मं र॑न्धयाम्। यत्र॑
क्व॒ च ख॒नाम॑। तद॒पोऽभि॑तृणदा॒मेति॑। तस्मा॑दुप॒दीका॒ यत्र॑
क्व॒ च ख॒न॑न्ति। तद॒पोऽभि॑तृन्दन्ति॥४॥

वारैवृ॒तः॑ ह्या॑साम्। तस्य॒ ज्याम॒प्या॑दन्। तस्य॒
धनु॑र्वि॒प्रव॑माणः॒ शिरः॒ उद॑वर्तयत्। तद्वा॒वापृ॑थि॒वी
अनु॑प्रावर्तत। यत्प्रावर्तत। तत्प्र॑वर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्।
यद्वाँ(४)इत्य॑पतत्। तद्घ॑र्मस्य॒ घर्म॑त्वम्। म॒ह॒तो
वी॒र्य॑मप॒त्त॒दिति॑। तन्म॑हावी॒रस्य॑ म॒हावी॒रत्व॑म्॥५॥

यद॒स्याः स॒मभ॑रन्। तथ्स॒म्राज्ञः॑ स॒म्रा॒द्वम्। तः॑ स्तु॒तं
दे॒वता॑स्त्रे॒धा व्य॑गृह्णत। अ॒ग्निः प्रा॑तः स॒व॒नम्। इन्द्रो॒ माध्यं
दि॒नः॑ स॒व॒नम्। वि॒श्वेदे॒वास्तृ॑तीयस॒व॒नम्। तेना॑प॒शीर्णा॑ य॒ज्ञेन॒
यज॑मानाः। नाशि॒षोऽवा॑रु॒न्धत। न सु॑व॒र्गं लो॒कम॒भ्य॑जयन्।
ते दे॒वा अ॒श्विना॑वब्रुवन्॥६॥

भि॒षजौ॒ वै स्थः॑। इ॒दं य॒ज्ञस्य॒ शिरः॒ प्रति॑धत्त॒मिति॑।
ताव॑ब्रूतां वरं वृणावहै। ग्र॒हं ए॒व ना॒वत्रा॑पि गृह्यता॒मिति॑।
ताभ्या॑मे॒तमा॑श्वि॒नम॑गृह्णन्। तावे॒तद्य॒ज्ञस्य॒ शिरः॒ प्रत्य॑धत्ताम्।
यत्प्र॑वर्ग्यः। तेन॒ सशी॑र्णा य॒ज्ञेन॒ यज॑मानाः। अ॒वा॒शि॒षोऽ
रु॒न्धत। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। यत्प्र॑वर्ग्यं प्रवृणक्ति।
य॒ज्ञस्यै॒व तच्छि॑रः॒ प्रति॑दधाति। तेन॒ सशी॑र्णा य॒ज्ञेन॒
यज॑मानः। अ॒वा॒शि॒षो रु॒न्धे। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति।
तस्मा॑दे॒ष आ॑श्वि॒नप्र॑वया इव। यत्प्र॑वर्ग्यः॥७॥

उत्क॑रो ह्ये॒ते तृ॑न्दन्ति म॒हावी॒रत्व॑म॒ब्रुव॑न्नजयन्त्स॒प्त च॑॥ [१]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति॒ प्रसू॑त्यै। च॒तु॒र्गृ॒हीते॑न जुहोति। च॒तु॒ष्पादः॑

प॒शवः॑। प॒शून्वाव॑रुन्धे। चत॑स्रो दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति।
छन्दा॑ंसि दे॒वेभ्योऽपा॑क्रामन्। न वोऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं
व॑क्ष्याम इति॑। तेभ्य॑ ए॒तच्च॑तुर्गृही॒तम॑धारयन्। पु॒रोनु॒वाक्या॑यै
याज्या॑यै॥८॥

दे॒वता॑यै वष॑ट्काराय। यच्च॑तुर्गृही॒तं जु॒होति॑। छन्दा॑ंस्ये॒व
तत् प्री॑णाति। तान्य॑स्य प्री॒तानि॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हन्ति।
ब्र॒ह्म॒वादि॒नो व॑दन्ति। हो॒तव्यं॑ दी॒क्षित॑स्य॒ गृहा॑(३)इ न
हो॒तव्या॑(३)मिति॑। ह॒विर्वै दी॑क्षितः। य॒जुहु॑यात्। ह॒विष्कृतं॑
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑दध्यात्। यन्न जु॑हुयात्॥९॥

य॒ज्ञप॒रुरन्त॑रियात्। यजु॑रे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृतं॑
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑दधाति। न य॒ज्ञप॒रुरन्त॑रेति। गा॒यत्री
छन्दा॑ंस्यत्य॑मन्यत। तस्यै॑ वष॑ट्कारोऽभ्य॒य्य शिरो॑ऽच्छिनत्।
तस्यै॑ द्वेधा र॒सः परा॑पतत्। पृ॒थि॒वीम॒र्धः प्रावि॑शत्। प॒शून्धः॑।
यः पृ॑थि॒वीं प्रावि॑शत्॥१०॥

स ख॑दिरोऽभवत्। यः प॒शून्। सोऽजा॑म्। यत्खा॑दिर्य॒भिर्भ॑-
वति॑। छन्दा॑सामे॒व रसे॑न य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यदौदु॑म्बरी।
ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वै॒णवी॑।
तेजो॑ वै वे॒णुः॥११॥

तेज॑सै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वैक॑ङ्कती। भा
ए॒वाव॑रुन्धे। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इत्य॑भि॒माद॑त्ते

प्रसू॑त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्या॑मित्या॒ह य॒त्यै। वज्रं॑ इ॒व वा ए॒षा।
यद॒ग्निः। अ॒ग्निर॑सि॒ नारि॑र॒सीत्या॑ह॒ शान्त्यै॑॥१२॥

अ॒ध्व॒र॒कृ॒द्दे॒वेभ्य॑ इत्या॒ह। य॒ज्ञो वा अ॑ध्व॒रः। य॒ज्ञ॒कृ॒द्दे॒वेभ्य॑
इति॒ वावै॑तदा॒ह। उ॒त्तिष्ठ॑ ब्रह्म॒णस्प॑त॒ इत्या॑ह। ब्रह्म॒णैव
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽ॒च्छैति॑। प्रै॒तु ब्रह्म॑ण॒स्पति॑रित्या॒ह। प्रेत्यै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽ॒च्छैति॑। प्र दे॒व्यैतु॑ सू॒नृते॑त्या॒ह। य॒ज्ञो वै
सू॒नृता॑। अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं प॒ङ्क्ति॑रा॒धस॑मित्या॒ह॥१३॥

पा॒ङ्क्तो हि य॒ज्ञः। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु न॒ इत्या॑ह।
दे॒वाने॒व य॑ज्ञ॒नियः॑ कुरुते। दे॒वी द्या॒वापृ॑थि॒वी अ॒नु मे
म॑सा॒थामि॑त्या॒ह। आ॒भ्यामे॒वानु॑मतो य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
स॒म्भ॑रति। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य म॒खस्य॑ शि॒र इत्या॑ह। य॒ज्ञो वै
म॒खः। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य य॒ज्ञस्य॑ शि॒र इति॑ वावै॒तदा॑ह। म॒खाय॑
त्वा म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्ण इत्या॑ह। नि॒र्दिश्यै॒वैन॑द्धरति॥१४॥

त्रि॒र॒ह॑रति। त्रयं इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑
शि॒रः स॒म्भ॑रति। तू॒ष्णीं च॑तु॒र्थं ह॑रति। अ॒प॑रि॒मिता॑दे॒व
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॒म्भ॑रति। मृ॒त्ख॒नाद॑ग्रे ह॑रति। तस्मा॑न्मृ॒त्ख॒नः
के॒रु॒ण्य॑तरः। इ॒य॒त्यग्रं॑ आसी॒रित्या॑ह। अ॒स्यामे॒वा॒च्छं॑म्ब॒द्धारं॑
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॒म्भ॑रति। ऊ॒र्जं वा ए॒तं र॑सं पृथि॒व्या
उ॒प॒दी॒का उ॒द्दि॑हन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति।
 ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव।
 श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति।
 य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र
 पराक्रमत॥१६॥

तत्राद्वियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्वियत।
 सोऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्।
 यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि
 प्रजापते रेत इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः।
 यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्ग्राम्याणां
 पशूनां चर्मणा सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्।
 कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव पशूञ्छुचारपयति।
 तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयाः सः। शुचा ह्यृताः। लोमतः
 सम्भरति। अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति।
 रक्षसामपहत्यै। बहवो हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति।
 उद्धते सिकतोपोसे परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप
 सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह।

ब्रह्मणै॒वास्मिन्तेजो॑ दधाति। यद्ब्र॒ह्म्याणां॑ पात्रा॒णां क॒पालैः॑
 स॒सृ॒जेत्। ग्रा॒म्याणि॑ पात्रा॒णि शु॒चाऽर्प॑येत्। अ॒र्म॒क॒पा॒लैः
 स॒सृ॒जति॑। ए॒तानि॑ वा अ॒नुप॑जीवनी॒यानि॑। तान्ये॒व
 शु॒चा॒र्पय॑ति। शर्करा॒भिः स॒सृ॒जति॑ धृ॒त्यै॑। अथो॑ श॒न्त्वाय॑।
 अ॒ज॒लो॒मैः स॒सृ॒जति॑। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः। यद॒जा।
 प्रि॒ययै॒वेन॑ त॒नुवा॒ स॒सृ॒जति॑। अथो॑ तेज॑सा। कृ॒ष्णाजि॒नस्य॑
 लोम॑भिः स॒सृ॒जति॑। य॒ज्ञो वै कृ॒ष्णाजि॒नम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञं
 स॒सृ॒जति॑॥ २० ॥

याज्याये न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पराक्रमताविशत्
 प्रजायमानानां सृजति शन्त्वायाष्टौ च॥ [२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्मव॒र्च॒सस्य॑ परि॑गृहीत्यै। न कुर्वन्न॒भि
 प्रा॑ण्यात्। यत्कुर्वन्न॒भि प्रा॑ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॒चा॒र्पये॑त्। अ॒प॒हाय॑
 प्रा॑णिति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। न प्र॑वर्ग्यं चादि॒त्यं चा॒न्तरे॑यात्।
 यद॑न्तरे॒यात्। दु॒श्च॒र्मा स्या॑त्॥ २१ ॥

तस्मान्नान्तरा॒य्यम्। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। वेणु॑ना करोति।
 तेजो॒ वै वेणुः॑। तेजः॑ प्रव॒र्ग्यः। तेज॑सै॒व तेजः॑ सम॑र्धयति।
 म॒खस्य॑ शिरोऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।
 यत्प्र॑वर्ग्यः॥ २२ ॥

तस्मादे॒वमा॑ह। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॑ इत्या॑ह। य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते
 प॒दे। अथो॑ प्रति॑ष्ठित्यै। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑सा करोमीत्या॑ह।

छन्दोभिरेवैनं करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रयं इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। छन्दोभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवैनं करोति। यजुषा बिलं करोति व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। परिग्रीवं करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दोभिरेवैनं धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्धौ त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह॥२६॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो गोपीथाय। ऋजवे त्वा

साधवे॑ त्वा सु॒क्षित्यै॑ त्वा॒ भूत्यै॑ त्वेत्या॑ह। इ॒यं वा ऋ॒जुः।
अ॒न्तरि॑क्ष॒ः सा॒धु। अ॒सौ सु॒क्षितिः॑॥२७॥

दि॒शो भू॒तिः। इ॒माने॑वास्मै॒ लोकान्क॑ल्पयति। अथो॒
प्रति॑ष्ठित्यै। इ॒दम॒हम॒मुमा॑मुष्याय॒णं वि॒शा प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑
पर्य॑हामीत्या॑ह। वि॒शैवेन॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ पर्य॑हति। वि॒शेति॑
राज॒न्यस्य॑ ब्रूयात्। वि॒शैवेन॑ पर्य॑हति। प॒शुभिरिति॑ वैश्य॒स्य।
प॒शुभिरे॒वेन॑ पर्य॑हति। अ॒सुर्य॑ पात्र॒मना॑च्छृण्णम्॥२८॥

आच्छृ॑णत्ति। दे॒वत्रा॑कः। अ॒ज॒क्षीरे॑णाऽऽच्छृ॑णत्ति। प॒र॒मं
वा ए॒तत्प॑यः। यद॑ज॒क्षीर॑म्। प॒र॒मेणै॒वेन॑ प॒यसा॑ऽऽच्छृ॑णत्ति।
यजु॑षा॒ व्यावृ॑त्यै। छ॒न्दो॑भि॒राच्छृ॑णत्ति। छ॒न्दो॑भि॒र्वा ए॒ष
क्रि॑यते। छ॒न्दो॑भिरे॒व छ॒न्दा॒ऽस्याच्छृ॑णत्ति। छृ॒न्धि
वाच॑मित्या॑ह। वाच॑मे॒वावरु॑न्धे। छृ॒न्ध्यूर्ज॑मित्या॑ह।
ऊ॒र्जमे॒वावरु॑न्धे। छृ॒न्धि ह॒विरि॑त्या॑ह। ह॒विरे॒वाकः॑।
दे॒व पुर॑श्चर स॒ध्यास॑न्त्वेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्॑॥२९॥

स्याद्यत्प्रवर्ग्यश्छन्दोभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृण्वच्छन्दाऽस्या-

च्छृणत्यष्टौ च॥ [३]

ब्र॒ह्मन्प्र॑चरिष्यामो॒ होत॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हीत्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर॑हि
बृ॒हस्प॑तिः। यद्वृ॒ह्मा। तस्मा॑ ए॒व प्र॑तिप्रोच्य॒ प्रच॑रति।
आ॒त्मनो॑ऽना॒त्यै। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वेत्या॑ह। ए॒ता वा
ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभिरे॒वेन॒॑ सम॑र्धयति। म॒दन्ती॑भिः

प्रोक्षति। तेजं एवास्मिन्दधाति॥ ३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजो दधाति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। होताऽन्वाह। रक्षसामपहत्यै। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै। त्रिष्टुभः सतीर्गायत्रीरिवान्वाह॥ ३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजमाने दधाति। सन्ततमन्वाह। प्राणानामन्नाद्यस्य सन्तत्यै। अथो रक्षसामपहत्यै। यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीत। अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितस्यावरुद्धौ। शिरो वा एतद्यज्ञस्य॥ ३२॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्ध्वञ्जः। यन्मौञ्जो वेदो भवति। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः समर्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति। प्राणानेव यजमाने दधाति। सप्त जुहोति। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। देवस्त्वां सविता मध्वाऽनक्तित्याह॥ ३३॥

तेजसैवैनमनक्ति। पृथिवीं तपसस्त्रायस्वेति हिरण्यमुपास्यति। अस्या अनतिदाहाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निः सर्वा देवताः। प्रलवानादीप्योपास्यति। देवतास्वेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। अप्रतिशीर्णाग्रं भवति। एतद्वर्हिर्ह्येषः॥ ३४॥

अ॒र्चि॒र॒सि शो॒चि॒र॒सी॒त्या॒ह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मवर्च॒सं
द॑धाति। स॒सी॒दस्व॑ म॒हा॒ अ॒सी॒त्या॒ह। म॒हान् ह्ये॑षः।
ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो वद॑न्ति। ए॒ते वाव॑ त ऋ॒त्विजः॑। ये
दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑। अथ॑ क॒था होता॑ यज॑मानायाऽऽशिषो॒
नाशा॑स्त॒ इति॑। पु॒रस्ता॑दाशीः खलु॒ वा अ॒न्यो य॒ज्ञः।
उ॒परि॑ष्ठादाशीर॒न्यः॥ ३५॥

अ॒ना॒धृ॒ष्या पु॒रस्ता॑दि॒ति यदे॒तानि॑ यजू॒ष्या॒ह।
शी॒र॒ष॒त ए॒व य॒ज्ञस्य॑ यज॑मान आ॒शिषो॑ऽवरु॒न्धे। आयुः॑
पु॒रस्ता॑दाह। प्र॒जां दक्षि॑णतः। प्रा॒णं प॒श्चात्। श्रोत्र॑मुत्त॒रतः॑।
वि॒धृ॒तिमु॒परि॑ष्ठात्। प्रा॒णाने॒वास्मै॑ स॒मीचो॑ दधाति। ई॒श्वरो॑ वा
ए॒ष दि॒शोऽनु॑न्म॒दितोः॑। यं दि॒शोऽनु॑ व्यास्था॒पय॑न्ति॥ ३६॥

म॒नो॒र॒श्वा॒सि भू॒रि॒पु॒त्रेती॒माम॒भि॒मृ॑शति। इ॒यं वै म॒नो॒र॒श्वा
भू॒रि॒पु॒त्रा। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति॒ति॒ष्ठ॒त्यनु॑न्मादाय। सू॒प॒सदा॑ मे भू॒या
मा मा॑ हि॒सी॒रि॒त्या॒हाहि॑सायै। चि॒तः स्थ॑ परि॒चित॒ इत्या॑ह।
अ॒प॒चि॒तिमे॒वास्मि॑न्दधाति। शि॒रो वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
अ॒सौ खलु॒ वा आ॑दि॒त्यः प्र॑व॒र्ग्यः। तस्य॑ म॒रुतो॑ र॒श्मयः॑॥ ३७॥

स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॑श्रय॒स्वेत्या॑ह। अ॒मुमे॒वाऽऽदि॒त्यः
र॒श्मि॒भिः पर्यू॑हति। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमु॑ष्मि॒ल्लोके॑ र॒श्मि॒भिः
पर्यू॑ढः। तस्मा॑द्राजा॑ वि॒शा पर्यू॑ढः। तस्मा॑द्दाम॒णीः संजा॑तैः
पर्यू॑ढः। अ॒ग्नेः सृ॑ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒क॒ङ्क॒तं भा॑ आ॒र्च्छ॑त्।

यद्वैकङ्कताः परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश भवन्ति॥३८॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति त्रयोदशो मास इत्याहुः। यत्र त्रयोदशः परिधिर्भवति। तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसीत्याहु व्यावृत्तै। दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि निदधाति। अमुष्या अनतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः परिगृह्णाति। अर्हन् बिभर्षि सायकानि धन्वेत्याहु॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति धुवित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनोति। प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति। त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्त्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। दुश्चर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। यन्त्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एतां ह वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्चर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै धुवित्राणि। अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्य

धून्वन्ति। दिक्ष्वैव प्रतिंतिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य
लो॒कस्य॒ सम॑ष्ठ्यै। स॒र्वतो॑ धून्वन्ति। तस्मा॑द॒यः स॒र्वतः॑
पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहैष उपरिंष्टादाशीरन्यो व्यास्थापयन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम
समंष्ठ्यै द्वे च॥ [४]

अ॒ग्नि॒ष्ट्वा व॒सु॒भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सेत्याह।
अ॒ग्नि॒रे॒वैनं॑ व॒सु॒भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयति गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सा। स
मा॑ रुचि॒तो रो॑चयेत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। इन्द्र॑स्त्वा
रु॒द्रैर्दक्षि॑ण॒तो रो॑चयतु त्रैष्टु॒भेन॒ छन्द॑सेत्याह। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑
रु॒द्रैर्दक्षि॑ण॒तो रो॑चयति त्रैष्टु॒भेन॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो
रो॑चयेत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः
प॒श्चाद्रो॑चयतु जा॒गते॑न॒ छन्द॑सेत्याह। वरु॑ण ए॒वैनमा॑दि॒त्यैः
प॒श्चाद्रो॑चयति जा॒गते॑न॒ छन्द॑सा॥४३॥

स मा॑ रुचि॒तो रो॑चयेत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते।
द्यु॒ता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्त॒रतो॑ रो॑चय॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॒
छन्द॑सेत्याह। द्यु॒ता॒न ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्त॒रतो॑
रो॑चय॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चयेत्याह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। बृ॒हस्प॑ति॒स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॑परि॒ष्टा-
द्रो॑चयतु पा॒ङ्केन॒ छन्द॑सेत्याह। बृ॒हस्प॑ति॒रे॒वैनं॑ वि॒श्वैर्दे॒वै-
रु॑परि॒ष्टाद्रो॑चयति पा॒ङ्केन॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चयेत्याह।

आशिषंमेवैतामा शास्ते॥४४॥

रोचि॒तस्त्वं दे॒व घ॒र्म दे॒वेष्व॑सीत्या॒ह। रोचि॒तो ह्ये॒ष दे॒वेषु॑।
रोचि॒षी॒याहं म॑नु॒ष्येष्वि॒त्याह॑। रोच॑त ए॒वैष म॑नु॒ष्येषु॑। स॒म्रा॑द्धर्म
रुचि॒तस्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्यसी॑त्या॒ह।
रुचि॒तो ह्ये॒ष दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी। रुचि॒तोऽहं
म॑नु॒ष्येष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॒यास॑मित्या॒ह।
रुचि॒त ए॒वैष म॑नु॒ष्येष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भ॑वति।
रु॒गसि॒ रुचं॑ मयि॒ धेहि॒ मयि॒ रुगि॑त्या॒ह। आ॒शिषंमे॒वैता॒मा
शास्ते॑। तं यदे॒तैर्य॑जु॒र्भिर॑रोचयित्वा। रुचि॒तो घ॒र्म इति॑
प्रब्रू॒यात्। अरो॑चुकोऽध्व॒र्युः स्यात्। अरो॑चुको॒ यज॑मानः।
अथ॒ यदे॑नमे॒तैर्य॑जु॒र्भी रोच॑यित्वा। रुचि॒तो घ॒र्म इति॑ प्राह॑।
रोचु॑कोऽध्व॒र्युर्भव॑ति। रोचु॑को॒ यज॑मानः॥४५॥

पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा स मां रुचितो रोचयेत्याहाशिषंमेवैतामाशास्ते
शास्तेऽष्टौ च॥

[५]

शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ग्री॒वा उ॑प॒सदः॑।
पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्रव॒र्ग्यं प्र॑वृ॒णक्ति॑। ग्री॒वास्वे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
प्रति॑दधाति। त्रिः प्रवृ॒णक्ति॑। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व
लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑ शि॒रोऽव॑रुन्धे। षट्थ॑सम्पद्यन्ते। षड्वा
ऋ॒तवः॑॥४६॥

ऋ॒तुभ्य॑ ए॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रोऽव॑रुन्धे। द्वाद॑श॒कृत्वः॑ प्रवृ॒णक्ति॑।
द्वाद॑श॒ मासाः॑ संव॒त्सरः॑। संव॒त्सरा॑दे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रोऽव॑रुन्धे।

चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्धमासाः।
अर्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु।
सकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि शिरः॥४७॥

अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्टोमः।
यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। नोक्थ्ये प्रवृज्यात्।
प्रजा वै पशवं उक्थानि। यदुक्थ्ये प्रवृज्यात्। प्रजां पशूनस्य
निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं
च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः।
प्राणमेव प्रजासु वियांतयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ
वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव
प्रजानां गोप्तरं कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परां च पृथिभिश्चरन्तमित्याह।
आ च ह्येष परां च पृथिभिश्चरति। स सध्रीचीः स
विषूचीर्वसान् इत्याह। सध्रीचीश्च ह्येष विषूचीश्च वसानः
प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ
ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु
माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति।
समग्निरग्निना गतेत्याह॥५०॥

ग्रेष्मावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह।

अ॒ग्निर्ह्ये॒वैषो॑ऽग्नि॒ना स॒ङ्गच्छ॑ते। स्वाहा॒ सम॒ग्निस्तप॑सा
ग॒तेत्या॑ह। पू॒र्वमे॒वोदि॑तम्। उ॒त्तरे॑णा॒भिगृ॑णाति। ध॒र्ता दि॒वो
विभा॑सि रज॑सः पृथि॒व्या इत्या॑ह। शा॒रदा॑वे॒वास्मा॑ ऋ॒तू
क॑ल्पयति॥५१॥

दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा य॒च्छेत्या॑ह। हो॒त्राभिरे॒वेमाँल्लो॒कान्थ्सन्द॑-
धाति। वि॒श्वासां॑ भु॒वां पत॑ इत्या॑ह। हैम॑न्तिका॒वेवास्मा॑
ऋ॒तू क॑ल्पयति। दे॒वश्रू॑स्त्वं दे॒व घर्म॑ दे॒वान्पा॒हीत्या॑ह।
शै॒शिरा॑वे॒वास्मा॑ ऋ॒तू क॑ल्पयति। त॒पोजां॑ वाच॑म॒स्मे निय॑च्छ
दे॒वायु॑व॒मित्या॑ह। या वै मे॒ध्या वाक्। सा त॑पो॒जाः।
तामे॒वाव॑रुन्धे॥५२॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑मि॒त्याह। ग॒र्भो ह्ये॒ष दे॒वाना॑म्। पि॒ता
म॑ती॒नामि॒त्याह। प्र॒जा वै म॒तयः॑। तासा॑मे॒ष ए॒व पि॒ता।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। तस्मा॑दे॒वमा॑ह। पतिः॑ प्र॒जाना॑मि॒त्याह। पति॑र्ह्ये॒ष
प्र॒जाना॑म्। मतिः॑ क॒वीना॑मि॒त्याह॥५३॥

मति॑र्ह्ये॒ष क॑वी॒नाम्। सं दे॒वो दे॒वेन॑ स॒वित्रा॑ य॒तिष्ठ॑ स॒
सूर्ये॑णारु॒क्तेत्या॑ह। अ॒मुं चै॒वाऽऽदि॒त्यं प्र॑व॒र्ग्यं च॒ स॒शांस्ति॑।
आ॒युर्दा॑स्त्वम॒स्मभ्य॑ घर्म॑ व॒र्चो॒दा अ॑सीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा
शा॑स्ते। पि॒ता नो॑ऽसि पि॒ता नो॑ बो॒धेत्या॑ह। बो॒धय॑त्ये॒वैनम्।
न वै ते॑ऽवका॒शा भ॑वन्ति। प॒त्न्यै द॑श॒मः। न॒व वै पु॑रुषे
प्रा॒णाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो
दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।
यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यंदधुः।
ऋत्विजोऽवैक्षन्ते। एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः
प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत।
प्रजानां सृष्ट्यै। रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वर्षति।
वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते। रुचितमवैक्षन्ते।
रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवैक्षन्ते। सर्वमायुर्यन्ति। न पत्यवैक्षेत।
यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वंस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत।
न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति।
प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह।
सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणक्त्यनिपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति
रुन्धे कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥—[६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानां मध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै
रास्नाऽसीत्याह यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि
सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि।

दे॒व॒ना॒मै॒रे॒वै॒ना॒मा॒ह्व॑यति। अ॒सा॒वे॒ह्य॒सा॒वे॒ह्य॒सा॒वे॒ही॒त्या॑ह।
ए॒ता॒नि॒ वा॒ अ॒स्यै॒ म॒नु॒ष्य॒ना॒मा॒नि॑॥५८॥

म॒नु॒ष्य॒ना॒मै॒रे॒वै॒ना॒मा॒ह्व॑यति। षट्थ॑सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒त॒वः।
ऋ॒तु॒भि॒रे॒वै॒ना॒मा॒ह्व॑यति। अ॒दि॒त्या उ॒ष्णी॒ष॒म॒सी॒त्या॑ह।
य॒था॒य॒जु॒रे॒वै॒तत्। वा॒यु॒र॒स्यै॒ड इ॒त्या॑ह। वा॒यु॒दे॒व॒त्यो॑ वै व॒त्सः।
पू॒षा त्वो॒पा॒व॒सृ॒ज॒त्वि॒त्या॑ह। पौ॒ष्णा वै दे॒व॒त॒या प॒श॒वः॥५९॥

स्वयै॒वैनं॑ दे॒व॒त॒यो॒पा॒व॒सृ॒ज॒ति। अ॒श्वि॒भ्यां प्र॒दा॒प॒ये॒त्या॑ह।
अ॒श्वि॒नौ वै दे॒वा॒नां॑ भि॒ष॒जौ। ता॒भ्या॑मे॒वा॒स्मै भेष॒जं क॑रोति।
य॒स्ते स्त॒नः श॒श॒य इ॒त्या॑ह। स्तौ॒त्ये॒वैन॑म्। उ॒स्रं घ॒र्म॑
शि॒ःषो॒स्रं घ॒र्मं पा॑हि घ॒र्मा॒य शि॒ःषे॒त्या॑ह। यथा॑ ब्रू॒या॒द॒मु॒ष्मै
दे॒ही॒ति॑। ता॒दृ॒गे॒व तत्। बृ॒ह॒स्प॒ति॒स्त्वो॒प॒ सी॒द॒त्वि॒त्या॑ह॥६०॥

ब्र॒ह्म वै दे॒वा॒नां॑ बृ॒ह॒स्प॒तिः। ब्र॒ह्म॒णै॒वै॒ना॒मु॒प॒सी॒द॒ति।
दा॒न॒वः स्थ॒ पे॒र॒व इ॒त्या॑ह। मे॒ध्या॒ने॒वैन॑न्करोति। वि॒ष्व॒ग्वृ॒तो
लो॒हि॒ते॒ने॒त्या॑ह व्यावृ॑त्यै। अ॒श्वि॒भ्यां पि॒न्व॒स्व॒ सर॑स्वत्यै
पि॒न्व॒स्व॒ पू॒ष्णे पि॑न्व॒स्व॒ बृ॒ह॒स्प॒त॒ये पि॑न्व॒स्वे॒त्या॑ह। ए॒ता॒भ्यो
ह्ये॒षा दे॒व॒ता॑भ्यः पि॒न्व॒ते। इ॒न्द्रा॒य पि॑न्व॒स्वे॒न्द्रा॒य पि॑न्व॒स्वे॒त्या॑ह।
इ॒न्द्र॒मे॒व भा॑ग॒धे॒ये॒न॒ सम॑र्धयति। द्वि॒रि॒न्द्रा॒ये॒त्या॑ह॥६१॥

तस्मा॒दि॒न्द्रो दे॒व॒ता॒नां॑ भूयिष्ठ॒भा॒क्त॒मः। गा॒य॒त्रो॒ऽसि॒
त्रै॒ष्टु॒भो॒ऽसि॒ जा॒ग॒त॒म॒सी॒ति॑ श॒फो॒प॒य॒मा॒ना॒द॒त्ते। छ॒न्दो॑भि॒
रे॒वै॒ना॒ना॒द॒त्ते। स॒हो॒र्जो भा॑गे॒नो॒प॒मे॒ही॒त्या॑ह। ऊ॒र्ज ए॒वैनं॑
भा॒ग॒म॒कः। अ॒श्वि॒नौ वा ए॒तद्य॒ज्ञ॒स्य॒ शि॒रः प्र॒ति॒द॒ध॒ता॒व॒ब्रू॒ता॒म्।

आ॒वा॒भ्यामे॒व पूर्वा॑भ्यां वष॑ट्क्रियाता॒ इति॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः
सार॒घस्ये॒त्याह॑। अ॒श्विभ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां वष॑ट्करोति। अथो॑
अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति॥६२॥

घ॒र्म पा॑त वसवो॒ यज॑न्ता॒ वडि॑त्याह। वसू॑ने॒व भा॑ग॒धेये॑न॒
सम॑र्धयति। यद्व॑षट्कुर्यात्। या॒तया॑मा॒ऽस्य वष॑ट्कारः स्या॑त्। यन्न
व॑षट्कुर्यात्। रक्षा॑सि॒ यज्ञ॑ ह॒न्युः। वडि॑त्याह। प॒रोक्ष॑मे॒व
वष॑ट्करोति। नास्य॑ या॒तया॑मा वष॑ट्कारो भव॑ति। न य॒ज्ञः
रक्षा॑सि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वन॑ये जुहोमीत्याह। यो
वा अ॑स्य पु॒ण्यो र॒श्मिः। स वृष्टि॒वनिः॑। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
मधु॑ ह॒विर॒सीत्या॑ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। सूर्य॑स्य तप॑स्त॒पेत्या॑ह।
यथा॑य॒जुरे॒वैतत्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामीत्याह।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्यामे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति॥६४॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामीत्याह। अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैन॒मुप॑यच्छति।
न वा ए॒तं म॑नु॒ष्यो भ॑र्तुम॒र्हति॑। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॒
भ॑र्तु॑ श॒केय॑मित्याह। दे॒वैरे॒वैनं॑ पि॒तृभि॑रनु॒मत॒ आद॑त्ते। वि
वा ए॒नमे॒तदर्ध॑यन्ति। यत्प॒श्चात्प्र॑वृज्य॑ पुरो जुह॑ति। तेजो॑ऽसि
तेजो॑ऽनु॒ प्रेही॑त्याह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। दि॒वि॒स्पृङ्गा
मां हि॑सीरन्तरि॒क्षस्पृङ्गा॑ मां हि॑सीः पृथि॒वि॒स्पृङ्गा मां
हि॑सीरित्या॒हाहि॑सायै॥६५॥

सुव॑रसि॒ सुव॑र्मे यच्छ॒ दिवं॑ यच्छ॒ दिवो॑ मा॒ पा॒हीत्या॑ह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
 आ॒त्मा वा॒युः। उ॒द्यत्य॑ वातना॒मान्या॑ह। आ॒त्मन्ने॒व य॒ज्ञस्य॑
 शिरः॑ प्र॒ति॒दधा॑ति। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॒ं सन्त॑त्यै।
 पश्चा॑ह॥६६॥

पाङ्क्तौ॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शिरः॑ प्र॒ति॒दधा॑ति।
 अ॒ग्नये॑ त्वा॒ वसु॑मते॒ स्वाहे॑त्या॒ह। असौ॑ वा आ॒दित्यो॑ऽग्निर्वसु॑-
 मान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॑त्या॒ह।
 च॒न्द्रमा॒ वै सोमो॑ रु॒द्रवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय
 त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहे॑त्या॒ह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आ॒दि॒त्यवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
 बृ॒हस्प॑तये॒ त्वा वि॒श्वदै॑व्यावते॒ स्वाहे॑त्या॒ह। ब्र॒ह्म वै
 दे॒वानां॑ बृ॒हस्प॑तिः। ब्र॒ह्मणै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वित्रे॑ त्वंभु॑मते
 वि॒भुम॑ते॒ प्रभु॑मते॒ वाज॑वते॒ स्वाहे॑त्या॒ह। सं॒व॒त्स॒रो वै
 सं॒वि॒त॒र्भु॑मान् वि॒भु॒मान्प्र॑भु॒मान् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑
 जुहोति। य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॑रस्वते पि॒तृम॑ते॒ स्वाहे॑त्या॒ह। प्रा॒णो
 वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वान्पि॒तृमा॑न्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो
 जुहोति। द॒श॒ सम्प॑द्यन्ते। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्।
 वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मवरु॒न्धे। रौ॒हि॒णाभ्यां॑ वै दे॒वाः सु॑व॒र्गं

लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॒हिण्यो॑ रौहि॒णत्व॑म्। यद्रौ॒हिणौ॑ भव॑तः।
 रौ॒हिणा॑भ्यामे॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति। अह॒ज्योतिः॑
 के॒तुना॑ जुष॒ताः सु॒ज्योति॑ज्योति॒षाः स्वाहा॑ रात्रि॒ज्योतिः॑
 के॒तुना॑ जुष॒ताः सु॒ज्योति॑ज्योति॒षाः स्वाहे॑त्याह। आ॒दि॒त्य-
 मे॒व तद॑मुष्मि॒ल्लोके॑ऽह्ना॑ प॒रस्ता॑द्वा॒धार। रात्रि॑या अ॒वस्ता॑त्।
 तस्मा॑द्सावा॒दित्यो॑ऽमुष्मि॒ल्लोके॑ऽहोरा॒त्राभ्या॑ धृतः॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्ययति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसायै पश्चाद्वादित्यवन्ते
 स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि च॥ [७]

वि॒श्वा आ॑शा दक्षि॒णस॑दि॒त्याह॑। वि॒श्वाने॒व दे॒वान्प्री॑णाति।
 अथो॒ दुरि॑ष्ट्या ए॒वैनं॑ पाति। वि॒श्वा दे॒वानं॑याडि॒हेत्या॑ह।
 वि॒श्वाने॒व दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑
 मधोः॑ पि॒बत॑मश्वि॒नेत्या॑ह। अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति।
 स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य॒ शं यजु॑र्भिरि॒त्याह॑। अ॒भ्ये॒वैनं॑ घा॒रय॑ति।
 अथो॒ ह॒विरे॒वाकः॑॥७०॥

अ॒श्विना॑ घ॒र्मं पा॑तः॒ हार्दि॑वान॒मह॑र्दि॒वाभि॑रू॒तिभि॑रि॒त्याह॑।
 अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी
 म॑सा॒तामि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। स्वाहे॑न्द्राय॒ स्वाहे॑न्द्रा॒वडि॒त्याह॑।
 इन्द्रा॑य॒ हि पु॒रो हू॑यते॑। आ॒श्राव्या॑ह घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑।
 वष॑ट्कृते जुहोति। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अनु॑यजति स्व॒गाकृ॑त्यै।
 घ॒र्मम॑पा॒तम॑श्वि॒नेत्या॑ह॥७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनु वां द्यावापृथिवी
अमंसातामित्याहानुमत्यै। तं प्राव्यं यथावण्णमो दिवे
नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा इमं यज्ञं
यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। दिवं
गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥ ७२॥

दिक्ष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्धर्मपान्गच्छ पितृन्धर्म-
पान्गच्छेत्याह। उभयेष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते।
वर्षुकः पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः।
यत्प्राङ्पिन्वते। तद्देवानाम्। यदक्षिणा। तत्पितृणाम्॥ ७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्द्रुवाणाम्।
प्राञ्चमुदञ्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु
दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि
पिन्वयति॥ ७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहूर्जे पीपिहीत्याह।
इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।
यजमानायैवैतामाशिषमाशास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहीत्याह।
आत्मन एवैतामाशिषमाशास्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय
त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मे
न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥ ७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति यद्यभिचरेत्। अमुष्यं त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह निरर्थं गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः। ताभ्यं एवैनं जुहोति। ग्रावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे वाचः॥ ७६॥

ताभ्यं एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै देवाः प्रतिराः। तेभ्यं एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः। तेभ्यं एवैनं जुहोति॥ ७७॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन समर्धयति। सर्वतः समनक्ति। सर्वत एव रुद्रं निरवदयते। उदञ्चं निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत। यदन्वीक्षेत॥ ७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुकं स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे दा वर्चसा माऽऽजीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा ते अग्ने

स॒मित्तया॒ समि॑ध्य॒स्वाऽऽयु॑र्मे दा॒ वर्च॑सा माऽऽञ्जी॒रित्या॑ह।
 आयु॑रे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति। अ॒ग्निज्यो॑ति॒ज्योति॑र॒ग्निः
 स्वाहा॒ सूर्यो॑ ज्योति॒ज्योतिः॑ सूर्यः॒ स्वाहे॑त्याह।
 य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। ब्र॒ह्मवा॑दिनो॑ वदन्ति। होत॒व्यम॑ग्निहोत्रा(३)न
 होत॒व्या(३)मि॑ति॥ ७९॥

यद्यजु॑षा जुहुयात्। अय॑थापूर्व॒माहु॑ती जुहुयात्। यन्न
 जुहुयात्। अ॒ग्निः परा॑भवेत्। भूः स्वाहे॑त्ये॒व होत॒व्यम्।
 य॒थापूर्व॑माहु॑ती जुहोति॑। नाग्निः परा॑भवति। हुत॑ ह॒विर्मधु॑
 ह॒विरि॑त्याह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। इन्द्र॑तमे॒ऽग्नावि॑त्याह॥ ८०॥

प्रा॒णो वा इन्द्र॑तमो॒ऽग्निः। प्रा॒ण ए॒वैन॑मिन्द्र॑तमे॒ऽग्नौ
 जु॑होति। पि॒ता नो॑ऽसि॒ मा मां हि॑स्रीरित्या॒हाहि॑सायै।
 अ॒श्याम॑ ते देव घ॒र्म मधु॑मतो॒ वाज॑वतः पितु॑मत॒ इत्या॑ह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॒स्ते। स्व॒धावि॑नो॒ऽशी॑महि॒ त्वा मा मां
 हि॑स्रीरित्या॒हाहि॑सायै। तेज॑सा॒ वा ए॒ते व्यु॑ध्यन्ते। ये
 प्र॒वर्ग्ये॑ण॒ चर॑न्ति। प्राश्न॑न्ति। तेज॑ ए॒वात्म॑न्दधते॥ ८१॥

स॒व॒त्स॒रं न मा॒सम॑श्नीयात्। न रा॒मामु॑पेयात्। न
 मृ॒न्मये॑न पिबेत्। नास्य॑ रा॒म उच्छि॑ष्टं पिबेत्। तेज
 ए॒व तत्स॑श्यति। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑न्ता आसन्। ते दे॒वा
 वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः। वि॒भ्राजि॑ सौ॒र्ये ब्र॒ह्मस॑न्त्य॒दध॑त। यत्किं
 च॑ दि॒वाकी॒र्त्यम्। तदे॒तेनै॒व व्र॑तेना॒गोपा॑यत्। तस्मा॑दे॒तद्व्र॑तं

चा॒र्यम्। तेज॑सो गोपी॒थाय॑। तस्मा॑दे॒तानि॒ यजूं॑षि वि॒भ्राजः॑
सौर्य॑स्येत्याहुः। स्वाहा॑ त्वा सूर्य॑स्य र॒श्मिभ्य॑ इति॑ प्रा॒तः
स॒सा॑दयति। स्वाहा॑ त्वा नक्ष॑त्रेभ्य॒ इति॑ सा॒यम्। ए॒ता वा
ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ सम॑र्धयति॥८२॥

अ॒क॒र॒श्चि॒नेत्या॑ह प्र॒दिशो॑ ग॒च्छेत्या॑ह पि॒तृणा॑मन्तःप॒रिधि॑ पि॒न्वय॑ति धा॒रये॑त्याह वाचो॑ घ॒र्मपा॑स्तेभ्यं
ए॒वैनं॑ जुहोत्य॒न्वीक्षे॑त होत॒व्या(३)मित्य॒ग्रावि॑त्याह दधतेऽगोपाय॒त्स च॑॥—————[८]

घ॒र्म या ते॑ दि॒वि शु॒गिति॑ ति॒स्र आहु॑तीर्जुहोति।
छन्दा॑भिरे॒वास्यै॒भ्यो लो॒केभ्यः॑ शुच॑म॒व॒ यज॑ते। इ॒यत्य॑ग्रे
जुहोति। अथे॒यत्यथे॑यति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। अनु॑ नोऽद्या॒नु॒म॒तिरि॒त्या॒हानु॑मत्यै। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पाया॑ इत्या॑ह। दि॒व
ए॒वेमाँल्लो॒कान्दा॑धार। ब्रह्म॑णस्त्वा पर॒स्पाया॑ इत्या॑ह॥८३॥

ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॑ प्र॒जा दा॑धार। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पाया॑
इत्या॑ह। प्र॒जास्वे॒व प्रा॒णान्दा॑धार। शिरो॑ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒सौ खलु॑ वा आ॒दित्यः॑ प्र॑व॒र्ग्यः। तं यद॑क्षि॒णा
प्र॒त्यश्च॑मुद॑श्चमुद्वा॒सये॑त्। जि॒ह्वं य॒ज्ञस्य॑ शिरो॑ हरेत्।
प्राश्च॑मुद्वा॒सय॑ति। पु॒रस्ता॑दे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति॥८४॥

प्राश्च॑मुद्वा॒सय॑ति। तस्मा॑द॒सावा॑दित्यः पु॒रस्ता॑दुदेति।
श॒फोप॑य॒मान्ध॒वित्रा॑णि धृष्टी॒ इत्य॒न्वव॑हरन्ति। सा॒त्मा॒नमे॒वैन॑
सत॑नुं करोति। सा॒त्माऽमुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति। य ए॒वं वेद॑।
औदु॑म्बराणि भवन्ति। ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः। ऊ॒र्जमे॒वाव॑रुन्धे।

वर्त्मना वा अन्वित्य॥८५॥

यज्ञः रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्ववैति।
साम् वै रक्षोहा। रक्षसामपहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रयं इमे
लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षांस्यपहन्ति। पुरुषः पुरुषो
निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी। रक्षसामपहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवीं शुचाऽर्पयेत्।
यदप्सु। अपः शुचारपयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः
शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु। वनस्पतींश्छुचारपयेत्। हिरण्यं
निधायोद्वासयति। अमृतं वै हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया
इति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः।
तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्त्सम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः
सक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत्प्रवर्ग्यः।
तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो
अप ह्वर इत्याह भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मैतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति
दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
ऊर्जैवैनमन्नाद्यैः समर्धयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि दिव्यो

गन्धर्व इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमान् रन्ति बन्धुतां
 व्याचष्टे। समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह। आशिषमेवैतामा
 शास्ते। व्यसौ योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह।
 अभिचार एवास्यैषः। अचिक्रदद्वृषा हरिरित्याह। वृषा
 ह्येषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह।
 स्तौत्येवैनमेतत्। चिदसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं
 गमयति। नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै।
 विश्वावसुः सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्य क्रियमाण-
 स्यान्तर्यन्ति। तदेवास्यैतेनाप्याययति। विश्वावसुरभि तन्नो
 गृणात्वित्याह॥९१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो
 धियु इन्नो अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां
 गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः।
 प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपांगा
 इत्याह। देवो ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो
 मनुष्यानित्याह॥९२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै
 प्रवर्ग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्सोमपीथमनुद्वासः सोमं
 पीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव

प॒शून्त्सो॑मपी॒थमा॒त्मन्ध॑त्ते। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः
 स॒न्त्वित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै
 भूया॑सुर्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्म इत्या॑ह।
 अ॒भिचा॑र ए॒वास्यै॑षः। प्र॒ वा ए॒षोऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वते। यः
 प्र॒व॒र्ग्यमु॒द्वास॑यति॑। उ॒दुत्यं चि॒त्रमि॑ति॒ सौरी॑भ्या॒मृग्भ्या॑ पु॒नरे॒त्य
 गा॒र्हप॑त्ये जुहोति। अ॒यं वै लो॒को गा॒र्हप॑त्यः। अ॒स्मिन्ने॒व
 लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। अ॒सौ खलु॑ वा आ॒दित्यः॑ सु॒व॒र्गो लो॒कः।
 यत्सौ॒री भ॑वतः। तेनै॒व सु॒व॒र्गालो॒कान्नै॑ति॥९३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपहत्यै वै हिरण्यमाहार्धयति ह्येष
 गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्यैषोऽष्टौ च॥ [९]

प्र॒जाप॑तिं॒ वै दे॒वाः शु॒क्रं प॑योऽदु॒हन्। तदै॑भ्यो न व्य॑भवत्।
 तद॒ग्निर्व्य॑करोत्। तानि॒ शुक्रि॑याणि॒ सामा॑न्यभवन्। तेषां
 यो र॒सोऽत्य॑क्षरत्। तानि॒ शुक्र॑य॒जूंष्य॑भवन्। शुक्रि॑याणां
 वा ए॒तानि॒ शुक्रि॑याणि। सा॒म॒प॒य॒सं वा ए॒तयो॑र॒न्यत्।
 दे॒वाना॑म॒न्यत्प॑यः। यद्गोः प॑यः॥९४॥

तथ्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।
 तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव
 तत्पयसाऽन्नाद्यैर्न समर्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्य
 भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-
 येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥९५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-
 दन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
 मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय।
 अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि
 पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यसते॥९६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय।
 पुरो वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति।
 तत्पश्चान्निम्रोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य
 उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत। ज्योतिः
 प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥९७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष
 वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि
 प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्ग्व
 उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥९८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।
 शुचैवास्यं प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमार्च्छति। यत्र
 दर्भा उपदीकसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्य। एता
 वा अपामनूज्झावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा
 आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं
 नियच्छति। ता आपो नियता धन्वना यन्ति॥९९॥

गोः पर्यं उत्तरवेदिरासते स्थापयति घर्मो यन्ति॥ [१०]

प्रजापतिः सम्प्रियमाणः। सम्राट्सम्भृतः। घर्मः प्रवृत्तः।
महावीर उद्भासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः।
स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वसीयाँसं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै
कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं
विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते
वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवैनं
तनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति
जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽपक्रामत्। तां देवाः
प्रवर्ग्यैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाप्नुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वः
प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।
पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः सँसन्नः॥१०२॥

वसवः प्रवृत्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः
पर्यस्यानीयमाने। मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः।
सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।
वायुर्हियमाणः। प्रजापतिरहूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि

नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽथ। कस्मादिषोऽश्नुत
इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्येव वाचं दधाति॥१०४॥

तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः।
यत्प्रवर्ग्यः। यत्प्रागवकाशेभ्यः। तेन प्रजा असृजत।
अवकाशैर्देवासुरानसृजत। यदूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नम-
सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा स०संज्ञो हूयमानो वाग्धुतो दधात्येषः॥—————[११]

सविता भूत्वा प्रथमेऽहंन्प्रवृज्यते। तेन कामा० एति।
यद्वितीयेऽहंन्प्रवृज्यते। अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहंन्प्र-
वृज्यते। वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहंन्प्रवृज्यते।
आदित्यो भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहंन्प्रवृज्यते। चन्द्रमा
भूत्वा नक्षत्राण्येति॥१०६॥

यत्षष्ठेऽहंन्प्रवृज्यते। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमेति।
यत्सप्तमेऽहंन्प्रवृज्यते। धाता भूत्वा शक्करीमेति।
यदष्टमेऽहंन्प्रवृज्यते। बृहस्पतिर्भूत्वा गायत्रीमेति।
यन्नवमेऽहंन्प्रवृज्यते। मित्रो भूत्वा त्रिवृतं इमाँल्लोकानेति।
यद्विंशमेऽहंन्प्रवृज्यते। वरुणो भूत्वा विराजमेति॥१०७॥

यदेकादशेऽहंन्प्रवृज्यते। इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभमेति।
यद्द्वादशेऽहंन्प्रवृज्यते। सोमो भूत्वा सुत्यामेति।

यत्पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑दि॒तः प॒राङ्मू॑ल्लो॒काङ्-
स्तप॑न्नेति। यदुप॑रि॒ष्टादुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑दमु॒तोऽर्वा॑-
ङ्मि॒माँल्लो॒काङ्स्तप॑न्नेति। य ए॒वं वेद॑। ऐ॒व त॑पति॥१०८॥

नक्ष॑त्राण्येति वि॒राज॑मेति तपति॥—————[१२]

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ य॒जुषा॑ प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

प॒रे॒युवा॑सं प्र॒वतो॑ म॒हीरनु॑ ब॒हुभ्यः॑ पन्था॑मनपस्प॒शानम्॑।
वैव॒स्वत॑सं स॒ङ्गम॑नं ज॒नानां॑ य॒मसं॑ रा॒जान॑सं ह॒विषा॑
दुव॒स्यत॑। इ॒दं त्वा॒ वस्त्रं॑ प्रथ॒मन्वा॑ग॒न्नपै॑तदू॒ह यदि॑हा॒विभः॑
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य॒ दक्षि॑णां॒ यथा॑ ते द॒त्तं ब॑हु॒धा
वि॒बन्धु॑षु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सु॒नीथा॑य वो॒ढवै॑।
याभ्या॑ य॒मस्य॑ सा॒दन॑सं सु॒कृतां॑ चा॒पि ग॑च्छ॒तात्। पू॒षा
त्वे॒तश्चा॑वयतु प्र॒वि॒द्वान॑न॒ष्टप॑शु॒र्भुवन॑स्य गो॒पाः। स त्वै॒तेभ्यः॑
परि॑ददात्पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒र्दे॒वेभ्यः॑ सु॒वि॒दत्रे॑भ्यः। पू॒षेमा॑ आ॒शा
अनु॑वेद॒ सर्वाः॑ सो अ॒स्मासं॑ अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा
अ॒घृणिः॑ स॒र्ववी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॒तु प्र॑वि॒द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे
पु॒रस्ता॑त्। यत्राऽऽस॑ते सु॒कृतो॑ यत्र ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः
सं॒वि॒ता द॑धातु। भु॒वन॑स्य पत इ॒दसं॑ ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑
स्वाहा॑। पु॒रुष॑स्य स॒याव॑र्यपे॒दघा॑नि मृ॒ज्महे॑। यथा॑ नो अत्र
नाप॑रः पु॒रा ज॒रस॑ आ॒यति॑। पु॒रुष॑स्य स॒याव॑रि॒ वि ते॑
प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण म॒हीमि॑हि स्व॒धये॑हि पि॒तृनु॑पं
प्र॒जया॑ऽस्मानि॒हाव॑ह। मै॒वं मा॒सु स्ता॑ प्रि॒येऽहं॑ दे॒वी स॒ती

पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ
पयसाऽभ्याववृथस्व॥२॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्य
प्रेतम्। विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह
धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि।
हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूवा
सुवर्णं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय।
अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम।
धनुरहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। मणिं
हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममग्रे चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामुत
सोम्यानाम्। एष यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृता
मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्मं परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व
मेदसा पीवसा च। नेत्वा धृष्णुरहरसा जर्हृषाणो
दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ख्यातै। मैनमग्रे विदहो माऽभिशांचो माऽस्य
त्वचं चिक्षिपो मा शरीरम्। यदा शृतं करवो जातवेदोऽथेमेनं
प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा करसि जातवेदोऽथेमेनं
परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां

व॒श॒नी॒र्भ॒वा॒ति। सू॒र्यं ते॒ चक्षु॑र्गच्छ॒तु वा॒त॒मा॒त्मा द्यां च॒
गच्छ॑ पृ॒थि॒वीं च॒ ध॒र्म॒णा। अ॒पो वा॑ गच्छ॒ यदि॒ तत्र॑ ते
हि॒त॒मोष॑धीषु॒ प्र॒ति॒ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒जो भा॒ग॒स्त॒प॒सा तं
त॒प॒स्व तं ते॑ शोचि॒स्त॒प॒तु तं ते॑ अ॒र्चिः। या॒स्ते शि॒वा॒स्त॒नु॒वो
जा॒त॒वे॒द॒स्ताभि॑र्वहे॒मः सु॒कृ॒तां यत्र॑ लो॒काः। अ॒यं वै
त्व॒म॒स्मा॒दधि॒ त्वमे॒त॒द॒यं वै तद॑स्य॒ योनि॑र॒सि। वै॒श्वान॒रः पु॒त्रः
पि॒त्रे लो॒क॒कृ॒ज्जा॒त॒वे॒दो वहे॑मः सु॒कृ॒तां यत्र॑ लो॒काः॥४॥

वि॒द्वान॒भ्याव॑वृ॒ध्स्वा॒भि॒मा॒ती॒र्ज॒येम॒ शरी॑रैश्च॒त्वारि॑ च॥ [१]

य ए॒तस्य॑ प॒थो गो॒प्तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थो
र॒क्षि॒तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थोभि॑र॒क्षि॒तार॒स्तेभ्यः॑
स्वाहा॑ऽऽख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽपाख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽभि॒लाल॑प॒ते
स्वाहा॑ऽप॒लाल॑प॒ते स्वाहा॑ऽग्नये॑ क॒र्म॒कृ॒ते स्वाहा॑ य॒मत्र॑
नाधी॒म॒स्त॒स्मै स्वाहा॑। यस्तं इ॒ध्मं ज॒भर॑त्सि॒ष्वि॒दानो॑ मूर्धा॒नं
वा॒त॒ तप॑ते॒ त्वा॒या। दि॒वो वि॒श्व॑स्मा॒त्सी॒म॒घा॒य॒त उ॑रु॒ष्यः।
अ॒स्मा॒त्त्व॒मधि॑ जा॒तोऽसि॑ त्वद॒यं जा॑य॒तां पु॒नः। अ॒ग्नये॑
वै॒श्वान॒राय॑ सु॒व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑॥५॥

य ए॒तस्य॑ त्वत्प॒ञ्च॑॥ [२]

प्र के॒तुना॑ बृ॒ह॒ता भा॑त्य॒ग्निरा॒वि॒र्वि॒श्वानि॑ वृष॒भो रौर॑वीति।
दि॒वश्चि॑द॒न्ता॒दुप॑ मामु॒दान॑ड॒पामु॑प॒स्थे महि॑षो व॒व॒र्ध। इ॒दं
त॒ एकं॑ प॒र ऊ॑त॒ एकं॑ तृ॒तीये॑न॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑श॒स्व।

संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थै।
 नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तः हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा।
 हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्।
 अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।
 अथा पितृन्सुविदत्राः अपीहि यमेन ये संधमादं मदन्ति।
 यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा।
 ताभ्याः राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च
 धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः
 अनु। तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्।
 सोम एकैभ्यः पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो मधु प्रधावति
 ताःश्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरासो ये
 तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्ताःश्चिदेवापि गच्छतात्।
 तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये
 चक्रिरे महत्ताःश्चिदेवापि गच्छतात्। अशमन्वती रेवतीः
 सः रभध्वमुत्तिष्ठत प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये
 असन्नशैवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रः सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।
 येनापुनादिन्द्रमनार्तमार्त्यं तेनाहं माः सर्वतनुं पुनामि। या
 राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।
 धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्नय्या वर्चसा

स॑सृ॒जाथ। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑ पश्य॑न्तो॒ ज्योति॑रुत्तर॑म्।
दे॒वं दे॒व॒त्रा सूर्य॑मग॑न्म॒ ज्योति॑रुत्त॒मम्। धा॒ता पु॑नातु॒ सवि॑ता
पु॑नातु। अ॒ग्नेस्तेज॑सा॒ सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सा॥८॥

धेह्युत्तरेमाष्टौ च॥

[३]

यन्ते॑ अ॒ग्निमम॑न्थाम॒ वृष॒भाये॑व॒ पक्त॑वे। इ॒मन्त॑
श॑मयाम॒सि क्षी॑रेण॒ चोद॑केन॒ च। यन्त्वम॑ग्ने॒ सम॑द॒हस्त्वमु॑
निर्वा॑पया॒ पुनः॑। क॒याम्बूर॑त्र॒ जाय॑तां पा॒कदूर्वा॑ व्य॒ल्कशा॑।
शी॒ति॒के शी॒ति॒काव॑ति॒ ह्लादु॑के॒ ह्लादु॑कावति। म॒ण्डूक्या॑
सु॒सङ्ग॑मये॒मः स्व॑ग्निः॒ श॒मय॑। शं ते॑ धन्व॒न्या आपः॑ श॒मु ते॑
सन्त्व॑नू॒क्याः। शं ते॑ स॒मुद्रि॑या॒ आपः॑ श॒मु ते॑ सन्तु॒ वर्ष्वाः॑।
शं ते॑ स्र॒वन्ती॑स्त॒नुवे॑ श॒मु ते॑ सन्तु॒ कूप्याः॑। शन्ते॑ नीह॒रो
व॑र्षतु॒ शमु॑ पृ॒ष्वाऽव॑शीयताम्॥९॥

अ॒वं सृ॒ज पुन॑र॒ग्ने पि॒तृभ्यो॑ यस्त॒ आहु॑त॒श्चर॑ति॒ स्वधा॑भिः।
आयु॑र्वसा॒न उप॑ यातु॒ शेषः॑ सङ्ग॑च्छतां॒ तनु॑वा॒ जात॑वेदः।
सङ्ग॑च्छ॒स्व पि॒तृभिः॑ सः॒ स्वधा॑भिः॒ समि॑ष्टा॒पूर्तेन॑ पर॒मे
व्यो॑मन्। यत्र॒ भूम्यै॑ वृ॒णसे॑ तत्र॒ गच्छ॑ तत्र॒ त्वा दे॒वः
स॑वि॒ता द॑धातु। यत्ते॑ कृ॒ष्णः श॑कुन॒ आ॒तुतो॑द॒ पिपी॑लः
स॒र्प उ॒त वा॒ श्वाप॑दः। अ॒ग्निष्ट॑द्वि॒श्वा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु॒ सोम॑श्च
यो ब्रा॑ह्म॒णमा॑वि॒वेश॑। उ॒त्ति॑ष्ठात॒स्तनु॑वः॒ सम्भ॑र॒स्व मे॒ह
गा॒त्रम॑व॒हा मा॒ शरी॑रम्। यत्र॒ भूम्यै॑ वृ॒णसे॑ तत्र॒ गच्छ॑ तत्र॒

त्वा देवः सविता दधातु। इदं त एकं पर ऊत एकं
 तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि
 प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व
 परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्या संविदानोत्तमं नाकमधि
 रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं या
 राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि
 जातोऽस्ययं त्वदधिजायताम्। अग्रये वैश्वानराय सुवर्गाय
 लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयताः सधस्थे पञ्च च॥ [४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयन्ताभिरुक्ता।
 आसीदताः सुप्रयतेह बर्हिष्यूजाय जात्यै मम शत्रुहत्यै।
 यमे इव यतमाने यदैतं प्रवांम्भरन्मानुषा देवयन्तः।
 आसीदतः स्वमु लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे
 नः। यमाय सोमः सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमः
 ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः। यमाय घृतवद्धविर्जुहोत
 प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमदीर्घमायुः प्र जीवसे।
 यमाय मधुमत्तमः राज्ञे हव्यं जुहोतन। इदं नम ऋषिभ्यः
 पूर्वजेभ्यः पूर्वभ्यः पथिकृद्भ्यः॥११॥

योऽस्य कौष्ठ्य जगतः पार्थिवस्यैकं इद्वशी। यमं
 भङ्गुश्रवो गाय यो राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्गुश्रवो

यो राजानपरोध्यः। येनापो नद्यो धन्वानि येन द्यौः
 पृथिवी दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः
 शफान्। अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाभि तिष्ठति। यमो
 दाधार पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय सर्वमित्रस्थे
 यत्प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशर्षयः।
 यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति षडुर्वीरेकमिद्धृहत्। गायत्री
 त्रिष्टुप्छन्दांसि सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो
 गामश्वं पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः।
 वैवस्वते विविच्यन्ते यमे राजानि ते जनाः। ये
 चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह
 विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति
 ब्राह्मणाश्चापचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबन्ते
 यमः। अत्रा नो विश्वपतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृद्द्यौं विजानतेऽनु वेनति॥ [५]

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सं शतधारमेतम्।
 तस्मिन्नेष पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभरत्पिन्वमाने।
 द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
 तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।
 इमं समुद्रं शतधारमुत्संव्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये।
 घृतं दुहानामदिति जनायाग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन्।

अपैतु वीतु वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च
नूतनाः। अहोभिरद्भिरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै।
सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे।
तेभिर्युज्यन्तामघ्नियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा
बध्यन्ताः शुनमष्टामुदिङ्गय शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तम्।
शुनासीराविमां वाचं यद्विवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुप
सिञ्चतम्। सीते वन्दांमहे त्वाऽर्वाची सुभगे भव। यथा
नः सुभगा संसि यथा नः सुफला संसि। सवितैतानि
शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते शं भव।
विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्म तमसस्पा रमस्य।
ज्योतिरापाम सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत उदोषधीर्जिहते पिन्वते
सुवः। इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीः
रेतसाऽवति। यथा यमाय हार्म्यमवपन्यश्च मानवाः। एवं
वंपामि हार्म्यं यथासाम जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचितं
ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवता। प्रजापतिर्वः सादयतु तया
देवतया। आप्यायस्व सन्ते॥१६॥

अघ्निया अंगन्म सप्त च॥

[६]

उत्ते तन्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अहः
रिषम्। एताः स्थूणां पितरो धारयन्तु तेऽत्रा यमः

साद॑नात्ते॒ मि॒नो॒तु। उ॒प॑स॒र्प मा॒तरं॒ भूमि॑मे॒तामु॑रु॒व्यच॑सं
 पृथि॒वीः सु॒शेवा॑म्। ऊ॒र्णम्र॑दा यु॒वति॑र्दक्षि॒णाव॑त्येषा त्वा
 पा॒तु नि॒र्ऋ॑त्या उ॒प॒स्थै। उ॒द्ध॑श्च॒स्व पृथि॒वि मा वि॒बा॑धि॒थाः
 सू॒पाय॑नास्मै॒ भव॑ सू॒पव॑श्च॒ना। मा॒ता पु॒त्रं यथा॑सि॒चाभ्ये॑नं
 भूमि॑ वृणु। उ॒द्ध॑श्च॒माना पृथि॒वी हि तिष्ठ॑सि स॒हस्रं॑ मि॒तु
 उ॒प॒ हि श्रय॑न्ताम्। ते गृ॒हासौ॑ मधु॒श्रुतो॑ वि॒श्वाहा॑स्मै शर॒णाः
 स॒न्त्वत्र॑। ए॒णी॒र्धा॒ना हरि॑णी॒रर्जु॑नीः सन्तु धे॒नवः॑। ति॒लव॑त्सा
 ऊ॒र्जम॑स्मै दु॒हा॒ना वि॒श्वाहा॑ स॒न्त्वन॑प॒स्फुर॑न्तीः॥१७॥

ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धी॑यते गृ॒हे। अ॒क्षि॑ति॒र्नाम॑
 ते अ॒सौ। इ॒दं पि॒तृभ्यः॑ प्र॒भरे॑म ब॒र्हिर्दे॒वेभ्यो॑ जी॒वन्तु॑ उत्त॑रं
 भरे॑म। तत्त्व॑मा॒रोहा॑सो मे॒घ्यो भव॑ य॒मेन॒ त्वं य॒म्या सं॑वि॒दानः॑।
 मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धि॒ष्टां मा मा॒ता पृथि॒वि त्वम्। पि॒तृन्
 हि यत्र॑ गच्छा॒स्येधा॑सं यम॒राज्ये॑। मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धि॒थां
 मा मा॒ता पृथि॒वी म॒ही। वै॒व॒स्वतः॑ हि गच्छा॒सि यम॒राज्ये॑
 वि॒रा॑ज॒सि। न॒ळं पू॒वमा॑रो॒हेतं॑ न॒ळेन॑ प॒थोऽन्वि॑हि। स त्वं
 न॒ळप्ल॑वो भू॒त्वा सन्त॑र॒ प्रत॑रोत्त॑र॥१८॥

स॒वि॒तैता॑नि॒ शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॑प॒स्थ आ॑द॒धे। तेभ्यः॑
 पृथि॒वि शं भ॑व। षड्भो॑ता॒ सूर्य॑ ते चक्षु॑र्गच्छ॒तु वा॒तमा॒त्मा द्यां
 च गच्छ॑ पृथि॒वीं च ध॑र्म॒णा। अ॒पो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्र॑ ते
 हि॒तमोष॑धीषु॒ प्र॒ति॑ति॒ष्ठा शरी॑रैः। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑परे॒हि प॒न्थां

यस्ते॒ स्व इत॑रो दे॒व॒याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृ॒ण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि मा॒
नः॑ प्र॒जा॒ः री॑रिषो॒ मोत॑ वी॒रान्। शं वा॒तः श॑ हि ते॒ घृ॒णिः
श॒मु ते॒ स॒न्त्वोष॑धीः। क॒ल्प॑न्तां मे दि॒शः श॒ग्माः। पृ॒थि॒व्यास्त्वा
लो॒के सा॑दयाम्य॒मुष्य॒ शर्मा॑सि पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सा॒दय॑तु॒ तया॑ दे॒वत॑या। अ॒न्तरि॑क्षस्य त्वा दि॒वस्त्वा॑ दि॒शां त्वा
नाक॑स्य त्वा पृ॒ष्ठे ब्र॒ध्नस्य॑ त्वा वि॒ष्टपे॑ सा॒दयाम्य॒मुष्य॒ शर्मा॑सि
पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु॒ तया॑ दे॒वत॑या॥१९॥

अ॒पूप॑वा॒न्धृत॑वा॒श्चरु॑रेह सी॒दतू॑त्त॒भ्रुवन् पृ॑थि॒वीं
द्या॒मुतो॑परि॒। यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वाना॑
घृ॒तभा॑गा इ॒ह स्था॑। ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धीय॑ते
गृ॒हेऽसौ॑। द॒शाक्ष॑रा॒ तां र॑क्षस्व॒ तां गो॑पायस्व॒ तां
ते॒ परि॑द॒दामि॒ तस्यां॑ त्वा॒ मा द॑भ॒न्पि॒तरो॑ दे॒वता॑।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु॒ तया॑ दे॒वत॑या। अ॒पूप॑वा॒ञ्छृत॑वा॒न्
क्षी॒रवा॑न्ध॒धिवा॑न्मधु॒माश्चरु॑रेह सी॒दतू॑त्त॒भ्रुवन् पृ॑थि॒वीं
द्या॒मुतो॑परि॒। यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वाना॑
शृ॒तभा॑गाः क्षी॒रभा॑गा॒ दधि॑भागा॒ मधु॑भागा इ॒ह स्था॑।
ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धीय॑ते गृ॒हेऽसौ॑। श॒ताक्ष॑रा
स॒हस्रा॑क्ष॒रायु॑ताक्ष॒राऽच्यु॑ताक्ष॒रा तां र॑क्षस्व॒ तां गो॑पायस्व॒ तां
ते॒ परि॑द॒दामि॒ तस्यां॑ त्वा॒ मा द॑भ॒न्पि॒तरो॑ दे॒वता॑।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु॒ तया॑ दे॒वत॑या॥२०॥

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करोमि॒ यास्ते॑ धा॒नाः
 प॑रि॒किरा॒म्यत्र॑। तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑ संवि॒दानोऽत्र॑ धे॒नूः
 का॑म॒दुघाः॑ करोतु। त्वा॒मर्जु॑नौष॒धीनां॑ प॒यो ब्र॑ह्माण॒ इद्वि॑दुः।
 तासां॑ त्वा॒ मध्या॒दाद॑दे च॒रुभ्यो॑ अपि॒धात॑वे। दूर्वा॑णां
 स्त॒म्बमा॑ह॒रैतां॑ प्रि॒यत॑मां॒ मम॑। इ॒मां दि॑शं म॒नुष्या॑णां
 भूयि॒ष्ठानु॑ वि रो॒हतु॑। काशा॑नां स्त॒म्बमा॑ह॒र रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑।
 य ए॒तस्यै॑ दि॒शः प॒राभ॑वन्नघा॒यवो॑ यथा॒ तेना॑भ॒वान्पुनः॑।
 दर्भा॑णां स्त॒म्बमा॑ह॒र पि॒तृणा॑मोष॒धीं प्रि॒याम्। अ॒न्वस्ये॑ मूलं
 जीवा॒दनु॑ काण्ड॒मथो॑ फलम्॥२१॥

लो॒कं पृ॑ण॒ ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः। शं वा॒तः श॑ हि
 ते घृ॒णिः श॑मु॒ ते स॒न्त्वोष॑धीः। कल्प॒न्तां ते॒ दि॒शः सर्वाः॑।
 इ॒दमे॒व मे॒तोऽप॑रा॒मार्ति॑मारा॒म का॑ञ्चन। तथा॒ तद॑श्वि॒भ्यां कृ॑तं
 मि॒त्रेण॑ वरु॒णेन॑ च। व॒र॒णो वा॑रयादि॒दं दे॒वो व॒न॒स्पतिः॑। आ॒र्त्यै
 नि॒र्ऋत्यै॑ द्वे॒षाञ्च॑ व॒न॒स्पतिः॑। वि॒धृति॑रसि॒ विधा॑रया॒स्मद॑घा
 द्वे॒षांसि॑ श॒मि श॑मया॒स्मद॑घा द्वे॒षांसि॑ य॒व य॒वया॑स्मद॒घा
 द्वे॒षांसि॑। पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒न्तरि॑क्षं गच्छ॒ दिवं॑ गच्छ॒ दिशो॑
 गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ दिशो॑ गच्छ॒ दिवं॑ गच्छा॒न्तरि॑क्षं
 गच्छ॒ पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒ऽऽपो॑ वा॒ गच्छ॒ यदि॑ तत्र॒ ते हि॑तमोष॒धीषु॑
 प्र॒ति॒ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒श्म॒न्वती॑ रेवतीर्यद्वे॒ देव॑स्य॒ सवि॑तुः प॒वित्रं॑
 या रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादु॒द्वयं॑ तम॒स॒स्परि॑ धा॒ता पु॑नातु॥२२॥

फलं पुनातु॥ [८]

आ रौहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्टा।
 इह त्वष्टा सुजनिमा सुरत्नो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः।
 यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः। यथा
 न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते
 अग्ने तनुवै क्रूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजं पुनर्जरायु
 गौरिव। अप नः शोशुचदधमग्ने शुशुध्या रयिम्। अप नः
 शोशुचदधं मृत्यवे स्वाहा। अनुद्वाहमन्वारभामहे स्वस्तये।
 स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्या
 प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।
 इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।
 शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युं दद्वहे पर्वतेन।
 इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्।
 अनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरौहन्तु जनयो योनिमग्ने।
 यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य
 मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्विनथस्योषधे पृथिव्या
 अधि। एवमिम उद्विन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
 अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषाँसि यवोऽसि यवयास्मदघा

द्वेषांसि॥२४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥ [१]

अपं नः शोशुचदधमग्ने शिशुध्या रयिम्। अपं नः
शोशुचदधम्। सुक्षेत्रिया सुगातुया वंसूया च यजामहे। अपं
नः शोशुचदधम्। प्रयद्वन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः।
अपं नः शोशुचदधम्। प्रयदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति
सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्। प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि
प्र ते वयम्। अपं नः शोशुचदधम्॥२५॥

त्व९ हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपं
नः शोशुचदधम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं
पारय। अपं नः शोशुचदधम्। स नः सिन्धुमिव
नावयाति पर्षा स्वस्तये। अपं नः शोशुचदधम्।
आपः प्रवणादिव यतीरपास्मत्स्यन्दतामघम्। अपं नः
शोशुचदधम्। उद्वनादुदकानीवापास्मत्स्यन्दतामघम्। अपं
नः शोशुचदधम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाऽऽ स्वान्गृहान्।
अपं नः शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः पुरुषः
पशुः। यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः
शोशुचदधम्॥२६॥

अघमघं चत्वारि च॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्ट्यै।

मयैतां मा॒ङ्स्तां भ्रियमा॑णा दे॒वी स॒ती पि॑तृलोकं यदैषि।
वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा संव्य॑यन्त्युभौ नो लो॒कौ पय॑साऽऽवृ॑णीहि।
रयि॑ष्ठामग्निं मधु॑मन्तमूर्मि॑णमूर्जः सन्तं त्वा पय॑सोप
स॑स॒देम। स॑ र॒य्या समु॑ वर्च॑सा सच॑स्वा नः स्व॒स्तये॑।
ये जी॒वा ये च॑ मृ॒ता ये जा॒ता ये च॑ जन्त्याः। तेभ्यो॑ घृ॒तस्य॑
धारयितुं मधु॑धारा व्युन्द॒ती। मा॒ता रु॒द्राणां॑ दुहि॒ता वसू॑नाऽ
स्वसा॑ऽऽदित्याना॑ममृ॒तस्य॑ नाभिः। प्रणु॑वोचं चि॒कितु॑षे
जना॑य मा॒गामना॑गामदि॒तिं वधि॑ष्ट। पिब॑तूदकं तृणा॑न्यत्तु।
ओमु॑थ्सृजत॥ २७ ॥

वधि॑ष्ट द्वे च॥ [११]

सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ यजु॒षा प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः
शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

सु॒म॒ङ्गली॑रि॒यं व॒धूरी॑मा॒ संमे॑त पश्य॑त। सौभा॑ग्यम॒स्यै
द॒त्त्वाया॑थास्तं वि परे॑तन। इ॒मां त्वमि॑न्द्र मी॒ढ्वः सु॑पु॒त्रा॒
सु॒भगा॑ कुरु। दशा॑स्यां पु॒त्रा॒ना धे॑हि पति॑मेकाद॒शं कृ॑धि॥
आ॒वह॑न्ती वि॒तन्वा॒ना। कु॒र्वा॒णा ची॒रमा॑त्मनः। वासा॑सि मम
गाव॑श्च। अ॒न्नपा॒ने च॑ सर्व॒दा। ततो॑ मे श्रिय॑माव॒ह।

ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावली ॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑
बृह॑स्पतिः। शं नो विष्णु॑रुरु॒क्रमः। नमो॑ ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो।
त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्म॑ वदिष्यामि। ऋ॒तं
वदि॑ष्यामि। स॒त्यं वदि॑ष्यामि। तन्मा॑म॒वतु। तद्व॒त्कार॑म॒वतु।
अ॒वतु॑ माम्। अ॒वतु॑ व॒त्कार॑म्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१॥

स॒त्यं वदि॑ष्यामि पञ्च॑ च॥ [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः॒ स्वरः॑। मात्रा॒ बलम्। सामं
सन्ता॒नः। इत्यु॒क्तः शी॑क्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॑॥ [२]

स॒ह नो॑ यशः। स॒ह नो॑ ब्रह्म॑व॒र्च॒सम्। अथा॑तः
स॒ं॒हि॒ताया॑ उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्च॑स्व॒धि॒कर॑णेषु।
अधि॑लोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम्। ता
महा॑स॒ं॒हि॒ता इ॒त्याच॑क्षते। अथा॑धि॒लो॒कम्। पृथि॑वी
पूर्व॑रूपम्। द्यौरु॒त्तर॑रूपम्। आका॑शः स॒न्धिः॑॥३॥

वायुः सन्धा॒नम्। इत्य॑धि॒लो॒कम्। अथा॑धिज्यौतिषम्।
अग्निः पूर्व॑रूपम्। आदित्य॑ उत्तर॑रूपम्। आपः स॒न्धिः॑।
वैद्यु॑तः सन्धा॒नम्। इत्य॑धिज्यौतिषम्। अथा॑धिविद्यम्।
आचार्यः पूर्व॑रूपम्॥४॥

अन्ते॑वा॒स्युत्तर॑रूपम्। वि॒द्या स॒न्धिः॑। प्रव॑चनं
सन्धा॒नम्। इत्य॑धिविद्यम्। अथा॑धि॒प्रज॑म्। मा॒ता पूर्व॑रूपम्।

पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।
इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्।
वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेदा।
सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनात्राद्येन सुवर्गेण
लोकेन॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥—————[३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव।
स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देवधारणो भूयासम्।
शरीरं मे विचरषणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां
भूरि विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मे
गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने
च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह
स्वाहा। आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। वि मांऽऽयन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा। प्र मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा।
दमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। शमायन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा।
तं त्वा भग प्रविशानि स्वाहा। स मां भग प्रविश स्वाहा।

तस्मिन्सहस्रशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा। यथाऽऽपुः
प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जुरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।
धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा। प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र मां
पद्यस्व॥१॥

[४]

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्त्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मै
तां चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स
आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव
इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥१०॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते।
भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः।
मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतीरपि
महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवरिति
यजूरपि॥११॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति
वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्।
अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा।
चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै
देवा बलिमावहन्ति॥१२॥

असौ लोको यजूरपि वेद द्वे च॥

[५]

स य ए॒षोऽन्तर॑हृदय आका॒शः। तस्मि॑न्नयं पुरु॒षो
मनो॒मयः॑। अमृ॑तो हिर॒ण्मयः॑। अन्त॑रेण॒ तालु॑के। य ए॒ष
स्तन॑ इवाव॒लम्ब॑ते। सै॒न्द्रयो॒निः। यत्रा॒सौ के॑शान्तो विवर्तते।
व्य॒पोह्य॑ शी॒र्षक॑पा॒ले। भूरि॑त्य॒ग्नौ प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। भुव॒ इति॑
वा॒यौ॥१३॥

सुव॒रित्या॑दित्ये। मह॒ इति॑ ब्रह्म॑णि। आ॒प्नोति॑ स्वा॒राज्य॑म्।
आ॒प्नोति॑ मन॑स॒स्पति॑म्। वाक्प॑तिश्चक्षु॑ष्पतिः। श्रोत्र॑पतिर्वि॒
ज्ञान॑पतिः। ए॒तत्ततो॑ भवति। आ॒काश॑शरी॒रं ब्रह्म॑।
स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं मन॑ आनन्दम्। शा॒न्ति॑समृद्धम॒मृत॑म्।
इति॑ प्राचीनयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॒मृत॑मेकं च॥ _____ [६]

पृ॒थि॒व्यन्तरि॑क्षं द्यौर्दि॒शोऽवा॑न्तरदि॒शाः। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दित्य॒
श्चन्द्र॑मा नक्ष॑त्राणि। आप॒ ओष॑धयो वन॒स्पत॑य आका॒श
आ॒त्मा। इत्य॑धिभू॒तम्। अथा॑ध्या॒त्मम्। प्रा॒णो व्या॒नोऽपान॑
उ॒दानः॑ स॒मानः॑। चक्षुः॑ श्रोत्रं मनो वाक्च॑क्। चर्म॑ मा॒सः
स्ना॒वास्थि॑ म॒ज्जा। ए॒तद॑धि वि॒धाय॑र्षि॒रवो॑चत्। पाङ्क॑ वा इ॒दं
सर्व॑म्। पाङ्के॑नै॒व पाङ्क॑ः स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्व॑मेकं च॥ _____ [७]

ओमि॑ति ब्रह्म॑। ओमि॒ती॒दं सर्व॑म्। ओमि॒त्ये॒तद॑नुकृति
ह स्म॒ वा अ॒प्यो॒श्राव॑येत्या॒श्राव॑यन्ति। ओमि॑ति
सा॒मा॒नि गा॑यन्ति। ओ॒ंशोमि॑ति श॒स्त्राणि॑ श॒ंसन्ति॑।

ओमित्यध्वर्युः प्रतिगुरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति।
ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह
ब्रह्मोपाप्रवानीति। ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दश॥—————[८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।
तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं
च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने
च। सत्यमिति सत्यवचा राथीतरः। तप इति तपोनित्यः
पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि
तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥—————[९]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो
वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणः सर्वर्चसम्। सुमेधा
अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥—————[१०]

वेदमनूच्याऽऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न

प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो
भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि
कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं
सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः।
तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रश्वसितव्यम्। श्रद्धया देयम्।
अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया
देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा
वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा
धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः।
अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता
आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्।
तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा
वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु
चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्श्च च॥—[११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं

न॒ इन्द्रो॑ बृ॒हस्पतिः॑। शं नो॒ विष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॒
ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वामे॒व
प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑वादिषम्। ऋ॒तम॑वादिषम्। स॒त्यम॑वादिषम्।
तन्मा॑मा॒वीत्। तद्व॒क्तार॑मा॒वीत्। आ॒वीन्मा॑म्। आ॒वीद्व॒क्तार॑म्।
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥२३॥

स॒त्यम॑वादिषं पञ्च च॥ ————— [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नो॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे।
ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहे॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

ब्रह्म॒विदा॑प्रोति॒ पर॑म्। तदेषा॑भ्यु॒क्ता। स॒त्यं ज्ञा॑नम॒नन्तं॑
ब्रह्म॑। यो वेद॒ निहि॑तं गुहा॑यां पर॒मे व्यो॑मन्। सोऽश्नु॒ते
सर्वा॑न्कामा॒न्त्स॒ह। ब्रह्म॑णा विप॒श्चितेति॑। तस्मा॒द्वा
ए॒तस्मा॑दा॒त्मन॑ आका॒शः सम्भू॑तः। आ॒का॒शाद्वा॒युः।
वा॒यो र॒ग्निः। अ॒ग्ने रा॒पः। अ॒द्भ्यः पृ॑थि॒वी। पृ॒थि॒व्या ओष॑धयः।
ओष॑धी॒भ्योऽन्न॑म्। अन्ना॑त्पुरु॒षः। स वा एष॑ पुरु॒षोऽन्न॑रस॒मयः॑।
तस्ये॑दमे॒व शि॒रः। अयं॑ दक्षि॑णः प॒क्षः। अय॑मुत्त॑रः प॒क्षः।
अय॑मात्मा॑। इदं॑ पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तदप्येष॑ श्लो॒को भ॒वति॑॥१॥

अन्ना॒द्वै प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। याः काश्च॑ पृथि॒वीः श्रि॒ताः।
अथो॒ अन्नै॑नै॒व जी॒वन्ति॑। अथै॒नदपि॑ यन्त्यन्त॒तः। अन्न॑ः

हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासन्ते। अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते। जातान्यन्नैर्न वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यत इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नं रसमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राण एव शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त आयुरयन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासन्ते। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्।

अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष
पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः।
तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः
पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको
भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः
सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेद। तस्माच्चेन्न
प्रमाद्यति। शरीरं पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्त्समश्नुत
इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा
एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष
पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं
पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद
उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष
श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति
ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शरीर
आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं
लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुंलोकं
प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३) उ। सोऽकामयत। बहु स्यां
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा। इदं

सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च। निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते। तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्र आसीत्। ततो वै सदजायत। तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदेति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-
श्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा
भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो
बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको
मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा आनन्दाः। स एको
मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स एको

देवगन्धर्वाणामानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानुन्दाः। स एकः पितृणां चिरलोकलोकानामानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं पितृणां चिरलोकलोकानामानुन्दाः। स एक आजानजानां देवानामानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतमाजानजानां देवानामानुन्दाः। स एकः कर्मदेवानां देवानामानुन्दः। ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानुन्दाः। स एको देवानामानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं देवानामानुन्दाः। स एक इन्द्रस्यानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतमिन्द्रस्याऽऽनुन्दाः। स एको बृहस्पतैरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं बृहस्पतैरानुन्दाः। स एकः प्रजापतैरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं प्रजापतैरानुन्दाः। स एको ब्रह्मण आनुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गामति।

एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्गामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एत९ ह वाचं न तपति। किमह९ साधुं नाकुरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससारा। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति। त९ होवाच। यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स

तपस्तत्त्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्यैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं

प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं
पितरमुपससार। अर्धोहि भगवो ब्रह्मेति। त२ हौवाच।
तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत।
स तपस्तप्त्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्धेव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं
प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या।
पुरमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतिष्ठिति।
अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन।
महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्।
शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः
प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्।
ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः
प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्।

आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे
 पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य
 एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति।
 महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यया कया
 च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
 एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वै मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वा अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।
 कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
 पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति
 वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति
 नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत।
 महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम
 इत्युपासीत। नम्यन्तैऽस्मै कामाः। तद्ब्रह्मेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं
 म्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्या। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं

प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्दमय-
 मात्मानमुपसङ्कम्य। इमाँल्लोकान्कामात्री कामरूप्यनु-
 सञ्चरन्। एतत्साम गायत्रास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
 वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादः। अहं श्लोककृदहं श्लोककृदहं श्लोककृत्।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य
 ना(३) भाइ। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अहमन्नमन्नमदन्तमा(३) द्वि। अहं विश्वं भुवंनमभ्यभवाम्।
 सुवर्न ज्योतीः। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥१०॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो
महीयान्। शुक्रेण ज्योतींषि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति
गर्भे अन्तः॥ यस्मिन्निदं सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा
अधि विश्वे निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यमा इदं तदक्षरे परमे
व्योमन्॥ येनाऽऽवृतं खं च दिवं महीं च येनाऽऽदित्यस्तपति
तेजसा भ्राजसा च। यमन्तः समुद्रे कवयो वयन्ति यदक्षरे
परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूती तोयेन जीवान्
व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूँश्च विवेश
भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्यदणीयसं हि परात्परं
यन्महतो महान्तम्। यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं
तमसः परस्तात्॥१॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम्।
इष्टापूर्तं बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य
नाभिः॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव
शुक्रममृतं तद्वह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा

ज॒ज्ञिरे॑ वि॒द्युतः॑ पु॒रुषा॑दधि। क॒ला मु॑हूर्ताः का॒ष्ठाश्चा॑होरा॒त्राश्च॑
सर्व॑शः॥ अ॒र्धमा॑सा मा॒सा ऋ॑तवः सं॒वत्स॑रश्च॑ कल्पन्ताम्।
स आपः॑ प्रदु॒घे उ॒भे इ॒मे अ॒न्तरि॑क्षमथो सु॒वः॥ नैन॑मूर्ध्वं न
तिर्य॑श्च॑ न मध्ये॒ परि॑जग्रभत्। न तस्ये॑शे कश्च॒न तस्य॑ नाम
म॒हद्य॑शः॥ २॥

न स॒न्दृशे॑ तिष्ठति॒ रूप॑मस्य॒ न चक्षु॑षा पश्यति॒ कश्च॑नैनम्।
हृ॒दा म॑नी॒षा मन॑सा॒ऽभिक्लृ॑प्तो य ए॒नं वि॑दुरमृ॒तास्ते भ॑वन्ति॥
अ॒द्भ्यः सम्भू॑तो हिरण्यग॒र्भ इत्य॑ष्टौ॥ ए॒ष हि दे॒वः
प्र॒दिशोऽनु॑ सर्वाः पूर्वा॑ हि जा॒तः स उ॒ गर्भे॑ अ॒न्तः।
स वि॒जाय॑मानः स जनि॒ष्यमा॑णः प्र॒त्यङ्मुखा॑स्तिष्ठति
वि॒श्वतो॑मुखः॥ वि॒श्वत॑श्चक्षुरु॒त वि॒श्वतो॑मुखो वि॒श्वतो॑हस्त
उ॒त वि॒श्वत॑स्पात्। सं बा॒हुभ्या॑ नम॑ति॒ सं पत॑त्रैर्द्यावा॒पृथि॒वी
ज॒नय॑न्दे॒व एकः॑॥ वे॒नस्त॑त्पश्य॒न्विश्वा॑ भुव॑नानि वि॒द्वान् यत्र॑
वि॒श्वं भव॑त्येक॑नीलम्। यस्मि॑न्नि॒दं सं च॑ वि॒चैक॑ स ओ॒तः
प्रोत॑श्च वि॒भुः प्र॒जासु॑। प्र तद्वो॑चे अ॒मृतं॑ नु वि॒द्वान्गान्ध॑र्वो
नाम॑ निहि॑तं गुहा॑सु॥ ३॥

त्रीणि॑ प॒दा निहि॑ता गुहा॑सु यस्तद्वेदं सवि॒तुः
पि॒ताऽस॑त्। स नो बन्धु॑र्जनि॒ता स वि॑धा॒ता धामा॑नि
वेद॑ भुव॑नानि वि॒श्वा। यत्र॑ दे॒वा अ॒मृत॑मानशा॒नास्तृ॒तीये
धामा॑न्यभ्यैर॑यन्त। परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः परि॑
लो॒कान् परि॑ दि॒शः परि॑ सु॒वः। ऋ॒तस्य॑ तन्तुं॑ वित॑तं

विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। पुरीत्य लोकान्पुरीत्य
भूतानि पुरीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
ऋतस्याऽऽत्मनाऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं
प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व
जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मह्यमावह जीवनं च दिशो दिश। मा नो
हिंसीज्जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्न आगंहि
श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि।
तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
धीमहि॥५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय
धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय
विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्।
नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः
प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदंष्ट्राय धीमहि॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे
महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो
दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं
दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः
परि॥ ७ ॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि
सहस्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा
वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा
धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना। मृत्तिके हन मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्।
मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता। मृत्तिके देहि मे
पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥ ८ ॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके। तया हतेन
पापेन गच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि। मघ॑वन्छु॒ग्धि तव॑
तन्न॑ ऊ॒तये॑ वि॒द्विषो॑ वि॒मृधो॑ जहि। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा
वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अ॒रि॒ष्टने॑मिः स्व॒स्ति नो॑ बृ॒हस्पति॑र्दधातु।
आपा॑न्तमन्युस्तृ॒पल॑प्र॒भर्मा॑ धुनिः॒ शिमी॑वाञ्छ॒रुमा॑ ऋ॒जीषी॑।
सोमो॑ वि॒श्वान्य॑त॒सावना॑नि॒ नार्वा॑गिन्द्र॒ प्रति॑माना॒निदे॑भुः॥९॥

ब्रह्म॑जज्ञानं प्रथ॒मं पु॒रस्ता॑द्वि॒सीम॑तः सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः।
सबु॒धिया॑ उप॒मा अ॑स्य वि॒ष्ठाः स॒तश्च॒ योनि॑मस॒तश्च॒ विवः॑।
स्यो॒ना पृ॑थिवि भवा॑ऽनृ॒क्षरा॑ नि॒वेश॑नी। यच्छा॑नः शर्म॑ सप्र॒थाः।
गन्ध॑द्वा॒रां दु॒राध॑रू॒षां नि॒त्यपु॑ष्टां करी॒षिणी॑म्। ई॒श्वरी॑
सर्व॑भू॒तानां॑ तामि॒होप॑ह्वये श्रियम्। श्री॑र्मे भ॒जतु॑। अल॑क्ष्मी॒र्मे
न॒श्यतु॑। विष्णु॑मुखा॒ वै दे॒वाश्छ॑न्दो॒भिरि॑माँल्लो॒कान॑नप॒ज्यम॑भ्य॒जयन्॑। म॒हाः इन्द्रो॑ वज्र॒बाहुः॑ षोड॒शी शर्म॑
यच्छ॑तु॥१०॥

स्व॒स्ति नो॑ म॒घवा॑ करोतु॒ हन्तु॑ पा॒प्मानं॑ यो॒ऽस्मान्
द्वेष्टि॑। सो॒मान॑ः स्व॒रणं॑ कृणु॒हि ब्र॑ह्मणस्पते। क॒क्षीव॑न्तं
य औ॒शिज॑म्। शरी॑रं यज्ञ॒शम॑लं कुसी॑दं तस्मि॑न्त्सीदतु
यो॒ऽस्मान् द्वेष्टि॑। च॒रणं॑ प॒वित्रं॑ वि॒त॑तं पु॒राणं॑ येन॑ पू॒तस्तर॑ति

दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अति पाप्मानमरातिं
तरेम। सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर
विद्वान्। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयो
भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

मृहेरणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह
नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय
जिन्वथ। आपो जनयथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया
भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा
वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता
च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो
वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्ध्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपगच्छतात्।
अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो
राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्।
यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वघमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने

सरस्वति॑ शु॒तु॒द्रि॑ स्तोम॑ꣳ सच॒ता परु॑ष्ण्या। अ॒सि॒क्रिया॑
म॑रुद्वृ॒धे वि॒तस्त॒याऽऽर्जी॑कीये शृ॒णु॒ह्या सु॒षोम॑या। ऋ॒तं च॑
स॒त्यं चा॒भी॒द्धा॒त्तप॒सोऽध्य॑जायत। ततो॑ रा॒त्रि॒रजा॑यत॒ ततः॑
स॒मु॒द्रो अ॑र्णवः॥१३॥

स॒मु॒द्रा॒दर्ण॑वा॒दधि॑ संव॒त्स॒रो अ॑जायत। अ॒हो॒रा॒त्राणि॑
वि॒दध॑द्वि॒श्वस्य॑ मि॒षतो॑ व॒शी। सूर्या॑च॒न्द्रम॑सौ धा॒ता
य॑थापूर्वम॑कल्पयत्। दि॒वं च॑ पृथि॒वीं चा॒न्तरि॑क्ष॒मथो॑
सु॒वः। यत्पृ॑थि॒व्याꣳ रजः॑ स्व॒मान्तरि॑क्षे वि॒रोद॑सी।
इ॒माꣳस्तदा॑पो व॑रुणः पु॒नात्व॑घम॒र्षणः। पु॒नन्तु॑ वस॑वः
पु॒नातु॑ वरुणः पु॒नात्व॑घम॒र्षणः। ए॒ष भू॒तस्य॑ म॒ध्ये भु॒व॑नस्य
गो॒प्ता। ए॒ष पु॒ण्यकृ॑तां लो॒का॒नेष॑ मृ॒त्योर्हि॑र॒ण्मय॑म्।
द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्हि॑र॒ण्मय॑ꣳ सꣳश्रि॑तꣳ सु॒वः॥१४॥

स नः॑ सु॒वः सꣳशि॑शाधि। आ॒र्द्रं ज्व॑ल॒न्ति ज्योति॑र॒हम॑स्मि।
ज्योति॑र्ज्वल॒न्ति ब्र॑ह्मा॒हम॑स्मि। योऽ॒हम॑स्मि ब्र॑ह्मा॒हम॑स्मि।
अ॒हम॑स्मि ब्र॑ह्मा॒हम॑स्मि। अ॒हमे॒वाहं॑ मां जु॒होमि॑
स्वाहा॑। अ॒का॒र्य॒का॒र्यव॑की॒र्णी स्ते॒नो भ्रू॑ण॒हा गु॑रु॒तल्प॑गः।
वरु॑णोऽ॒पाम॑घम॒र्षण॑स्तस्मा॑त्पा॒पात् प्र॑मुच्यते। र॒जो
भूमि॑स्त्व॒माꣳ रो॑द॒यस्व॑ प्रव॑दन्ति॒ धीराः॑। आ॒क्रान्॑त्स॒मु॒द्रः
प्र॑थ॒मे वि॑ध॒र्मं ज॒नय॑न्प्र॒जा भु॑व॒नस्य॑ रा॒जा। वृ॒षां प॒वित्रे॑
अधि॑ सानो॒ अव्ये॑ बृ॒हत्सो॑मो वावृ॒धे सु॒वा॒न इ॒न्दुः॥१५॥

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जा॒तवे॑दसे सु॒नवाम् सोम॑मरातीय॒तो निज॑हाति वेदः। स
 नः पर॑ष॒दति॑ दु॒र्गाणि॒ विश्वा॑ ना॒वेव॑ सिन्धुं दु॒रिता॑ऽत्य॒ग्निः।
 ताम॒ग्निव॑र्णां तप॑सा ज्वल॒न्तीं वैरो॑च॒नीं क॑र्मफ॒लेषु॑ जुष्टा॑म्।
 दु॒र्गा दे॒वीः श॑रणम॒हं प्रप॑द्ये सु॒तर॑सि तरसे नमः। अ॒ग्ने त्वं
 पा॑रया नव्यो अ॒स्मान्ध॒स्वस्ति॑भिरति॑ दु॒र्गाणि॒ विश्वा॑। पू॒श्च
 पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न उ॒र्वी भवा॑ तो॒काय॑ तन॑याय॒ शं योः। विश्वा॑नि
 नो दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः सिन्धुं न ना॒वा दु॑रि॒ताति॑ पर॑षि।
 अ॒ग्ने अ॒त्रिव॒न्मन॑सा गृणा॒नोऽस्माकं॑ बो॒ध्यवि॑ता त॒नूना॑म्।
 पृ॒तना॑जित॒ः स॒ह॒मान॑म॒ग्निमु॒ग्रः हु॑वेम पर॒माध॑स॒धस्था॑त्। स
 नः पर॑ष॒दति॑ दु॒र्गाणि॒ विश्वा॑ क्षाम॑दे॒वो अति॑ दु॒रिता॑ऽत्य॒ग्निः।
 प्र॒लोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑ होता नव्य॑श्च स॒त्सि।
 स्वाश्चा॑ग्ने त॒नुवं पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्य॑ च सौ॒भ॒ग॒माय॑ज॒स्वा
 गोभि॑र्जुष्ट॒मयु॑जो निषि॑क्तं तवे॑न्द्र विष्णो॒रनु॑सञ्चरेम। नाक॑स्य
 पृ॒ष्ठम॑भि संव॑सानो वैष्ण॑वीं लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर॑न्नम॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वा॒हा भुवो॑ऽन्नं वा॒यवे॑ऽन्तरि॑क्षाय॒
 स्वा॒हा सुव॑र॒न्नमा॑दि॒त्याय॑ दि॒वे स्वा॒हा भूर्भुवः॑ सुव॑र॒न्नं
 च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः स्वा॒हा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑

सुव॒रन्न॒मोम्॥१७॥

[३]

भूर॒ग्रये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॒ भुवो॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॒
सुव॑रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॒ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वाहा॒
नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॒रग्र॒ ओम्॥१८॥

[४]

भूर॒ग्रये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒ भुवो॑ वा॒यवे॑
चा॒न्तरि॑क्षाय च मह॒ते च॒ स्वाहा॒ सुव॑रादि॒त्याय॑ च दि॒वे
च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से च॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च
दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑
सुव॒र्मह॑रोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि॑ नो अ॒ग्र ए॒नसे॑ स्वाहा॒ पाहि॑ नो वि॒श्ववे॑द॒से
स्वाहा॒ यज्ञं॑ पाहि॑ वि॒भाव॑सो स्वाहा॒ सर्वं॑ पाहि॑ शत॒क्रतो॑
स्वाहा॥२०॥

[६]

पाहि॑ नो अ॒ग्र ए॒कया॑ पा॒ह्युत॑ द्विती॒यया॑ पा॒ह्यूर्जं॑
तृती॒यया॑ पा॒हि गी॒र्भिश्च॑ त॒सृभि॑र्वसो॒ स्वाहा॑॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दां स्याविवेश।
सतां शिष्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय
ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द
ओम्॥ २२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं
कर्णयोः श्रुतं मा च्योद्वं ममामुष्य ओम्॥ २३॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो
दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः
सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्तपः॥ २४॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं
पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां
कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्युवे युवे ह वा विहयिष्यामि
कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं जुगुप्सैत्॥ २५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अ॒णोरणी॑यान्म॒हतो म॑ही॒याना॒त्मा गु॒हायां॑ नि॒हि॒तोऽस्य॑
ज॒न्तोः। तम॑क्र॒तुं प॑श्यति वी॒तशो॑को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मानं॑-
मी॒शम्। स॒प्त प्रा॒णाः प्र॒भव॑न्ति॒ तस्मा॑त्स॒प्तार्चि॑षः स॒मिधः॑
स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त इ॒मे लो॒का येषु॑ चर॑न्ति प्रा॒णा
गु॒हाशयां॑ नि॒हि॒ताः स॒प्त सं॒ता। अतः॑ स॒मुद्रा गि॒रय॑श्च
सर्वे॑ऽस्मात्स्यन्द॑न्ते सि॒न्धवः॑ सर्व॑रूपाः। अत॑श्च वि॒श्वा
ओष॑धयो रसा॑च्च येनैष भू॒तस्ति॑ष्ठत्यन्तरा॒त्मा। ब्र॒ह्मा दे॒वानां॑
प॒दवीः क॑वी॒नामृषि॑र्विप्रा॒णां म॒हिषो मृ॒गाणां॑। श्ये॒नो
गृध्रा॑णां॒ स्वर्धे॑तिर्वि॒नानां॒॑ सोमः॑ प॒वित्र॑मत्येति॒ रेभन्।
अ॒जामे॑कां लो॒हित॑शुक्ल॒कृष्णां ब॒र्हीं प्र॒जां ज॒नय॑न्ती॒
स॒रूपा॑म्। अ॒जो ह्ये॒को जुष॑माणोऽनु॒शेते॒ जहा॑त्येनां
भु॒क्तभो॑गाम॒जोऽन्यः॑ ॥ २६ ॥

ह॒सः शु॒चिष॑द्वसु॒रन्तरि॑क्ष॒सद्धो॑ता वेदि॒षदति॑थिर्दुरो॒णस॑त्।
नृष॑द्व॒रस॑द॒तस॑द्धो॒मस॑द॒ब्जा गो॒जा ऋ॒तजा अ॑द्रि॒जा ऋ॒तं
बृ॒हत्। घृ॒तं मि॑मिक्षिरे घृ॒तम॑स्य॒ योनि॑र्घृ॒ते श्रि॒तो घृ॒तमु॑वस्य॒
धा॒म। अ॒नुष्व॑धमाव॒ह मा॒दय॑स्व॒ स्वाहा॑कृतं वृषभ
व॒क्षि ह॒व्यम्। स॒मुद्रा॑दूर्मिर्मधु॒मा॒ उदा॑रदुपा॒शुना॑
सम॑मृ॒तत्व॑मान॒ट। घृ॒तस्य॑ नाम॒ गुह्यं॑ यदस्ति॒ जि॒ह्वा
दे॒वाना॑म॒मृ॒तस्य॑ नाभिः। व॒यं नाम॑ प्रब्र॒वामा॑ घृ॒तेना॑स्मिन्
य॒ज्ञे धा॑रयामा॒ नमो॑भिः। उप॑ ब्र॒ह्मा शृ॑णवच्छ॒स्यमा॑नं॒ चतुः॑

शृङ्गोऽवमीद्गौर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे
शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति
महो देवो मर्त्याः आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्।
इन्द्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया
निष्टतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो
महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानं स नो
देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति
किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव
स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न
कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः।
परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्न्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः।
ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे।
दहं विपापं परमेश्वरभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसं स्थम्।
तत्रापि दहं गुगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्।
यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्तै च प्रतिष्ठितः। तस्य
प्रकृतिं लीनस्य यः परः स महेश्वरः॥२८॥

॥ नारायणसूक्तम् ॥

स॒हस्र॒शीर्षं॑ दे॒वं वि॒श्वाक्षं॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। वि॒श्वं
 ना॒राय॑णं दे॒वम॒क्षरं॑ पर॒मं प॒दम्। वि॒श्वतः॑ पर॒मान्नि॒त्यं वि॒श्वं
 ना॒राय॑णः ह॒रिम्। वि॒श्वमे॒वेदं॑ पु॒रुष॑स्तद्वि॒श्वमु॑पजीवति।
 पतिं॑ वि॒श्वस्या॒ऽऽत्मे॒श्वरः॑ शाश्व॑तः शि॒वम॑च्युतम्। ना॒राय॑णं
 म॒हाज्ञे॑यं वि॒श्वात्मा॑नं पु॒राय॑णम्। ना॒राय॑णप॒रो ज्यो॒तिरा॒त्मा
 ना॒राय॑णः प॒रः। ना॒राय॑ण प॒रं ब्र॒ह्म त॒त्त्वं ना॒राय॑णः
 प॒रः। ना॒राय॑णप॒रो ध्या॒ता ध्या॑नं ना॒राय॑णः प॒रः। यच्च॑
 किञ्चि॒ज्जग॑त्सर्वं दृश्यते॑ श्रूय॒तेऽपि॑ वा॥ अन्त॑र्ब॒हिश्च॑ तत्सर्वं
 व्या॒प्य ना॒राय॑णः स्थि॑तः॥२९॥

अन॑न्तमव्ययं क॒विः स॑मु॒द्रेऽन्तं॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्।
 प॒द्म॒कोश॑ प्र॒तीका॒शः हृ॒दयं॑ चाप्य॒धोमु॑खम्। अ॒धो नि॒ष्ट्या
 वि॒तस्त्या॑न्ते ना॒भ्यामु॑परि तिष्ठ॑ति। ज्वा॒ल॒मा॒लाकु॑लं
 भा॒ती वि॒श्वस्या॑ऽऽय॒तनं॑ म॒हत्। सन्त॑तः शि॒लाभि॑स्तु॒-
 ल॒म्ब॒त्याको॑शसन्नि॒भम्। तस्या॑न्ते सु॒षिरः॑ सू॒क्ष्मं तस्मि॑न्सर्वं
 प्र॒ति॑ष्ठितम्। तस्य॑ मध्ये॑ म॒हान॑ग्निर्वि॒श्वार्चि॑र्वि॒श्वतो॑मुखः।
 सोऽग्रं॑भु॒ग्विभ॑जन्तिष्ठ॒न्नाहा॑रमज॒रः क॒विः। ति॒र्य॒गूर्ध्वम॑धः
 शा॒यी र॒श्मय॑स्तस्य॒ सन्त॑ता। स॒न्ताप॑यति स्वं दे॒हमा॑पोदतल॒-
 मस्त॑कः। तस्य॑ मध्ये॑ वह्नि॑शिखा अ॒णीयो॑र्ध्वा व्य॒वस्थि॑तः।
 नी॒लतो॑यदमध्य॒स्थाद्वि॒द्युल्ले॑खेव भास्व॑रा। नी॒वार॑शूकवत्तन्वी॒-
 पी॒ता भा॑स्वत्य॒णूप॑मा। तस्याः॑ शिखा॒या म॑ध्ये प॒रमा॑त्मा

व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः
परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारिं च॥—————[१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता
ऋचस्तदृचा मण्डलं स ऋचां लोकोऽथ य एष
एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां
मण्डलं स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि
पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां लोकः
सैषा त्रय्येव विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः
पुरुषः॥३१॥

—————[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः
कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतौ जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु
ब्रह्मतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां
समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत्॥३२॥

—————[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निध॑नपतये॒ नमः। निध॑नपतान्तिकाय॒ नमः। ऊ॒र्ध्वाय॒ नमः। ऊ॒र्ध्वलिङ्गाय॒ नमः। हिर॑ण्याय॒ नमः। हिर॑ण्यलिङ्गाय॒ नमः। सुव॑र्णाय॒ नमः। सुव॑र्णलिङ्गाय॒ नमः। दि॒व्याय॒ नमः। दि॒व्यलिङ्गाय॒ नमः। भ॒वाय॒ नमः। भ॒वलिङ्गाय॒ नमः। श॒र्वाय॒ नमः। श॒र्वलिङ्गाय॒ नमः। शि॒वाय॒ नमः। शि॒वलिङ्गाय॒ नमः। ज्व॒लाय॒ नमः। ज्व॒ललिङ्गाय॒ नमः। आ॒त्माय॒ नमः। आ॒त्मलिङ्गाय॒ नमः। प॒रमाय॒ नमः। प॒रमलिङ्गाय॒ नमः। ए॒तत्सोम॑स्य॒ सूर्य॑स्य॒ सर्व॑लिङ्गं॑ स्थाप॒यति॒ पाणि॑मन्त्रं॒ पवि॑त्रम्॥ ३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

स॒द्योजा॑तं प्र॒पद्या॑मि॒ स॒द्योजा॑ताय॒ वै नमो॑ नमः॑। भ॒वे भ॒वे ना॑ति॒ भवे॑ भवस्व॒ माम्। भ॒वोद्भ॑वाय॒ नमः॑॥ ३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒म॒दे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑ का॒लाय॒ नमः॑ कल॑विकर॒णाय॒ नमो॑ बल॑विकर॒णाय॒ नमो॑ ब॒लाय॒ नमो॑ बल॑प्रमथ॒नाय॒ नमः॑ सर्व॑भूतदम॒नाय॒ नमो॑ म॒नोन्म॑नाय॒ नमः॑॥ ३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घो॒र॒घो॒र॒तरे॑भ्यः। सर्वे॑भ्यः
सर्व॑शर्वे॑भ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररू॑पेभ्यः॥ ३६ ॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॑रुषाय वि॒द्महे॑ महादे॒वाय॑ धीमहि। तन्नो॑ रु॒द्रः
प्रचो॑दयात्॥ ३७ ॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ई॒शानः॑ सर्व॑विद्यानामीश्वरः॑ सर्व॑भू॒तानां॑ ब्रह्माधि॑पतिर्ब्रह्म॒णो-
ऽधि॑पतिर्ब्रह्मा॑ शि॒वो मे॑ अस्तु सदाशि॒वोम्॥ ३८ ॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो॑ हिरण्यबा॒हवे॑ हिरण्यवर्णा॑य हिरण्यरूपा॑य
हिरण्यप॑तयेऽम्बिकाप॑तये उ॒माप॑तये पशु॑पतये॒ नमो॑
नमः॥ ३९ ॥

[२२]

ऋ॒तं स॒त्यं प॑रं ब्र॒ह्म पु॑रुषं कृष्ण॒पिङ्ग॑लम्। ऊ॒र्ध्वरे॑तं
वि॒रूपा॑क्षं वि॒श्वरू॑पाय॒ वै नमो॑ नमः॥ ४० ॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः
सन्महो नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं
जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो
अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वो चेम् शन्तमं
हृदे। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम्॥

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याहुतय-
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाज् इति पञ्च॥४४॥

[२७]

॥भूदेवताकमन्त्रः॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां
सर्वभूतानां माता मेदिनी महता मही सावित्री गायत्री
जगत्पुर्वी पृथ्वी बहुला विश्वा भूता कतमा का या सा
सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा
 आपः पशव आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सम्राडापो विराडापः
 स्वराडापश्छन्दाः स्यापो ज्योतीः ष्यापो यजूः ष्यापः
 सत्यमापः सर्वा देवता आपो भूर्भुवः सुवराप ओम् ॥ ४६ ॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम्। पुनन्तु
 ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा
 दुश्चरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहं
 स्वाहा ॥ ४७ ॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
 रक्षन्ताम्। यदह्ना पापमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्।
 पद्भ्यामुदरेण शिश्ना। अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं
 मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि
 स्वाहा ॥ ४८ ॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो

रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा
हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिश्ना। रात्रिस्तदवलुम्पतु।
यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे। यदह्नात्कुरुते पापं तदह्नात्प्रतिमुच्यते।
यद्रात्रियात्कुरुते पापं तद्रात्रियात्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णे
महादेवि सन्ध्याविद्ये सरस्वति॥५१॥

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम
नामांसि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो
गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाह-
यामि छन्दऋषीणावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया
गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं

ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखा पृथिवी
 योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
 साङ्ख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा षट्कुक्षिः
 पञ्चशीर्षोपनयने विनियोग् ओं भूः। ओं भुवः। ओं
 सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओं सत्यम्।
 ओं तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो
 नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनु-
 ज्ञाता गच्छ देवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वैदमाता
 प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं
 मह्यं दत्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम्। मधु क्षरन्ति
 तद्रसम्। सत्यं वै तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्।
यास्ते सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरुष्यह।
यास्ते सोम प्राणांस्तान् जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया। मधु मेधया। ब्रह्ममेव मधु मेधया। अद्या नो
देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा दुःष्वप्रियं सुव।
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव। यद्भद्रं तन्म आ
सुव। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः
सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु
द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः।
माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा। मधु मेधवा। ब्रह्ममेव मधु मेधवा। ब्रह्मा
देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।

हृ॒सः शु॒चिष॒द्वसु॑रन्तरिक्ष॒सद्धोता॑ वेदिष॒दति॑थिर्दुरोण॒सत्।
 नृष॒द्वर॒सद॑त॒सद्धो॑म॒सद॒जा गो॒जा ऋ॒त॒जा अ॒द्रि॒जा ऋ॒तं
 बृ॒हत्। ऋ॒चे त्वा॑ रु॒चे त्वा॑ समि॒थ्स्र॑वन्ति स॒रितो॑ न
 धे॒नाः। अ॒न्तर्हृ॒दा मन॑सा पू॒यमा॑नाः। घृ॒तस्य॑ धारा॑
 अ॒भिचा॑कशीमि। हि॒र॒ण्ययो॑ वे॒त॒सो म॒ध्य आ॑साम्।
 तस्मि॒न्सु॒पर्णो म॑धुकृ॒त्कु॒ला॒यी भ॑जन्नास्ते मधु॒देवता॑भ्यः।
 तस्या॑सते ह॒रयः स॒प्तती॑रे स्व॒धां दु॒हा॑ना अ॒मृत॑स्य॒ धारा॑म्।
 य इ॒दं त्रि॑सु॒पर्णम॑याचितं ब्रा॒ह्म॒णाय॑ दद्यात्। वी॒र॒ह॒त्यां वा
 ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रि॑सु॒पर्णं प॑ठन्ति। ते सोमं प्राप्नु॑वन्ति।
 आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पु॑नन्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मे॒धा दे॒वी जु॒षमा॑णा न॒ आगा॑द्वि॒श्वार्ची॑ भ॒द्रा
 सु॑मन॒स्यमा॑ना। त्वया॒ जुष्टा॑ जु॒षमा॑णा दुरु॒क्ता॑न्बृ॒हद्व॑दे॒म
 वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑॥ त्वया॒ जुष्ट॑ ऋ॒षिर्भव॑ति दे॒वि त्वया॑
 ब्र॒ह्माऽऽग॑तश्रीरु॒त त्वया॑। त्वया॒ जुष्ट॑श्चि॒त्रं वि॑न्दते वसु॒ सा
 नो॑ जुषस्व॒ द्रवि॑णो न मेधे॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ ददातु मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑
 अ॒श्विना॑वु॒भावा॑धत्तां पु॒ष्कर॑स्रजा। अ॒प्स॒रासु॑ च॒ या मे॒धा

गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैवी मेधा सरस्वती सा मा मेधा
सुरभिर्जुषताः स्वाहा॥५९॥

[४२]

आ मा मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती
जगम्या। ऊर्जस्वती पयसा पिन्वमाना सा मा मेधा
सुप्रतीका जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां
मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां
मयि सूर्यो भ्राजो दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु।
पूर्णं वनस्पतैरिवाभिः शीयतां रयिः स च तान्नः
शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्।
चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजां रीरिषो मोत
वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य
गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसो ज्योग्जीवा
जरामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुंश्चः।
प्रत्यौहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानामग्रे भिषजा शचीभिः॥६५॥

[४८]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मंतीनाम्।
ब्रह्म सरूपमनुमेदमागादयनं मा विवंधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शलकैरग्निमिन्ध्यान उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्-
ऋध्वाऽति मृत्युं तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिंदो मृत्यो मा वंधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः।
प्रजां मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षंसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा
न उक्षितम्। मा नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा

न॑स्त॒नुवो॑ रु॒द्र रीरि॑षः॥६९॥

[५२]

मा न॑स्तो॒के तन॑ये॒ मा न॒ आयु॑षि॒ मा नो॒ गोषु॒ मा नो॒
अश्वे॑षु रीरिषः। वी॒रान्मा नो॑ रु॒द्र भामि॑तोऽव॒धीर्ह॒विष्म॑न्तो॒
नम॑सा विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्यो वि॒श्वा जा॒तानि॒ परि॑ता
ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तन्नो॑ अस्तु व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो
रयी॑णाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु
नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः॥७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्रः ॥

त्र्य॑म्बकं यजामहे सु॒गन्धिं॑ पु॒ष्टि॒वर्ध॑नम्। उ॒र्वारु॒कमि॑व
बन्ध॑नान्मृ॒त्योर्मु॑क्षीय॒ माऽमृ॑ता॑त्॥७३॥

[५६]

ये ते स॒हस्रं॑म॒युतं॑ पा॒शा मृ॒त्यो म॒र्त्याय॑ ह॒न्त॑वे। तान्
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ य॒जाम॑हे॥ ७४॥

[५७]

मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑ मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑॥ ७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॑य॒जन॑म॒सि स्वाहा॑॥ म॒नुष्य॑कृ॒त॒स्यै॑न॒सोऽव॑य॒जन॑म॒सि स्वाहा॑॥
पि॒तृकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॑य॒जन॑म॒सि स्वाहा॑॥ आ॒त्मकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॑य॒जन॑म॒सि स्वाहा॑॥
अ॒न्यकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॑य॒जन॑म॒सि स्वाहा॑॥ अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॑य॒जन॑म॒सि स्वाहा॑॥
यद्वि॒वा च॑ न॒क्तं चै॑न॒श्चकृ॑म॒ तस्या॑व॒य॒जन॑म॒सि स्वाहा॑॥ यथ्स्व॒पन्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॑न॒श्चकृ॑म॒ तस्या॑व॒य॒जन॑म॒सि स्वाहा॑॥
यथ्सु॒षुप्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॑न॒श्चकृ॑म॒ तस्या॑व॒य॒जन॑म॒सि स्वाहा॑॥ यद्वि॒द्वाꣳस॑श्चावि॒द्वाꣳस॑श्चै॑न॒श्चकृ॑म॒ तस्या॑व॒य॒जन॑म॒सि स्वाहा॑॥
ए॒नस॑ ए॒नसोऽव॑य॒जन॑म॒सि स्वाहा॑॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॑कृ॒म जि॒ह्वाया॑ गु॒रुम॑न॒सो वा॒ प्रयु॑ती दे॒व हे॒डंन॑म्।
अ॒रा॒वा यो नो॑ अ॒भि दु॑च्छुना॒यते॒ तस्मि॑न्तदे॒नो व॑सवो॒ निधे॑त॒न

स्वाहा॥७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्ममो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्ममो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा। श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयं सुरापानं भ्रूणहत्या

तिला शान्तिः शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं
चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रज्ञा तु जातवेदः
सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-
बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
स्वाहा। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घशिश्नोपस्थपायवो
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि
ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। आत्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं

वि॒रजा॑ वि॒पाप्मा॑ भू॒यास॑ꣳ स्वाहा॑। अ॒न्तरा॑त्मा मे॑ शु॒द्ध्यन्तां॑
 ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ वि॒पाप्मा॑ भू॒यास॑ꣳ स्वाहा॑। पर॑मात्मा
 मे॑ शु॒द्ध्यन्तां॑ ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ वि॒पाप्मा॑ भू॒यास॑ꣳ स्वाहा॑।
 क्षु॒धे स्वाहा॑। क्षु॒त्पि॑पा॒साय॑ स्वाहा॑। वि॒वि॒ट्यै स्वाहा॑।
 ऋ॒ग्वि॑धाना॒य स्वाहा॑। क॒षौ॒त्का॒य स्वाहा॑। क्षु॒त्पि॑पा॒साम॑लं
 ज्ये॒ष्ठाम॑ल॒क्ष्मी॑र्ना॒शया॑म्यहम्। अ॒भू॒ति॒मस॑मृ॒द्धिं च॑ सर्वा॒न्नि॑र्णुद
 मे पा॒प्मान॑ꣳ स्वाहा॑। अ॒न्नम॑य-प्रा॒णम॑य-म॒नोम॑य-वि॒ज्ञान॑मय-
 मा॒नन्द॑मय-मा॒त्मा मे॑ शु॒द्ध्यन्तां॑ ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ वि॒पाप्मा॑
 भू॒यास॑ꣳ स्वाहा॑॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अ॒ग्नये॑ स्वाहा॑। वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। ध्रु॒वाय॑ भू॒माय॑
 स्वाहा॑। ध्रु॒वक्षि॑तये॒ स्वाहा॑। अ॒च्यु॒तक्षि॑तये॒ स्वाहा॑। अ॒ग्नये॑
 स्वि॒ष्टकृ॑ते॒ स्वाहा॑ ॥ ध॒र्माय॑ स्वाहा॑। अ॒ध॒र्माय॑ स्वाहा॑। अ॒द्भ्यः
 स्वाहा॑। ओ॒षधि॑व॒नस्प॑ति॒भ्यः स्वाहा॑॥८४॥

र॒क्षोदे॑व॒जने॑भ्यः॒ स्वाहा॑। गृ॒ह्याभ्यः॑ स्वाहा॑। अ॒व॒साने॑भ्यः
 स्वाहा॑। अ॒व॒सान॑पति॒भ्यः स्वाहा॑। स॒र्वभू॑तेभ्यः॒ स्वाहा॑।
 का॒माय॑ स्वाहा॑। अ॒न्तरि॑क्षा॒य स्वाहा॑। यदे॒जति॑ जग॑ति
 यच्च॑ चेष्ट॑ति॒ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॑ नाम्ने॒ स्वाहा॑। पृ॒थिव्यै॑ स्वाहा॑।
 अ॒न्तरि॑क्षा॒य स्वाहा॑॥८५॥

दिवे स्वाहा॥ सूर्याय स्वाहा॥ चन्द्रमसे स्वाहा॥ नक्षत्रेभ्यः
स्वाहा॥ इन्द्राय स्वाहा॥ बृहस्पतये स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥
ब्रह्मणे स्वाहा॥ स्वधा पितृभ्यः स्वाहा॥ नमो रुद्राय पशुपतये
स्वाहा॥ ८६॥

देवेभ्यः स्वाहा॥ पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः।
मनुष्येभ्यो हन्ता॥ प्रजापतये स्वाहा॥ परमेष्ठिने स्वाहा॥ यथा
कूपः शतधारः सहस्रधारो अक्षितः। एवा मे अस्तु धान्यं
सहस्रधारमक्षितम्। धनं धान्यै स्वाहा॥ ये भूताः प्रचरन्ति
दिवानक्तं बलिमिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः। तेभ्यो बलिं
पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु स्वाहा॥ ८७॥

[६७]

ओं तद्ब्रह्म। ओं तद्वायुः। ओं तदात्मा। ओं तत्सत्यम्।
ओं तत्सर्वम्। ओं तत्पुरोर्नमः॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां
विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्वं रुद्रस्त्वं
विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदाप आपो ज्योती
रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥ ८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायामपाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।

श्रद्धाया॑मु॒दा॒ने नि॒वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। श्रद्धाया॑ः स॒मा॒ने
नि॒वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। ब्रह्म॑णि म आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॑॥
अ॒मृतो॒प॒स्तर॑णमसि॥ श्रद्धाया॑ प्रा॒णे नि॒वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि।
शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑म॒पा॒ने
नि॒वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। अ॒पा॒नाय॑
स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑ व्या॒ने नि॒वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शि॒वो
मां वि॒शाप्र॑दाहाय। व्या॒नाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑मु॒दा॒ने
नि॒वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। उ॒दा॒नाय॑
स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑ः स॒मा॒ने नि॒वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि।
शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। स॒मा॒नाय॑ स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑णि म
आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॑। अ॒मृता॒पि॒धान॑मसि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धाया॑ प्रा॒णे नि॒वि॒श्या॒मृतं॑ हु॒तम्। प्रा॒णम॑न्त्रेनाप्यायस्व।
श्रद्धाया॑म॒पा॒ने नि॒वि॒श्या॒मृतं॑ हु॒तम्। अ॒पा॒नम॑न्त्रेनाप्यायस्व।
श्रद्धाया॑ व्या॒ने नि॒वि॒श्या॒मृतं॑ हु॒तम्। व्या॒नम॑न्त्रेनाप्यायस्व।
श्रद्धाया॑मु॒दा॒ने नि॒वि॒श्या॒मृतं॑ हु॒तम्। उ॒दा॒नम॑न्त्रेनाप्यायस्व।
श्रद्धाया॑ः स॒मा॒ने नि॒वि॒श्या॒मृतं॑ हु॒तम्। स॒मा॒नम॑न्त्रेनाप्या॒य॒स्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य
जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥११॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्मांसान् नृसोः प्राणः। अक्षयोश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।
बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः।
तनुवां मे सह नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः॥१२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयं सुपर्णा उप सेदुरिन्द्रं प्रियमैधा ऋषयो नाधमानाः।
अप ध्वान्तमूर्णुहि पूरि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः। तेनान्नेनाप्या-
यस्व॥१३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥१४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमंग्रे द्युभिस्त्वमांशुशुक्षणिस्त्वमृच्छस्त्वमश्मनस्परि। त्वं
वनैभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥९५॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवने मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन
मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु
सन्तिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नम उप ते नमः॥९६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गाल्लोकाच्च्यवन्ते
कदाचन सतां हि सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्ते । तप इति तपो
नानशानात्परं यद्धि परं तपस्तदुर्ध्वं तदुराध्वं तस्मात्तपसि
रमन्ते । दम इति नियतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्धमे रमन्ते ।
शम इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छमे रमन्ते । दानमिति सर्वाणि
भूतानि प्रशंसन्ति दानान्नातिं दुष्करं तस्माद्दाने रमन्ते
। धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नातिं दुष्करं
तस्माद्धर्मे रमन्ते । प्रजन इति भूयांसस्तस्माद्भूयिष्ठाः
प्रजायन्ते तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्नय । इत्याहु
तस्मादग्नय आधातव्या अग्निहोत्रमित्याहु तस्मादग्निहोत्रे

रमन्ते । यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते ।
मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते
। न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि
वा एतान्यवराणि परांसि न्यास एवात्यरेचयद्य एवं
वेदेत्युपनिषत् ॥ १७ ॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपससार
किं भगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच । सत्येन
वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः
प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति ।
तपसा देवा देवतामग्र आयन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्दं तपसा
सपत्नान् प्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः
परमं वदन्ति । दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति
दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छुन्दमो भूतानां दुराधर्षं
दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः परमं वदन्ति । शमेन
शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दुच्छमो
भूतानां दुराधर्षुच्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं
वदन्ति । दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारं
सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो
मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं

वदन्ति । धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं
 प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं
 तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु
 प्रजायास्तन्तुं तन्वानः पितृणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं
 तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या ।
 देवयानः पन्थां गार्हपत्य ऋक्पृथिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनं
 यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गो लोको
 बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां
 निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य
 लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति । यज्ञ इति
 यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन
 द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं
 परमं वदन्ति । मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन
 मनसा साधु पश्यति मानसा ऋषयः प्रजा असृजन्त
 मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं वदन्ति । न्यास
 इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भुः
 प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष
 आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा । याभिरादित्यस्तपति
 रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः
 प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं
 बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा

मनीषया॑ मनो॑ मनसा॑ शान्तिः॑ शान्त्या॑ चित्तं॑ चित्तेन॑ स्मृतिः॑
 स्मृत्या॑ स्मारः॑ स्मारेण॑ विज्ञानं॑ विज्ञानेना॑त्मानं॑ वेदयति॑
 तस्मादन्नं॑ ददन्त्सर्वाण्ये॑तानि॑ ददात्यन्नात् प्राणा॑ भवन्ति॑ ।
 भूतानां॑ प्राणैर्मनो॑ मनसश्च॑ विज्ञानं॑ विज्ञानादानन्दो॑ ब्रह्मयोनिः॑
 स वा ए॒ष पु॒रुषः॑ पञ्चधा॑ पञ्चात्मा॑ येन॑ सर्वमिदं॑ प्रोतं॑
 पृथि॒वी चा॒न्तरि॑क्षं च॒ द्यौश्च॑ दिशश्चा॒वान्तर॑दिशाश्च॒ स वै
 सर्वमिदं॑ जग॒त्स च॒ भूतं॑ स भ॒व्यं जिज्ञा॑सकृ॒त ऋत॑जा
 रयि॑ष्ठा । श्रद्धा॑ स॒त्यो मह॑स्वान्त॒पसो॑ वरि॑ष्ठाद्वा॒त्वा तमे॒वं
 मन॑सा हृ॒दा च॒ भूयो॑ न मृत्युमु॒पया॑हि वि॒द्वान्तस्मा॑न्त्र्या॒समेषां॑
 तप॑सामतिरि॒क्तमाहु॑र्वसु॒र॒ण्वो वि॒भूर॑सि प्रा॒णे त्वम॑सि
 सन्धा॒ता । ब्रह्म॑न् त्वम॑सि वि॒श्वधृ॑त्तेजो॒दास्त्वम॑स्य॒ग्निर॑सि
 वर्चो॑दास्त्वम॑सि सूर्य॑स्य द्यु॒म्नोदा॑स्त्वम॑सि च॒न्द्रम॑स
 उप॒याम॑गृहीतोऽसि ब्रह्म॑णै॒ त्वा । मह॑स॒ ओमि॒त्यात्मानं॑
 यु॒ञ्जीतै॒तद्वै महो॑पनिषदं दे॒वानां॑ गु॒ह्यं य ए॒वं वेद॑ ब्रह्म॑णो
 महि॑मानमाप्नोति॒ तस्माद्ब्रह्म॑णो महि॑मानमित्यु॒पनिषत्॥१८॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यै॒वं वि॒दुषो॑ य॒ज्ञस्या॒ऽऽत्मा॑ यज॑मानः श्रद्धा॑
 पत्नी॑ शरी॑रमि॒ध्ममुरो॑ वेदि॒र्लोमा॑नि ब॒र्हिर्वे॒दः शिखा॑
 हृद॑यं यूपः॒ काम॑ आज्यं॒ मन्युः॑ प॒शुस्तपो॑ऽग्नि॒र्दमः॑

शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो
 ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियते सा दीक्षा यदश्नाति
 तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
 यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं
 तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति
 यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनं सायं च
 तानि सर्वानि ये अहोरात्रे ते दशपूर्णमासौ यैर्धमासाश्च
 मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये
 संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा ।
 एतत्सत्रं यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रं
 सत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं
 गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ । यो दक्षिणे
 प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसोर्महिमानौ ब्राह्मणो
 विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो
 महिमानमित्युपनिषत् ॥ १९ ॥

[८०]

ॐ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहे ।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे । ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः ॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सुङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं क्लृप्तम्। श्रेयो वसीय
आयथ्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्सम्भान्।
ज्योतिष्मांस्तेजस्वानातपस्त्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सः शान्तः शान्तः।
आभवन्प्रभवन्त्सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं
संस्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि
तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्।
सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता
तपन्वितपन्त्सन्तपन्। रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो
वामः। सुता सुन्वती प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती
प्रपा सम्पा तृप्तिस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा।
अभिशास्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषा-

दय॑न्त्स॒साद॑नः स॒सन्नः स॒न्नः। आ॒भूर्वि॒भूः प्र॒भूः
 श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं प॒वयि॑ष्यन्पू॒तो मे॒ध्यः। यशो॑
 यश॑स्वाना॒युरमृ॑तः। जी॒वो जी॑विष्यन्त्स्वर्गो लो॒कः।
 सह॑स्वान्त्सर्ही॒यानो ज॑स्वान्त्सह॑मानः। जय॑न्नभिजय॑न्त्सु-
 द्रवि॑णो द्रवि॑णो॒दाः। आ॒र्द्रप॑वित्रो ह॒रिकेशो॑ मोदः प्रमोदः॥३॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑दभिजित्।
 आ॒र्द्रः पि॒न्वमा॑नोऽन्न॑वा॒न्नस॑वा॒निरा॑वान्। स॒र्वोष॑धः स॒म्भरो॑
 मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जो॑व॒त्काः। क्षु॒ल्ल॒काः शि॑पिविष्ट॒काः।
 स॒रि॒स्राः सु॒शेर॑वः। अ॒जिरा॑सो गमि॒ष्णवः॑। इ॒दानी॑
 त॒दानी॑मे॒तर॑हिं क्षि॒प्रम॑जि॒रम्। आ॒शुर्नि॑मेषः फ॒णो
 द्रव॑न्नति॒द्रवन्। त्वर॑ऽस्त्वर॑माण आ॒शुरा॑शीयाञ्ज॒वः। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑
 उ॒क्थ्योऽति॑रा॒त्रो द्वि॑रा॒त्रस्त्रि॑रा॒त्रश्च॑तूरा॒त्रः। अ॒ग्नि॒र॒ऋतुः सूर्य॑
 ऋ॒तुश्च॒न्द्रमा॑ ऋ॒तुः। प्र॒जाप॑तिः संवत्स॒रो म॒हान्कः॥४॥

[१]

भूर॑ग्निं च॑ पृथि॒वीं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द।
 भुवो॑ वा॒युं चान्तरि॑क्षं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द।
 स्व॑रादि॒त्यं च॑ दि॒वं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा

सीद। भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमंसं च दिशश्च मां च। त्रींश्च
लोकान्त्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थ योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः।
चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे।
यत्ते अग्रे न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरस-
श्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि
सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे। मा ते अग्रे
च येन माऽति च येनाऽऽयुरावृक्षि। सर्वेषां ज्योतिषां
ज्योतिर्यददावुदेति। तपंसो जातमनिभृष्टमोजः। तत्ते
ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि।
यावद्देवाः। यावदसांति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि। इदावत्सरोऽसीदुवत्सरो-
ऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः।
ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो
मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। ऋषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां
दिशि महीयसे। ततो नो मह आवह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिशः

आवा॑हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑विवा॑हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑संवा॑हि।
चि॒त्त्या चि॒ति॒मापृ॑ण। अचि॒त्त्या चि॒ति॒मापृ॑ण। चि॒दसि॑
समु॒द्रयो॑निः॥८॥

इ॒न्दुर्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॒तावा॑। हि॒र॒ण्यपक्षः॑ शकु॒नो भु॑र॒ण्युः।
म॒हान्ध॒स॒धस्थे॑ ध्रु॒व आ॒निष॑त्तः। नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑ हि॒ःसीः।
ए॒ति प्रे॒ति वी॒ति॒ समि॑त्यु॒दिति॑। दि॒वं मे॑ यच्छ। अ॒न्तरि॑क्षं मे॒
यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ। अ॒न्तरि॑क्षं मे॒
यच्छ। दि॒वं मे॑ यच्छ। अ॒ह्ना प्र॑सा॒रय। रा॒त्र्या॒ सम॑च। रा॒त्र्या॒
प्र॑सा॒रय। अ॒ह्ना॒ सम॑च। का॒मं प्र॑सा॒रय। का॒मं॒ सम॑च॥९॥

[४]

भूर्भु॒वः स्वः॑। ओ॒जो ब॒लम्। ब्र॒ह्म क्ष॑त्रम्। यशो॑ म॒हत्।
स॒त्यं तपो॑ ना॒म। रू॒पम॒मृत॑म्। चक्षुः॑ श्रो॒त्रम्। म॒न॒ आ॒युः।
वि॒श्वं यशो॑ म॒हः। स॒मं तपो॑ ह॒रो भाः॑। जा॒तवे॑दा॒ यदि॑ वा
पाव॑कोऽसि॑। वै॒श्वान॒रो यदि॑ वा वैद्यु॒तोऽसि॑। शं प्र॒जाभ्यो॑
यज॑मानाय लो॒कम्। ऊ॒र्जं पु॒ष्टिं द॑द॒द्भ्याव॑वृ॒थ्स्व॥१०॥

[५]

रा॒ज्ञीं वि॒रा॒ज्ञीं। स॒म्रा॒ज्ञीं स्व॒रा॒ज्ञीं। अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॑ ह॒रो
भाः॑। अ॒ग्निरि॒न्द्रो बृ॑ह॒स्पतिः॑। वि॒श्वे दे॒वा भु॑व॒नस्य॑ गो॒पाः। ते
मा॒ सर्वे॑ यश॑सा॒ स॒सृ॑जन्तु॥११॥

[६]

असवे स्वाहा वसवे स्वाहा। विभुवे स्वाहा विवस्वते
 स्वाहा। अभिभुवे स्वाहाऽधिपतये स्वाहा। दिवां पतये
 स्वाहाऽहस्पत्याय स्वाहा। चाक्षुष्मत्याय स्वाहा
 ज्योतिष्मत्याय स्वाहा। राज्ञे स्वाहा विराज्ञे स्वाहा।
 सम्राज्ञे स्वाहा स्वराज्ञे स्वाहा। शूषाय स्वाहा सूर्याय
 स्वाहा। चन्द्रमसे स्वाहा ज्योतिषे स्वाहा। स॒सर्पाय स्वाहा
 कल्याणाय स्वाहा। अर्जुनाय स्वाहा॥१२॥

[७]

विपश्चिते पवमानाय गायत। मही न धाराऽत्यन्धो
 अर्षति। अहिर्ह जीर्णामतिसर्पति त्वचम्। अत्यो न
 क्रीडन्नसरद्वृषा हरिः। उपयामगृहीतोऽसि मृत्यवे त्वा जुष्टं
 गृह्णामि। एष ते योनिर्मृत्यवे त्वा। अपमृत्युमपक्षुधम्।
 अपेतः शपथं जहि। अधा नो अग्र आवह। रायस्पोष॑
 सहस्रिणम्॥१३॥

ये ते सहस्रमयुतं पाशाः। मृत्यो मर्त्याय हन्तवे। तान्
 यज्ञस्य मायया। सर्वानवयजामहे। भक्षोऽस्यमृतभक्षः।
 तस्य ते मृत्युपीतस्यामृतवतः। स्वगाकृतस्य मधुमतः।
 उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि। मन्द्राऽभिभूतिः केतुर्यज्ञानां
 वाक्। असावेहि॥१४॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आक्रन्दयितरपान।

असावेहिं। अहस्तोस्त्वा चक्षुः। असावेहिं। अपादाशो मनः।
असावेहिं। कवे विप्रचित्ते श्रोत्रं। असावेहिं॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु। तं त्वाऽहं
तथा वेदं। असावेहिं। अग्निर्मे वाचि श्रितः। वाग्धृदये। हृदयं
मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। वायुर्मे प्राणे श्रितः॥१६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः। चक्षुर्हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै।
अमृतं ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो
मे श्रोत्रे श्रिताः। श्रोत्रं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं
ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी
मे शरीरे श्रिता। शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै।
अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
इन्द्रो मे बले श्रितः। बलं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै।
अमृतं ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
ईशानो मे मन्यौ श्रितः। मन्युर्हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै।
अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा मे आत्मनि श्रितः॥२१॥

आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि।
 पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्।
 वैश्वानरो रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य
 गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।
 तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्। तस्माद्विद्यत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।
 तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य
 तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो
 आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि
 विद्यं मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च
 मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि च हैवास्येते देवते
 पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य
 प्रजिघाया। परेहि। प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थं
 सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो
 मा प्राहैषीत्। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स
 होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरजसीति। कस्तद्यत्पुरोरजा

इति। ए॒ष वा॒व स॒ प॒रोर॑ंजा॒ इति॑ हो॒वाच॑। य ए॒ष त॑प॒ति।
 ए॒षोऽर्वा॑ग्रंजा॒ इति॑। स कस्मि॑न्त्वे॒ष इति॑। स॒त्य इति॑। किं
 तथ्स॒त्यमि॑ति। तप॒ इति॑॥२६॥

कस्मि॒न्नु तप॒ इति॑। ब॒ल॒ इति॑। किं तद्व॒लमि॑ति। प्रा॒ण
 इति॑। मा स्म॑ प्रा॒णम॑ति॒पृच्छ॑ इति॑ माऽऽचा॒र्योऽब्र॑वी॒दिति॑
 हो॒वाच॑ ब्र॒ह्मचा॒री। स हो॒वाच॑ पु॒क्षो द॒य्याम्पा॑तिः।
 यद्वै ब्र॒ह्मचा॑रिन्प्रा॒णम॑त्य॒प्रक्ष्यः॑। मूर्धा॑ ते॒ व्यप॑तिष्यत्।
 अ॒हमु॑त आ॒चार्या॑च्छे॒यांभ॑विष्यामि। यो मा॑ सा॒वित्रे॑
 स॒मवा॑दि॒ष्टेति॑॥२७॥

तस्मा॑त्सा॒वित्रे॑ न सं॒वदे॑त। स यो ह॒ वै सा॑वि॒त्रं वि॒दुषा॑
 सा॒वित्रे॑ सं॒वदे॑ते। सहा॑स्मि॒ञ्छ्रियं॑ दधाति। अनु॑ ह॒ वा अ॑स्मा
 अ॒सौ तप॑ञ्छ्रियं॑ मन्यते। अ॒न्वस्मै॑ श्री॒स्तपो॑ मन्यते। अ॒न्वस्मै॑
 तपो॑ ब॒लं मन्य॑ते। अ॒न्वस्मै॑ ब॒लं प्रा॒णं म॑न्यते। स यदा॑ह॒।
 सं॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञानं॑ द॒र्शा दृ॒ष्टेति॑। ए॒ष ए॒व तत्॥२८॥

अथ॒ यदा॑ह॒। प्र॒स्तुतं॑ वि॒ष्टुतं॑ सु॒ता सु॑न्व॒तीति॑। ए॒ष ए॒व
 तत्। ए॒ष ह्ये॒व ता॑न्यहा॒नि। ए॒ष रा॒त्रयः॑। अथ॒ यदा॑ह॒। चि॒त्रः
 के॒तुर्दा॑ता प्र॒दा॒ता सं॑वि॒ता प्र॑स॒विता॑ऽभि॒शास्ता॑ऽनु॑म॒न्तेति॑। ए॒ष
 ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते॑ऽहो॑ मुहूर्ताः। ए॒ष रा॒त्रेः॥२९॥

अथ॒ यदा॑ह॒। प॒वित्रं॑ प॒वयि॑ष्यन्त्सह॑स्वा॒न्त्सही॑यान॒रुणो॑-
 ऽरु॒णर॑जा॒ इति॑। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते॑ऽर्ध॑मा॒साः। ए॒ष

मासाः। अथ यदाह। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः
संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष
ऋतवः॥३०॥

एष संवत्सरः। अथ यदाह। इदानीं तदानीमिति। एष
एव तत्। एष ह्येव ते मुहूर्तानां मुहूर्ताः। जनको ह वैदेहः।
अहोरात्रैः समाजंगाम। तं होचुः। यो वा अस्मान् वेद।
विजहत्पाप्मानमेति॥३१॥

सर्वमायुरेति। अग्निं स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिल्लोके-
ऽन्नं क्षीयत इति। विजहद्ध वै पाप्मानमेति। सर्वमायुरेति।
अग्निं स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिल्लोकेऽन्नं क्षीयते। य
एवं वेद। अहीना हाऽऽश्वथ्यः। सावित्रं विदां चकार॥३२॥

स हं हंसो हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय।
आदित्यस्य सायुज्यम्। हंसो ह वै हिरण्मयो भूत्वा।
स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद।
देवभागो हं श्रौतर्षः। सावित्रं विदां चकार। तं ह
वागदृश्यमानाऽभ्युवाच॥३३॥

सर्वं बत गौतमो वेद। यः सावित्रं वेदेति। स होवाच। कैषा
वागसीति। अयमहं सावित्रः। देवानामुत्तमो लोकः। गुह्यं
महो बिभ्रदिति। एतावति ह गौतमः। यज्ञोपवीतं कृत्वाऽधो
निपपात। नमो नम इति॥३४॥

स होवाच। मा भैषीर्गौतम। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑।
तस्मा॒द्ये के च॑ सावि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॒काः। स यो
ह॒ वै सा॑वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दः॑ श्रि॒याऽभिषि॑क्तं वेदं। श्रि॒या
हैवा॑भिषि॑च्यते। घृ॒णिरि॑ति॒ द्वे अ॒क्षरे॑। सूर्य॒ इति॑ त्रीणि॑।
आ॒दि॒त्य इति॑ त्रीणि॑॥३५॥

ए॒तद्वै सा॑वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दः॑ श्रि॒याऽभिषि॑क्तम्। य ए॒वं
वेदं॑। श्रि॒या हैवा॑भिषि॑च्यते। तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑
पर॒मे व्यो॑मन्। यस्मि॒न्दे॒वा अधि॑ विश्वे॑ निषे॒दुः। यस्तं॑ न वेद
कि॒मृ॒चा क॑रिष्यति। य इ॒त्तद्वि॒दुस्त॑ इ॒मे समा॑सत॒ इति॑। न
ह॒ वा ए॒तस्य॑र्चा न यजु॑षा न साम्नाऽर्थो॑ऽस्ति। यः सा॑वि॒त्रं
वेदं॑॥३६॥

तदे॒तत्प॑रि॒ यद्वै॑वच॒क्रम्। आ॒र्द्रं पि॒न्व॑मानः॒ स्वर्गे॑ लो॒क
ए॒ति। वि॒जह॑द्वि॒श्वा भू॑तानि॒ सम्प॑श्यत्। आ॒र्द्रो ह॒ वै पि॒न्व॑मानः।
स्व॒र्गे लो॒क ए॒ति। वि॒जह॑न्वि॒श्वा भू॑तानि॒ सम्प॑श्यन्। य
ए॒वं वेदं॑। शू॒षो ह॒ वै वा॑र्ष्णे॒यः। आ॒दि॒त्येन॑ समाज॑गाम।
त॒ः हो॑वाच। एहि॑ सावि॒त्रं वि॑द्धि। अ॒यं वै स्व॒र्ग्योऽग्निः॑
पा॒रयि॑ष्णु॒रमृ॑ता॒त्सम्भू॑त॒ इति॑। ए॒ष वा॒व स॑ सा॑वि॒त्रः। य ए॒ष
तप॑ति। एहि॑ मां वि॑द्धि। इति॑ है॒वेन॑ तदु॑वाच॥३७॥

[९]

इ॒यं वा॒व स॒रघा॑। तस्या॑ अ॒ग्निरे॒व सा॑र॒घं म॑धु। या ए॒ताः
पू॒र्वप॑क्षापर॒पक्षयो॑ रा॒त्रयः॑। ता म॑धु॒कृतः॑। यान्य॑हा॒नि। ते

मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतंश्च मधुवृषाश्च वेदं।
कुर्वन्ति हास्येता अग्नौ मधुं। नास्येष्टापूर्तं धयन्ति। अथ यो
न वेद॥३८॥

न हास्येता अग्नौ मधुं कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूर्तम्। यो ह
वा अहोरात्राणां नामधेयानि वेदं। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति।
संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एतावन्नुवाकौ पूर्वपक्षस्या-
होरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता
सुन्वतीति। एतावन्नुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि।
नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद॥३९॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेदं। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
चित्रः केतुर्दाता प्रदाता संविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनु-
मन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न
मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेदं। यो ह वा
अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेदं।
नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं पवयिष्यन्त्सह-
स्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका
अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेदं। यो ह
वै यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेदं।

न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एतेऽनुवाका यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥

न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेद। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते वै मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव संलोकतां सायुज्यमश्नुते। अप पुनर्मृत्युं जयति। य एवं वेद॥४२॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति। कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुग्धो हैव धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं वेद। स एवास्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवेनं तत्सावित्रः। स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्भिः क्रियते। इतिरात्रायादीक्षिषत। इतिरात्राय व्रतमुपागुरिति। तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिल्लोके शैवधिं धयन्ति। धीतं

हैव स शैवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं वेद॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिल्लोके शैवधिं न धयन्ति। अधीतं हैव स शैवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास। तं ह जीर्णिं स्थविरं शयानम्। इन्द्र उपब्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैनं चरेयमिति होवाच॥४५॥

तं ह त्रीन्गिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषां हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽदे। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्यं। वेदा वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्व-
वोचथाः। अथ त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्निं सावित्रमुवाच। तं स विदित्वा। अमृतो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। एषो एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्तं ह वै त्रय्या विद्यया लोकं जयति। तावन्तं लोकं जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि

नाम॒धेया॑नि। वा॒योरे॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। इन्द्र॑स्य॒ वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि॥४८॥

इन्द्र॑स्यै॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। बृह॑स्पते॒र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। बृह॑स्पते॒रे॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। प्र॒जाप॑ते॒रे॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। ब्रह्म॑णो॒ वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। ब्रह्म॑ण ए॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒षोऽग्नि॑र॒पक्ष॑पुच्छो वा॒युरे॒व। तस्या॒ग्निर्मुख॑म्। अ॒सावा॑दित्यः शि॒रः। स यदे॒ते दे॒वते॒ अन्त॑रेण। तथ्सर्व॑ः सीव्यति। तस्मा॑त्सावि॒त्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लो॒कोऽसि॑ स्व॒र्गोऽसि॑। अ॒न॒न्तोऽस्य॑पा॒रोऽसि॑। अक्षि॑तो॒ऽस्य॑क्ष॒य्योऽसि॑। तप॑सः प्र॒तिष्ठा॑। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑ता। तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॑क्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य
जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा

सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥६॥

अ॒ग्निर॑सि पृथि॒व्याऽं श्रि॒तः। अ॒न्तरि॑क्षस्य प्रति॒ष्ठा।
त्वयी॑दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भूतं विश्वं॑ सुभूतम्। विश्व॑स्य
भ॒र्ता विश्व॑स्य जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥७॥

अ॒न्तरि॑क्षमस्यग्नौ श्रि॒तम्। वा॒योः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भूतं विश्वं॑ सुभूतम्। विश्व॑स्य भ॒र्तु विश्व॑स्य
जनयि॒तु। तत्त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥८॥

वा॒युर॑स्यन्तरि॒क्षे श्रि॒तः। दि॒वः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। विश्वं॑
य॒क्षं विश्वं॑ भूतं विश्वं॑ सुभूतम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥९॥

द्यौर॑सि वा॒यौ श्रि॒ता। आ॒दि॒त्यस्य॑ प्रति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भूतं विश्वं॑ सुभूतम्। विश्व॑स्य भ॒र्त्री विश्व॑स्य
जनयि॒त्री। तां त्वोप॑दधे काम॒दुघा॑मक्षि॒ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१०॥

आ॒दि॒त्योऽसि॑ दि॒वि श्रि॒तः। च॒न्द्रम॑सः प्रति॒ष्ठा।
त्वयी॑दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भूतं विश्वं॑ सुभूतम्। विश्व॑स्य

भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॒क्षित॑म्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॒द्धुवा
सी॑द॥११॥

च॒न्द्रमा॑ अ॒स्यादि॒त्ये श्रि॒तः। नक्ष॑त्राणां प्र॒तिष्ठा।
त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑
भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॒क्षित॑म्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॒द्धुवा
सी॑द॥१२॥

नक्ष॑त्राणि स्थ च॒न्द्रम॑सि श्रि॒तानि॑। स॒ंव॒त्स॒रस्य॑ प्र॒तिष्ठा
युष्मा॑सु। इ॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्।
वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तृणि॒ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॒तृणि॑। तानि॑ व॒ उप॑दधे
का॒मदु॒घान्य॒क्षित॑ानि। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॒द्धुवा सी॑द॥१३॥

स॒ंव॒त्स॒रोऽसि॒ नक्ष॑त्रेषु श्रि॒तः। ऋ॒तूनां॑ प्र॒तिष्ठा।
त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑
भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॒क्षित॑म्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॒द्धुवा
सी॑द॥१४॥

ऋ॒तवः॑ स्थ स॒ंव॒त्स॒रे श्रि॒ताः। मा॒सानां॑ प्र॒तिष्ठा
युष्मा॑सु। इ॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं

सुभू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तारो॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑तारः। तान् व॒
उप॑दधे का॒मदु॒घान॑क्षि॒तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१५॥

मासाः॑ स्थ॒र्तषु॑ श्रि॒ताः। अ॒र्धमा॒सानां॑ प्र॒तिष्ठा॑ युष्मासु॑।
इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम्।
वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तारो॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑तारः। तान् व॒ उप॑दधे
का॒मदु॒घान॑क्षि॒तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१६॥

अ॒र्धमा॒साः स्थ॑ मा॒सु श्रि॒ताः। अ॒हो॒रा॒त्रयोः॑ प्र॒तिष्ठा॑
युष्मासु॑। इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं
सु॒भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तारो॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑तारः। तान् व॒
उप॑दधे का॒मदु॒घान॑क्षि॒तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१७॥

अ॒हो॒रा॒त्रे स्थो॑ऽर्ध॒मा॒सेषु॑ श्रि॒ते। भू॒तस्य॑ प्र॒तिष्ठे॑ भ॒व्यस्य॑
प्र॒तिष्ठे॑। यु॒वयो॑रि॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं
सु॒भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्र्यो॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑त्र्योः॑। ते
वा॒मुप॑दधे का॒मदु॒घे अ॑क्षि॒ते। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१८॥

पौ॒र्ण॒मा॒स्यष्ट॑काऽमा॒वास्या॑। अ॒न्ना॒दाः स्थो॑ऽन्न॒दुघो॑ युष्मासु॑।
इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम्।

विश्वस्य भूय्यो विश्वस्य जनयित्रीः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं
भूतमनुप्रभूता। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं
विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूत्री विश्वस्य जनयित्री। तां
त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां
धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं
भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं
त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष
ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि
नु त्मना। देवां देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्।
द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः
पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥२२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा

न॒व॒मे॒षु श्रय॑ध्वम्। न॒व॒मा द॑श॒मे॒षु श्रय॑ध्वम्। द॒श॒मा ए॑काद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। ए॒का॒द॒शा द्वा॑द॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। द्वा॒द॒शास्त्र॑योद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। त्र॒यो॒द॒शाश्च॑तुर्द॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। च॒तु॒र्द॒शाः प॑ञ्चद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। प॒ञ्च॒द॒शाः षोड॑शे॒षु श्रय॑ध्वम्॥ २३॥

षोड॒शाः स॑प्तद॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। स॒प्त॒द॒शा अ॑ष्टाद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। अ॒ष्टा॒द॒शा ए॑कान्नवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। ए॒का॒न्न॒वि॒ं॒शा
वि॒ं॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। वि॒ं॒शा ए॑कवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्।
ए॒क॒वि॒ं॒शा द्वा॑वि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। द्वा॒वि॒ं॒शास्त्र॑योवि॒ंशे॒षु
श्रय॑ध्वम्। त्र॒यो॒वि॒ं॒शाश्च॑तुर्वि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। च॒तु॒र्वि॒ं॒शाः
प॑ञ्चवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। प॒ञ्च॒वि॒ं॒शाः षड्वि॑ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्॥ २४॥

षड्वि॒ं॒शाः स॑प्तवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। स॒प्त॒वि॒ं॒शा
अ॑ष्टावि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। अ॒ष्टा॒वि॒ं॒शा ए॑कान्नत्रि॒ंशे॒षु
श्रय॑ध्वम्। ए॒का॒न्न॒त्रि॒ं॒शास्त्रि॑ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। त्रि॒ं॒शा
ए॑कत्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। ए॒क॒त्रि॒ं॒शा द्वा॑त्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्।
द्वा॒त्रि॒ं॒शास्त्र॑यस्त्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। दे॒वास्त्रि॑रेकाद॒शास्त्रि॑य-
स्त्रि॒ं॒शाः। उत्त॑रे भवत। उत्त॑रव॒र्त्मान् उत्त॑रसत्त्वानः। यत्का॑म
इ॒दं जु॒होमि॑। तन्मे॒ समृ॑ध्यताम्। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो
र॒यी॒णाम्। भूर्भु॑वः स्वः स्वाहा॥ २५॥

[२]

अ॒ग्ना॒विष्णू॑ स॒जोष॑सा। इ॒मा वर्ध॑न्तु वा॒ गिरः॑।
द्यु॒मैर्वा॑जेभिरा॒गत॑म्। रा॒ज्ञी वि॒राज्ञी॑। स॒म्राज्ञी॑ स्व॒राज्ञी॑।

अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॒ हरो॒ भाः। अ॒ग्निः सोमो॒ बृह॒स्पतिः॑। वि॒श्वे
दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते सर्वे॑ स॒ङ्गत्य॑। इ॒दं मे॒ प्राव॑न्ता॒ वचः॑।
व॒य॑ꣳ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः॒ स्वाहा॑॥२६॥

[३]

अन्न॑प॒तेऽन्न॑स्य नो देहि। अ॒न॒मी॒वस्य॑ शु॒ष्मिणः॑। प्र प्र॑दा॒तारं॑
तारि॑षः। ऊ॒र्जं नो॑ धेहि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे। अ॒ग्ने पृ॑थिवीपते।
सोमं॑ वीरु॒धां पते॑। त्वष्टः॑ स॒मिधां॑ पते। वि॒ष्णावा॑शानां पते।
मित्रं॑ स॒त्यानां॑ पते। वरु॑ण धर्म॒णां पते॑॥२७॥

म॒रुतो॑ ग॒णानां॑ पतयः। रु॒द्रं प॑शूनां पते। इन्द्रो॑जसां पते।
बृह॑स्पते ब्र॒ह्मण॑स्पते। आ रु॒चा रो॑चेऽह॑ꣳ स्वय॑म्। रु॒चा
रु॒रुचे॑ रोच॑मानः। अ॒तीत्या॑दः स्व॒राभ॑रेह। तस्मिन् यो॒नौ
प्रज॑नौ प्रजा॑येय। व॒य॑ꣳ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
स्वः॒ स्वाहा॑॥२८॥

[४]

स॒प्त ते॑ अ॒ग्ने स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त र्ष॑यः स॒प्त
धा॒र्म प्रि॒याणि॑। स॒प्त हो॒त्रा अनु॑विद्वान्। स॒प्त योनी॑रापृ॒णस्वा
घृ॒तेन॑। प्राची॑ दिक्। अ॒ग्निर्दे॒वता॑। अ॒ग्निꣳ स दि॒शां दे॒वं
दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॑दास॒ति। द॒क्षिणा
दिक्। इन्द्रो॑ दे॒वता॑॥२९॥

इन्द्रꣳ स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑

दि॒शोऽभि॒दास॑ति। प्र॒तीची॒ दिक्। सोमो॑ दे॒वता॑। सोम॑ स
दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मे॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति।
उ॒दीची॒ दिक्। मि॒त्रावरु॑णौ दे॒वता॑। मि॒त्रावरु॑णौ स दि॒शां
दे॒वो दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मे॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति॥३०॥

ऊ॒र्ध्वा दिक्। बृ॒हस्प॑तिर्दे॒वता॑। बृ॒हस्प॑ति॑ स दि॒शां दे॒वं
दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मे॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। इ॒यं दिक्।
अ॒दि॒तिर्दे॒वता॑। अ॒दि॒ति॑ स दि॒शां दे॒वीं दे॒वता॑नामृच्छतु।
यो मे॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। पु॒रुषो॑ दिक्। पु॒रुषो॑ मे
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयतु॥३१॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्रन्दयितरपान।
असा॒वेहि॑। उ॒षसं॑मुषसमशीय। अ॒हमसो॑ ज्योति॑रशीय।
अ॒हमसो॑ऽपोऽशीय। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
स्वः स्वाहा॑॥३२॥

[५]

यत्ते॑ऽचि॒तं यदु॑ चि॒तं ते॑ अ॒ग्ने। यत्त॑ ऊ॒नं यदु॑ तेऽति॑रिक्तम्।
आ॒दि॒त्यास्त॑दङ्गि॒रसश्चि॑न्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु।
चि॒तश्चा॑सि॒ सश्चि॑तश्चास्य॒ग्ने। ए॒तावा॑श्चा॒सि भू॒याश्चा॑स्य॒ग्ने।
लो॒कं पृ॑ण च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो॑ सीद शि॒वा त्वम्। इन्द्रा॑ग्नी त्वा
बृ॒हस्प॑तिः। अ॒स्मिन् योना॑वसीषदन्॥३३॥

तया॑ दे॒वता॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्ध्रुवा सीद। ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः।
सोम॑श्च॒ श्री॑णन्ति॒ पृश्न॑यः। जन्म॑ दे॒वानां॑ वि॒शः। त्रि॒ष्वा

रौचने दिवः। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अग्ने देवाः
इहाऽऽवह। जज्ञानो वृक्तबर्हिषे। असि होता न ईड्यः।
अगन्म महा मनसा यविष्ठम्॥३४॥

यो दीदाय समिद्ध स्वे दुरोणे। चित्रभानू रोदसी अन्तरुर्वी।
स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यश्चम। मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनम्।
अग्निः होतारं परिभूतमं मतिम्। त्वामर्भस्य हविषः
समानमित्। त्वां महो वृणते नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्त्वा
निधीमहि। मनुष्वत्समिधीमहि। अग्ने मनुष्वदङ्गिरः॥३५॥

देवान्देवायते यज। अग्निर्हि वाजिनं विशे। ददाति
विश्वचर्षणिः। अग्नी राये स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्।
इषः स्तोतृभ्य आभर। पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्याम्।
पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः।
स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सौऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते।
तदस्य शिरः। अथ यद्वक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ
यत्प्रत्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदङ्। स उत्तरः पक्षः॥३७॥

अथ यत्संवाति। तदस्य समञ्चनं च प्रसारणं च। अथो
सम्पदेवास्य सा। स ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो
यजते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। यो ह वा

अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति।
गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं
वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा
अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति।
हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद।
सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तप्तो
भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकैऽमुष्मिंश्च
भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ
हैते वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह
वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्।
अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः
परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा रथे
तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपेक्षते। एवमहोरात्रे प्रत्यपेक्षते।
नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद॥४१॥

उ॒शन् ह॒ वै वा॑ज॒श्रव॑सः सर्व॒वेद॑सं द॒दौ। तस्य॑ ह॒ नचि॑केता॒
नाम॑ पु॒त्र आ॑स। त॒ ह॒ कुमा॑र॒ सन्तम॑। दक्षि॑णासु
नी॒यमा॑नासु श्रद्धाऽऽवि॑वेश। स हो॒वाच। तत् कस्मै॑ मां
दा॑स्य॒सीति॑। द्वितीयं॑ तृतीयम्। त॒ ह॒ परी॑त उवाच। मृत्य॒वे
त्वा ददा॑मीति॑। त॒ ह॒ स्मोत्थि॑तं वाग॒भिव॑दति॥४२॥

गौत॑म कुमा॒रमि॑ति। स हो॒वाच। परे॑हि मृत्योर्गृ॒हान्।
मृत्य॒वे वै त्वा॑ऽदा॒मिति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं ग॒न्तासी॑ति होवाच।
तस्य॑ स्म ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृहे व॑सतात्। स यदि॑
त्वा पृ॒च्छेत्। कुमा॑र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सीरिति॑। ति॒स्र इति॑
प्रति॑ब्रूतात्। किं प्र॒थमा॑ रा॒त्रिमा॑श्ना इति॑॥४३॥

प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॑मिति॑। प॒शूऽस्त॒ इति॑। किं
तृ॒तीया॑मिति॑। सा॒धुकृ॑त्यां त॒ इति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं जगाम।
तस्य॑ ह॒ ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृह उ॒वास। तमा॑गत्य॑ पप्रच्छ।
कुमा॑र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सीरिति॑। ति॒स्र इति॑ प्रत्यु॒वाच॥४४॥

किं प्र॒थमा॑ रा॒त्रिमा॑श्ना इति॑। प्र॒जां त॒ इति॑। किं
द्वि॒तीया॑मिति॑। प॒शूऽस्त॒ इति॑। किं तृ॒तीया॑मिति॑। सा॒धुकृ॑त्यां
त॒ इति॑। नम॑स्ते अस्तु भगव॒ इति॑ होवाच। वरं॑ वृणी॒ष्वेति॑।
पि॒तर॑मे॒व जीव॑न्नया॒नीति॑। द्वितीयं॑ वृणी॒ष्वेति॑॥४५॥

इ॒ष्टापूर्त॑यो॒र्मेऽक्षि॑तिं ब्रू॒हीति॑ होवाच। तस्मै॑ है॒तम॒ग्निं
ना॑चिके॒तमु॑वाच। ततो॒ वै तस्ये॑ष्टापूर्ते॒ ना क्षी॑येते।

नास्येष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति
होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप
पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अपं पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य
उ चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स
हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्।
तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं
प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे
प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विरण्यं कनिष्ठं
धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव
नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनैष्यत्। ताः स्वायैव हस्ताय
दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत दक्षिणां
प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद।
एतद्ध स्म वै तद्विद्वाः सो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्या
दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां
प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां
प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं व्रीणाति॥४९॥

त२ है॒तमे॑कै प॒शुब॒न्ध ए॒वोत्त॑रवे॒द्यां चि॑न्वते।
 उ॒त्तर॒वे॒दिसं॑मित ए॒षोऽग्नि॑रिति॒ वद॑न्तः। तन्न॒ तथा॑
 कुर्यात्। ए॒तम॒ग्निं का॑मे॒न व्य॑र्धयेत्। स ए॒नं का॑मे॒न व्यृ॑द्धः।
 का॑मे॒न व्य॑र्धयेत्। सौ॒म्ये वा॑वे॒नम॑ध्व॒रे चि॑न्वी॒त। यत्र॑ वा
 भूयि॑ष्ठा आ॒हु॒तयो॑ हू॒येरन्। ए॒तम॒ग्निं का॑मे॒न स॑म॒र्धय॑ति। स
 ए॒नं का॑मे॒न स॑मृ॒द्धः॥५०॥

का॑मे॒न स॑म॒र्धय॑ति। अथ॑ है॒नं पु॒र॒र्षयः॑। उ॒त्तर॒वे॒द्यामे॑व
 स॒त्रिय॑मचिन्वत। ततो॒ वै तेऽवि॑न्दन्त प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं
 लो॒कम॑जयन्। वि॒न्दत॑ ए॒व प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति।
 योऽग्निं॑ ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चै॒नमे॒वं वे॑द। अथ॑ है॒नं
 वा॒युर्ऋ॒द्धि॒कामः॥५१॥

य॒थान्यु॒त्तमे॑वोप॒दधे। ततो॒ वै स ए॒तामृ॑द्धिमा॒ध्नोत्। या॒मिदं॑
 वा॒युर्ऋ॒द्धः। ए॒तामृ॑द्धिमा॒ध्नोति॑। या॒मिदं॑ वा॒युर्ऋ॒द्धः। योऽग्निं॑
 ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चै॒नमे॒वं वे॑द। अथ॑ है॒नं गो॒ब॒लो
 वा॒र्ष्णः प॒शुका॑मः। पा॒ङ्कमे॒व चि॑क्ये। पञ्च॑ पु॒रस्ता॑त्॥५२॥

पञ्च॑ दक्षि॒णतः॑। पञ्च॑ प॒श्चात्। पञ्चो॑त्त॒रतः॑। ए॒कां म॑र्ये॒।
 ततो॒ वै स स॒हस्रं॑ प॒शून्प्रा॑प्नोत्। प्र स॒हस्रं॑ प॒शूना॑प्नोति।
 योऽग्निं॑ ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चै॒नमे॒वं वे॑द। अथ॑ है॒नं
 प्र॒जाप॑ति॒र्ज्यैष्ठ्या॑कामो॒ यश॑स्कामः प्र॒जन॑नकामः। त्रि॒वृ॒तमे॒व
 चि॑क्ये॥५३॥

स॒प्त पु॒रस्ता॑त्। ति॒स्रो दक्षि॑णतः। स॒प्त प॒श्चात्। ति॒स्र
उ॒त्तर॑तः। एकां॑ म॒ध्ये। ततो॑ वै स प्र यशो॑ ज्यैष्ठ्यमा॒प्नोत्।
ए॒तां प्रजा॑तिं प्राजायत। यामि॒दं प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। त्रि॒वृद्धे
ज्यैष्ठ्य॑म्। मा॒ता पि॒ता पु॒त्रः॥५४॥

त्रि॒वृत्प्र॒जन॑नम्। उ॒पस्थो॑ योनि॑र्मध्य॒मा। प्र यशो॑
ज्यैष्ठ्यमा॒प्नोति। ए॒तां प्रजा॑तिं प्रजायते। यामि॒दं प्र॒जाः
प्र॒जाय॑न्ते। योऽग्निं॑ नाचि॒केतं॑ चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑।
अथ॑ है॒नमिन्द्रो॑ ज्यैष्ठ्य॑कामः। ऊ॒र्ध्वा ए॒वोप॑दधे। ततो॑ वै स
ज्यैष्ठ्य॑म॒गच्छ॑त्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं॑ गच्छति। योऽग्निं॑ नाचि॒केतं॑ चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं
वेद॑। अथ॑ है॒नम॒सावा॑दित्यः स्व॒र्गका॑मः। प्राची॑रे॒वोप॑दधे।
ततो॑ वै सोऽभि॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑जयत्। अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं
ज॑यति। योऽग्निं॑ नाचि॒केतं॑ चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। स
यदी॒च्छेत्॥५६॥

ते॒ज॒स्वी य॑श॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी स्या॑मिति। प्रा॒डाहो॑तुर्धि॒ष्ण्या-
दु॒थ्स॑र्पेत्। येयं प्रा॒गाद्य॑श॒स्वती॑। सा मा॒ प्रोर्णो॑तु। तेज॑सा
यश॑सा ब्रह्मवर्च॒सेने॑ति। ते॒ज॒स्व्यैव॑ य॑श॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी
भ॑वति। अथ॑ यदी॒च्छेत्। भूयि॑ष्ठं मे॒ श्रद्ध॑धीरन्। भूयि॑ष्ठा
दक्षि॑णा नयेयुरिति। दक्षि॑णासु नी॒यमा॑नासु प्रा॒च्येहि॑
प्रा॒च्येही॑ति प्राचीं जुषा॒णा वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ स्वाहे॑ति
सु॒वेणो॑प॒हत्या॑ऽऽहव॒नीये॑ जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।
 पुरीषमुपधाय। चितिकृप्तिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयोप-
 समाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति
 शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः।
 अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति
 विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।
 अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं
 तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां
 सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं
 तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी
 उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति॥
 कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा
 अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः
 कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा

वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति।
एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य
वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।
शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः
पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति।
आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः
समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम् तं काममग्रे। आशानां त्वा
विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो
भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो
रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यंश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहुः स्विष्टम्॥१॥

[१]

दे॒वेभ्यो॒ वै स्व॒र्गो लो॒कस्ति॒रोऽभ॒वत्। ते प्र॒जाप॑तिमब्रुवन्।
 प्रजा॑पते स्व॒र्गो वै नो॑ लो॒कस्ति॒रोऽभू॑त्। तमन्वि॒च्छेति॑।
 तं य॑ज्ञ॒क्रतु॑भि॒रन्वै॑च्छत्। तं य॑ज्ञ॒क्रतु॑भिर्नान्विन्दत्।
 तमिष्टि॑भि॒रन्वै॑च्छत्। तमिष्टि॑भि॒रन्व॑विन्दत्। तदिष्टी॑नामिष्टि॒-
 त्वम्। ए॒ष्ट्यो ह॒ वै ना॑म। ता इ॒ष्ट्य इ॒त्याच॑क्षते प॒रोक्षे॑ण।
 प॒रोक्ष॑प्रिया इव॒ हि दे॒वाः॥२॥

तमाशा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पत आ॒शया॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
 वा आशा॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्याऽऽशा॑
 भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्य॑सीति। स ए॒तम॒ग्नये॒
 कामा॑य पुरोडाशम॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। आ॒शायै॑ च॒रुम्।
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्याऽऽशा॑ऽभवत्। अनु॑
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॒स्याऽऽशा॑ भवति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑
 चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य स्वाहाऽऽशायै॒
 स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
 लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥३॥

तं कामो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते कामे॒न॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
 वै कामो॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यः कामो॑
 भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्य॑सीति। स ए॒तम॒ग्नये॒
 कामा॑य पुरोडाशम॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। कामा॑य च॒रुम्।
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यः कामो॑ऽभवत्। अनु॑

स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य कामो भवति।
 अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उं चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 कामाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्माऽब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु
 वै ब्रह्माऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो
 भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ब्रह्मणे चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्। अनुं
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् ह वा अस्य यज्ञो भवति।
 अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उं चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 ब्रह्मणे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥५॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहमु
 वै यज्ञोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यो यज्ञो
 भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। यज्ञाय चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञोऽभवत्। अनुं
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो भवति।

अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य
 उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑ का॒माय॑ स्वाहा॑
 य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
 लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥६॥

तमापोऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः।
 वयमु वा आपः स्मः। अस्मान्नु यजस्व। अथ त्वयि
 सर्वे कामाः श्रयिष्यन्ते। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति।
 स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्।
 अद्ध्यश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्सर्वे
 कामा अश्रयन्त। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा
 अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य
 एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
 अग्नये कामाय स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा
 प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहेति॥७॥

तमग्निर्बलिमानब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि
 भूतानि बलिं हरन्ति। अहमु वा अग्निर्बलिमानस्मि। मां
 नु यजस्व। अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिं हरिष्यन्ति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय
 पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्।

अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मै॒ सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लिम॑हरन्।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सर्वा॑णि ह॒ वा अ॑स्मै भू॒तानि॑
 ब॒लिः॑ ह॑रन्ति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑
 कामा॑य॒ स्वाहा॒ऽग्नये॑ ब॒लिम॑ते॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑
 प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑
 स्वाहेति॑॥८॥

तमनु॑वित्तिरब्रवीत्। प्रजा॑पते स्व॒र्गं वै लो॒कमनु॑विविध॒ससि॑।
 अ॒हमु॑ वा अनु॑वित्तिरस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते
 स॒त्याऽनु॑वित्तिर्भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थस्य॑सीति॑। स
 ए॒तम॒ग्नये॑ कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। अनु॑वित्यै
 च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्याऽनु॑वित्तिरभवत्।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॒स्यानु॑वित्तिर्भवति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
 चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑ कामा॑य॒ स्वाहाऽनु॑वित्यै
 स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
 लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥९॥

ता वा ए॒ताः स॒प्त स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः।
 दि॒वःश्ये॑नयोऽनु॑वित्तयो॒ नाम॑। आशा॑ प्रथ॒माः र॑क्षति।
 कामो॑ द्वि॒तीया॑म्। ब्रह्म॑ तृ॒तीया॑म्। य॒ज्ञश्च॑तु॒र्थीम्। आपः॑
 प॒ञ्चमी॑म्। अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान्ध॒ष्ठीम्। अनु॑वित्तिः सप्त॒मीम्। अनु॑

ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑। का॒म॒चा॒रोऽस्य॑ स्व॒र्गे लो॒के
भ॒वति॑। य ए॒ताभि॒रिष्टि॑भिर्यज॒न्ते। य उ॑ चै॒ना ए॒वं वेद॑।
तास्व॑न्वि॒ष्टि। प॒ष्ठौही॒व॒रां द॑द्यात्क॒९सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒र९
समृ॑द्धौ॥१०॥

[२]

तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑मग्रं आयन्। तप॑स॒र्षयः॑ स्व॒रन्व॑विन्दन्।
तप॑सा स॒पत्नान्प्र॑णु॒दामा॑र॒तीः। येने॒दं वि॒श्वं परि॑भूतं यदस्ति॑।
प्र॒थ॒म॒जं दे॒व९ ह॒विषा॑ विधेम। स्व॒य॒म्भु ब्र॒ह्मं पर॑मं तपो
यत्। स ए॒व पु॒त्रः स पि॒ता स मा॒ता। तपो॑ ह॒ यक्षं॑ प्र॒थ॒म९
सम्ब॑भूव। श्र॒द्धया दे॒वो दे॒वत्व॑म॑श्नुते। श्र॒द्धा प्र॑ति॒ष्ठा लो॒कस्य॑
दे॒वी॥११॥

सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमागा॑त्। का॒म॑व॒त्साऽमृ॑तं दुहा॑ना।
श्र॒द्धा दे॒वी प्र॑थ॒म॒जा ऋ॒तस्य॑। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री जग॑तः प्र॒ति॒ष्ठा।
ता९ श्र॒द्धा९ ह॒विषा॑ यजामहे। सा नो॑ लो॒कम॑मृ॒तं दधा॑तु।
ईशा॑ना दे॒वी भुव॑न॒स्याधि॑प॒त्नी। आगा॑त्स॒त्य९ ह॒विरि॑दं
जुषा॒णम्। यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं च॒ विश्वे॑। तस्मै॑ विधेम
ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑॥१२॥

यथा॑ दे॒वैः स॑ध॒मादं॑ मदेम। यस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठोर्व॑न्तरि॒क्षम्।
यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं च॒ सर्वे॑। तत्स॒त्यम॑र्च॒दुप॑ य॒ज्ञं
न आगा॑त्। ब्र॒ह्माऽऽहु॑तीरु॒पमो॑द॒मानम्। मन॑सो॒ वशे॑

सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि
देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उप यज्ञमागात्।
आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।
उपह्वेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।
अतिं पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा
दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा
भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः
स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं
यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभि-
रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो
ह वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव
हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै
तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति।
अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं

निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्यं तपोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा
 अस्य तपो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तश्च श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै
 श्रद्धाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
 निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा
 अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 स्वाहा श्रद्धायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

तश्च सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि।
 अहमु वै सत्यमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं
 सत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
 एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै
 चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं सत्यमभवत्। अनु स्वर्गं
 लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य सत्यं भवति। अनु स्वर्गं

लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ ।
 सोऽ॒त्र जुहो॑ति । अ॒ग्नये॑ स्वाहा॑ स॒त्याय॑ स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै
 स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑ । स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽग्नये॑
 स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑ ॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत् । प्रजा॑पते॒ मन॑सा॒ वै श्रा॑म्यसि । अ॒हमु॑ वै
 मनो॑ऽस्मि । मां नु यज॑स्व । अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति ।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति । स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
 निर॑वपत् । मन॑से च॒रुम् । अनु॑मत्यै च॒रुम् । ततो॑ वै तस्य॑
 स॒त्यं मनो॑ऽभवत् । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत् । स॒त्यं ह॒ वा
 अ॑स्य॒ मनो॑ भवति । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जुहो॑ति । अ॒ग्नये॑
 स्वाहा॑ मन॑से स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑ ।
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑ ॥१९॥

तं चरण॑मब्रवीत् । प्रजा॑पते॒ चरणे॑न॒ वै श्रा॑म्यसि । अ॒हमु॑ वै
 चरण॑मस्मि । मां नु यज॑स्व । अथ॑ ते स॒त्यं चरणं॑ भविष्यति ।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति । स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
 निर॑वपत् । चरण॑ाय च॒रुम् । अनु॑मत्यै च॒रुम् । ततो॑ वै तस्य॑
 स॒त्यं चरण॑मभवत् । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत् । स॒त्यं ह॒ वा
 अ॑स्य॒ चरणं॑ भवति । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जुहो॑ति । अ॒ग्नये॑
 स्वाहा॑ चरण॑ाय स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑ ।

स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥ २० ॥

ता वा ए॒ताः पञ्च॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। अ॒पा॒घा॒
अनु॑वित्तयो॒ नाम॑। तपः॑ प्रथ॒मा र॑क्षति। श्रद्धा द्वितीया॑म्।
स॒त्यं तृतीया॑म्। मन॑श्चतुर्थी॑म्। च॒रणं पञ्च॒मीम्। अनु॑ ह॒ वै
स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चारो॑ऽस्य स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति।
य ए॒ताभि॑रिष्टिभि॒र्यज॑ते। य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्विष्टि।
प॒ष्ठौही॒वरां॑ दद्यात्क॒सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒र स॑मृद्धौ॥ २१ ॥

[४]

ब्रह्म॒ वै चतु॑र्होतारः। चतु॑र्होतृ॒भ्योऽधि॑यज्ञो निर्मितः।
नैन॑ श॒प्तम्। नाभि॑चरित॒माग॑च्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒
वै चतु॑र्होतृणां चतु॑र्होतृत्वं वेद॑। अथो पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा
हास्मै॒ दिशः॑ कल्पन्ते। वा॒चस्पति॑र्होता दश॑होतृणाम्।
पृथि॒वी होता॑ चतु॑र्होतृणाम्॥ २२ ॥

अ॒ग्निर्होता॑ पञ्च॑होतृणाम्। वा॒ग्धोता॑ षड्धौतृणाम्।
म॒हाह॑वि॒र्होता॑ स॒प्तहो॑तृणाम्। ए॒तद्वै चतु॑र्होतृणां
चतु॑र्होतृत्वम्। अथो पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा हास्मै॒ दिशः॑
कल्पन्ते। य ए॒वं वेद॑। ए॒षा वै सर्व॑विद्या। ए॒तद्दे॒षज॑म्। ए॒षा
प॒ङ्क्तिः स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑ञ्ज॒साऽय॑निः स्तुतिः॥ २३ ॥

ए॒तान् योऽध्यै॑त्यच्छ॒दिर्द॒र्शे याव॑न्तरस॒मं। स्व॑रेति।
अ॒न॒प॒ब्र॒वः सर्व॑मायुरेति। वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। रा॒यस्पोष॑

गौपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति।
स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण
औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
स्वरेति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।
प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्वशहोतारमुदंश्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं
यजुषी पत्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदंश्च
पश्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्यश्च। यथावकाशं ग्रहान्।
यथावकाशं प्रतिग्रहलोकं पृणाञ्च। सर्वा हास्येता देवताः
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः।
वज्रेणैव पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः।
एतावान् वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव
लोकं पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन।
अथो सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरं स्पृणोति। आत्मा
हि वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः

स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रतिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसम्मितः स्वर्गो लोकः।
स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति।
सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदि न विन्देत।
मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्। यस्मै
कामायाग्निश्चीयते। पृष्ठौहीं त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि
वयांसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो
ददाति। तेनाऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि
देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्।
नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयित्व्यान्
वेद॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति। एते
वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयित्व्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः।
तेभ्यो यदक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टं स्यात्। अग्निमस्य
वृजीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते।
नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा
 सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्।
 शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं
 चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या
 वा। वीर्येण वा एष व्यध्यते। योऽग्निं चिनुते॥३३॥
 यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
 सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते।
 य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो
 नाचिकेते॥३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता
 इष्ट॑काः कृत्वा। उप॑ काम॒दुघां॑ दधे। तेन॑र्षिणा॒ तेन॒ ब्रह्म॑णा।
 तथा॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। सर्वाः॑ स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः।
 सर्वं॑ न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒ंसवो॑
 भूमेः॑॥३५॥

सङ्ख्या॑ता दे॒वमा॒यया॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्।
 पृथि॒व्यां पुष्टि॑रहिताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ सिक॑ताः॒ सर्वाः॑।
 अ॒पस्व॑न्तश्च॒ याः श्रि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै।
 अ॒स्यां पृथि॒व्यामधि॑॥३६॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु
 प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वीरुधः सर्वाः। विष्ठिताः
 पृथिवीमनु। सर्वास्ताः। यावतीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः
 पृथिवीमनु। सर्वास्ताः॥ ३७ ॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।
 यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।
 ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।
 यावदाञ्जनमुच्यते॥ ३८ ॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्कृष्णायसुः सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसुः सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वसुः सीसुः सर्वं त्रपु।
 देवत्रा यच्च मानुषम्॥ ३९ ॥

सर्वास्ताः। सर्वसुः हिरण्यसुः रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ताः। सर्वसुः सुवर्णसुः हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥ ४० ॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
 इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अन्तरिक्षं च

केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च
याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सरसश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्त्सलिलान्।
अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्त्सलिलान्।
स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः
सर्वान्ध्वसान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते।
सर्वास्ताः। सर्वा विद्युतः सर्वान्त्स्तनयिबून्। ह्यादुनीर्यच्च
शीयते। सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः सरितः। सर्वमप्सुचरं च
यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत
प्रासचीर्याः। सर्वास्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च
वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्।
यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयांसि
सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निः सूर्यं चन्द्रम्।
मित्रं वरुणं भगम्। सर्वास्ताः। सत्यः श्रद्धां तपो दमम्। नाम
रूपं च भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा
दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥४५॥

[७]

सर्वा॑न्दि॒वः॑ सर्वा॑न्दे॒वान्दि॒वि। यच्चा॑न्त॒र्भू॒तं प्र॒ति॒ष्ठि॒तम्।
 सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ का॒म॒दु॒घा दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
 ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॒द्धु॒वा सी॑द। याव॑ती॒स्तार॑काः
 सर्वाः॑। वि॒त॒ता रोच॑ने दि॒वि। सर्वा॑स्ताः। ऋ॒चो यजू॑ंषि
 सा॒मानि॑॥४६॥

अथ॑र्वाङ्गि॒रस॑श्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। इति॑हा॒स॒पुरा॑णं च।
 सर्प॑दे॒वज॑नाश्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। ये च॑ लो॒का ये चा॑लो॒काः।
 अ॒न्त॒र्भू॒तं प्र॒ति॒ष्ठि॒तम्। सर्वा॑स्ताः। यच्च॑ ब्रह्म॒ यच्चा॑ब्रह्म।
 अ॒न्त॒र्ब्रह्म॑न्प्र॒ति॒ष्ठि॒तम्॥४७॥

सर्वा॑स्ताः। अ॒हो॒रा॒त्राणि॑ सर्वा॑णि। अ॒र्ध॒मा॒सांश्च॑
 के॒वलान्। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नृ॒तून्त्सर्वा॑न्मा॒सान्। सं॒व॒त्स॒रं
 च॒ के॒वलम्। सर्वा॑स्ताः। सर्व॑ भू॒तः॑ सर्व॑ भ॒व्यम्।
 यच्चा॑तोऽधि॑भविष्यति। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा।
 उप॑ का॒म॒दु॒घा दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑
 दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॒द्धु॒वा सी॑द॥४८॥

[८]

ऋ॒चां प्राची॑ मह॒ती दि॒गु॒च्य॑ते। दक्षि॑णामाहु॒र्यजु॑षामपा॒राम्।
 अथ॑र्वणामङ्गि॒रसां प्र॒तीची॑। साम्ना॒मुदी॑ची मह॒ती दि॒गु॒च्य॑ते।
 ऋ॒ग्भिः पू॒र्वा॒ह्ने दि॒वि दे॒व ई॑यते। य॒जुर्वे॑दे तिष्ठति मध्ये

अहं॑ः। सा॒म॒वे॒देना॑ऽस्तम॒ये म॒ही॒यते। वेदै॒रशू॑न्यस्त्रि॒भिरे॑ति॒
सूर्यः॑। ऋ॒ग्न्यो जा॒ताः स॑र्व॒शो मूर्ति॑माहुः। सर्वा॑ गतिर्याजु॒षी
हैव॑ शश्वत्॥ ४९॥

सर्वं॑ तेजः॑ सा॒मरूप्य॑ः हं॑ शश्वत्। सर्वं॑ हे॒दं ब्र॒ह्म॒णा
हैव॑ सृष्टम्। ऋ॒ग्न्यो जा॒तं वैश्यं॑ वर्ण॑माहुः। य॒जुर्वे॑दं
क्ष॑त्रि॒यस्या॑ऽऽहु॒र्योनि॑म्। सा॒म॒वे॒दो ब्रा॑ह्म॒णानां॑ प्र॒सूतिः॑।
पूर्वे॑ पूर्वे॒भ्यो वचं॑ ए॒तदू॑चुः। आ॒दर्श॑म॒ग्निं चि॑न्वा॒नाः।
पूर्वे॑ वि॒श्वसृ॒जोऽमृ॑ताः। श॒तं व॑र्षसह॒स्राणि॑। दी॒क्षिताः॑
स॒त्रमा॑सत॥ ५०॥

तप॑ आसीद्ब्र॒ह्मप॑तिः। ब्र॒ह्म ब्र॒ह्माऽभ॑वत्स्व॒यम्। स॒त्यं ह॑
होतै॑षामासीत्। यद्वि॒श्वसृ॒ज आ॑सत। अ॒मृत॑मे॒भ्य उ॑दगायत्।
स॒हस्रं॑ परि॒वत्स॑रान्। भू॒तं ह॑ प्र॒स्तोतै॑षामासीत्।
भ॒विष्य॑त्प्रति॑ चाहरत्। प्रा॒णो अ॑ध्व॒र्युर॑भवत्। इ॒दं सर्वं॑
सि॒षास॑ताम्॥ ५१॥

अ॒पा॒नो वि॒द्वाना॒वृतः॑। प्र॒तिप्रा॑तिष्ठदध्व॒रे। आ॒र्त॒वा
उ॑पगा॒तारः॑। स॒द॒स्यां ऋ॒तवो॑ऽभवन्। अ॒र्धमा॑साश्च
मासा॑श्च। च॒मसा॑ध्व॒र्यवो॑ऽभवन्। अ॒शः स॒द्वह्म॑ण॒स्तेजः॑।
अ॒च्छा॒वाको॑ऽभव॒द्यशः॑। ऋ॒तमे॑षां प्र॒शास्ता॑ऽऽसीत्।
यद्वि॒श्वसृ॒ज आ॑सत॥ ५२॥

ऊ॒र्ग्राजा॑न॒मुद॑वहत्। ध्रु॒वगो॑पः स॒होऽभ॑वत्। ओ॒जोऽभ्य॑ष्टौ-

द्वाव्णः। यद्विश्वसृज आसत। अपंचितिः पोत्रीयामयजत्।
नेष्टीयामयजत्त्विषिः। आग्नीद्धाद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा
हैवायंजथस्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिन-
डुविः॥५३॥

इध्मं ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषां
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतन्त्राणि
तन्वानाऽहः। सःस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।
मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमांसत। सहस्रसमं प्रसुतेन
यन्तः। ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म
नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान्
योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानं
सम्पराये। एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते
नो कर्नीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते
पापकेन। पञ्चपञ्चाशतस्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः
पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशतं
एकविंशाः। विश्वसृजां सहस्रसंवत्सरम्। एतेन
वै विश्वसृज इदं विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त।
तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते। ब्रह्मणः सायुज्यं

सलो॒कतां॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ः सायु॑ज्यम्।
 सा॒र्ष्टिता॑ः॒ समान॑लो॒कतां॑ यन्ति। य ए॒तदु॑प॒यन्ति॑। ये
 चै॒न॒त्प्राहुः॑। येभ्य॑श्चै॒न॒त्प्राहुः॑॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः

समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

हरिः ॐ॥